

**«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2008**

АСАД ДУЛШУРОД

ТАНЛАНГАН
АСАРЛАР

РОМАН
ҚИССА
ҲИКОЯЛАР

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2008

Хурматли китобхонлар!

Ушбу жилддан ўрин олган асарлардаги ўзига хос бадиий бўёқлар, драматизм таранглиги, кечинмалар ифодасининг ҳаётийлиги ва теранлиги сизни бефарқ қолдирмайди, деган умиддамиз.

Дилмурод, Асад.

Танланган асарлар / А. Дилмурод. — Т.: «Шарк», 2008. — 496 б.

Ж.И. Роман. Қисса. Ҳикоялар.

ББК 84 (5Ў)6

ISBN 978-9943-00-200-5

© «Шарк» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2008.

МАХАҢҮ ТОРОҢҮ

РОМАН

БИРИНЧИ ҚИСМ

Фигон

МУҚАДДИМА

Бир маромда йўргалаётган ингичкабел, турнабўйин бедовлар туйкус сустлашиб, сувлик чайнаб, кизганч охангда кишнади. Ўша заҳоти беҳисоб айғирларнинг мас-тона ҳам ғайирона жавоби бўлдим, беихтиёр устоз билан шогирд хушёр тортишди...

Чап томонда, чўккан туяни эслатувчи қир бикинида ёқилган гулхан атрофида базми жамшид авжига минган эди. Сархуш кимсалар баланд товушда бир-бирларига гап қотишади, қийкириб қулишади, чўғда тобланган думба-жигар кабобдан мириқиб тановул қилишади. Қир узра қуйган ёғ хиди билан тўйинган кўкимтир тутун сокин сузади, олисларга туташган ва кўпдан бери шудгор кўрмаган, шўра-янтоқ босган пайкал ичра масиққан бедовлар талош қурганки, улар кишнаганда еру кўк гўё гулдираб кетар эди.

Устоз билан шогирд беихтиёр ёқа ушлашди: тўкин-сочин даврада хузур қилаётганлардан бири Бухоройи шариф ҳокими Бурҳониддин саройида мундайроқ мартаба эгаллаб турган Алиакбар хожа ал-Бухорий, яна бири хос мулозимлар сардори, хуфия ишларда устаси фаранг Бўринайхон доғули-ку. Ҳайтовур улар бул хилватда бежиз йиғилишмаган: ҳам маишат, ҳам машварат. Шаксиз салтанат борди-келдисини ғийбат қилишаётир. Аввало Чингизхондан улкан мерос олган ва ҳоқони олий дара-

жасига етишган Чиратой, колаверса, хатто унинг ялоғини ялашга hozир Бурхониддин гўрига, бири олиб, бири кўйиб, ёши т қалашаётгандир. Бунингдек пинхоний мажлис қуришдан бош тилаклари шубҳасиз шудир.

Пайкал тарафда яна бедовлар мастона кишнади, худди шу асно қадди-қомати келишган сокий йигит тилла жомларни лабо-лаб қилиб тўлдирди, сўнг хушқаломлик билан мулозамат айлади. Қайфлари ошиб чўзилган ва худабехудага қакқакхота отаётган ошналар бирин-сирин чордона қуришди. Нигоҳларида алланечук сохта хайрихоҳлик жилоланар эди. Омонатгина тиззалаб, илик табассум қилаётган сокийнинг: «Марҳамат қилрайлар!» — деган илтифотидан энг аввал Алиакбар сергақланди, жомни шошилмай олди-да, бир зарб билан бўшатди. Кўзлари қисилиб кетган Бўринайхон, офарин дея, чапак чалди, аммо ўзи ҳадеганда торта қолмади, жомни қалин лабига тегизиб-тегизмай секин қайтарди. Сўнгра у истар-истамас оғир қўзғалиб, қибла саридаги тепаликка қараб қичқирди: «Хей, жаноб, кел бу ёкка, май тутгум!» Сардор товуши мунғайган дўнгликлар ва ола-бужир қоялардан ақсу садо бўлиб қайтди. Ажабо, у қимни сийламакка аҳду қарор бермиш?

Туйқус илғади устоду шогирд: қиблани тўсган тепалик пойида, азал-азалдан бирон-бир гиёҳ унмаган заранг тақирда эти бориб устихонига ёпишган, тарам-тарам ажинлардан афти бужмайган, қайиқча танғиган, бўз яқтаги устидан сириб чилвир боғлаган чувак чол, букила-букила, бўйин томирлари бўрта-бўрта, қўш қўшар эди. Чолдан ҳам қўра омоч тортаётган чўғир қарирок ва нимжонроқ эди. Чўғир, аъзон бадани титрар, қўтир босган, бели чўккан, суяқлари бўртик, думи қалта, ёли тўқилган, ҳар замонда сағрисиға урилайётган говронга парво қилмас, парво қилгани холи йўқ эди.

Шамсиддин Махбубий жаноблари не қўйга тушганидан Махмуд Торобий шаксиз беҳабар, лекин ўзи эгарга қапишиб, ичида чархи гардунни маломат қилди. Боринги, тақирда қўш қўшаётган чувак чол, чолнинг хира тортган, намикқан, тик боқолмайдиган кўзлари тубига чўккан мунг ва нафрат бир умр тасаввурига ўрнашди. Кейин уни қайтиб учратмади, қим биледи, қазоси етди-ми ёки Бўринайхон ёруғ дунёга келганига минг пушаймон егиздириб, ажалидан беш кун бурун гумдон қилди-ми?

Хайтовур ўша палла Махмуд Торобий кўп мулохазаларни дилидан кечирди. Бўринайхон бир балога гирифтор этишидан чўчиган устози эътироз билдирганига қармай, чол ёнига тирғалиб боришдан тийилолмади. «Отам, — деди у суву селоб бўлиб, — бу не оворагарчилик, туфроқ эгаси қани?» Гўё чол бани одам ҳофизасида шундок сўров мавжудлигини ва бир кун келиб у ҳақ даъвосига киришажагини унутмиш: жавоб қилгани қурби ҳам, хафсаласи ҳам, имкони ҳам йўқ эди. Энг сўнгги кучини говрон билан отни савалашга сарфларди. Жонивор такасиз туёқларини дуч келган жойга тираб, ихраниб зўр беради, пучайган мускуллари тап-таранг тортилиб, қадди букчаяди, тиззалари қалтирайди, оғзидан кўпик ара-лаш лахта-лахта қон сизади, лекин кошқи омовч қағир тошлар ичида салгина жилса!

Аллабир хижолат чекиб, еру кўкка сиғмай кетган Махмуд баҳодир ҳалиги саволини яна такрорлади. Яна чол индамади, фақат илкис ўгирилиб, ғалати ишшайди, хиралашган кўзлари тубини нафрат ва мунгдан бўлак истехзо ҳам чулғаган эди. Жонсиз қорачуғларга жимгина тикиларкан, йигит юраги орқасига тортиб кетди. «Во дариф, бу хокисор банда мўғул босқин қилгунга қадар Бухоро фахри саналган Шамсия мадрасаси мударрисси Аъзамхон эшон жаноблари-ку, — дея сўнгсиз надомат билан шивирлади. — Эшитибменки, бул зотни, анча бурун, аҳдида собит қолғони учун Бурҳониддин тутқун қилмиш, сўнгра гумашталиқ мақоми ила Бўринайхон ил-кига топширмиш, нокас сардор эса уни бунингдек кулфатга солибди-да!» Оллох юпанч, шунингдек, қайта ид-рок ато қилдими, чол ўктам йигит дилидан кечган мулохазани сезгандай бўлди, гўё ногоҳ ғофилликдан уйғониб, зўрға жилмайди: курукшаган лабининг бир чети хиёл қимирлади. Хайтовур рўпарасида мардона турган хамиятли суҳбатдош қадди-қиёфасидаги фазлу камол ва ғурур ўксук кўксини небир илиқлик билан тўлдирди. «Борар мазгилингдан қолмагайсен, ўғлон, — деди у ниҳоят товушига хайрихоҳлик ифодасини бериб. — Не қилурсан туфроқ эгасини сўроқлаб? Ани зиндон қурилишида ҳам-молликка қўймишлар. Билмасмусен Бурҳониддин Бухорода нечтадир жазоҳона солдираётганини?» Шўрлик чол аста бошини тебратди, унга кўз қирини юбораркан, Махмуд баҳодир ич-ичидан яна зил кетди. Йигит ғофил эмас, ҳеч бир рисолага тўғри келмайдиган бу синоатдан

вокиф: Бурхониддин исломга тобе бўлиб келган Бухорони қайта тузиш, яхши-ёмонни, халол-харомни аралаштириб юбориш, хуллас, Буюк Яса йўриқларига мослаш учун нималарни ўйлаб топмади.

Бухорони Чингизхон қиличи яралади ва тиз чўктирди, энди эса шаҳри муаззамни Буюк Яса хорлаётган эди. Буни хаёлидан ўтказаркан, Махмуд Торобий томирларида гўё қон тўхтаб қолди. Аммо тезгина ўзини қўлга олиб, аста шивирлади: «Узоқ ухладик, уйғонмоқ жоиз, алҳол, Тангрим кечирмагай!» Эртанги кун қайғуси борлигини чулғади, дариким, тепалик этагидаги жанг айғирлари туёқлари остида ингранаётган бўрсилдоқ ер, умри бино бўлиб бирор гиёҳ унмаган тап-тақир заранг қиялик, эти бориб устихонига ёпишган чўғир ва дилдираб турган чувак чол кўзига аччиқ-аччиқ босилар эди.

Охири у беихтиёр тиз чўқди ва тавоф қилди туфроқни...

Биринчи боб

ШУБҲА

Кўклам шамоли бунчалар бекарор бўлишини Махмуд Торобий умрида илк бора англади. Мўғул найзасидан қаттиқ шикаст топган Бухоройи шарифни чор тарафдан ўраган дала-дашт гоҳ тиниб, хоҳ хуруж қиладиган тўфонлардан зада бўлиб қолган, айниқса барханлар шиддат билан кўчиб, еру кўкни кум қуюнлари тутганда бутун борлиқ ночорлик домида нола қиларди. Кўнгина овуллар ва кентлар ўлат исканжасида тўлғанади, тинмасак шамол яқин атрофдан бахорнинг ифорий исларига кўшиб, бад ҳидларни ҳам учириб келади. Бу ҳолдан Махмуд Торобий нохушланиб, ўзини қўйгани жой тополмайди. Табиатан оғир-босиқ устоди комил Шамсиддин Махбубий эса, эгарда ими-жим тўлганганча, теварагига синчков назар ташлар, кўпинча ўз ўй-хаёли билан машғул бўлар эди.

— Негадир алағдамен, — деб қўярди ҳазрат хар замонда.

Энг содиқ хизматкор саналмиш Жўра говбош ниҳоят Шамсиддин Махбубий муддаосини тушунди. Карвон хавфсизлигини таъминлашда кўп жон қуйдирган соқчибоши

Эрдана кузгунни ёнига чорлаб, қулоғига алланарсаларни пичирлади. Ҳозир эҳтиёткорлик зарар қилмасди, кейинги вақтларда Бухоро теварагида канақадир кароқчи тўдалар кашқир каби изғиб юришарди. Мана шунинг учун ҳам хатардан илгарирок огоҳ бўлиш учун Эрдана кузгун саксовулзор оралаб, бедовини йўрттириб кетди.

— Мулла Жўра, ана, Бухоро миноралари кўринадир, — деди жилмайиб Махмуд Торобий. — Сиз эса ваҳима қиласиз!

Сохиби сўзидан чикмайдиган хизматкор пинак бузмади...

Имиллаб бораётган карвон кимсасиз дашт йўлида тез-тез кўзга чалинадиган, тирикчилик гами билан машғул одатдаги тужжорлар дастасидан унча фарқ қилмасди. Кўш ўрқачли пурвиқор туяларга эҳтиёткорона, пишикпухта ортилган ва жун арконлар билан чирмаб боғланган сандиқлар, кажавалар, копу хуржунлар карвонда савдо-сотик мазасини татиган кишилар борлигидан далолат берар эди. Аммо, шуниси таажжублики, карвон пичоғи фарчча мойга ботган савдогар ёки қорачуғи шира бойлаган нуфузи баланд амалдор эмас, кўринишидан соддадил, оғир-вазмин, камсукум киши, Бухорои шариф уламолари ва ашрофлари пешволаридан саналмиш Шамсиддин Махбубий билан тороблик оддий филвирсоз Махмуд Торобий тасарруфида эди. Ажабо, газандалар найзасидан қон томаётган алғов-далғов замонда карвон тузиш, мол-дунё орттириш хавасига берилиш, соқчи-қарол ёллаб сафар машаққатини чекишга бу икки инсонни қандай куч ва мақсад мажбур қилди экан!?

— Хожи бува, Худо сизга юракдан берган экан, — Махмуд баходир яна говбошнинг жиғига тегди. — Маккаи Мадинадек жойдан қайтаётган киши жиндай ботирроқ бўлмасмиди?

— Ботирлик сизга хосдир, жаноб, — деди Жўра говбош хиёл ковоғини солиб, — Сиз аждаҳодан ҳам кўркмайсиз!

Асли Жўра говбош хўжасининг сеvimли шогирди бўлган Махмуд Торобий ҳазилларини ёктирарди, ҳатто хиёл дағаллик билан қоришган маъноли кесатикларига ўрганиб қолганди. Аммо ҳозир нечундир бир оз энсаси қотди, халигидай гудранаркан, шаънига ярашмаган бир ҳаракат билан юзини терс қилди. Худди шу асно шундоқ қулори тагидан ингичка қамон ўқи чийиллаб ўтди-

да, нафас ютиб котди-қолди. Кутилмаганда рўпарасида пайдо бўлган думлари кесик жанг отларининг асабий кишинашларидан талвасага тушди. Илгариди ер тепиниб пишқираётган тўрик бедов эгарига қорни билан аянчли ётқизилган, қўллари орқасига қайириб боғланган Эрдана қузғунни кўргач, дарҳол қилич яланғочлади.

— Қани, лочинларим!..

— Шошманг, эсингизни еб қўйибсиз, — говбош даъватига кўра тигларини қинларидан чиқарган қўриқчиларга юзланди Шамсиддин Махбубий. — Кўрмайсизми алар шиддатини, барингизни битта қўймай тўғрагайлар.

— Бизни барибир соғ қўймаслар, мол-ҳолимизни эса мусодара қилурлар, — деди ўрта яшар, пахлавон келбатли, тим қора соқолли соқчи йигит, унинг нигоҳи тошни тешгудек ўткир эди. — Андоғ эркан, қўйдек бўйин тутиб бергунча, эрга ўхшаб олишайлик, Оллоҳ даргоҳига мардона борайлик.

— Ҳовликма, Наврўзбек, — ичини ловуллаатган аламини зўрға босиб шивирлади Махмуд Торобий. — Устоди комил ҳақ, фойдаси йўқдир. Аммо кун келур, ичак-чавакларини бошларига салла қилиб ўрагаймиз, кейин кетларига ўхшатиб тепурмизки, келган жойларига бориб тушарлар!

Эскидан маълум: жанг-жадалда суяги қотган сахройи чингизийлар ҳўл-курук фарқига бориб ўтириш учун келишмаган дунёга, маслаклари ягона — иту бит устидан хукмронлик қилиш, агар ўзларини яхшилик билан тан олишмаса, қонсираган шамшир билан тан олдиришни ёктиришади, мурасага кўниб, бўйинини эгганларга орасира рахму шафкат ҳам қилишади, шаккоқларни асло кечиринмайди, мабодо қайсарлик қилувчилар топилгудек бўлса, ёғли ваъдалар билан уларни ўзлари томонга оғдириб олишади ва кейин битта қолдирмай жодида тирклай қиймалашади.

Хўш, денгиздан бир томчини эслатадиган ушбу важохати бузук даста ҳозир не муддаода? Йирок ўлкадан покланиб, эзгу ниятлар билан қайтаётган беозор қарвонни ғорат айлаб, мол-мулкани талаб, не қиларини биллолмай юрак ховучлаб турган йўловчи-сайёҳларни қийратиш истагидами?

— Ташла ҳамманг қуролни, жаноб Буринайхон мингбоши пойида тиз чўк, — дағдага билан жимликни бузди жийрон қашқа минган кексароқ жиккак навқар, афтини

беўхшов бужмайтираркан. — Фармонга бўйсунмаган но-каслар казоси етур, алар калла суюгидан жом ясаб, тўйгунча бўза ичгаймиз. Қани, тезроқ бўлинглар!

Асов отлар кишнар, кўкка сапчиларди, хунхор қилич-лару найзалар баҳор қуёшининг сокин нурида совук ялтирарди. Қисик кўзлари мушукники каби яшил аланга сочаётган Бўринайхон масруру мағрур — хатардан холи эди. Исми жаранглаши ҳамоно у ўмрови кенг, оққуш-бўйин, қилпоча, эгар-абзали сийму зар билан нафис бе-затилган, эгари тагидан ингичка сим аркокдан тўкилган жибасимон ёпки ташланган корабайирини олдинга сап-чилатди. Барча чингизий мингбошиларга хос салобатли жуссасидан алланечук таҳдид ёғилар, ясси бетига ёйил-ган ним табассуми такаббуруна хайрихоҳлик билан омухта эди, баҳайбат бошини сиқиб турган чўян дубулғаси учи-га қўшалок гавҳар ва қўшалок пат қадалган, эгнидаги қора мовут камзулига заррин хошниялар чекилган, йўгон панжаларида ёкут кўзли тилла узуклар жилоланар эди.

Надомат комида қолган Бухоро Бўринайхонни зим-дан лаънатларди, буни сезса-да, у ўзини анковликка урар, қолаверса, ўзига кулиб боккан омалдан фахр киларди. Ўн етти ёшга тўлар-тўлмас у кудратли Чингиз назарига тушганди. Асли исми Темучин бўлган Чингиз, ҳали жа-хонгирлик либосини кийишга улгурмай, найман уруғи-нинг жангари баходирлари билан савашиб юрганда рўй берган бир воқеа туфайли Бўрини ёктириб қолади. Неча кундир давом этган оғир жангда Чингиз, кўзи яхши пишмагани боис, ғалабани бой беради, жами навқарлари-дан ажралади, устига устак яраланиб, қўлга тушиб қолиш хавфи туғилади. Мурувватли шомоний фаришталар ўша оғир лаҳзада садоқатли халоскорни Бўри киёфасида йўллашади. Куч-ғайратга тўла толмас Бўри бўлғуси жа-хонгирни елкасида опичлаб, узок йўл босади, ҳатто уни кутириб оқаётган дарёдан ҳам эсон-омон ўтказиб қўяди...

Чингизхон юришларида катнашганидан ташқари, юл-дуз нишонли мажлислари ва давраларида иззат-икром топган, энг нуфузли амалдорлар каторида муборак тил-ла товоқдан таом еган ана шу доврукли сардор Бухо-ройи шарифни соғинган, йўл азоби остида толикқан кар-вон қаршисида, каттол нигоҳидан ғазаб ёғдирганча, ғоли-бона ишшайиб турар, ҳар бир ҳаракатида қиличини қонга тўйдирган чапдаст навқарга хос қатъият ва шижоат зу-хур эди.

— Ана шундай, кимки муғомбир ва кўрок, тумшугидан илинур! — дея пихиллаб кулди Бўринайхон. — Бир ярим йилдан бери яланғоч қилич ила йўл пойлаймиз. Бухородан шунчалар безганмидинглар?

— Жаноб мингбоши, эҳтимол Бухоройи шарифдин безғонимиз ростдир, аммо сиз нечун қароқчилик билан машғулсиз? — Шамсиддин Махбубий таранг вазиятни юмшатиш истагида эди, бироқ оғзидан шу гап чиқиб кетди. — Чиғатой хоқоннинг шавкатли кўшини шаънига доғ туширмак эмасми бу қилмишингиз?

— Меним гуноҳим ёки савобимни тарозига қўйиш сенга юкланмаган, тўнғиз қавми! — вишиллади жонпони чиқиб кетган Бўринайхон, сўнг у беихтиёр лўнжини чапга бурди, калта мўйлаби дикрайиб, лип-лип уча бошлади. Шу дамда ясси бурни ёнида ёнғокдек ғурра бўртган эпчил навкар бир силташда Эрдана қузғунни қумга ағанатди, тиззалатиб, бўғзига дудама ханжар тиради.

— Бу одам каминага тегишли, гуноҳи не эрканки, дўзах азобига солмишсиз? — қалт-қалт учаётган Эрдана қузғунга тик қарагани ботинолмай охиста сўз котди хазрат Махбубий. — Бизни тинч қўйгайсиз, Худо ҳақи сиз билан ишимиз йўқ, савдо ташвиши билан юрган кишилармиз.

— Ҳо-о, шунаками? Вой, дарди бедаволар-ей, лакилланишга намунча устаси фаранг бўлишмаса! — Бўринайхон эпчиллик билан узангидан оёғини узиб, жиловни юзбоши Томишга тутказди. — Хўш, Торобий, иблис тукқан арзанда, сен нечук жимсан? Қани, сўзла-чи, безори укаларингга не юмушлар юклаб ғойиб бўлган эдинг?!

Махмуд Торобий вужудига аллабир ўт туташгандек бўлди-да, ғолибона илжайиб турган Бўринайхонга еб қўйгудек тикилди. Ажабо, туғишган инилари Муҳаммад билан Алига не юмушлар юклаган экан? Кейин, ғойиб бўлгани ҳам йўқ, асло ундай эмас, жонини жонига пайванд айлаган пири комил йўриғи билан иш тутди, холос. Пири комил даъвати билан дилини поклаш, имонини бутлаш, кодир Оллохни, шу билан бирга, ўзини танишга аҳду паймон қилди. Бунинг нимаси ёмон экан?

Маккаи Мадина сафарининг бошқа бир сабаби ҳам бор эди, буни Махмуд Торобий ҳаргиз ёдда тутди. Устози Шамсиддин Махбубий Бухоро дардини юрагига жо қилган жўмард зотдир, вақти-соати етиб, у, таникли шайх-

лардан Иброхим Торобий билан Ғори дарвешонни макон қилгани ва боши очик, тўрт томони қибла, дили-фикри хур қаландарлар билан хуфия мажлислар қургани Бурхониддин пайтавасига қурт туширди. Негаки, Оллохни ягона ишочли ҳабиб билган Иброхим Торобий, мўғул босқинига қадар, Малик Санжар исмли қайсар йигит билан Хоразмшоҳ Отсиз химоясида зулми ҳаддидан оширган Бухоро бош садри — ҳокимига қарши бош кўтарган эди, айна кунда Бухородек муаззам шаҳарни идора қилаётган Бурхониддин унинг обрў-эътиборидан ҳам, кулча уриб ётган илон бошини кўзғаб юборишидан ҳам чўчир эди. Қаҳри каттиқ Чигатойнинг олисдан мунтазам эшитиб турадиган дағдағасидан юраги олинган ҳоким хавотири бежизмаслиги тез орада ойдинлашди: Ғори дарвешон жандага ўралган қаландарлар, қизиққон муридлар, бечораҳол камбағаллар, ҳатто пўрим кийинган бойвачча-аслзодалар билан тўлиб-тошди, улар Тангри дийдорини азиз билган мукаррам зотлар этагини ўпиш учун ошиқишар эди. «Фитна хиди келадир!» — дея, Бурхониддин ўзини ҳар ёнга урди, қачонки, хилват маконга Маҳмуд Торобий пой-қадами етганини билгач, аламда ёниб кетаёзди. Саройда кун ора ўтадиган машваратларда Шамсиддин Маҳбубий устига пайдар-пай мағзава ағдарди, ниҳоят, кечки бир мажлисда овзига термилган аъёнларга қатъият билан деди: «У кўрнамак отбоқарликка тайин этилса фисқу фасолдин йирок бўлур!»

Омадсиз Бухорони хуни қаттолга чўктирган Чингизхон ахли мўмин илмга ўчлигини ҳазм қилолмади. Дастлабки кундаёқ Минораи Калон ёнида жойлашган маълум ва машҳур жоме масжидини отхонага, муқаддас китоблар сақланадиган сандиқларни охурларга айлантириш, уламолар ва илму урфон пешволарини сайислик ва ғуломликка тайинлаш ҳақида фармони олий берди. Мана, ордан қарийб ўн етти-ўн саккиз йил ўтди ҳамки, ўша фармон хануз қатъий амалда, ягона Худодан ўзгасини тан олмайдиган Муҳаммад пайғамбар умматларини жинидан баттар ёмон кўрадиган Чигатой пойтахти Бешбалиқда деярли муқим яшаб, ўзига тегишли поёнсиз улусда отаси мерос қолдирган йўриқларни яна ҳам такомилга етказиш, хусусан, жазо усулларини кенгроқ қўллашни фахр ҳисобларди. Ҳокон маслагидан Бурхониддин воқиф эмасми, дилини хушлаш учун Бухоро танига тез-тез ниш санчиб турар, турфа ғийбатга ўч уламоларни шахсан

ўзи назорат қилар, битта-яримта ҳаддидан ошганини сира кечиктирмай ясоғи қаттолга тортиш масаласини кўтарар эди. Ёши етмишга борганига карамай, бош сайислик қилишга мажбур бўлиб келган собиқ уламо Аминбек Бухорий (имом хатиб Фиёсхўжа Бухорий катта пора эвазига коржома кийишдан қутилиб қолганди) омонатини топширгач, Бурхониддин унинг ўрнига Шамсиддин Махбубийни мўлжаллаб кўйганди.

Аминбек Бухорий гунгхонага айланган ғариб бир хужрада якка-ёлғиз жон берди, бу мудхиш хабарни ва бетига сурлик ниқобини тортган Бурхониддин таклифини эндигина қирк кунлик хилватни тарк этган Шамсиддин Махбубий маъюслик билан қарпилади, оловдек гуриллаб ёнган Махмуд Торобийни эса босиқликка даъват қилди, сўнг элчи боскокка деди: «Ҳокимингга бориб айт, сайисликка розимен, аммо вақти келса анинг ўзи тўнғиз боқадир!» Шаксиз, ҳазрат пешонасига битилганидан тонмасди, тонолмасди, у паришон кулимсираркан, Оллоҳ даргоҳида фаррошлик қилиш энг улуғ саодат эканини муридларига уқтирди. Аммо бу кунда қутлуғ даргоҳ отхона ўрнида қолганини эътироф этишдан чўчиди, буни тилига чиқаролмади. Чор-ночор коржома кийди, шайх Иброҳим, Махмуд Торобий ва бошқа содик биродарлари билан хайрлашиш муддати етди. Кўнгли зимзиё бўлиб турганда шайх Иброҳим қутилмаган маслаҳатни берди: «Мухтарам зот, яхшиси Каъбагуллоҳ сафарига отлангайсиз, жамийки таҳкирлардин бир йўла қутулар эрдингиз!» Бирдан ҳазрат кўнгли равшан тортиб, бу фикрни отасига айтди, отаси кўргилиқдан воқиф эди, сира иккиланмай оқ фотиҳа тилади...

Мана энди устоду шогирд, улуғ покланиш неъматидан баҳраманд бўлиб, Бухоро заминига, киндик қонлари томган туфроққа қайтмиш! Аммо, э, дариг, туғишганлари бағрига интиғу интизор шошилишаётган бир пайтда олдиларини тўсган ману бу балойи азимни наҳотки Тангри таолонинг ўзи йўллаган бўлса?! Наҳотки паймоналари тўлади, наҳотки дилларига тугиб кўйган армонларини ушатолмай жаҳаннам тузоғига илинишади!?

Яна Бўринайхонга ғазабнок қаради Махмуд Торобий ва онаизори Озода Зайнабни эслаб ғуссага ботди, сўнг кўз ўнгидан укалари Муҳаммад билан Алининг дўлворона коматлари липиллаб ўтаберди, сўнг мушфиқ синглиси Суйгуна Зебо билан меҳрибон хотини Субухабиби сито-

ралари ҳам ўтаберди. Мангу икбол чироғи бўлмиш ўғли Жалолни ёдлаганда ногоҳ кўнгли тоғдай кўтарилди, шунингдек, у билан дийдорлашишдан жудо қилишлари мумкинлигини ўйлаб, ёруғ дунёдан умиди чилт узилган каби, бирдан оҳ тортиб юборди.

— Уни иблис тукқанми ёки сени? — Дабдурустан Наврўзбек қафтларини чангак қилиб Бўринайхон сари чўзди. — Ниманга бунча бино қўйибсан? Курук савлатинггами? Шунга бўлса, қани кел, бир савашайлик, этингни кашқирларга талатмасам каминага Бухоро нони ҳам, суви ҳам ҳаром!

— Чириллама чигиртка, пошнам билан эзғилаб ташламай, — Бўринайхон нописандлик билан кулиб, навкарларига буюрди: — Дардисар соқчиларни қувланг, феъли бузуқларини аямай қиймаланг. Махбубий билан Торобийни хибсга олинг, Бурхониддин буларни хождларга хос иззатли ўлим билан сийлаши тайиндир.

Карвон хавфсизлигини тасарруфига олган қўриқчилар осонликча жон бермаслик ва ҳазрат тузини оқлаш ниятида аста-секин майдонни кенгроқ олишди. Арқонни узун ташлашни маъкул кўрган ҳазрат қўл ишораси билан уларни яна аҳдларидан қайтарди.

— Бу не қаро кун, ё раббано!?

Бошқалар сукутда, Наврўз полвон эса шундай нола чекди, сўнгра қиличини ғилофи-камари билан қўшиб, бошидан даст ошира ерга урди. Асли кешлик аслзодалардан бўлган бу йигит мўғул босқини пайтида бор будшуди, оиласидан айри тушган, таъқибга учраб, юртини тарк этган, хору зор ва сарсону саргардон юрганда Хирот мусофирхонасида ҳазрат билан топишиб, унга муридлик ихтиёрини берган эди...

Қурол-яроғдан кечиб, белларига ночорлик камарини бойлаган соқчилар бошларини ҳам қилганча тарқала бошлаганини кўрган Бўринайхон мийғида кулди, тўғриси, у бу қадар осон зафар қозониши, бу қадар кўп мол-мулкка эга бўлиб олишини ўйлаб ҳам кўрмаганди. Қумлик бўйлаб одимлаётган карвонга ташланган навкарларини жимгина кузатаркан, терисига сизмай кетди, ҳатто ўшалар қаторида сандиқ-кажавалар ва бўхчаларни ўз қўли билан титкилагиси, кимматбаҳо нарсалардан ўзи танлаб олгиси келди. Аммо ниятидан қайтди, салла ўрнига қалла келтиришдан тоймайдиган мулозимлари олдида қутлуғ нишонини ерга уришни истамасди...

— Жаноб мингбоши, камина укаларим касрига қолиб-мен, аммо бу зотни нечун банди килмишсиз? — дафъатан Бўринайхонга мурожаат килди Маҳмуд баходир. — Камина бошини жаллод кундасига топширсангиз ҳам кўхна гардун ҳеч нарса ютқизмас, лекин имоним комилки, бу кишининг биргина мўйи мертилса ҳам фалак ёқасини чок килгай!

— Не деб алжирайсан, гумроҳ!? — Маҳмуд баходир тумшуги тагига тиклди Бўринайхон. — Чингизийлар пойига кимлар қурбон бўлмади? Ҳатто улуг жаҳонгир билан бел тутишиб, салтанат талашган, Туронзамин устунига айланмак даъвосини қилган Жалолиддин Хоразмшоҳ ҳам!..

— Барингиз жаҳонгир руҳига сиғинасиз, афсус, билмайсизки, ул марҳум жон нақадар бахтсиз, бу кунда дўзах оловида қоврилиб ётмиш!

— Юм оғзингни, тўнғиз қавми!

— Осмон елкамдадир, ташлаб юборсам жамийки жонзот янчилур, деб ўйлайсиз чоғи, жаноб? — Маҳмуд Торобий бўғзига олов бўлиб ёпишди нимадир. — Чакки ўйлайсиз. Бу зотни Бухоро қафтида тутгай, падарлари ҳам кўп ардокли эрурлар.

— Ғаламис шайх Иброҳим билан тил бириктирган Шарофхожа ибн Толибхожани айтасанми? Ана шу бетамиз Бухоро аҳлини Чигатойга қарши гиж-гижламиш, кейин ўзи... яқинда қайсидир мачитда шишиб ўлибди. Иззатли падар қисмати қандай яқун топганини энди англагандирсан, тўнғиз қавми?

— Ё, раббий! — дея оҳ тортди баходир, терчилаган қафтларини чаккаларига босганча.

Томоғига аччиқ хўрсиник урилиб, боши айланиб кетган бўлса ҳам Шамсиддин Маҳбубий ўзини бепарволикка солди. Ичини нимадир ёндирса-да, суврати осуда эди. Не қилсинки, пешонасида бори шу экан. Тўғриси, Каъба заминидан узилган дақиқалардаёқ безовта эди, шунинг учун ҳам карвонни тўхтовсиз йўл босишга чорлади. Эски ошналаридан Абдулла заргар билан табиб мулла Зайниддин Самарқанд остонасида иззат-икром билан кутиб олганда айникса дилига аллатовур хавотир оралади. Қандайдир ғойибона куч нозик сезимларини Бухоро заминидан юзага келган нотинчликдан сирли тарзда огоҳ этганди. Кечқурун заргар ёрилиб, ўғли Муҳиддин Камол Бухородан йўллаган мактубни яшириб қўйган жойидан

чиқариб берганда кўкси бир қалқиб тушди. Мактубда у бобоси бемор ётганини ва бутун эл Маҳмуд билан Али қилмишларини ногора қилиб чалаётганини қискача битган, ҳатто Суйгуна Зебо ҳам можародан четда эмаслигини орага кистирган эди. Хуллас, ҳозир Бухорога кадам қўйиш мавриди эмаслигини алоҳида таъкидлаган, бобоси тез кунда иншооллох соғайиб кетишига умид борлаганди. «Дада, аминменки, оқилона йўлни танларсиз, шошмак хатарли, қашқирлар сизни ва Маҳмуд Торобийни ҳибс айламакка қасдланмишлар, Оллох илойим алар юзини сизу биздин тесқари қилсун», дея мактуби охирига қўшиб қўйганди ўғли.

— Агар тириклигида қўлимга тупса ўша қари такани ўзим хафсала билан бўғизлардим, — деди хос навқарлар сардори бир оздан кейин. — Бўри қимлигини билиб кетарди нариги дунёсига!

— Бошқа ҳунар келмасму қўлингиздин, жаноб?

Шарофхўжа ҳасис эди, сен ошириб мақтайсан.

— Эҳтимол... Лекин ўғиллари саҳийлик бобида беназир эрурлар.

— Нимага шама қилурсан, тўнғиз қавми?

— Навқарларингиз эшитмасун.

— Хўш, хўш? Имиллама, занғар!

— Ҳазратининг сизга аталган алоҳида сийловлари бордир.

— Ҳазратингда қурук савлатдан бўлак нима қолмиш?

— Андоғ нарса асрамишлар, бемалол мундоғ қарвонга татиғай!

Чигатой ҳоқон салтанатида шуҳрат қозонган энг доғули хуфиялар ҳам хид олиш ҳамда вазиятни баҳолашда Бўринайхон олдида ип эшолмасди. Етти тош наридаги канорага қуйруқ қачон илинган, эрталабми ёки тушда, адашмай бемалол айта оларди. Айни дамда эса у доғда, донғи кетган икки қароқчининг мумсук ақаси самимий сўзлаётирми ёки тузук қўяётирми, аниқроқ билолмади. Ҳарнечук бирор қитмирликни ўйлаган бўлса ўзининг шўри, негаки, осмон шоҳид, ҳатто иблисни ҳам деворга суянтириб кетадиганлар шоҳида юрганда, у — Бўринайхон баргида ўрмалаган.

— Шайтон туккан савдойи, найранг қилаётган бўлсанг терингни тириклай шилиб оламан!

— Найрангга не хожат, жаноб?

— Отам айтмиш: савдо қилмасдан аввал молни кўргил!

– Ваъдангиз тайинму? Мол қўйнимда!

Карвонини ва хатто холи забунлигини унутган Шамсиддин Махбубий Бухорони етим қилиб бўзлатган падарига ич-ичидан ачинаётир, ёлғиз ўғли Муҳиддин Камол чарх укубатларига гирифторлигини ўйлаб изтироб и чексиз. Нечукким шогирди доғули мингбошини аврамоқчи бўлаётгани эса жар лабида туриб, кўмак илинжида бўрига қўл чўзган кўзичок ҳолатини эслатмоқда. Ичида алам билан кулди, мол қўйнимда, деган гап кулоғига чалиниб, беихтиёр сергакланди. Шогирди синик илжайганча, бўз яктаги қўлтиғи чокини шошилмай сўкаркан, астар орасидан яп-янги мовут филоф чикди. Сўнг филофдан озод бўлган нафис дамашкий кўшалок зирак чунон товландики, хатто офтоб хира тортиб қолгандек туюлди.

Оллох иродаси билан яралган мўъжизавий тақинчок кўзларингни ҳакка чўқигур Бўринайхонни буткул ошифта қилиб қўйди. Бўринайхон ақлу хушини йўқотди, ўлимга маҳкум банда қўйнидан чиққан нарса нималарга қодирлигини яшин тезлигида миясидан кечирди. Ул нарса нақшу нигорига сайқал беришда турли жавохирот беармон ишлатилган эдики, уни Моҳ бозорида камида эллик минг дийнорга пулласа бўлади.

Паришонхол киёфа олган устодни не туйғулар қамрамиш? Ҳали қорачикларида ўрнашган қайғу губордек таркаган, қайғу ўрнини эса ҳайрат аралаш гумон эгаллаганди. Нечукким у саросар, ха, ха, беадал азоб эвазига топган йўлини ногоҳ йўқотиб қўйгандек гарангсиган!..

Абдулла Самад завжаи ҳалоли кўзидаги ёш уммон бўлиб охири ўзимни фарқ этажаги ақлимга келмағон эрди, ўғлим, — надомат билан бош чайқади Шамсиддин Махбубий ва живирлаётган саҳронинг номаълум нуктасига ғамгин тикилди.

– Пийрим нимага шама қиладилар? – ажабсинди Маҳмуд Торобий, у феъли баҳор хавосидек тез ўзгариб турадиган мингбошини иложи борича тезроқ ховридан тушириш пайида эди.

– Англамадингизму? – қаттиқ пичирлади ҳазрат, ковоғидан қор ёғадирганча. — Ҳали заргар хонадонида еган тузингиздин ҳам тонурсиз!?

Не қиларини билмай Маҳмуд Торобий сукут сақлади, сўнг ногоҳ кўз олдида ораста кийинган эрига арзу ҳол қилаётган зулфлари гажак, лўппи ёноқлари қизили тарам-тарам, қайрилма киприқлар иҳотасидаги шаҳлолари

сузгун, камон кошли жувоннинг нозик жуссаси жонланди. Жувон гаровга олинган қимматбаҳо зирак сандиқчадан йўқолиб қолгани хақида афсус аралаш сўзлаётганига устод билан баравар у ҳам гувоҳ ўтган эди.

— Шубҳангиз чакки, пийрим, — деди Махмуд баходир эзилиб.

— Ёпирай, ўша мол... Хангу манг бўлиб томоша қилғон эрдик!

— Бул бошка... касам ичмагим мумкин.

Энди Шамсиддин Махбубий баттар хафа бўлди, Бухоро сари шопилиб турганига карамай, ўғли Мухиддин Камол мактубига учиб, олдинда кутаётган бало-қазодан қўриқиб, Самарқандда узок қолиб кетгани учун ўзини ўзи қарғади.

— Химм, яшириб қолмоқчимидинг? — бўқирди тўсатдан Бўринайхон, оғзидан кўпик сочиб. — Терингни шилиб олардим ўзиям! Қани бу ёкка чўз, бўл, имиллама! Хей, Томиш, қаёқда қолдинг, очопат, тезрок банди қил буларни!

Хос навкарлар юзбошиси Томиш мўмайгина ўлжадан қурук қолсинми, аллақачон у ҳам тўс-тўполонга айланган издиҳомга қалла ташлаган, қўш ўрқачли туллаган туя устидан қучоққа сиғмас зил сандиқни ерга ағдарган ва сочилиб кетган қимматбаҳо арабий-эроний матоҳлар тепасида лолу хайрон қотган эди. Хўжасининг гулдираган товушини эшитган захоти оёғи қуйган товукдек типирчилаб, халласлаган қўйи етиб келди.

— Ихтиёр ўзимда бўлсайди от думига бойлаб чўлга хайдатардим сен гумроҳларни, — ўзича тўнғиллади Бўринайхон, зиракни мириқиб томоша қиларкан. — Этларинг бурда-бурда бўлгунча!

— Этлари бурда-бурда бўлгунча!..

Хуржундан иккита кишанни шақирлатиб олган Томиш ушбу сўзларни қандайдир дағал оҳангга солиб илгари босди-ю, бир неча қадам юрар-юрмас астагина оҳ уриб, қумда чўккалаб қолди. Во ажабо, қандоғ мерган эканки, худди билагини мўлжаллабди. Камон ўқи чилпа ботган жойдан сизган қон хароратини туйиб-туймай ингранди юзбоши ва: «Заҳарланган бўлса-я?», деган ўйдан капалаги учди. Зум ичида кунботарни йигирма чоғли суворий тўсди. Чинқирмоқчи бўлди-ю, мажоли етмади. Сардор ҳам танг ахволда турарди, дамашқий зирак сех-

ри хос навкарлар раҳнамосини аллақачон юрагига ўрмалаб кирган қўрқувдан асраб қололмади.

Суворийлар шиддатидан ер-замин титрар, қўқ гумбази гумбуллаб аксу садо берар, учқун сачратган туёқлар изидан бараварига жамийки барханлар даҳшат солиб қўчгандек эди. Мустахкам чўян жибалар сокин йилтирайди, дубулғалар гирдидан туширилган тўқима сим жуллар аста-секин ғижирлайди. Елкалардаги садоклар, камарлардаги шамширлар, эгар қошига илдирилган табарзинлар шамолдек елиб келган даста тош қўрса кемириб, сув қўрса симириб кетажагидан нишона эди.

Бўғзига ханжар тиралганда ҳам сир бой бермасликка ўрганган Бўринайхон дархол вазиятни ўзича чамалади. Нима бўлганда ҳам сувдан курук чиқиши керак. Беихтиёр нигоҳи ихотага олинган алп келбатли йигитга қадалди. Йигит боқишида фалакни ёндиргудек сирли ёлқин бор эди. Қизғимтир ипак хошияли, оч зангор мовут чопонини ичдан кийилган совут таранглаштирган, қаддидаги некбинлик, ўзига ишонч ифодаси киши ҳавасини кўзғар эди. Зар тўғали энли камарига эгри қилич осилган, дубулғаси гардиши кулоқларигача беркитган, кўпдан кузалмаган тим қора қалин соқоли қаҳр нуқси уриб қолган хиёл ясси бетини тағин ҳам қаҳрли қўрсатарди.

— Ҳей, тўнғиз қавми, кимсанки бундай сурбетликка азм этмишсан, — деди Бўринайхон ҳалиги йигитга қарата, қиличини кинидан суғураркан. — Нима, Бўри ҳазилни ёқтирмаслигини билмайсанми? Билмасанг ўзингдан қўр, лошингни киймалаб қузғунларга ем қилурман!

Аламдийда сахро яна аза тутишга ҳозирлик кўраверса бўларди. Иссиқ жойини совутишдан чўчимайдиган ва ҳар бири тоғни сарёғдек кесишга кодир зулфиқор эканини намойиш этишга ошиққан тиглардан нима ҳам омонлик кутиш мумкин. Алп келбатли паҳлавон дубулғаси учиди саркардалик жиғаси ялтираётган Бўринайхонни назар-писанд қилмай отидан тозидек сакради. Кескир қиличи алланечук ваҳимали ярақларди, тубсиз қорачиқларида қатъиятга мойил мунг, бутун вужудидан кўнчаклик ёғиларди. Ҳайрат ичра сукут сақлаётган Шамсиддин Маҳбубий бирдан қичқириб юбораёзди ва паҳлавон сари талпинди. Ахир, шижоати тоғни ҳам титратадиган бу банда шогирдининг укаси Муҳаммад Торобий-ку! Ана, изида валломатлар валломати Али Торобий! Ёли-

рай, ановиси Вафо Хўжандийми? Қандоғ қўшилиб қолди у буларга? Ажабо, ҳаммалари сокол ўстирган, ҳаммалари нигоҳида тушунуксиз бир ғайирлик, нафрат! Айниқса, Вафо Хўжандий ваҷоҳатидаги ўзғаришга хайрон қолди, шогирди шундок тикилиб турардики, нигоҳидаги ўт билан Бўринайхонни ёқиб, кул қилиб ташласа!

— Камина Хур Қийғирмен, ҳазилга тоқатинг йўқлигини билурмен, шу сабаб жавобим ростакамдир, — орада бир неча қадам қолганда оёқларини кериб тўхтади Муҳаммад Торобий. — Омадинг чопмиш, бошимни танимдан жудо қилсанг Жетенинг сариқ курти Бурхониддин ўн минг дийнорни солур чўнтагингга, агар каминани тириклай элтсанг нақд йигирма мингни санаб олурсан. Қани, бўл, қамчила отингни!

Ох, қодир осмон, бу хушими, туши? Нахотки омади чопгани рост бўлса, нахотки рўпарасида синиқ жилмайиб турган, шавкатли Бурхониддинни қўрмай-нетмай куртга менгзаган манов сурбет чиндан ҳам Хур Қийғир бўлса? Демак, Кичкина Қийғир ҳам шу ерда, суворийлар ичида, фақат у қай бирийкин? Танаймайди-да. Нотавон Бухоро бу кунда тушовини узиб кетган ана шу икки саркаш той таърифини овиздан туширмайди. Ярамаслар ёмон қутуришди. Қани буларни тезроқ қўлга олиш имкони топилсайди. Булар лақабини эшитган ҳар қандай шердил мўғул безгакка чалинган каби, турган жойида қалт-қалт уча бошлайди. Ҳатто кимсан Бўринайхон ҳам шуларга қолганда неча бор чув тушди.

Э, э, Хур Қийғир сенмисан? Ваҳиманг катта бўлгани билан ўзинг увокдайгина экансан, овзим елига ҳам дош беролмайсан, баччағар, — деди Бўринайхон нописандлик билан тиржайиб. — Аввал сени бир ёқли қилай, кейин Кичкина Қийғирингни ҳам кўрарман. Мард бўлса тушар майдонга!

Жони ҳалқумига тикилган Бўринайхон қарвонни талаётган ғофил навқарлари, қон бўяган қўлини чор-ночор чоти орасига тикиб олган Томиш сари нажот истаб зимдан назар ташлади. Аста хўрсиниб қўяркан, туйқус чакқалари ёнидан икки дона патли ўқ илон янглиғ вишиллаб ўтди. Сўнг ўкирик янгради: «Бир жавобим шул сенга, туллак!» Бу Кичкина Қийғир овози эди. У ҳам эгардан чакқон сакради ва гурсиллаб келиб акаси ёнида ғоз турди. Энди улар сафида Махмуд Торобий етишмаётган эди.

— Олғир тозиларингни олиб тезроқ жўна, йўкса овзингдан чикорғонингни ёқангга ёпиштирамен, — киличини хавода сермади Мухаммад. — Қулорингга яхшилаб куйиб олгин: бул икки зот Оллохнинг дахлсиз бандаларидир, бундин Бурхониддинни ҳам воқиф қилгайсен, токи булар бошига пул тикиб овора бўлиб юрмасун, унга камина билан Кичкина Қийғирники ҳам етиб ортгай!

Баданига титроқ кирган Бўринайхон одамлари билан тузоққа илинганига буткул амин бўлди. Агар зудлик билан никобини ўзгартирмаса кимсасиз чўлда лоши эгасиз қолади. Анови мурдор ийиб турганда жуфтакни ростлагани тузук, гажирлик қиладиган бўлса, ким билади, у не балоларга гирифтор этади. Эсон бўлса ҳали булар билан учрашади, ўшанда офизларидан қонларини келтирмаса, бу дунёда юрган экан керилиб. Ҳозирча омади қайтди. Энг аламлиси — Бухородаги мулкидан йил бўйи тушадиган даромад билан баҳоси тенг бўлган луқмадан айрилмакда. Нур сочаётган зиракни Махмуд Торобий пойига жahl билан ирритаркан, алам ва хасаддан афти буришиб, чуйкалиб кетди. Сўнг қарвон томон от чоңтирди ва бедодликни ўхтатиш ҳақида хирқироқ товушда амр қилди. Довдираган навкарларини эргаштириб йўлга тушаркан, бир-бирлари кучоғига ташланган биродарларнинг зорли-соғинчли сўрашишлари, шодон қийқириклари аччиқ-аччиқ ўртанаётган юрагини баттар ўртар эди.

Махмуд Торобий ўзини гоҳ Мухаммад, гоҳ Али кучоғига отади. Нигоҳи эса қум узра ажиб жилвалар бериб товланаётган зиракда! Кўнглида алағдалик, ўртаниш: нега айтмадим, нега борини айта қолмадим устодга, дея ўзига ўзи танбех беради. Ахир, бу мўъжиза матохни Маккада истикомат қилувчи заргар Қамбар Бухорий дўконидан хотини Субухабибига атаб харид қилмаганмиди?!

Иккинчи боб

КЎНГИЛ ҲУР

Махмуд Торобий гашлик билан тинимсиз ўйлайди: мўрт эканман, латта эканман, нима, ёки жоним шунчалар ширинми? Ох, мен кўрнамак, бунча қалтирадим Бўринайхон қаршисида, Азроилга дуч келгандек ўзимни ерга урдим, билагим кучи билан эмас, анов матохни орага тикиштириб ҳазратни қутқариб олмакчи бўлдим!..

Зирак... Тенги йўк дамашкий зирак... Иккиланди: савил қолгурни олсамми, олмасамми, қўл чўзганимни устод кўрса тагин нима хаёлга боради!? Ахийри чидолмади, уни ердан аста кўтарди, кўтараркан, хаёлида мусофирликда умргузаронлик килаётган Камбар Бухорийнинг хиёл эгик қомати, рангпар чехраси жонланиб, оғир энтикди. Валломат чол экан, ха, у феъли кенглигини Махмуд баходирга ҳам намоёниш қилди: бебаҳо нарсани арзон-гаровга бериб юборди.

Каёқдан ҳам кўриб қолди ўша зиракни? Йўк, шундай буюмни ўзи излаб юрарди, йўлимга кўзи тўрт бўлиб термилиб ўтирган малагимга арзирли бирон нарса олсам, деган муддаода эди. Худо ёрлақаб шундай совғани топди, уни қўлга киритган кундан бошлаб Бухоро сари беадад соғинч хисси билан ошиқа бошлади. Хаёлидан ақиқ лаблар ва камондек кошлар бир лаҳза ҳам кетмасди. Дилини недир бир армон сим-сим ўртарди. Зирак бениҳоя ярашса керак. Бунақаси ҳатто маликаларга ҳам буюрмаган-а!

Махмуд Торобий шунга ўзини ўзи ишонтирар, зиракни суюқлиси қулоқларида тасаввур қилиб бир тотли энтикар эди. О, у бирам маъсумки, роса қувонса керак! Сара молга ким ҳам севинмайди. Аммо Камбар чол умридан барака топсин, оғирини енгил қилди.

Мусофир, тақдир зайли билан илк дафъа учрашганларида, унсиз йиғлаб баходир кўнглини ўртади, сўнг уни анчагача бағридан қўйвормади. Дастлабки саволи эса ушбу бўлди: «Ўрлим, ростингни айт, Калон минора омонми?» Бир неча дақиқадан кейин у Макка шаҳрида маълум ва машҳур, отасидан қолган кўр-қутини сарфлаб тиклагани — киши суқини кўзгайдиган шинам дўқонида, бахмал филофли юмшоқ курсида бир ховуч бўлиб ўлтирар, тан-жонини алам-ангиз армон чирмаб олгани англашилар эди. «Шукр, Калон минора омон», дея ниҳоят Махмуд баходир ноўнғай жимликни бузди, сўнгра, нечун келиб-келиб шуни сўрадингиз, деган маънода чолга термилди. Шаксиз, у меҳмон йигит кайфиятини тушунди. «Раҳматулло қори деган зот бўлгувчийди Бухорода, азон айтса Қаббага ҳам эшитилар эрди, бундин камина эшилардим, ўйлардимки, офарин, қори минора мезанасига кўтарилмиш, — нигоҳини номаълум нуқтага қаданганча Камбар Бухорий энсизгина қалта соқолини авайлаб силади. — Во дариф, уч-тўрт йилдан бери Бухоро-

дан азон келмас. Ғамга ботамен: не кулфат тушди она шахрим бошига? Сени Яратган эгам йўлламиш, хабар бергил!» Пойига Зарафшон бош уриб ётадиган Бухоройи шарифга кўнгли суст кетган Махмуд Торобий ўзини тутиб туролмади. Қайғули саволига жавоб олиш учун интиқ чолга тикилганча, Чингиз тифидан томган қон ва захарни бирма-бир шарҳлади. Жувонмарг кетган жонларни, хазон бўлган боғу роғларни, беғуноҳ бандалар хуни билан лиммо-лим тўлиб оққан ариқларни эсга оларкан, ўзи ҳам эзилиб, нақд букилиб қолаёзди.

Нигоҳи эса беихтиёр алвон бахмал ёпқили пештахталарда қатор тизилган, қораширғайдан келган нозик қоматли киз-жувонларнинг охуваш кўзларини ўйнатаётган тақинчоқларга қадалди. «Тухфа килсам... Субухага Худо хаки ярашгай», деган ўй кечди миясидан ва ҳузур қилиб энтиқди. Оламга донг таратган Дамашқ усталари бино қилган, илон оғзидан чиққандек нафис, гирди зигирдек садаф-лаъл билан хошияланиб, ўртасига қўшалок ёқут қўндирилган япроқнусхали зиракни танларди имкони бўлса. Хамма тақинчоқлардан кўра шу сулувроқ, шу обрўлироқ кўринди. Ер юзиде Субухабиби тенги бўлмагани сингари, унинг ҳам тенги йўқ эди. Баҳоси қанчайкин? Ҳар холда чўнтагидаги уч-тўрт пакир пули билан дамашқий мўъжиза қошига йўлай олмасе керак. Ана шунни ўйлаб қовоғи осилди. Бу кунда кучи фақат эгар-абзали билан бир бедовга, бир тароки хуржун ва ўрма камчиға, сўнг туя жунидан тўқилган оқ қалпоқ, эски салла, камзулу шалваргагина етишини ўйлаб ичида аччиқ кулди. Бир шалварда қолиб, бўлагини сотса юз дийнорга етмайди. Э, дариг!..

Кейин... омади чопди, омади!

Қайсидир куни Бухоро соғинчи билан қадди дол Камбар чол ҳузуридан чиқиб кенггина кўча бўйлаб хомуш одимлаб борарди. Кутилмаганда рўпарадан қий-чув кўтариб келаётган оломон орасига тушиб қолди. Етти қиздан кейин туғилган ўғлини суннат тўшагига юмалатган базоз Абу Аҳмад хонадонига шошилаётган қувноқ кишилар сўрамай-нетмай, хай-хайлаганига қарамай, ўзлари билан судраб кетишди.

Махмуд баходир оломон орасида икки чўнтаккесар китмир ўзини таниб қолгани, периклари қулоғига алланарсаларни шивирлаб айтганидан бутунлай беҳабар эди. Тахминан бир хафта бурун бозорда ўшалар жимитидек

чолни қутуриб тенкилаётганини кўрди. Бозор ахлидан ҳеч бири, ундай қилманглар, ўлиб қолади бечора, дейишга ярамаётган эди. Шўрлик чол ана шу безорилар лаванг бир майизфурушни авраб, чўнтагини шилиб олишганини кўрган, кейин эса бор гапни миршабларга еткизган экан. Бундан вокиф бўлгандан кейин зардаси қайнади. Бора-сола киссавурларни чалпак қилиб ерга ёпиштирди. Энди ўшалар алаmidан чиқишмоқчи эди. Лекин баходир буни туш кўрсинми, араб кандоғ олишаркин, томоша қилай, насибам бўлса қорин сабилни тўйгазай дея, «ё раб» айтиб лўкиллай кетди.

Араб қурашни кийиб қўяркан: полвонлари Эроу Турондан йирик-йирик соврин илинжида келган девкомат азаматларни битта қолдирмай қийратди. Қураш бошланмасдан олдин чайир пайларини кўз-кўз қилиб катта кетиб турган меҳмонлар нафаси чикмай қолди. Ана шунда киссавурлар гали келди. «Қодир букага рўпара қиламиз, белини синдирмаса қўймас», деди бўйни ингичка, жағи бир томонга қийшайиб кетган мўйловдор қайсидир шеригига ва Маҳмуд баходирни силкилаб-силкилаб майдонга туширди. Ҳазилга тобу тоқати йўк эди, шу сабабли ранжиб, ҳатто сўкиниб, жойига қайтди. Шунда арабча-туркча бакириқлар янгради: «Мусофир кўрқок! Мусофир хотинчалиш!» Энди ўзини тутамай қолди-да, ич-ичида нимадир симиллаб кетди. Ҳаял ўтмай ўзини пишиллаб нафас олаётган, шерниқидан қолишмайдиган панжаларини илгарига шахт билан чўзган кимса рўпарасида кўрди. Сал илгарироқ филдек бақувват бир эронийни елкасидан ошириб отган бу кимса Қодир бука эканини ҳам, киссавурлардан топширик билан бирга, тузуккина тилла сийлов олганини ҳам билмасди. Ҳар ҳолда Маҳмуд Торобий Бухоро тўй-хашамларида кечадиган қурашларда озми-қўпми ҳарбу зарб кўрган, сал бўлсин кўзи пишган эди. Майдонга тушганда рақиби билан узундан узок бел олишиб, судраклашишни ёмон кўрарди, қутилмаганда билагидан чиппа ушлаб, қўғирчоқдек айлантира-айлантира силтаб юборарди. Ҳозир ҳам шундай қилди, Қодир бука мувозанатини йўқотиб чалканча қулади. Давра оғир ух тортди. Халиги ориятбоз киссавурлар бошларини ҳам қилганча тошдек қотишди.

Қодир бука йиқилиб ўзи обрўси тўкилгандек, Абу Аҳмад тажанглашди, қони қайнади, охири ўртада шу дамгача ҳеч бир бой одам тўйда тикмаган катта нарса

тиқди. Бараварига уч полвон енг шимарди, лекин ҳеч бири ҳамияти оғриган баззоз ишончини оқлолмади. Солим баҳодирга тегди, эрталаб у Қамбар чол дўконида пайдо бўларкан, хаяжони зўрлигидан кип-кизариб кетганди.

— Отам, — деди у, — ўн беш минг динор анови зиракка кифоя қилгайми?

— Оббо, сиз-ей, офарин! Фақат куч эмас, дид ҳам бор экан сизда, қойилман, чол илжайиб қўйди, кейин кутилмаганда сўзамоллиги тутди. — Хотинингизни суяarkanсиз-да, яшанг, йигит?! Аммо ўзиям бунга қайси пари оғанининг сувини оқизмаган? Акчасига келганда дод солишган. Сабил анча туради-да. Сиз ўн беш минг дедингизми? Хафа бўлмасангиз айтай, ўн беш минг ярим баҳоси ҳам эмас. Қаранг, яхшилаб қаранг, тилласини айтмайман, зубаржад-зумради, екутининг ўзи неча хил-а! Лекин, Худо ҳақи, сиз билан тортишмоқчи эмасман. Абу Аҳмад тўйида кўргизган шижоатингиз баҳоси бунака нарсанинг юзига арзишини била туриб савдолашсам оқ бегим қаро бўлгай!..

Маҳмуд баҳодир мусофир чол рўпарасида тавозе билан қўл қовуштиришдан ўзга чора тополмади, «Илоё, сизнинг кўнглингизни Оллоҳнинг ўзи топсин», дея бўлди-ради. Эртаси куни ҳаж ташвишлари бошланиб, Қамбар Бухорийни ҳам, зиракни ҳам унутди. Чарх ҳукми кизик эканки, бу кунда ўша матох... ёпирай, шаънига қора доғ бўлиб ёпишмакда! Устози эса шубҳа қомида қолган, не қилсаки, уни бундан фориғ айласа?

Маҳмуд баҳодир шамолдек елиб бораётган укалари ортидан отини кичаб ҳайдади: ҳамон ҳалигидай ғаш ва паришон... Гоҳо киндик қони томган кишлоғи билан дийдорлашиш истаги кўнглига чироқ ёқади. Аммо Муҳаммад Торобий жиловни Фори дарвешон сари бурди. Қарвондан ажралган кичик издиҳом Бухоро жануби бўйлаб, яна чўл ичкарасига шошилди. Сал кам ўн чакиримча юришгандан сўнг, бир учи кунчиқар, бир учи кунботарга чўзилган тепаликлар этагида жойлашган кўримсизгина манзилга етиб келишди. Бу жойлар Маҳмуд Торобийга яхши таниш эди. У пири комил ҳисобланмиш Иброҳим Торобийни узоқдан таниди. Шайх жаноблари тошқалов қулба рўпарасидаги супада тик турар, жулдир кийинган муридларини оғзига қаратиб ваъз айтар эди.

– Ғофил дил ўзига зулм килур, бора-бора ғофил дилнинг зулми жумла мўминни разолатга ботиргай! Огоҳ бўлингки, одам боласи фақат шижоат билан бундай таҳкирни даф этур!..

Хориган отларнинг махзун кишнаши, туёқлар дупури шайх Иброҳимни бир дам тўхташга мажбур қилди. Шайх аста бурилиб каради-ю, жиккак қомати титрагандай бўлди. Супадан орзиқиб тушди-да, дадил илгари босди. Киприклари тўкилган кизғимтир кўзларидан қайноқ ёш думалар эди.

– Азиэларим! Бовурларим!..

Пири муршид нидоси Махмуд Торобий кўнглини бузиб юборди, бўғзига недир иссиқ нарса урилди. Шукр, беназир инсон дийдорига еткизгани учун минг маротаба шукр!

– Омонмисиз, хазратим?

Эгардан шахд билан отилиб тушган Махмуд баҳодир лапанглай келиб шайх Иброҳимни бағрига тортди. Забардаст елкалари билинар-билинемас силкинарди. Сўнг шайхни Шамсиддин Махбубий кучди: устод ҳам ўзини бир қадар йўқотган, вужудини Оллоҳдан ризолик хисси қамраб олган эди.

Супада жам бўлишди.

Кувонганидан еру кўкка сизмай бораётган шайх Иброҳимни ўша захоти турли саволга кўмишди. «Бухоро холи ночор», — деди шайх ва ногоҳ серажин юзини беадад русса коплади. Қуйироқда ўлтирган Муҳаммад укаси Алига бир караб олгач, салмоқ билан сўз бошлади:

– Сиз кетдингиз, биз бўзладик, етим кўзидек бўзладик. Аммо ноламизни бир банда эшитмади. Суллоҳ Бурҳониддин эрса Чигатой кўнглини овлашдан ўзгасини ўйламас, тилидан захар, қиличидан қон томур!

Жонни қажшатгудек жимлик чўқди, бу жимлик аста-аста Махмуд Торобийни елкасидан босиб, ерга киритиб юбораёзди. Сўнг ўзида ажиб бир нохушлик сезди, йўқ, ўзини гуноҳкор сезди. Во дариг, у фақат жафодийда хонадони эмас, бутун аҳли Бухорони қабохат комига ташлаб кетган экан-да! Азиз укажони Муҳаммад эзилиб айтган гаплардан шу маъни чиқмайдими?

– Муҳаммад, ўзингни тут, мард бўлсанг букилма!

Ичидан киринди ўтаётган Махмуд Торобий Хур Қийғир лақаби билан танилган Муҳаммадга шундай балад пардада гап қилди, шу билан гўё ўзини оқлаб, яхши

кунда ҳам, ёмон кунда ҳам ўрнимни билдирмагин, демокчи бўлди. Кейин укаси юрагидан тўкилган дард хаёлини бутунлай чирмаб олди, Ғори дарвешоннинг йилдек узун туюлган тунини мижжа қокмай бедор ўтказди. Эрталаб устозлари ва укалари билан хайрлашди-да, биродари Наврўзбек билан Торобга жўнаб кетди.

Анчадан бери Бухоро каби Тороб ҳам ари инидек нотинч, серғалва эди, пайтавасига қурт тушган доруға Жомғуржин чунон қутурганки, баъзан кўчалар бўйлаб кўппакдек оғзидан кўпик сочиб санқир, шубҳали кўринган ҳар бир мусулмонни қалъа тагидаги тўлага тикмагунча тинчимасди. Теварак-атроф, кўча-кўй, ҳар тешигу ҳар қавак тиш-тирноғигача қуролланган, меҳру шафқат нималигини билмайдиган навкарлар томонидан қўриқланади, шу боис Тороб тупроғига қадам босиш ўлим билан баробар эди. Лекин ҳозир Маҳмуд баҳодир кўзига ажал кўринармиди, отамерос ховлида жони-жигарлари кўзлари тешилгудек бўлиб кутишаётган бир пайтда. Ўзича турли режалар тузди, кишлокқа якка ўзи киришни маъқул кўриб, Наврўзбекни Жондорда, қайнотаси Бекмирзаникида қолдиришни чўтлади.

Бир қадар уринган ёғоч дарвозага нигоҳи тушиб, алхол кўнгли бузилди, ҳатто киприклари намланди. Ахир, бир вақтлар кўзига ёруғ жаҳондаги энг сулув, энг лобар санам бўлиб кўринган Субухабиби соллана-соллана қадамлар босиб, шу азиз қопқадан кириб-чиқмасмиди, қолаверса, ўша охуваш парини кейин мана шу қопқа ғаройиб тўй-хашам, ширин ишваю ноз билан, қувноқ кулгу, ҳазил-мутойиба, қичиқ-қичиқ ёр-ёр билан иссиқ кучоғига кузатиб қўймаганмиди, эҳ-хей, қанчалар фароғатли кунлар эди, жонини садқа қилса арзирди у дамларга...

Қайнотаси — анча чўкиб қолган Бекмирзабий турли баҳоналар билан эл оғзига тушган куёвини соғ-омон кўриб беҳад севинди, кўзларида халқа-халқа ёш билан қаттиқ кучиб, ҳожилик унвони билан муборақбод қилди. Кейин узок кўришмаган куёвини сийлаш мақсадида қора кўчкор сўйдирди. Қошки Маҳмуд баҳодир томоғидан лукма ўтса, азиз меҳмонингиз мен эрмас, Наврўзбек, шул йигитни яхшилаб тўйгазинг, деб кулгач, анча совуган отини ошиғич эгарлади. Ҳомуш тортган бий яхши қуролланган икки содиқ қаролини кўшиб бермокчи бўлди, лекин у кўнмади, кўпчилик хуфиялар назарига тез тушажагини тушунтирди.

Йўл-йўлакай кўп ўйлади зиракни... Не қилсам? Жоним Субухага шубҳасиз кўп ярашгай! Аммо... Устод шубҳаси кийнайди. Иложи қанча, мавриди келса ўзи бари ни билиб олур. Ахир, у асло хиёнат қўчасига кирмаган, иншооллоҳ, ҳеч қачон кирмас!

Бедов кечга яқин манзил сари етқизди, Тороб гўё одатдагидек осойишта, тўқин ҳаётга шўнғигандек масть-уд, — бахтиёр, аммо қалъа дарвозасини муҳофаза қилаётган ковоғи солиқ соқчиларнинг бегонасираб тикилишларидан Худо асрасин. Юксакларда нола чекаётган кушлар, недандир хадик олган каби, бирдан ўзларини пастга урганни кўрган Махмуд баходир енгил хўрсинди, қўлга тушиб қолмаслик учун бедовини қишлоқ жанубидаги хилват чакалакка хайдаб юборди. Шом эндигина чор-атрофни сиёхранг пардаси билан ёпа бошлаганда паст-баландни, жин кўчаларни айлана-айлана ҳовлиларига яқинлашди. Иттифоқо Субухабиби анҳордан икки пақирда сув келтирар эди, уни кўриб паришонҳол тўхтади.

Мана ўша малак! Аввал қизлигида нозу фиروق билан изида сарғайтирган, йигит отини ерга ургиздириб бўзлатган, қон йиғлатган ўша париваш! Кейин тани махрамлиқка рози бўлган офтижон! Ҳозир неча ёшда, ўттиздами ёки ундан баланддами, йўғ-а, пастда, чунон пастда, яъни, ўн етти билан ўн саккиз оралиғида, ана, ойни уялтирадиган ҳусни малоҳати, сарвдек расо ва нозик қадди-қомати ҳали ўн гулидан бири очилмаганидан эртаклар сўйламақда.

Остонада, кўп яхши-ёмон қадами етган остоналарида Субухабиби озор еган каби бир хил мунғаймиш, юпка лаблари, синчков қарашида бир табассумки, гинали. Малак эътиборсиз билақлари толганига. Оҳ, бош-охир сўлимликка ўралган бу гулу фунчага, малоҳатдан, ишва ва васл суруридан сабоқ бергувчи бул навнихолга анов челақлар илло оғирлик қилмасми? Ана бағритошлик, ана жабру жафо — шунчалар азобга гирифтор этиб қўйибди дилоромини. Ич-ичида нимадир чирс ёниб, келасола қўлидан челақларни юлкилаб олди, келдим, дея шивирлади, шундай маъюс, шундай ҳорғин шивирладики, ногаҳоний ташрифи омонат экани, яна рўзғори ва онаизорини ғурбатда қолдириб кетажаги англашилди.

Тақдир қаттол экан: бир ярим йил ичида туғишганлари бошига не савдолар тушмабди. Гўрингда тўнғиз қопгур Жомғуржин Муҳаммад билан Алини қул қилиб

Жетега жўнатмоқчи бўлибди, сулувлиқда танҳо Суйгуна Зебони эса хотин қилиб олиш пайига тушибди. Худо хаки, инилари ғулумлик жомасини кийишдан чўчишмаган, аммо сингиллари номуси булғанишига чидай олишмаган-да, Жомғуржин жонига қасд қилишган. Лаънати тасодиф туфайли омон қолган...

— Хуш келибсиз, бегим!

Фулу аралаш ўқсиниш, гина аралаш нолаи ох бор эди Субуха даҳанидан узилган, бориб йигит жорагига санчилган каломда. Малак тўлиққан, руҳи равшан тортган эди, ногоҳ охуники каби жодуваш кўзлари чакнади-да, ажиб бир эркаланиш билан эри сари талпинди, лекин нимадир оёқларидан тортди. Асли, ёнсам, забардаст бағрида меҳри, соғинчи, армонлари билан қўшилиб ёнсам, дея порларди тиник нигоҳи.

Субухани тўхтатган куч Маҳмуд баҳодирни тўхта-толмади, у алплигига борди, челақларни икки ёнига ирғитиб, неча тун ва кундузни интизорликда кечирган хотинини илкис қўйнига тортди, шундай кучдики, у билан ягона вужудга айланди.

— Шафқатсиз бегимдан ўргилай, — эрибгина шивирлади Субуха, нафаси нақд оташ эдики, Маҳмуд баҳодир антикиб, завқи кўзғалиб, боши айланиб кетди.

— Келдим, жоним, келдим, — деди у яна довдираб.

Энди Субухабиби ўзини бахти тўқис, тахти бутун аёл каби ҳис қилди. Нима, аслан шундай эмасмиди? Умуман, бу борада нолигулиги йўқ эди, Оллоҳ қанотлари қайрилмас қарчиғай ато қилганди, агар у ёнида бўлса ғам-андухдан сўйлашга вақти қолмасди. Аттанг, қарийб бир ярим йилдан бери қарчиғайи васлига зор, узун тунларда кўзёши шарора, мана, не омадки, кутгани тағин пойига бош уриб келди, тағин нигоҳидаги ғурур ёлқинидан баҳраманд, энди яйраса, харчанд яйраса арзийди.

Тангри ўзи малакни безантимиш: паришон сочлари елкасига тўлкин-тўлкин ёйилган, ох, гажаклари-чи, алар маккорлик илмини чунон эгаллабдир, бир-икки тутами хуш сувратига уйкаш тушган оппок бўйнини беозоргина босқин қилмиш, ёноқлари лолагун, қошлари камон, киприклари дилни чоку чок айлалаш истагидадирки, тийғи бўрондек сафга тизилмиш... Тухфа, дамашқий сирға эса, хусни мулкани тағин ҳам сарафроз айламиш... О, уни аста олиб, жилмайганча қулорига такаётганда нақадар хуморваш, нақадар миннатдор порлади кўзлари...

Субуха карчиғайини шошилмай етаклар эди, қувонганидан гоҳо бирдан хандон ташлаб кулардики, чиндан ҳам ғунча даханидан дур, юлдузни ора йўлда қолдирадиган шахлоларидан нур ёғилар эди.

Озода Зайнаб, қўлида капгир, ўчоқ бошида куйма-нар, айрилиқ ҳақидаги кўҳна бир кўшикни эзиб-эзиб айтарди. Жуссаси кичкинагина эди, ногоҳ ўгирилганда ажин босган бетида қайғу кўланкаси яккол кўринди. Одатда кунларни мум тишлаб ўткарадиган келини очилиб-сочилиб келаётгани сабабини дафъатан англамади, ҳатто изида юзини соқол босган барваста эркакни илғаб тумтайди, сўнг қарасаки, паҳлавон истараси иссиққина, дўнг пешонаси, пайваст кошлари, туртиб чиккан ёноқлари кўнглига бир яқин, бир яқин...

— Вой, болагинам, онанг айлансин: ўзингмисан?

Чоли Қоплон баҳодир тириклигида Озода Зайнаб яхши-ёмонни кўп кўрган, шодумонликдан ҳам баҳраманд бўлган, лекин ҳеч қачон ҳозиргидек севинганини эслолмасди. Накд кўйлагига сирмай кетди бечора, хира кўзларидан шўртак ёш оқизганча, довдирай-совдирай келиб, ўзини ўғли сари ташлади, ўғли бағрига бир тутамгина бўлиб сингиди. Не десин, нелар деса узокқа чўзилган хижрон онлари чеккан азобларини изҳор эта олади, қайда, кошки тили айланса экан. Шўрлик ожизона титраганча йиғига зўр беради, холос. Эндигина гиналарини тўка бошлаганда Жалол ер сузиб келди, Маҳмуд баҳодир дилбандини боши узра даст кўтарди.

— Вой-бўй, кап-катта йигит бўлмишсан, яшавор азаматим! — деди ўғли пешонасидан ўпаркан.

— Дада, дадажон, энди кетмайсиэми, мен сизни қучоғингизда ётаман, хўпми? — деди қувноқлик билан Жалоллиддин ва томирлари бўртган бўйнини, дағал соқолини, тарашдек қотган чаккаларини силади.

— Йўк, ўғлим, кетмайман!..

Ҳали хотинига келдим дея пичирлаганда овози канчалар шикаста чикқан бўлса, ҳозир ҳам ўшандай ҳазин, тушкун, ишонарсиз чиқди. Бунчалар ноумидлик билан гапираётгани учун ўзидан вижинди. Энди субуха, ҳадик, ётсирашга на хожат, ахир, ўз макони, киндик қони томган тупрокда турибди-ку.

Ажабки, орадан қарийб бир ярим йил ўтган бўлса ҳам, раҳматли отаси Қоплон баҳодирдан мерос қолган ховлида ҳеч нарса ўзгармаган: табакалари зич ёпилмай-

диган дарвоза ҳам, теласини кор-ёмғир ювган ихота девори ҳам, кахратон кишда мол-холни совукдан асрайдиган оғилу сайнхона ҳам ўша-ўша — некбин онларини элас-элас эслатаётир. Ёлгон бўлмасин, бир ўзгаришни сезди, бир неча йил бурун ховли этагида энламасига катор қилиб ўз қўли билан эккан зардоли ниҳоллари вояга етиб, хатто хосилга ҳам кирибди.

Тагин бир ўзгаришки, волидаи меҳрибони анча қариган, аввалги шашти, ғайрати қолмаган, ваҳоланки, хажга жўнаётганда у тетик, чаққон эди, бировга гапини олдирмас, мабода масала талашса асло бўй бермас, енгарди. Қарангки, шундай бақувват кампир буткул чўкибди, лабдаҳанидан путур қочибди, ўн саволга эринибгина бир жавоб беришни одат қилибди. Онаизор одмиёна чорси ўраган, чорсиси тагидан чиқиб турган соч толалари қировга беланган эди.

Маҳмуд Торобий ўй сурди: «Волидам олтмиш тагида... афсуски, тез кексаймишлар, нахотки бунга фақир сабабчиман?» Зап ўртанди дили, сўнг Субухага синчков разм солди, даригеки, пари-пайкари ҳам хижрон зарбасидан қутулолмаган, азал меъмори нозик дил билан қуйган келишимли, дуркун кадди-басти хиёл сўлинкираган, тўладан келган думалоқ юзига қаймоқ туси юккан эди.

— Дада, менга от обкемоқчи экансиз, — ғужурлади Жалол, туйғун кўзларини чақнатиб. — Бийижоним шундоғ демишлар. Қани ул, кўрмасмен

— От минишни билурсенми? — Жалолни елкасидан аста қучди Маҳмуд Торобий ўйга толганча. — Жуда соз, айтганинг бўлғай, фақат ҳозир опангни чакиргил, — у ҳамма савдодан вокиф, лекин жўрттага ўзини ғофилликка солди. — Нечун кўринмайди опанг?

— Суйгуна Зебони айтасенми? — кутилмаганда чарсиллаб ўт олди Озода Зайнаб, ер муштлаганча. — Эслатма ўша гўрчани, эслатма, илойим отгинаси ўчсин, тириклай қаро ерга кирсин! Қонгинамга ташна қилди-я, киз туғдим десам бало тукқан эканмен, шайтон йўрғаклаб олган экан шумғияни!

— Намунча зарда, энажон? — мийиғида қулиб, Субухага кўз қирини ташлади Маҳмуд баҳодир. — Палапоним, оҳугинам, деб эркалардингиз қизингизни. Ола мушук ўтдимиди праларингдин?

— Тавба, ҳазор бора тавба, ўша эркақшодани эркалатгандин кўра маймунни эркалатганим авло эркан, —

паст тушмади кампир, дока рўмол учини намланган ковокларига аста теккизаркан. — Куриб кетгурни кўявер, ўлсин менга деса... Ундан кўра ўз ахволингдин гапир, мунча чўзилди сафаринг?

— Бир тасодиф боис... Расулиллох юргон йўллари зиёрат қилиб Маккада тургон эдик, — онасига жиндай тасалли бериш илинжида хотиржам хикоя қила бошлади Махмуд баходир. — Омад юз ўгириб хазрат Махбубий мусофирхона зинасидан йиқилдилар ва оёқларини синдирдилар. Қишни ўша ерда ўтказишдан ўзга илож толмадик.

— Мувоабиргина... Бухорога келгонингга анча бўлгонини эшитибмен, — деди гина билан Озода Зайнаб. — Айтадурларким, шаккок укаларингни қанотингга олибсен ва Чиғатой карвонини талон қилмишсен. Неча вақтдан бери юрагимни ховучлагум: бу кўргуликка Чиғатой ёким Бурхониддин индамай кўярмикин, билишсаки, калава учи санларга етур, унда бул кунимиз ҳам кўплик қилмасми?

— Энажон, инонинг, Муҳаммад ила Алиға эмизгон сутингизга ботирлик ато этадургон таъмни мўлрок кўшмишсиз, Суйгунадин ҳам аямоғонсиз андоғини, каминга колгонда... қисингонсиз, — аста кулди Махмуд Торобий ва ўглининг юзига юзини ишкалади.

— Қисинмағонлар... Сиз ўзингиз... ха, ўзингиз андоғи иниларимга мўлрок қолсун деган андишада ёлчитиб эммағонсиз, — шу дамгача сукут сақлаётган Субухабиби сухбатга аралашди. — Тўғрими?

— Балли сизга, келинжон, рости ҳам шундоғдир, — деди завкланиб кампир. — Эрингиз чакалоқлигида инжикни инжиғи эрди, бир йиғласа уч кун тўхтамай йиғларди, калласи хумдек эрдик, кўтариб ўтиролмасди.

— Халиям ўшанакалар, ойижон, — пиқирлаб кулди Субуха.

— Э-э, сизларга қолса... Жалолжон, ростми, бошим ўшанака каттами? — Жалолиддин бийрон тилда «йўқ» дегач, Махмуд баходир волидасининг ҳалиги дашномига изох берди: — Эхтимол укаларим ўзлари қилгондир талонни... Камина бундан беҳабармен.

— Гийбат кўп ёмон экан, болам... Ҳа, майли, эсон-омон келганингга минг катла шукр, — алланечук қаноат хосил қилган Озода Зайнабнинг чиройи ёришди. — Ҳожилик унвонинг муборак, ўғлим. Падаринг тирик бўлгон-

да... байрам қилардик. Ҳозир эса кўнгилга қил сизмай-дир.

— Хотирни осойишта тутинг, меҳрибоним, Оллох қўлласа қолғони бир гап бўлар, юкимиз ерда қолмас!

— Ановиларга ҳам Худо инсоф берсин, илойим, — юзига фотиҳа тортди кампир, оҳ чекиб. — Илойим оёқлари тийилсин, тавба қилдим-а, Бухорони қонга бўяғон яъжуж-маъжужларга Худонинг ўзи бас келмаса бандаси бас келарканми?

Гурунг кизиди, юраклари ажиб сурурга тўлди, шу боис Тороб салкин оқшом билан юзлашганини сезишмади. Сокин осмонни юлдузлар чамани тутди, юлдузлар баланд пешайвон тагида, шам ёруғида бир-бирларига арзи ҳол қилаётган кишиларга ҳавас билан бокишади.

Зирали палов ейилгандан сўнг Жалолиддин ўтирган жойида пишиллаб ухлаб қолди. Вақт саҳарга етганига қарамай, онаизор ҳамон тинмай ҳасрат қиларди, гўё келинидан ўғлини қизғанаётгандек... Ахийри, кампир ненидир бахоналаб, шошилмай турди ва тимирскиланиб дахлиз сари юрди. Тушмагур Субуҳа пик этиб қулди, аста делики, вой энагинамдан, ўлимгинасига рози қилвордилар-ей одамни, ўлимгинасига!..

Ховли бурчагида, ёнғоқ тагидаги айлана супада юмшоқкина жой ҳозирлади Субуҳабиби, ҳали меҳрибон ва дилкаш қайнонасини дахлизга кузатаётганда дилидан кечган туйғуларидан бир уялиб, бир хандон бўлиб...

Кеча сукунати чинни жарангидай тиниқ кулгилардан сирли-сирли тилимланди, тотли бўсалардан сархушланди. Кеча тўлиб-тўлиб энтикди, неча бор масрур хисларга тобе бўлди. Шом еб чиккан ой ёритган оқшом ҳеч қачон бу қадар масъуд онлар билан ошнолашмаган эди...

Учинчи боб

ПИРЛАР ҚАНОТ БЎЛСА

Орадан ҳафта ўтди, кишлокни алғов-далғов қилмаслик учун Махмуд баходир остона ҳатламади, хилватда биқиниб ётди. Айни пайтда тинимсиз режа тузди: Суйгунага талабгорлик қилган Жомғуржинни хуфия гум қилиши керак.

Оғир сўлиш олиб, бу фикрини атрофида айланиб-

Ўргилаётган Озода Зайнабга аста шипшиди. Шўрлик она-изор капалиги учди. «Кўй, болам, сезиб қолишса шўрмизга шўрва тўкилади», дея ёлборди.

Ёлирай, бир эрта кутилмаганда йигитлардек кийиниб олган Суйгуна Зебо кириб келди. Сафардан хожилик рутбасини кийиб қайтган акаси билан кучоклашиб кўришди. Ўзини бегонадек тутаётган онасини ҳам меҳр билан бағрига босди. Қизгина, ичига ўт тушгандек безовта, уйда хотиржам ўтиролмади, айтдики: «Акажон, факирангиз Тилсим дарасида макон курмиш, юлдузга чанг солишга қурби етадиган йигирма йигитим бор, алар билан мўғулни қон қакшатурмен!» Кўнгли кўчасига қараб иш тутишга аҳду паймон қилган сарв қадли малак шамолдек зумда ғойиб бўлди. Баҳодир дийдорига тўймай, доғда қолди.

— Маним сўзимга ишонмагон эрдинг, ана, кўрдингми?! — ўғлига гинали каради Озода Зайнаб. — Худонинг ўзи бас келмаса, бошқаси бас келолмас бу гўрчага!

— Онажон, сиз унга осон тутманг, ул мухтарама ҳақ йўлига кирмиш!

— Сен ул шайтон тарафини олурсен!

— Негаки маним кўксимда ҳам оғир дард бор!

— Ўшал дард маним кўкайимда йўқми? Чандон зиёд, чандон! Фақат аламим ичимда! — Озода Зайнаб кўксига муштлади. — Биласен, отангни мўғул тириклай еди, бу жудоликка чидабмен. Не иложки, шароб ўрнида қон ичишни хуш кўрадурғон каззоблар хануз тепамизда ойболта яланғочламишлар!..

Ҳақиқат нақадар аччиқ, э, дариг, бунга чидаш осонми?! Баҳодир, тоғни урса талқон қила оладиган алп келбатли ўғлон, ўртанди, йўқ, сувга тушган латгадек бўшашди, кўхна дардини айтиб бўзлаётган меҳрибони кўзига тик қараёлмади. Ҳали рост сўзлади: синглиси чиндан ҳам ҳақ йўлига кирмиш, илло инилари ҳам қилич яланғочлаб тўғри қилишибди. Энди улар бошини ковуштириш, уларга раҳнамолик қилиш ўзининг бурчи эмасми?! Елғиз Жомғуржинни йўқотгани билан нима ўзгарарди. Оллоҳ мадад берса, майдон талаб қилиши керак. Ҳа, кўкрагини яланг қилиб, харбу зарб майдонига тушмоғи лозим. Насиб қилса бу фикрини Шамсиддин Махбубий ҳам, шайх Иброҳим ҳам маъқуллайди. Пирлари неча маротаба таъкидламиш: «Ҳей, Махмуд, мусулмон хуни шунчалар арзонми? Тангри берғон неъмат — қутлуг

умримизни бўйинни пичоққа тутиб бериш билан якунлайдиган бўлсак, молдин не фарқимиз қолур?!» Нахотки шу тахлит йўл тутишга махкум? Нахотки чувалчанг янглиғ янчилур қаттол пошналар тагида? Унда шахид кетган падари бузрукворининг арвохи чирқиллаб қолмасми?

Йўқ, у қўрқоқ эмас, имонидин айри тушган эмас, илло Парвардигорга суянади. Карами кенг Тангри муборак ёдини дилига жойлагани учун ҳам Бухороёи шариф бошига тушган қора кунларга нотавон томошабин бўлиб қолмаслиги керак. Иншооллох Ўзи йўл кўрсатур, факат ўша йўлдан юриш осон бўлмайми?

Сим-сим оғриётган бағрини зах ерга бериб ўйлади, сокин кечаларни бедор ўтқариб тинимсиз мулоҳаза қилди, гоҳо Зарафшоннинг тўлиб оқадиган ирмоғи бўйларида оч-наҳор кезиниб тасаввурига эрк берди, хаёллари чигаллашса чигаллашдики, лекин адоғи кўринмади.

Бир кеча сал пинак қилиб туш кўрса, рўпарасида Бухоро тахти турганмиш, тахт бўм-бўш эмиш, ҳоким Бурҳониддин шохона либосларини ечиб ташлаб, қип-яланғоч ҳолда, поёнсиз адр бўйлаб қаёққадир кочиб борармиш...

Баходир қўлида ханжар билан олдини тўсиб чиққан маҳалда чўчиб уйғонди. Кўрпачада карахт бўлиб ўлтирди. Не синоатки, бундай босриқди? Бу Бурҳониддин пайтавасига қурт тушганига ишорат эмасми? Ҳар ҳолда яхши билади, бу кунда ҳоким тинчини йўқотган. Ахир, бир томонда Хур Қийғир дастаси, иккинчи томонда Суйгуна Зебо йигитлари хуружи авжида. Улар бот-бот салтанатга тегишли карвонларни қийратмақда, мўғул беклари ва босқоқларига қарам мулкларни вайрон қилмақда, хатто ора-сира Бухоро остоналарида пайдо бўлиб, дарвозаларига қўйилган посбонларни итдек чавакламақда. Салтанат таг-тагидан зил кетаётганини хис этиб, Махмуд Торобий терисига сизмасди, лекин кун сайин даҳшатли тус олаётган талотумга қўшилмақдан ўзини тийиб турганини ўйласа бирдан ғаш тортарди. Қачонгача қўл ковуштириб кутади, бас, тезда волидасидан оқ фотиҳа оладида, хуфия йўллар билан Тилсим дарага боради, ўртага одам қўйиб Муҳаммад билан Алини ўша ерга чакиртиради. Пирлари раҳнамолигида машварат қуради, машваратким, улусни мўғул салтанатини пора-пора айлагувчи Улуғ мухораба — ғазавотга чорлашга хизмат қилсин!

Баходир, дилига умид чироғи ёкилган ўғлон дарду ғамдан ранги заъфарон Озола Зайнаб каршисида тиз чўкди: «Онажон, ўглингиз беш кунлик дунёнинг роҳат-фароғатига қўл силтамиш, энди сиздин фақат дуо, Оллоҳ шафоатини тилаб турсангиз иншооллоҳ мушкули осонлашгай! Фақат ёш тўкманг, надарим шундоғ дер эдилар, эсингиздами?» Шўрлик кампир бутун иродасини тўплаб охиста пичирлади: «Эсимда, болам, эсимда!» Сўнг ўгли пенюнасидадан ўпди, оқ фотиҳа бериб, йиғисини зўр-базўр ютганча нари жилди. «Бошингиз тошдин бўлсин ило-йим, бегим!», дея Субуха бир ахволда мунғайди. Кўкси сим-сим ачишаётган баходир жуфти ҳалолининг мунг тўла кўзларига тикилиб қолди-да, чаккаларини дағал панжалари билан аста силади. Орқароқда мўлтираб турган Жалолни даст кўтариб ўпгач, ўкраб юборишдан чўчиб дарвоза сари ўқдек отилди.

Йигит ўз дарди-ғамига кўмилган эди, она кишлоғимга эсон-омон қайтаманми, йўкми, деган армон аллакаеринидир аччиқ-аччиқ куйдирарди. Шу боис муюлишда пашша кўриб ўлтирган гадо киёфасидаги хуфия эътиборига тушганини сезмади. Оғир-оғир қадамлар билан кунчиқарга бурилгач, сохил ёқалаб лўкиллай кетди. Тахминан бир соатча шошилинич йўл босди, қоронғи тушмай Тилсим дарага етиб олиши керак. Ўт-ўлан қоплаган илангбиланг сўқмоқ мушук ҳам ўтиши маҳол тўқайга рўпара килди. Қирғоқ тик тушган, нариги сохил ҳам жарликдан иборат — ўртада дарё сокин чайқалиб оқар, манзили сари шошиларди. Тўқайни ёриб ўтиш учун тараддудланиб турганда орқа томондан отлар кишнаши эшитилиб, юраги шувиллаб кетди, ялт ўгириллар экан, эгарда адл кўниб олган Жомғуржин билан Бўринайхонни, яна қийик кўзли беш отликни кўрди.

Ха, ярамас, шундай илинар экансан-ку тумшуғингдан! — олисдан бўкирди Бўринайхон ва гулдирак солиб кулганча, отини ниқтади. Орқадан елиб келаётган Жомғуржин афт-ангори ҳам қувончга ғарқ эди.

Маҳмуд баходир кунни битганини фаҳмлаб, ажални хотиржам қарши олишга аҳд килди. Аммо ногоҳ қайдадир, олис-олисида ору номус учун жон чекиб юрган Муҳаммад, Али ва Суйгуна Зебо ёдига тушиб феъли ўзгарди. Йўқ, Тангрига қасамки, осонликча жон бермайди, ётиб қолгунча отиб қолади. Қачондир илинар суллоҳ Бўри тузовига, аммо ҳозир мавриди эмас! Агар ҳозир

қўлини кишанга тутиб берса, бу иши — ўзига ҳам, волидасига ҳам, синглисига ҳам, укаларига ҳам хиёнат!

Хос навкарлар сардори аллақачон, отидан тушган эди, баходир гижинглаётган тикандек ботувчи кўзларига тикила-тикила, шошмасдан тисарилди, кирғоқ гирдига етгач, «Ит эмган келгинди!», дея хайқирди-да, пастга шўнғиди. Сокин мавжлар оғушида бир неча дақиқа кўринмай кетди, охири нариги қирғоққа яқин жойда калласи пайдо бўлди. Ёввойи жийда ва саксовул илдизларига осила-осила юқорига чиқиб олди-ю, сохил чеккасида оёғини осилтириб ўлтирди.

Маҳмуд баходир Бўринайхон башарасидаги алам кўланкасини яққол хис қилиб, хузур билан илжайиб қўйди. «Хей, пахлавон, қани энди бир тишлагин бурнингни!» — деркан, қаҳ-қаҳ отиб кулишдан ўзини тиёлмади. Воҳ, доғи ношудлик! Сардор ер тепинишини кўринг! У муштларини тукканча, навкарларига амр қилди: «Тезроқ кимирланг, лаънатини келтириб оёқларим тагига ташланг!» Аммо навкарлар қилт этишмади, улар бало човутига кўр-кўрона панжа уришни ишташмади. Ана шунда сардор, жони халкумига тикилиб, томоғи йиртилгудек ҳолда яна чинқирди: «Вой, тирик товонлар-ей, ҳали мен сенларга ишониб юрибманми?!» У ўқрайганча бемалол тўнини ечди, дубулғасини жаҳл аралаш ирғитди, белига қиличини бошқатдан бойлади-да, жон-жаҳди билан ўзини қуйига отди. Сузишга уста экан, зумда бериги жар тагида ҳозир бўлиб, томирларга осила-осила юқорига кўтарилди. Қараса, рақибни қуролсиз, рўпарасида човут урмоқчи бўлган шердек хўрпайиб турибди. Ноилож у ҳам яроқдан кечди, аста келиб баходир елкасига чунон урдик, у мункиб кетди, аммо йиқилмади. Навбати етганда баходир ҳам сардор қаншарини мўлжалга олди, у кирғоқ четига юмалоқ-ёстик бўлиб тушди. Кейинги тепкидан кунда мисол пастга қулади.

— Хей, гумроҳлар, суяқлари дарё ичида колмасин, йиғиштириб олинглар!

Маҳмуд Торобий нариги кирғоқда ичидан қиринди ўтиб турган Жомғуржин ва навкарларга қарата кичқирди, айни пайтда кўнглидан бошқа гап ўтди: «Ҳи, бу баттолми, тегирмонга тушса бутун чиқар!» Негадир ижирғанди, қўл силтаб, йўлга тушди. Энди Тилсим дарага боришининг иложи йўқ, режаси бузилганига ўқиниб, Жондор сари шошилди.

Қайнотасиникида Наврӯзбек интиқ кутаётган экан, ошнасини чеккага тортиб айтдики, биродар, билмадим, дунё томи азалдан бузукми ёки энди бузилдими, нима бўлганда ҳам сизу биз шу том тагидамиз, жала танимизни ғорат қилмасдан бурун бир ғамимизни ейлик! Бек йигит ер тагида илон қимирласа билади, шу сабаб кадрони илоҳий бир юмушга қаттиқ бел боғлаганини фахмлаб, хайрихоҳлик билан уни елкасидан қучди.

— Бошлангиз, жаханнам қаърига бошлангиз, тап тортмай борурмен. Пичоқ бориб суякка қадалгон, Худо хақи, яна қанча чидаш мумкин?!

— Фақир эмди ўзимни жиловлашга ожизмен, — деди қатъият билан Маҳмуд баҳодир. — Мингта жоним бўлса ҳақ йўлида қурбон қилишга қарор бердим, бул ниятимдин Оллоҳнинг ўзи ҳам рози бўлғай!

— Сизнинг бул аҳдингиз пирларимиз аҳдидир.

— Бале сизга, Наврӯзбек!

— Аммо улус холи ночор, касалким, тепса тебранмас!

Иттифоқо суҳбат устига юпка камзул кийган Бекмирзабий келиб қолди, меҳмон йигит гапи қулоғига чалингач, ҳаёт аччиқ-чучугини унча-мунча татиган эмасми, зимдан унга зардали боқди.

— Ўғлим, неча кундан бери сиз билан гурунглашман, тагли-тугли зуриёд эканингизни билдим, — бий ҳар ҳолда меҳмонини ранжитиб қўймаслик учун оғир-босик бўлишга тиришди. — Аммо улусни халигидай айбситганингиз... Яратганга ҳам маъқул эрмас!

— Афу этинг, жаноб, камина асло сиз каби ориятли зотларни назарда тутганим йўқ! — дея қизаринди Наврӯзбек. — Сиз фаҳримиз, жамоани ғазавотга бошлашга кодирсиз!

— Ғазавот, ғазавот! — Бекмирзабий жим қоларкан, юрагини бир армон кемираётгани англашилди. — Аттанг, фақир қарибмен, андоғ юмуш илкимдин келмас, сиз эса... сизларга инонурмен!

Бухоро аҳли вақтида қураги ер искамаган, ақлу заковатда ҳам ҳар қандай ашрофни шамолига йўлатмайдиган Бекмирзабий доврӯғидан воқиф эди. Қачонлардир мўғулларни қон қакшатган Қоллон баҳодир қўлтиғига кирган, у билан биргаликда омонсиз жангу жадалларда қиличи кучини зўр маҳорат билан намойиш этган эди. Бухоро остонасида Бурҳониддин навқарлари билан бўлган

мухорабада Махмуд жасурлигига гувоҳ ўтди-да, қизим Субуха балоғатга етса шу паҳлавонга узатаман, деган фикрни кўнглига тугди. Қоплон баходир шахид бўлгач, беш йилдан сўнг, чиндан ҳам Махмудни куёваликка танлади. Субуха Махмудни кўрмаган, шу боис, эрга тегмайман, деб оёқ тиради. Қачонки унга кўзи тушгач, оромини йўқотиб, чимилдикка кирганини билмай қолди...

— Отам, сиз белимизга қувватсиз, — деди жимликни бузиб Махмуд Торобий. — Ёнимизда турсангиз ёв билан дадилрок олишурмиз, шукр, эмди камина ўткинчи дунё хавасларига ортикча берилмасмен!

— Кўп яшанг, ўғлим, кўп яшанг, — Бекмирзабий меҳмонларини айвондаги чорпоёга бошлади, юмшок кўрпачаларга чўкиб, юзларига фотиҳа тортишгач, сўзини давом эттирди: — Ўғлим, Махмуд, илоё одам боласи ёруғ дунёдан армон билан кетмасин, минг афсуски, падарингиз шундай қисматга дучор бўлди. Хали-хали ачинаман, ундай одам онодин қайта туғилмас!

— Афсус, кўп афсус! — деб қўйди баходир.

— Раҳматлининг бир одати бўларди. Ойлаб бош кўтармай галвир ясарди, аларни сотарди-да, келган пулнинг тўртдан уч қисмини бева-бечорага бўлиштириб берарди.

Қайнотаси хикоясини хомуш тинглаётган Махмуд Торобий эсига бир воқеа тушди. Адашмаса, ўн беш ёшларда эди, отасига эргашиб Бухоронинг Моҳ бозорига келди. Галвир-элак савдоси чаккон, шу сабабли чашгоҳга қолмай бор молни пуллашди. Бир кун олдин падари ваъдани катта берган, бу гал тушадиган фойдадан унга бош-оёқ сарпо олиб бермоқчи эди. Кийим-кечак растасини кезиб юра-юра қутилмаганда қул бозори рўпарасидан чиқиб қолишди. Чеккароқда бир жаллоб олтмиш ёшлардаги қасалманд кишини оғиз кўпиртириб харидорларга кўз-кўз қиларди. Хар замонда кишини қамчин билан савалар, ер тепиниб дўк урарди: «Талабгор чикмаса сени чавақлаб кетаман!» Отаси бу манзарани бирпас жимгина кузатиб тургач, ўша тарафга ошиқди.

Хей, валломат одам, нархини айтинг, молингизга фақир харидор бўлдим!..

Инсон зотини таҳқир ва хўрликка гирифтор этишгагина хизмат қиладиган жаҳолат билан қоришиқ талотумда ўзини хону кўланқасини майдон санайдиган жаллоб бенихоя катта ақча сўради. Шунда падари пинагини буз-

май хамёнини бор буд-шуди билан харисликнинг ашаддий номояндасига туткаэди, жон ҳовучлаб турган кимсани эса қўлтиғидан олиб, аста-секин ташқарига етаклади. Тороб ахли тарафидан Фуломий нисбасини олган ўша қария то қазоси етгунга қадар эшиклариди эмин-эркин кун кечирган эди...

— Падарингиз қилич ботирнинг ҳамроҳи деган гапни кўп такрор қиларди, — хаёлга берилган куёвиги зимдан нигоҳ юборди бий. -- Сиз ўшандай зот фарзандисиз!

— Қуллуқ, тақсир, аммо камина қандоғ кишилигим, наздимда, хануз мажхул эрур, — деди вазмин тортиб Маҳмуд баходир. — Кўп нарсага ақлим етур, нечун ўзимни тушунмасмен, шунга етмас. Қўрмакен, улус орасинда бадном бўлмасам!

— Жаноб, андоғ чайналманг, — деди Наврўзбек, нигоҳидан қатъият учқуни ёғиб. — Не қилмишингиз учун бадном бўлурсиз? Замона зўрлари каби биров жонига қасд қилмадингиз, мўмин молини таламадингиз, бегона ер-сувини тортиб олмадингиз. Биттаю битта айбингиз бор, у ҳам бўлса — лаънати кишанга тоқатингиз йўқлиги!

Кишан! О, Наврўзбек, алплар алпи, валломатлар валломати, нечун уни эсладинг, нечун!? Титрокка кирди баходир, титрокки, руҳи ва жонини чирмаб ётган зангли занжир зарбини бор уқубатлари билан туйиши учун кифоя! Қаро ерга киргудек бўлиб, оҳ чекди: ул озор фақат руҳи ва жонини ўраб ётган бўлса эҳтимол майли эди, хайҳотки, бутун Бухоро, нафақат Бухоро, бутун жафокаш юрт раҳму шафқатни билмайдиган исқанжасида!

— Йигит, йигит, сиз... сиз нақадар тошбағир!

Ғазаб, сўнгсиз бир дард томоғига зарб ила келиб тикилгани боис Маҳмуд Торобий зўрға шундай дея шивирлади, йўғ-а, ўша азобни енгиб, қон қакшаб ўқирди чоғи, қандайдир ашаддий куч таъсирида бутун борлиғи титилиб кетгудек бўлмадими ахир! Нимагадир даъват этаётган кайнотаси ва дўсти рўпарасида мук тушиб ўлтириш баходир учун сўнгсиз изтиробга айланди, ховлига, хатто кенг дунёга сизмай қолди, поёнсиз замин у фалакни сиздирган тун кўйнига сизмай қолди. Азизим Наврўз, деди бувраниб, нимани кутмақдамиз, бўлинг тезроқ, йўлга отланайлик, Ғори дарвешонга етайлик, у ерда устозлар билан биргаликда тақдиримиз фолини очайлик!

Бу дунёда омад борлигига ишонган, бу дунёни умидворлик ва яхшилик устун каби суяб турганига имон ўтирган кадрдонлар субҳи содик эндигина бўзарган маҳалда ҳали сарғайиб улгурмаган дашт бўйлаб қуюндек елиб боришарди...

Ана, рўпарада кўндаланг тушган таниш қир, уни ошиб ўтишса кифоя: саксовул ва юлғунлар қоплаган текисликдан дарвешлар маконининг ҳудуди бошланади. Одатда бу жойларда эрта-кеч оч-наҳор, юпун қийинган, аммо бу ёруғ оламда ўзларини энг бадавлат санайдиган бандалар изғиб юришарди, улар ўзларини чинакам соҳиби давронлардек тутишардики, шаксиз, бунга ҳақлари ҳам бор эди.

Ҳозир эса ён-атроф кимсасиз: бир зов кўринмасди. Ногаҳон юракларига гулгула тушди, бир-бирларига маъноли қараб олишгач, бедовларига қамчи босишди. Хавотир қилинганича бор экан, не кўз билан кўришсинки, Ғори дарвешон тутдек тўкилган эди: кулбалар, суфалар вайрон қилинган, бир неча каландар қўйдек бўғизланган, бир нечаси теракларга осилган, айримлари хатто қорнидан миҳланган эди.

Чала ёнган тўқай ичидан тахминан етмишга бориб қолган мункиллаган чол чиқа келиб, Махмуд баходир ва Наврўзбек билан паришонхол кўришди. Чол Худо ёрлақаб омон қолганини таъкидлаб қўйгач, Бўринайхон навкарлари Тангри ёди билан шуғулланиш, зикри само ҳамда намозхонлик воситасида имонларини мустаҳкамлашдан бўлак нияти бўлмаган ғариблар бошига солган кулфатни окизмай-томизмай сўзлади. Мухораба пайти Хур Қийғир билан Кичкина Қийғир кўп жасур одамларидан ажралибди. Вафо Хўжандий қаттиқ ярадор бўлибди. Кейин кўзлари қонга тўлган мўғуллар Томиш бошчилигида уларни чўл ичкарисига қувлаб кетибди.

— Ҳазрат Махбубий билан шайх Иброҳим холи не кечмиш, билмадингизми? — бўғилиб сўради Махмуд баходир.

— Адашмасам алар саломатлар, шу атрофда қай бир муридлари хонадонидан жон сақламишлар, кутингиз, келиб қолурлар.

Чол ҳар жойда афтодаҳол ётган жасадларга ғамгин нигоҳ ташлади ва ҳассасини дўқирлата-дўқирлата томи ўпирилиб тушган кулба ортига ўтиб кетди.

Гангиб қолган ошналар асабий кишнаб, ер тепинаёт-

ган отларидан истар-истамас тушишди, кўхна дунё гурбатга тўлалигини ўйлаганча, Бўринайхон гўрига фишт қалай-қалай, шахид кетган бандаларни тупроққа топширишди. Дуойи фотиҳа ўқиганларидан сўнг, небир илинж билан Бухоро сари жўнашди. Муаззам шахарда ошнарлар бирон ҳафта қолиб кетишди, пана-пасткамда баъзи ишончли кишилар билан ошиғич маслаҳатлашиб олишди. Сафардан кўнгиллари бир тўлиб-бир тўлмай қайтишганда Форидарвешонда аввалги ҳаёт анчайин қизғин давом этарди...

* * *

Тангри таоло назари теккан, рухлар ва малоикалар кезиб юрадиган, ора-сира шайтони лаъин ҳам кадам ранжида қиладиган безовта гўша Форидарвешон... Ҳамду сано Ўзигақим, ушбу маконни У пафсдан тийилган, гурбатли дунё хою хавасларидан қўлини ювиб қўлтиғига артган фидойи пирлар ва бечорахол муридлар учун бино қилганди. Довруғи ҳар тарафга ёйилган форбеадад даштнинг хилват бир бурчида, Бухородан жануброқда, икки фарсах йироқликда, узундан-узун дара ичкарисидида кўндаланг тушган жар биқинида эди. Фор оғзи айлана, кенгина, ён-верида туядек чўккан улкан қоятошлар унга афсонавий улғуворлик бағишларди.

Айтишларича, инсу жинслар ва Оллох гумашталаридан ҳам олдин форга, масъуд бир кунда, Ҳак таолонинг суйган бандаси — ёшлигида Бухородан Бағдодга бориб имом Муҳаммад Хусайн Шайбонийга шогирд тушган Хожа Имом Абу Ҳафс Кабир Бухорий жаноблари ташриф буюради ва уни чиллагоҳ тутди. Шайхлар шайхи Абу Ҳафсни устоз санаган имоми замон Исмоил ал-Бухорий Маккаи Мадина сафаридан илгари худди шу маконни хилват қилиб, руҳини турфа губорлардан халос айлайди. Шу зотларнинг мумтоз ўғитлари Иброҳим Торобийни анча илгари, у Малик Санжар билан ёнма-ён харбу зарб айтишиб юрган кезлардаёқ мафтун қилган эди. Малик Санжар қилич ва ҳийла билан тахтни мустаҳкамлаш ва сарҳадларини кенгайтиришга киришган баттол Хоразмшоҳ найрангига учиб бели қайрилгандан сўнг, Иброҳим Торобий дунёдан совиди, паст-баландни яхшироқ таниш учун бегона юртларни кезди. Лекин бунда бирон тузукли маъно кўрмай, ахийри, мана шу форни макон қилди, неча йиллик укубатлардан кейин шайхлик

увонини олди, улус ва ахли каландар у Оллохга ерон, Хақ билан хамсухбат кабир инсон эканига астойдил ишонди.

Аммо у ўзини асло комил санамас, бу дунёдан орифликка етишолмай, ғўрликда ва ғурбатлар комида ўтиб кетишини ўйлаб ўқинар, Оллохдан руҳини шафиқ айлани тиларди. Тирикчилик лаззатини ғарибликда кўрарди, танҳолик билан кечадиган бечорахол турмуш йўриғи қон-қонига сингиган эди. Кўпинча ғорнинг чор тарафга шохлаган йўлаклариди ёлғиз минғирлаб юришни хушларди. Катта-кичик кулбаларни эслатадиган йўлаклардан бирини ўзига мослаб олган: деворга такалиб турган камбар суфа, бир ёнда сандал, мис офтоба, кашкул, хирқа, учи эгик заранг хасса кўзга чалинади. Суфада, бўйра устида пахтаси титилган, кир-чир босган лўла-болиш, кўрпатўшак тахлоғли туради, лекин азобни роҳат билган пири комил улардан фойдаланганини бир мўмин кўрмаган, айтардиким, Пайғамбаримиз алайҳиссалом ухламоқчи бўлсалар такир ерда бошларига кум тўлғазилган халтачани қўйиб ётардилар. Ўзи ҳам шунга тақлид қиларди. Сал мизғиб олгандан кейин ташқарига имиллаб чиқар, ялангликдаги баланд суфада чўк тушганча зил ўйга ботар, атрофига қарамас, баъзан эса нигоҳини зич тераклар ва қайрағочлар оша уфққа қадаган бўлар эди.

Ғори дарвешон каланғи-қасанғи кимсалар назаридан панадалиги шайх Иброҳимга алланечук қаноат беради. Теран жимликдан хузур қилади. Кейинча ғор осойишталиги бузилди. Оллох суйган банда паноҳига фидойи муридлар мўру малахдек ёпирилиб келаберди, не-не гадолар, не-не стим-есиру бева бечоралар шу ерда беминнат ўрнашди. Шайх бой-бадавлат мухлисларидан тушган хайру эҳсон ҳисобидан ҳар куни икки-уч маҳал дошқозонларда суюк-куюк овқат пиширтиради, очликдан силласи қуриган кимсасиз бечораларни меҳр билан тўйғазди. Аста-секин ғор йўлаклари торлик қилиб қолди. Тирикчиликни бир амаллаб ўтқарса бўларди, аммо чиллага киргани жой етишмасди. Худо йўлига куч сарфлашни хушлайдиган савобгир муридлар ғорни кенгайтиришди, хилватга кирувчилар тутуми устидан назорат ўрнатиш мақсадида чиллабоши сайланди, дошқозонларни мунтазам қайнатиб туриш учун укувли югурдаклар тайин қилинди. Жамоа олдида серғайрат шайхнинг ўзи ҳамisha ҳозир у нозир эди, у катта ишга ҳам, майда ишга ҳам

кўз-қулок бўлиб турар, чилла қондаларини бузувчи хом-хаёл кишиларга нисбатан бениҳоя каттиққўл эди. Рамазон, қурбон ҳайити кунлари, бошқа муборак айёмларда жамоа ҳаёти айниқса кайнаб-тошади, хосиятли дакикаларда ботиний зикри само бир қадар сустлашади, зуҳурий зикри само авжга миниб оломонни Ҳақ дийдорига ноил бўлишга ундайди. Чор тарафдан йиғилиб келган дарвешларни бундай кезларда таниб бўлмай қолади: бошларига учли жун қалпоқ кўндириб олишади, кўкракларини эса очиб кўйишади-да, ориқ гавдаларини гоҳ чапга, гоҳ ўнгга бир маромда ташлай-ташлай, ингичка говронларини хавода силкита-силкита, оғизларидан кўпик сочганча, телбаваш чинқиришади: «Ло илоҳа иллаллоҳ! Ҳақ дўст, ё Оллоҳ!» Жазавав авжга чиқа беради, оёқлар остида зириллаётган ер ўйилиб кетади, осмону фалак эса гумбирлаб аксу садо қайтаради. Издиҳом аста-секин сийраклашади, издиҳомда ахийри бир киши қолади, бу — шайх Иброҳим...

Етти кун тўхтовсиз зикр тушса ҳам у чарчамасди, ўзини бирдек тутарди. Шайх юраги Оллоҳ муруввати билан шундай ғайратга тўла эканлигига муридлар амин эди, шу боис уни бир куни «оламни офтобдек чароғон қилгувчи зот» деб бор овозлари билан эълон қилишди. Эй, авлиё бузрук, покдамон банда, биздек нотавон қулларга хомий бўлинг, Оллоҳ ҳузурига бизларни фақат сиз бошлаб бора олурсиз, дея шовқин солишаркан, Арш ўзлари билан ҳамфикр эканига заррача шубҳа қилишмасди.

Шайх Иброҳим яхшилик билан ёмонлик ўртасида саросар кезувчи бандалардан каттик нафратланарди. Бирон оқилона маслакка эртарок эргашишни мақбул ҳисобларди, ўзи эса ҳар қандай омонат ақидага ишонавермас, Оллоҳга таваккал айлаб, уринчоқлиги орқасида эришган тажрибасига таянарди. «Азизларим, фақир Оллоҳ қули, тақдир қули эмасмен!» — дерди у гоҳо муридларига ва нечундир сукут сақлаганча киприк намларди. Мана шу эътиқоди учун кўп мўминлар пири комилдан юз ўғирди, «Шаккок эркан шайх, Оллоҳга қулу тақдирга қул эрмас!» — дея, айримлар рўй-рост ёзғиришди. Бир сўзли шайх маломатларга парво қилмади, сабрни иймон қалқони санаб, тухматларни матонат ила даф этди. Неча йилдан бери танҳо умр кечириши, боши узра қилич ўйна-

ганда ҳам ростдан тоймаслиги, адолатни эъзозлаши, нафаси ўткирлиги, зарб қилса дуо билан тошни қоқ айнириб юборишга қодирлиги улус тилида дoston эди. Тўймаърақалар, сарой машваратларида шайх иззати ва фазилатлари тинимсиз таърифланади, ҳатто қиличидан қон томган ҳоким ёки бек авлиёни аъзамга дахл қилишдан чўчийди, аксинча, улар ўзларини унга тобе санашади, турли қимматбаҳо совға-саломлар йўллаб туришади, ҳатто баъзида қадам ранжида қилишиб, пойига бош уришади. Ўйламай-нетмай шайхи қомилни ранжитган, фақат ул зотмас, жамоанинг ҳам осойишта тирикчилигини бузган Бўринайхон бу гаплардан хабардормиди, йўқми, буниси қоронғи, лекин у фавқулodда талон ва босқиндан алоҳида мақсадни назарда тутгани аниқ эди. «Ғори дарвешон ғаламислар уяси, унинг қулини қўққа совориш керак, токи қайтиб ўнғланмасин», дея дағдаға қилган у қунлардан бир қун Бурхониддинга ва, шубҳасизки, қон ҳидини бурқиратган бу таклиф аламзада ҳоким режаси ва манфаатига мувофиқ тушган эди.

Шайх Иброҳим бошига қелган қулфатга чарҳи қажнинг ўзи ҳам чидаёлмай мотам тутди: шу қунларда еру қўқни булутга ўхшаш қоп-қора қуюн қоплади. Бепоен осмон замин билан бирлашган маҳалда у надомат ёшларнинг ҳеч қимга қўрсатмаслик учун чўл қаърига бадар қолди, ҳазрат Шамсиддин Маҳбубий пандлари ҳам аламдан эзилган юрагига тасалли беролмади. Маҳмуд Торобий билан Наврўзбек Бухородан қайтганда Ғори дарвешонда тирикчилик чиндан ҳам йўлга тушган, аммо пири муршид хануз ўзини ўнглаб ололмаганди.

Шамсиддин Маҳбубий ўғли Муҳиддин Камол билан дийдорлашини ва падари қабрини зиёрат қилиш мақсадида, чапдаст икки гумашта ҳамроҳлигида, Бухорога жўнагандан кейин нечундир у ўзини янаям ёлғиз ва нотавон ҳис этди. Қаззоб Бўринайхон қилмиши нақадар дахшатли эканини ўйларкан, бирдан ориқ жуссаси қўпчиди, бутун шуурида Яратғанининг муқаррам номи жаранглаб акс-садо берди. «Жувонмарг шахидлар уволи тутсин сени!» — дея шивирларкан, беҳуда оққан хун қайғуси дилида бошқатдан жунбушга қелди. Тангридан ёмонларни яхшилик йўлига қайиришни тилаб, иймону тавфиқни оёқости қилган, ор-номус ва ғурурдан бир парча луқманни авло санаётган қўрнамақларни қарғади. Ғойибдан эшитилаётган улуғвор бир нидо азму иродасини ҳидоят нури

билан йўғиргандай, ўзини эса тезроқ фоний дунё эрмакларидан кечишга даъват этгандай туюлди. Сўнгра қибла тарафдан шафак толалари билан коришиқ ёркин бир шуъла ёғилди. Шайх аста ох урди, недандир хузуранди, кейин фор рўпарасидаги майдонда чир айланганча, қоксуяк ва яланғоч қўлларини кенг ёзиб, ихраб, орзидан кўшиқ сачратиб, зикр туша кетди: «Ёху, ёху, сен — Иймон! Сен — Қаххор! Сен — Акбар!» Афтидан шайх жисман толғин бўлса ҳам, рухан тетик ва бардам эди, иштиёқ билан ох чекканда рухи вужудидан ажралади, рухи Аршга кўтарилади, Арш бўйлаб кезинади, узок кезинади, кейин интиқликда қоврилган вужуд — омонат ва мискин қафасга қайтиш, қайтиш... Ва охираат савоблари уммонида чўмилган каби энтикади, бехос хира кароклари чарақлаб, зикр туша-туша, хайкиради: «Хей, Қодир зот, хей, киёматли хабибим, кутгил, ёнингга боргум!» Ва қайсидир саодатли кунда Арш соҳибининг мангу мунаввар салтанати билан бирлашиб кетишига ишонгани учун ҳам шундай нидо беради. Лекин шаҳидлар қайғусини чекаётган пири комил илгари сира бундай жўшмаган, илгари у ҳеч қачон бундай жунунга, бундай шиддатли жазавага берилмаган. Не дарвешона илҳомки, Оллох меҳру муҳаббатини, кўнглида уялаган дарди-хасрати ва армонини янгича оҳангларга солаётганди. Нозиктаъб муридлар буни тезгина фаҳмлашди, улар дили ҳам бошқатдан андух билан тўлди, бир-бир келишиб, Оллох таоло суйган бандани ихотага олишди ва баланд пардада ҳамду сано куйлашди: «Ёху, ёху, сен — Иймон! Сен — Қаххор! Сен — Акбар!...»

Зикри само авж пардага кўтарилган паллада Махмуд Торобий ошнаси Наврўзбек билан шовуллаётган қалин тераклар орасидан хайрон-хайрон чиқиб келди. Ахир, илгари бунақа жазавани на униси, на буниси кўрганди, ҳозир ўзидан кечган, ўзига интилаётган дарвешларга Кўкнинг ўзи ҳам ошиқ эди, ҳатто Кўкнинг ўзи ҳам азал-абад тирик ёри содиққа ошифта жонларга қўшилиб кўхна, лекин оҳори тўкилмаган хувайдони айтаётган эди.

Тўғри, энди шайх Иброҳим даврада кўринмаётир: у бўйра тўшалган суфада маҳзун ўлтирганча, энтикиб-энтикиб нафас олар, айна пайтда аввалги шашти йўқлигини сездиргиси келмай, навкирон муридларига жўрлашар,

«ёху!» каломини истифода этганда оғзидан олов, нигоҳидан чакмоқ сачрагандек бўлар эди.

Аршу аъло билан ер-замин орасидаги илоҳий уйғунликдан огоҳ этаётган зикри само иштиёки Махмуд Торобий дилига ҳам гулу солди. Бирпас томошабинлик қилгандан кейин белидан яроғини ечди, қайсидир кулбага кириб, яктаги ва шалварини хирқага алмаштирди ва гурсиллатиб ер тепаётган мўминлар каторига сукилди. Орадан ярим-бир соатлар чамаси вақт ўтгач, ҳамма холдан тойиб йиқилди, майдонда факат тўши яланг баҳодиргина қолди.

Қибладан боши узра ёғилган шуъладан мутаассир бўлган шайх Иброҳим киприкларини чирт юмган, сукутга толиб, ботиний зикрга шўнғиган, шундай эса-да, қалб кўзи билан барини кўриб-билиб турар, хаёлида шижоатга тўла ёшлиги жонланар эди. Сўнгра паҳлавон келбатли йигитни хавас билан узок кузатди, кўнгли ҳалимдек юмшаб хурсанд бўлди ва ниҳоят уни ёнига имлаб чақирди.

Хўш, йигит, омонмусен? Сезамен, шахтинг баланд, — деди у хайрихоҳлик билан, баҳодир рўпарасида одоб билан қўл ковуштиргач; ҳар иккаловни нигоҳида ром этувчи қаноат ва овунч ифодаланди. — Бул эътиқоннинг таҳсинга сазовор! Аммо ушбу сонияда тирикликнинг бошқа эзгу тилакларидин сўйлагил, кўнглим роҳат қилсин!

— Тилагим: изингиз гардини кўзимга сурмак!

— Оллоҳни ёд қил аввал, гумроҳ!

— Билурсиз, камина ҳазрат Шамсиддин Махбубий шогирдимен, — хуррам қиёфада лутф айлади Махмуд баҳодир, шайх танбеҳини бекиёс мурувват билиб. — Аммо ижозатингиз билан сизга ҳам ихтиёримни бермакни ният қилдим.

— Ажабо, Махбубийдек комил зот сабоғини олиб нимага етишдингки, каминадек бир ғофил паноҳида не муддаога эришгайсан?

Кутилмаганда, жикқа терга ботган, чеҳрасидаги тарам-тарам ажинлари янаям кўпайган шайх Иброҳим, каттикқўл устоз эканини сездириб қўйгиси келдими, шундай қалтис савол берди. Ҳаприқиб турган Махмуд баҳодир бир қадар ўнғайсизланди, ҳатто қизаринди, аммо ўзини йўқотиб қўймай, мийиғида кулаётган зукко зот кўзларига тик боқди.

— Таксир, ҳазратимдин илму урфон ҳадисини олишмен баҳоли қудрат, сиздин ҳарбу зарб ҳадисини олсам деган тилақда эдим, — деди кейин фавқулудда комил ишонч билан. — Ахир сиз шайх калонгина эмас, Малик Санжардек саркарда ёнида чидам билан туриб бергон сарбоз ҳамдирсиз. Ўша зотда не фазилатлар бўлгонким, бари қулингизга қизикарлидир.

Шамсиддин Махбубий илки остида ақлу идрокини пешлаган азамат ўғлон хоҳиш-иродаси мағзини чакқандан кейин шайх Иброҳим ажин буриштирган серпай панжалари билан бурама учли кумушсимон соқолини тараганча сукутга шўнғиди. Тасавурида Бухоро осмонини гулдурак янглиғ бир силкитиб олган Малик Санжарнинг жохилликка мойил, ҳамиша нафрату ғазаб ифодаси балкиб турадиган, иссиғу совуқда чўяндек чуйкалаб кетган қиёфаси гавдаланди. Шердек ҳайқириб ўтган алп йигит қисмати вақтида шайхни кўп таъвишга солган, қийнаган, зеро, ўзи ҳам алдовга осонгина учган саркарда ёнида қаттол ўт билан ўйнашган эди.

— Эҳ-хе, йигит, қайси замонни эслатаётирсен? — деди шайх Иброҳим беихтиёр хушёр тортиб. — Хом-хаёл қиласенки, камина бурунги Иброҳим Торобийменми? Муштим тоғни талқон қилмасмиди илгари!? Ҳай-хай, энди-чи, энди фақир ким, хассаси билан жағига суяниб қолгон бир қария!

— Сиз билганни Бухоройи шарифда ҳеч ким билмас, — Маҳмуд баходир шайхнинг недандир ёришиб кетган юзига завқланиб тикилди. — Шундоғ, пийрим!..

— Эҳтимол... Лекин, ўғлим, мавим тўримдин гўрим яқинроқдир, — таассуф оҳангига урғу бериб давом этди шайх Иброҳим. — Сиздек шерга ёрдамим эрмас, зиёним тегишидан чўчиймен.

— Таксир, қора кўрсанг корнинг тўк, демиш машо-йихлар, — мароқли суҳбатга индамай қулоқ тутаятган Наврўзбекка маъноли қараш қилди Маҳмуд баходир. — Сиз билан ҳазрат ёнимизда бўлсангиз, ҳеч нарсага зорикмагаймиз, сизлар биз учун жуфт қаноатсизлар, иншооллоҳ!

— Тузук, кўп маъкул! Фақат унутмагил, шер йигит, чарх кажлигича қолмиш, айникса у ўткинчи хаваслар билан чиқишолмас! — ногоҳ кескин жаранглаб кетди шайх Иброҳим товуши. Э, дариғ, чарх билан не-не налломот зотлар ўйнашмади! Оқибат, эришганлари бир-

гина нарса — мағлублик! Пахлавон Малик Санжар қисмати ҳам шундоғ бўлғонидин ўзинг ҳам воқифсен!

— Пийрим, андоғ мағлублик бўлғайким, голибликдин баланддир.

— Сен, гумрох, шундоғ деб ўзингни овутасенми?

— Йўқ, овутмасмен. Фақир Малик Санжарга хавас килурмен.

— Пухта билурмисен: нимага эришибдир Малик Санжар?

— Пийрим, ул зот эришғон нарасдин ҳам кашф этғони камина учун кўпроқ муҳимдир, — деркан, Маҳмуд баходирнинг кўэлари сокин порлади. — Кашфи буқим, мутелик Оллохга хиёнат, ўзликка нописандлик эрур. Ана шуларни ўйласам тунлари уйқум кочадир.

— Химм, каломинг маъноли, қароғингдин бўлакча нур ёғиладир, — деди ўйчанлик билан шайх. — Қисматинг, ўғлон, раҳмати олий ила йўғрилмиш, иншооллох, тоабад Яратганнинг ёнида бўлурсен! Э, дариг, қани фақир ҳам сендек навқирон йигит бўлсам! Умр қайтмағай, камина шоми яқин!

— Эй, қиблагох, қуёш ботар олдида ёруғроқ сочғай ёғдусини!

Қош-қобоғи аро сокин ва қув табассум жилоланган шайх Иброҳим орзиқиб сўйлаётган Маҳмуд баходирни секин кучди, кучаркан, ўзида ажиб бир ғайрат сезар, нимагадир рағбати келар, хирқага ўралган нимжонгина жуссаси эса бехол титранар эди...

Тўртинчи боб

«ЎЛИМГА БОРУРМИЗ, ЎЛИМГА!..»

Маҳмуд баходир Торобда бемалол бўлгани, лавашанг айғоқчиларни олдиларига похол солиб лақиллатиб кетгани, кимсан Бўринайхондек сардорни, Жомғуржиндек лашқарбошини бошлаб чув туширгани аламзада Бурхониддинни дарғазаб қилди. Тонг палласи у маҳобатли хос бўлмада яраланган шер каби нари-бери гурсиллатиб одимлар, аламини кимдан олишни билмай, ёқасини чок айларди. Ана бедодлик! Хамма айб ифлос Жомғуржинда, ғафлат босиб, ишратга берилган бу туллак хусусан майи нобга бутун вужуди билан шўнғиганки,

агар Махмуд баходир сонини кесиб кетганда ҳам гофил колар эди.

Бас, арконни шунча вақт узун ташлаб қўйгани стар, энди шунақа ҳам таранг қилсинки!

Кўзига ҳеч нарса кўринмай қолган Бурҳониддин Бўринайхонни ҳузурига шошилиш чорлади-да, бўғзига ханжар тирагудек бўлиб итобга олди: «Хой, номард, сен ҳам Жомғуржинга ўхшаб инингда пусиб ётаверасанми?» Бу кесатик ҳали баходир тепкисини унутмаган, на чора билан аламдан чиқишни билмай юрган хос навкарлар сардорининг суюғигача қақшатди. Саройдан маст каби гандирақлаб узиларкан, қайта-қайта тишларини гичирлатди: «Шошмай турсин хали у гумроҳ, Бўридек олғир совунига кир юлмаган-да!»

Шу окшом у Бухоро паст-баландини беш панжадек биладиган Алиакбар хожа ал-Бухорийни ховлисида очик чехра билан қарши олди. Юмшоқ кўрпачаларда чўзилиб шаробхўрлик қилишди, кайф аралаш маслаҳат ҳам пиштишди. Эртаси куни эрталаб Мох бозоридан тортиб, маҳалла-қўй, паст кўча-жин кўчани овоза тутди.

Мардум чап кулоғи билан ҳам, ўнг кулоғи билан ҳам яхшилаб эшитсин: ғалвирсозлик орқасида қорни тўйиб семирган Махмуд Торобий ҳокони олий Чигатой тахти заминига тушган курти бедаводир, у кун сайин хаддидан ошаётир, ўзи сингари олчоқлар билан топишиб, хуфия машваратлар тузиб, салтанат пойдеворини таг-тагидан емирмоқ пайидадир. Бундан дарғазаб бўлган қутлуғ нишонли ҳукмдор амр қилдиларки, Махмуд Торобий инилари билан ўн кун орасида келиб афу сўрасин, сўрамаса хотини Субуха билан ўғли Жалол тириклай дарёга чўқтириллар, волидаси Озода Зайнаб дорга тортилар, синглиси Суйгуна Зебо бир кечадан бўйдоқ навкарларга тортик қилинар...

Чигатой номидан янграган сохта фармон минг бир ғийбат ва миш-мишдан кўра ёмонроқ иш бажарди: шундоқ ҳам юрак ҳовучлаб яшаётган Бухоро шахрини таҳликага солиб, Тороб заминини ағдар-тўнтар қилиб ташлади, эндигина осойишталик йўриғини тутган Ғори дарвешонни бошқатдан тўзғитиб юборди...

* * *

Оғиздан оғизга ўтиб ваҳимали тус олган муждани Шамсиддин Махбубий ҳалиги суфада қўнишибгина ўтир-

ган ҳолда тинглади, тани-жони аллатовур живирлаб, нақд музга айланаёзди.

О, бу не кўргилик, жисмингни Чигатой шамшири нимталагур Бурхониддин, намуноча қуюшқондан чикмасанг!? Бул калом бир алам, бир хўрсиник бўлиб ҳазрат бўғзини куйдирди, пихини ёрган ҳоким зўр найранг ўйлаб топганини эътироф қилди. Энди не чора қўллар Маҳмуд баҳодир, мағрур бошини эгмаги, илкини кишанга тутиб бермагидан ўзга иложи борми?

Маҳмуд Торобий кечикаётганидан алағда бўлган Шамсиддин Маҳбубий не қиларини билмай қайғуга ботган Вафо Хўжандийга, ғазабдан кўқарган Хур Қийғир билан Кичкина Қийғирга, титроғини босолмай бўзараётган Наврўзбекка савол назари билан тикилди. Лекин ҳозир, фавқулудда қалтис вазиятда, улар қўлидан нима ҳам келарди? Улар кўпдан бери чўлма-чўл изриш, мўғулга қарашли қарвонларни талаш, айрим пичоғи ғарчча мойга ботган калондимов амалдорларни дўк-пўписа билан ҳовуридан тушириш ҳадисини олишган, ечими мушкул бу жумбоқ қошида ожиз эдилар, илло уларга қолса қилич кучи билан ҳал қилинса ҳар қандай масала...

Қуёш мағриб сари думалаганда, учлари эпкинда кимираётган дарахтлар орасида Маҳмуд Торобий кўринди. Баҳодир Бухоро ашрофлари билан алоқа ўрнатишда жонини жабборга берган Муҳиддин Камол билан учрашиб қайтаётган эди. Қалди-киёфасидаги тахликали ифодалардан Бўри билан хожа тарқатган муждадан воқиф экани англашилди. Анчагина толиққан шекилли, оғир-оғир боса келиб, Хур Қийғир билан Кичкина Қийғир ўртасида ҳолсиздек тиззалади.

Маҳмуд Торобий сувратан ҳорғин эди, сийратида эса битмас-туганмас куч-ғайрат ва шижоат пинҳонлиги сезилиб турарди, беихтиёр Шамсиддин Маҳбубий тоғирдининг яшинвор чакнаётган қароқларига алоҳида бир ғурур билан тикилиб қолди, сўнг ногаҳон дамашқий зирак воқеасини эслади. Бор гапни Жўра говбошдан эшитганда, эҳ, қанчалар хижолат чекмади! Ноўрин гумон ашаддий душман экан бандасига!..

— Ўғлим, сўзланг, не фикрдасиз? — ниҳоят ўнғайсиз жимликни бузди устод. — Дархол бирор тўхтамага келмоғингиз даркор.

— Афу сўрамакка ҳозирмен, — деди баҳодир икки-ланиброк.

— Андоғ қилсангиз алар кечирарларми? — яна савол ташлади хазрат, хиёл оғриниб. — Иниларингизни ўйладингизми? Алар ҳам изингиздан тушмакка шайми?

Оғир савдо... Нима қилмоқ керак деб ҳисоблайсиз, тақсир? — одатдагидек қизикқонлик билан орага суқилди Наврўзбек. -- Номусу диёнатни оёкости қилиб, арзимас жонни сақлаб қолиш... билмадим не эркан? Ундан кўра қўлда яроқ билан ўлган афзал!

Баракалла, Наврўз, ичимдагини топдинг, — чоғир кўзларидан ўт сачратди Муҳаммад Торобий. — Йигитларимга бир имо кифоя, алар шаънимизни химоя қилишга кодирлар.

— Хазратим ҳақ, бизни кечирмаслар, — баҳсга қўшилди Али Торобий, ўйчан қиёфада, — алар икки дунёда ҳам бизни кечирмаслар, негаки, разил оёқларига болта урдик. Андоғ эркан, юкунмак ножоиз, фақат мухораба омон сақлагай шаънимизни. Умидим шулки, мухтарам волидамиз келини ва набираси билан бирон хилватни пана билгайлар, йўкса пешоналарида борини кўрарлар. Жангари даста тузган Суйгуна Зебо ўзини химоя қилолгай, номусини ерлаб қўймас, ул муслима орзуси мухораба майдонида шахид ўлмак!

— Демак, қисматимиз аниқ, — оғир хўрсинди Маҳмуд Торобий, — бугундан ўлим сари борурмиз, ўлим халоскоримиз, у бизни хору зорликдин, бадбинлик ва камситилишдин қутқарур, Ҳақ жамолига рўпара қилур. Ўлимга борурмиз, ўлимга!..

— Ростдан ҳам бошқа йўл йўқ, — деди қатъий Вафо Хўжандий.

— Ягона чора шу, биродарлар!

— Ўлимга борурмиз, ўлимга!..

Ғори дарвешон ҳаётига файз ато қилган, билакларига кучи, томирларига қони сиғмай бораётган йигитлар гулдирган товушда қилган нидо замину фалакни зириллатиб юборди, ҳатто улар, бизга тезроқ оқ фотиҳа берингиз, эй, аҳду қарори қатъий қиблагоҳлар, дея Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳимга тикилишди.

Эй, суянчларим ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз, бу ҳақдир, — Шамсиддин Маҳбубий Маҳмуд Торобий, Вафо Хўжандий ва бошқаларга бир-бир нигоҳ ташлади. Эртами-кечми шул неъмат шарофати билан Оллоҳ дийдорига етишурмиз. Аммо оқил инсон ўлимдин ўлимни фарқлагай, жонини ҳақ йўлига хизмат қилажаги

аник ажал ихтиёрига топширур. Ҳовликманг, сабр килишни ўрганинг, андоғ казо мавриди хали келмабдир.

— Қуллук, ҳазратим, майли кутамиз, аммо мавриди келгунга қадар алар ҳар биримизни беиззатона чавақлаб, азиз бошларимизни найзаи қаттолга илишмасми? — деди куюнчаклик билан Муҳаммад Торобий. — Онаизоримиз ҳам биздан нажот кутади, бечора ноқобил ўғиллари қасрига чирқираб қолаберсинми?

— Муҳаммад, ўғлим, ёлғизлик чангалига ташлаб қўймасмиз волидан муҳтарамангизни, — деди босиклик билан Шамсиддин Маҳбубий, — Хўш, жаноблар, хотиримдин бир тадбир кечади, ижозатингиз билан маълум қилсам.

— Қулоғимиз сизда, ҳазратим, — безовтаҳол гап қўшиди Маҳмуд Торобий, чарс нигоҳида умид ёлқинланиб.

— Музокара йўлини тутсак, на сих куйса, на каоб!

— Қандоғ қилиб?

— Чамамда, малика Гура кўпдин беморлигини барингиз билурсиз.

Сарой малаклари ичра хушрўйликда тенгсиз саналган Гура хотун номини эшитган заҳоти Маҳмуд Торобий ичига чигал тушди, лекин сир бой бермай, устодга бепарво нигоҳ таплади...

— Малика кўзига дунё қоронғу, — шогирди типирчилаб қолганини сезган Шамсиддин Маҳбубий ичида кулимсиради. — Ҳеч бир табибдин нажот тополмай, каминага мактуб ёзибди ва ҳузурига қорлабди. Йўқ демай борсам, маликани даволасам, иш ораси ондин ўтинсам жазога лойик қўрилғонлар қонини эридин тилаб олишни!..

— Мактубдин фитна ҳиди анқийди, — деди Вафо Хўжандий ташвишланиб. — Азиз бошингиз гаровда эканини унутмагисиз, устоз!

— Камина бор давлатимни Бурҳон канага икки қўллаб ҳадя қилурмен, токи Маҳмуд баҳодир хонадонига дахл еткармасин, — Шамсиддин Маҳбубий чехрасида сирли бир қониқиш аломати зухурланди. — Қолаверса, хатда битилишича, малика фақир бошимни кафилликка олур, фитнага ўрин йўқди. Яна муҳими, ул парисиймо жон биродаримиз Маҳмудни яхши танийди, ҳурмат ҳам қилади, ёким ёлғонми? Ўтинчимни рад қилмас!

Ҳарҳолда ҳазрат шогирди тарафидин «рост» деган ўқтамона жавоб бўлишини кутувди, аммо Маҳмуд баҳо-

дир чурк этмай, хаёлга толди. Негадир у малика Гурада мулохазакорлик етишмайди деб ўйларди, назарида сарой арзандаси кўхна дунё паст-баландини теп-текис қилиб юборишдан тап тортмайдиган бағритош жодугар эди. Ажабо, Гурадек дасти узун сатанга нима етишмас эканки, ўша кунларда ўзини Маҳмудга, тузукли чориғи бўлмаган йигитга яқин олиб юрди. Пана-панадан ўғринча караша ситамли, жон олғувчи эди. Қийиқ кўзларидан ўт сачратиб тикилишдан эринмасди. Иложи борича уни холи топишга интиларди, холи кўрдими, бас, ёнига шошилмай битта-битта босиб келади-да, ширин-ширин кулиб, ингичка қошларини ноз-қарашма билан сузади... «Хей, йигит, — деган у бир марта нозик дудокларини чўччайтириб, истиғно билан, — учқур аргумоғинг борми, агар бўлса нечун мени миндирмайсан, нечун жиловини овлок ерларга бурмайсан!» Бу гавни эшитиб Маҳмуд баҳодир юраги сувга тушган олмадек қалкиб кетган, бир қувонса, бир қайғурган, аргумоғим минги эмас, иккимиз мингашсак ўн жонимиздин бирини ҳам соғ қўймас, деган кўнглида кечган ғашликни босиб, сўнг қайтиб унинг яқинига йўламасликка тиришган. Лекин малика бир чорасини топиб, турли баҳоналар билан хазратниқига келар, уни сабоқдан кўяр эди...

— Пийрим, биласиз-ку малика атрофида кимлар гирдикапалак эканини, — Маҳмуд баҳодир киёфасини аллатовур кўланка қоплади. — Сиз кўпни кўрган одам, яхшилаб ўйлаб олгайсиз.

— Ўғлим, камина торобийлар элчиси бўлиб борурмен, элчига ўлим йўқдир, — деди узиб хазрат Махбубий.

— Алар учун торобийлар ким бўлубдирлар, қизик гапларни қиласиз, пийри комил!? — деди сал энсаси қотиб Маҳмуд баҳодир.

— Торобийлар кимлигини билурлар, билмасалар билдириб қўйишга урунурмен, — юракдан чиқариб сўзлади хазрат Махбубий. — Элчиликдан ташқари орада малика тақдири ҳам ётадир. У каминадан кўмак тилайдир, бундай маҳалда қўл ковуштириб турсам инсофдин бўлмас, не дедингиз, мўминлар!?

— Қалтис, жуда қалтис, — тўнғиллади Маҳмуд баҳодир.

— Бизни хижолатга қўяётирсиз, пийрим, — деди муштарини тугиб Али Торобий ва Муҳаммад биқинига секин туртди.

Охири Шамсиддин Махбубий ғолиб келди: у аввалдан ахду қарорини пиштиб қўйгандек эди. «Қолгани Қодир эгам ихтиёрига ҳавола, не бўлса тақдири азалдин кўрамен», деб оёқ тирагач, шайх Иброҳим ҳам, Махмуд Торобий ҳам, бошқалар ҳам ноилож розилик билдиришди.

Бешинчи боб

КУТИЛМАГАН ТАШРИФ

Бўринайхон муштумини туккан кўйи, ҳоким Бурхониддин рўпарасида, нари-берига саросар юриб турганда сиёхранг калта камзул, кўкиш шалвар кийган, бежирим камарига кумуш бандли, саҳтиёний ғилофли ханжар осган ёшгина мулозим чакқон қадамлар билан келиб таъзим қилди.

— Қиблагоҳ, сизни бир мўйсафид йўқлаётир.

— Не юмуши бор экан менда? — зарда қилди ҳоким олайиб. — Арзи бўлса саройга борсин, билмасмисен кўрғонимда ҳар қанақа авлиёни ҳам қабул қилмаслигимни!

Айтдим барини, лекин ўлгудек қайсар экан, — гуноҳкорона бир киёфа олди мулозим. Ҳа, ҳа, роса қайсар... Ким билади, балки телбадир, чақирсам ўзингиз кўрарсиз.

— Телбани ҳазратимга рўпара қилурсанми, қулвачча, қувлаб юбор тезроқ! — дея оғзидан кўпик сочди Бўринайхон.

— Ҳайдамакчи эдим, аммо ботинмадим. Малика Гура беморланмиш, ани кўрмагим керак. Тангри шундай амр қилғон, деб қолмиш...

Саройнинг тенгсиз зийнати бўлган Гура хотун кўпдан беморлигини, туз тотинмай, остона ҳатламай ранги заҳил тортиб бораётганини Бўринайхон биларди. Ҳали ўттизга ҳам тўлмаган Гура кундан-кун сўлаётгани ва ҳаётдан совиятгани кўнглини чўктирарди. Гура, саҳройи малаклар ичра энг кўҳлиги Гура Чигатойга жиян бўлиб, қачонлардир бекиёс ҳусни-жамоли ва ноз-қарашмаси билан навқирон Бўрини қуйдирган. Офатижон санам ҳаёли билан юрганда орадан ярамагур Бурхониддин чақир тикан мисол лўп этиб чикқан. Бухорони олишда қилган хизмати учун Чингизхон Бурхонни ҳокимликка кўтарган

ва у кутилмаганда мартабали зотга айланиб қолганди. Ана шу обрўсидан фойдаланиб Гурага оғиз солганда Чингиз ҳам, Чигатой ҳам йўқ демокни хаёлларига келтиришмади. Аксинча улар бундан хурсанд бўлишди. Муаззам Бухорода чуқур томир отиб олишнинг энг ишончли, энг самарали йўли шу эди..

— Тангри қарғаган битта-яримта жодугардир-да, — деди Бўринайхон нописандлик билан. — Бор, тезроқ олдинга солиб ҳайда, шерларга талатаман десанг, сичкон инига уриб кетур!

— Йўқ, шошма, ундоғ қилма, яхшиси уни бу ерга чорла, афт-ангорини бир кўрайлик, — дафъатан сардор раъйига тесқари гап қилди Бурхониддин, кейин ўзича пўнғиллади: — О, қодир осмон, бул банда ким, малика беморлигидан қандоғ хабар топмиш!?

Нафас ютишга мажбур бўлган Бўринайхон одатича астагина депсинди, у ночорона холга тушганини ҳатто мулозим йигит ҳам пайқади, ўла туллак, деди ичида, сўнг сарғимтир мўй босган лабларига сохта табассумдан жило берган кўйи изига бурилди ва кўшқдан узоклашди.

Хуросон ва Мовароуннаҳр усталари қурган кўнгираддор қўрғон маҳобатли бўлиб, сукунати ҳам шунга яраша: ҳар бурчи, ҳар қаричи, ҳар гиёҳи зил-замбил куч тагида мудрайди. Ҳар кимга ҳар хил нашъа берадиган бу жодуваш қудратни Бурхониддин айниқса ҳозир, мулозим кўздан йўқолгач, тағин ҳам теранроқ туйди. Ҳар замонда у икки тарафида ўргатилган эркак шерлар занжирбанд қилиб қўйилган ёғоч дарвоза сари билдирмайгина нигоҳ юборади ва вужудини алланечук муштоқлик ўртайди, гўё ҳозирок дарвоза ланг очилиб, бир дам уриш билан ҳатто ўликка ҳам жон ато қиладиган Аланқува¹ хотун кириб келадигандек безовтаҳол эди.

Сардор ўзини зимдан кузатаётганидан беҳабар Бурхониддин деворга суйқалгудек бир ахволда турарди, у хаёлини банд этган, ҳатто Чингизхон ҳам муқаддас билган илоҳага топиниш учун шайланаётгандек типирчиларди. Фавқулудда бир беқарорлик билан: «Аланқува хотун фақирга ҳам пушти паноҳми?»! — дея шивирлар экан, кўкси алланечук қалқиб кетди.

Шу асно икки тарафини сабзалар қоплаган йўлкада мулозим кўринди, изида симобий салла ўраган, оҳори

¹ Аланқува хотун -- афсонага кўра, Чингизхоннинг энг қадимги момоси, жаҳонгир аиллолари нурдан хонила олган шу аелдан тарқалган.

тўқилмаган оқ ятак, оқ шалвар, қайрилма учли, узун қўнжли сахтиёний этик кийган киши бафуржа одимлаб келарди. Мехмонни мўйсафид дейишга тил бормасди, негаки у бардам қадам ташлар, тик, барваста қаддида қариллик аломати сезилмас, энли, тим қора соқолига атиги битта-яримта оқ оралаган, ўсик кошлари тагидан синчков, хайрихоҳ боқувчи кўзларида ром этувчи сеҳр бор эди.

Панжара эшикчасига етар-етмас мулозим тезгина ўзини четга тортди ва қўл ишораси билан мехмонга йўл кўрсатди. Мехмон бундай илтифотларни кўп кўрган шекилли, ҳеч бир тараддудга тушмай, сира ўзини йўқотмай, кулимсираганча илгари босди.

Шийлон, ажабо, беҳосдан ўзгача бир ёвдуга, дилни юмшатувчи илиқликка чулғангандек бўлди. Атрофни гўё сокин бир салобат қамради. Жимжимадор эшикча остонасидан хатлаб, шахдам келиб, силлиқ оёқчаларига митти бургутчалар тасвири туширилган хон рўпарасида тўхтаган мехмон қиёфасидаги ўқтамликни ҳоким билан сардор барабар илғади. Мехмон кишига хотиржам боқарди, қорачиқлари маъсумона йилтирарди, айна чоқда тикилишида тажангликка ўхшаш нимадир бор эди. Ахийри, Бурхониддин уни таниб, титраган кўйи шивирлади: «Ё алҳазар, Шамсиддин Маҳбубий-ку!» Сардор ҳам уни таниди ва типирчилаб қолди. Ҳатто аста қиличи дастасига узалди. Ахир, бу не сиру синоатки, тинимсиз таъкибу қувғинга чап бериб юрган, боши гаровдалигини билган кимса, ўз оёғи билан келиб ўтирса, келиб, бўйнимга гул уринглар, деб турса!

Бирдан Бўринайхон башарасига ясама бир табассум ёйилди: ўл-а, соддаю нотавон, қўйган тузоғимга осонгина илинибсан-да! Хос айғоқчиси Алиакбар хожа ал-Бухорий, бир неча кун муқаддам, Ғори дарвешонда қаландарлар билан бирга кун кечирадиган хуфияга малика Гура номи тиркалган мактубни етказган эди. Демак, мактуб ҳазрат қўлига теккан, ҳазрат ундаги мотамсаролик аралаш ялинч билан битилган гапларга лаққа учган!

— Жаноблар, Оллоҳ таоло элчисимен, элчига ўлим йўқдир, — деди босинки товушида пири қомил. — Каминани Тангри номидан Маҳмуд Торобий йўллади, ул зот дедиким, яхши истакларимизни аларга баён қилинг!

Чифатой салтанатининг Бухородаги устун хануз хайрат оғушида безабон турар, недир гашилик ичини тимдалар, сарғишга мойил энли-семиз бетида қувлик қўланка-

си изғирди. Сал ўтиб ўзига ўзи таъна қилди: «Бунинг нимасидан нажот истадим? Менга энг қаттол ғаним шул эмасму?» Сўнг ўзидан ғижинди, негаки кўрғони ён-веридаги тўсиқлардан тап тортмай ўтган, йўли бу ғўшадан тўппа-тўғри зиндон сари тушажагини кўра-била туриб аҳдидан қайтмаган банда олдида бениҳоя ночор эканини тан олган эди.

— Нечун Махмуд Торобийнинг ўзи келмади бизга яхши истаклар баён қилгани? — муғомбирона кулди Бурҳониддин, хиёл гангиб қолган Бўринайхонга, эҳтиёт бўл, тагин чув тушириб кетмасин, деган маънода қараш қиларкан. Ҳоким имосидан рағбатланган Бўринайхон қиличини қинидан шартта суғурди, харбу зарб майдони-га тушаётгандек, ошиғич тарзда пешвоз юрди.

— Бу учрашувни қаранг, нақадар катта бахт! — деди пишиллаб.

Нечун типирчилаб қолдингиз, мингбоши жаноблари? — пичинг отди Шамсиддин Махбубий. — Махмуд Торобий номи ёкмадимми? Илгари ул зот иниларидан чўчигансиз, энди анинг ўзидан кўрқасиз. Махмуд товонингизга санчилган тикан!

Ҳалигина тизгинсиз бир шижоат билан илгари отилган хос навкарлар сардори беихтиёр тўхтади. Яшин чалган каби боши ғувиллаб кетди, оёқ-қўли шалвираб, ҳатто муз тагига тушиб чиққандек дағ-дағ учаверди. Атанган сардор бундай гангиганини кўриб ҳоким турсайди, илондан кўрқканнинг чўпдан ҳадиги бор-да, деган мулоҳазани қилди. Кейин ер тагидан ҳазратга қараркан, хаёли Махмуд Торобий сари оғди. Ажабо, бу банда унга нақадар ишонар экан-а! Хайриятки, у шунчаки товонга санчилган тикан, агар юракка ботган ханжари қаттол бўлганда мўғул холи не кечарди, салтанат ахволича!?

— Иншооллох, хохласа ул зотнинг ўзи ҳам келур, аммо бу кунда у андухга ботгон, негаким сиз онинг рўзғори илдизига болта урмакка амр қилмишсиз, — ғамгиш қиёфа олди ҳазрат. — Махмуд баҳодир дедиким, мўғул танига ниш ботиргон кондошларим эмасдир, не қилсам мен қилдим, ҳоким ўзим билан ҳисоблашсин!

— Жуда соз, биз анинг ўзи билан ҳам албатта ҳисоблашурмиз, — кесатди Бурҳониддин, юзига қаҳрли тус бериб.

— Ҳоким жаноблари, падаримдин қолгон беҳисоб

жавохирот хазиначигизни тўлдирсин, факат Махмуд Тобрий аҳли-аёли хунидин кечгайсиз!

– Не бойлигингиз бор, шундок ҳам бизникидир.

– Афсус... Факир густох эканмен! — Шамсиддин Махбубий ҳоким қорачикларидаги заҳарханда ифодасини яққол кўрди, бирпас хомушланиб тургач, деди: — Жаноб, камина яна бир бобда элчимен, Гурани кўрмагим лозимдир.

Ҳоким бўзарганча ўйлади: «Гурани майли даволасин, аммо мукофоти — зиндон!»

– Ани дарлдин халос қилмакка қафолат берурсизми, биродар? — деди у анчадан кейин, ясама хушчақчақлик билан.

– Иншооллох! Факат эшитсангиз фақирни.

– Тезрок сўйланг, қулоғим сизда!

– Ёдингиздадир Ганду Чино овриганда қилғон таклифим, — Шамсиддин Махбубий ола хуржунини елкасидан олиб яқинидаги устун бикинига қўйди. — Малоикалар хабар бермишким, хотинингиз Гура ҳам ўша хил дардга чалинибдир. Бухоро унга тор қафас, уни, вақтни бой бермай, киндик қони томғон туфрокка олиб кетишингиз лозим.

– Иблис билан бир товоқдан ош еганингга энди ишондим, сурбет, — ҳоким ўрнида ошиғич гап қотди Бўринайхон. — Қиблагох, бу тасқарани қаранг, бизни яна аврамакчи, қозонимизга оғу солмакчи!

Рост, мискинлар ҳамтовоғи саналмиш бу жодугар, уни — кимсан Бухоро ҳокими Бурхониддинни афсун қилиш пайида! Бекоргамас ўғли Ганду Чино (олий табақали мўғулларга хос бу исми Гура хотун қўйган) жувонмарг кетганини эслатиши! Балки ҳазрат ачинаётгани ва ташвиш чекаётгани самимийдир? Ўшанда унга қулок осмади, ўшанда у: «Жаноб, йигитчани Жетега олиб кетинг, шер ҳам ўз тўқайида яйраб ўсгай!», деганда жаҳли чиқиб уни кўрғонидан қувлади. Яна қаромат қилаётган бўлса-я? Умиди, ишончи, суянчиғи ҳисобланган малакдан ажралиб қолади-ку, эвоҳ! Аммо, ҳоким бир нарсага аминки, ҳазрат бир ўк билан икки кийикни қулатишга уринмакда! Илло у, келгиндилар қонига бу юрт хавоси оғу каби аралашгай, дея писанда қилмаётирми?

– Ҳазрат, агар илондек қўйнимизга кириб олмоқчи бўлсангиз... чучварани хом санабсиз, — юмшоқ тўшакда узоқ ётиб сарғайган ва аста-секин узилган ўғлини эслаб

эзилаётган ҳоким қалампирдек аччиқ гап қилди. — Арк майдонида сиз учун алоҳида кунда ҳозирланган!

— Бир бошим бўлса жаллод кундасига топширмакдин чўчимасмен, — таънали жаранглади ҳазрат товуши. — Ўлим ҳақдир! Аммо сиз Бухоро тупроғидан тоабад омонлик кутиб яшамоқчи бўлсангиз каттиқ янглишурсиз!

— Ҳазрат, бас қилинг алжирашни! — деди ҳоким тошаётган каҳрини зўр-базўр босиб.

— Махмуд Торобийдан ранжимак беҳуда, сиз ўзингизни анинг ўрнига қўйиб кўринг! Иншооллох, ҳали панжасига тушурсиз.

Зил-замбил жимлик чўкди, лекин у кўпга чўзилмади, ёз осмонида гулдурак тургандек, бирдан асабий кулги янгради. Чигатой салтанати суянчиқлари, ҳазрат атрофида бир-бир айланган қўйи, гоҳ букилиб, гоҳ эшилиб, гоҳ ғазабнок алфозда хо-холай бошлашди...

— Сиз бад ниятли фирибгар одамсиз, сиздан афсун хиди келур, асли ўша Қорасоқолга фатво бераётган ўзингиз эмасми? — кўзларини ола-кула қилганча ҳазрат пинжига сукулиб келди Бурҳониддин. — А, ҳазратим, ўзингиз эмасми? Тангри гувоҳ, сиз ўзингиз! Аммо, хайронмен, сиз хузуримизда лоф уриб, сувдан курук чикмоқчимисиз?

— Янглишдингиз, асло ундай ниятим йўқ, — деди захархандалик билан Шамсиддин Махбубий. — Агар мени зиндон қилмоқчи бўлсангиз, пича шошманг, улгурасиз, аввал Гурани кўрмоғим лозим.

— Тубан банда, ўчиринг овозингизни, — яраланган айикдек бўкирди Бурҳониддин. — Гура сизни кутаётгани йўқ, кутмайди ҳам... Тамуғин ота уни аллақачон тўзатди, сиз энди бориб зиндондаги каналар жонига ора кирасиз.

— Мен бунга каналарни ҳам ишонмасдим, — деди сардор хўмрайиб.

— Ҳозироқ банди қилгайсен, — амр берди ҳоким, ҳазратни Гура ёнига йўлатмаслик ҳақида узил-кесил карорга келаркан. — Махмуд билан инилари қайдалигини айтсин, айтмаса ўзидин кўрсин, иккала оёғини айғирлар думига бойлатамиз-да, икки томонга ҳайдаб айириб ташлаймиз, кейин нариги дунёда қилади сухандонлигини, ўша ёқда айтади Ганду Чино ҳақидаги афсонасини!

— Мен барига розимен, фақат аввал Гурани бир

кўрай, Худо хақи касали жиддий, — деди хазрат хуноби ошиб. — Ахир мен уни паноҳимга олиш учун Оллох олдида қасам ичғонмен. Кўрғонингизга авваламбор шунинг учун келғон эрдим.

— Сени ҳоким кўрғонига ажалинг ҳайдаб келган, галварс, — япалок бурнини жийирганча галати ишшайди Бўринайхон ва илкис хазрат бўғзига қиличи даммини тиради. — Билдингми, ажалинг. Гурани қўя тур, у сенсиз ҳам бир кунини кўрар!

— Дангалини айтдинг, Бўри, — илжайди ҳоким.

— Аммо сиз, биродар, бесубут кас экансиз! — энсаси хотган ҳолда ҳокимга юзланди хазрат. — Ахир, Гура ёзишича, сиз камина жонини кафилликка олмоқчи бўлгансиз!

Ажаб ҳузур туйган Бўри мийиғида кулди, сардор дилидан кечаётган мулоҳазалардан беҳабар Бурҳониддин эса таажжуб ичра бўзарди. Орада қандайдир макр тушганини ғира-шира тасаввур қилди. Тўғри, Шамсиддин Маҳбубий кўпам анойи эмас, бу ерга нимагадир, илло кимгадир қаттиқ ишониб келган. Нимага? Кимга? Ие, шошма, шошма, Гура мактуб битибдими? Оббо, маликанинг шунақа тантиқлиги, калта ўйловлиги ҳеч қолмади-да! Лекин халиги гап... У хазрат ҳаётини муҳофаза қилмоқчи бўлгани... Худо хақи, булар бари маккор Бўри найранги!

— Сиз энди ростдан ҳам алжираяпсиз, — Бурҳониддин совук илжайди, нари-бери одимларкан, сардорга истеҳзо билан деди: — Бўри, бу жаноб турлук важлар билан келиб... асли уэр сўрамакчи шекилли!

— Худо хақи, сиздин шафкат кутмак қуриган дарахт мева солишига умид боғламак билан тенглигини кўриб турибмен, — деди хазрат руҳи тушиб. — Сиз ҳатто ўз жонингизга ҳам раҳм қилишни билмайсиз, ролиблик дардида оға-инингизни ҳам қийратасиз.

— Одам боласи ҳар қандай орзусига зафар оркасида етишмаги мумкин, биродар! — Қудратли салтанатда бир кўғирчоқ эканини унутган Бурҳониддин шундай баланддан келди. — Сохибкиронимиз Чингизхон бизга буни яхшилаб уқтириб кетган!

Бўри маъноли томоқ қирди.

Бир неча йил муқаддам Бухоройи шарифни ҳийлаи найранг билан тиз чўқтирган жаҳонгир номини эшитиб хазрат кути учди, кўксига қиздирилган темир теккизил-

гандек бўлди. Ожизона титрай-титрай қулаган ва зебу забар бўлган Канпирак девор теварак-атрофида кечган киргинбарот олишувлар гулдуриси ҳали-хали ич-ичида тинимсиз акс-садо берар эди.

— Ҳар кимнинг ўз ҳақиқати бўлғай, биз, Бухоро ахли ғолибликни сал бошқача талкин қилурмиз, нафси бало учун қилич кўтармак ва енгмак ҳеч қачон зафарият саналмағай, — Шамсиддин Махбубий гўё дилидаги бор дарди-аламини биратўла тўкиб солишга қасдланган эди. — Аксинча, бу мағлубликдир, жаноб! Нафсни тепгил, нафс иймон қупандаси, демиш машойихлар султони Аҳмад Яссавий, ул котилни даф этолғон музаффардир, иншооллоҳ!

— Ҳоким жаноблари, ижозат этинг, бу мунофиқнинг калласини сапчадек узай, мияси қатиғини мушукларга егиздирай, — бўзрайганча кизғимтир соқолини силади Бўринайхон. — Тезроқ қутулмоқ даркор бундан! Пачақилашиб ўтирамизми?

— Ховликма, Бўри, ховликма! Ҳозирча зиндонга тик, ўша... аждаҳо ҳам дош беролмайдиган бетаг канахонасига. Аммо, айтишларича, бу банда кана билан ҳам эл бўла олар эмиш!

— Жодугар-да, жодугар! Махмуд Торобийни ҳам шу тилсим қилган, калласига қаро ниятларни жойлаган. Йўқса.. ҳалигидақа кўпириб юришига бало борми, бир ғалвирсоз бўлса!

— Рост айтасен!..

— Махмуд Оллоҳ суйган бандадир, калласида неки бор, бари Тангри инояти билан бунёд бўлғон! — деди ҳазрат алланечук қаноат билан. — Сиз бунга шак келтирманг, гуноҳи азимга ботурсиз.

— Суллоҳ кароматлари жонга тегди! — дея афтини буришгирди хос навкарлар сардори.

— Дилимда бори...

— Бас! — дея қичқирди Бурхониддин. — Бас, элгин тезроқ буни каналар ёнига!

Иззит-нафси сим-сим оғриётган Шамсиддин Махбубий соқолини силай-силаё ўзича ёзғирди: «Намунча тикиштирмаса канаи қатголини!?»

Асли Хуросон туркий қавмларидан бўлган Бурхониддин, Чингиз билан оғиз-бурун ўпишиб, Бухоро тахтига кўтарилган кунларни ҳазрат туппа-тузук эсларди. Ёли-

рай, у тахтга шунақа интиғу интизор эканми, кундузи-ку кундузи, кечаси ҳам ундан бир сония ажралмасди. Сийму зар ва жавохирот билан безатилган кахкашонда кўнишиб ухлагани ухлаган эди. Аммо у тагин бир нарсага ўлгудек кизикарди: ҳатто тушларида ҳам безовта қиладиган бу нарса хазина бўлиб, уни ўз назоратига олди, ундан истаганича лаълу ёқут ўмарди, сираси, белини бақувват қилиб олгандан кейингина салтанат ташвишлари билан кизикқан бўлди: девон аҳволини, ясовуллик хизматини, черик сафини тафтиш қилди. Кейин Мох бозорига оралади. Бир кун кутилмаганда зиндонга мўралади. Зиндонбон Муқбил маймоқ «канахона босиб қолмасайди» деб нолиганда тутаким, янгисини қуришга киришди. Ҳатто зудлик билан «кана» солиғи жорий этиш ҳақидаги фармонга имзо чекди. Энасани котиб кетган эл ажаб ҳолдан кўп оғриниб, пешонасига муносиб лақаб тамғалади, илло ўшандан бери баъзилар уни Бурхон кана деб аташар, пана-пастқамда ғийбатини қилишар эди.

— Ҳазрат, Маҳмуд Торобий қайда яширингани ёдингизга тушса дархол ишора қилинг, ўша захоти сизни қутқарурмиз, — деди ясама мулоимлик билан ҳоким. — Шаккоклик сизга ярашмас, канахона эса хуш келмас!

Камина малика Гурани кўрмоғим лозим, — деди қатъий оҳангда ҳазрат. — Ул мухтарама фақирга мактуб ёзмиш, фақирдин нажот тилайдир.

— Тангридан тиласин нажотни Гура, — тажанглашди ҳоким, мактуб дарагини эшитиб яна сергакланган Бўри-найхонга бир қараб олди, сўнг кафтини кафтига қарс урганди, эпкинда яшил навалари охишта чайқалаётган дарахтлар ичидан тўрт давангир чакқон чиқиб келиб қуллук қилди. «Булар шайтонга малай, салла ўрнида калла келтиришур», деди ўзича Шамсиддин Махбубий ва сир бой бермаслик учун мийиғида кулимсиради.

Илож қанча, бугун тақдир шундай ҳукм ўқиди: Оллох суйган банда — ақонд илми билимдони қўлига маломат кишани тушди. Мана энди у мағрур бошини эгиб, ғам-андух оғушида, бадқовок кўрикчилар олдида имиллаб борар, чархи гардун кажлигини, шунга яраша одамзот субутидан айрилаётганини, кези келса номуси ва лисонини арзон-гаровга сотиб юборишдан ҳам тоймаслигини ўйлаб тобора чўкар эди...

ҲОКИМ ДУНЁГА СИҒМАС

Ажабо, не хол рўй бердики, Бурхониддин кўндан бахти нишонаси бўлмиш саройга йўламайди, муаззам девонни, тожу тахтни ўйласа нечукким аъзойи баданига титрок киради, кўкси чучмал тортиб, кўнглини тушунуксиз изтироб чулғаб олади.

Қачон шу холга тушди: ўғли Ганду Чино ўн гулидан бир гули очилмай хазон бўлган кундами, уламолар уламози Шамсиддин Махбубийни отбоқарликка тайинлаш ҳақида фармон чиқаргандами, Махмуд Торобий укалари билан Чигатойга, Махмуд ялавоч ва ўзига тегишли қарвонларни талагандами, қачон, билмайди, эслолмайди. Аммо, арк сари кадам босишга журъати етмаслиги рост, ўша тарафга бораверса ваҳимага кўмилаверади, худди ҳозирок зил деворлар босиб қоладигандек, аллақайдан пайдо бўлган фитначилар аямасдан бўғзига ханжар тирайдигандек!..

Хайрият, Бухорони гаҳ деб қўлига қўндиришни астойдил орзу қилиб келаётган Бурхониддин бугун ўзгача кайфиятда, ахир, кеча шаккок, сурбет каслар раҳнамосини ҳибс қилди, севинмасинми, э, севиниш ҳам гапми, оламга жар солса арзийди.

Ҳоким ўзида йўқ эди, шу боис анчайин иштиёк билан саройга отланди. Арк дарвозаси кўзига аллатовур жилोलаниб кўринди. Ичкарига кадам босгандан кейин эса ногоҳ таъби бузилди. Тош ётқизилган кенггина йўлакдан ховлига ўтаётганда лешонасида турган кўкимтир ой беҳос эниб кела-кела гўё оёғи тагига тўшалди. Бу хол кечаси рўй берган воқеани ёдига туширди. Уйқуси қочиб кетган Бурхониддин не вақтдир ташқарига чикувди. Ҳаво иссиқ бўлишига қарамай совуқсираб турарди. Недир куч кўкка қарашга даъват этаверди, қараса, ёпирай, шом еб чиққан ой қана сиёғида, кўк юзида бижир-бижир қилиб ўрмалаб юрарди. Эсдан оғаёзган тарзда аста ковоқларини уқалади ҳамки, манзара ўзгармади: ой улкан қанага айланиб қолмиш...

Ҳоким баттар каловланди, бўғзига нимадир тикилиб келаберди. Ё, тавба, деди ўзига ўзи, Худо мени қарғаган шекилли?! Ягона Оллоҳга сиғиниш саодатидан ким бе-насиб этди!? Ахир, у ҳам ҳамма қатори расулга уммат

эди-ку! Чингиз кўнглини овламоқ тилагида ўзи кечди баридан ва шомонликка муккасидан кетди. Энди тангри-си нечта, тузукли билмайди. Ора йўлда колгани чаток бўлди-да. Қилмиши учун жазосини тортадиганга ўхшайди, ғазабга минган ягона Оллох балога гирифтор этиш пайида. У рухига ҳар хил ғуборни юктираётганидан кандай тонсин!?

Хобгоҳ ҳавосига ҳоким токат килолмади, таъби тирриқ бўлгани учун аъёнлар афтига қарагиси келмай, ковок солиб ўтирди тахтда. Вужуди қакшаб оғриётганини улардан ўлиб-тирилиб яширди, мулозимлардан бири кимлардир (Маҳмуд Торобий билан укалари бўлса керак-да) Валибек юзбоши ҳовли-жойини босгани, бола-чакасини кўчага хайдаб, ўзини чавақлаб кетишганини айтганда ичидан зил еди, аммо атай пинак бузмади; гўё бу воқеа Бухоро ерида эмас, кандайдир олис мамлакатда рўй берган эди. Ҳар доим ўзи қатори расулуллох билан видолашган бош вазири Шаҳобиддин Манғитий, девонбеги — жоме масжидининг собиқ имом хатиби Фиёсхўжа ал-Бухорий, қозикалон Расулбердига илик муомала қилар, ҳар не сирини улар билан баҳам кўрарди. Аммо бугун уларга ҳам ёрилмади. Ахир, кандай айтсин кечаси ой кўзига баҳайбат қана киёфасида кўринганини?

Кўрғони томон юраги зардобга тўлиб қайтди, хайтовур бугун тунда ҳовли сари оёқ босмасликка онт ичди. Уша лаънати ойни кўрмасин ҳам, куймасин ҳам! Бўлмасига қамалиб ўйладики: «Эвоҳ, мени ҳам Валибек сингари бўғизлаб кетишса-я!» Йўғ-е, кўрғонини қанчадан-қанча қуролли соқчилар кўриқлайди, бунинг устига ичкари бўсағада, дарвоза икки тарафида ўргатилган шерлар боғлаб қўйилган. Насиб бўлса зоғ ҳам учиб киролмайди ҳовлисига!

Бурхониддин хотиржам тортиб, алламаҳалда ажиб тараддуд билан ётоққа ўтди. Куёв боладек юраги гурс-гурс тепарди. Анчадан бери дераза ёнидаги пасткам қурсида хомуш ўлтирган Гура хотун эрига бегонасираб тикилди.

— Гура, сендан бир нарсани сўрай, — рўпарада безрайиб анча тургач, ниҳоят гап қотди Бурхониддин. — Сенга ҳам ой ҳеч маҳал қана бўлиб кўринганми?

Малика беҳос кулиб юбораёзди, аммо аранг ўзини тийиб, димоғ-финоғ билан тим қора ингичка кошларини чимирди. Эвоҳ, бу телба, телбадан бешбаттар, тожу тахт

эс-хушини олиб кўйган, бунга бошқа нарса бекор, бошқа нарсани у сарик чакага ҳам олмайди. Тожу тахтга жонжаҳди билан, мол-дунёга очопатларча ёпишган бул сўкирдан кутуладиган кун келармикан, ё Тангри?!

— Гура, нечун жимсен?

Хўмрайиб турган ҳоким ранжигани англашилди.

— Ҳалиги... Хоҳ ишон, хоҳ ишонма, менга шунақа кўринди, — у малика ёнига чўккалади, ранги бўздек оқариб кетган эди. — Одам ғалати бўларкан, ой ўрнида бошқа нарса осилиб турса! Раҳматли отам ойни аждаҳо калласига ўхшатардилар, менга эса мунақа... Тавба дейсан, билмадим нима бўлди? Нега хомушсан, жоним, ҳалиям бошинг оғрияптими?

Энди энсаси қотган Гура хотун, жимиб қолган эрига ошқора нафрат билан тикилди: «Қуриб кет кана-пананг билан! Наҳотки сўнгги нафасимгача туркингга чидасам?» Сўнг малика тумтайганча кўзгалди, битта-битта босиб ётоқни тарк этди. Жимжит бўлмади у ёлғиз қолди. Қизик, нега уни бағрига босмади? Ҳалигидай алжирагандан кўра, нега ширин-ширин гаплар айтмади? Тағин, бошинг оғрияптими, деб сўрайди-я!

Бурҳониддин сукут ичра мучал айириб, ногаҳон ғудранди: «Ҳали олтмишга ҳам етганим йўқ, аммо бўшашибмен, хор бўлибмен!» У кўзларини чирт юмиб, ўзини Гуранинг иссиқ оғушида кўрди. Йўқ, ажабо, Гура кучоғи муздек, нечундир у ўзини шунга зўр бериб ишонтирди. Оғир гавдасини юмшоқ ўринга ташларкан, майли, келмагани яхши, маза қилиб ухлайман, деган хаёлга борди. Чиндан ухлаб қолди, хайрият, бу кеча туш кўрмади, уйғониб ташқарига ҳам чиқмади, гумгурсдек қотиб ётди. Энди гўё тўқис оромга эришганди, гўё ҳамма эзгу нарсалар шунинг замирида пинҳон эди. Тиниқиб хордик ёзгани учун ҳарнечук бугун тахт буткул жозибали туюлди. Тахтда викор тўқиб ўлтираркан, ёқимли эшитилаётган олкишлардан мумдек эриди.

— Хўш, бош вазир нечун кўринмайдир?

Арқони давлат гўё ер тагига тушиб кетди, ҳеч ким чурқ этмади.

— Олам тинчми, Расулберди? — деди у жойида тебраниб.

— Таксир, ул зоти шарифнинг даштдаги сурувларини хомталаш қилмишлар, — ўзини йўқотиб ғулдиради

қозикалон. — Шул сабаб ахволни билғони шошилиңч жўнабдирлар.

— Бундайн нокасликка кимнинг ҳадди сиғибдир?

— Бул тарафи қоронғу, аълоҳазрат, — қўл қовуш-тирди қозикалон.

— Амримни етқаринг Бўрига, ҳибс қилсин қаззобларни ва зиндонга ташласин!

Шундай деб қичқирди аламзада ҳоким ва дарғазаб ҳолда гиламга отилиб тушганини билмай қолди. Жиддий бир нохушлик ақлу ҳушини тамом эгаллаб олди. Во дариг, ушбу бедорликка қўл урган ҳам ўшалар! Бугун навбатни Шаҳобиддин Манғитийга беришибди, эрта ўзини тинч қўйишармиди!? Энди навбат унга, энди унинг жони ва молини талон қилишади. Сокчилари бурунларини тишлаб қола беришади. Оллоҳ, ягона Оллоҳ юборган бало булар, бало! Нима қилсаки, булардан тоабат қутулса? Ярамас Бўринайхон шунча керилгани, қатта кетгани билан ҳалигача бирон натижага эришмади. Афтидан, энди майдонга ўзи тушади, энди суллоҳлар изини ўзи қурилади. Айтганча, кеча Маҳмуд ялавочдан чопар келди. Ноиб жаноблари ҳам ғазабда экан, Бухоро можаролари боис пичок бориб нақд суякка қадалди, деб ёзибди мактубида. Агар ҳоким сув олдини боғламаса, ҳаммани Чигатой қаҳри қутаётган эмиш!..

Саройда мужда тарқалди: «Ой ҳокимга қана бўлиб кўринармиш!» Аввал у бундан беҳабар қолди, анча кейин ҳар нарса ҳидини ҳаммадан илғари оладиган Алиакбар хожа ал-Бухорийдан билди. Алаmidан том бўйи сапчилади. Аммо бундан не фойда? Сўнг боши қотди: ҳангомани кимга айтувди? Фақат Гурага ҳасрат қилгани ёдида, бошқа бировга ҳатто чурқ этмаган. Э, тавба, деворнинг ҳам қулоғи бор, деганлари рост экан-да! Гурага ёрилгандан кейин ўша нохушликни унутиш пайига тушди, ҳатто бир қадар унутди ҳам, аммо қутилмаганда арқони давлат орасида миш-миш ёйилгани таажжубга молик. Шундан кейин бу ҳақда муттасил ўйлашни одат қилди. Гоҳо хаёлан ўзи ҳам осмону фалақда юзиб юрарди, юза-юза ойга яқинлашарди, энтиккан қўйи уни аста-аста силар, у кўз ўнгида ўша жондорга айланиб борарди.

Бугун Бурхониддин саройга бормади, анвойи гуллар хиди тутган сокин қўшқда ётиб ўй сурди: «Гурадин мен қочаётирменми ёки у мендинми?» Ҳартугул бундай му-

лохазага бориш ўзи аламли эди. Шу дамгача ўзини Гурага харамидаги бошка жононлар билан машғулдек кўрсатишга тиришар, хатто бунга бир қадар эришганди. Аммо, яқинда ногоҳ сездики, у борми, йўқми, ётоқда кўриниш берадими, бермайдими, Гура мутлако бепарво экан. Орасира ҳозир бўлса Гура тумтаяди, пичинг отади, иложини топса туриб жўнаб қолади. Қандай сир бор ўртада, буни тезроқ билиши керак, билмаса тинчимагай!

Гумашта оркали Гурани чакиртирди, аммо Гурадан дарак бўлмади. Анчадан кейин у иситма билан кўрпага ўраниб ётганини етказишди. Йўқ, ёлгон, бари ёлгон, малика халигина ҳовли этагида, райхону жамбиллар орасида якка ўзи соллана-соллана юрганди. Асли ҳеч ери оғримайди, бари шунчаки баҳона, мақсади — тождор эрини, давлат ташвишларидан ортмай қолган жуфти ҳалоллини лақиллатиш! Бир аёл макри қирқ эшакка юк бўлур, демиш машойихлар. Хўш, ўзини бунақа минг бир мукомга солиши, илондек ўралиб-буралишига не сабаб? Бу саволга жавоб тополмай алами келган ҳоким тўйиб май ичди. Кечки пайт кўшқига Тамуғин отани чакиртирдида, унга кайфдан сузилган кўзларини тикиб деди:

— Тупшунтиринг мундоғ, не касал Гуранинг касали?

Кўп замонлардан бери чингизийлар эътиқоди ва довуғини ҳам тарғиб, ҳам химоя этиб келаётган Тамуғин отага Бурҳониддин тузуккина ихлос қўйган. Тамуғин ота ўзини сиёсатдон ҳисобламасди, лекин нуфузи баландлиги туфайли бу борада айтган гаплари беҳад кесарди, у асосан шомонийлик йўриқларига суянар, бу йўриқлар ерлик аҳоли ўртасида кенг тарқалиши учун ҳалак эди. Ахир, Чиғатой шунга хоҳишманд-да. Зимдан яна бир нарсани бўйнига олганди кохин: Буюк Яса қонунлари даҳлсизлиги учун жон қойитар, шаккоқларни кўз тагига бостириб қўярди. Чингиз иродасини акс эттирган Яса бирон жойда сал камситилса чидамасди, муздек қўқариб кетар, хафагарчилигини Бурҳониддин инобатга олса олди, йўқса, тезда тўғридан тўғри Чиғатойга шикоят қиларди. Мана шунинг учун ҳам ҳоким Тамуғин ота олдида ботинан қалтираб турар, эҳтиёткорлик билан муомала қилар, баъзан эса, иягида жуни йўқ бу сўтак Бешбалик хуфияси бўлса керак, деган шубҳага борар эди.

Ҳозир Тамуғин ота Бухоро ҳукмдори ҳузурига алоҳида тантанавор тарада ташриф буюрганди. Ҳамиша хизматга шай турадиган икки юғурдаги одатдагидек ёнида

эди. Аммо, эпикоға уларни хатто дахлизга ҳам йўлатма-
гач, бундан бир оз ранжиди, факат сир бой бермади.
Унинг бети сип-силлик, тақир кошлари тагидан қувлар-
ча боқувчи қисик кўзларида сирли катъият ва мағрур-
лик акс этган; чўзинчоқ бошида тўгарак қалпоқ, эғнида
қизил матодан тикилган чодирсимон яктак, елкасида қуш
пати қадалган айик териси, оёғида тумшуғи эгри сахтиё-
ний этик — булар бариси салобатига салобат қўшган
эди.

Қохин саволни нописандлик билан эшитди ва юзида
бирон тайинли ўзгариш сезилмади. Қизиги, жавобга шо-
шилмади, ҳукмдор эмас, ўзига тобе кимса қошида тур-
гандек эди.

Бурхониддин ичини нимадир сидириб ўтгандек бўлди.
— Ёш нарса... билмасам.

Маккор Чиғатой Бухоро қоқ киндигида атай жойлаб
қўйган писмик чол, тушида кўрадиган тангрилари билан
эрта-кеч мактанадиган ювуксиз авлиё, шундай деб со-
вуккина гулдирагандан сўнг четга ўгирилиб илжайиб
қўйди.

Нописандлик қилгани-ку майли, бунақа илжайиши,
ох, недир жўяли гапдан умидвор Бурхониддин вужуди-
ни ўртади. Қаҳри лов этиб бўғзига тикилди. Ахир, туз
кўр қилгур бу таъвия қачондан бери кўзи мойини ўйиб
ейди: дастурхони ёнидан сира нари жилмайди, қанчадан-
қанча тилласини жарақ-журук санаб олди. Доим унга
жон-дили билан ишонди, Гурани даволарқан, дея қўнгли-
ни хотиржам тутди. Аммо қани натижаси? Қохин тоҳа-
нуз такаббурликдан нарига ўтган эмас. Олган-қўйгани,
еган-ичганини бурнидан булок қилиб окизай деса, бир-
ламчи, одамзодни ваҳимага гирифтор этадиган тангри-
ларидан, иккиламчи, орқа тоғи — Бешбалиқда тиш қай-
раб ётган Чиғатойдан кўрқади.

— Авлиё ота, Гура тузалмасми? — ошқора мунғайиб
сўради ҳоким.

— Тузалур... Силаб-сийпаламайсизми бошлабгина!

Нима демоқчи бу жодугар? Шаксиз у пихини ёрган,
қўлидан ҳар иш келади, тунда тангрилар ва фаришта-
лар билан суҳбат қуриши ҳам чин, одамни иссик-совук
қилишни ҳам эплайди, хусусан, Гура ҳақида қўп балони
билади, Гура босган ҳар қадамдан хабардор, лекин ичи-
дагини тўкмайди, ўла қолганда ҳам тўкмайди. Ажабмас
Чиғатойнинг тантиқ ва товукмия жияни билан тил би-

риктирган бўлса, ундан ёғли-ёғли сийловлар олиб турса! Чингиз билан Чиғатой Гурани кўйнига солганда олам кўзига нақадар жозибали кўринганди, ўша кезлар дунёда ундан кўра бахтиёрроқ одам йўқ эди. Мана, энди билди, Гура оёқ-кўлига солинган кишан, бошига битган бало! Гура Тамуғин ота билан апоқ-чапоқ эканми, демак, унга суянган холда, Бухоро бу кунда алмисокдан қолган ногорани қай мақомда чалаётир, у кимлар билан ошқатиғу кимлар билан ит-мушук — бари-барини амакисига стказиб турса керак. Манжалакидан қутулмоғи лозим чамаси, аммо бунинг иложи бормикин?

Бурхониддин кохинга жавоб бергач, Гурани кўргиси келди.

Ётоқ сари имиллаб бораркан, юраги ёнғудек ғашларди: «Менга телбалик юкмиш чоғи? Нега қутулишим керак, нега? Ахир у суянчигим-ку: мартаба, давлат, орномус! Аксинча, кўз қорачигимдек асрашим керак, ҳа, ҳа!» Ҳоким остонадаёқ зорли хўрсиник эшитди. Гура ҳар кунги жойида — дераза ёнидаги пасткам курсида ўйга чўмиб ўлтирар, нозик панжалари билан кўксига ёйилиб тушган тилларанг сочларини аста-аста тарарди. Ногоҳ қирмизий лабларидан интиқлик билан қоришиқ шивирлаш учди: «Сени кўрарманми, жоним?» Шовурсиз юриб келаётган Бурхониддин малика хитобини элас-элас эшитди. Қулоқларига ишонмади. Ажабо, у не деб илтижо қиладир? Кимни кўрмакка муштоқ? Ҳоким Гурани итобга олмокни ният қилди, аммо бирдан фикри ўзгарди.

— Мехрибоним?! — деди паст товушда.

Гура аста ўгирилди, ёноқларида бир хил кизариниш...

— Нечук ахволинг, жоним?

Бурхониддин ипакдек эшилди, товушидаги оханрабо ҳар қандай малакни ром этишга қодирдек эди, холини ўзи ҳам хиёл хис этгани учун, ҳозир Гура ўзини бағримга ташлайди, деб ўйлади. Аммо ундай бўлмади. Дарди-дунёсига кўмилган малика совуқ назар билан бир бора қараб кўйишдан нари ўтмади. Дилидан зилдек оғир маҳзун ўй кечди: «Ой энди не ҳолда кўринур?» Сўнг тумушиб олди, қайғули нигоҳи дераза оша йироқларга, кулранг осмоннинг қайсидир нуктасига қадалган эди.

— Жоним, бошинг оғриётган бўлса сайру томоша қилайлик, ажабмас енгил тортсанг, — маликага яқин борди Бурхониддин, хаёлига тасодифан келиб қолган

фикрдан кувониб. — Хўп десанг Зарафшон сохилига чиқурмиз, кирғовул овига!

— Ҳазрат, мен беморман, юрагимга қил сизмас, — деди ниҳоят Гура, холатини бузмай.

Сазаси ўлган Бурхониддин бошини куйи солди: «Нечун унга бегонаман, нечун?» Буни ўйлаш нақадар алам-ли, аммо ўйлади, тақдири бошқача, ақлга сирмайдиган ўзанга тушиб бораётгани ўртаб юборди бағрини. Шошилмай ховлига чиқди, олам гўё зим-зиё эди. О, бу илон-ку, ха, ха, қўйнида илонни асраётир. Жонига тегди, Бухоро кул бозорига олиб чиқиб пуллаб юборса ҳам хаки кетади. Кул бозори шунақа каттолки, маликами, чўри, бирдек комига тортади, асл молларини чўнтаги бақувват кимсаларга инъом этади. У ҳам бировнинг махри бўлиб кетарди-да! Аттангки, нарида Чигатой бор, Чигатой!

Гура — амал, мол-дунё, келажак, буниси рост, аммо, у ўзини нималиги номаълум нарса учун қурбон қилгани шайланган бекага айлангани-чи, кўхна дунёни отаси мисол кафтида ўйнатишга ҳавасланган Чигатойга аччиқ-чучук гапларни ташиб туриши-чи, бундай хотин дастидан бир бора эмас, минг бора дод, афти қурсин, афти! Бетамизгина ниманидир ўлиб-тирилиб яширади, тилига қовзоқ солиб олган. Аммо, машойихлар демишки: касални яширсанг иситмаси ошқора килур. Бурхониддин кўп ҳам гўл эмас, анчадан бери бир балони сезади. Гура тушов узган, шундай қилишга мажбур айлаган мабодо пахлавон келбатли Бўринайхон эмасмикин? Ахир, у Гурага нана-пастқамда суқ билан, оғзи сувини окизиб термилган бўлса, билиб ўтирибдими? Тағин бир вақтлар хос навкарлар сардори Гурага ошиғу бекарор бўлган, ўзи олғирлик қилгани туфайли чув тушиб қолган. Энди у, кўхна дарди кўзгаб, изҳори дил қилган бўлса не ажаб?!

Бурхониддин вижимлаб оғриётган кўксига терчиланган кафтини босиб шивирлади: «Бир муддат йирок бўлай йилондин!» Сўнг эрталаб хос мулоозимларини ховлик-тириб шикорга отланди. Зарафшон бўйида кирғовул оллаб, майхўрлик, кабохўрлик қилиб, тўрт-беш кун хордик ёзмок, дунё ғам-ташвишларини унутмок — бундан хузурбахш эрмак борми бу дунёда!?. Қушбеги, шиғовул, бовурчилар ва бош вазири Шаҳобиддин Манғитий ҳамроҳлигида арк майдонига туташ кўча бўйлаб Кўккаптар лакабли йўрға отда бораркан, теварагига хавотир

билан алангларди. Назарида соғ одам йўк кўчада: кайгадир шошилаётган дарвешлар ҳам, қорин тўйғазиш ғамида юрган мардикорлар ҳам, ҳар қадамда мутелик билан тиланаётган гадолар ҳам, Мох бозоридан оту эшакларини қичаб қайтаётган деҳқонлар ва косиблар ҳам бузилган, бузилганики, Бухоро салтанати тагига сув қуйишга қасдланишган. Овозаси чор тарафни тутган канохонна қурди ҳамки, ғаламисларни эпга сололмади, улар уруғи кўпайса кўпайдики, озаймади. Энди бошқа нарса ни ўйлаб юрибди: шаҳар ичкари-ташқарисида — майдонлар, маҳаллалар, кўчалар, хиёбонларда дорлар тиклайди, ким шубҳали кўриндими, бас, аямасдан осдиради. Алоҳида фармойиш бериб, ясовулларни рағбатлантириб қўяди. Қани кейин қадамларини сал бежо босишсин-чи! Хали ўша Махмуд Торобий дегани ҳам эс-хушини таниб колар, келиб нақд пойига йиқилар, таяба-тазаррулар қилар!

Хос мулозимлар Зарафшон соҳилининг энг баҳаво, энг кўркам, энг ўнғай жойида чодир тикишди. Бутун борлик жонланган: атрофни оку сарик чечакларнинг муаттар хиди тутган, асаларилар ғўнғиллаб учар — гулдан гулга охиста қўнар, тўрғайлар ва қалдирғочлар нолиши дарё шовуллаши билан қўшилган холда ажиб оханглар ҳосил қилар эди. «Бу жозоба олдида одамзод умри недир?» — Бурҳониддин, кирғоқда туриб керишаркан, нечукким шундай мулоҳазага борди ва ўзидан ажабсинди. Йўк, бу жозоба ўткинчи, маъқули тахт, фақат тахт одамни икир-чикирлардан баландга кўтаради, аълорок фикрлашга ундайди. Балки Гура ушбу сирни билгани учун ҳам шикорга чиқишни истамагандир? Эҳ, у ҳозир ёнида бўлсамки, ҳусни-малоҳати ушбу сўлимликка нақадар муносиб тушарди. Гура тошбағирлик килди, у билан бу ерларга келишни хоҳламади. Кўнглида тушунуксиз кудр бор, ха, ха, кудр! Маҳобатли кўрғонда ўзи билан ўзи колди, Тангрига шукрона айтиб, бемалол айшини сурса-я! Ахир, калланг янчилгур Бўринайхон дарвозасидан бемалол кириб-чиқади-ку!

Чўл сари чўзилиб кетган тўқай кирғовул ва товушқонга тўла, энг нўноқ овчи ҳам бу ердан ноумид қайтмасди. Ҳоким якка ўзи, қўлида камон, анча ичкарилаб борди, лекин бирон нарса отолмади, аниқроғи, отгани хуши товламади. Чечаклар ва сабзалар сеҳри-жозибаси беҳос қаёққадир чекинди. Изига бурилди-да, чодирга

кириб ётди, ғужанак бўлиб. Кеч тушди хамки, ўрнидан қўзғалмади. Шаҳобиддин Манғитий бир неча бор юрак ютиб мўралади, аммо унга сира рўйхушлик бермади.

Ҳоким шубҳалар қомида: Бўри, Бўри, иблис, сенми-сан бошини айлантирган? Аммо, анови бетавфик Шамсиддин Маҳбубий тунов куни қандай мактубни тилга олди? Тавба, нима учун шунча вақтдан бери шуни эсламабди? Адашмаса, шу хатда бир гап бор, уни Гура ҳазратга эмас, Маҳмуд Торобийга битган. Агар шу рост бўлса, э, дариг, Гура қарийб бир ярим йилдан бери ўша ярамасни интиқ қутаётган экан-да!

Бирдан елкасига тоғ қулагандек холга тушган Бурҳониддин бўғик товушда май буюрди. Амрини дарҳол бажаришди. Тез орада Шаҳобиддин Манғитий ҳозир бўлди, илжайганча қад букиб, косагуллик қилишга киришди.

Ҳукмдор ранг-рўйи, юриш-туриши анчадан бери бош вазирга макбул эмасди, шу сабабли кайфини чоғлаш, дилидан ғуборини қувлаш учун жон-жаҳди билан урина бошлади. Озгина ичар-ичмас Бурҳониддин сузила-сузила мизғиди, анчадан кейин босинкираб қўзғаларкан, олис бўшлиқда жимирлаётган ойни... йўқ, баҳайбат қанани кўрди. Кимир этолмай қолди, юрак ховучлаб ўтирган Шаҳобиддин Манғитийга ҳам бирон нарса дейишдан чўчирди. Қана эса юксакда бемалол осилиб турарди, кўндаланг тушган тоғ гардиши бўйлаб қибла сари силжиб борарди: тумшуғи ҳам, елкалари ҳам, қорни ҳам оппоқ эди. Баъзан у умбалок ошиб кўяр, тўрға тушган қаби типирчилар, кейин яна сокин йўрғаларди. Ногоҳ қайсидир нуқтадан чодир ичига нур ип тортилди, қана ўша нарса бўйлаб энди, энгани сари кичраяр, қизиги, бижиллаб кўпаяр, аста-аста бутун бошли лашкарга эврилган эди.

Ёпирай, бу не синоат! Ҳоким тун бўйи миҷжа қокмади, қанага таланиб, аламини майдан олди-да, эрталаб шикордан кечиб, шаҳарга қайтиш истагини билдирди. Шаҳар хануз ўша ҳолатда, бир маромли иқир-чикирига кўмилган. Аммо у — Бурҳониддин аввалги холида эмас, гўё ичига қана кириб олган, савил қолгур тинимсиз ичакларини тимдалаб додини берарди. Дарвозадан кирган захоти Гура билан тезроқ орани очик қилиши зарурлигини ўйлади. Рост, Гура ҳаддидан ошган, эр бўладиган бўлса, попугини насайтириб қўйиши керак. Аямай бўғади, дўлпослайди, кўзини кўрқитиб билиб олади дилида

борини! Ахир, қачонгача лақиллаб юради оғзидаги ошини олдириб?

Важоҳати чунон бузилдики, шўрлик Гурани, гулдек нозик санамни бурда-бурда қилиб ташлаши ёки оёқлари тагига олиб эзгилаши ҳеч гап эмасди. Аммо ётоқ бўсағасидан ҳатларкан, беихтиёр бўшашиб, кўнглини қандайдир шафқат хисси қамраб олди.

— Гура, келдим, сенси... татимади.

Малика хайрон: нима татимабди эрига?

Одам боласи хом сут эмган-да, гумонсираш билан бемалол бузиб юборади дунё томини! Нега шубҳаланади шундай аёлдан — маъсума, беозор бўлса?! Лекин кўнглини тополмаётгани, кечалари ўтли шивирлашлари билан бағрини ёқолмаётгани рост-ку! Неча замондан бери аҳволи шу: иложини топса уйқуни уради. Турки совук қоҳин ҳам боқлади, боши оғриси яхшироқ силаб-сийпаланг-да, деб минғирлади шекилли!

— Каналар яна келди,

— Мунча... Нима бало?

— Сен билмайсан... Сени ўйласам...

— Алжираянсиз, ҳазрат.

— Тўғри-тўғри... Гура, халиги... анови ярамасга хат ёзганинг чинми?

— Кимга?

— Махмуд Торобийга?

— Тавба, нималар деяпсиз?

— Сен уни кўрмоқчисен, шундоғми?

— Сизга бир бало бўлган.

— Кечир, жоним!..

Мулзам тортган Бурхониддин изига бурилди.

Гура тап тортмай очиғини айтди, чиндан ҳам бир бало бўлди, ҳуши ҳам жойида эмас чоғи, йўкса, шунақа куракда турмайдиган гаплар билан кўнглини қавартирармиди!? Итобга олгани билан ёрилмаслигини биларди-ку, шунга қарамай алжиради, алжирадики, оқибат бети бутунлай қаро бўлди. Айтганча, Шамсиддин Махбубий хибсада-ку, нахотки бор гапни ўшандан аниқлаб ололма-са!?

Асли Гурани талтайтириб юборган ўзи, Тангри ҳақи жиловини бўш қўйди, яхши-ёмонини бирдек кечирди. Бошқа нима иложи ҳам бориёди, ахир, тантик малика, орқа тоғим амакимдан ўргилай, у турганда сен мен учун бир чигирткасан-да, деб нозу истиғно қилиб турса. Так-

дир ўзига ён босаётганини сезган малика имтиёздан беадад фойдаланарди. Саройда-ку ўзини қушдек енгил сезар, вазиру вузаронинг сатанг хотинларига димоғ-фи-роғ-ла назар солар, маҳмадона аъёнлар билан баравар масала талашар ва кўпинча ғолиб чиқар эди.

Кейинча, Ганду Чино ўлиmidан сўнг, Гура хотун Шамсиддин Махбубий билан иноклашди. На иложки, ҳазрат-никига бемалол борадиган, унинг маслаҳатларини жон қулоғи билан тинглайдиган, завжаи ҳалоли Роҳатбиби билан хасратлашиб қайтадиган бўлди.

Адашмаса, Гура ялангоёқ Маҳмуд Торобийни ўшанда кўрган, ха, ха, ўша машъум кунларда!..

Бурхониддин биларди: Маҳмуд Торобий ақонд илми билимдони Шамсиддин Махбубийнинг энг содик шогирди, кунни уникада ўтади, қувончини ҳам, қайғусини ҳам у билан баҳам кўради, унинг ҳар ўгитини дилига жондек жойлайди. Таниганлар, диёнатли йигит, деб таърифлашарди, лекин, наҳотки Гуранинг сузилиб қарашларига ошиқона жавоблар қилган бўлса!? Нега ажабланади, ахир, у ҳам Тангрининг шунчаки оддий бир бандаси-ку, нафси йўқми!?

О, сувни лойкалатган исёнчи маразни тезроқ тузокка илнтириши, бошини жаллод кундасига тезроқ топшириши керак! Йўқса, кунни кун эмас, еган-ичгани харом, уйқусида ҳаловат йўқ, энг аламлиси, азиз жони, ҳисоби йўқ мол-мулки, минг азобда эришган мартабасидан, қолаверса, Гурадек ҳусну малоҳатда тенгсиз дилбардан ажралиб қолиши мумкин!

Маҳмуд Торобий нимасига ишонмақда? Насиб қилса ярамасни тутишда Шамсиддин Махбубий кўмак беради, бошқа иложи қанча! Боплаб қалтакласа ёки бир кун-ярим кун оч-наҳор қолдирса, булбулчадек сайрамасми, эҳ-ха, сайраганда-чи!

Аммо ҳазрат ичимдан топ дегувчилар хилидан экан, у ўйлаганидан кўра саркашроқ чиқиб қолди. «Сайраш» тугул бирон оғиз гапни эп билиб айтмади, озгина вақт ичида киртайган кўзларини бир нуқтага қадаганча, нуқул сукут сақларди. Юзини истехзо қоплаган ҳоким ҳазратга саройдаги масъуд кунларини эслатишга уринди, яна баланд мансаб, йирик мояна ваъда қилди. Барибир натижа чиқаролмади.

— Зиндонда чирийсен, ҳей, кўрнамак! — деди охири чидолмай.

— Тангри таоло шуни раво кўrsa, майли, чирганим бўлсин, — деди ҳазрат хотиржам.

Ҳоким эшиқовани чақирди.

— Амр қилдим, қирк дарра урилсин!

Калтак мазасини ўзи татиб кўрадигандек, Бурхониддин афтини ғалати қилиб бужмайтирди. Тавба, бу одам намунча ўзига бино қўйган, осмонни ушлаб тургандек керилади-я!? Хали кир ювиб кўрмаганда Бурхониддин совунига! Ҳазрат чехрасидаги самимий қатъият ҳар лаҳза уни таъқиб этарди, шунда у ўзи беқарорлигини чорночор эътироф қиларди.

Тағин бир нарсага ҳайрон: Шарофхўжа бузруг Бухоро боёнлари ва уламолари пешвоси эди, у билан ҳатто Маҳмуд ялавоч ҳам ҳисобланган, ундан қолган молдунё подшоҳларникидан кам эмас, Шамсиддин Маҳбубий ўша бойликни тасарруфига олиб, бир бошидан кемириб еб ётиш ўрнига бунингдек зим-зиё кўчага қадам босгани, гадодан қолишмайдиган бир безорини паноҳига олгани ғалати! Эҳтимол, ҳокимликка талабгордир, Бухоро ахли орасида тарафдорлари беҳисоб!

Кўрғонга ҳамишагидек эзилиб қайтди, ховли ўртасидаги сокин кўшқда, кўшқават адрасу кимхоб кўрпачаларда чўзилиб ўйлади: «Калтак билан иш битмас, олий жазога буюрмоғим лозим!» Ушбу фикрдан айниқса хузур қилди: ғаним қамайгани маъқул... Аммо, бу иши аждар думига шамшир уриш билан баробар эмасми, ахир, аждар боши анов газанда — Маҳмуд Торобийда!

Салдан кейин бошқа бир хулосадан беихтиёр юзи ёришди: яхписи Шамсиддин Маҳбубийни Чиғатой ихтиёрига жўнатади. Нобакорни нима қилса кўнгли кўчаси кенг бўлган ҳоқон ўзи қилсин. Мавриди келиши билан анови лайча билан ҳам ҳисоблашгай!..

Ҳоким чарчаган эмасми, шу ўйдан кейин кинриклари тош осилган каби оғирлашди, оламни осуда қоронғилик чулғади, сўнг атроф бирдан кундузгидек чароғон бўлиб кетди, ҳеч қутилмаганда ойдиндан ваҳимага тушиб, қимирламай ётди. Ногоҳ кўрдик, шифт билан сахн оралиғида беҳисоб ипак ишлар тизилган, улардан беҳисоб қизғимтир каналар сирғалиб тушарди. Булар мени кемириб қўяди, деди ичида ва беҳол қичқирди:

— Гура, Гура!..

Тезда ҳос мулозимлар ва гумашмалар тинчи бузилди. Ранг-рўйи синикқан малика кўшққа қадам ранжида

килганда Бурхониддин тўшакда мадорсиз чўзилган, нигоҳини тепага маъносиз қадаган, қўлларини тириштирган холда охиста ғўлдирар эди: «Ох, бу падар қусур лашкар! Хобгоҳни ҳам босмиш!» Ажабки, бутун аъзои бадани кўкимтир тусда, ковоқлари ховликқан, лаблари эса билинар-билимас титранади.

Малика таажжубланган кўйи эрининг чуйкалган бетига тикилиб қолди, кейин аллатовур ҳадик ичра, ундан нигоҳини узиб, пойгакда таъзим қилиб турган мулозим йигитга Тамугин отани бошлаб келишни буюрди...

Еттинчи боб

ТОРОБ АРМОН УММОНИДА

Кўклам Торобни заб безантирган: кишлоқ ёнидан азим Зарафшоннинг кичик ирмоғи гоҳ сокин, гоҳ ўйноқлаб оқар, тонг отини билан сув сирти симобдек товланар, сохилларни коплаган ўт-ўланларда инган шудринглар зумрад янглиғ ловулар эди.

Сохилларда қорамоллар, кўй-эчкилар, тушовланган айғирлар ва қирчанғи отлар эринчоклик билан ўтлашади, ҳар замонда сопол кўза кўтариб суви келган қирк-кокил қизларнинг ҳазин лапарлари ҳам эшитилиб қолади. Оҳу фиғонга тўла хиргойиларни сокин тўқайлар ими-жим ютади. Чор-атрофни ўраб олган шафтолизорлару ўрикзорлар, бир-бирига чирмашиб ўсган ёввойи жийдалар, бодомлар кийвос гулга қирган, хавони ифори бўйлар тутиб кетган эди.

Кунба-кун тўлишса-да, аммо татимаётган баҳор қувончини, Бухоро каби, Тороб ҳам кўксига сиғдирилмай тўлғанаётгани сезилади. Гўё у ҳаммасидан — яхшидан ҳам, ёмондан ҳам тонган, беҳолу бемадор мудраб, оғир-оғир нафас олади.

Даригки, Торобқалъа ёнғиндан омон қолган кўримсиз уйлар ўртасида алланечук мунғайган, учбурчак шинакларидан ялтираб кўринаётган мўғул найзалари танасини тешиб чиққандек беҳол ингранётир. Қалъа рўпарасидаги майдон бир вақтлар халқ йиғинлари, сайиллари, турли маъракалар оғушида масрур бўларди, энди майдон кимсасиз, жонсиз қотган, кизғин учрашувларга ошиқ-

кан жонон кизлару ўктам йигитлар қадамига мунтазир. Дориломон замонларда майдон шимоли темирчилик расталари билан обод бўлган. Энди эса ўша расталар тутдек тўкилиб ётади. Бурхониддин шаҳару кентлардаги темирчиларни ёппасига кишан ва қафас ясашга жалб қилгандан кейин улар отамерос касбларидан кечишга мажбур бўлиб, дову даскаларини ёқиб юборишди. Фармони олийга бўйсунини истамаган кекса уста Қосим Али аввал зиндонга солиниб, кейин Бурхониддин тарафидан Бўринайхонга кул ўрнида тортиқ қилинди. Бечора Қосим Али қариганида бошини кулфатга қўйган келгиндилардан қанча норози бўлса, ўғли Зор Жаҳондан шунча хафа эди. Негаки, Зор Жаҳон фармони олийга на бирор муносабат билдирди, на мўъжаз устахонасини тарк этди. «Аросатда қолибдурсен, қофир!» — дея Қосим Али уни ҳақоратлади, шунда ҳам Зор Жаҳон пинак бузмай, ўғли Оловхон Юсуфни ёнига олиб, босконини бир маромда босаверди.

— Ўғлим, фақир бир кишига ваъда берғонмен, Тобробни ташлаб ҳеч қаёққа кетмасмен, — дерди у гоҳо ғамгинлик билан Оловхон Юсуфга. — Унга атаб аслаҳалар ясагаймен ва уни шу ерда кутиб олгаймен.

Чамаси, Зор Жаҳон кутган одам яқинда келди, у еру кўкка сизмай қолди: боқиши, қадам олиши, сўзлашув мароми ўзгарди. Ғайратига ғайрат қўшилганини айтмайсизми? Қирчиллама йигитдек чарчаш нималигини билмайди. Кундузлари Жомғуржин буюртмасига кўра нардан-бери кишан ясайди, кечаси эса бекитикча ё ханжар, ёки шамшир тоблаш билан машғул бўлади. Тун бўйи боскон халқуми тиним нималигини билмай вишиллайди, залвар болға сандондаги пўлат парчасига зарб билан урилганда атрофга сон-саноксиз қумуш учқунлар сачрайди.

— Илойим бу эгасини топсин! — пешонасидаги реза-реза терни сидириб минғирлайди Зор Жаҳон; у дили тубида аллатовур илинж борлигини ўзи билан баб-баравар тер тўқаётган ўғлига сездириб қўйгиси келаётгани англашилади.

Уста Зор Жаҳон янги қилиқ чиқарди: кундузлари барча юмушни Оловхон Юсуф гарданига юклаб ўзи қаёққадир йўқолади. Хуфия тарзда лўкиллаб қайгадир боради, қайсидир эшик-тешикка бош сукади, қимларга-

дир йўликади, лекин бу ҳақда ўғлига лом-мим демайди. Шом аралаш паришонҳол қиёфада келиб, индамай устахонага киради, уст-бошини жомакорига алмаштиргач, болгани олиб сандонга яқинлашаркан, оғир уф тортади.

Жума кунини Зор Жаҳон устахонадан жилмади. Эрта-лаб нечундир қўли ишга бормай ковоқ солганча тимискиланди, пойгакдаги курси вазифасини ўтайдиган кундада анчагача хомушланиб ўлтирди, ксйин ишга каттик берилди. Тинмай қимирлаб, хаёлга чўмган Оловхон Юсуфни унутиб қўйгандек эди; пешин махали калъа кунчиқарида ихчам банорас камзули устидан тўғали камар бойлаган, печи калта симоби салла ўраган отлик пайдо бўлганда ота-бола эндигина тамадди қилиш учун ўтиришган, босқон ўтхонасини тўлдирган чўғ хили пайсайиб улгурмаган эди.

Суворий Тороб паст-баландини беш панжадек билса керакки, мудофаа девори усти ва остида айланишиб юрган, қарашларидан таҳдид аралаш қаҳр ёғилаётган навкарлардан ҳайикмай бостириб келарди. Майдон ўртасига етар-етмас сира иккиланмай жиловни шимолга, какқайиб турган омонат устахона сари бурди.

Афт-ангори курумга ботган уста Зор Жаҳон ўнғайсизлана бошлади, йўрға қизил жийрон нақд кўксига тўёк ботириб келаётгандек жовдиради. Кир-чир дастурхон, бир бурдагина зоғора нон, ивирсиқ устахона кўринишидан бой-бадавлат хонадон фарзанди эканлиги сезилиб турган ўғлон пой-қадамига номуносиб эди. Ичини нохушлик кемираётган бўлса ҳам у ўғлидан илгарироқ меҳмонга пешвоз юрди. Меҳмон тортинмади, ирганмади — ивирсиқ устахонага бемалол кириб, кекса мезбон кўрсатган жойга, курси вазифасини ўтайдиган кундага бемалол чўкди. «Овмин, кадам етди. бало етмасин», дея юзига фотиҳа тортгандан сўнг, ота-бола билан минг йиллик кадрдонлардек сўраша кетди.

Хўш, камина ўзимни танитай, — деди у охирида вазминлик билан, жиддий нигоҳидан чақин сочиб. — Камина жаноби Маҳбубийнинг жигарбанди Муҳиддин Камолдирмен, хизматингизга бел боғлаб келмишмен.

— Ҳа, тузук, тузук, — талмовсиради Зор Жаҳон, сукутга толган ўғлига зимдан бир қур караб. — Лекин, узр, камина жаноб Маҳбубийни танимасмен, ул зоти шариф ким бўлғай?

Хушсуврат суворий — Муҳиддин Камол фавкулотда сирли таширфи билан Зор Жаҳонни қандай хайрон қилган бўлса, Зор Жаҳон бутун Мовароуннаҳрда маълум ва машҳур одамни ўзини танимасликка солганини кўриб, ўзи ҳам шунчалар таажжубга тушди. Ҳар ҳолда йигит Торобқалъа майдонида омон қолган яққою ягона устахона сохибини орқаворотдан танирди, ҳатто унинг анчанунча гажирлигини ҳам билиб олган эди.

Айтишларича, Зор Жаҳон елкасида ғалати бир томир бор эмиш, шу савил тортиб қолса, бас, ҳали-қу бандаси, худосини ҳам танимай қоларкан. Асли суллоҳ Бурҳониддин амрини ҳам ёлғондакам қабул қилган дейишади. Ишқилиб Оллоҳга бир қилиғи ёққан, йўқса Торобда кўкрагини бунақа кериб юрмасди. Ғайриликда Бўринайхондан қолишмайдиган доруға Жомғуржин билан обрў талашганини айтинг. Хей, ялоки, ҳадеб эл бурнини қонатаверма, бир кун тагин ўзингни жигарингни эзиб қўйишмасин, деб ўдағайлаган ҳам мана шу Зор Жаҳон лақабли кимса — Муҳаммад Хорун-да!

— Адашибсиз чоғи, ўғлим, — ниҳоят ноўнғай жимликни бузди Зор Жаҳон.

— Эҳтимол, — деди хушсуврат йигит, хандон отиб қуларкан бир текис тишлари садафдек ялтиради. — Сўрамакни унутибмен, таксир, қани, айтинг-чи, тўққиз учга етгайми?

— Хай, хай, қув ўғлон, — уста Зор Жаҳон чехраси нурланди. — Аввал гапни шундан бошламайсиэми? Ичгинам сидирилиб шуки оғзингизга термуламен! Хеч йўқки... Бухородин чиккансиз, чарчагансиз-да. Хай, майли, ҳечқиси йўқ, аммо, азизим, билиб қўйинг, тўққиз учга етмағон, бундин кейин ҳам етмағай!

— Ў-ў, ако, одамни роса шоширдингиз-ку, — гина аралаш ҳазил отди шу пайтгача жим ўтирган Оловхон Юсуф. — Ўлайки, оз қолувди паққа ёрилишимга!

— Оловхон, нимасини айтасен, ўзиям акагинангни келбати икки бийникича бор экан, илойим тоабат кўз тегмасин, — деди ғурур билан уста Зор Жаҳон. — Шошмак не бўлуптир, ақлдин озиб қолаёздим. Ё Парвардигор, хўқиз бўйнини суғуриб оладирғон сизлардек баҳодирларим бўлса-ю, ярамас мўғул бошимизда ёнғок қақиб ётса!

— Додланг-е, бузруквор, додланг! — кесатди Оловхон Юсуф.

– Ха, ха, аттанг, эшитмакка қобил қулок йўк!

– Сизу биз билгон не-не тераклар кесилмиш!

Олтмишни коралаган бўлса ҳам шаштидан тушмаган ота, қони энди қизиклик палласига кирган ўғил ўртасида кечаётган узук-юлуқ мунозарани жимгина тинглаб ўтириш ҳам, мағзи-мазаси оғу мисол аччиқ бу мунозарага аралашиш ҳам Мухиддин Камолга осон эмасди. Чиндан ҳам аламли: дод солсанг етти қават осмон ва қураи арз қакраб кетса-ю, аммо Аршни писанд қилмай, заминни титратиб юрган музаффар тугдорлар қару басир бўлса!

Ҳали Торобга қираверишда кўрди: жулдир қийинган, пахмоқ сочлари елкаларига тушган, ғазаб ва нафратдан кўкариб кетган ўн чоғли бечорахол қимса сохилда тизилган толларга банди қилиб бойланган эди. Шўрликлар аллақачон ўлимларини бўйинларига олишиб, тақдирларига тан беришган, хира тортган нигоҳларидан бирон маъно уқиб бўлмас, ҳар замонда талвасали инграниб қўйишар эди. Қуруқшаган лаблари, чатнаб кетган нимжон таналари ёнғудек эди. Лекин биргина имконлари – соқин живирлаб оқаётган ирмоққа термилиш, термилиш ва термилиш!..

Мухиддин Камол от узра суратланди, бирдан қони олову оташга айланиб, томирларини ёриб чиққудек бўлди. Қўча бўйлаб гоҳ тиланиб, гоҳ зикр тушиб юрган жағи қийшиқ, ковоқлари ботик девонани имлаб чақирди-да, бир дийнор садақа қилди.

– Худо хайр бергур, отагинам, айтинг, булар гуноҳи недир? – сўради у сабрсизланиб.

– Эй, саховатли ўғлон, – деди девона йигит муруватидан ийиб, тангани тўрвасига соларкан, – улар гуноҳи бегуноҳликдир. Анграйма, анграймак сендек барнога ярашмас, бу замонда фақат шу тоифа бандаларни жазога мустаҳиқ этишларини наҳотки билмасанг?

– Отагинам, бир гап бўлгандирки, бунингдек ситамни ўйлаб топмиш, гумроҳлар, деди илтижо билан Мухиддин Камол.

– Бир гап?.. Ха, ха, бўлгон, бўлгон, – девона қийшиқ жағини лиқиллатганча пихиллаб кулди. – Согда ўғлон, нелар бўлмас бу дунёда? Эмишки, булар Тороб доруғаси Жомғуржин боғи этагидан шовқин солиб ўтмишлар. Иттифоқо, ўша паллада жаноб доруға безатилган чорпояда маст уйқуда эрқавлар, чўчиб уйғониб

нолиш киладирлар ва безориларни жазолашни буюрадирлар.

Жағи кийшик девона, сабрли хамдард топганидан хурсанд, от узангисидан тутганча, овозини пасайтириб мастлик ила хушёрлик ўртасида саросар Жомғуржин аврастарини ағдарипга киришди. Девона эндигина Махмуд Торобий хонадони теварагида айланишаётган мишмишлардан огоҳ этишга тутинганда ирмоқ юқори тарафидан дубулға ва жиба кийган ёшгина суворий шамолдек елиб келди.

Суворий нозиккина, белидаги камарга сахтиёний кинли килич осилган, туташ ингичка қошлари остидан синчков бокаётган кўэлари ер-заминни ёндиргудек чарақларди. Жимжит сохилда у отидан тезгина тушди ва хашпаш дегунча уч бандини озод қилди. Бир жойда ғуж бўлиб олган нашаванд соқчилар гап тагига етгунча, қолган шерикларини ҳам дарахтлар танасига чирмалган арқондан бўшатишга улгурди. Сўнгра, бир зумда таёк билан куролланган махкумларни эргаштириб, соқчилар устига отилди. Ярим соатлардан кейин сохилда тўрт мўғул ўлиги қолди, ёшгина суворий эса шамширини кинига солишни ўйламай, ортида жулдур кийимлилар, олислаб борар эди.

Мухиддин Камол келишган ва чаптаст суворийни қайдадир кўргандек эди. Аммо қайда, қачон? Ҳарчанд уринмасин эслай олмади. Юрагида ёли бор экан, офарин, бопади. Анов суллохларни ҳам қойил қилиб ер тишлатиб кетди. Қаерлик бўлса бу азамат, торобликмикин? Агар шундай бўлса, белгиларини айтса, ота-бола танир?

Сохилдаги воқеа кўнглига ажиб шукух бағишлаган эди, сўнг беихтиёр Суйгуна Зебони эслади. Хаёлида оқишдан келган хиёл чўзик ситора, калин киприклар соясидаги шўх порлайдиган сузгун шахлолар, қирмизий дудоклар, райхон бўйли қирқ кокилу гажаклар жонланаркан, беихтиёр энтикди. Охидан олов ажралгандек бўлди. Ҳозир қайда бўлса мохичехраси, кўриш насиб қилармикан?

— Таксир, сизга айтадиган гап кўп, лекин зарурроғини тинглангиз, — енгил хўрсинди Мухиддин Камол. — Билурсиз, Бурхониддин Торобни қатли ом қилмакка амр этмиш!

— Ҳоким Торобга намунча ёпишиб олди, — деди

важохати кўпчиб Зор Жаҳон, — нима, Тороб энасига талабгорлик қилибдирми?

— Ҳозир буни муҳокама қилмакка имкон йўқ, таксир, — паришонхол киёфада давом этди Муҳиддин Камол. — Бул балони даф этмок учун бирор чора қўлламоғимиз даркор! Бу бобда сизга улуғ бир зот тарафидин маслаҳатлар берилмиш!

Зор Жаҳон аста томок қириб қўйди.

— Чора дейсиэ, қани ўша чора? — тушкун бир кайфиятда бўғилиб сўради Оловхон Юсуф; тажрибасиз йигит Торобга мўр-малахдек бостириб келадиган ёвни тасаввур қила бошлаган, нимадир томоғига тикандек кадалган эди.

— Чора бирлашмак, бошқаси бекор, — Муҳиддин Камол чехрасида ажиб қатъият зуҳурланди. — Маҳмуд Торобий ҳазратлари ғазавот қилмак жойиз деган қарорга келмишлар, бул қарор жами содик кишиларга етқарилгон!

— Бундан натижа не бўлур, ўғлим?

— Таксир, айтинг-чи, Тороб ёвга бўйнини тутиб берса не бўлур эрди? — саволга савол билан жавоб қайтарди Муҳиддин Камол. — Эл хунига бўялур эрди. Андоғ эркан, Тороб тиз чўкмаслиги лозим. Тороб ғаним харбига харб, зарбига зарб бермоғи лозим.

— Худо хақи, маъкул, — деди ўзини тутиб олган уста.

— Аввал Маҳмуд баҳодир ўз ихтиёрларини Бурхон қана илкига топшириш билан Торобни қутқазмокни хаёл қилмишлар, лекин ўйлаб кўрсалар бу тадбир эрмас, нодонлик эркан, тиззасига муштини қўйди Муҳиддин Камол. — Баҳодир келаси хафта жума куни Торобга ташриф буюрадилар, биз фуқарони ул зотни кутиб олишга шайлашимиз керак. Фикримни уқдингизми, таксир?

— Уқдим, ўғлим, уқдим, — деди шошиб Зор Жаҳон. — Камина аллақачон Нусрат Хожиб билан гап пишитгонмен, бир имо қилсам кифоя, қалъадаги тарафдорларимизни сафарбар этур!

— Кўп маъкул, сизга ишонурмиз.

Муҳиддин Камол уста Зор Жаҳон қўнгли тубига назар ташлади. Уста қатта армон билан яшашини билди, шу армонини ушатмай қоронғи гўрга киришни истамаслигини ҳам англади.

Чиндан ҳам у Оллох тарафидан белгиланган қандайдир кутлуғ фурсатни кутади, балки, Махмуд Торобий қадам ранжида қиладиган жума у муштоклик билан орзу қилган қулай кундир. Қанчадан-қанча аслаха-яроқ ясаб, кўз тушмас пана жойга беркитиб қўйибди, агар мавриди келса, ўшаларни кон какшаган ва сабр косаси тўлган улусга таркатади!

— Бузруквор, шубха тушди ичимга, — деди кутилмаганда Оловхон Юсуф, ковок солиб. — Махмуд Торобийни жодугар деб эшитибмен. Ширин жонини ва оиласини ўйлаб... ҳаммамизни балога гирифтор этмакчи шекилли! Бурхон қана унинг қавмини йўқотишни амр қилган бўлса бизда не гуноҳ?

— Валаклама, қурбақа зотидан эмассен-ку! — алам билан кичкирди Зор Жаҳон, ўғлидан бу гаплар чикканига ишонқирамай. — Хе, ўргилдим сендака ботирдан, ҳали шу феълинг билан ёнимга кирасенми, шу феълинг билан имонингни бут саклайсенми?

Торобни беадад тўкилган кон комига тортганда Оловхон Юсуф эндигина еттига тўлганди. Ҳамма болалар каби у бирор эрмакни — дарёда чўмилишни, олис уфқ сари тўшалган даштда чарчаб қолгунча чолишни, бўлик ўтлоқда қизғимтир сағриларини ялтиратиб юрадиган бедовларни томоша қилишни жон-дилидан ортик суярди. Чексиз қувончини қаҳр билан тўлғин қийиқ кўзлар осонгина тортиб олишди. Бир кун даштдан чарчаб келиб, ховлиларини ўраб олган оломонни кўрди. Саҳнда онаизори Ражаббиби, акалари, синглиси қонга бўялиб афтодаҳол ётишарди. Тасаввурига шўрлик онаизорининг пажмурда киёфаси ҳали совиб улгурмаган иссиқ қони ранги билан қўшилишиб ўрнашди. Хайҳот, очик кўзларида қотган, қотибгина қолган нарса нимаиди: армонмиди, ўкинчмиди ёки алам? Болагинам, жонинг ва ғурурингни баланд тутгайсан қаро қисмат раваларидан, деган аянчли нидомиди? Аттанг, буни ҳечам билолмади, лекин чинқирди, ўтақаси ёрилгудек бўлиб чунон чинқирдики! Ва ўша кундан ўзгарди, қувноқлигидан асар ҳам қолмади, хиёл тажанг, хиёл ўксук, хиёл жиззаки бўлиб улғайди.

Мана, йигирма бешга кирибди ҳамки, ўша-ўша машғум кунда ақлу хушини алғов-далғов қилиб ташлаган ваҳима асоратидан хануз қутула олмаган. Ҳозир

отаси таънаси хамиятини шу қадар симиллатдики, ўзини ташлаб юбораёзди.

— Хе бузруквор калламни узинг, қурбақалар қавми авло биздин, — ногоҳ отаси бетига сапчилади Оловхон Юсуф. — Сиз Оллоҳга ишонасиз, мен кимга ишонай, Маҳмуд Торобийгами? Қўйнимизни пуч ёнғоққа тўлдирмиш ул валломат, келиб ўзи қутқарсин аҳли аёлини!

— Хей, нокас, Маҳмуд ҳали аҳли аёлини кўчада қолдирган эмас. Сенга куни қолмишми? Йўқ, иншооллох сендака ландовурга қолмагай куни! Ҳазрат Маҳбубий калимаси ёдимда, Оллоҳ Маҳмуд Торобий сувратида юборгон халоскоримизни, деб эрдилар.

— Жуда узок беркинмиш халоскоримиз сичқон инида, — кесатди Оловхон Юсуф тиржайиб. — Шу-да пешонамиз шўрлиги! Келсин тезроқ мард бўлса, афти-ангорини кўрай, арзини эшитай, билай қани Ҳакка тобеми ёки шайтони лаъинга!

— Жаноби баходир яқинда икки кун туриб кетдилар Торобда, — дея кулимсиради Мухиддин Камол. — Ғофил қолибсиз-да? Билишимча, ёру дўсти билан бир неча маротаба хуфия суҳбатлар ўтқармишлар.

Зор Жаҳон ҳам мийиғида кулди, босқон тафтидан қизарган бетига шундай бир ифода балкидики, у Маҳмуд баходир кишлоғига ташриф буюрганидан ҳам, кимлар билан нималарни келишиб олганидан ҳам воқифлиги англашилди.

— Ўғлим ҳали ғўр-да, кечирасиз, ҳали унақа суҳбатларга тортидмоғон. Лекин у сизу бизга жонини беришга ҳам тайёр! Хўш, айтсин-чи, ўзи кимга тобе, Ҳакками ёки шайтони лаъинга?

— Ғўр одамдан кандоғ маънили гап чиқарди, — кўп воқеадан беҳабарлиги шаксиз Оловхон Юсуфга оғир ботган эди. — Камина кимга тобелигимни Худо ҳақи тузукли билмасмен.

— Ана кўргилик, ўз ботинингдин ғофилсен-у, ўзга устидин ҳукм чиқазмак пайидасен, — афсус билдирди хафагазак ота ва Мухиддин Камолга юзланди. — Маъзур тутгайсиз, гоҳида шунақа... орамиздан ола мушук чопиб ўтадир. Замон охир бўлғоники, сиркаси сув кўтарадиргон бандани кундузи чирок ёкиб ҳам тополмайсен!

— Бани одам мусича, қисмат анга чангал солгувчи калхатдир, дегон эдилар бир суҳбатда падарим, — Му-

хиддин Камол алағда нигоҳини устага қадади. — Гоҳо бу акидага ғойибона эътироз билдирамен. Бас, дейман ўзимча, калхат чангалига лочин човути билан жавоб бермак мавриди келмиш. Не дейсиз, таксир?

- Таҳсин ўқиймен сизга, йигит!

- Хўш, шундоғ эркан, каминага кулок берингиз, бу кунда Махмуд баходир Абу Хафс хонақоҳини панох тутмишлар, ишончли кишиларни тўплаётирлар ёнларига... Нусрат Хожибга атаб хат бермишлар, ул зотни толиб хатни бергайсиз ва орадаги гапни пишитгайсиз. Сиз, иним, Оловхон, гиналарни унутинг, шубҳалардин фориг бўлинг-да, ишончимизни козонинг, яъни доруға хобгоҳидин кўз-кулок бўлгайсиз. Камина эрса хешу ақраболар кўмагида зироат ва хунар аҳлини қайраш ила машғул бўлгаймен!

- Мен сизга кўмак берурман, Нусрат Хожиб билан ишимиз осон битгай, — деди Зор Жаҳон хотиржам, ненидир чамалаб.

- Жуда соз, биродари азиз, — деди Муҳиддин Камол хаёлга толиб, — иложи бўлса Махмуд баходир хонадонини тезроқ хавфсизроқ жойга кўчирмоқ лозим.

- Рост айтдингиз, локин Озодани кўндириш мушкулдир.

Сал тутилинқираб шундай деркан, Зор Жаҳон дилига недир ғашлик оралаб, ғамгин нигоҳини номаълум нуқтага қадади. Кеча Озода Зайнабдан хол сўрагани борган эди. Остонага кадам теккизиши билан шўрлик онаизор изиллатиб йиғлади, ажин босган ёнокларини юваётган кўз ёшларига тоқат қилиш маҳол эди. Хўрсина-хўрсина Суйгуна Зебодан кўпроқ нолиди. Қизгина анчадан бери корасини кўрсатмас экан, ким билади, Жомғуржин гумашталари кул қилиб бошқа юртга сотиб юбордими ёки бирор бойвачча қўрғонига камаб ўзига хотин қилиб олди, кўзга яқингинада қурмагур...

Зор Жаҳон рўпарасида ўтирган хушсуврат йигитни бир лаҳза унутди, хуш-фикри Суйгуна Зебога оғди. Қизгина хақида эшитганларини ўйлаб эзилди, сўнг андишага бориб, ўзини ўзи жеркиди: хей, бетавфик, сал майнангни ишлатсанг-чи, қайси банда кўрибди шу маҳалгача нозаниндай нарса бедов миниб, қилич чопқилаб юргавини...

СУЙГУНА ЗЕБО ШАМШИРИ

Ана-мана кун кибла сари оғди. Соялар чўзилиб қолди. Теварақда қушлар чуғури зўрайди. Салкин тушгани сайин қишлоқ ҳам жонланаверди. Зор Жаҳон билан Муҳиддин Камол ўринларидан қўзғалишди, изма-из бориб қалъа ғарбида жойлашган, баҳор нафаси тегиб яшилланган чорбоққа эҳтиёткорлик билан киришди. Яқинорада одамзот қадами тегмаган чорбоғ қадимги кўркини анчайин йўқотган, тўрдаги хом ғиштдан тикланган айвонли кўнк шовдираб тўкилган, қачонлардир сайроқи қушлар овозидан сарафсоз бўлган дарахтлар почорона шовуллаётир. Совуқ бир сокинлик улар дилини музлатиб юборди. Робот оша қалъа шинақларига тикилишди. «Холдор мерган шу ерга келиши керак», дея аста шивирлади Зор Жаҳон; тахминан ўн дақиқалар ўтгандан сўнг шовур эшитилиб, йўлак бошида қора кўринди. Бир йилча бурун Жомғуржин хизматига қирган, садокат кўргазиб хос навқарлар сафидан ўрин олган Холдор мерган тозидек йўрғалаб илғарилар эди. Сиёғи ҳам, қадди ҳам ўша махлук сувратига вобаста: пешонаси тор, бужир бети энсиз, чўзиқ ияғи ва бошини дубулғаси тағин ҳам чўзиқроқ кўрсатар эди.

— Сайра тезроқ, мулла йигит, не мужда бор? шошилишч сўради Зор Жаҳон. — Жомғуржин пайтава-сига қурт тушғони, ё раб, ростми?

— Устаи калон, — нотаниш йигитга ҳадиксираб қараб олди Холдор мерган, — Жомғуржин майкўза билан овора, майкўзани сулув ёр қаби бағрига босиб олмиш!

— Балки лаънати майкўза тубига чўкмақчидир, илоийм чўксин, — тўнғиллади уста, энсаси қотиб. — Афсуски, бу билан ҳеч нарса ўзгармас... Мулла йигит, мабодо билмадингми, бугун-эрта Торобга ёрдамчи қўшин келмасмикин?

— Бул менга қоронғу, — бўйнини ҳам қилди Холдор мерган. — Аммо кеча тонг махали Бухородин Бўринайхон қадам ранжида қилди. Авзойи бузук, иложини топса Жомғуржинни ғажиб ташласа... Жомғуржин ўлиб-тирилиб атрофида парвона!..

— Кўрнамак Бўрининг муддаоси не эркан?

— Шунн билолмай доғдамен. Бетўхтов масала тала-шадирлар, баъзан мингбоши доруғани ношудликда айб-лайдир. Сезишимча, доруға Махмуд баходир ахли аёли-ни хибсга олишда шошилмаслик керак, деган фикрда, бир бахонада кирсам, булар очиқликда турса Қорасо-қол ҳеч гўрга бормас, деган гапи кулоғимга чалинди.

— Икки кузғун роса топишибди-да. Ниятлари чин-дан ҳам бузук... Уста, бугун сиз Озода Зайнабга тагин йўлиқинг, — ниҳоят гапга аралашди Муҳиддин Камол. — Эрта шом қоронғисида Бухоро сари йўлга тушишин, Вазидон кўприги яқинида аларни йигитларим кутиб олу-рлар. Насиб қилса ўзимиз жума куни ғазавотда кўриш-гаймиз!

— Маъкул, маъкул, — Зор Жаҳон қўлини кўксига босди, сўнг қўйнидан мактуб олиб Холдор мерганга узатди. — Ушбуни Нусрат Хожибга етказгайсен, унга айтгилки, келаси жума куни азонда дўконим устида яшил туғ илинғонини кўрса одамларини бошлаб чиқаберсин. Жума интиқом куни бўлғай, Махмуд баходир шундай деб эълон қилмиш!

Нусрат Хожибнинг тозидек эпчил элчиси мийиғида кулганча таъзим бажо қилди, ортиқча бирон оғиз сўз айтмади, ҳатто киёфасидан ҳам бирон маъно уқиш ма-ҳол эди. Чорбоғ дарвозасидан чиқиб дўкон сари ошиғич боришаркан, Зор Жаҳон ҳам, Муҳиддин Камол ҳам унга хайрихоҳлик билан омад тилашарди. Фақат улар панада кимлардир йигит йўлини тўсишгани, бошига қоп ёлиб, тутқун қилишганини кўрмай қолишди.

Муҳиддин Камол Холдор мерган хуфияликка нака-дар муносиб эканлигини ўйлаб бармоқ тишларди. Шу-нака абжирлардан кўпроқ оғдириб олиш керак, дер эди ичида, аммо мана бу пахлавон — Оловхон Юсуфга ишо-ниб бўладими ёки йўқми? Хархолда у ҳам анча дадил эканлиги сезилиб турибди. Фақат баъзан алмойи-алжойи гапирди. Хали анча гўрлиги бор-да. Отаси топиб айтди.

Хар хил хаёлларга берилган Муҳиддин Камол йигит билан ғазавот Оллоҳ йўлида қилинадиган улуғ саваш эканлиги хусусида гурунглашиб ўтирди. Ана шу орада Зор Жаҳон Озода Зайнаб билан учрашиб қайтди. Уста хомушлигини узокданок билишди: ковоғидан қор ёрилар-ди.

Хай, хай, Озода Зайнаб роса шанғи, қайсар аёл-да, Худо эркак қилиб яратишига бир баҳя қолган, мўғул

тугул корадажжол келиб тириклай ғажиса ҳам умидхонамни ташлаб ҳеч қаёққа кетмайман, деб шунака бобиллаб берибдики, бечора уста орқасига қарамай қочибди. Асли кампир ўжарлик қилиши бежиз эмас экан, у ховлижойини ҳатто вақтинчалик ёлғиз қўйиб бирон ёққа кетса ҳам раҳматли эри Қоплон баҳодир хотирасини хор қилдигандек туюлавераркан. Шу боис илгарирок ўриллари — Муҳаммадга ҳам, Алига ҳам шундай дағал жавоб қилган.

— Суйгунани кўролмадингизми? — деди йигит астагина, кўзлари жовдираб хўрсинаркан.

— Йўқ, — шундай деб Зор Жаҳон қаншарини қашиб қўйди: ногоҳ йигит чехрасини маъюслик чулғаганини пайқади.

Муҳиддин Камол Торобда икки кун тунади, аммо уйқу нималигини билмади. Кеча қоронғисида Зор Жаҳон билан кирмаган эшиги деярли қолмади. Қимга учрашса аввал дарҳол Маҳмуд Торобий хитобини алланечук қуюнчаклик билан такрорлади: — «Биз ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!» Бу сўзларни эшитган қимса албатта кўпдан бери боши узра ялтираётган ойболтани эсларди, юрагида ғазаб ва нафрат ўти аланга оларди. Тороб вулкони каби тўлишганини Муҳиддин Камол ҳар қадамда ҳис этиб, кўнгли чирок ёқилгандек равшан бўлди. Баҳодир пухта, тамал тошини мустаҳкам қўймиш, деган мулоҳазани қилди.

Энди Муҳиддин Камол Торобда енг ичида олиб борилаётган юмушлардан Маҳмуд баҳодирни воқиф этиши лозим эди. Аввалдан шунга келишиб олишганди. Қим билади ҳозир Бухорода нелар кечаётганини... Чор тарафда нихини ёрган айғокчилар изғиб юришгандир. Бехудуд ваколатлар бериб қўйилган сарбозларнинг кўчақўйда тўхтовсиз шанғиллашларидан қулоқлар қоматга келаётгандир. Лскин, нима бўлганда ҳам, баридан Бўринайхон билан Бурхониддин ғофил қолиши керак, ғофил...

Муҳиддин Камол Зор Жаҳон билан яқиндан танишгани ва биргаликда озми-кўпми юмуш битирганидан мамнун, аммо бошқа жиҳатдан кўнгли яримта: ахир, ҳарчанд тиламасин, Суйгуна Зебони кўролмади, малак қароқларига тикилиб, зулфи райҳонларини силаб, у билан бир дам бўлсин суҳбат қуролмади. Кўнгли қанчалар тўла эди дарду ҳасратга — тўқолмади. Торобдан кўнглингиз тўқ бўлсин, дея покиза тилақлар билдирган Зор

Жахон ва устахона олдида тўрсайиб турган Оловхон Юсуф билан иссиқ-иссиқ хўшлашди. Қанот боғлаб учишга шай бедовини тўқай оралаб кетган, ҳар ерида ёмғир суви кўллаган жимжит сўкмок бўйлаб кичади. Кеча Холдор мерган чорбокка учрапугва келмай қолганини ўйлаб алағда эди. Қишлоқдан ярим чакиримча узилганда изида бир суворий пайдо бўлди. Хаёли паришонлиги боис аввал эътибор бермади, кейин у отига зўр бериб камчи босаётганини, ўзига етиб олиш учун ҳаракат қилаётганини ногоҳ ссзди. Алланечук ғашланиб, ҳатто жаҳлга миниб, бирдан жиловни тортди. Ким экан бу сурбет, ҳозир бошлаб таъзирини едиради. Ё, тавба, ҳалиги чапдаст йигит-ку, сохилдаги бандиларни озод қилган, мўғул сокчилари билан тап тортмай савашган азамат!

— Хей, Оллох суйган банда, — таъқиб қилувчи ҳам юганини тортувдики, бедови илкис тўхтаб, кейинги оёқларида тип-тикка турди. — Борар мазгилингиз аниқми, аниқ бўлса фақирни ҳам ҳамроҳ қилгайсиз!

Навкирон суворий садафбанд қошли эгарга қийғирдек қўнган: бокиши зийрак, жуссаси нозиккина, пайлари пишиқ, ингичка гардишли пўлат дубулғаси туташ пайваст қошларигача босиб тушган, таранг ёноқлари, қайрилма-узун киприқлар куршовидаги тубсиэ кароқларида сирли ёлқин мавж уради.

Йўл танобини тортишга ошиқаётган Муҳиддин Камол кўкси, лағча чўғ теккан каби, ғалати жизиллаб кетди. Қафасдаги қушдек потирлаган юрагини бир орзикиш қамраб, оҳиста шивирлади: «Суйгуна Зебо!» Не қиларини билмай энтикар, ичи эса баттар тошар, боши ғувиллаб, эгардан кулаб тушишига сал қолган эди.

— Борар мазгилим аниқ, аммо бениҳоя йирок, — Муҳиддин Камол қувонаётганига қарамай қовоғидан қор ёғдирди. — Сиздақа нозик навалар ҳабибликка ярамас менга!

— Вой, вой, ширин гапга талтайганларини... Келинг, солишайлик, аён бўлсин ким нозик навда, ким чинор! Шарт шулким, қиличингизни туширсам оёғимга бош қўйиб кечирим сўрайсиз, агар меникени туширсангиз ўла-ўлгунча қулингиз бўлмакка розимен!

— Чумолиники қадар холингиз борми, йўқми, ғўдаясиз бунча, сизга тиф кўтармақдин орланамен. Бориб тошингизни теринг, омадингиз чопиб тенгингиз топилиб

колур. Жахлимни чиқара берсангиз пуф дегаймен, хас-дек учиб бориб етти тош нарига тушгайсиз.

— Чиранма роз, хунаринг оз! Ёху! Йиғ хушингни, Ғофил!

Мулойим чақнаётган кўзлардаги ғамзали ифода бирдан сўниб, ўрнини тўсатдан жўш урган қаҳр тўлкини эгаллади. Энди суворий буткул бошқача қиёфага кирган эди. Юпқа лабларини кимтиганча, шамширини шартта суғурди-да истехзоли кулаётган Мухиддин Камолнинг тос тепасидан солди. Яхши ҳамки, у эҳтиёт юзасидан эгари қошида илиб юрадиган юмалок пўлат калқонини тутиб улгурди, йўкса, ким билади, танаси қоқ иккига ажралармиди. Қиличга узалай деса, халигидай катта кетиб қўйган, ноилож калқон билан химояланди. Ҳар гал тарақлаган овоз эшитилганда астойдил машқ кўрган кучли кўл зарбини туяр, бир кўнгли кўтарилса, бир тааж-жуби ортар эди.

— Йиғ хушингни, Ғофил! Ёху!

— Бўлди, бас, Суйгуна!

Сабр косаси тўлган Мухиддин Камол таҳдид аралаш кичкирди, навкирон суворий эса соғинчу орзиқиш аралашган хитобини эшитишни ҳам истамади. Аксинча, энди йигитни масхара қилди, қизаринган хушбичим юзида, тавба, Суйгунаси ким экан, деган ажабсиниш зухурланди. «Ёху!» — деди яна таҳдид билан, лекин бу навбат ҳавога баланд кўтарилган яроғини сермашдан тийилиб, юганни силтаб тортиди ва ниҳоят яна қорачиқларини нозу истиғно учқуни камради.

— Шайтон васвасасига учмишсиз, биби, — норози оҳангда ғудранди Мухиддин Камол. — Оллоҳга хуш ёқарму бу қилиқларингиз? Волидаи мухтарамангизни чирқиратмишсиз. Ёнида бўлмоғингиз жоиз эрди бундай қаро кунда!

Юлдузни кўзлашга шай бедовни беписанд бошқараётган қизгина — Суйгуна Зебо чехрасига хиёл сокин қулги ёйилди, жон сўрагудек ингичка табассуми тағ-заминида оғир андуҳ бор эди.

— Ҳар не миннатингиз бошим устига, — нигоҳини баҳор ёйган яшил сеп аро яширди Суйгуна, ногоҳ маъюс тортиб. — Ҳазилимдин ранжимангиз, тунов қуни сохилда кўриб қолганимда адо бўлаёздим. Сизни доим интиқ кутамен, тошбағирлик ила кўриниш бермайсиз.

Борар мазгили, қилар юмушини аллақачон унутган йигит бекарор оғрик, тийиқсиз энтикиш ичра саросар, маҳзун, телбаваш эди. Ихтиёрини нечукким буткул бой берди, ақл-хуши ўз-ўзидан чийралиб бораверди, ё фалаксанки, шуурини чирмаган нарса нима, ноумидлик вас-васасими ёки саодат нашъаси?!

— Хей, оппок қиз, хазил мавриди эмас хозир, тез жўнанг яхшиси ойижонингиз хузурига!

Муҳиддин Камол илжайганча учирик қилди, Суйгунани таънаю маломат билан тағин бопламоқчи эди, қарасаки, қизгина шаштидан тушибди, мўмин-қобил бўлиб қолибди, ҳатто ўксиниш қайрилма киприкларига нам бўлиб калкибди. Дафъатан отдан тушгиси, қизгинани даст кўтариб олгиси, баҳмал кўзларига тўйиб-тўйиб тикилгиси, бағрига босганча ақиқ лабларидан иссиқ-иссиқ бўсалар олгиси келди.

— Мен не демишам, кўбизим не деб гўнғирлагай, — бўш келмай кесатди Суйгуна Зебо.

— Суйгуна, Худо хаки ишонинг, камина Бухорога ипсиз боғланмишмен, — деди қизариниб Муҳиддин Камол, камчиси билан гижинглаган оти сағрисига аста уриб қўяркан. — Ҳазрат акангиз бераётган вазифалардин сира ортмасмен. Қолаверса, падарим зиндон бўлғондин бери бутунлай тинчим йўқолғон.

— Бормайсизми ўша Бухоронгизга, бу ерларда нечук бундай абгор бўлиб юрмишсиз?

— Аммо, бибижон, Бухорога қурук жисмим боғланғон, жон риштаси харгиз хаёлингиз билан чирмашғондир. Эрта ҳам, кеч ҳам ғойибона суҳбатингиздин масрурмен!

— Тилёғламалик сизга ярашмас, — ғамзали боқди Суйгуна Зебо, шафқатсиз гиналарини давом эттириб. — Эрмакталаб бўлсангиз... Мендек бир ғарибани ғалвадин холи кўйинг. Касални яширсангиз истимаси ошқора қилгай!

Энди эс-хушини йўқотган йигит ортиқ тоқат қилолмади, эгардан қуюн бўлиб отилиб тушди, илдам бордида, нозу истиғно билан ўпка-гина қилаётган қизгина қўлидан ушлаб аста тортди, қизгина тонг насими эгган гунча каби энгашиб, йигит кучоғига йиқилди.

— Сизга шундоғ интиқ эдимки! — деб шивирлади Муҳиддин Камол, камон қошларни аста силаб.

— Ёлғончи! Қочиб кетмоқдасиз-ку! — кирмизий лаб-

ларини буриб кўйди Суйгуна Зебо, йигит бағридан силтаниб чикаркан.

— Юрагим Торобда қолаётгон эрди!

Ажиб хисдан киз ёноқларига қизиллик югурди.

— Сиз жонимсиз, Суйгуна!

— Сиз ҳам... Сиз ҳам жонимсиз!

Беадад эди дил рози... Дил рози аро жо бўлган армону ўкинч ҳам, севинчу умидворлик ҳам беадад эди. Олам шодлиги билан баробар ушбу тиникдан тиник дамларни уларга саховатли Тангрининг ўзи раво кўрди, агар ушбу дамлардан бенасиб кетса Мухиддин Камол умри-жони мазмунсиз, кемтик бўлиб қолиши мукаррар эканлигини англади. Йигит учун ёруғ дунёдаги энг катта саодат — санамлар ичра энг гўзали, энг барноси мана шу ўжар киз ёнида бўлиш! Мана шу сулувнинг охуникидек жоду-ваш кароқларига эринмай, жимгина термилиш!

Масрур йигит ногоҳ Махмуд Торобий хузурига ошикаётганини эслади.

— Суйгуна, жоним, сиздан ажралгим келмас...

— Мен ҳам ёнингиздан кимирламасмен, — деди энтикиб Суйгуна.

— Аммо... биласиз, олам нотинч, — дудукланди Мухиддин Камол, кизгина ёноқларига ўтли лабларини босаркан. — Ҳозирча ажралишурмиз, каминани ҳазрат акангиз кутмоқда.

Узун киприклар паришонҳол эгилди.

— Сиз шошасиз, мен шошмасменми? — кутилмаганда Суйгуна кароқлари учқун сачратди. — Ҳазрат акам пинжига кириб олмишсиз, мен бечора бир чеккада томошабин бўлиб қолабераманми?

— Сиз ҳозир волидангиз ёнида бўлишингиз керак.

— Волидам ёнида... Урчук йигириб... Ҳо-оо!

— Шу-да қиз болага ярашиғлиси.

— Чучварани хос санабсиз, полвон йигит, — Суйгуна Зебо жаҳл билан ўзини эгарга олди ва тинмай пишқираётган отини кичаганча йигит устига ҳайдади. — Сиз мени ким деб ўйлаяпсиз? Бугун Тороб ғазавот қилармишу мен уйимда тинчгина оёғимни узатиб ўлтирармишмен. Бас, лакиллатманг, сиз қайга борсангиз ўша ерга борурмен, ҳазрат акам ёнида бўлурмен. Англадингизми?

Энди Мухиддин Камол чор-ночор бош ирғади, аниқроғи, рози бўлганини билмай колди. Недир севинч ва

ифтихордан чехраси ёришди-да, гулдироган товушда «хей!» дея жиловни бўшатди ва бир зумда муюлишга етди.

Чеккаларидан иссиқ тер қуйилаётган Суйгуна Зебо ҳам хавода камчисини ўйнатиб, эгарда нозик адо қаддини муқим тутиб, шамолдек елиб кетди.

Учқур бедовлар туёқлари тагида ер гумбирлаб аксу садо берар эди.

Тўққизинчи боб

ИНТИҚОМГА ЧОРЛОВ

Абу Ҳафс тепалиги этагида, жануби-ғарб томонда қад ростлаган хонақоҳга кириб-чиқувчи мўмин бандалар оёғи бир дақиқа ҳам тийилмайди. Кунботиш томонда ястанган кўҳна кабристон сукунати шаксиз ён-теваракка ўз таъсирини ўтказди.

Устози Шамсиддин Маҳбубий зиндон қилинганини эшитган Маҳмуд Торобий Ғори дарвешонни тарк этиб, инилари билан хуфия тарзда мана шу гўшага жойлашди. Улар Муҳиддин Камол тузган жамоа билан бирлашиб, ҳазратни қутқариш учун бир неча бор саъй-ҳаракат қилишди: аввал зиндонбон Муқбил маймоқни қўлга олишга уринишди, кейин ярим оқшомда соқчиларни гум қилиб, эшикни бузиб кирмоқчи бўлишди, афсуски, бирор натижа чиқара олишмади...

Хонақоҳ жимлиги Аҳмадулло сўфи рўпарадаги банданд мезанага чиқиб мўминларни тоат-ибодатга чорлаган кезлардагина бузилади. Сўфи овозига ҳамма ўрганиб қолган, у «Оллоху акбар!» дея бир маротаба нидо қилиши билан ҳамма сергак тортади.

Ҳозир кабристон ўртасини кесиб ўтган йўл бўйлаб келаётган Маҳмуд Торобий азон товушини эшитаркан, пешин намозига кеч қолмаслик учун шошилди, қачонлардир шу атрофда Оллоҳ олдидаги қарзини узган шайхул машойих Муҳаммад Кабир Абу Ҳафс жаноблари руҳини ёд этиб ўзича энтикди. Сўнг изма-из ошиқаётган имом Мўйин темиртакка аста ўгирилиб кўз қирини ташлади, имом Шамсиддин Маҳбубий жаноблари хусусида бирон илиқроқ мужда айтармикин деган илинжда...

Маҳмуд баходир ошиғич ўнг тарафга, Абу Ҳафс хонақоҳи сари олиб борадиган қумлок йўлакка бурилди.

Дадил-дадил кадам тавлаб ичкарига кирди, ортидан кора-ма-кора келган Мўйин темиртакни нечундир ичида ношудликда айблади. Имом халига қадар хазрат ҳақида тайинли маълумот ололмай доғда эди. Аксига Эрдана кузгун қачондан буён дараксиз, Жўра говбош билан Наврўзбекнинг эса омади юришмади, улар ҳар кун кечкурун икки қўлларини бурунларига тикиб қайтишади.

Қайта қария Иброҳим Торобий баҳодирга тасалли берувчи гаплар айтди. Жаноби шайх хазратни ўз кўзи билан кўрибди. Хос навкарлар уни, қўлларига кишан солган ҳолда, Бурҳониддин саройига ҳайдаб боришибди, тушдан кейин эса тағин зиндонда тутқун қилишибди. Энди чангали қонга бўялган Бўринайхон мухофазакорларни икки ҳисса кўпайтирган, энди Худо қарғаган макон устидан қуш ҳам учиб ўтолмас экан...

О, хазратим, раҳнамойи шарифимиз, кўра-била сизни жаҳаннам қаърига йўлладикми, энди бағримиз қон, кўзимиз гирён, юзимиз шувит, ахир, бу кўргиликка қандай чидаймиз! Биз, ношудлар, ёруғ дунё лаззатини тотиб юрибмиз, сиз, мухтарам зот эса шайтони лаъин гўшасида кишанбандсиз. Ундан кўра биз бориб ётсак бўлмасмиди ўша малъун жойга! Лекин, Худо ҳақи, бугун бўлмаса эртага сизни оёд қилурмиз!

Ётганда ҳам, турганда ҳам Маҳмуд Торобий шу хил хаёллар оғушида бўлади, ўз ёнига ўзи қоврилади. Яқинда қайтадан шайх Иброҳим ва инилари билан биргаликда тузган режалари чиппақка чиқишидан чўчийди.

Вазият энди анча таранглашган, зеро, шу кунларда чор тарафдан сабрсизлик билан элчилар кутаётир. Ишончли одамлари аллақачон Шоффрикон, Вардонзенинг сабр косаси тўлган нуфузли беклари билан алоқа ўрнатди. Шайх Иброҳим дарвешларни қўлга олиш билан машғул, эрта бир гап бўлса, улар аридек ёпирилиб келишлари тайин. Кеча Хур Қийғир кизиқ бир хабар айтди; шаҳардаги беш маҳалла ғазавотга қўшилиш ва уни маъқуллаш учун хуфия машварат ўтказибди. Алар қони жунбушга келган, алар бошқа чидамаслар, деб Хур Қийғир кизишди, акаси фикрини Кичкина Қийғир маъқуллади.

Маҳмуд баҳодир Бойкандга ҳам катта умид бўлган, негаки, у ерга биродари Алп Хомушни элчи қилиб жўнатган. Алп Хомуш амир Фиёсиддин Носир хонадо-нида кўниши, у билан маслаҳатлашиб олиши, тарафдорлар сафини кенгайтириши лозим. Варахшада Омонбий

оқсокол аллақачон белига шамшир бойлаган, у Бўринайхон кўзларини ўз тирноклари билан ўйиб олишга қасам ичганмиш. Ромтиндан Раҳим араб, Гиждивондан Шоди манғит йигитлари билан аллақачон жангга шайланиб қулай фурсат пойламоқда.

Булар жилга-жилга бўлиб бирлашса борми, Жомғуржин, Бўринайхон ёхуд Бурхониддин тугул Чигатой ҳокон ўзини ҳам қўшин-пўшини билан осмону фалакка ҳасдек чирпирак қилиб юборишлари мумкин.

Ғамзада Бухоро тонгларидан яна бири не-не андуҳлардан огоҳ этиб бўзарганда Маҳмуд Торобий ҳафсала билан таҳорат олди, хужра ўртасида жойнамозини ёзиб, ихлос билан бомдодни адо қилди. Сўнг ичида Тангри номини такрор айтиб жойидан жилмай ўтираркан, кўз ўнгига Шамсиддин Махбубийнинг азоб-укубатлардан буришиб, захил тортиб кетган қиёфаси келди. Шу асно югурдак пайдо бўлди.

— Таксир, сизни бир дарвеш сўроқлаётир, — деди у қўл қовуштириб, синик қулимсираганча.

— Чорланг, — деди Маҳмуд баходир юраги аллатовур ҳовлиқиб.

Кечаси билан мижжа қокмай олис йўл танобини тортганлиги, бениҳоя ҳолдан тойганлиги сезилиб турган озгин жуссали, оппоқ соқолли, кўзлари киртайган дарвеш ёшига ярашмаган чакқон ҳаракат билан эшиқдан отилиб кирди. Пойгакда бафуржа тиз чўқаркан, тили хала-хулада айланмади.

Ажабо, хушими, туши, ахир бу жиккак чол Самарқанд шаҳридан — ғазавотни қўлламоқчи бўлган қосибхунарманд аҳлидан элчи бўлиб келган, кадрони Абдулла Самаднинг тоғаси Оқил дарвеш-ку! Сахар мардонлаб нима қилиб юрибди, намунча каловланган?

— Сизни танидим, қадамларига ҳасанот, — деди босиқлик билан Маҳмуд баходир. — Умидим шулки, бирон хушxabар билан қўнглимиз ғуборларини тарқатгайсиз.

Нечукким Оқил дарвеш тагин суҳан қилмади, хира нигоҳини ердан узолмас, ич-ичини нимадир қуйдираётгани англашилар эди. Қат-қат ажин босган юзига парিশон тикиларкан, ногоҳ баходир хаёли Шамсиддин Махбубий томон учди. Нахотки бу банда устози хақида бирон шум хабар келтирган бўлса!?

— Сўйланг, осмон узилиб тушғони йўқми!? — қу-

тилмаганда ўшқирди Махмуд баходир. — Бундай интиқ килманг одамни!

— Афу этгайсиз...

— Хўш?

— Таксир, Тороб кўчаларинда хоин шарпаси изғир эрмиш, Тороб холи ёмон!

— Бул гап ўзимга ҳам аён!

— Кеча тонгда тўкайдин Холдор мерган жасадини топмишлар.

— Сиз бу кулфатдин кандоғ вокиф бўлдингиз?

— Камина Зор Жаҳондин эшитибмен. Ул мўмин банда бор ходисани зудлик билан етқаришимни ўтинди, аёғимни қўлимга олиб чопмишмен. Эмди ихтиёрингизда тургум, не хизматингиз бўлса буюргайсиз, камина хозирмен!

Махмуд баходирни гўё яшин чалди, у чўк тушган жойида кесакдек қотди-қолди. Кечадан бери қўнгли алағда, қандайдир кулфат, борлиғини алғов-далғов қилиб юборадиган кўргилик яқинлашиб келаётганини бир сезимлар билан сезгандек эди. Аммо бунисини асло кутмагани, бу ҳатто хаёлида ҳам йўқ эди. Холдор мерган ўлими кимга керак бўлиб қолдийкин? Нахотки режасидан хабар топишди? Агар Нусрат Ҳожибга аталган хатини қўлга туширган бўлишса... Йўғ-е, унақасини Худо кўрсатмасин. Холдор мерган йўлини қилиб яширгандир. Ётиб қолгунча отиб қолиш керак. Биз ўлимга борурмиз! Ўлим халоскоримиз!..

Махмуд баходир зимзиё поёнсиз чўлда якка ўзи алашиб қолгандек бир алфозда эди. Жимжит хужра ўрта-сида мук тушиб ўлтираркан, нечундир ғойибдан кўмак келишига ишонарди.

Ногоҳ Малик Санжарни хотирлади, нима, елкасига оғир юк ортган ўша ўғлон довдирамаганми, нокасу нота-вон кимсалар хуфия берган зарбалардан доғда қолиб ўртанмаганми? Жаноби шайх Иброҳим таърифича, у кўпроқ дангал иш тутган, дўнг келса ҳам, чуқур келса ҳам ортига қайтмаган. Энди бошқа иложи йўқ, у ҳам таваккалга изн беради, ахир, таваккалчи ёри Худо-да.

Махмуд баходир тик этса эшикка термиларди, лекин айтилган муддат ўтиб кетди ҳамки, элчилардан дарак бўлмади, не-не ваъдалар берган Варахша ҳам, қонга қон, жонга жон олиш иштиёки билан ёнган Бойқанд

хам, ёвга кўксини калқон қилиб тутишга аҳдланган Ром-
тину Вардонзе ҳам сукут сақларди. Чорасиз қолган ба-
ходир бу холни Холдор мерган ўлими билан боғлади ва
қўнгли осмонини қаро булутлар қоплади. Ахийри, шайх
Иброҳим билан маслаҳатлашди-да, хонақоҳда машварат
чақирди.

Ҳамма алағда: эл ичида нуфузи чунон ортиб кетган
Мўйин темиртак сийрак соқолини асабий тарзда силаб-
силаб қўяди, ранги ўчган Наврўз полвон ўксиниш ара-
лаш чукур уф тортади, Вафо Хўжандий сўнгсиз изти-
робда, Хур Қийғир билан Кичкина Қийғирнинг умид-
сизлик нишонаси аксланган нигоҳлари номаълум нукта-
ларга кадалган, бўз камзул кийиб, одмиёна қийиқча тан-
ғиган Суйгуна Зебо акалари пинжида ичи сидирилиб
ўлтиради, факат шайх Иброҳим хотиржам, бўшашманг-
лар, азизларим, камина Малик Санжар билан бундан
бешбаттар кунларга гувоҳ ўтганман, дея жовдираётган-
дек киртайган кўзлари...

Шаксиз, маслаҳат-кенгаш сукут билан бошланиши хо-
сиятсиз — ҳатто буни даҳшатли парокандалик нишонаси
деса бўлади. Баттар ғапланган Маҳмуд баходир чор-
ночор томоқ кириб, жамоа жонқуярларидан ҳисоблан-
миш Холдор мерган ажали қаттолга гирифтор этилгани-
ни, содиқ беклар ва оқсоқоллар элчилари хануз дарак-
сизлигини сўзларкан, овози хиёл титради, бирпасдан ке-
йин сал ўзини босиб олди-да, биродарларига нажот кўзини
тикди.

— Ҳазрат ака, Оллоҳ номини ўртага қўйиб қасам
ичдикки, биз ўлимга борурмиз! — ҳаммадан илгари шо-
шилиб гап қотди Хур Қийғир, кўкрагини керганча. —
Қасамдин тонурмизми? Йўк, тонмасмиз, нокаслар имон-
ларини туфрок қилғонда биз қилич дастасини маҳкам-
роқ тутгаймиз.

-- Баракалла, укажон, маним тилагимни айтдинг, —
деди чехраси ёришиб Маҳмуд баходир ва бир оздан
кейин шайх Иброҳимга юзланди. — Пийрим не фикрда-
лар?

— Аҳли жамоани қўллагаймен, — шайх Иброҳим-
нинг товуши ўктамона янгради. — Камина оқ фотиҳа
бермакка қурбим етур хозирча: хамиша олингу олдир-
манг, Яратган эгам ўзи паноҳида асрасин сизларни, ўғлон-
ларим! Илоҳи овмин!

— Ғазавот!

— Биз ўлимга борурмиз! Ўлим халоскоримиз!

Хонақоҳни жарангдор садолар камради, совук деворлар Улуғ мухорабадан огоҳ этаётган хитобларни жимгина ютди. Машварат умри қисқа кечди, нима ечилгани, нима жумбоқлигича қолгани қоронғи эди. Ҳар ҳолда Маҳмуд баходир Мўйин темиртакни жамоа оқсоқоли сифатида Бухорода қолишга кўндирди, Вафо Хўжандий, Муҳаммад билан Али эса ёнида камарбаста бўлишади. Абу Ҳафс хонақоҳи қўналға сифатида қолади. Ҳар не вазифа имом билан бамаслаҳат ҳолда ижро этилади. Энг муҳими, ўзи Торобни оёққа қалқитса ва ғазавотчи мўминлар билан Бухорога қайтса қарнай-сурнай садолари остида, ихлосу эхтиром билан пешвоз чиқса... Шунда, иншооллох, энг аввало, белига шижоат камарини бойлаб, Шамсиддин Махбубий жанобларини зиндон комидан тортиб олур!

Ўнинчи боб

ЧАЛДЕВОРДАГИ ШАРПА

Охири қатъий тўхтамга келган Маҳмуд Торобий пайшанба кун тонг сахарда кулоху жанда кийиб Тороб сари лўкиллаб қолди. Баходир Торобга қатта умид боғлаган эди, армони илк бора шу ерда ушалажағига амин эди. Андуҳдан зада дилида не-не орзулар жўш ураётгани шундан, у гўё ердасиз, осмону фалакда. Аршу аъло кўмагини дарив тутмаслигига имони комил. Аршда гўё саховатли ва имони бутун малоикалар қўшини сафга тизилиб турганини қайта-қайта ўз кўзи билан кўради. «Ёху, сен Акбар!» Жикка терга ботганча сархушланиб кичкиради. Шайх Иброҳим баходир ахволини туншунади, хаяжонини хис этади ва аста қўлтиғига қиради. Сўнг Наврўзбек, Суйгуна Зебо, дарвешлар шоша-пиша ёнига чошиб келишади-да, ширин сўзлар айтиб далда беришади.

— Сардор деганлари тоб ташламаслиги керак, тили бийрон ўғлим, — кула-кула пўписа қилиб қўяди шайх Иброҳим.

Маҳмуд баходир хийланур: оббо, хей, Қодир эгам, жони мўрт экан-да! Намунча шалвирамакда? Ҳали ҳам-

маси олдинда-ку! Азоб ҳам, изтироб ҳам, зафару мағлу-
бият ҳам!

Маҳмуд Торобий айни дамда Тороб пўртана мисол
чайқалаётганини, Нусрат Ҳожиб билан Зор Жаҳон ич-
этларини еганча йўл қараб туришганини аниқ-тиник та-
саввур қилди.

Тангри таоло қувват берсин Зор Жаҳонга... Жумаи
муборақда азон чоғи у савобнинг энг каттасига эришади,
устахонаси тепасига яшил туғ илади. Бу ғазавотга илк
ишора бўлади. Шунга кўра, Нусрат Ҳожиб қулоққоқти
килинган тарафдор навкарларни қалъадан майдонга бош-
лаб чиқади, Зор Жаҳон оломонни етаклаб келади, шун-
да Маҳмуд Торобий издиҳомга қарата дилларни жун-
бушга солгувчи ваъз айтмоғи лозим.

Маҳмуд баҳодир шундай умидлар билан Тороб за-
минига қадам босди-ю, ниҳоят, жисми-жонида ажиб қуд-
рат, шижоат, масрурлик туйди. Энди чиндан ҳам илохий
фаришталар теварагини ҳалқадек ўраб олган эди. Сўнг
қалъа майдонига яқинлаб келишган ҳамоно беихтиёр Зор
Жаҳон устахонаси тарафга қаради, э, дариг, не кўз би-
лан кўрсинки, устахона тамом ёқилган, кули кўкка сову-
рилган!

— Тақсир, чамаси изимизга айғоқчи тушуптур, —
атрофига аланглади Мухиддин Камол. — Беркинмок
жоиз, акс холда ҳибс этурлар, яхшилик аломати эрмас
Зор Жаҳон устахонаси зеру забар қилингани.

Кўз ўнги живирлаётган Маҳмуд баҳодир беҳол, бе-
за-бон... Муз тагига тушиб чиққан каби сезилар-сезилмас
қалтирайди. Ёнгинасида хассага суйанган шайх Иброҳим
хотиржам турганини кўргандан кейингига ўзини хиёл
босиб олди.

— Йўк, йигит, камина Нусрат Ҳожибни кўрмай То-
робдин қимирламасмен, — деди у ниҳоят узиб. — Ҳам-
ма қайтса ҳам ул покдомон банда сўзидан қайтмас, таш-
рифимиздин хабар топса шерикларини бошлаб чиқур
майдонга!

— Иншооллох! — деб қўйди шайх Иброҳим.

— Камина йигитлари эрта азонда шу ерда ҳозир
бўлурлар, — деди Суйгуна Зебо жон сўровчи кўзлари
чарақлаб. — Алар ҳар бири ёвнинг ўновига жавоб айт-
гай!

— Балли сенга, Суйгуна! — хитоб қилди Маҳмуд
баҳодир мамнун.

— Таксир, тезроқ беркининг, жонингизга ачинмай-сизми? — яна халиги гапни такрорлади Муҳиддин Камол. — Нахот сезмаётирсиз, Тороб бениҳоя ковок уймиш!

— Сезамен, сезамен.

— Тезроқ хавфсизроқ жойга борайлик.

— Камина учун ҳозир энг беҳавотир жой онам бағри эрур, — деди жиддий оҳангда баҳодир. — Қалтис пайтда она баррига топиниб бормоқ Тангри паноҳига топиниб бормоқ билан тенгдир.

Худди шу фурсатда ўнг томондаги чалдевор ичида бир шарпа гивирлаётганини ва у девор ёригидан ўзлари томонга диққат билан тикилаётганини Муҳиддин Камол туйқус илғади. Шарпа суратини, ё фалаксанки, Зор Жаҳон ўғли Оловхон Юсуф қиёфасига менгзади. Йўғ-е, у эмасдир, деди ичида ва таажжуби ортан кўйи яна чалдевор сари қаради. Недандир ҳадиксираган шарпа бирдан ўзини панага тортиб, шатир-шутур қилганча қайгадир ғойиб бўлди...

Чалдевор ичидаги кимса из қувиб келгани аниқ, буни Маҳмуд баҳодир ҳам фаҳмлади. Айни пайтда ҳозир ховлиларига кадам ранжида қилиши онаизори, мушфиқ хотини, суюкли фарзанди бошига фалокат ёғдириш билан баробарлигини тахмин қилди, «Азизлар, Жондор сари юргаймиз!» — деди ногоҳ ва ўзи ипошилмай олдинга тушди. Хали майдондан йигирма кадам ҳам узоқлашмаган эдиларки, ортларидан ғам-андух тўла зорли нидо эшитилди:

— Маҳмуд, болажоним, мени ташлаб қаён борурсен?

Маҳмуд Торобий маҳзун овозни дарҳол таниди, соғинчини ичига ютиб қайтаётган эмасмиди, севиниб кетиб илкис ўғирилди ва нимжон кўллари олдига чўзиб, урина-сурина, оҳ урганча пилдираб илгарилаётган азиз кишини кўрди. Нигоҳларидан ўпка-гина, таъна ёғдириб Субуха билан Жалолиддин аста-секин қўл ушлашиб келар эди. Хай, хай, нечун йўлга чикдингиз волидаи меҳрибон, нечун фаришталар назари теккан ховли-ҳарамни ёлғиз қолдирдингиз малаклар малаги Субухабиби, ўн гулидан бир гули очилмаган қорақош ўғлон Жалолиддин?! Билмагансиз-да пешонангизга мудхиш ёзуғлар битилганини!..

Чархи гардуннинг кўпгина илинжларидан қўлини ювиб қўлтиғига артган Маҳмуд баҳодир онаизор рўпарасида

ипакдек мулойим бўлиб қолди, хорғин чехрасида чексиз таассуф. ачиниш аксланди, шикаста кулганча гуноҳини бўйнига олди, хайхотки, недир умид оғушида турган онаизори кўзларига тик боқолмади, узун кечалар аламини ютавериб қадди букилаёзган хотинидан ҳам нигоҳини аста яширди, факат нелардир деб ғудранганча жимгина кулимсираётган ўғлини эркалади. «Шукр, азаматим, соғ экансен», деб Озода Зайнаб совуқкина тўнғиллади, сўнг акаси ёнида чор-ночор жилмаяётган Суйгуна Зебога ўқрайди.

— Манови эркакшодани бошинга урасенми? — деди кейин Махмуд баходирга қарата. — Четга олиб чиқиб бўғиб қўя қолмадингми, офати кўзларини қарғалар чўқиб есин!

— Энажон, энажон! — Суйгуна аста волидасига суйканди.

— Эналамай ўл, гўрсўхта, — қуруқшаган лабларини бурди кампир. — Сочингни қирққоқил қилиб ўриб, ўсмасурмангни қўйиб уйгинангда ўтирмайсанми? Сен тенгилар эрга тегиб аллақачон иккитадан туғди-я!

— Айтганингиз бўлур, энажон.

— Энди сени уйига яқин йўлатадиган нодон йўқ!

— Кечиринг, ҳаммасини кечиринг, — Махмуд баходир хиёл эгилганча онасини қучди. — Гуноҳимиз адоқсиз эрур, лекин сиз бизни кечириш учун ўзингизда журъат тополгайсиз. Иншооллоҳ, ҳозир сиз билан уйга борурмиз, бағрингизни тўлдирурмиз.

Шўрлик онаизор юрак олдирган, ғамзада, дилхун эмасми, ўғли астойдил узиб айтган гапга унча ишонқирамади, не қиларини билмай, ичи тўкилиб тураркан, кишириклари намланди, бир бурдагина бўлиб қолган бетига нимадир соя солди. «Қирчинидан қирқилсин ғанимлар!» — дея нақд суякка айланган кўкрагига астагина муштлади-ю, бирдан танг қотди: йўлнинг икки тарафидан икки тўда қуролли суворий от қўйиб келар эди.

— Таксир, қочингиз!

Куйиб-ёниб турган Муҳиддин Камол хайқирганча қилич яланғочлади, ранги қум-қуйт оқарган Наврўз полвон ҳам тезда шамширини қинидан чиқазди; бир зумда қалъа майдони ола-тасир елаётган бедовлар кишнаши, кўзи қонга тўлган ғазабкор навқарлар кийқириқларига тўлди.

— Мухиддин, азаматим, Суйгунани сенга топширдим, сени Яратганнинг паноҳига, — шоша-пиша кичкирди Маҳмуд Торобий ва дарҳол вужудидан нафрат ёғилаётган Наврӯзбекка юзланди. — Пийримни муҳофазага олиб жўнанг, бирор жойлари мертилса сизни ўзим кий-малаймен!

Атиги бир неча дақиқа ўтди, ора ниҳоятда қисқарган эди. Маҳмуд баҳодир юрагини недир армон чулғади. «Биз ўлимга борурмиз! Улим халоскоримиз!» Маҳзун пичирлади-да, теварагига аланглаб, нарироқда бир-бирларини маҳкам қучоқлаб олган онаси, хотини ва ўғлини кўрди. Ёнида эса фақат Хуррам дарвеш ханжар яланғочлаб турарди. Қолганлар ёв қораси кўринган захоти жануб томонни девор каби тўсган чакалак ичига жуфтаси ростлашганди. Баҳодир мийиғида кулганча Хуррам дарвешга илтижоли тикилди, сўнг қўйнидан ханжарини олиб, бафуржа чалдевор сари тисарилди. Нафрат акс этган ўнлаб кўзлар таъқиб этарди, ногоҳ тўда ичида ёўдайиб турган Бўринайхонни кўриб, «ит эмган мунофиқ!», дея аламноқ ёғинди.

— Жаноб мингбоши, ижозат беринг, буларни ер тишлатай, — қаро терга ботган Томиш Бўринайхонга мурожаат қилди. — Бир ҳуморим босилсан!

— Овозингни ўчир, иблис, — бўкирди Бўринайхон чақчайиб, ғунон отидан сакраб тушаркан. — Қорасоқол менга тириклай керак. Анови ҳамроҳини менга деса бурдалаб енглар.

Ён томондан Хуррам дарвеш бўғзига найза санчишди, шўрлик кўзлари олайганча, аянчли хириллаб, қипқизил конига бўялиб кулади. Шеригидан ажралган Маҳмуд баҳодир олдида кўндаланг бўлган кулфат дахшати-ни бутун вужуди билан туйди. Не қилсин, кўксига ботирсинми ханжарни? Мушфиқ онажонини, фариштадек покиза хотинини, маъсум ўғлини баттоллар чангалига тириклай топшириб кетсинми? Иложи қанча, э, дариг! Ёки, Яратган эгам, шахзода Жалолиддин йўриғини амалга оширсинми?

Алам-ангиз қаттол нарса суякдек Маҳмуд Торобий томоғига тикилиб, шуури алланечук қоронғилашди. Ногоҳ мувозанатини йўқотгандек бўлди. Салдан кейин сурон солиб бакириб-чақираётган навкарлар метиндек қаттиқ қўлларини орқасига қайиришди. Рўпарасида кимдир ғала-

ти пишкириб, узук-юлук кулди. Хумдек оғирлашган бо-
шини кўтариб аста қараса: дўзахга киргур Бўринайхон!

— Аттанг, Қорасоқол, сенга нима бўлди? — алланечук қувлик билан тикилди Бўринайхон. — Сен учун поёнсиз чўлда шаталок отиб юриш маъкул эмасми? Сен тор жойларга сиғмайсан, айникса Торобда эмин-эркин қанот қоқолмайсан! Тўғрими, йўқми гапим, нима деддинг? Ахволингни тоза чатоқ қилишибди. Оббо, онаси байталлар, қўйворинглар қани, паҳлавон билакларини синдирасанлар-ку!..

— Синдирсак бир суллох қўлини синдирибмиз-да, жаноби сардор! — деди Томиш ғўдайиб.

— Белини ҳам синдириш керак.

— Яхшиси девор тагига бостирайлик...

— Қайнаб турган қўй ёнига улоқтириш керак.

— От думига боғлаб чўлга хайдасак-чи?

— Бас, бас! — бўқирди Бўринайхон.

Лолу хайрон Махмуд баходир: мени шу паллада Яратган эгам нечун қўлламаётир, нечун Яратган эгам масхараомуз тиржаяётган шайтон малайларига қахрини тўкмайди? Нечун булар ғолиб: қиличлари каттол, юраклари тош бўлгани учунми ёки Тангри фақат шуларни ёрлақайдими? Қайда қолди эътиқоди, Ҳақ дийдорига етишмак учун кеча-кундуз чеккан изтироблари? Бари бекор кетдими, бари самарасиз кечдими? Мана, у ночор, қон қақшамоқда, недир оғу бўлиб дилини ўртамоқда, таважжухини рутубатга буркаётир. Алҳол, у ўлимдан қўрқмайди, ўлимга тик боқади, лекин инон-ихтиёри ва ғурурини ер билан битта қилган хўрликка қандай чидасин?

— Сени кўзинг ёмон тушган, омадсиз банда, хар тикилганинга жигарим сув бўлиб оқмиш, — қандайдир аламзадалик бор эди Бўринайхон товушида. — Чакки бўлди, тумшуғингдан илиндинг, бундай кўргилик юз бермаслиги ҳам мумкин эди агар шерикларинг китмирлик қилмаганида!...

— Жуда рахимдилсиз, рахимдилсиз. Қўйинг, ачинманг бунга, арзимаиди.

Нечундир энсаси қотган Бўринайхон гоҳ у ёни, гоҳ бу ёнига ўтиб ялтоқланаётган Томишга еб қўйгудек ўқрайди. Томиш шерни кўрган тулкидек писиб қолгач, бош ирғаб қимгадир ишора берди.

Бирор лахза ўтмай бесаранжом тўда олдида ковоғи-

дан қор ёғилаётган микти сарбоз елкасида қоп билан пишиллаб пайдо бўлди. Довдираган кўйи, шоша-пиша қоп оғзини ерга қаратиб силкилар экан, танидан жудо қилинган бир неча қалла ожизлигини ўйлаб ўксинаётган Маҳмуд баҳодир пойига думалаб борди. Баҳодир ғўладек қотди, аммо Бўринайхоннинг бир мўйи ҳам қимир этмади, у бақувват қўлларини белига тираб, бемалол тиржайди: «Яхшилаб қара, Қорасоқол, аларни балки танирсан?» Маҳмуд баҳодир жавоб айтолмади, сардорнинг ғолиблик нашидаси кўпчитган бетидан нигоҳини аста олди-да, жон узилиши олдидан туғиладиган талваса ва омонат илинж мухрланиб қолган кўзларга қадади. Бу нима, тушми ёки рўё? Қандай бағритош бу кунга солди ишонган одамларидан бўлмиш Омонбийни, Раҳим арабни, Шодибек манғитни? Ё раббий!

— Мард бўлсанг тан олгин, Қорасоқол, мана шу бандалар қонига сен зоминсан, — ер тепиниб тўнғиллади Бўринайхон. — Сен уларни салтанатга қарши гиж-гижладинг, улар мададига суяниб Бухорони тасарруфингга олмоқчи эдинг, лекин чучварани ҳам санабсан, омадсиз банда!

Рост, бу шўрликлар Маҳмуд баҳодир ношудлиги туфайли жувонмарг кетишди охиратга, имони бутун бўлса эътироф этсин... Не кўргиликки, мўлжални аниқ ололмади, энди бу қилмиши учун Тангрининг ҳам, бандасининг ҳам қарғишига учрайди, энди ҳеч қачон ўзини ўзи кечиролмайди. Фақат, э, дариг, шерикларидан диёнати-ни туфроқ қилган қайси бири экан? Лоп этиб хаёлига Нусрат Хожибга битган мактуби келди. Ярамаслар ўшандан хабар топишган экан-да!

Маҳмуд болам, дийдор маҳшарла қолурми?

Ҳали ола-тасирга ўралашган Озода Зайнаб масиккан отлар туёқлари тагида мажак мажак бўлиб кетишига озгина қолган эди. Ҳозир у тақирда хуш-беҳуш чўзилиб ётарди. Тишлари тўқилган қари бир сарбоз шўрликни гурс эткизиб тепди. Жалолиддинни бағрига маҳкам босиб олган Субухабиби оғзи-бурнидан қони келган қайнонасини кўриб хўнграб йиғлади. Такдирни аччиқ-аччиқ қарғаб, бира-тўла Бўринайхон гўрига ҳам ғишт қалади. Қари сарбоз қилич ўқталди, сўнг недир фикрга борди-да, тўзгиган сочидан ушлаб судради. Азиз боласини бағридан қўйвормаган сулув аёлга Бўринайхон суқ билан

тикилди, юраги алланечук жизиллаб, лаб-лунжини йи-
гиштиролмайт колди. Мунг тўла чарос кўзлар ўт сочар-
ди, узун киприклар нақд ўкка айланган, камон қошлар
қора яшин каби ўйноқлаган... Қизили тарам-тарам лўппи
ёноқларни ёш сели кўмган...

— Эй, офатижон, бахтинг бор экан. Тангри сени
хуснда тенгсиз қилиб яратмиш! — Бўринайхон аёл қоши-
да ҳеч қачон бундай мулойим эшилмаган эди. — Такди-
римни қаранг: сендек гул жамоляга тикилмак ихтиёрини
берди. Бас, сени хотинликка оларман, чўктириш қочмас,
чўктирганим билан очопат дарё тўймак!

Махмуд баходир назарида бирдан гулдирак туриб,
еру фалакни зим-зиё тўфон қоплади, гўё у ана шу йўқлик
аро бир ночор хасдек чирпирак бўлиб борар, оху нола-
сини гунгу қар гардун эшитмас эди. Бу ёруғ оламда
ҳатто хасчалик қадр топмаганини ўйлаб қуйди, қийма-
қийма бўлди гўё юраги! Сал ҳушини ўнглаган пайтда
сарбозлар Субуҳабиби бағридан Жалолни юлиб-юлки-
лаб олипти. Шунда биби зорли, гинали назарини зрига
қадади. Охирги дақиқада паҳлавон йигирма чоғли қутур-
ган қашқир билан ёлғиз олишганини, йигирма чоғли
қутурган қашқир бараварига ташланиб ёлғиз паҳлавони
қаддини букканини кўриб турди, нақадар ори келди,
хўрлиги тутди, қилич солишмакдек шарафли хунардан
воз кечиб юборгани учун афсусланди.

— Дадаси, сиз имони покиза, номусли одамсиз, Худо
хайрингизни берсин, ишончимни оқланг, — бовури ўртан-
ган кўйи илтижо қилди Субуҳа. — Нажоткорим, ана,
ерда, санчинг ўшани кўксимга, булғанмай кетайин!

— Бехуда сўзларни айтма, офатижон, нажоткоринг
мана мен эрурман, — илжайганча илгарига бир кадам
юрди Бўринайхон. — Эси паст банди қулни бошингга
урасанми? Ишонабер, у бичилур, кулок-бурни кесилур,
оёғида кишан билан маним хонадонимда қароллик қилур,
сенга эса уйим тўрини берурман, маликаи дилоромим
бўлурсан.

— Ифлос, тўнғиз! — аламли шивирлади биби.

Илгари Бўринайхон аёл меҳрини ҳам, аёл қаҳрини
ҳам кўп татиб кўрган, ёшлигида — сутдек ойдин тунлар-
да овулма-овул изғиб сулув-сулув қизларни пойлаб юр-
ганда. Бежо кадам босгани учун бири захарлашига сал-
гина қолувди, тангри бир асровди ўшанда. Мана бу
манжалаки ҳам ўшанақа сиркаси сув кўтармайдиган қан-

чиқлар хилидан шекилли, агар шу рост бўлса, боридан йўғи яхшидир.

— О, сен илон, охири жонимга захар солурсан!

Жаҳл билан хитоб киларкан, Бўринайхон киёфасини аллатовур надомат кўланкаси чулғади. Сардори тушгур ўз қахрини босолмаётгани учун афсус қилаётгандек бир алфозга кирди. Сўнг имо бўлар-бўлмас шай турадиган Томиш бўз коп хозирлади. Барини тушунган Субухабиби илкис эри томон ўтирилди.

— Бегим, сиздин рози эмасмен хунимга хун олмасангиз!

Махмуд баходир умр аччик-чучугини ёлчитиб тати-маган завжаи халоли жисми-жонини чирмаган кайғуни энг нозик сезимлари билан туйди-ю, фалакка дағдаға қилди, шанғиллаётган кулоқлари тагида эса беадад армон ва ўкинч билан қоришиқ холда янграган фиғон қолди. Беихтиёр мушақлари таранг тортилиб, бўйин томирлари ўқлоғидек бўртиб чиқди, арслондек хайкириб юлкинаркан, ўровга олиб турган сарбозлар хар ёнга сочилди. Сўнг консираган попуқдор найзалар ихотасини ёриб ўтиб, олға ташланди.

Ажабо, бу паллада борлиқ хар ниманки борини қудратли сукунат инон-ихтиёрига топширгандек эди. Сукунат, теран сукунат... аллақайсидир тубсиз бурчидан бир маромда йўрғалаб елаётган бедов туёқлари дўпирлаши эпшителиди. Бедов ваҳший, Бўринайхондан ҳам ваҳший, ахир, у жони-жаҳони солинган қопни шитоб билан дарё сари судраб кетаётир. Эгарда қўниб олган чаптаст суворий шодон кийқирганча хавода қамчи ўйнатади. Орқароқда ёнокларини қайнок ёш юваётган Жалолиддин нафаси тикилганча пилдираб чопади, у мушфик-меҳрибон бибисини тутқун қилганларидан дахшатга тушган. Лекин умид билан югуради, хозир шафқатсиз суворий йўлини тўсаман, дарёга яқинлашиб қолган учқур отни тўхтатаман, деб ўйлайди. Аммо қаттол амри ижросини ўз кўзи билан кўришга иштиёқманд Бўринайхон ортидан елиб келаётганини қаёқдан билсин. Сардор, опшғи олчи турганига амин сардор чўнтагига жарақ-журуқ кирадиган акчани ўйлаб сармаст ва мағрур, зеро хар ишга қодирлигидан мамнун борарди.

Бирдан буни яна бир маротаба исботлагиси келди чамаси, хўнграб чопаётган болақай бўйнига илкис қилич

урди. Сапчадек узилган бош, хей, дариг, бирам аянчли, бирам кайғули думаладики, такирда кип-кизил чизик тортганча...

Махмуд Торобий берирокда каловланиб ва зор какшаб тўхтади, курукшаган лаблари нимадир деб жонсиз шивирлади-ю, бирдан бўзлаб йиғлагиси келди. Хайхот, бақрайган кўзларидан қатра ёш сизса-чи! Бехолу безабон бўзариб-мунғайиб тураркан, сўнаётган қорачикларда якқол акс этган даҳшат маъбудидан нажот тилаётгандек эди...

ИККИНЧИ ҚИСМ

Фалакдан садо келур

МУҚАДДИМА

Қачон тугаркин бу кўхна дунё ғалваси? Беминнат фароғат, беминнат тўкинлик охир-оқибат насиб этармикин одамзодга?

Кимсан — Бухоро ҳокими жаноб Бурҳониддинни шундай армон қамраган. Тахтга минсам, тугал бахтим шу деб ўйлаганди, аттанг, ўйи пуч экан. Энди кўзига яққол кўрина бошлади чарх кемтиги! Ёлғиз ўзини саволга тутади: мен қимман? Пешонамга яна не ажаб ёзуқлар битилган? Жавоб ўрнига тубсиз бўшлиқ, тақир сахро ва бутун борликни қучган қоронғилик пардаси ғира-шира гавдаланади. Астагина ох тортади: майли, бари-барига — Чигатой пўписасига ҳам, Махмуд ялавоч инжиқлигига ҳам, Бўринайхон билан Жомғуржин керилишларига ҳам чидайди, шу тож-тахт учун тишини тишига босиб сабр қилади. Аммо Худо ҳақи бугунгиси... ошиб тушди. Ох, бетамизлар-а!

Эрталаб нимагадир алағда эди. Сўнг ясовулбоши кириб, қора терга ботган кўйи ғулдираб ходисотни маълум қилди-ю, яшн чалган қаби сахнда тек қотди. Авваламбор кўзига ширин жони кўриниб кетди. Чинданам салтанат остонасида ақлга сифмас бир бало узала тушиб ётгандек...

Энди пешонасини қайси деворга уриб ёрсин!? Кимга ҳам оғиз очиб бўлади бу воқеа ҳақида?!

Суянган тоғлари, ишонган боғлари саналмиш вазиру вузародан таскин берувчи бирон маслаҳат чиқишига сира ишонмасди. Қолаверса, улар билан бу ҳақда сирлашиш бориб турган ақлсизлик бўлур эди. Кеча-кундуз ўйлай-вериб, боши ғовлаб кетди. Ахийри, Алиакбар хожа ал-Бухоройга даракчи жўнатишни маъқул кўрди. Хожа дунё кезган, паст-баландни кўрган ва кўзи пишган: фақат ўша етиши мумкин бу мушкул савдо тағига. Агар шайтони лаъин васвасасига учган ўша нобакорни топиб берса, хожани қулоғига сийму зарга кўмади. Дўпли кетса кетсин, обрў кетмасин.

Диққати ошган ҳоким эшиковани чорлаб сўради:

– Хануз хабар йўкми ондин?

– Тақсир!..

Саройга хос тоза либосларга ўранган қирк ёшлардаги эшикоға бошқа сўз тополмай новдадек эгилди.

– Яна киши йўлланг! — бўқирди Бурхониддин ер тепиниб.

Эшикоға тисарила-тисарила чиқиб кетгач, ичи сидириб ўйлади: «Лаънати хожа Бухородамикин ёки бирон ёкка лўкиллаб қолганмикин?» Асли ҳоким Алиакбардан анча-мунча шубҳа килур, тушмагур билиб-билмай кўп ликиллатади-да думини. Бир кун ундок, бир кун бундок: киёфасиз махлукнинг ўзи. Таажжубки, айтишлари-ча, кўп вақтини Хўжандда кечирармиш. Ёмби топганми, нима бало, Хўжанддан?!

Қурғурнинг чиндан ҳам жуда ғалати фазилати бор: ҳовли-харамини тарк этиб ойлаб кета олади. Онаси шахарма-шахар, далама-дала, кишлокма-кишлок изғиш учун туккан шекилли?

– Ассалому алайкум, тақсири олам!

Ногоҳ хаёли пардек тўзғиди. Ижозатсиз қирган бетавфик бандани жеркиб бериш учун лаб жуфтлади-ю, ўзини интиқ қилган Алиакбар хожа ал-Бухорийни кўриб юмшади.

– Э, хожа, бормисиз? — Ҳоким бир кўнгли тахтдан чаккон тушиб, кучоклашиб кўришгиси келди, лекин ўзини тийди. — Сизни кутиб кўзимиз тешилди-ку!

Алиакбар кутилмаган чорловдан хушнуду хушхол эди, нечукким бирдан ичига ғашлик чўкди. Тахтда викор тўкиб ўтирган, қалин қошлари такаббуруна чимирилган ҳокимга синовчан тикилди: «Ў, туллак, яна икки оёғинг бир этикка тикилмиш чоғи, сўроқлатиб копсан!» Айни

пайтда эса сокол босган бетига хайрихоҳлик ифодасини бериб, икки кадам илгари босди:

— Замонида камина улуг Чингизхонни ҳам соме қилмишмен!

— Биламен, сиз мўътабар одам, — деди ҳоким тахт сиртига зарб қилинган садафларни оҳиста силаб. — Аммо хар қанча мўътабар бўлманг, биз билан ҳисоблашмакка мажбурсиз. Сиздин холислик талаб қилишга ҳақлидир-миз.

— Қиблагоҳим, дилингизни оғритган бўлсам афу этгайсиз, — қовун туширганини пайкаб, бошқатдан тавозе билан қўл қовуштирди хожа. — Қулингиз хар не хизматга тайёр, амр этгайсиз.

Ҳоким сал енгил тортди, лекин шунда ҳам қовоқ очмай, ўзини бошига мислсиз кулфат тушган, мададга мухтож одамдек эмас, мағрур саркардадек тутди. Рўпарасида қад буккан бу бандани чакириб бекор қилдими? Ахир, бу ҳам бориб турган суллох, ичида икки дунёдаям гап ётмайди. Лекин иложи қанча, унга ёрилмаса, хасратини айтадиган бошқа одам топмоғи маҳол-ку!

— Жаноби хожа, ақли етмас, — синик кулди Бурхониддин. — Бугун эрталаб Эрали ҳузуримга бир ханжар олиб кирди, айтишича, арк дарвозасига санчиғли эрмиш!

— Е раббий! — беихтиёр ёқа ушлади хожа. — Бу не каромат эрур?

— Фақир ҳам билолмай довдамен.

— Бухоро мусулмонлари диёнатларини ютқонлари рост шекилли, уч кун бурун андоғ кўргилик Шаҳобиддин Манғитий хонадонидида ҳам содир бўлмиш, бош ва-зир жаноблари ақлдан озмишлар.

— Ростингизми, хожа?

— Тангри ҳақки, ростим. жаноб!

Энди сабр ҳам, қаҳр ҳам кифоя қилмай қолди, баттар каловланган, рангида қон қолмаган ҳоким жадал тахтдан сирғалиб тушди. Шундоғ алфозда эдики, иложи бўлса хозироқ салтанатдан кечса, бўйнига сиртмоқ каби тушмоғи мумкин бўлган барча хашам, ҳою ҳаваслардан бир умрга қутулса! Чинданам тожу тахт беҳосият эрурми? Мансаб кимга вафо қилибдики...

— Хожа, азизим, балони даф этишда кўмагингизга мухтожмен, — деди Бурхониддин илтижо билан. — Имоним қомилки, бу жумбокни факат сиз ечурсиз, сиз.

Ҳукмдор дегани Чингиздек, жилла курса Чиғатойдек

бўлса экан! Оғзидан гапи тушиб кетаётган мана бу банда жафокаш улусга қандоғ оталик қилур?! Хайф сенга бунингдек улур мартаба! Аммо тағин дилидагини тилига чиқармай, қувлик билан илжайди.

— Сиздек оқил ва танти ҳукмдорнинг илтимоси мен учун фармони олийдир, — деди ниҳоят, ўзини ҳолис хизматга ҳамиша шайдек кўрсатиб. — Токи тирик эканман, боримни аямасмен.

— Офарин сизга, — Бурхониддин мамнун ҳолда хожанинг кенггина елкасига қўл ташлади. — Густох банда кимлигини билиб бергайсиз, иншооллоҳ, пайини қирқурмен. Мана бу сизга ҳамир учидан патир, — ҳоким танга тўла халтача узатди. — Фақат бу гап орамизда қолгай.

Ҳожа ҳадяни олар-олмас таъзим қилди: «Айтганингиз каби бўлгай!..»

Жимжит хобгоҳда ёлғиз қолган Бурхониддин узок кезинди, хаёлига бирон маъноли фикр йўламасди. Таскин берар деб май буюрди, кайфи ошгандан сўнг Эралибекни эслади, дарҳол уни ҳузурига чорлаб, арк теварагида соқчиларни кўпайтиришни буюрди. Ярим оқшомгача базми жамшид қуриб, дардини енгиллатган бўлди. Ниҳоят, бу эрмак ҳам кўнглига урди, аъёнлару боёнлар ва созанда-хонандаларга хушламайгина жавоб берди. Тунни қандай ўтказишни ўйлаб турганда ўқдек отилиб Эралибек кирди. У дор остидан қочган одам каби ғулдиради: «Таксир, таксир!..» Кайфи тарқалган, гарангсиб қолган ҳоким унинг кўлида шам ёруғида ялтираётган дандон сопли ханжарни кўрди. Яроқ учидан оёқ тагидаги эроний гиламга олов тусли қон чакиллаб томаётгандек эди...

Биринчи боб

АРШДАН ТУШГАН ДАРВЕШ

Маҳмуд ялавоч кўнгли аллапайтдан бери ғаш... Шу боис ғийбат ва фисқу фужурга ботган саройни тарк этиб, бир вақт ўзи шаҳар ташқарисида, Сирнинг ўнг соҳилида қурдирган кўшкни хилват тутган. Ислимий нақшлар билан безатилган шинам айвонда хомуш ўлтирар, руҳида ҳукмрон толиқишни тоза чечаклар, сабзалар бўйи билан тўйинган баҳор хавоси ҳам даф этолмасди. Гоҳо

мағрибдан маширққа қадар чўзилган олис тоғларга жимгина тикилади, аста-секин юриб Сир бўйига тушади. Сокин оқаетган дарё ботаётган қуёш нурида шафақланиб жимирлаётир.

Сохил жимлигини кимнингдир гўнғиллаши бузди. Дарахтзор оралаб, ўт-ўланни босиб, кўшк сари баланд бўйли, елкалари кенг, тимкора қалин соколи кўксига тушган дарвеш келар эди Дарвеш, қараши хотиржам, вазмин одимлайди. Устида хирка, бошида чўнкайма кигиз қалпоқ, белидаги чилвирига осилган кашкули охиста силкинади, йўнилмаган эгри таёғи қўлтиғига кистириг-ли. Кўшкка яқин қолганда, у шитоб билан ўнг томонга бурилди ва бир зумда шарпадек йўқолди. Таажжуби ортан Махмуд ялавоч ортидан қараб қолди. «Ғадо эркан, садақа қилмоғим жоиз эрди», деган ўй кечди миясидан ва шошилмай кўшкка қўтарилди.

Эртаси куни қуёш ботар махали қора соқолли дарвеш яна сохилда кўриниш берди. Энди у ҳассага таяниб келар, чехраси алланечук ҳорғин эди. Кўз қири кўшқдамиди, шафақланган дарёдамиди, билиш қийин. Озгина май ичиб сархуш бўлган Махмуд ялавоч пешвоз юрди. Дарвешни кўшкка чорлаб, у билан жиндек суҳбатлашиш нияти бор эди. Лекин Оллоҳнинг суйган бандаси яна ногоҳ йўлини ўзгартириб, ҳаял орасида дарахтзор ичига кириб кетди. Ноиб оғринди, аммо ҳар кеч бу гўшала ҳозир бўладиган қаландарга кизикиши ортаверди. Нечундир кўнгли у билан дарди-ҳол қилишни тусарди. Бир куни чошгоҳда хос навкарлар сардори амир Зувалак ундан хабар берганда, бирдан дили равшан тортди.

— Хўш, қани у бандаи хокисор? — деди ошиқиб.

— Қиблагохим, афу этгайсиз, ул бандаи хокисор бориб турган безбетдир, — деди амир Зувалак дарғазаб холда.

— Қандоғ фаҳм этдинг?

— Камина йўлини тўсдим, сиздек зоти шариф кутаётганини маълум қилдим. Аммо билганидан қолмади, бор, хожаңга айт, садақасига зор эмасмен, ўз камига яратсин дейди. Жоним бўғзимга тикилиб, ҳассасини тортиб олдим-да, яғринига туширдим.

— Боплабссн... Аммо у фақир садақа қилмакка мойиллигимни қаёқдан билибдир?

Хайронман, таксир... Бир балоси борга ўхшайди. Ижозат этсангиз, ҳибсга олдирсам.

— Эх, Зувалак, кани сенинг бурунги шахтинг, фахму фаросатинг, бир қаландарни тутиш учун ҳам мендан изн сўрайсанми? Тез жўна, ер тагидан бўлса ҳам тои!

Амир Зувалак шамолдек зувва йўқолди. Гумашталари билан Сир бўйидаги хилватгохлар оралаб кезди. Шахристон кўчалари, мусофирхона, карвонсарой, киморхона, исловатхоналарни тит-пит қилди, гадо ва қаландарлар тунайдиған хароботларни қолдирмай қараб чикди. Йўқ! Қора соқолли дарвеш ерга қирғанми, осмонга учганми — беизу бедарак эди.

Лекин, эртаси амир Зувалак хўжаси қошида юқуниб, бир қошиқ қонидан кечишни сўраб турганида халиги дарвеш, осмондан тушдимиди, ердан чиқдимиди, тўсатдан пайдо бўлди. Сўқмоқ бўйлаб илдам келиб, ноибни ҳам, соқчибошини ҳам таажжубга қўйди-да, хонтахта ёнида сўрамай-нетмай чўқди.

— Жаноб, амирингиз гунохидан кечгайсиз, — деди у дўриллаган ўқтамона товушда ва бақувват қўлини кўксига қўйди. — Анчадан бери кутасиз фақирни, бирон қорхолингизга ярасам деб, мана, келдим.

— Кутганим рост, аммо... сиз...

Чигатой хоқоннинг Мовароуннахрдаги дасти узун, бели бақувват суюнчиги илжайиб, хушламай ғудранди ва барваста қоматидан шижоат, тийрак қарашидан қатъият ёғилаётган нотаниш қимсага хавасланиб тикилди. Кўзлари... Ох, бу кўзлар одамзод кўнгли туб-тубини ҳам бемалол кўра олишни, шууридаги хар қандай ниятни ука олишига бемалол ишониш мумкин эди. Илгарирок шунингдек бир сеҳргарни Чигатой саройида учратган, бинобарин, Саккокий деган ўша зот қароматларидан неча марта ақли лол қолган эди.

Нақл этадиларким, аини авж баҳорда Чигатой аҳли аёли, арқони давлати билан поёнсиз даштда ўтов тикиб, барра ғўштига тўйиб, уд тинглаб сархуш ўлтирганида, иттифоқо осмондан турналар арғамчи солиб ўтаверибди. Мунажжимлар пири Саккокий ҳам шикорга чиққан, ҳукмдор ўнг тарафида кўр тўққан экан. Ногоҳ кўкка кўз ташлаб сўрабди: «Кўнгиллари шу қушлардан қай бирини тилайдир?» Пири беҳад қатта кетгайини кўрган хоқон масҳараомуз қулибди ва қамон буюрибди: «Қарвонбошисини, ўртадагиси ва охиргисини!» Мулозимлар хали қамон келтириб улгурмасларидан «қур-қур»лаб учиб бораётган уч парранда Саккокий афсуни билан бирдан

Ўмбалок ошиб куйига шўнғибди ва гуп этиб хокон ёнига тушибди. Унча-мунчада ҳайратланмайдиган хокон ўшанда бир ёка ушлаган экан...

Дарвеш, сўйла, кимсен, қаерликсан? -- ниҳоят орадан жимликни кўтарди Маҳмуд ялавоч. — Хўжанд қавмидан эмассен чоғи?

— Кимлигимни ўзингиз айтдингиз, — кулиб, ноибдан нигоҳини олди дарвеш. — Қайси жой иссиқ, юмшоқ, тўкин бўлса, ўша ер манзилим эрур!

— Тўғрисини айт, дарвеш, саргардонлик жонингга тегмадими? — энди ошкора меҳрибонлик билан сўради Маҳмуд ялавоч. — Ахир, қуш ҳам ўз инида арзанда, шодланур!

— Оқилона фикр қиласиз, жаноб, — ноибни хайрихоҳлик билан қувватлади дарвеш. — Қуш бола очганда бир шодланур, қачонки боласи қанот боғлаб ўзи билан учганда икки шодланур! Дунё кезмақдан ортик лаззат топилмас!

— Фақир ҳам сен айтаётган дунёни қаричма-қарич кездим, аммо лаззат эрмас, азоб ва ғам кўрдим, англадимки, одамзоднинг бошида паноҳи, супрасида урвоғи бўлмаса бекор, — дарवेशни мот қилганига амин бўлган Маҳмуд ялавоч мийғида кулди. — Биласен, куруқ гап қулоққа ёқмас.

— Ўзимга маъқулини дебмен, айб санамангиз.

— Ҳа, ҳа, тушунамен, қаричингдин ортиғига ҳаддинг сифмас, — энди завқ билан очилиб кулди ноиб. — Қаён иссиқ, юмшоқ ва тўкин эрса, ўша ер манзилим демипсен, шундоғ жойни сенга раво кўрурмен, рози бўлурсенми?

— Миннатли паловдан миннатсиз ёвғон аълодир, бегларбеги.

Не гумон қиласенки, фақир миннатпараст?

— Ҳукмдорлар хушлагани шул эрур, — деди таъна оҳангида дарвеш, енгил сўлиш олиб. — Алар аввал мурувват кўрғазадилар, кейин эрса... ҳар не яхшиликларини бурундан булок қилиб оқизадилар.

— Ҳаддингдан ошмагайсен.

— Сиз ўзингиз миннатга кўмилган, каминани ҳам анингдек жазога маҳкум этмакчисиз, — муғомбирона илжайди дарвеш, кашкулини тинғиллатиб чертаркан. — Йўқ, Худойим сақласин, неки топган-тутганингиз ўзингизга буюрсин.

Оббо, шаккок банда-ей! Тилини бир қарич килиб бунча чўзмаса! Нимасига бу қадар ишонади? Асли дунёдан маза-матра кетгани, одамлар ўртасидан меҳр-окибат кўтарилгани шудирки, ётай деса жойи, ейин деса бурда нони йўк, йиртиқ хирқа, кўхна қалпок, дардисар кашкулу хассасидан бўлак давлати бўлмаган бурдсиз саёк Чигатой хоконнинг Мовароуннахрдаги устунини изза килиб, таъна-маломатга кўмаётир!

Биродар, тилингин тойдинг, лекин, майли, факир афу этурмен, — нигоҳини номаълум нуктага қадади Маҳмуд ялавоч. — Худо ҳақи, аклим етмайдир, ёруф дунёга келгон эркансен, нечун одам боласидек яшамайсен?!

Нечундир дарвеш бўзариб, жимгина ненидир мулохаза килди: чамаси, ноиб овозидаги ўкинч оҳангидан лол колган эди. Беихтиёр бошини кўтариб, одатига кўра, баланддан келишга тиришаётган амалдор суҳбатдошига синчков тикилдики, кўзларидан юраги тубидаги асл муддаосини уқиб олмокчига ўхшарди.

— Сиз ўзингиз одамдек яшайсизми, тақсир?

— Шукр, бир нимарсада камлик сезмасмен.

— Бир нимарсада сезасиз, шу кунгача сезмаган бўлсангиз, энди сезасиз, — мойлаб кизартирилган кашкулини меҳр билан силади дарвеш.

— Нимага шама қилаётирсен?

— Э-э, қўйинг, ўзим ҳам билмасмен... узр, узр, — дея у юзини дарёга ўгирди. — Билсангиз, жаноб, камина аллақачон шохлик мартабасига эришибмен, баланд тахтдин тушгим келмас. Сиз-чи, сиз... икки дунёдаям дарвешлик тўрвасини бўйнингизга осолмайсиз. Осолсангиз... ташланг устингиздаги аломат либосларни, маним каби кийим кийинг, асо ушланг, бирга-бирга чўл кезайлик, кенту шаҳар оралайлик...

— Водариф, факир сени авлиё дебмен, уччига чикқан телба экансен-ку, — бошини сараклаб кесатди Маҳмуд ялавоч. — Ялангоёк, ялангбош чўл кезиб, кенту шаҳар кезиб сен не яхшиликка етишибсенки, факир етишамен?!

— Ё раббано, адашмасам сиз сўқирлик дардига мубталосиз. Ҳа, ҳа, сиз камина етишганимни кўрмагайсиз, билмагайсиз, чунки ул Аршдадир, ул Аршда хомийлик қиладир, ер юзидаги уволу савобни тарозига соладир, орифларни алқайдир, жохилларни қарғайдир, — дарвеш

ваъз айтаётгандек вазмин киёфа олди. — Шукр, камина умр бўйи Унга сиғинамен, Ул зот абадий барқарор ва абадий воҳид эканини эътироф этибмен. Сиз сиғинган зот эрса йўқлик ичра таслим эрур, у сизга не ваъда қилгон бўлса, барини ўзи билан каро ер тагига олиб кетмиш, эрта-индин бу қиблагохингиз ҳам ёруғ дунёни тарк этгусидир, сиз ёруғ дунёда ёлғиз сувратингиз билан сўппайиб колурсиз.

Дасти узун, нафаси ўткир Махмуд ялавоч хали-хали армонда: нега ўша палла оғзига келганини қайтармай вайсаган, ўзини осмону фалак чоғлаган ярамас банда шохини қайириб қўймади, нега уни жаллод ихтиёрига топширмади, зиндонга солиб азобламади. Кейин тасаввур қилиб кўрса, ўшанда у алланечук карахт бўлиб қолган, ишон-ихтиёрини қандайдир куч измига бериб қўйган ва шу сабаб эзма дарвешни жимгина тинглаган экан...

— Жазаванг қўзимиш, дарвеш, бас! Индамасам фақирни кофирга чиқазиб қўядирсен. Фақир ҳам Аршу аъло соҳиби Қодир эгамга топинурмен. Мухаммадга уммат эканлигимга ўзи гувоҳ! Сен андоғ алжирашингни қўй, билмаган одамингга тухмат қилма! — Махмуд ялавоч кафтини аста чаккасига босиб, қиска сукут сақлагандан сўнг деди: — Ғам чекма кўп, шукр, фақирнинг юзи ёруғ!

— Элингизга ҳам айтинг шу сўзингизни!

Жиддий киёфада, истехзосиз, самимий жавоб қилди дарвеш ва ё раббано дея қўзғалди. Барваста қалдини роз тутиб, чилвирини таранг қилиб боғлади, қўлини кўксига босганча хайрлашди.

Исм-шарифи, макони номаълум бандан хокисор Махмуд ялавочнинг шундоқ ҳам зим-зиё дарди-дунёсини беш-баттар қоронғиликка гирифтор этди. Илгари билмасмиди жисмида йиринг бойлаб ётган яра борлигини? Нимадандир эзила бошлаган кезлари сал сезгандек бўларди. Хамроҳига айланиб қолган ғашлик буровга олганида юраги, йўқ-йўқ, юраги таги сим-сим ачишиб қўярди. Дарвеш кесатиклари нақд ўша жойга бориб тегди, шунда яраси ситилди ва бағрини зах ерга бериб ўйлади: э Парвардигор, дардимга бир даво борми ёки йўқ?! Ғойибдан нидо келди: мулла Махмуд, сен бор-йўғи ўртамиёна бир тижоратчи эдинг, фалак гардиши билан ялавоч — элчи бўлдинг. Айт-чи, шундай шарафга эришган холда имо-

нингни бутун сақлаб қололдингми? Қайси бегинг оқ, қайси бетинг қора, билармисан? Афсуски, билмассан. Бирок дардинга малхам излайсан, излайсан, топмоғинг эса душвор!..

Маҳмуд ялавоч ўз ёғига ўзи ковилди. Ҳозирок ёруғ дунёдан бадар кетишга рози эди. Лекин бир томонда сарой ташвишлари оёғида кишан, бир томонда хотин, бола-чақа ғами... Ҳаммадан аламлиси, ҳар қадамда, ётган-турганда Бешбалиқ дағдағасига нишон!..

Зерикарли кунлардан бирида Чигатой хоқоннинг изатли элчиси Тобур қиётни қабул қилди. Нечундир бу гал акли қосир меҳмон анчагина димоғдор ва безлигини сездириб қўйди. Элчи ҳадяга қўшиб сўрғичланган мактуб топшираркан, димоғида пўнғиллади: «Жаноб, сиз Чигатойнинг боғлаб қўйган итисиз, ҳар не амрига қулоқ осмоғингиз керак!» Нимадир Маҳмуд ялавоч ичини қуйдириб ўтди. Ҳе, турки совуқ, Чигатой ити ким: уми ёки сен? Ўйламай-нетмай бидирлашини қаранг. Ахир, у кимсан жаҳонгир Чингиз назарига тушган одам эмасми? Қолаберса, отаси олдида Чигатой ғимирлаган бир кўнғиз... Мавриди келса, у билан бир ҳисоб-китоб қилди. Қоронғи гўрига аламу армон билан кетмас. Чигатой шунчалар бемехрки, улусдан тўпланган бож, хирож, ўлпон, пай солиқларини Бешбалиққа мунтазам жунатиб турса-да, тузукрок мурувват кўрганини эслолмасди. Бунча қаҳрга кўммаса Мовароуннаҳр ахлини? Айтганча, Тобур орқали йўллаган мактубида солиқлар миқдорини ошириш, босқоқлар жадал ва хавф-хатарсиз ҳаракат қилишлари учун барча зарур чораларни кўриш устида гап борарди. Буниси майли, одатдаги юмушлар... Чигатой тез кунда Бешбалиққа қирқ нафар онаси ўпмаган қизни тухфа қилиб юборишни сўрабди. Қайсидир ўғли уйланаётган экан, шу муносабат билан саройи ва тўй-ҳашамини Мовароуннаҳр гўзаллари безашини орзу қилибди. Ҳали бу савдо ҳам бор экан.

Тобур қиёт келтирган бир нарсаси эвазига ўн ҳисса нарса олиб жўнагандан кейин Маҳмуд ялавоч хоқон хоҳишини қай йўсинда бажо келтиришни ўйлаб боши қотди. Дангали, шундоқ қилсинки, сиз ҳам қуймасин, қабаб ҳам!.. Шу қарорда тўхтагач, машварат чақирди. Қароргоҳда кўпдан бери Хўжандда туманбоши лавозимида турган Чекан қўрчи, хос навкарлар сардори амир Зувалак, бош вазир Нодирхўжа Шафқатий, девонбеги

Мирғиёс синчи хозир бўлишди. Туни билан режа тузган ноиб асл муддаосини хозирча улардан ҳам яширишни маъкул топди.

— Билурсиз сарой турли икир-чикирларга кўмилганини. Мулозимлардин шикоятлар эшитиладир. Шу боис, ҳар не важни осон қилмак ниятида, хизматга тағин қирк канизак олмакка қарор бердим.

— Кўп маъкул ўйлабсиз, — деди Мирғиёс синчи тавозе билан. — Шукр, хазинангиз акчага тўла, аларни мояна билан таъминлаш бобида қийналмасмиз.

— Бу ишда ёрдамингизга муҳтожмен, — деди ноиб маъюсланиб.

— Ташвиш тортманг, жаноб, сизнинг номингиздан сарой учун сўралса, ҳар қандай ота-она арзандасини йўқ демас, — куллуқ килди Нодирхўжа Шафқатий, унинг ҳалимдек юмшоқ товуши хастаҳол эшитилди. — Ишончли кишиларимизни сафарбар этурмиз, иншооллох, тилагингиз мустажоб бўлур! Ҳатто камина ўн гулидан бир гули очилмаган дилбандимни мурувватли илкингизга топширишга розимен.

Маҳмуд ялавоч қалин кобоклари ичра кўмилган чавир кўзлари билан кулганча мамнунлик изҳор айлади. Иш ҳамирдан қил суғургандек осон кўчаётгани кўнглини ўстирди. Қирк сулув саройда тўпланса кифоя, сал вақт ўтгач, уларни хуфия тарзда Бешбалиққа қандай етказишни ўзи билади. Илоҳим, амир Зувалакнинг боши тошдан бўлсин. Енг ичида иш битиришда у чунонам устаси фаранг. Хайтовур бир хавотир бор, лақмалик қилишганини сезиб қолган ота-оналар саройни бошларига кўтариб, доду фиғон қилишлари мумкин. Лекин уларга жавоби тап-тайёр: «Хотиржам бўлинг, алар Чигатой тўйида қатнашиш учун кетишди, тўй ўтиши билан кучо-рингизга қайтишур!»

Нима бўлганда ҳам шунга ўхшаш жўялироқ овоза таркатади: орада ҳатто битта-яримта шаллакиси оғзини мойлайди ва амаллаб сувдан қуруқ чиқади.

«Яхши бузоқ икки онани эмади». Бу ақидани у азалдан миясига сингдириб олган, бинобарин, кўпинча шунга амал қилиб келди. Ҳозир алоҳида ҳузур тўйиб, қимматбаҳо тошлар билан безатилган тахтга суянаркан, мийиғида истехзоли кулди. Рост, Чигатойни кўргани кўзи, отгани ўқи йўқ, аммо... Не иложки, хозирча жилов ул суллох кўлида, шул боис ўлиб-тирилиб кўнглини топиш-

га ҳаракат қилади-да. Хали ҳаётдан умиди кўп, чунончи, ўғли Масъудбекни бирон шаҳар ҳокимлигига кўтаришни мўлжал қилган, бу ниятини ушатишда Чигатойга суян-маса бўлмас.

Бекасам чопон, учи қайрилма саҳтиёний этик кийиб, ихчам салла ўраган баланд бўйли, хушмўйлов эшикоға шовурсиз кирди. У чўвдек ёнаётган эроний гилам бўйлаб тахт сари чаққон йўрғалаб борди-да, хаёлчан ўлтирган хўжасига найча қилиб ўралган мактуб тутқазди. Эшик-оға бўсағагача орти билан тисарилиб бориб, секин ғойиб бўлгандан сўнг мактубни очди ва шошилмай ўқиди:

«Юртоға, Тобур ташрифидин воқиғимиз. Чигатой ҳаддидан ошибдир. Сиз эрса ул бетавфик амрини вожиб санамоқдасиз. Фикрингиздин кайтинг. Хоконга рад жавоби йўлланг. Билингки, бугун бўлмаса эртага барибир найранг очилур, жонингизни эрса нишонга олурлар. Ноиблик тахти сабил қолмасин».

Ажабо, мактуб имзосиз эди. Ким ёзиши мумкин юрак ютиб? Ноиб эшикоғани итобга олди, эшикоға кўрқиб кетди ва мактубни қайсидир мадраса муллаваччаси тайин-тайин қилиб ташлаб кетганини айтди. Негадир шунда ноиб хаёлида алп келбатли, қоп-қора соқолли дарвеш жонланди. Бу ўшанинг иши, фақат ўша шундай каромат қилишга қодир... Сўнг беозор, жаҳонгашта бир кас бунақа ғалваларга аралашиб юриши эриш туюлди. Чама-си, бу ерда бошқа гап бор, сарой кишиларидан қай биридир, ҳасади келиб, йўлига тўғаноқ бўлишга қасдланган. Ким экан ўша суллоҳ? Ким бўлса ҳам, совунига кир ювиб улгурмаган экан!

Маҳмуд ялавоч тезда имзосиз мактубни унутди, унда орага солинган пўписани ҳам эсдан чиқарди. Кўпинча ичкарида бошқа, ташқарида бошқа гап қиладиган бош вазир Нодирхўжа Шафқатийни мутғасил тергаб, сарой оёқ-қўли чаққон канизақларга муҳтожлик сезаётганини, айниқса, кейинги вақтларда нуфузли меҳмонлар шарафига уқштирилаётган базмлардан путур қочганини эртакеч таъкидлаб турди. Бош вазир билан девонбеги йўллаган оксочлар ҳар кун турли хонадонларга тумшуқ тикишар, бўй етган қизларни кўз остига олиб, ота-оналарни тилёғламалик билан аврашарди.

Кунлардан бирида Нодирхўжа Шафқатий мийиғида кулиб деди: «Ҳазратим, кўп қайғу чека берманг, учраган дарахтни тепсангиз ондин дувиллаб ойдек-ойдек қизлар

тўкилур!» Кўп ўтмай бош вазир тоғиб сўйлаганига имон ўгириб, кўнгли равшан тортди. Сарой хавоси ва туз-насибасини хавас қилган, пушти-панохлари розилиги билан аркка юзланган тўда-тўда қизлар ноиб ақлу хушини ўғирлади. Харир парда ва чиммат ортидан ўғринча сузилишлар, нозу истиғно билан киприк қоқишлар... Қани булар хаммасини ўз изнига тортиш иложи бўлса?! Ошиғич амр этдики: «Канизакликка саралаб олинг!»

Ажаб саядо юз бериб жанжал чиқишига озгина қолди. Хушнуд ноиб эса хаёлга чўмди: ана, улар, оккушлар янглиғ тизилганча Чиғатой хузурига кириб боришади. Чиғатой, нигоҳида суқ, Мовароуннаҳр малакларига пешвоз юради. Тилидан миннатдорлик сўзлари учади ва бу сўзлар Хўжаиддаги садокатли одамига аталган...

Ишлар юришиб турганда, даригки, Шафиқия мадрасаси муллабаччаларидан бири шаҳар бозори қок ўртасида, айни пешинда сухандонлик қилди: «Хушингни йиғ, фуқаро, Маҳмуд ялавоч қизларимизни Чиғатойга арзиманган пулга сотмокчи!» Бу гапни эшитиб тажанг бўлган мардум саройни босмоқ учун отланди. Иттифоқо, жоме масжидида пешин намозини ўқиб, хос навкарлари кўриқчилигида кўчага чиққан ноиб можародан хабар топди ва ўйламай-нетмай буюрди: «Бурдаланг, Худодан безганларни!» Сўнг имога маҳтал сарбозлар қилич яланғочлаб аҳли бозорни қандай тумтарақай қилганини синик кулганча от устидан томошалади. Кўнгли ҳамишагидек ғаш... Ахир, бетавфик улус суюлиб, ўзидан кетиб бораётир. Бу кунда шаҳару кишлокларда бузғунчилар уруғи урчиган, улар авом орасида изғиб, бўлар-бўлмас маломатлар тарқатиб, ташвикот юргизишади. Мана бугунги нохушлик ҳам шунинг оқибати бўлса ажабмас. Шаккоқлар жиловини бўш кўйгани учун ўзи ҳам айбдор. Алами келиб алланечук кўнишди. Худди шу он қалта соқол кўйган, кўзлари қийғирникидек тик боқувчи жуссадор йигит абжирлик билан рўпарадан чиқиб, қамондон ўқ узди. Шўрлик бир ингранди-ю, эгар қошига қулади. Ўқ ўнг елкасига санчилган эди.

Бунча совуқ экан ажал нафаси? Ноиб зим-зиё бўшлиқда муаллақ қотгандек эди. Беихтиёр унсиз оқ чекди ва зилдек оғирлашган танаси қуйига, аллақандай тубсизлик сари эна бошлади. Оқ нурлар билан қопланган баҳаво манзилда харир қийимдаги хушсурат фаришталар илик қаришилашди. Улар меҳрибонлик билан баданию юз-кўзла-

рини силаб-сийпалашарди. Теваракни қоплаган сабзорлар ичидан сирли шивирлашлар эшитилади. Шивалаб ёмғир ёғаётир, у ҳўл ўт-ўланлар оралаб илгари босмоқда. Ивиған уст-бошим қачон қурийдн, деб ўйлайди. Бир вақт қараса... Ё, фалак, манов банда ким?

Жикқа терга ботган Махмуд ялавоч бехосдан чинкириб юборди ва тепасида хиёл қимтиниб, паришонҳол ўтирган дарвешга зимдан кўз қирини ташлади. Аввал уни танимади, танигач, зўр-базўр илжайди. Анча-мунча ҳушини ўнглагандан кейин сарой табиби мулла Ибод Хўжандийни суриштирди. Дарвеш елка қисди. Пойгакда қўл ковуштирган амир Зувалак аста келиб тиз чўкди. У нукул ғулдирарди: «Хайрият, Эгам ёрлақади, Эгам!»

— Амир, не кўйга кўйдинг фақирни? — анчадан кейин тилга кирди Махмуд ялавоч. — Энди ҳолим не кечгай, нахотки дийдор махшарда қолур?

— Ундоғ деманг, қиблагохим, иншооллох, умрингиз узун бўлгай, — таскин берди амир Зувалак. — Хайрият, бахтимизга мана бу зот бор эрканлар, жароҳатингизга бир дору сурқадилар, андин сўнг чехраи муборагингизда тириклик нишонаси барқ урибдир.

«Дарвеш, дарвеш!..» Ноиб шифтга тикилганча, дилида недир эзгу истаклар қўзғалиб, такрор қилди бу сўзни. Бозор майдонидан чикаверишда рўпара бўлган йигитни, чийиллаб учиб келган камон ўқини тасаввур қилиб, кўнгли чучмал тортди. Неча кун бехуш ётди, мана бу банда елкасидан ўқни қандай суғуриб олди, ярасига қачон малхам босди — билмайди. Э, дариг, у бўдмаса чиндан ҳам холи не кечарди?!

— Сен фақирнинг азиз меҳмонисен, — деди ниҳоят Махмуд ялавоч ютиниб. — Хохласанг саройда қол, тоабад бошимда кўтаргаймен! — дарвешдан садо чикмагач сўради: — Не ғалат кимсасенки, фақирдин исми-шарифини яширадирсен?

— Фақирни дарвеш Адойи дерлар, — кулди у хотиржам.

— Балли сенга, дарвеш Адойи, қилган яхшилигинг мендин қайтмаса Эгамдин қайтсин, — Махмуд ялавоч юзига холисона миннатдорчилик ифодаси балқиди. — Аммо, то танда жоним бор экан, хизматингга яраша сийламакка уринурмен!

— Хар не сийлов каминага чикора... Нафсим ҳеч нарса тиламас, — хиёл маъюсланди дарвеш. — Айтган-

ча, жаноб, кулфатдин мен сизни огох этган эрдим, нечук инобатга олмасиз?

— Ох-ох, мактуб эгаси сенми? Худо хақи, ўзим ҳам сезган эдим, - яраси зиркиради чоғи, Маҳмуд ялавоч лабларини жуфтлаганча жим қолди, захил тортган юзида шубҳа аломатлари зухурланди. — Сенга осон, жаноб Адоий, аммо менга-чи, менга ҳам осонми? Сен бир бедана, ўрми, жарми, битбилдик! Мен эрса... юртни ўйлаймен, халқни деб ҳам ютамен.

— Йўқ, оға, адашмасам, сиз кўпроқ ширин жонингизни ўйлайсиз.

— Балки сен ҳақдирсен... Лекин, айт-чи, жонни, болачақани ўйламай яшаб бўлурми? — овози инграниб чикди Маҳмуд ялавочнинг. — Хар ким чекига тушганини тортгай... Сен дарвеш, фақир ҳукмдор. Чарх иккимизни ҳамсухбат қилганини кўргин.

— Эҳтимол бу чархнинг хатосидир.

— Андоғ демағил, фақир сени топганимдин мамнунмен, — деди фахр билан Маҳмуд ялавоч. — Ўйлайменки, менидек ҳукмдор кўнглини овлаганиндин сен ўзинг ҳам шодсен.

— Бир қошиқ қонимдин кечинг, таксир, камина кўлоёғингизда кишан кўрамен. Кўл-оёқда кишан билан ўзни ҳукмдор санамак қай рисолада ёзилган?

Маҳмуд ялавоч жавобга безиллади. Танидаги оғрик рухига кўчгандек бўлди.

— Дарвеш, халиги... сен ўқ ярасини тузатмоқдасен, бироқ ичимдаги азалий ярани тирнай-тирнай қонини оқишмоқдасен, — деди аллатовур надомат билан ноиб. — Шавқат қил, дарвеш. Айтдим-ку менга осонмас деб. Сен хайриятки фақат кишанни эсладинг, аммо бўйнимга бул осилганини билмайсанми? Хеч ким менга шафқат қилмади, хеч бўлмаса сен аягин, ниманг кетади аясанг, дарвеш?!

— Тангри аясин сизни, таксир.

— Ха-ха. Тани бошка дард билмас... Сенга таъна қилиш бўлса, таънадан осони борми? Агар чарх сени менинг ўрнимга қўйса кўрадинг. Гоҳ Хоразмшоҳ қўлида, гоҳ Чингиз кафтида хаппактош бўлсанг билардинг. О, бечорагина, бурро тилингни кесиб итларга ташлашмасмиди!? Кўрқув тушгач жонингга... тиз чўқардинг, эмақлардинг, этак ўлардинг, ёлборардинг. Жаҳонни титратиб турган ҳукмдор эса, аҳволингни кўриб қолибона

тиржаяди, ўз жонингни қайтариб ўзингга ҳады килади, эвазига эса имонингни, ха,ха, имонингни сўрайди. Неча марта ўзимга ўзим савол берганман: мол-хол, жон ширинми ёки диёнат? Жавобини билардим, лекин ўзимни билмасликка солдим, ха,ха, атай... Чунки энди мента барибир, мен бу фоний дунё устидан, ғаламисликда шайтонни ҳам ора йўлда қолдириб кетадиган зўравон ҳокимлар устидан кулишим керак эди. Йўкса улар мени нобуд қилишарди. Чингиз бу дунёдан ўзини ғолиб санаб кетди, асли у эмас, мен ғолиб эрдим! Унинг қиличи зўр чиқди, менинг ўйлаб топган йўригим! Охирида эса томошабин бўлдим! Кўрдим мени таҳқирлаган разиллар ахволини, сичқон ини минг танга бўлди барига?!

«Бир ховуч разилга қасдма-қасд шунчалар хийлаи найранг!? Ё, раббано!» — ёқа ушлади дарвеш Адоний; тик боқувчи йирик-йирик кўзларида нимадир яшиндек ёниб ўчди.

— Таксир, мурдорлардан ўпкалайсиз, ортингизда алар билан бирга хокисор фукаро ҳам борлигидан тондингизми?

— Фукаро? Не ул? Чибин билдим ани... Ҳануз чибин атармен, — қалин лабининг бир четини буриб қўйди ноиб. — Фукаро деб оғиз кўпиртирма, дарвеш, фукаро на яхшилиқни, на ёмонлиқни ёлчитгай! Бунга ўзим гувоҳ... Фукаро зўр экан, нечун Чингиз лашкари йўлини тўсмади, хўш?

— Бўхтон қилманг фукарога... Тўсди, о, тўсгандачи! Аммо сиз шохлардан ортгандан сўнг унинг кўнглига кириб олдингиз, унинг журъатини, сабру бардошини қурт бўлиб кемирдингиз. Бу дахшат эди, дахшат!

— Ман, ман-а?

Алам, аччиқ алам ўтганидан Чигатой ноиби аста-секин тўлғанди, отилиб турмоқчи ҳам бўлди. Аммо жароҳат санчиғи бирдан жунбушга келиб, жисми-жонини тўшакка баттар михлаб ташлади. Энди у ҳаддан ортик чарчаган, бахсу мунозара юргизишга бошқа холи қолмаганди. Ярим соатлардан сўнг дарвеш Адоний ярасига малҳам сурқади ва арк ховлисига чиқди...

* * *

Аҳли сарой орасида озми-кўпми обрў-эътибор козониб, каттами-кичик нуфузга эга бўлиб келган мулла Ибод Хўжандийнинг жони нақ ҳалқумида: таг-туғи номаълум

бир жодугар саройда намунча пашшадек айланишиб колди? Нонини яримта килмасайди. Пихини ёрган экан, иложини топса Махмуд ялавочнинг у енгидан кириб бунисидан чикса! Ноибни жоду килиб оёкка турғизди. Бу ишни нега у эплолмади, эплаганда қандайдир гадой эмас, ўзининг ошиғи олчи турарди. Шунча илму ҳикмати билан ҳеч нарсага ярамаса-я! Тўнка экан, тўнка! Аввалдан Махмуд ялавоч билан ораси совукрок эди, бу ҳол азда бааза тантик ўғлини суннат қилдирган кундан бошланувди. Ростини, ўшанда ўзиям сўқирлик қилган-да, бечора болагина дингилгинасидан сал ортиқ олворган экан, томи бошига кўтариб чунонам йиғладики! Сўхта босади, малҳам суркайди, қуйрук билан асални аралаштириб боғлайди, қани энди тузалса! Табиблик номини кўтариб юрганларига пушаймонлар еди. Ҳазаби кўзиган Махмуд ялавоч саройдан қувиб юбормоқчи бўлди. Орага бош вазир Нодирхўжа Шафқатий тушди, йўкса... Худо ҳақи қовуши ўнганган эди. Шундан бери ҳеч омади чопмайди. Сал илгарироқ катта малика Сарвиҳон бикач оғриб қолганда ҳам бирор дори-дармони билан тайинли ёрдам беролмади. Мана энди буниси чиқди оёқ тагидан. Қайси қасофат экан ноибга ўқ узган? Шу воқеа бўлмаса, аввалги кўрғиликларни бир амаллаб босди-босди қилган ва сал нафас ростлаган эди. Аммо буниси... Лаънати ноиб аввал кафанини бичмаган бўлса ҳам энди бичади, саройдан энди думини тугади. Ваҳ, бу нобакор, девор тагида қолгур, Хўжандда қаёқдан пайдо бўлди?! Худо ҳақи, у жодугар, жодугар бўлмаган тақдирда ҳам жосус, қайсидир мамлакат хуфийси. Кеча-кундуз ухламай саройдан сир ўғирлайди, ноиб ҳазрати олийларининг-ку тоза бурнидан бурундик ўтказиб олган. Ноиб шу кунларда унингсиз томоқ емайди, унингсиз мажлис қурмайди, зиёфатларга бормайди. Кеча кўрдик, дарवेशи тушмагур Шафиқия мадрасасида изғиб юрган экан, жаноб ноибнинг арзанда ўғли Масъудбек билан. Нихолдек нозик йиғитни қаланғи-қасанғи гаплари билан ўзига оғдириб олса ҳоли нима кечади? Чув тушади-ку бечора, бу дунёси ҳам, у дунёси ҳам қуйиб кетади. Йўқ, бу беандишалikka жим қараб туриш — гуноҳи азим, ноибга барини оқизмай-томизмай айтиши керак.

Лекин, ажабо, ноиб басир, қар — оҳу ноласини тингламади. «Мулла Ибод, бу кунингдан кўра ўлганинг яхши,

уч пулга арқон беради, ўзингни ос!» — ха-ха, шундоғ дағдаға килди. Қани шу дамда ер ёрилсаю қаърига тушиб кетса! Аламига чидай олмай, уйда кўрпага ўраниб ётди, димиқиб ўлишига озгина қолгач, бош вазир хузурига бориб, дардини ёрди. Нодирхўжа Шафқатийнинг ҳам хасратидан чанг чиқиб турган экан, уни тинглаб ўтириб, баттар тутакди. «Мулла Ибод, — деди талмовсираб, — сизнинг гамингиз гамми, биздан аҳвол сўрамайсизми? Жаноби ноиб эсини паккос епти: худобезори гадони ўрнимга кўтаришни ният қилти. Келганингиз яхши бўлди, бир тадбир ўйлаб топмасак, шўримизга шўрва тўкилгай!» Сўнг икковлон маслаҳатни пишитиб, саройга йўл олдилар. Бу гал мулла Ибод кўл ковуштириб турди, Нодирхўжа Шафқатий ичидаги зардобни қатра қолдирмай тўқди: «Ҳазратим, бир қошиқ қонимдан кечинг, муборак оёғингизга санчилаётган тикан камина оёғини ҳам қақшатадир. Сиз ақли расо инсонсиз, аммо бу кунда бир нокасу нотавон сизни қарахт қилмиш. Ани зудлик билан тафтиш айламоғингиз жоиздир. Кўпдан бери Балх ва Ҳирот амирлари Найманнинг қолган-қутган беклари билан тил бириктириб, Чигатой бошига ғавғо орттириш пайидалиги сизга аён эрур. Қўйингизга илон қаби кириб олгон бетавфик ўша ножинслар айғоқчиси эканини яқин одамлар маълум қилдилар. Нобакор ўртадаги хуфиялар орқали Ҳирот ва Балхга мужда етказар экан!» Кечагина тўшакдан турган Махмуд ялавочга бу гап палахмондан отилган тошдек ёмон тегди. Ҳайтовур, у бош вазир муждасига ишонишни ҳам, ишонмасликни ҳам билмасди. Фақат «яқин одамлар» қимлигини суриштириш қалласига келмади, бирон тайинли фикр ҳам айтмади. Бош вазир не қўйга тушганини табиб билмайди, аммо ўзининг ҳафсаласи пир бўлди. Эзилиб, ранг-кути ўчиб, хуноби ошиб уйига келди ва яна ими-жим ўралиб ётди. Эл орасида юролмай, саройга боролмай қолганини ўйласа, ичини нимадир омбирдек бурай бошлайди. Ярамас ноиб бунча ғўдаймаса! Анов томонда орқа тоғи борда, ўпанга суянади. Аммо, шошмасин, ўша хоразмлик иблисни бир бошламаса, ёруғ жаҳонда юрган экан. Етти йиллик чаён захрини қаро кунда асқотар деб шишада сақлаб қўйибди. Бир йўлини қилиб ўша савилни доригами, майгами, овқатгами қўшиб берса.. Аммо бунга эплаш осонмас. Тозидек сезгир соқчилар кўзини шамғалат қилиш лозим.

Бахтига, шу кун саройга индамай ўтказиб юборишди. Уззу-кун вазиру вузаро билан бирга бўлди. Кўз кири эса дарвеш Адойда эди. Мавридини топиб, халтасини ўғирлади, кейин билдирмай жойига қўйди. Шунақа қалтирадики! Лекин хадемай насиб этадиган қувонч олдида бу кўрқув сира арзимас эди. Ана энди Махмуд ялавоч онасини кўради, хайё-хуйт деб нариги дунёга сафар қилади, анови шайтон хамтовоғи эса Чигатой қахрига учрайди. Энди хаммаси зора ўнгланиб кетса. Илохим, ноиблик тахтига Нодирхўжа Шафқатий кўтарилсин.

Кеч тушиши ва Махмуд ялавоч дори ичадиган пайт бўлишини мулла Ибод ичи тирналиб кутди. Кўнглида гулгула, бир жойда ўтиролмай, аёнлар суҳбатига аралашолмай, айвонда асабий кезинади. Бордию дарвеш Адойни буткул шармандаи шармисор қилса-чи?! Шунда бир ўк билан уч кийикни кулатмайдими: Махмуд ялавоч тирик қолади, дарвеш Адой таъзирини ейди, ўзи эса эски мавқеини тиклаб олади.

Эшикога хай-хайлаганига қарамай, мулла Ибод хобгоҳга шахт билан бостириб кирди: остонада тимирскиланиб тўхтаркан, бир хайрон бўлган ноибга, бир беозоргина жилмайиб турган дарвеш қўлидаги пиёлага ваҳима аралаш тикилди. Орадан тахминан бирор дақиқа кечди, аммо товуш беришга ботинмай, тиззалари қалтирай бошлади.

— Ноиб жанобларини билмадим, аммо камина сизга мушток эдим, — ноўнғай жимликни бузди дарвеш Адой, хотиржам алфозда. — Хўш, нечун индамайсиз?

Мулла Ибод афсун бўлган каби ҳамон соқовланиб турарди. Алҳол кўзлари бежо, афти ҳам аллатовур кўпчиган, қотма чаккаларидан иссиқ тер қуйиларди. Ниҳоят, аста илгари босди-да, сўнг бирдан ўзини ноиб пойига ташлади.

— Қиблагохим, бу ножинс жодугарнинг сизга қилган ҳар не каромати ёлғон, Тангрига касамки, ул бетавфик жонингиз қасдидаги балойи азим эрур!

· Не деб алжирайсен, мулла Ибод?

— Пиёладаги заҳар, ичманг, асло ича кўрманг!

— Нима? — бақрайиб қолди ноиб, анчадан кейин ўзига келиб жаҳл аралаш сўради: — Шу гап ростми, биродар?

Маъюс турган дарвеш Адой пинак бузмади.

– Ғўлин шимиётирмисен, гумрох?

– Таксир, аввал ўзи нўш этсин, шунда сиру савдо билингай, — суҳбатга аралашди бир чеккада қўл боғлаган амир Зувалак.

– Тўғри, шундай қилсин, — ҳовликиб уни қувватлади мулла Ибод.

– Сиз ҳам шу фикрдамисиз? — қўркув ва таажжуб остида қолган ноибга кўз қириши юборди дарвеш.

– На илож, булар дилимга шубҳа солмишлар.

Яхши, кўп яхши, фақат бир шартим бор, — деди ўйланиб дарвеш Адоий. — Бул доридан каминадан сўнг мулла Ибод ҳам татисинлар.

– Албатта, албатта, сиз тирик қолсангиз, — деб илжайди табиб.

Энди дарвеш Адоий нигоҳида бир қадар қатъият, умидворлик зухурланди ва пиёладаги гулобий суюкликни бир томчи қолдирмай сипқорди. Салдан кейин кафти билан бамайлихотир лабларини артди. «Хайрият, — деди ичида мулла Ибод кулимсираб. — Тамом, заволи етмиш! Бу кундан саройда камина байрам қилурмен!» Нечукким асаби симдек таранг тортилди. Ҳозир кулайди, аввал муздек кўкаради, кейин бўғилади, телбаваш киёфада юз-тубан йиқилади. Беш, ўн... дақиқа кечса-да, барзангидек кўкрак кериб турган дарвешни жин ҳам урмади.

– Навбат сизга, оғам — деди ниҳоят дарвеш Адоий, пиёлага шишадан дори қуяркан.

Шўрлик табиб нақ шайтони лаъин рўпарасила тургандек қалт-қалт уча бошлади. Тавба, ақл бовар қилмас, баттолнинг бир мўйига ҳам путур етмади. Нахотки ишониб юргани эскирган ва кучдан кетган бўлса? Ёки адашиб шишага бошқа нарса томиздими? Шиша бегона деса... Йўқ, ана, ўзи: сиёх рангда, бўйни ингичка... Ҳалиги шубҳаси тўғри, бирон нима аралашган-у, захри кесилган. Э, аттанг, яхши режа ўйлаб топган эди-да! Лекин бу иблис, иблисга ҳамтовок!

Турли шубҳа-гумон гирдобида сўзаётган мулла Ибод ноилож пиёладаги савилни кўтариб юборди. Ўша захоти, ха, ўша захоти томоғига чиппа олов ёпишди ва бир зумда бутун жисмига ёйилди, «куйдирмакда» дейишга улгурди, холос. Ногоҳ товуши ўчиб гуппа кулади. Юз берган ходисага ноиб ҳам, амир Зувалак ҳам хайрон. Бирпасдан сўнг амир Зувалак жасад тепасига борди ва ваҳимм қотган кўзларни юмдириб қўйди.

— Бу доруга захар кўшилгани рост, — деди анчадан кейин дарвеш Адоий таассуф билан. — Аммо бу разил ишни камина эмас, марҳум банда адо қилган.

— Во ажаб, сиз бундин вокифмидингиз? — бетокат сўради ноиб.

Дарвеш жавоб ўрнига истехзо аралаш кулимсиради.

Ахир сиз андин менга ичирмакчи эдингиз-ку?

— Асло, асло... Камина табибни кутдим.

Оғу нечун сизга таъсир қилмабдир? — ноиб гиламда жонсиз ётган мулла Ибоднинг чўяндек қорайган бетига кўз қирини юборди: ичини нимадир таталаётган эди.

Камина болалигимда қорақурт ютганмен. Чарвига ўраб!..

— Қорақурт?

— Шундов... Анинг захридан ўткирроқ захар бўлсагина каминани йиқитиши мумкин, — энсасини қашиб қўйди дарвеш Адоий. — Раҳматли падарим қорақурт ютишнинг хислати тўғрисида кўп аломат ҳикоятлар сўйлардилар.

— Вах, одамзот!

Рост, бу бандага Оллох назари тушган, унга асло фириб бериб бўлмас, лекин ўзи истаган одамини истаган пайтида деворга суянтириб кетгай. Иложини тополсайди, бутунлай канотига тортарди. Шундай бир одамга мухтож, агар фиску фасод ичида эсон-омон юрмоқ иста-са, фанимларини мот қилмоқ пайида бўлса, уни ҳузурида олиб қолиши керак. Сезади, дарвеш Масъудбекка ихлос қўйган, шундан фойдаланади, ўғлимни паноҳингга ол, ақлу хушини пешлаб бер, давлатга кўмаман, дсб кўнглини овлайди.

Амир Зувалак гумашталари мулла Ибод жасадини замбилга солиб, хобгоҳдан олиб чиқишди. Эртаси куни сирли ўлим топган табибни тупроққа топширишди. Жанозага, Маҳмуд ялавоч билан бирга, дарвеш Адоий ҳам қатнашиб савобгир бўлди. Жамоа жамланган пайтда бош вазир Нодирхўжа Шафкатий алағдалик билан кўп типирчилади, бир неча бор мулла Ибоднинг ўғли Содикбек сари энгашди ва дарвеш Адоийни кўрсатиб неларнидир пичирлади.

«УЧҚУР АРҒУМОҒИНГНИ ЭҒАРЛА!»

Жаханнам дегани балки шудир. Хар нарса бу ерда мубҳам, малолли, кеча билан кундуз фарқсиз кечади. Ойдин нима — алҳол унутилган, унутилган... Димиккан ҳавода сокин бир ларза сезилади, ларзаки, ер юзидаги жамики ваҳимани жамлаган. Девор, не-не бандаларни кўрган девор, недандир хижолатдек, соқовланиб гунгурс туради.

Не аламки, куни кеча Худо қарғаган қаттол гўпа Маҳмуд Торобийни зимзиё кўйнига олди. Толиқиб, бир ҳолга келган, сабр косаси лим-лим тўлган Шамсиддин Маҳбубий уни дафъатан танимади, танигач, туркий қавмларни қон қакшатаётган Бурҳониддин етти пуштини тавақи лаънатга кўнди, сўнг ҳам ўзи, ҳам шогирдига Оллоҳдан сабр ва шафоат тилади.

Ажабо, Маҳмуд Торобий чархи қаж бошига солган кулфат даҳшатини сезмаётгандек, бир бурчакка қисилиб олганча бефарқ ўлтирарди. Қараши маъносиз... Гоҳи тилида ёлғиз калима: «Тақдир бизни шу ерда учраштирдими, қиблагох?» Шунда устоз, жойнамозига оғир чўкканча, ғамгин бош тебратди, устоз билмайдикки, баҳодир ичичида нимадир аччиқ-аччиқ жунбушга келади, баҳодир тасавурида яйдоқ йўл, йўлки, асов от туёқлари тагида ингранади. Бедовни тўхтовсиз қичаётган суворий тақимиға оғзи бўғилган қонни жон-жаҳди билан босиб олган. «Ойи, ойижон!» — дея чинқирганча, орқадан болақай югуради ва баногоҳ бўйнига ярақлаган шамшир тушиб, атрофга қон сачрайди, тиркираган қон уфқ этакларини, йўқ, бутун заминни, осмону фалакни бўяб ташлайди.

Баҳодир букчайиб қолади, ожизлик инон-ихтиёри устидан бутунлай ҳукм юргизаётганига имон ўгиради. Синглиси Суйгуна Зебо, Муҳиддин Камол билан биргаликда, бало-қазодан эсон-омон кутулиб кетганини эслаб, руҳи бир қадар ёришади. Лекин, ғофилки, тақдир Суйгунани ҳам, Муҳиддинни ҳам аямаган, сингил аъмоли қил устида, довқур йигит қайсидир овлоқда яраланиб ётмиш!

Маҳмуд баҳодир устодга афсус-надомат билан нигоҳ ташлади ва шу маҳал тепада нимадир кетма-кет гурсиллади. Қимлардир талваса ичра ихраб-сихради. Сўнг зил-

дек сукунат чўкди. Кимлардир эҳтиёткорлик билан кадам босиб, канахона оғзига яқинлашди ва чаққонлик билан аркон туширди. Устод билан шогирд хайрон: нималар рўй бераётир?

Бир зумда улар ўзларини тепада кўришди.

Зиндоннинг асосий бўлмаси ҳисобланган кенггина ҳужрада бесаранжомлик ҳукмрон эди. Бир чеккада шўрлик Муқбил маймоқ кулликланиб, оғзига пайтава тикилганча, ғужанак бўлиб ётибди. Посбонлару гумашталар ундан бешбаттар холга солинган. Торгина йўлда бир неча оёқ-кўли боғли соқчи устидан хатлаб ўтишга тўғри келди. Ҳамон ҳеч нарсани тушунмаган устод билан шогирд ҳаёлида нечундир тап-тақир арк майдонида ҳамиша хизматга шай турадиган қонсираган кунда жонланди.

Сўнг ҳазрат Маҳбубий кўкимтир калта камзул, кирмизи шалвар, саҳтиёний этик кийган, белларига ханжар осиб олган йигитларга эътибор берди ва бу тоифа хизматкорларни Бурҳониддин хонадоида кўрганини, ҳатто даставвал ўзини шулар ҳибс қилишганини хотирлади. Миясида ажиб фикр ярақлади: Гура қилган бу ишни, Гура! Нечун боши балога қолишини ўйламабди? Булар унинг мулозимлари-ку!

Устозу шогирд шаҳар нафасини туйиб беихтиёр энтиқишди, азалий ва абадий шовқин-сурон рутубатга узок вақт кул бўлган дилларини гўё аллаларди. Сўнг ҳар бирини, алоҳида эгарланган от ўнглаб, икки томонга олиб кетишди. Ўзаро кўзлари қири билан хайр-хўш айтиб улгуришди, холос.

Маҳмуд Торобий ғаш ва таажжубда: булар ким, не истайдилар? Нега устоэни бошқа ёкка, ўзини бўлак томонга етакламишлар? Қовокларидан қор ёғдириб, саволларга бирон тайинли жавоб айтмайди гурсухталар. Шундай топширик олган бўлсалар керак.

Ярим соатча юришгач, бедовлар жилови тортилди. От устида бир чимдимгина мизғиган Маҳмуд баҳодир аста киприк очди ва шаҳар чеккасидаги уч паҳсали работ рўнарасида туришганини кўрди. Дарвозадан эликларни қоралаган ҳабаш аёл чиқди. Ҳавоси шунақа баланд эдики, суворийлар бараварига таъзим қилишди.

– Азиз меҳмонни қабул эт, опача, деди барваста сарбоз дўриллаб.

Хабаш аёл совукрок илжайди, сўнг ола-була кўзларини баходирга кадаб, ногох юмшади:

– Хуш келибсиз, йигитлар сараси!

Хабаш аёлни чалиакка ўраб ташласанг ит емаслиги аниқ, лекин овози қаймоқдек эди, енгил таъзим билан қилган лутфу карами яқин-орада мулозамат кўрмаган йигитни шамдек эритди. Чиндан ҳам аёл хатти-харакатида қандайдир шайтоний жозиба бор эди. Кўзлари кўмир ичидаги чўғдек шуъла сочарди, олдинда пилдираб одимларкан, қайта-қайта иликкина жилмайиб қўярди. Энди бир сўз қотмай йигитни ховли этагидаги мевали дарахтлар панасида жойлашган шинамгина уйга бошлаб борди. Остонага етар-етмас баходир димоғига гуп этиб буғ тафти урилди, шунда барини англаб, мамнун бош ирғади.

Махмуд баходир қачон кўзгуга караганини эслолмайди, ногох йўлакка қўйилган баланд тошойнада аксини кўриб, дафъатан ўзини таниёлмай қолди. Ойнадан қоп-қора тўрва соқоли кўкрагига тушган, бурни сўппайган, ёноқлари бўртиб чиккан рангпар кимса тикилиб турарди. Забардаст елкалари чўкибди, чўнг билаклари ингичка тортиб, кўзлари киртайибди. Э, вох, бу ўша, елкаси ер искамаган паҳлавонми?

Ҳозир ҳаммасидан ҳам кўра сартарош лозимлигини ўйлади. Эринчоклик билан ечина бошловди ҳамки, остонада оғзи бўғилган чарм халтача кўтарган кимса пайдо бўлди. Имо-ишорасидан билдики, Оллох ниятига яраша керакли одамни йўллабди. Фақат бечора гунг экан...

Сартарош ғовлаган соч-соқолини эпчиллик билан бирпасда кузаб қўйди. Сўнг қайта-қайта таъзим қилиб жўнаб қолди. Орадани ўн дақиқа ўтар-ўтмас яна бир кимса кўришниш берди. Бу шўрлик ҳам соқов эди. У қалин шохи матодан тикилган ок шалвар, енги узун ок қўйлак, зар жияк солинган қизғимтир банорас камзул, бахмал дўппи ва сахтиёний этикни бурчакдаги миз устига тартиби билан териб қўйгач, аста буқилди. Сўнг ичкари хонага бошлади, баходир у ўзини буғхонада ювинтириб қўймоқчи эканини англаб, бундай хизматни рад этди. Иликкина сувдан хузур қилиб ўзи баҳра олди, жиндай бўлса-да, олам ғалваларидан, руҳини чулғаб олган оғриклардан йироқлашди.

Жон-тани кушдек енгил тортган Махмуд баходир гу-маншта келтирган либосларни кийди. Энди руҳида хор-

гинлик эмас, шижоат ҳоким эди. Фақат, таажжубки, тақдир сийлаётирми ёки масхара қилаётирми? Ҳар ҳолда у ортида кўнглига яқин кишилар турганини тасаввур қилгандай бўларди. Ажаб умид билан тагин ўзини кўзгуга соларкан, энди рўпарасида бутунлай бошқа одам бўй ростлади: шахзода келбатли ўғлон! Сал озганини айтмасан, нақд ёшлиги сари, қачонлардир ўжар Субуҳабибини мафтун қилган хушсуврат йигит ҳолига қайтган эди. Во дариғ, ўша меҳрибон гулираъноси бугун ёруғ оламда йўқ, бағрини ўйиб, етиму ўксик қилиб кетди.

Оғир хотиралар гирдобига тушган баҳодир қарокларига иссик ёш куйилди. Ёруғ-кенг дунёга сиғмай, ёниб-куйиб, ўртаниб турганда ҳабан аёл товуши эшитилди.

— Нозаниндай бўлиб кетибсиз, йигит, қани юринг.

— Опажон, айтинг, камина қайдамен? — ўксиниш аралаш сўради баҳодир. — Эшитишимча, Бухоронинг қадимги подшолари ўз ёвларини қатл олдидан шундоғ ардоқлаганлар!

— Бундай хаёлларга борманг, сиз юлдузи қулган бандасиз.

Энди тақдирга тан беришдан бошқа иложи қолмади, охирига қадар кутиш учун қарор қилди. Шошилмай ҳовлини кесиб ўтишди ва зина бўйлаб қибла тарафдаги мухташам иморатнинг иккинчи ошёнасига кўтарилишди. Топ-тоза пат гиламлар тўшалган кенггина йўлак ислимий нақшлар чекилган бағдодий эшик рўпарасига етаклаб келди. Аёл эшикни тортинмай очиб, хангу манг йигитни хушмуомалалик билан ичкарига чорлади.

Чоркунжак саҳн нозик гулбарглар тасвири туширилган эроний гиламлар билан сарафроз, этакрокда зарҳал билан зийнатланган хитойи чинни кўзалар тизилган, улар ёнида уд чалаётган аёллар қиёфаси ифодаланган сиркорий хайкалчалар турар эди.

Ўрталаги узун хонтахта сархил неъматлар билан тўлғазилганини кўрган Махмуд баҳодир қулт эткизиб ютинди, аммо нафси қанча хуруж қилмасин, ҳеч нарсага узалмади.

Ҳабаш аёл манзиратни жойига қўйгандан сўнг хонадан шарпадек сирғалиб чиқди, ҳаял ўтмай эшикда зардўзи дўппи кийган, сочини майда ўриб елкасига таплаган, кош-кўзига дид билан ўсмаю сурма қўйган зулфи гажак нозанин кўринди. Жувон босайми-босмайми қилиб охис-

та юриб келар, дуркун қоматидан ажиб назокат ёғилар эди. Хиноли кўлидаги майкўзани хонтахта четига эҳтиётлаб жойлаштирди-да, енгил таъзим қилгач, хайратга чўмган йигит рўпарасига омонатгина чўкди.

— Исминг недир, эй пари? — деди Махмуд баходир, жувоннинг ойни уялтиргудек жамолига асир бўлган холда. — Айта қол!

— Фақира Моҳигулмен, — деди у анчадан кейин, хаяжонли товушда.

— Моҳигул, Моҳигул... Бинойи исм, — деди Махмуд баходир завкланиб. Хўш, Моҳигул, сўйла-чи, сен билан мен қандоғ гўшада ўлтирибмиз, кимнинг тасарруфидамиз?

— Авф этгайсиз, барно йигит, фақирага бул борада сўйлашмак тақик этилмиш, — гуноҳкорларча бўйинини эгди Моҳигул.

— Ажабо, нечун? — таассуф билдирди Махмуд баходир. — Унда не борада сўйлашмакка изн бермишлар?

Моҳигул жавобга ийманиб, гулдор чинни майкўзага кўз қирини ташлаб қўйди. Гўё бу билан дедик, куйган жонимини итотга олиб нима қиласиз, кийнаманг, фақиранинг вазифаси ушбу идишдаги сеҳрғар бирлан кўнгил овлашдир. «Унда нечун жимсен, тўлдирмайсенми, сипкормаймизми, бу тириклик сувини!» Баходир хитоб қилиб юборишига оз қолди. Зўрға тилини тийди, ўз жодусига тортаётган майкўзага тикиларкан, зиндонни, у ердаги можароларни эслади, шўрлик хотини билан ўғли қисмати ёдига тушиб, кўзларида ҳалқа-ҳалқа ёш айланди. Суву селоб бўлиб ўлтирганини кўрган Моҳигул шошди: чехрасида бир таассуф зухурланди-да, беихтиёр майкўзага кўл чўзди.

— Хайронмен, сиздек мард бир одам дилида армон не қилсин, алам не қилсин, — ингичка қошларини чимирди Моҳигул. — Мабодо бўлса, мана бу чоғир барини ювгай, барчасидан фориг этгай!

— Камина гўрлигимда ондин тўйиб-тўйиб ичдим, наф топмадим, у ҳам бандаларни алдагай, ваъдаси ҳам, хумори ҳам ёлғон!

— Қисмат алдовидан кўра май алдови афзал, пахлавон, — деди жувон ўғринча қараш қилиб. — Бул чархи кажда май қудратига суянмасангиз нимага суянурсиз?

— Майи нобга суянмак девоналик.

— Оллоҳ ўнг қилгай девонанинг ишини!..

Ғамзада Махмуд Торобий юраги сим-сим тўқилди, ташналик, жонни чатнатиб юборадиган ташналик яна ружу қилди. Босармикан шу азобни майи ноб? Охуваш косагул табассум қилмакда: босади босади... «Ол, ола қол, андухдин фориф бўлгайсен!..» Ҳусни мулки, хусусан ўтли нигоҳи жон сўрайдиган малак амрига бўйсунгиси келади. Ғойибдан эса ҳам сокин, ҳам залворли бир нидо эшитилади. «Тутгил ўзингни, ул сени мазахлайдир!»

— Моҳигул, илтимос, жомни қўй жойига... Фақат айтгил, ундаги нарса нима, ажалми, тириклик муждасими, адоват шарбатими? — ўзида тушунуксиз ғашлик туйди Махмуд баходир. — Айт, қай бири? Қай бири? Нафс балоси ғолиб бўлиб, ўзлигимни гирдобга солсам маъқулми? Йўқ, Моҳигул, шафқат қил, менга раҳминг келсин, жомни яшир, кўзим тушмайдиган жойга яшир!

Моҳигул, гул-гул очилган чехраси бирдан сўлғинлашиб, не қиларини билмай жовдирлади. Ахир, у нозу қарашмаси, асалдек ширин лутфу қарами билан не-не топ дилларни ийдирмаган, не-не алпларни қошида тиз чўқтирмаган, аммо мана бу йигит ҳатто қўлидан қадах олишни ҳам истамаётир!

— Ихтиёрингиз, — дея зардали шивирлади офатжон малак, — фақира бир шўрпешона жориямен.

— Асло! Сен дилдорсен!

— Маним кунимни ғанимингизга ҳам кўрсатмасин Яратган эгам.

Энди Моҳигул товушини ўксиниш босиб кетди, яна бирор лаҳза хомуш тургач, май тўла жомни аста лабига теккизди ва бирдан охиригача симириди. Тубсиз қарокларида ажаб ҳузур аксланар экан, қафти билан аста дудоғини артди.

— Сезиб қолсалар ўлдирарлар.

— Ўлдирарлар? Қимлар?

— Шафқатсиз Гуранинг одамлари.

— Тавба, Гура дедингми?

— Тили-забонимни очиб қўйди манов нарса... Хай, остирса остирар ўша сатанг, — қирмизи лабини бурди Моҳигул. — Билсангиз, барно йигит, биз ҳаммамиз Гура хотунга тобемиз. Бу ҳовли-ҳарамга қўшиб бизни Чигатой Гурага тортиқ қилган, Гура ўғли Ганду Чинони шу ерда жойлаштирамоқчи эди, арзандаси ўлиб, нияти амалга олмади.

— Шундоғ дегин, энди камина ҳам анга тобеми?

— У ёғини билмадим, йигит...

Моҳигул, майи ноб таъсирига берилган Моҳигул хақиқат бетидаги пардани тортиб туширди. Сўнг ўзи кўрқиб кетди, кагта бир гуноҳга қўл ургандек нафас ютиб ўтирди. Зимдан унга қараркан, Маҳмуд баҳодир вужуди ва шуурини ғазабга ўхшаш нарса чулғаб олди. Кўз ўнгида атласу кимхобга бурканган, нозик қўллари ва кулоқларида тилла-кумуш такинчоқлар ялт-юлт киладиган Гура хотуннинг келишган қадди-басти гавдаланди. Гура, Гура... Оҳ, телбагина аёл, нега ундай қилдинг, не муддаода ўта қалтис ишга журъат этдинг? Наҳотки баҳодир юрагидаги музни эритмоқчи бўлсанг? Сен билмайсенки, баҳодир бошига не савдолар тушди, у нима ҳамда-ю, сен эса кўнгил кўчаларида сарсону саргардонсан!

Ўнғайсиз жимлик... Моҳигул нигоҳида аллатовур сирли маъюсланип... Ва ўзини тутолмай нуқул жилмаяди, кулгичлари хусни мулкани тағин ҳам нурлантиради. Дафъатан кўнгли мусика тусайди, кула-кула, соллона-соллона токчадан садаф билан мунаққиш қилинган жоннона танбурни келтиради. Нозик панжалар хароратини туйган танбур ҳазин нолишлар билан исён кўтаради.

— Амр этсангиз, қайси куйни чалай? — деди Моҳигул танбур пардаларини эҳтиёткорлик билан созларкан.

— Қай бири ёқади ўзингга, ўшани чалгайсен...

Нигоҳини бир нуқтага қадаганча Моҳигул секин боши ирғади, нигоҳида ўша маъюслик... Бутун инон-ихтиёрини энди созга берган эди, ниҳоят тап-таранг ингичка торлар эшила-эшила, гуё юрагини ўртаган аламу армонларни охангга сола бошлади. Бўлмани тутган куй бир титраниб тинган маҳалда гумашта зира хидини анқитиб барра кабоб келтирди ва иштаҳаси карнай Маҳмуд баҳодир «хужум»га ўтди...

— Чал, эй малак, чалавер!

Шамдек эриб, тўлиқиб ўлтирган жувон ногўх қўзларни чакнаб, танбурни шундоғ сайратдики, гуё бутун борлик-дунё эзгин-эзгин нолишлар измига бўйсунди. Ҳам руҳан, ҳам жисман чарчаган йигит куй шавқидан эриб мудради, кейин уйқуга чўмганини билмай қолди. Уйқусида ҳам мусика садоларини хис қилиб ётди. Ажабки, энди танбурни Моҳигул эмас, Гура хотун чаларди. Малика ғусса аралаш хаяжон комида, нигоҳида — сирли

бир муштоқлик! Олтинранг сочлари тўзғиган, ковоклари кўпчиган, дудоқлари қакрок... Ахийри, у танбурни бир четга қўяди, дилдан хўрсиниб, ўксинини аралаш шивирлайди:

— Хей, ўғлон, учқур аргумоғингни эгарла, мени мингаштир, гурбатдан холи хилват жойларга олиб кетгил!

— Гура, эй, пари-пайкар, сен мени зиндондан қутқарибсан-у, аммо шайтони лаъин кафасига солмишсан!

— Йўқ, ўғлон, энди сен на зиндонда, на кафасдасен, озодсан!

— Ҳазратим-чи?

— Ҳазрат ҳам хур!..

— О, Гура, жоним садаға сенга!

— Учқур аргумоғингни эгарла, ўғлон!

Фира-шира қоронғуликка чулганган кенг даштнинг у бурчидан-бу бурчига саросар чопган кўйи Махмуд баходир бедовини кидирди, тополмай, кўнгли ғуссага тўлди. «Отим қаён қолди?» — дея алам билан ғудранди ва ўз товушидан уйғониб кетди.

Аллақачон тонг бўзарибди. Ташқарида сахархез кушлар мажлис тузиб чакчаклашар, деразалардан тушаётган шафаксимон ёруғлик бўлма нақшларини алвон тусга бўяган эди. Бундай шоҳона масканга қандай келиб қолганини дафъатан эслолмади, кейин зиндондан ўзини ўғирлашгани хотирга келиб, ғалати орзиқди. Ховлига чиқиб ювинди, сахийлик билан ифори бўй таратаётган гулларни узоқ томонга қилгач, бир ғашлик билан изига қайтди. Бўлма остонасида қаршилаган ҳабаш аёл қовоғидан қор ёғарди.

Не мужда бор, опача? — хавотир аралаш сўради баходир.

— Ҳозиргина Гурадан элчи келди, шўрликни зиндонга тикмишлар!

— Сабаб?

— Сабаби аён, ўзингизни гўлликка урманг... Искирт Бўринайхон тўполон кўтармиш, — кўз ёшларини тиёлмай, пиқиллаганча давом этди аёл. — Хоним огоҳ этибдики, энди бунда узоқ қолмоғингиз хавфли, теъда бошингиз оққан томонга жўнар экансиз.

Бўлмага ранг-рўйи ўчган Мохигул кирди. Бугун у ясан-тусанни ўзгача қилган: сочини иккита қилиб ўрибди, зардўзи дўпписи устидан чамбарак қилиб айлантарибди. Ўсма-сурмани кош-кўзига кечагидан ҳам нафис-

рок қилиб сурибди, ёнокларини билинар-билимас упа-эликка бўябди. Эғнида марғилоний саккиз тепки атлас кўйлак ва лозима, оёғида учли зар қавуш, бежирим зар нимчаси тикмачокдек кўксини таранг тортиб турибди. Дудокларида синик бир кулги...

Йигит, сиз энди озод кушсиз, учасиз-кетасиз, Моҳигул бўсагадан берирокда паришонҳол тўхтаб, бир озор билан сўйлади. Тирик бўлсангиз унутмағисиз, бу ёруғ оламда бир мушфик туткун борлигини... Шўрлик умид узмаски, бир кун қайтиб келурсиз, ул бечорани жабру жафолардан халос этгайсиз.

Йўқол, гўрсўхта, кимнинг кўзи учиб турувди сенга, — хабаш аёл Моҳигулни кўксидан итарди, у бош эгиб чикиб кетгач, баҳодирга юзланди. — Гура яна демишки, сиз қайда бўлманг, ўзи топиб олармиш, сиздин ҳар не кўмагини дариф тутмасмиш.

Қандайдир куч Маҳмуд Торобийни қайтадан жоду қилди ва у танидаги қарахтликни аниқ туйди. Хаёли эса чирпирак бўлиб кетди. Ахир, қандоғ гап: гулдек нозик, паридек сулув малика зиндон қомида қурт-қумурскаларга таланиб, хор ва абгор бўлиб ётса! Ох, Гура, Гура! Сенинг ҳам пешонанг шўр экан-да! Шўр бўлмаса...

Йигит муштларини тугди, аста ох чекаркан, нимадир кўксидан аланган оташ бўлиб ёнди. Майин бир товуш янгради қулоқлари тағида: «Учқур арғумоғингни эгарла, ўғлон!...»

Учинчи боб

ЕР ОСТИ МАМЛАКАТИДА

Хўжанд арки ташқаридан ҳам, ичкаридан ҳам кўрикланади. Муюлишларда, маҳалла, бозорларда хуфиялар изғийди. Вазирлар, уламолар, лашкарбошиларгина эмас, айғокчи изидан айғокчи қўйилган. Чингизийларга тақлидан Маҳмуд ялавоч шундай қондани яшириқча жорий этган, борингки, арк девори устидан қуш ҳам учиб ўтолмас. Баъзан у кечки пайтлар амир Зувалак билан бирга сайрга чикади, шу баҳонада посбонлар хушёрми, гафлатдами — ўзи текшириб кўради. Жума кунни кечқурун соқчибошини ҳузурига чақиртириб, ундан шаҳар осойишталиги қай даражадалигини суриштирди, фуқарони

кон қакшатаётган ўғри-каззоблар қўлга тушган-тушмаганлиги билан қизиқди. Сўнг гапни айлантира келиб, дарвеш Адоийга тақади.

Тўғриси яйт, амир, — деди у жиддий тарзда, — сенингча, у қандоғ одам, ишонса бўлғайми унга?

Ўлгудек хушёр, зол... Атрофингизда ўралашаётганидин хавотирдамен, — чўчинқираб сўзлади амир Зува-лак. — Кўп жаврайдир, кўп кароматлар кўрсатадир, асалнинг ҳам ози яхши, қиблагохим.

— Фақирга қилган яхшиликларидан тонасенми?

— Асло тонмасмен... аммо... Айтмак қийин...

— Чайналма, амир!

— Фаҳми ожизимча, дарвешлик анга касб эмас, шунчаки ниқоб, — сал дадиллашди амир Зувалак. — Гаплари ғалати... Ҳеч эйтибор қилдингизми? Эсланг-а, оёқ-қўлингизга кишан солинганини айтиб, сизни масхара қилмиш! Хўш, не тилақда... не кишани писанда қилур?

— Ҳа, ҳа, чиндан қизик...

— Сиз анинг олдида ипақдек эшиласиз.

Нечундир Махмуд ялавоч елка қисиб, кулимсиради.

— Масъудбекдин гап сўранг.

— У ўзини кўпрак ўғлимга яқин олмоқда.

Худо хақи, дарвеш Масъудбек бошини айлантириш билан овора, — дарғазаб қиёфага кирди амир Зувалак. — Алар суҳбатидан воқиф эмасмен, аммо кўнглим сезмақдаки... дарвеш уни бад кўчага судрамақда. Шу сабаб, афу этинг, қиблагохим, ул жодугар ортидан одам қўйдим,

— Бу тадбиринг маъқул, амир.

Ҳузурингизга кела туриб ҳам аларни бирга кўрдим. Арк айвонида гурунғ қурмишлар. Одатдагидек, дарвеш вайсамақда, Масъудбек анинг оғзига термулган... Илоҳим, охири бахайр бўлсин...

Шубҳа... Шубҳа имонни харом қилади. Ноиб ўйга толди, амир Зувалакка жавоб бергач, негадир юраги қисилаверди. Истайдими, йўқми, дарвешга суяниб қолди, энди унингсиз кўп нарсани тасаввур қилолмайди. Дарвеш ҳам унга, сарой тутумига ўрганаётгандек эди. Ажабо, ниқобда юрган бўлса, унда ким эрур?! Аршдан тушган фариштами ёки шайтони лаъин? Ёки Арабдан, ёки Хуросондан, ёки Ҳинддан келган жосусми? Асл нияти недир? Хўш, таъна тошлари ёғдирган бўлса нима қилибди? Эшитардики, тарки дунё қилган, Тангри дий-

дорига ошиккан орифийлик даъвосидаги кимсалар адолатпеша ва чўрткесар бўлурлар! Айтганча, у, Чигатойнинг суянган тоғи, дарвеш учирқларига не муносиб жавоблар берди?! Факат тилини ари чакқандек гўлдиради, бор бўй-басти билан рўнара бўлган ҳаққа тик қарашдан чўчиди. Дарвеш Масъудбекка хайрихоҳ эканлигини яширмайди, ҳатто бир гал ихлос билан деди: «Илоҳим, Тангри узок умр берсин, анинг пешонаси ёруғ!» Ҳшандан бери у Масъудбекдан бир қадам ҳам ажралмайди, бири пилик, бири... Амир Зувалак таъкидича, алар ҳозир ҳам бирга эмишлар. Алар ҳузурига бориб, суҳбатларига секин кулок тутиб кўрсин-чи.

Арк айвони ярим айлана шаклида, забардаст пештоқни оқ мрамр тошдан бино қилинган улкан устунлар адл кўтариб туради, шифт вассажуфт, деворларга ганчдан ислимий нақшлар чекилган, лоланусха зар кандилларда милтираб ёнаётган саноқсиз шамлар ён-атрофни кундузгидек чароғон қилган. Айвон ўртасидаги кўк кимхоб ёпилган миз ёнида, пастак нақшинкор курсиларда ўлтирган дарвеш Адойй билан Масъудбек бахсга шўнғиган... Нигоҳларида жиддийлик, завк... Мулоқотга шу қадар теран берилишганки, сал нарироқда тўхтаган ноибни пайқашмади.

Энди, айт-чи, йигит, тўқкиз учга етгайми? — миз устида турган қизил бахмал муқовали рисолаани аста ёпиб сўради дарвеш Адойй.

— Етмагай, оғажон.

— Нечун?

— Дуо кетмиш... Яъни, бани одам йилнинг тўқкиз ойида факат йиғиб-теради, аммо шу йиғиб-тергани уч ойлик қишга камлик қилади, — Масъудбекнинг тийрак кўзлари сокин порлар эди. — Жамийки тирик жонни кийнаган нарса шу, тирикчилик гами.

— Барақалло, барақалло, — деди дарвеш Адойй қониқиш билан; бирпасдан кейин яна савол ташлади: — Сенда қатта омонат бор, эгасига қачон қайтарурсен?

— Амр келган кун, тақсир.

— Жуда соз... Кеча ила кундуз орасида не ётадир?

Кўп балони биледи бу пихини ёрган жаҳонгашта дарвеш... Шукр, ўғлининг ҳам мияси тўла, жавоблари аниқ, пухта эди. Ажабо, энди нима деркин? Шу кунгача ўзи ҳеч ўйлаб кўрмаган экан, чиндан ҳам кеча билан кундуз

оралиғидаги илғаб бўлмас масофани не унсурлар забт этмиш?!

— Таксир, бу савол кўп мажхул... Ҳамма ҳам англамас алар ораси не эканини, — деди қиска мулоҳазадан кейин Масъудбек. — Фаҳми ожизимча, ул ораликдаги нарса хар кимга хар хил киёфада кўринур. Каминага эрса ул нарса гул ва шамшир сувратида намоён бўлғай!

— Ох-хо, гул ва шамшир! Дидингга балли, азамат йигит! — деди дарвеш Адоий қувониб.

Кутилмаган маъни... Не ибратли хулоса яширинган тағида! Ҳеч нарсага тушунмаган ноиб захархандали жилмайди. Секин хобхонага қайтди, уйқуси қочган эди, кеча ва кундузни ҳам боғлаган, ҳам айирган нарса бутун шурини қамраб олди. Эрталаб тахтда кўнишиб ўтирганда ҳам тинмай шу ҳақда ўйларди. Ҳеч ақлига келмаган экан... Кеча, кундуз... Ажабо, ўғли улар ўртасида гул ва шамшир кўраркан, ўзи-чи, ўзи нима кўради?! Нечундир бирдан кўрқиб кетди, тасавурида тубсиз бўшлиқдан бўлак ҳеч нарса йўқ эди. Кейин... хаёлида чалажон илон чангаллаб олган бахайбат калхат гавдаланди. Нега, нега? Сабабини билмайди. Ногоҳ Чингизни эсларкан, қулоқлари тағида бир бахонада айтган гапи янгради: «Маҳмуд, шуни унутмаки, мен калхатман, хоҳласам ерни чангаллаб кўтараман-да, осмону фалакка парвоз қиламан!»

Нечун уни хотирлади, нечун?

Хушсуврат эшикоға кириб эҳтиром билан таъзим қилганини Маҳмуд ялавоч сезмай қолди. Эшикоға дарвеш Адоий исмини тилга олганда бирдан сергакланди. «Ижозат, кирсин», деркан, нечундир кўнгли бир ёришса, бир хира тортарди. Дарвеш яна жавоб тилайди, кетаман, деб нозланади, сарой хавоси димиқтириб юборганидан нолийди. Бирдан энсаси қотди. Э-э, кетса садқаи сар, шунга ҳам ота гўри қозихонами? Қайта у саройда пайдо бўлгандан бери халоватини йўқотди, оёғи тағидан ҳали ундай, ҳали бундай ғалва чиқади. Амир Зувалак рост айтади, шакарнинг ҳам ози ширин!

Оқ яктаги устидан анча уриниккан белбоғ бойлаган дарвеш Адоий остонада тўхтади. Одатда шижоат ва улуғворлик ёғилиб турадиган чехрасида айни пайтда ажаб хотиржамлик зухурланган, нигоҳидаги қатъият чўғдек ёлқинланган... Дарвеш беихтиёр бўлма тўрига, тахт ортига тираб қўйилган, учига йўлбарс боши тасвири ўрна-

тилган залворли найзага тикилганини ноиб пайқади. Бундай найза Чингиз ва унинг ворислари томонидан энг ишончли ҳам эътиборли саркардалар, амирлар, хокимларга тақдим этиларди. О, не омадки, Махмуд ялавоч шундай бахтга муяссар бўлган, тагин десангиз, хурмат ва шараф рамзи саналган найзани ноиблик ёрлиғи билан бирга, кимсан етти иқлимни титратган жаҳонгирнинг ўз кўлидан олган. Бу қандай юксак иззат эканини мана бу манглайи кора дарвеш тушунармикин? Элу элат-чи? Эҳ-хе, нимасини айтасиз, агар у Чингиз даврида эгаллаган нуфузи билан қалқон бўлиб турмаса, бу кунда айшини сураётган амирзода, хонзода, беклар ва тўралар, мўминлар бошига яна не-не кулфатлар тушарди, фақат Яратганга аён...

Жаноб, хуп кайфият тилайман сизга, — дарвеш Адойй шон-шавкати кўза-кўз қилаётган найзага яна бирров қаради. — Қалай, яхши ухладингизми? Камина мижду коқолмадим, тешик-тирқишдан кимдир таъқиб қилаётгандек. Ким экан деб хит бўламен!

— Билмадим... Камина андоғ ухлабменки, думбамни кесиб кетганларида ҳам билмас эдим, — хохолаб кулди ноиб, ёлғонлаганидан асло хижолат чекмай. — Якин-орада бунақа хузур қилмагандим. Тўғриси, жиндай шароб нўш килувдим, чамаси шу жонимга ора кирди.

Дарвеш Адойй нечундир оғриниб, ичида кулган бўлди: «Ўтриклайди, суврати ҳам, сийрати ҳам бошқача сўйламакда!» Сўнг у хаёлга толганча дераза сари йўналди. Соқчилар ивирсиб юрган ховлини, кўкиштоб осмонни, кунчиқардаги иморат томи узра канот қоқаётган кабутарларни жимгина кузатди.

— Таксир, фахмимча, бу кеча сиз ҳам тузук ухлол-мадингиз, — деди у беҳосдан ўгирилиб. — Ха, ха, тушингизда сизни арвохлар безовта қилди, уларга эргашиб қайгадир бориб келдингиз. Шундоғ эмасми?

Яшин чалди гўё ноибни, яшин... Ақл-хушидан ажраганча, не деярини билмай, қотиб ўтирди. Рухида талваса... Ох, бу даҳшат-ку! Қаёқдан билди рухлар тинчини ўғирлаганини? Тун бўйи ором билмагани тўғри, тикан устида ётгандек тўлғанди, тўлғанди-ей. Бир пайт караса, патлари коп-кора, тумшуғи оппок бир қалхат учиб келибди. Қалхат елкасига миндирибди, сўнг бахайбат канотларини ёйганча, кўкка шитоб кўтарилибди. Учибди, учибди, ниҳоят, кирраси осмонга тиралган чўққилар

рўпарасида кўнибди. «Ёпирай, Сумеру тоғи-ку!» — дея ажабланибди ноиб. «Ҳа, Сумеру тоғига келдик, ер ости мамлакати шу ерда!» — дея калхат тилга кирибди ва сапсариф ёғду сочаётган тилла дарвозани кўрсатибди...

— Нечун индамайсиз, жаноб? — тахт ёнидаги курсига чўкди дарвеш Адоий. — Худо хақи, озгина сўйланг, билгим келмакда.

— Дарвеш, алжирайсен, бу нима қилиқ, — деди ноиб энсаси қотиб. — Фақирни ҳеч қандай арвоҳ-парвоҳ безовта қилгани йўқ, донг қотиб ухладим.

— Афү этинг, камина баъзан шунақа бефаҳмман.

— Хаддимдин ошамен десанг-чи, бандаи нотавон?

— Ҳа, ҳа... Фаромушлиқни қаранг, асли камина хузурингизга бутунлай бошка муддаода келган эдим.

— Хўш, хўш?

— Бугун камина Хўжандни тарк этурмен, берган тузингизга рози бўлинг, яхши-ёмонимни афү этгайсиз.

— Бекор қиласан, дарвеш, Хўжандда камлик кўрмадинг чамамда.

— Ҳақсиз, аммо камина бу ерда ортиқ қололмаймен, — деди қатъият билан дарвеш Адоий. — Не қилай, тақдир... Бирламчи, чўл чорламакда, иккиламчи, сарой мен ўйлагандан ҳам ортиқ бижриган экан! Сиз қандоғ чидайсиз бунга, билмадим. Аммо камина сабрим битди. Ҳатто бунда кафанимни ҳам бичиб қўймишлар. Нодирхўжа бу ишга бош қўшган. Андин сиз ҳам эҳтиёт бўлинг.

— Нодирхўжа?! — тахтдан отилиб тушаёзди ноиб.

Доруга захар аралаштирмак фикрини ҳам ул зот бермиш.

.. Йўғ-е!

— Ҳа ҳа... Ул зот кўпдан бери сиз ўтирган тахтга зимдан даъвогар, — дарвеш ноибнинг қоғоздек оқарган бетига бир қараб олди. — Энди хайр, жўнармен, дийдор маҳшарда қолмаса боз учрашурмиз. Ўшанда каминани эътироф этсангиз кифоя!

— Сенга туғинганим каби ўрганиб қолувдим.

Ҳаёлида олис саҳрони, кимсасиз дашту биёбонни жонлантирган дарвеш Адоий жавоб қилмади. Сарой теварагида ўралашиб юрганини ўйлаб, беихтиёр ўзидан гижинди. Бу не ҳаёт, не тирикчилик? Бунда соҳиби тахт ҳукмдор эмас, гумон ва адоват ҳукмдор! Аттангки, Маҳмуд ялавоч буни ҳам билмайдн, бу масканда ҳамма тирик

жон, хамма нарса менга тобе деб ўйлайди. Кошки шундай бўлса!

— Қасам ичамен, дарвеш, сен телба, андоғ телбасенки, маним тор саройимга эмас, Оллохнинг кенг дунёсига ҳам сизмайсен, — деди хазилу чин аралаш Махмуд ялавоч. — Сен фақирга кўп хизмат қилдинг, кичик бир ҳадям бор, кетар бўлсанг, шуни қабул қилгайсен.

— Камина ҳадя олиб ўрганмаганмен.

— Ўжарлик қилма, дарвеш, мендин ёдгорлик... Чархи кайда турфа воқеот рўй берур, мабодо бошингга кулфат тушса, тортинмай кел, ушбу нарса кушойиш топинингда воситачи бўлур!

Махмуд ялавоч бўлма тўрига ўтиб, нафис жило берилган ёғоч тахмондан ёқут кўзли узук олди. Узукни дарвеш Адойининг ўртанча бармоғига авайлаб кийгизгач, уни бағрига босди. «Бор энди, — деди маъюслаиб. — Тангри омадингни берсин!» Дарвеш лаб ёрмади, индамай бурилди-да, остона ҳатлади. Салдан кейин арк дарвозасидан бафуржа чиқиб, Хўжанднинг ўрта кўчаси бўйлаб ҳар тарафга шошилаётган, хорғин киёфаларида недир ташвиш аксланган одамлар оқимига сингиб йўқолди...

* * *

Нихоят, патлари тимқора, тумшуғи оппоқ калхат учиб келди. Калхатни мовий тусли жажжи кушчалар ўраб олишганди. У атрофига викор билан назар ташлар, кизғиштоб кўзлари гўё олов пурқар эди. Бахайбат канотларини силкитганда денгиз шовуллашига ўхшаш бир шовур эшитиларди. Мовий тусли кушчалар булбулдек қувноқ нағмалар қилишарди. Калхат оппоқ тумшуғини олдинга чўзганда Махмуд ялавочни негадир қайнок тер босди. Шу захоту ноиб улкан парранда елкасига миниши зарурлигини англади. Титраб-қакшаб, жони зиркираб минди ҳам... Қуш ҳавога шаҳд билан кўтарилганда бирдан юраги ўйноқлади. Ҳозир гуппа қулайман-да, ҳарсангларга урилиб тарикдек сочилиб кетаман, деб ўйлади. Аммо у йиқилмади. Қуш гавдасини суяб, эҳтиёткорлик билан учарди.

Махмуд ялавоч вақтдан, макондан гўё адашганди. Аммо ҳар лаҳзада қандайдир ғойибона куч сезгиларини толиқмай ишлашга мажбур этарди. Гўё у зимзиё тубсиз бўшлиққа зарра-зарра таркалади: сўнг яна зарра-зарра

йиғилади. Ногох кўриб қолди: бир ховуч нур зулмат пардасини шитоб ёриб борарди. Нур гоҳо кўзига тушарди ва шунда у антикиб кетарди. Нақ қирк кеча, қирк кундуз шу ҳолда кечди. Матонатли калхат нур ортидан қолмай учди, учди, учди... Ниҳоят, боғ-роғлар, яшил сабзаворлар билан қопланган жимжит водийда, шарқираб оқаётган дарё бўйида қўнди. Чор-атрофни кўкка тиралган пурвиқор чўқкилар ўраганди. Ногох Маҳмуд ялавоч Бурхониддин кўрғони ўртасида қурдирган кўшк деворидаги илохий манзарани эслади: «Ахир бу Сумеру тоғи-ку!» — дея қичқирди. «Топдинг, Сумеру тоғига келдик, ер ости мамлакатига йўл шу ерда», — чулдираб тилга кирди калхат ва сарғимтир ёғду сочаётган тилла дарвоза сари ишора қилди.

Тилла дарвоза гичирлаган товуш чиқарганини, қандайдир ғойибона куч оғини ерга тегиздирмай ичкарига судраб кетганини Маҳмуд ялавоч элас-элас билди. Зулмат, поёни йўқ зулмат... Кўзи бирон нарса илғамай, тор йўлак бўйлаб борарди. Гоҳо тошгами, суякками тўқишадилда, кўрқувдан дағ-дағ титрайди. «Фақир қайларда адашиб юрибмен?» — хит бўлиб ғудранади. Энди у яйдоқ дашт бўйлаб, окиш туман оралаб илгарилайди. «Бу туман мени ютса керак», — деб ваҳимага тушади. Ахийри, тинкаи мадори қуриб, қадам босгани қатра хохиши қолмади. «Қимирла, хей, нотавон инсон!» — тепадан нидо келди. «Ё раббий, фақир қайга борурмен?» — титраб кетган ноиб кўрқа-писа сўради. Ғойибдаги овоз энди янада даҳшатли тахлид қилди: «Раббано сенга бегона, ул зотни унут!» Ноиб бўғзига йиғига ўхшаш нарса тикилди ва қурукшаган лаблари аранг пичирлади: «Нечук?» Ғойибдаги овознинг кескин хулосаси янгради: «Сен жаннатдан ҳам, дўзахдан ҳам мосувосан, Эрлик! хукмронлик қиладиган ер ости мамлакатига маҳкум этилгансан!»

Дарди дунёси баттар қоронғилашган Маҳмуд ялавоч тап-тақир ерга тиз чўқди, гавдасини телбаваш тсбратиб, бошига муштлаб ўйлади: «Ё раббано, алхамдулиллох мусулмонмен, мендек банданга жаннатингни раво кўрмабсен, дўзахингни лойиқ кўрсанг бўларди!» Ноиб сукунатга қулоқ солди, лекин энди ҳеч қандай жавоб келмади: тақирда ўша алфозла титраниб тураверди. Кўнгли хуф-

тон эди. Кимсасиз даштда хасратлашадиган бирон тирик жон кўринмасди. Ахийри, чўллаб дарё сари юрди. Энгашганини биледи, сув кирқ газ чуқурликка тортиб кетди. Ноилож изига қайтди-да, егулик излаб тепалик этагига борди. Сайхонликдаги боғда ўриқдан тортиб шафтолигача, олма-анордан тортиб бехигача фарқ пишган. «Худога шукр!» - деб юборди қувонганидан. Аммо, бахтига қарши, қайси дарахтга яқинлашса, меваси тошга айланиб қолаверди. Ажабки, бир дарахтдан узоклашгани заҳоти ўша чамандек гуллар, мева тугар, меваси дархол ранг оларди. Ногоҳ кенг майдонни эгаллаган гулзордан чиқиб қолди. Гулзорни муаттар бўйлар тутган эди. Аммо бирдан бад ҳидлар тарала бошлади. Боши айланиб ўзини чечаклар кўрпасига отди, чечаклар тезда тиканга айланиб, баданига санчилди. Сўнг жон-жаҳди билан, додлагудек бир ҳолда, бўғилиб нолиш қилди: «О, худойим, фақирни қутқаз бу азоблардан!» Юксакларда тантанавор қаҳқаҳа янграб, истехзоли нидо эшитилдики: «Билиб қўйки, эй инсон, ер ости мамлакатада Худойинг амри кесмайди, бу мамлакатда ҳокими мутлак Эрликдир!» Эрлик, Эрлик... Алам билан қўл силтади ва боши оккан томонга кетди. Судралиб юра-юра, иттифоқо, омонат қурилган пасткам кулба билан юзлашди.

Рўпарада бир туп зардоли... Ҳосили шигил... Чунон пишганки, зардек товланади. Бир пайт кулбадан одмигина чит кўйлак кийган, бошига дока рўмол ўраган ўрта яшар, хушсуврат аёл қувнок ҳолда кўшиқ хиргойи қилиб чиқди. Қўлидаги челакни зардолига тўлдирди ва бир дона оғзига солди. Аёлга хаваси келди, зипиллай бориб у ҳам зардоли шохига осилди, шунда бирдан гувиллаганча ер ёрилиб, дарахтни комига тортди. У ўйиқ лабидаги бўзтиканга осилиб зўрға жон сақлади. Ҳалиги аёл бирдан чинқирди (ажабо, уни қайдадир кўргандек эди), кейин супурги билан ноибни савалади: «Шумқадам, ризқимизни кийдинг-ку!» Шовкинни эшитиб, этакда кўш ҳайдаётган йўғон гавдали киши югургилаб келди. Кўшчи, эғнида бўз кўйлак, бўз иштон, оёғида чорик, қўлида заранг гаврон, нима машмаша, деб дағдаға қилди. Укки кўзларидаги шиддат ноиб юрагига ўт қалагандек бўлди. Ажабо, бу ҳам танишдай... Ғайирона қараши ҳам, ажин босган дўнг пешонаси ҳам, сийрак соқоли, ясси бети, ясси бурни ҳам... кимнидир эслатди, кимнидир. Кўшчи-га қайтадан синчиклаб тикилди, кўрдикки, энди унинг

киёфасида сокин бир табассум, қорачикларида қахр... Эсини таниб билган одамларидан бири, ха, факат биригина бир пайтда шундай турлана оларди. Олампадох Чингиз! Нахотки бу кимса ўша бўлса? Унда анови аёл Бурта курчин экан-да! Э дариг! Бу не кўргиликки, етти иклимни титратган жаҳонгир, жамийки одамзодни оғзига қаратган қоон энди бунингдек хор: бир хабибу бир гу-маштага зор бўлиб ер ҳайдаш билан овора! Хусни мало-хати ва нуфузи эл ўртасида дoston бўлган Бурта курчин эса жория аҳволида, қўй-эчки бокиб, хас-хашак ўриб, қозонкуяга ботиб, ғарибона кун кечирмакда!

Тақдир кўчаси кўп экан... Хоконлар хокони жамийки зришган нарсаларидан юз ўгириб боқийлик томон сафар қилган кун хали-хали Маҳмуд ялавоч ёдида: осмон ковоғини уйган, қўшин тахликада... Аждаҳо тасвири туширилган оқ туғга қора латта чатилган, маликалар, канизақлар сурмаранг либосларга ўралган. Қудратли мамлакат тагидан зил еган, лекин буни хали авом билмайди. Содик сарбозлар найзаларини тик тутганча наъра тортишарди. Қурбонликлар ҳисобига етмоқ маҳол эди. Шомоний кохинларгина эмас, жангу жадалда пишиб кетган аскарлар ҳам хокон кўкнинг ўн етти табакасидаги энг олий жойни эгаллаши, сахийдил Улген¹ хурматиға сазовор бўлишини аниқ-тиник тасаввур қилишарди. Хокон, улар назарида, дунёдаги энг улуғ ва энг қудратли одам эди. Шундай одам ўлимида ҳам шараф топиши керак. Унинг жасади солинган тобут қайси йўлдан ўтса, ўша йўл ёкасида шаҳар борми, кент, овул борми, бари қийратилди, гулдек санамлар чопилди, мўйлови сабзалаган йигитлар мол каби сўйилди. «Рухингиз қоон хузурига учсин!» — дея, қуролланган фидойи тобуткашлар қуллар, ошпазлар, иморатсозлар, зироатчилар, заргарлар, темирчиларни тириклай кўмишди. Ҳатто улар жўшиб кетиб бир-бирларини чавақлашди, ўз томирларига ўзлари ханжар тортишди. Шухрати ер юзаси салтанати шухратидан қол бўлмаган самовий салтанат лаззатларидан бебаҳра қолмаслик учун шундай қилишди.

Мана энди Маҳмуд ялавоч таажжубда: Чингиз билан Бурта курчин нечун Эрлик ҳокимлик қиладиган ер ости мамлакати — жаҳаннам қаърига тушиб қолди? Ахир, улар нафаси ўткир шомонлар томонидан Улген тасар-

¹ Шомонийликка кўра, яхшилик тантриси.

руфидаги ўн етти табакали кўкка, жаннатлар диёрига юборилган эди-ку!

— Ҳоконим, хоконим!

— Эҳ, сенмисан, хоразмлик паҳлавон! — жаҳонгир кулба рўпарасидаги суфа сари юрди. Бурта курчин унинг тагига бўйра тўшади. -- Ҳўш, гапир, не муждалар келтирдинг?

-- Кадрингиз билинмакда, киблагоҳим, беклар сизнинг номингизга иснод юктирмакдалар, хокимлар тожу тахт талашиб бир-бирларининг суякларини ғажимакдалар, бунингдек ахволда сиз бино қилган давлат таназзулга юз тугтай, — Махмуд ялавоч хокон рўпарасида бафуржа чўкди. — Чигатой билан Ўғатой орасига совуқчилик тушган. Чигатой жамийки улусларга ўзи эгалик қилмоқ каслида.

— Тўхта, бас қил, мулла Махмуд! — Кутилмаганда хокон гавронини ерга қарсиллатиб урди. — Энди бунақа фиску фасоднинг менга сарик чақалик ахамияти қолмаган. Яхшиси, сен улус ахволдан сўзла, қандай кун кечирмакда авом? Кут-барака борми?

— Сиз кетдингиз, хоконим, кут-барака ҳам кетди, — деди афсус билан Махмуд ялавоч. — Тангри заминни гуллатиш, бебошвок одамлар эсини киритиб қўйиш учун сизни яратган экан, нодонлар бунинг кадрига боришмади.

- Эски дардимни кўзғаяпсан, — хокон жим қолиб, анчадан кейин Буртага қарата деди: — Хотин, ўригимиз қани?

Ўчоқ бошида куймаланаётган Бурта курчин индамай ковоқ уйди, кейин суфа пастида қунишганча қўл ковуштирган чақирилмаган мехмонга таънали қаради. Хокон нима гаплигини билиб олиши учун минг надоматга тўла шу боқиши кифоя қилди.

— Биродар, биласан, менинг жойим ўн етти табакали кўк тўрида эди, аммо гуноҳим кўплиги учун Эрлик мени Улгендан талаб қилди, Улген мени жаҳаннам ўлкасига туширишга мажбур бўлди, — энди Чингизнинг укки кўзлари аллатовур ўқинч билан лиммо-лим эди. — Биринчи қуниёқ Эрлик мени оёғимдан осдирди. Шунда Улген... илоҳим у тобад омон бўлсин!

— Бўғилиб кетяпман, хоконим! — беихтиёр ёқасини йиртди ноиб.

— Оламгирлик қиличини қўлга олганимдан сўнг не-не юртларни вайрон қилдим, одам конини дарё қилиб

окиздим... Эҳ, нимасини айтасан... — Чингиз ўтирган жойида букчайиб олди, хорғин нигоҳи номаълум нуктада эди. — Такдирни караки, Бухоро жангида чиркираб йиғлаётган бир гўдакни чопиб ташламокчи бўлган сарбозни шаштидан қайтарган эдим. Ўша гўдак руҳи Улгенга арз қилибди, шу воқеани айтиб Улген Эрлик билан талашди. Охири Эрлик Бурта ёнимга келишига рози бўлди, бир туп зардоли, бир парча ер, бир жуфт хўкиз тақдим этди. Ҳа, айтганча, эчкимиз ҳам бор... Шунақа, тирикчилигимиз ўтаётир, нолимаймиз. Аммо, ошна, ер ости мамлакатаида сенга кун йўк!

— Оллоҳ каминани ҳам хор қилиб қўймас.

— Ҳали билмайсан Эрлик ғазоби канақалигини!

— Эрлик билан тил топишармен, — деди кутилмаганда Маҳмуд ялавоч. — Сиздек улуғ зот шундай ночор кулбада яшашига мен чидолмасмен. Гумашталарингиз нечун шоҳона сарой қуриб беришмабдир?

— Гумашталарни оёзд килдим. Бу кулба, билсанг, сен айтаётган ҳашаматли саройдан авло... Хо-о, хотин, ёвғонинг пишдим, келтир тезроқ, корним пиёз пўсти бўлиб кетди. — Чингиз Бурта қурчинга қарата қичқиргач, бемалол чориғини ечди. — Тавба, сенда шафқат хисси бор экан-а, менинг аҳволимга ачиняпсан. Аммо, инсоф билан айт, аҳволимга нима қилти? Ҳаммаси бинойидек-ку! Қўкдаги салтанатда ҳам, ер остидаги салтанатда ҳам ҳамма баробар, шоҳу гадо йўк... Тирик жон борки, ўз ғамини ўзи ейди, ҳеч ким ҳеч кимга соҳиб эмас. Фақир уруша-уруша, қон тўка-тўка жаҳонгир бўлдим десам, йўк, адашибман, эришганимни мана ўзинг қўриб турибсан.

— Ҳоконим, камина бунингдек бедодликка тоқат килолмасмен.

— Чидайсен, Эрликни қўлига тушсанг чидашга мажбурсен.

— Амр қилай, гумашталарингиз қайтишсин, — деди дағдаға билан Маҳмуд ялавоч. — Алар сизга улуғвор қошона қуриб беришсин, ул қошонада пар тўшакларда хордик олиб, парилар билан суҳбат қуриб, шоҳона таомлар тановул қилгайсиз.

Чориғини аста бир чеккага олиб қўяркан, Чингиз захархандали кулди, салдан кейин сабрсиэлик билан ўчоқ тарафга қараб қўйди, чиндан ҳам иштаҳаси қарнай бўлиб кетган эди.

– Ховликма, хоразмлик пахлавон, бу ерда жаҳонгир бўла туриб менинг сўзим ўтмайди, сеники қаёқдан ўтсин, бор-йўғи бир ноиб бўлсанг. Э, ҳали билмайсан-да Эрлик қаҳрини, фаришталари ҳар кўзингга мингтадан тикан санчишсами?

Энди Маҳмуд ялавоч шаштидан тушиди, йўлда кўрган-кечирганларини эсларкан, тагин ҳам баттар шалвираб, чор-ночор ўйлади: «Во ажабо, умр бўйи ёлғиз Оллоҳга сизингиз-у, тақдирим Улген ёки Эрлик деган зотлар кўлида қолса?»

– Хоконим, абадий содик кулингиз бўлишга касам ичамен, фақирни паноҳингизга олинг, — илтижо қилди Маҳмуд ялавоч. — Ўтинамен... Ҳар не юмушингизни қилайин: ерингизни ўзим ҳайдаймен, хўкизингиз, эчкингизни боқамен, овқат пиширамен, маликам сиз билан машғул бўлмоқлари керак.

– Энди мен бировнинг хизматига мухтож эмасман.

– Йўқ деманг, хоконим... Тангри ёрлақасин сизни!

– Сен Тангридан гуноҳингни сўраб олгин.

– Не экан менинг гуноҳим, сизга ўхшаб одам кинни дарё қилиб оқизмаган бўлсам... Беозор савдогар, холис элчиден.

– О, сен-а! Беозор савдогар, холис элчи! Аммо макр-рингдан ҳам сўйлагил! Сен ҳамиша макр панасида кун кўрдим, мен буни билардим, лекин индамасдим, негаки менга худди шу нарса зарур эди. Шуни унутмаки, сендаги макр билан сендаги қаҳр бирлашмас... бирон натижа чиқариш мушкул эди. Сен мен томонга ўтишинг билан Хоразм ожиз чумолига айланди. Агар сен бўлмасанг мен Хоразм олдида ким эдим. Чувалчанг-да. У мени осонгина зафилаб ташларди. Балки сен ҳали ҳам билмасан: кимнинг олдидаги бурчингни ўтадинг? Сен жаҳолат қонунига кўра иш тутган эдинг, шундай экан, айтчи, мен тўккан қоннинг тенг ярми сенинг қскингга тушмайдами? Сўйла, қай биримизда гуноҳ оғир? Меники бир бўлса, сеники икки эмасми?

Ерга қапишиб қолган Маҳмуд ялавоч кўксидан хўрсиниқ аралаш аламангиз нидо узилди. Ўт кетгандек томоғи қақраган... Бутун вужудидан қора тер қуйиларди. Тўғри, у буткул беайбман демасди, беайб Парвардигор, лекин ҳеч қачон Чингиз пиширган ошга шериклигини ўйламаганди. Ҳа, ҳа, ўйламаганди. Йўқ, у тухмат қилмақда, тухмат!

Ахийри, Бурта курчин дастурхон ёзиб, овқат сузиб келди. Хомушланиб ўлтирган Чингиз Махмуд ялавочни ёнига чорлади. Шўрлик ноиб, оч эмасми, индамай бўйсунди. Эндигина қошиқни қўлига олганди, ногоҳ суфа устида чағалайга ўхшаш куш чарх урди ва олдидаги сопол товоқни чангали билан ағдариб кетди.

— Кулбамиз устида бало айланишаётир, — тўнғиллади Бурта курчин.

Махмуд ялавоч тепалик томон парвоз қилган қушга дарғазаб тикилди. Чингиз эса мийиғида кулди. «Шукр қил, кўзларингни чўкиламади», деб кесатди-да, товоқни бирпасда бўшатди. Очликдан силласи қуриган Махмуд ялавоч суфа бурчида ғужанак бўлиб ётди, Чингиз чорини кийиб, гавронини елкасига ташлаб, омочи сари йўл олди.

— Ўлгим келяпти, — деди ноиб жаҳонгир даладан кайтгач.

— Бир марта ўлгансан, шу кифоя, — деди совуққонлик билан Чингиз. — Ер ости мамлакатида туғилиш ҳам, ўлиш ҳам йўқ, бунда фақат жазо бор, азоб бор. Юр, хоҳласанг эрта бошингга нималар тушиши мумкинлигини кўрсатаман. Э, аттанг, ундан кўра ўзингни дўзахингга тушаверсанг бўлмасмиди, ошна!

Не даҳшатли макон экан бу макон? Юраги сирқираб кетган Махмуд ялавоч анчагача жойидан жилолмади: тақдирига лаънат ўкиди. Шу асно Бурта курчин этак тарафдан соқоли узун, соқолидан ҳам шохи узун сарик, сержун эчкини етаклаб келаверди. Бир пайт қуриб кетгур эчки, бир силтаниб бўшалди-да, тирақайлаб кочди, кейин эса маъраганча Махмуд ялавочга ташланди. Шўрлик ноиб ана-мана ўзини ўнглаунча қорнига калла қўйди: нафас чиқаролмай, кўзлари ола-кула бўлиб қулади. Анча олислаб кетган Чингиз ўзини тўхтатолмай хоҳлаб кулар эди.

-- Хоконим! — дея тўнғиллади ноиб.

Аммо Чингиз эшитмади, олисда элас-элас кўринаётган чўкки сари илдамлаб борарди. Ноилож Махмуд ялавоч ҳам ортидан судралди. Энди у бошига тушган таҳқирларга чидолмай бетиним хўрсинарди. Йўлидаги ҳамма нарса — тошлар, гиёҳлар, дарахтлар ковок уяр эди. Сўнг чангалзорга ўралашиб қолди, кўрдикки, хоқон пойида чечаклар очилган...

Само билан бўйлашган чўкки этагида нимадир ти-

нимсиз гувларди, аллатовур ваҳимали овозлар акс-садо берарди. Ўксиниш, ингранишлар... Ох-воҳлар... Бунда ҳар зарра, ҳар унсур кечмишига яраша уқубатга дучор этилгани англашилади. Қўрқув нима? Азоб туғар экан-да уни? Демак, бунда одам эмас, қўрқув туғилади, қўрқув ўлади. Маҳмуд ялавоч зўраки илжайди, туман ичидан кўзига сон-саноксиз ёғоч ва темир дорлар чалинди. Дорларга кимлардир оёқларидан осилган, тагда олов лангиллаб ёнарди. «Қара, Маҳмуд, бу олов куйдирмайди», деб қўли билан ишора қилди Чингизхон. Маҳмуд ялавоч қути ўчди, эвоҳки, чиндан ҳам маҳкум кимсалар тарашадек қотган, соқоллари, кош-киприклари қиров боғлаган, оғизларидан оққан сўлақларгача яхлаган. Музлатувчи оташ! Ё раббано, бу салтанатнинг дўзахдан фарқи шул экан-да!

— Маҳмуд, яхшилаб қара, анови икковини таниётирсанми? — хиёл ўксиниш билан сўради Чингиз.

Ажаб синоат... Маҳмуд ялавоч томирларидаги қон ҳаракатдан тўхтаётган бошлаганини туйди. Юраги ҳам... шури ҳам... Э, дариг! Зўр-базўр диққатини бир нуқтага жамлади ва бехос ўгирилиб, рўпарасида аста тебраниб турган, бошлари музлатувчи олов ичра қолган кимсаларга тикилди. Ногоҳ юраги сувга тушган олмадек қалқиб кетди. Нечун танимасин уларни, нечун? Ахир, бири Алиакбар хожа ал-Бухорий, иккинчиси Юсуф Кенка ал-Ўтрорий-ку! Эсида, 1218 йили улар билан Хоразмга Чингиз тарафидан элчи бўлиб келгани... Йўғ-а, у элчибоши эди, элчибоши! Бу лавозим обрў-эътибори ва нуфузини осмону фалакка қўтарди, айна пайтда бу лавозим... жисми-жонини чоҳдан олиб чоҳга тикмадими?! Бари шундан бошланди: қаро куни ҳам, ёруғ куни ҳам... Ўшанда Худо бир асради. Чингизни жинидан баттар ёмон кўриб қолган Хоразмшоҳ тарисига тириклай сомон тикишига бир баҳя қолди. Агар ўшанда Маҳмуд ялавоч тадбиркорлик қилмаганда ҳаммаси тамом эди. «Султоним, буюринг, не хизматингиз бўлса қилай, камина Хоразм фарзандимен», деб ялтоқлангач, ҳукмдор ҳовридан тушди, уни ва шерикларини шоҳона мукофотлар билан сийлади. «Чингиз ким, қанча қўшини бор?» — кўзларини қисиб сўради зиёфат пайтида. Ростини сўзласа, эҳтимол Хоразмшоҳ хушёр тортармиди, йўқ, у ўзиникига қолганда ҳақдан тонди: «Султоним, ер юзида қуч-қудратда сизга тенг келадиган ҳукмдор йўқ, Чингиз дегани бир бақа, бир

ховучгина лашкари бор, уни бир хамла билан тору мор этгайсиз!» Хайхот, у билмасди мана шу ёлғони Хоразмга кафан бўлганини!..

— Танидим, хоқоним, танидим, — деди у ниҳоят зўр-базўр.

— Алар қорачўғида не кўраётирсан?

— Хеч нарса...

Яхшилаб қара, гумроҳ.

— Қорачуғлари музламиш.

— Уларга лойик мукофот шудир. Хали бунга сен ҳам етишгайсан, — шу лаҳза нимадир гумбурлаб, Чингиз беихтиёр тисарилди. — Ана, алар ёнида бир дор бўш, шу сеники... Энди тадорикингни кўр, ҳозир Эрлик мулозимлари келурлар, оёғингдан осурлар. Жисминг оловга текканда бўзлама, бардош қил, зора енгил тортсанг. Гуноҳингдан тонишни эса хаёлингга келтирма, барини эътироф эт, эътирофинг синдириши мумкин олов кучини.

— Қутулмоқ иложи борми бул офатдан, хоқоним? — деди жавдираб Махмуд ялавоч, аста Чингизнинг пинжига тикиларкан.

— Билмадим, билмадим... Ал-Бухорий билан ал-Ўтрорий тоабат маҳкум бўлмиш, сен ҳам ўшалар қаторидасан. Қандоғ қутулардинг? Менга колса, балки бошқачарок бўларди. Ҳар ҳолда менга хизматинг ўтган... Қўй, эзмаланмайлик, оёқ товушлари эшитилмиш, мулозимлар келурлар.

Махмуд ялавоч жон халпида, бўғилиб Чингиз этагига ёпишди: «Халос қилинг!» Аммо Чингиз уни итариб ташлади: «Имконим бўлса бу мамлакатдан мен ўзимни халос қилардим!» Шундай дея у ортига бурилди. Олабула либосларга ўранган никобли мулозимлар ҳозир бўлишди. «Менга тегманг!» — чинкирди Махмуд ялавоч ва ерга узала тушиб ётиб олди. Ҳўнг-хўнг йиғлади. Аламдан ўртанаркан, ногаҳон Чингизнинг «гуноҳингни эътироф эт» деган сўзларини эслади. Бошқа не иложи колди. Балки Чингиз алдаётгандир, ўзи эса чалғиётгандир, музлатгувчи олов жисми-жонига азоб эмас, роҳат бағишлар... Мулозимлар нечун жим, нечун дор тагига судраётирлар? Алар кўнглини овласа-чи? Қаловини топиб Хоразмшоҳ доридан қутилган, йўлини қилса, иншооллох, ер ости мамлақати доридан ҳам омон колгай!

Мулозимлар хануз сукутда. Ха, ха, ўйлагани тўғри,

булар ҳам ўзига қарам югурдакларга ўхшаб тамагир чоғи, не сийлов берса, не каломлар айтса? Ишлатмаган не макри қолган? Дилида умид уйғонган паллада чўкки учи бир чайкалиб, атроф ёришиб кетди. Мулозимлар халкадек ўрашди-да, хазин овозда марсия куйлаб, ракс тушишди. Эпчил танлар эшилади, буралади, илондек бир-бирига чирмашади. Маҳмуд ялавоч бундай раксни шомон кохинлари қурбонлик чоғи ёки бирон нуфузли марҳум зот ортидан қулом ёки чухра жўнатиш муносабати билан ўтказадиган маросимларда кўп кўрган эди. Нечундир у сархушланиб, ногоҳ қадди аста-аста юқорига кўтарилаётганини сезди. Ажабо, у пардек енгил эди, хавода қушдек муаллақ сузарди. Бу синоатдан хайрон қолди. Қуйида эса фаришталар ҳамон раксга тушишар, бир маромда куйлашарди, нигоҳларини япилсимон ёлқин чулғаганиди. Дафъатан оёқларига сиртмоқ тушди. Энди у зилдек оғир эди. Аввал қорачикларини забт этди олов совуғи...

* * *

Неча кун бўлди, билмайди, узлатга чекинган каби мотамсаро Маҳмуд ялавоч... Қорачиклари чиндан музлаб қолгандек... О, қора қалхат! Оппоқ тумшуғи, жиякларини кизғимтир ўткир қўзлари! Гўё ўша бахайбат парранда қадам-бақадам таъқиб қиларди. Қўпинча у тонгда учиб келади, ноиб унсиз доллайди ўзини қуш елкасида кўрганда...

Қора қалхатни қалғитмоқчи бўлган каби, яна арқни тарқ этиб, Сир бўйидаги шинам қўшқда ўрнашиб олди. Озгина бўлса ҳам бу ерда ўзини эркин сезарди, бу ерда нимадир таскин берарди. Ким билади, балки танҳоликдаги майхўрликдир! Бугун айниқса Хўжанднинг қирмизи мусалласига мойил эди. Мўйлови сабзалай бошлаган йигит қўлидаги тилла жомни эҳтиётлаб оларкан, беихтиёр тамшаниб қўйди. Сўнгра жомни бир симиришда бўшатди, остонада амир Зувалак пайдо бўлгач, қосагулга жавоб берди.

Хўш, амир, сўйла, не гап?

Амир Зувалак асли гурганлик, отаси амир Матназар Маҳмуд ялавочнинг падари билан қиёматли дўст тутинган эди, қатта босқин пайтида у Чингизга қилич ўқталади, лекин омади юришмай, асир тушади. Чингиз амирни қатл эттиради. Ушанда Маҳмуд ялавоч ўғли

амир Зувалак жонини тилаб олган, у шундан бери халоскорининг беминнат хизматида.

– Таксир, амрингизга кўра Шафикия мадрасасида тинтув ўтказдик, – амир Зувалакнинг қораширғайдан келган ясси бетида ташвиш зухурланди. – Муллабаччалар норозилик эълон қилмишлар.

Баттар бўлишсин, – гудранди ноиб, бепарволик билан. – Шафикия мадраса эмас, ғаламисхона, факир ул диёнатини йўқотган гўшадин Масъудбекни чиқариб олмоқ пайидамен.

– Худо ҳақи, тўғри қилгайсиз... Қиблагоҳим, ушбу далил ҳам шуни тақозо этур, – амир Зувалак кўйнидан найча қилиб ўралган мактуб олиб узатди. – Тинтув пайтида Қамбарали исмли муллабачча хужрасидан топилди.

– Кимга аталган?

– Айтгани тилим бормас. Ўғлингизга.

– Ўғлимга?

Таажжуб ичра шивирлади Маҳмуд ялавоч ва шошапиша мактубни очди. Бир парча сарғимтир қоғозга кўз югуртиргани сайин тикан устида ўтиргандек типирчилар, ранг-рўйини надомат кўланкаси қоплаб борар эди.

«Хўжанддек шахри муаззамда хушбахтлик ва зукколикда ягона Масъудбек жанобларини ушбу арзи ҳол билан безовталашга журъат этибменки, узрхоҳликда беназир эканлигингизга ишонганим туфайлидир.

Камина киндик қоним томгон Хўжанд туфрөгини сабил қилганим ва ушбу кунда Бухорода комиллик даргоҳи саналган Қонибахт мадрасасида шогирдлик илки ни тутганим ўзларининг таъби фаҳмларига аёндир.

Мадраса мударрислари пешвоси ҳазрат Шамсиддин Маҳбубий орифлик сари интилган зот бўлиб, ҳаргиз иймонларини пок сақламишлар, камсуханлик ва саховатпешаликни мўзтабар тутмишлар. Айтадиларки, ул зотга падари бузрукворларидан қолган мерос ончаким, ҳатто подшоҳлар ҳам шунча давлат соҳиби бўлмас. Шунга қарамай, касблари фақироналик эрур, кўп вақтларини Форн дарвешонда хилватда кечирадилар. Са ноқсиз мурид излари туфрөгини кўзларига тўйтиё қилиб сурмиш... Аҳли устод, аҳли толибгина эмас, таъбир жоиз бўлса, бутун Бухоро ул зоти мукаррам қошида таъзимда эрур.

Оллоҳ мурувватига кўра, ҳазрат паноҳида таҳсил

олиб камолга етган Маҳмуд Торобий исмли зот ила ошно тутинибмен. Кўп хушахлоқ, кучидан кўра чандон ақлига суянган, мўмин дардини ўз дардига йўйган банди саналур. То ҳануз бир киши кўрмабдики, ул яқбора адолат зиддига номаъқулчилик қилганини. Баъзи кунлар ул кимса чархи гардун кажлиги ила келишолмаган толибларни йиғиб ваъз ўқийдир, айтадирким, бани одам онасидин ҳур туғилган, дунёнинг сергалва айвокидин рихлатга ҳурликда кетмоғи лозим. Бир гал демишки, аҳли толиб, бошингиз узра ярақлаб турган болтаи қаттолни кўрадирсизми, йўқми? Алалхусус, холис ниятда айтилган ушбу сухани аркони давлат орасинда ақлга сиймас қора бўёқлар билан бўяб-бежалган ҳолда тарқалмиш. Шаҳобиддин Манеитий каби аёнлар фатвоси ила ҳоким Бурҳониддин ўйламай-нетмай Маҳмуд Торобийни ҳибсга олиш ҳақида амр айлабдир. Ҳоким хоҳиши Шамсиддин Маҳбубий тарафидан зарбага учраган, шунда ҳам фармон ўз кучида қолган. Тортишув оқибатида ҳоким билан ҳазрат ўртасидан оламушук ўтадир. Сарбозлар эрса қуруқ қайтадирлар, сабабки, Маҳмуд Торобий инилари ва Нусрат Хожиб, Муҳаммад Хорун, алп Хомуш каби қиёматли дўстлари билан аларни қилич яланғочлаб қаршилаганлар.

Жоним ардоқлиси Масъудбек, бу кунда анча фаромушмен, негаки, ҳоким билан ҳазрат мижароси газакламиш, оқибатда, Шамсиддин Маҳбубий жаноби олийлари шахри муаззамдин, сарой аҳлидин совуб, ҳажни ихтиёр этмишлар Эрта-индин Маҳмуд Торобий ила узоқ сафарга жўнасалар керак. Фаромушлигим боисини англагандирсиз. Энди, билмадим, камина ҳоли не кечадир. Суянчигимдин айрилмакдамен. Бу шаҳарда бошқа қаровчим ва таъминотчим бўлмаса. Муллабаччалар чор тарафга тарқаб кетмакдалар. Ҳазрат эсон-омон қайтгандан сўнг камина сизни Бухоройи шарифга таклиф этамен. Агар сиздек нуктадон зот ул ашроф паноҳида таълиму тарбия кўрса, нур устига чандон нур эрур. Сихатингиз ва бахтингиз абадийлик бўлгай. Иншооллоҳ.

Фақирингиз Вафо Хўжандий.

Битдим: 634 ҳижрия, савр...»

Хуснихат билан настаъликда битилган мактубни елкаси тиришган кўйи ўқиб чиқаркан, Маҳмуд ялавоч амир Зувалакка не деярини билмай гаранг эди. Бағрини қаҳр-

га ўхшаш нарса тилимлаб, бир хил бўшашди. «Фитна хиди анкийдир!» — деган хаёлга бориб ранг-кути ўчди. Нима қилса бу Масъудбекни, ҳеч қолмади-да гўрлиги! Ханузгача ўша қофир билан ора очди қилмабди. Вафо... Вафо ибн Элназар Масъудбекка эргашиб саройга бир марта келган, шундай бўлса-да, турки-тароватини яхши эслайди. Бўйи теракдек узун, елкалари кенг, туташ кошлари тагидан тик боқувчи кўзлари истехзо билан лиммолим, юпка лаблари устидаги мўйловчаси омонат қўндириб қўйилгандек туюларди.

Вафо ибн Элназар Шафиқия мадрасаси муаллимларини нечундир жинидан баттар ёмон кўрарди. Айниқса, бош мударрис Ашрофхўжа Хўжандийга назари тушганда энсаси қотарди. Кунлардан бир кун Ашрофхўжа қайси-дир камбағал толибдан пора ундирганини эшитди-да, эрталаб ҳовлида таҳорат олаётиб, афтига қарата обдастанни отади... Қаншари ёрилиб шармандаи шармисор бўлган аллома даъвои дoston қилгандан кейин қозикалон Қавомиддин Олчиний ҳукмига кўра шаккок шогирд зиндонга солинди ва орадан кўп ўтмай Хўжанд тупроғидан бадарға қилинди.

— Амир, Қамбарали қайда? — деди ноиб хаёлдан чалғиб.

— Ул нобакорни бир тўда шериклари билан хибс қилдим.

— Тунда бекитиқча... Хуйт! — алланечук ваҳима акс этди ноиб киёфасида. — Иложи бўлса, хат сохибини ҳам... Бухородаги ишончли кишилар орқали...

Амир Зувалак бир ишшайиб шарпадек ғойиб бўлгач, Маҳмуд ялавоч жомадонда ётавериш сарғайган мактубга яна ҳадик ила тикилди, пар ёстикқа беҳол ёнбошларкан, хаёли қочди. Дарҳақиқат, бундан фитна хиди келмасми? Ажабо, ўғли нима учун орага сукилиб юрибди? Ул бетамиз келиб-келиб диёнатини йўкотган Вафо Хўжандий билан оғиз-бурун ўпишса... иснод-ку!

Тўртинчи боб

АЖАЛ РАҚСИ

Бухоройи шариф ҳашаматли Робия саройи билан фахр этишини Суйгуна Зебо тўнғич акаси Маҳмуддан эшитган, қасри олий таърифи ақлу хушини ўғирлаган, токи

тирик экан, уни бир кўришга иштиёкманд эди. Тақдир Арш меҳри тушган маҳобатли кошонага кизгинани рўпара килди, факат бундай дийдорлашувни у сира кутмаганди.

Меҳрибон акаси Маҳмуд баҳодир Торобкалъа майдо ни четида ноҳосдан туғилган таранг вазиятда (суллох Бўри бир тўда хос навкарлар билан кутилмаганда ёпирилиб келувди), ночорлик туфайли ўзини Муҳиддин Камол илкига топширганга нақадар алам ютди...

Қаҳру ғазабга тўлган мўғуллар таъкибидан бир амаллаб кутулишгач, сал енгил нафас олишди, кечаси атрофини саксовуллар ўраган жимжит оёқда тунашди. Аммо Суйгуна миҳжа қокмади, аччиқ кўз ёшлари дарё бўлиб ёноқларини ювди. «Она, онажон, оғир кунингизга ярамаган ношуд болангизни кечиринг!» Тилидан шу сўзлар бир лаҳза ҳам тушмади. Сўнгсиз ўртаниш ила азонда отга минди-да, жиловини тўппа-тўғри Торобга бурди. Не қиларини билмай, Муҳиддин Камол ортидан эргашди. Йўғ-а, аввал Суйгунани ахдидан қайтаришга уринди, аммо ёлборишлари зое кетди. Хайтовур қизгина ич-этини еб безовта бўлганича бор экан, онаизори хануз ўша жойда, тақирда хол-беҳол инграниб ётарди.

— Меҳрибоним! — илкис отдан ўзини ташлади хикиллаб Суйгуна.

Ранг-рўйи захил тортиб, кўзлари киртайган Озода Зайнаб кўзғалмоқчи бўлди, эплолмай, оғир уф тортди. Юраги эзилган Муҳиддин Камол аста келиб устига энгашди. Худди шу пайт ён томондаги чалдевор ичидан бир шарпа суғурилиб чикқанини кўрди. Шарпа тозидек сакраб қайсидир девор панасига ўтди, сўнг тапир-тупур қилганча қалъа томон югурди. Йигит сергакланди, кўнглига шубҳа оралаб, бу ердан тезроқ жўнаб қолишга ошиқди. Суйгуна онаси бошини тиззасига олиб ўлтирарди, кўзлари тўла мунг ва ҳасрат. «Қимирланг, азизим», дея шивирлади Муҳиддин ва кампирни баърига босиб кўтармоқчи бўлди. Лекин шу он атрофни масикқан отларнинг туёқ товушлари тутиб кетди. Бирдан Муҳиддин Камол ўзини эгарга олди ва қиличини суғурди. Навкарлардан бир бўлаги уни таъқиб қилишга киришди, у олиша-олиша дарё томон чекинди.

Суйгуна Зебо қарахт, доғи аламга кўмилганча, онасини силаб-сийпалаб ўтираберди. Юз навкар билан бос-тириб келган Томиш хотиржам алфозда отдан тушаркан,

муғомбирона кулди. Жаҳд билан киз бошидаги кийикчани юлиб олувди, майда ўрилган тимқора сочлари елкасига ёйилди.

— Бўри тузоғига илиндинг, бечора оху, — деди Томиш. — Сардор сени Бухорода тўрт кўз билан кутмакда!

Қахри каттиқ мингбоши номини эшитибок навкарлар чортоқдан чекинган бедовлардек тисарилишди. Барибир улар кизнинг ёшдан ҳўл лолагун юзидан нигоҳ узолмай туришарди. Ўнғайсиз жимликни барваста қоматли, йўғон билакларини жун босган, ўрта ёшлардаги сарбознинг хиркирок товуши бузди. Кишига нигоҳини тикандек санчиб қарайдиган бу кимса Томишнинг бирга ўсган дўсти Сабук олғир эди.

— Чакки қилаётирсан, ошна! — деди секин Томиш.

— Бас! Бу дунёда Сабук йўлини тўсадиган одам хали онадан туғилмаган! Қани, бўл, Тороб ахлини хозирок тўпла! У қах-қах отиб, кўкрагига гурс-гурс муштлаб кўйди. — Кўриб кўйишсин, Сабук хали эти ўлмаган жайрон билан қандоғ жанг қилишини!

Жаҳонгир Чингиздан мерос қолган Буюк Яса йўриқларига кўра, харбу зарба тап тортмай жон олиб-жон берган мўғул аскарари хоҳиши ҳамма нарсадан устун: мудом чексиз имтиёз билан сийланар, хусусан ғолиблик нашидасини суриш учун тамоман ҳақли эди.

Худди шу лаҳза ноғора ва бурғулар оғир-оғир гумбурлади, кўчалар ва гузарларни отлик жарчилар чинқирғи тутди. Ана-мана дегунча Тороб ахли кенг майдонни тўлдирди. Ажаб иштиёқ билан нари-бери одимлаётган Сабук олғир ярим белигача ечинди ва ногоҳ Суйгунага ташланди. Бир ҳамладаёқ кийимлари сидириб олинган кизгина ёлғиз шалварда қолди. Шўрлик дод солишни ҳам, бировдан мадад тилашни ҳам билмасди. Шу лаҳза қаники ер ёрилса... У ўзини ночор-нотовон хис этди. Қайда қолди қарчиғайи Муҳиддин Камол, нечун кўмакка учиб келмаётир? Ёки унинг ҳам қанотлари қайрилди-ми?

Лаънати Сабук ожизаларни эрмак қилишнинг ҳадисини олган: нола чекаётган кизгинага ташланиб, жўрттага қувади, осонгина тутиб олиб қучоғига босади, сочларини силаб ўзича эркалайди, қулоғига неларнидир шивирлайди. Тийиксиз хирс ахийри Субукни шер қилиб юборди, хар кўйга тушиб, шўрликни эмаклаб таъкиб

кила бошлади. Ортиқ чидолмай кетган Суйгуна, мавридини топиб, совут-қалкон ёнида турган қилични шартта қинидан суғурди-ю, биқинига тикиб олди. «Ох, манжалаки, единг-ку!» — дея ингранди сарбоз ва оғзидан қони келиб, тақирда чўзилиб қолди.

Майдон шунақа гувладики! Орияти қўзиган навкарлар шаддод кизни бурда-бурда қилиб ташлаш учун тўфондек қўзғалишди. Агар Томиш билан Жомғуржин аралашмаса, чиндан ҳам соғ қўйишмасди...

Томиш Бухородаги ўша энг машхур кошинкорий иморатга рўпара қилган чордаёк Суйгуна Эбонинг юраги алланечук жизиллади. Ҳовлисига ёғоч дарвоза орқали кириладиган баланд пештоқли, икки қанотида мовий гумбазлар ва муқарнасли миноралар қад ростлаган бу қаср Робия саройи эканини тахминлади.

Йигирма дақиқалардан кейин Суйгунани зимзиё хужрага қамашди. Хужра шу қадар тор эдики, сал қимирласа ёки ўғирилса елкалари совуқ деворга тегар, хашаматли обида заминида бунингдек дарди-бедаво хилватхона борлиги ақлга сизмас эди.

«Омад чапга кетмиш!..» Қизгина аста-секин ўқинчга кўмилиб боради, аммо билмайдикки, тақдир орқаваротдан бошқа оғир кулфатлар ҳозирлаб қўймиш: янгаси Субуха, жияни Жалолиддин ёлгон дунёдан рост дунёга сафар айлаган, тўнғич акаси Махмуд баходир устози билан зиндон қомида, Муҳиддин Камол курагидан ўк еган, жасади қайсидир сайхонликда хор... Балки онаизорини туллак газандалар аллақачон чоғиб ташлашгандир? Шуни ўйлаганда кўнгли бузилар, тўйиб-тўйиб бўзлагиси келарди. Ҳозир у нажотсиз қуш, ҳатто ўлимига мингдан-миг рози. Тезроқ келишсаю қайгадир олиб кетишса: дорга тортишадими, азиз бошини жаллод қундасига қўйишадими, сувга чўктиришадими — фарқи йўқ, бари кўзига жозибали кўринаётир.

Тахминан ярим оқшомда дубулға-совут кийган, соқолмурти кўрпалаган навкар тарак-турук қилиб эшикни очди. Ғира-ширада лаънати девмисол бақрайиб турарди. Соқол босган совуқ башарага кўзи тушган ҳамоно, бир сесканди. Бўринайхон одами бўлса керак, деган ўй миясига чакмоқ янглиғ урилди. Сарбоз «орқамдан юр» дегандек ишора қилди ва ўзи қибла томон, қўш табақали бағдодий эшик сари одимлади. Эшикни аста очди ва оёқда зўрға турган қизгинани имо билан ичкарига чорлади.

Тор, зимзиё, кўркинчли хужрадан чиқиб келган Суйгуна хайратда: шифти баланд, бенихоя кенг бўлманинг ганчкорий тоқчаларида заррин муковали рисоалар, даф, танбур сингари созлар, хитойи чинни лаганлар, ликопчалар терилган. Бўлма малохатидан ҳам кўра, ўрталикда кўйилган узун хонтахта атрофида кабутарлар янглиг тизилган, ҳар хил бичимдаги оқ шохи кўйлак кийган йигирма чоғли сулув кўпроқ хушини ўғирлади. Қизлар упа-элик, ўсма-сурма билан ўзларига оро-торо беришган ва шода-шода хинд дурлари, Хуросон усталари меҳр билан ишлаган тилла сирғалар, узуклар, балдоқлар ҳуснларига ҳусн кўшган эди. Хуркак нигоҳлари эса ғуссали, тикилишлари мухаббатдан эмас, мутелик ва хусуматдан сўйларди. Попукли-гулдор дастурхон ёзилган хонтахта устини безаган сархил неъматларга киё ҳам бокмай, сукут сақлашар, гўё ўзларини ҳам, дунёни ҳам унутишган эди.

Йўлакда қолган сарбоз эшикни аста ёпгандан кейин Суйгуна Зебо ногоҳ хушёр тортди ва ял-ял ёнаётган эроний гиламга кўрка-пуса кадам босди. Такдир бу маконга йўллаганини билдириб кўймокчи бўлган каби, кафтига аста йўталди. Қизлар барибир пинак бузишмади. Ўқдек таранг тортилган киприклари килт этмади. «Булар суврат эрмасми?» — деган ғалати хаёлга борди Суйгуна ва тўрда, адрас кўрпачада паришон чўккан, ўзини сипо ва мағрур тутаётган, бошқаларга караганда ёши ўтинқираган — тахминан йигирма беш ёшлардаги хуриликко ўзига эътибор бераётганини, ҳатто кизиқсиниб тикилаётганини пайқади.

— Фаройиб ҳашамат ичра мажлис қурмишсиз, — хонтахта сари юрди Суйгуна Зебо, ҳалиги хуриликкодан кўзини узмай. — Айтингиз, не мажлиским, сукут ила кечадир?

— Тилингиз бурро, фаҳмингиз аъло экан, эй, ойим киз, — хуриликко нозик бармоқларини кўксига босиб, синик кулди. — Бул гўшани, Робия саройи дерлар. Бунда кимлар мажлис қурмаган? Борар жойларини билганлар ҳам, билмаганлар ҳам... Ҳай, жонгинам-а, мени яхшилаб таниб кўйинг, мен онабоши Садафбиби бўламен, бахтиқаро онабоши... Мана бу Нигина, у Мубарро... Аммо сиз кўзга жуда яқин экансиз, хунуккина бўлиб тугилсангиз не қилар эди?!

Эрта-индин йигирма билан юзлашадиган Суйгуна Зебо

Тангри ато этган хусну малохати билан хар канча хаво-ланса арзийди. Неча хафта-ойдан бери ўзига оро беролмайди, шунга қарамай, лобарликда тенгсиз эди. Хатто ҳорғинлик ҳам ранг-рўйига ярашиб тушган, дуркун кўкси, лўпли ёноқлари, бўлиқ билаклари бир-бирига монанд, бир тутам кўнғирок сочи манглайда, бир саф майда ўримлар эса ёноқларига талпинган гажаклари ила қовушиб недир муддаода, эхтимол, ошиконалик даъвосида, нозик бўйни оша елкаларини мастона-мастона кучган...

Тахминан ярим соатлардан сўнг пушти матодан тикилган кўйлак кийган кирк ёшлардаги хушрўй аёл Суйгуна Зебони кичикроқ бўлмага олиб ўтиб ювинтирди. Сўнг хафсала билан ясантирди: ёқасига садаф кадалган оппоқ кўйлак кийгизди, сочини икки толим қилиб ўрди, кош-кўзига хафсала билан ўсма-сурма тортди. Ниҳоят, сандиқчадан ипга тизилган дур, билакузук, сирға оларкан, хавас билан кулди. Тақинчоқлар чунон ярашганини кўриб кўзлари чараклади.

— Вой, дод-ей, сен қайси онадан туғилгансен ёки осмондан тушган фариштамисен? — Аёл янаям очилиб кетган қизгинага суқ билан тикилар, ёноқларини меҳр билан силаб-силаб кўярди. — Сен шахзодаларга муносиб малак эркансен. Билмадим, не муддаога зришурлар сени рухлар ёнига жўнатиб?

Суйгуна Зебо аёлга кизиксиниб тикилди. Бурчаклаги ойнада ўз аксини кўраркан, нечукким бармоқ тишлади. Ойнада ғамзали қараш қилаётган сулув нигоҳидаги ўт еру кўкни ёндирмоққа қодирдек эди Туйкус аёлнинг халиги гапи хотирига келиб ғашланди. «Рухлар ёнига? Тавба?» Қизгина бўшатган кўйи пичирлаб, аёл изидан хашаматли бўлмага қайтди. Халиги парилар хануз ўша алфозда, бир-бирларига елка тираганча, хомуш ва дилгирона ўлтиришганини кўриб алағдалиги тагин ҳам ортди. Анча кейин сездди ўшалардан бирига айланиб қолганини...

Неча кун ўтди, билмайди, фақат хаёл суриб, хотиралари билан овуна бошлади. Қани, Тангридан мурувват бўлиб, онаизори ва акаларидан бирон қувончли мужда келса... Муҳиддин Камол холи не кечди? Онаизорини йўқлаб у билан Торобга борганида нечун янгаси ва жиянини учратмади? Шу хил жумбоқлар миясида тўхтовсиз гивирларди. Неча дафъа кизларни сухбатга тортиш учун уриниб кўрди, бариси бекор кетди; улар на бир нарса тотинишади, на борди-келдидан гаплашишади.

Робия саройининг хашаматли бўлмаси Суйгуна кўз олдида назокатини кун сайин йўқотиб борарди. Энди у хаёлий рангларга бурканган мунаккаш гўшада эмас, туриш-турмуши зулматдан иборат зиндонда, юмшок пар тўшаклар устида эмас, такир харсанг теграсида ўтиргандек қийналади. Хузурларига ҳар куни ўн марталаб кириб чиқадиган, истаса қарғиш-алқиш, истаса хушкаломлик билан муомала қиладиган хушрўй жувонга умидвор тикилади. «Опа, жоним опа, не ёзук кутадир бизни?» — дея сўроқлайди изиллаб. Аёл оғиз очмай, хонтахта устидаги егуликларни алмаштиради, унинг ўрнига ўзини онабоши деб таништирган хурилиқо жавоб беради: «Пишириб ерлар бизни!» Шундай деркан, нигоҳида теран бир мунг акс этади, илкис Суйгунанинг юраги шиғиллайди, негаки, бу мунг эртанги кувидан огоҳ этгандай бўлади.

Маза-матрасиз иззат-икром Суйгуна Зебони толиқтирди, ҳар кун эрталаб хушрўй хотин кумуш баркашда қатлама-сомса ёки иссиқ жиззали патир, қаймоқ кўтариб кирганда бирдан бўғилади, кўкси тилиниб, унга ўлим тилайди.

Ажабки, аёл бугун эрталаб бошқача эди, хиёл ховлиқиб, хаяжон билан мўралади. Хуш-хандон чехрасига тикилиб Суйгуна, ҳозирок ташқарига қанот қокиб учиб чиқадигандек, хиёл енгил тортди. Жория йўрғалай бориб онабошига юзланди.

— Садафбиби, жоним, изимдин юргил, булар ҳам дархол кўзғалсинлар! — деди у сурмали кўзларини сузиб.

— Йўлни қай ерга солурмиз, опажон? — сўради Садафбиби талмовсираб. — Бизни кўп бокдингиз, туғишганингиздек сийладингиз, қарз бўйнимизда қолса, барига рози бўлгайсиз.

— Ундай дема, биби!

— Ота-онамиздин розилик тилолмадик.

— Ох, хур синглим, нечун бундай қайғуга изн беришсен, бахтинг очилиб турган бўлса... Ношукрлик қилма, кўзёшларингни арт, изимдин тушгин, булар ҳам тезроқ кўзғалсинлар.

— Опа, опажон, сўзлангиз, бизни не такдир кутмакда? — олов сочди кўзларидан Суйгуна Зебо. — Балки бизни жардан ташлаб юбормоқчилар? Балки дорга тортмакчилар, балки аждаҳо қомига лукма қилиб тикмакчилар? Нечун индамайсиз, нечун?

— Хур синглим, хуну бийрон бўлма, бахтинг очилмиш... Агар мен ҳам ёш ва парисиймо бўлсайдим, сизлар билан муборак сафарга отланардим, — у хусну жамолини камситишга уринаётгани Суйгуна Зебони хайрон қолдирди. — Афсус, бу саодат факирага насиб этмас, факира бундин кисилғонмен.

— Йўк, опажон, Тангри сизга беадал мурувват қилмиш! — деди Садафбиби йиғидан ўзини зўрға тийиб.

— Ношукргиналар, бўла қолинглар. Сафо бўлмасида Тамуғин ота аркони давлат пешволари билан кутади, тагин ул зот бошимда ёнғоқ чақмасин!

Сафо бўлмаси... Тамуғин ота... Нечукким бу тушунчалар қизлар тасаввурини чакмоқдек ёритиб ўтди. Барибир улар шошилишмади, кадам олишлари пойма-пой, оғир эди. Олдинда бораётган онабоши томоғини нимадир гиппа бўради, аммо у йиғлашдан чўчиб, изидан ғамгин келаётган қизларга ўзини хуш-хандон кўрсатишга тиришади. Ёнма-ён одимлаётган Суйгуна шўрлик чехрасидаги шикаста табассумни хазм қилолмай қийналади. «Нечун у кулмакда?» — дея ўзича ғудранади ва бири бири билан кесишган йўлаклар бўйлаб қайгадир ошиқаётган одамларни кўради.

Узун йўлакдан анча юришгандан сўнг Сафо бўлмасининг бағдодий эшигига рўпара бўлишди. Бўсаға икки тарафида найза-қалқон ушлаган сокчилар гердайиб туришарди. Ичкари ола-ғовур, ҳар жойда тўда-тўда бўлиб олган сарой аъёнлари, таниқли бой-боёнлар, беклар, лашкарбошилар, авлиёлар мунозарага берилишган: хоким Бурхониддиннинг марҳум ўғли Ганду Чинони хотирлаб ўтказилаётган ушбу маърака салтанатга яхшигина обрў келтиришини чечанлик билан таъкидлашаётир. Фақат Бўринайхон оғзига талқон солиб олган, у сухбатга жимгина кулок тутар, ҳар замонда недир ташвишда атрофига алангларди. Томиш кўриниши билан дархол уни бир чеккага тортди.

Бурхониддин меҳру муҳаббатини қозонган икки лашкарбоши орасида кечган сухбатдан ғофил бўлган Суйгуна Зебо саросима ичида, турфа хаёллардан алағдаланиб, ўксина-ўксина одимлар эди. Афту башараларида истехзо ва ғайирлик зухурланган манови одамлар не муддаода? Ох, тун-чи, тун намунча таҳликали? Осмондаги юлдузлар гўё тўкилиб битган, йўк, юлдузларни тубсиз

бўшлиқ буткул ютворган, деразадан яйдок осмоннинг ўзи ним талғир тусда кўринар эди...

* * *

Сафо бўлмаси олдинги бўлмага қараганда қарийб уч баробар кенг, шифти ҳам бенихоя баланд, факат кўримсиз; кўпдан бери таъмир кўрмаган деворлари ёрилган, нақшлари ва ганч сувоқлари кўчиб тушган, сахнга фарчланган обаки чоркунжак гиштлар ола-байдок кўчган, на шам, на қандиллар кўзга ташланар, факат равоқли тоқчаларда жинчиروقлар тутаб ёнар эди. Девор тагида, тахминан ҳар тўрт-беш кадамда қотиб турган, зангори шалвар ва нимча кийган гумашталар машъала тутиб олишганди. Жинчиروقлар ҳам, машъалалар ҳам қора мовутдан узун камзул кийган, юм-юмалоқ калласи тақир, кўса киши — Тамуғин ота бўй-бастини ёритишга хизмат қилаётгандек эди.

Кохин маросимга мос кийинган: эгнидаги камзулига куш патлари, айик териси қадалган, нари-бери юрганда бўйнидаги садаф, бўри ва йўлбарс тишларидан қилинган шода шикирларди.

Тамуғин ота мўғул қавмларида Аланкува хотун замонидан бери одат бўлган расм-русум — мархумлар хотирасини шарафлаш маросимларини ўтказавериб кўзи пишган ва улуғ Чингизнинг кўпгина нуфузли авлодлари назарига тушган, зеро қазои муаллақ билан юзлашган жаҳонгир руҳини эътиборга молик, яъни олий даражали қурбонликлар билан сийлашга нафаси ўткир авлиёлар қаторида фатво берган ва бу билан хамиша фахрланарди. Мана энди Бурхониддиннинг мархум ўғли Ганду Чино ёнига янги чўрилар йўллаши керак.

Маросим ҳар жиҳатдан бекаму кўст бўлишини яхши кўрадиган Тамуғин ота бирор қоида бузилишига тоқат қилолмасди. Айниқса бугунги маърақага алоҳида иштиёқ ва ҳафсала билан ҳозирланди. Пихини ёрган кохин кўпдан ҳоким марҳаматига сазовор бўлишни орзу қиларди. Ҳокимга яқинлашмак — хою ҳавасга берилиш, ажаб ноз-неъматлар билан файзли зиёфатларга кўмилиш, обрў-иззат орттириш, мўмай ҳадяларга сазовор бўлиш дегани. Асли у ўзини тарки дунё қилган банда каби кўрсатишга тиришарди-ю, лекин... нафси бало — кўксининг аллақайси бир тубида ўрнашиб олган очофат хис кеча-кундуз ғимирлаб оромини бузгани-бузган.

Тамуғин ота, ана шуларни ўйлаганча, Гура хотун билан етаклашиб кириб келган Бурҳониддин сари ошиғич пешвоз юрди. Тавозе билан таъзим бажо айлагач, унинг тумшуғига исирикдонни яқинлаштирди. «Кетгил бундан, ёвуз руҳлар, Эрликнинг безбет кашкирлари!» — дея минғирларкан, хоким нечундир афтини буриштирди.

— Сизнинг кадамингиз билан мажлисимиз янада обод бўлгай, — дея илжайди кохин, сўнг Гурага қарата лутф килди: — О, хоним, баҳор чечагидек очилиб кетибсиз. Сизни кўрган ҳар қандай фаришта ҳасаддан куймаги тайин!

Асли Гура бир вақтлар юрагида чексиз доғи алам колдириб, нариги дунёга бевакт кетган ўғли Гунду Чино ёди билан боғлиқ маросимга одмигина кийиниб келган, шунга қарамай, у чиндан ҳам малоҳатли, нозик-нихол қадди-бастидан илоҳий бир латифлик ва жозиба ёғилаётгандек эди. Аммо у кохин таърифу тавсифига эътибор бермади, гўё уни кўрмагандек, овозини эшитмагандек, хотиржам илгари босди.

Энди бўлмада машъала кўпайган, бўлма кундузгидек ёруғ, шифт эса осмон гумбазидек гунг-гурс турар, ундан гўё кохиннинг кенг очилган кўлларига Улгеннинг хайру эҳсонлари тўкиларди. Аста-секин қария хайкал суврати-га кирди, хиёл бақрайган кўзларида недир даҳшат қотди, недир илтижо аксланди. Ўзини улуғ шомонлар авлодидан санайдиган бу банда ҳолатидаги беқарор шиддат ранг-рўйларида қон қолмаган қизлар юрагига оғрик ва талваса солди. Қизлар Улген бахш этадиган саодат шуъласини сира тасаввур қилишолмади. Борлигини нур эмас, зимзиё бўшлиқ қаърида кўраётган Суйгуна Зебо эса маросим раҳнамоси башарасига ноумидлик билан жимгина тикилар, гоҳо хаёлида кўча-кўйда мудом жазава аралаш зикр тушиб, тиланиб юрадиган дарвешлар жонланар эди.

— О, мўътабар Улген, бад ниятли Эрлик зуғум ила қавмларимизни хоритмиш, ёлбораман, тезроқ келиб уни даф этгил! — Тамуғин ота кўлларини силкилаганда чопонига қадалган айик териси парчалари ва қуш патлари ялтирар, важоҳатидаги ваҳимани кучайтирар эди. — Қудратли Улген, амр этгил, мана бу оқибатлик бибижонлар Бурҳоннинг ўғли Ганду Чино билан дийдорлашгайлар, улар жаннат салтанатида ул ўрлонни оқ ювиб, оқ тара-

гайлар, ўғлонга сочларини супурги, қўлларини косов қилгайлар!

— Овмин! — деди гуриллаган овозда гумашталар.

— Овмин! — деди аъёнлар, беклар, аслзодалар, навкарлар.

Суйгуна Зебо оёғида мажол қолмади, ҳар замонда гумбурлаб эшитилаётган довул садоси қулоқларини батанг қиларди. Совуқ янграган ваъздан билди сал-пал вазифаси нелигини... Лекин бу нарса сира ақлга сиғмасди, энди кохинга ошқора нафрат билан қаради.

Бутун вужуди билан машғулотиға берилган кохин эшик сари сирли тарзда имо қилди. Шу захоти кўк шалвар ва қирмизи нимча кийган чиройлигина йигит катта мис баркаш кўтариб, ёнига борди. Баркашда бўри ва арслоп тишларидан тузилган шодалар чошланган эди.

— Бибижонларим, олис сафарингиз чоғида ушбу муқаддас буюмлар ҳамроҳингиз бўлсин, алар Чигатой ва Бурхониддин элчилари эканлигингизни билдириб тургай!

Шодумон кийкириклар янгради. Шавкатли Чигатой шаънига олқишлар ёғилди, ҳокимни ҳам мактовларга кўмишди. Шонқин-сурон остида Тамуғин ота машъалалар ёруғида сокин йилтираётган шодаларни оппоқ бўйинларга бирин-сирин осиб қўйди. Лекин товушсиз бўзлаб, аччиқ-аччиқ ёш тўқаётган маҳкумалар юзидан маъжослик аримади, онабоши Садафбиби ердан нигоҳ узмас, нозик елкалари силкина-силкина хўрсинар эди. Хўрлиги тутган Суйгуна Зебо борлигини чўғ каби куйдира бошлаган нарсани шартта юлиб пойига ташлади. Қизгина қилган шаккокликни фақат Бўринайхон сизди ва ичида кулди. «Кўзида олов бор, ўчириш керак», дея алланечук хавас билан пичирлади лаблари.

Нихоят, Тамуғин ота жойига қайтди. Кохин шишиниб, бўғилиб бораётгандек эди. Қорачикларида аллатовур яшил аланга товланарди. Кафтлари аста-секин юқорига кўтарилиб, дераза оша кўкка тикилганча, ажаб ихлос билан хитоб қилди: «Мурувват қил, юбор тезроқ аларни, кудратли Улген!» Лабларидан охирги сўз учиши билан довул каттиқрок гумбурлади, гўё шифт силкинди, бир нечта машъала ўчди, ним қоронғулик чўқаркан, очик эшикдан шовурсиз канот қоқиб шарпалар кирди. Қоралибосларга бурканган шарпалар хануз ўртада ғамгин ўй сураётган қизларни ҳалқага олишди. «Куллуқ сенга, мар-

ҳаматли паноҳим! — нидо килди Тамуғин ота, титраётган панжаларини терлаган чаккаларига босиб. — Юзимни ёруғ килдинг: энди кўнглим тўқ, фаришталаринг аларни Ганду Чино кучоғига элтишига ишонаман!» Кохин жим бўлди, охириги машъала ҳам ўчирилди, токчалардаги жинчиروقларгина қолди. Энди Улген фаришталари мунчокдек тизилганча, узун қўлларини бир маромда силкита-силкита қизлар атрофида йўрғалашар, шиша каби йилтираётган кўзларида недир рағбат акс этганди.

— Бошланг тун сайлини, алар руҳини қўрқувдан ҳалос этинг, алар руҳига ором беринг, токи салтанат эшиги олдида титрашмасин, — ҳайрихоҳ оҳангда хитоб килди кохин, қўлларини гоҳ юксакка қўтариб, гоҳ пастга тушираркан. — Ганду Чино мусибат тоғидан чекинмиш, аларни абадий ҳузур берадиган булок бўйида қутгай. Ганду Чино пешонасига юлдуз балқиган ўғлон, аларга ҳам юлдуз улашадир. Бошланг тун сайлини, бошланг, алар билишсин саодатли фурсат келганини!

— Бошланг, бошланг! — чинқиришди гумашталар.

Сафо бўлмасида қоронғилик қуюқлашиб, зил сукунат чўқди, осудалик аро енгил шовур тараларди; қора либосли фаришталарни зулмат пардаси ютиб юборгандек бўлди. Ҳар замондагина улар кўзга элас-элас чалинади: ингичка гавдалари илондек буралади, қўллари тун қушларининг қанотлари янглиғ енгилгина биланглайди. Маҳкумалар эса дилдираб туришади, ногоҳ улардан бири беҳол инграниб қулади. Нигина билан Суйгуна уни аста суяшди.

— Алар руҳини қўрқувдан ҳалос этгайсиз!..

Тамуғин ота хириллаган товушда жимликни бузди, салдан кейин ажабтовур бақрайганча, қўли билан қандайдир ишора килди. Шу заҳоти довул ва ноғоралар сокин гумбурлаб тинди-да, фаришталар туртина-суртина ўзларини эшикка уришди.

Алланечук енгил тортган Бурхониддин Гурани етаклаб йўлга тушди. Аммо маросим давомида афту ангоридан истехзо аримаган Бўринайхон анчагача жойидан қимирламади, бош вазир, девонбеги, козиқалон, беклар ғойиб бўлишгандан кейингина Суйгунага совуқ назар билан бир қараб, бурнига бурундук солингандек оғир жилди.

Маҳобатли Сафо бўлмаси дилхаста, маҳзун, афтодаҳол қизлар ихтиёрида қолди. Ярим окшомгача уларни

ҳеч ким йўқламади, ниҳоят, зангор шалвар, қирмизий нимча кийган, калта қилич осган беш-олти гумашта қовокларидан қор ёғдирганча ташқарига чорлади. Шаҳар чеккасида, яйдоқ даштда, бир вақтлар Ганду Чино дафн этилган жойдан берироқда қазилган чуқур — рухлар мамлакатига элтувчи чоҳ ўн гулидан бир гули очилмаган сулувларга мунтазир эди...

Бешикчи боб

ДИЛДА НИҲОН ШИЖОАТ

Яна нима кутсин чархи каждан Маҳмуд Торобий? Чарх раъйини синдирмак осон эмас ахир! Гура хотун тасарруфидаги ғаройиб касрда чорасиз ётганча шу хил ўйлар гирлобида алағда эди. Борлиқни шом қоронғиси чулғаганда жулдур кийимга ўралиб, бошига учлик кигиз қалпоқ кўндириб, тол хассага суянганча, дарвозадан олазарак чиқди. Ҳар қадамда ис олишга устаси фаранг хуфиялар изғиб юрганидан вокиф, шу сабабли юрак ховучлаб, ботиниб-ботинмай илгарилар, олисда бирон навкар қораси кўринса тезда ўзини панага урарди. Нима бўлганда ҳам қандайдир бир илинж вужудига қувват бағишлар, энг муҳими, журъат ва шижоатни сўндирмасликка ундарди. Ўша илинж ила жинкўча, пасткўчалар бўйлаб узок юрди. Бухорони яхши билишига қарамай, қайсидир маҳаллада адашиб қолаёзди. Бири-бирига мингашиб кетган чалдеворлар чалғитди. Хароботлар оралаб бораркан, кўнгли бузилар, шаҳри муаззам ҳусни малохатини қорат айлашга фатво берган кажрафтор фалакдан ўзича нолирди.

Маҳмуд баҳодир бир ошнасиникида бирон ҳафтадан зиёдрок хуфия турди, сўнг маҳалладан маҳаллага, ховлидан ховлига ўтиб, ниҳоят, Абу Ҳафс тепалигига етиб келди. Тепалик жим-жит, ой ёруғида ўнқир-чўнқирлар оқариб кўринар, ҳар замонда аллақаердандир бойқушнинг безовтахол сайраши элас-элас эшитилар эди. Аллатовур энтиқди, сўнг этак бўйлаб, масжид рўпарасида чўккайиб турган мезанани нишон олди. Мезанага эллик кадамча қолганда давангирдек икки йигит чакқонлик билан йўлини тўсди.

— Қайт орқангга, гумроҳ! — деди бири дўлайиб.

— Балки бу жамоамиздандир! — деди иккинчиси коронғида кўзларини чакнатиб.

— Билмадим... Хой, гумрох, айт-чи, тўққис учга етгайми?

— Етмас! — деди у чўзиб ўтирмай.

— Ие, мулла Махмуд, Худога шукур-е, ўзингми-сан?! — Биринчи давангир уни лабдурустан кучоклаб олди. — Танимабмен, сен ҳам танимадинг. Камина Алп Хомушмен! Қани, амр қил, баҳодир, қайси ярамас мўғулнинг калласини сапчадек узай?!

— Шошилма, йигит!

— Барини ҳазратдан эшитдик, Гура хотун аломат иш килмиш... Неча кундан буён йўлингизга кўз тутамиз.

Алп Хомуш бағрида Махмуд баҳодир Тороб бўйини туйгандек бўлиб, дили яйради. Беихтиёр болалиги эсига тушиб кетди. Хомушиддин накадар шўх, гажир эди. Тушмагур жардан жарга булутдек кўчарди, текканга тегиб, тегмаганга кесак отарди. Эҳ-хе, ана шу шайтонга қўшилиб қанчалар абгор бўлган, қанчалар!

Ҳозир изма-из шошилмай одимларкан, Махмуд баҳодир бир севинар, бир ўкинарди. Хонақоҳ остонасида Алп Хомуш уни яна бағрига босиб ўпди ва «бисмиллоҳ...» дея аста ичкарига кадам қўйди.

Кенгина сокин хужрада учта яримлаган шам липиллаб ёнади. Тўрда Шамсиддин Махбубий соқолини силаб паришон ўтирибди: чамаси қандайдир масалага интикланиб жавоб кутаётир. Икки тарафидан шайх Иброҳим, Мўйин темиртак, Наврўзбек, Муҳиддин Камол, Хур Қийғир, Кичкина Қийғир, Вафо Хўжандий ва яна тўрт-беш нотаниш йигит жой олишган. Улар жиддий нигоҳларини ерга кадаб чуқур мулоҳазага берилишган.

Остонада тилпа-тик турганча Махмуд баҳодир аста йўталди, дастлаб уни Хур Қийғир кўриб, телбаваш киёфада кичкирди: «Улуғ сардоримизнинг кадамларига ҳасанот!» Баҳодирни соғинч ҳисси ўртаётган эди, беихтиёр яйраб, укаларини ачомлаб ўпди. Раҳнамойи олий — ҳазрат Махбубий, сўнг дарвешлар пири шайх Иброҳим билан кучоклашганда қароклари жикқа ёшга тўлди.

— Ов, ошики бекарор банда, бормисиз? — Хур Қийғирга қарата кўзини қисаркан, Наврўзбек қах-қах отиб кулди. — Менга қаранг, войбў-ў-ўй, сўппайиб бурунгинангиз копти-ку, а? Энағар Бурхон кана зиндонда қарашмас эканми?

— Балки сизга карашар, мулла Наврӯз, бир бориб кўрмайсизми Бурхон қахкашонини?! — синик илжайди Махмуд баходир. — Сизга атаб бокиб қўйган кўчкори бўлса ажаб эмас!

— Бурхон кўчкор бокишни билмас, кана семиртиришга устаси фаранг! — кошларини чимирганча гуруннга қўшилди Мўйин темиртак. Бу хазилдан сўнг ҳамма мирикиб кулди, хатто негадир ковок солиб ўтирган хазрат Махбубий чехрасига ҳам илиқ табассум ёйилди.

— Хўш, ўғлим, қалайсиз, букилганингиз йўқми? анчадан кейин меҳрибонлик билан сўради устоз. — Факир буларга Гура хотун журъатини сўзладим. Булар минг бир режа тузишиб, охири Муқбил маймоқни ийдирмак тараддудида эканлар. Зиндонбон соясинин ҳам чўчийдиган кўкнорихаёл бандалигини булар қаёқдан билсинлар.

— Ярамас Муқбилни латифа қилишибдир, эшитдингизми? — деди Вафо Хўжандий жиддий қиёфада, ҳамма эътиборини ўзига қаратиб. — Бир кун эрталаб носбонликда турган экан... Қараса, арк тарафдан Бурхониддин келаётган эмиш, боши иккита кўринармиш. Ҳоким яқинлашгач, ғулдирапти: «Жаноб, камина бу кеча калламни йўқотиб эдим, ани елкангизда кўрдим, инсоф билан қайтариб беринг!» Зиндонбон даъвойи достонини эшитиб хокимнинг жахли кўзибди. «Нималар деб валдираяпсан, энаси байтал? — деб жеркиб берибди. — Мен ўзим калламдан жудо бўлишмен, бу ёққа ўшани қидириб келаётирмен!»

Қах-қаха шифтни кўтариб ташлагудек бўлди.

Махмуд баходир айниқса ҳузур қилди, кўнглини ғашлик ғубори бир зум бўлса ҳам тарк этди. Бемалол ёйилиб куларкан, туйқус бир четда суҳбатга ҳам, хазилмутойибага ҳам аралашмай жимгина хаёл суриб ўтирган Муҳиддин Камолга кўзи тушди. Типирчилаб қолган йигит ҳам унга каради-ю, шу захоти нигоҳини яширди. Хазрат жигарбанди киши бетига тик бокиб сўзлайдиган валломат эди-ку, не бўлибдики, бу қадар бўшашган?

Оғам, сихатинг тузукми? Суйгуна хақида каминага не хабар берурсен?

Энди Муҳиддин Камол ерга батамом қапишиб қолаёди, думалокдан келган бугдойранг юзи чўяндек чуйқалиб кетди. Ахир, нимани тапирсин, ёв олдига тушиб қочганиними, Суйгуна Зебо ҳаёти ва номусини таҳлика

остида қолдирганиними? Йигит оломон билан тўлган майдонда Суйгуна Сабук олғирни чаваклагани, Томиш соқчилигида Бухорога келгани, Робия саройида хибс қилинганидан беҳабар эди. Ўшанда у дарё соҳилида изидан қувган ўн чорли мўғул билан якка ўзи солишди. Охири тинкаси қуриб, қурагидан яраланиб йиқилди. Суллохлар яхши ҳам ўлдига чиқаришди ва тақирда ташлаб кетишди. Агар шу атрофда сурув боқиб юрган Тошман исмли чўпон ўтиб қолмаганида, холи не кечиши ёлғиз Оллохга аён эди.

Қачондир Бухорога келгандан сўнг Мухиддин Камол Суйгуна Зебо тутқунда ётганини сезиб, дардини Жўра говбошга ёрди. Жўра говбош тумшугини тикмаган туйнук йўқ-да. Бир вақтлар ҳазратниқига эмин-эркин кириб-чиқиб юрган Гура хотун билан танишган ва энг яқин жорияси бўлмиш Зубайдахон кўнглини овлаган эди. Бир амаллаб Зубайдахон билан қайтадан алоқа боғлади. Орадан кўп ўтмай у Робия саройида пинхона сақланаётган кизгина аҳволидан хабар берди.

— Суйгуна хибсдами?

— Ҳа... Адашмасам... Оға, ҳар не миннатингиз бошим устига... Лекин камина... Торобга кирмайлик деб бир неча бор айтдим, — бир хил аламзадалиқ бор эди Мухиддин Камол товушида. — Ҳарчанд ёлворганларим зое кетди. Лаънати Бўринайхон Томиш дастасини пистирмага қўйган экан, қалъа майдонида...

— Сен гумроҳ эплаб олишмагансен, — гиналади Шамсиддин Маҳбубий.

Зил-замбил жимлик чўқди, отасидан бундай нишли пичингни қутмаган Мухиддин Камол дарди-дунёси қоронғилашди, алам ичра шахт кўзғалди-ю, ўқдек ташқарига отилди.

Дилини оғритдингиз, устоз, — деди Маҳмуд баходир аста.

— Оғригани тузук... Оғриси... хушёрроқ ва дадилроқ бўлади, — деди ҳазрат ранги ўзгариб. — Қани, менга айтинг-чи, Торобга Зор Жаҳон билан учрашгани борганда қовун туширмаганига ким кафил?

— Йигитга унақа гуноҳларни ағдарманг.

— Шунга ўхшаш эҳтиётсизликлар туфайли чув тушдик. Суянганингиз Хол мерган ўлдирилди. Вардонзе, Шофиркон, Варахшадаги ишончли одамларимиз қалласи тавидан жудо қилинди. Тағин айтолмасман не бўларини!

Ҳазрат бу қадар куйинганича бор: омад чиндан юз ўғирди. Ниятлари улуғ эди, авваламбор Торобни ғазавотга тортишни, сўнгра теварақдаги жамики шаҳару кентларни харбу зарбга оғдиришни мўлжаллашган эди. Ғазавот белгиланган кунда, эвоҳки, ваъдани қуюқ қилган азаматлардан ҳеч бири қорасини кўрсатмади. Чор тарафдан гўё қўллари қирқиб қўйилган эди. Шўрлик Холдор мерган-ку жувонмарг кетди. Ҳатто Зор Жаҳон ҳам, Нусрат Ҳожиб ҳам бедарак бўлишди. Кишини умидсизлик чоҳига ирғитадиган сир тағига ҳали Маҳмуд баҳодир етган эмас, лекин хартугур ўқтамлик билан кўплардан ажралиб турадиган Муҳиддин Камол хонлиқдан холи эрур. Бунга имони комил! Фақат, ҳайронки, ўшанда разилликка борган ким? Ким жамоа шўрига шўрва тўкилишида жонбозлик кўрсатди?

— Ҳазратим, тороблик биродарлардин ҳеч қанака мужда йўқми? — чўзилган жимликни бузди Маҳмуд баҳодир хўрсиниб.

— Кеча Зор Жаҳондин мактуб олдиқ.

Шамсиддин Маҳбубий нечундир безовтаҳол қимирлаб қўйди-да, елкасига тегирмонтош ортилган каби букчайди. Недир армондан кўкси тилим-тилим эди.

— Нималарни ёзибдир?

— Ахвол танглигини... Жомеуржин ўша куни Нусрат Ҳожибга қўшиб уни хибс қилган ва қалъа ертўласига қамаган. Аллаким кўмагида уч кунча бурун бир амаллаб қочишган. Ишончли одамлар билан тағин тил бириктириш пайида эмишлар.

— Жуда соз!

— Зор Жаҳон сиздин хол сўрамыш, сизга муштоқ!..

— Ҳа, ҳа... Иншооллох, дийдорлашурмиз.

Абу Ҳафс хонақоҳининг кенггина хужрасида, милтиллаб ёнаётган шамлар ёруғида, гурунг ва мунозара аста-секин қизиди. Узлуксиз азоб, тайинсиз шубҳа ва аччиқдан-аччиқ ғашлик комида қолиб келаётгани туфайли асаби таранг тортилган Маҳмуд баҳодир баҳсга ҳадеганда аралашавермади, Ахийри, жойида ёнбошлаб, киприклари оғирлаша-оғирлаша, қаттиқ уйқуга чўмди. Субҳи содиқдан хабар бериб хўрозлар маст қичкира бошлаганда кимдир оҳиста туртди. Масрурона бир шивирлаш чалинди қулоғига: «Оға, оға, суюнчи чўзинг!» Ажабо, бу ким бўлди, Муҳиддин Камолми?

Ҳайрли муждани дил-дилидан сезган баҳодир шош-

ди, чунон шошдики! Ва алланечук севинч ила кўзларини очди. Ўзини яхшироқ ўнглаб улгурмай, кўнглига яқин, дардга малхам бўлиб босилгудек соғинчли нидо хонақоҳ бўйлаб таралди...

— Акажон!..

• • •

Хонақоҳ гумаштаси эрталаб ташқарида, баланд мезан тагидаги суфада дастурхон ёзиб нонушта тайёрлади. Бомдоддан кейин, Мўйин темиртак ўзини мезбон санаб, биродарларини нонуштага чорлади. Чойни ўзи қайтарди, нон ушатди, хушсуханлик билан манзират қилди. Наввой хозиргина тандирдан узган иссиқ ширмой нонга нигоҳи тушгандан кейин Махмуд Торобий нақадар очикканини билди, тезгина оғзига бир бурда соларкан, салом бериб бир чеккада ўлтирган Суйгуна Зебога гинаомуз каради.

Муштипар синглиси — бир кориндан талашиб тушган меҳрибони хижолат оғушида... Бир жихатдан тўлиб-тўлиқиб бораётган эди, хатто тийғи қаттолга монанд узун мужгонлари хиёл намланган, юпка дудоклари кимтилган. Нечукким гапиришга чоғи келмас. Ахир, нимани сўйласин, нимани? Бари тушдек ўтди-кетди, энди бошидан кечирганларини тўкиб-сочгани билан бирон фойдаси борми? Бекорга ярасини янгилагани, акаларини эса қайфуга ботиргани қолади.

— Сўйла! — дея кистади Хур Қийғир.

— Сендан умидимизни узган эдик, — ғудранди Кичкина Қийғир.

Хайхотки, шунда Суйгуна Зебо эпкинда қолган япроқдек бир титранди: кўксини сим-сим ўртаётган нарса маъюслик чўккан қароқларидан дув-дув жола бўлиб қўйилди. Хаёлидан эса очик майдонда, улус кўз ўнгида номусига тажовуз қилмоқчи бўлган Сабук олғирни чавақлаб ташлагани, сўнг ҳибс қилингани, Тамуғин чангалига илингани, қохин бир тўда сулув қизлар билан мархум чингизий ўғлон хизматиға, руҳлар мамлақати сари тириклай жўнатиш учун ҳукм ўқигани, йўлда уйқу-сираган соқчиларни чалғитиб қочгани, Садафбиби ва Нигинани изидан эргаштириб, пана-пастқамда изғиганлари липиллаб ўтаберди. Қиска вақт орасида биргина бошига шунча ғаму кулфат тушди. Биров ишонар бу можароларга, биров ишонмас!

— Энди тийиларсен, бир ўлимдин колмишсен, син-гилжон, — деди анчадан кейин Махмуд баходир зарда аралаш.

— Тийилсам чарх вафоси ортарми? — деди Суйгуна Зебо тўнғич акасига жавобан. — Ортса, майли, рози-мен!

— Чархни кўйгин ўз холига!

— Чарх нечун мени ўз холимга кўймас!

Сен шаккок... оғритмишсен онаизоринг дилини!

Бехосдан шахолари ўт сочган Суйгуна Зебо товуши борича кичкириб юбораёзди. «Сиз-чи, сиз фориёми андор гуноҳдин?!» Зўрға ўзини босди-да, Тороб кишлоғи этагида, тақир ерда, халиги ола-тасирдан кейин хуш-беҳуш инграниб ётган шўрлик волидасини кўргандек бўлиб, бирдан томоғига йиғи тикилди. Лаблари гезариб, чехрасини беадад афсус-надомат ифодаси коплади, тўнғич акасига нимадир демоқ тилагида лаб жуфтлаганда Абу Хафс тепалиги кунчиқар томонида кўндаланг тушган кўчадан от чоптириб ўтган жарчи хайкириғи эътиборини тортди. Ҳамма каби у ҳам ўша ёкка қаради.

— Халойиқ, эпитмадим дема, бугун пешинда арк майдони томошахона бўлур. Салтанат ғанимларини зиндондин бўшатган ожизан ногавон Гура хотун боши жаллод кундасида танидин жудо қилингай! Улуғ хоконимиз Чигатой хазратлари шундоғ амр бермишлар!

Ҳамма хангу манг: жарчи алжираётирми ёки улар шунчаки янглиш эшитишдими? Ана бедодлик! Ана кабоҳат! Манманлик дардига мубтало бўлган Чигатой тус жиянини ўлимга буюрмиш! Нечун Бурхониддин орага тушмабди?

— Эсини еб кўйибдир ул нокас, — тўнғиллади Махмуд баходир.

Зўр келса у онасини ҳам аямас, — деди бўшашган холда Шамсиддин Махбубий.

— Ул онадин эрмас, иблисдан туғилган, — кахрини тўқди Хур Қийғир.

— Биродарлар, каминага ижозат беринг. Бешбалиққа борай, хобгоҳига кириб ўша ярамасни топай, киндигидан ханжар солиб бўғзигача юборай! — деди одатдагидек қизишиб Наврўзбек. — Кўхна дунё ўша муттаҳамдан қутилсин!

— Иним, Чигатойни чаваклаганингиз билан бир натижа чикмас, — деди вазмин киёфада Махмуд бахо-

дир. — Эхтимол Гурани кутқарурмиз, мана бу чинакам савоб эрур!

— Бир оғиз сўзингиз кифоя, Гуранинг хатто тирноғи ҳам мертилмас, иншооллох, — қўлини кўксига босди Наврўз полвон, сўнг қилич дастасини қисиб ушларкан, зимдан Хур Қийғир билан Кичкина Қийғирга маъноли нигоҳ юборди.

Конга бўяладиган, оху фарёдлар ила чулғаниб, юракларни сиркиратадиган томошаларга Бухоро элининг тобу тоқати қолмаган... Лекин бундан бош тортган тақдирда ҳам шўрига шўрва тўкилади. Шу боис бутун шахар оёққа қалққан: темирчилар, қосиблар, кўнчилар юмушларини чала қўйиб, заргарлар, савдогарлар дўконларини ёпиб-ёпмай, қанжончилар, мардикорлар, кулоллару кошинпазлар, мисгарлар, сомонфурушлару базозлар чопонларини елкаларига ташлаганча арк майдони сари шошилишади. Чор атроф шу қадар тирбандки, дон сепилса ерга тушмас.

Дафъатан арк дарвозаси шарақлаб очилди ва дабдабаю асъасага мойил аркони давлат кўринди. Олдинда ёқут жиға қўндирилган симобий салла ўраган, жияқларига зар тикилган банорас чопон кийган Бурхониддин виқор билан йўрғаларди. Ҳоким ортидан чехраларига алланечук ҳадик оралаган Бўринайхон, қозикалон Ра-сулберди, бош вазир Шаҳобиддин Манғитий бедана юриш қилиб илгарилайди. Олий насабли зотлар халойиқдан ажралиб турган бой-боёнлар, беклар ва уламолар ёнига қўшилишди. Икки тарафни узун найзалар билан қуролланган хос навкарлар эгаллашди. Олдинда, сахн ўртасида кўтарилган суфада кунда қўйилган, сал нарида бўйи намози аср соясидек узун, билаклари харидек йўғон, калласи қозондек катта, ниқоб кийган жаллод қўлида ойболта билан топ қотган.

Бир пайт зиндон тараф шовқин-сурон бўлиб қолди. Одамлар ўлгудек қалтакланган, қонига бўялган, қўллари боғлиқ Мукбил маймоқни дарвозадан тепиб-тепкилаб судраб чиқишганини кўришди. Кимдир шўрликка ачинди, кимдир бу кунингдан кўра баттар бўл, деб таъна тошларини ёғдирди. Зиндондон навкарларни кўтара қилиб сўқар, хар замонда алам билан пўнғилларди: «Сиз фақирни хору зор қилдингиз, аммо қадримни Яратган эгам билур!» Навкарлар бечорани жаллод рўпарасида хода мисоли тип-тикка қилиб қўйишди.

Гура хотунни эса аравада олиб келишди. Малика чех-раси сокин, гоҳо мийиғида истехзоли кулиб, елкаси узра ёйилиб тушган паришон сочларини панжалари билан тарарди. Ҳар замонда ёнида букилиб ўтирган, пик-пик йиғлаётган жорияси Зубайдахонга маънос тикилади ва унинг кўнглини кўтариб кўяди. Зубайдахон, чамаси, бекаси ёнида ўзининг ҳам боши кесилишини англаган, ёш тўкабериб кобоклари шишиб кетган эди.

Гура, умрида бунча кўп оломонни кўрмаган Гура таажжубда: буларни ўлими намунча кизиктирмаса?! Аллақачон у ажалига рози бўлган, фақат ўтли карашлари, илик сўзлари билан кўнглига чўғ ташлаган ўша азамат туфайли... Айниқса, мана шу лахзада жаллод кундаси бахш этадиган неъмат нақадар лаззатли туюлди-да, ҳатто дилини бир хил ғурур қамради: «Мен жонимдан кечдим, аммо сендан кечмасман, кечмасман! Буни биласанми, билмайсанми, бепарво йигит?!» Гура ажаб энтикиш билан шивирлаб, оломон ичидан муштоклик билан ўша сиймони кидирди, хайхотки, тополмай бир ўртанди, бир ўртанди!

— Ҳазрати олиялари, сиз гуноҳингизни бўйнингизга олурсизми? — ҳоким Бурҳониддин имоси билан тилга кирди қозикалон Расулберди. — Не вайдан андоқ машъумона йўл тутдингиз?

Ҳамон Гура ғамгин кўзлари билан Маҳмуд Торобийни излайди ва бот-бот беун оҳ чекади. Ахир, купдан бери йигит дийдорига зор-интизор, адойи тамом булаёзган соғинчдан, охири бор кўзларига тикилса-да, сўнг жон узса, майли — рози кетади омонат ҳаётдан! Шу ўй бутун ҳаёлини эгаллагани боис қозикалон сўроқларини эшитмади.

— Англаб етгансизми хатонгизни? — яна тикилинч қилди қозикалон, бир оз асабийлашиб.

— Тавба қилдим-ей, — ўзини ўнглаб олди ниҳоят Гура хотун, — бу не бедодликки, кунда пойига келтириб ақлингни пешламоқчи бўлулар!?

Биласизми адашганингизни?

— Йўк, билмаймен!..

— Салтанат ғанимларини озод этмишсиз.

— Ажаб бўпти.

— Улуғ ҳоконимиз фармони адолатли фармон, шундоғми?

— Эҳтимол. Ақлим етмас.

— Охирги тилагингизни айтинг, ҳоким жаноблари Чигатой номидин инобатга олмакчилар, — қозикалон томок кириб Бурхониддинга каради. — Қани, хоним, кулоғимиз сизда, бўла қолинг.

— Ҳоким маним тилагимни эшитмакка кодир эканми? — захархандали кулди Гура хотун, юпка лабларини кимтиб. — Ул бир кўғирчок бўлса! Ҳаммангиз кўғирчоксиз, жаноблар, ҳаммангиз! Чигатой истаган пайтида ҳар бирингизни бурдалаб, итлари олдига улоқтиргай!

— Бу мегажин тили захардан аччиқ, — орқадан пўнғиллади Бурхониддин, ранг-кути ўчиб. — Улуғ хоконимиз биледи кимга қандай жазо беришни. Жаллод, кўрсат хунарингни!

Тўлиб-тошиб турган майдон ох-воҳ чекиб офир чайқалди, сўнг кабристон сукунати чўкди. Узун оёқларини ваҳимали кериб олган жаллод қосасидан чиққан кўзларини Гурага қадади. Энди Гура саросимада, фақат бу хис кўрқувдан эмас, кимнингдир дийдорига интиклик туфайли туғилгани англашилади. Йиғига зўр бераётган Зубайда билан кучоқлашиб хайрлашди, сўнг халойикка яна бир назар ташлаб, кунда сари илдам борди. Чама-си, аёл киши бемаврид ажални бундай совуққон кутиб олиши жаллодни хайратга солди ва бош чайқаганча ой-болтасини ҳозирлади.

Шу маҳал оломон орасидан хирка ва учли қалпоқ кийган барваста киши ажралиб чиқди-да, эпчиллик билан сунада пайдо бўлди. Қаландар нигоҳидан ўт чакнардиди, хангу манг бўлиб қолган Гура билан кўз уриштиргач, «Ё, раб!» дея, беихтиёр тисарилган жаллод қорнига ханжар тикди.

Ким бу азамат? — оппоқ соқолини силаб сўради бир қария.

Ие, Махмуд баҳодир-ку! — деди кимдир мамнун.

Сўнг ола-тасир тўполон бошланиб, бутун атрофни қий-чув, камон ўқлари вазиллаши, қиличлар шарақашуруқи қоплади. Росмана жангни кўриб кўрқиб кетган оломон, бир-бирини туртиб-суртиб, тум-турақай қоча бошлади. Аллақачон сунага қўтарилган исёнчи йигитлар ваҳима босган Бўринайхон аскарлари билан саваш қурди. Мингбоши ташаббус қўлдан кетганини фаҳмлади шекилли, зишиллаб арк дарвозаси томон югурди. Ортидан тирик қолган бошқа муғуллар ҳам қуённи уришди.

Махмуд Торобий, қўлида учи қон ханжар, кунда ол-

дида маънос турар, бир чехраси сўлинкираган Гурага, бир карахт бўлиб колган Зубайдага, бир ерда чўзилиб ётган жаллодга тикиларди, кейин майдон жунбушга келганини кўриб ўмганини кўтарди.

— Халойик, қачонгача зулматга ботасен? — Ногаҳон майдон узра Маҳмуд Торобийнинг йўгон овози гулдиради. — Зулматдан халос бўладиган вақтинг етмадими? Мўғул зогларига қачонгача масхара бўласен, қачонгача аларнинг товонини ялайсен?

— Маҳмуд Торобийга кулоқ солинг! — кўлларини кўкка чўзиб қичқирди ҳазрат Маҳбубий. — Ўғлон ўртага имону эътиқодини тикиб сўзламоқда!..

— Ким шаҳидликдан қўркмасе, ўша ғолиб! — наъра тортди яна Маҳмуд баҳодир. — Манфур келгиндиларга ортик тоқатимиз йўк!..

— Биз ўлимга борурмиз, ўзим халоскоримиз! — шайх Иброҳим олдида турган Кичкина Қийғир қиличини ўйнатди. — Англа, халойик!..

— Ўғлим, Маҳмуд, сен бошла, сен билан бирга жаҳаннамга ҳам киришга тайёрмиз, — деди жазава билан Мўйин темиртак. — Шу тупроқ учун минг жонимиз фидо!..

— Ур, ёвни ур!..

Дарҳол саросар оломондан ажралиб чиққан юз чоғли эпчил ёш-яланг арк девори таги билан чекиниб бораётган навкарларни таъкиб қилишга тушди. Шунда мўминлар қонида чинакам қудрат ва шижоат ниҳон эканлиги, бу кучлар уйғонганда ҳар не разолатни бурдалаб ташлаяжаги аёнлашди.

Олтинчи боб

БЎРИНАЙХОН ИЗЗАТИ

Аввалгидек чув тушиб қолишдан чўчиган Маҳмуд Торобий теварақдаги шаҳар ва кентларга чопар йўлламади, тўғриси, бу ҳақда ўйлашга вақти ҳам бўлмади. Аммо эл ичида гап ётмас, газавот овозаси яшин тезлигида тарқалди. Бухоро узра янграган наъра азоб-укубат тагида ётган кишилар дилидаги аламу армонларни вулқондек қўзғаб юборди. Бир неча кун ўтар-ўтмас Варахшада қосиблар ва темирчилар бош кўтаришди, аввал улар мўғул

амалдорлару боскоклар ва уларга малайлик қилувчи ерлик бойлар додини беришди, кейин зудлик билан келиб Махмуд баходирдан паноҳ тилашди. Кўпдан тинчи бузилган Ойтуғди, Реза, Манғит кишлоклари ёш-кариси калтак, ўрок, болта кўтариб айюханнос солишарди.

Ана-мана бутун Тороб тўполон ичида қолди, биров бировни танимасди, вақтни бой бермай издиҳом билан жадал қишлоғига кирган Махмуд баходир Наврўз полвон ва Вафо Хўжандийга тезда Жомғуржинни ушлаб келишни буюрди. Аммо жони кўзига ширин кўринган доруға аллақачон жуфтакни ростлаган экан, ҳеч қаердан топишолмади. Сўнг Хур Қийғир нобакор изидан икки азамат йигитини жўнатди.

– Во-о, энагинангни от қувласин, Жомғуржин, сичқон инини шунақа ижарага оларкансан-ку, — ҳамроҳларига дағдаға билан сўзлар эди Зор Жаҳон. Бошимизга не кунларни солмадинг-а!

– Отам, дилдан қарғанг, муттахам тезроқ жардан учиб ўлсин, — деди қувлик билан Наврўзбек.

Иншооллох, у бундан ҳам баттароғига йўликгай. Аммо, ўғлим, Жомғуржин битта эмас-да! Буларнинг бари бошимизга битган бало!

– Рост айтасиз, Бўриси ундан бешбаттар!

– Бўри одамлари билан шу атрофда писиб ётибди, иложини топсаю бизни ғажиб ташласа, — деди хиёл ғашлик билан Зор Жаҳон. — Аммо ярамаснинг иззатини жойига қўйиш керак.

– Очиғи, Бўри сиз билан бизни писандга илмас, ул ярамасни Махмуд Торобийнинг муборак боши кизиктирур, — нигоҳини бир нуктага қадаган Наврўзбек юзига нимадир соя солиб ўтди. — У Чиғатойнинг назарига тушмакчи.

– Баланд дорга осилибди-да?

· Шунақа... Лекин биз қараб турарканмизми?

– Иншооллох, баходир химоямизда, бир мўйи ҳам тўқилмас!

– Уни Оллохнинг ўзи паноҳида асрагай!

Устма-уст жаранглаётган сўзлар замирида аламзадалик ҳам, армон ҳам, озгина эхтиром ҳам бор эди. Буни Махмуд Торобий англаб наришонхол кулиб қўйди. Улус дилида қайнаб-тошаётган иззату ҳурмат туйғусини ҳар қадамда теран хис этарди, бундан гоҳ қувонар, гоҳ исти-

хола қилар, гоҳо хилват жойларда ёлғиз кезиб, оғир-оғир хаёлларга ботар эди.

Етти пушти ғалвирсоз ўтганига қарамай, падари Қоплон баходир қилич чопқилаш, найза ирғитиш, камондан ўқ узиш ҳадисини мукамал эгаллаган эди. Аммо валинеъматда энг ажойиб хислат мардлик эди. Шу боис тиш-тирноғигача қуролланган мўғул бостириб келганда шошиб қолмади, даҳшатли жангда Торобқалъа кўшини сардори Муҳаммад Фирдавс ҳалок бўлгач, вақтни бой бермай, ташаббусни қўлга олди, «баходир» унвонини ўшанда орттирди ва ҳатто бу унвонни Маҳмудга мерос қилиб қолдирди. Қамал узоққа чўзилиб, Тороб тиз чўқишга мажбур бўлди ҳамки, Қоплон баходир қиличини ташламади, қонхўр ёв билан кўп олишди. Ўша йиллари тўплаган дастаси билан хилват тўқайда яшириниб яшганини, очдан ўлмаслик учун кийик ва тустовуқ овлаганларини кўпчилик хануз яхши эсларди.

— Баходир, иним, хуш кўрдик, — виқор тўкиб турган йигит этагини тавоф қилди Зор Жаҳон. — Дийдорингизга бокиб тўймаймиз, илоё Эгам сизга басаломат имону узоқ умр берган бўлсин.

— Қуллук, тақсир, қуллук!..

— Торобдан ўргилай, энди ул ўзимизники!

— Иншооллоҳ, Бухорога ҳам етишурмиз, — Маҳмуд баходир гижинглаётган оти сағрисига қамчи билан секин уриб қўйди. — Лекин, афсуски, Оллоҳ раҳматига етишганлар қайтмагай, алар дилимизга қайру солиб кетмишлар!

— Айниқса, волидаи мухтарамангиз...

Яна алланечук титраниб чиқди жовдираб турган Зор Жаҳон товуши... Ошнаси хайрихоҳлиги Маҳмуд баходирга оз бўлса ҳам таскин берди. Эвоҳ, чарх чиндан ҳам қаттол эканки, эғирча аямади, бевафо дунёнинг тубсиз гирдобига яна бир марта ҳас қаби ирғитди. Ахир, ўртанмасинми, куйинмасинми? Ул зоти шарифанинг не оғирини енгил қилди? Аксинча, шўрлик бошига оғир савдолар солди, ҳаммадан аламлиси, уни ёмон кўзлардан асролмади, жилла қурса тобуткашлиқ қилолмади. Дийдор маҳшарда қолди, маҳшарда! Дилини тийиксиз безовталик чўлғаган маҳалда Жўра говбош чопа келиб ўзини пойига отди.

— Таксир, ёғий босмиш!

— Ёғий!?

Кўндан бери сезарди Бўринайхон ошкора харбу зарбга талабгор бўлишини, Торобга кутурган туядек ташланишини, шунинг учун ҳам бунга зимдан ўзини ва жамоасини ҳозирлади. Мана, охир-оқибат ўйлагани келди, энди тап тортмай, кўкрагини кериб майдонга чиқиши лозим. Факат ғазаб, билакдаги куч кифоя эмас, иймони комиллик ҳам зарур савашув чоғида. Буларни бирлаштирилса, насиб қилса, ниятига етгай! Аммо Бўринайхон ҳам пихини ёрган: жаҳонгир Чингиз товоғидан ош еб, ул жангари сабоғини кўрган! Шундай ёвуз билан бел олиш ўзи бўлмас!..

Кунчиқарда кўтарилган чангу тўзон қишлоқ томон лаҳза сайин яқинлашар, безовта юрагини қамраб олаётган каби, Маҳмуд баҳодир таҳликага тушган, қилич дастасини тутган қўли увишиб қолгандек эди.

— Эшитдингизми, ёғий устимизга келаётир?! — деди у ниҳоят теварағига аланглаб. — Дадид бўлинг, оғаларим!..

— Эшитдик, таксир, эшитдик, — деди Наврўзбек муштини хавога ўқталиб. — Ёв қошимизга ажали билан келур!

— Иншооллох!..

— Бўрининг кафанини бичурмиз!

— Бурхон кана учун ҳам тайёр мозор!

Ажабо, Маҳмуд баҳодир нимадир етишмаётгандек анчайин безовта эди, ногоҳ халойиқ нигоҳидаги ажаб устиворликни хис этгандан кейин шаҳти ўзгарди. Жамоа орасида рухланиб турган Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳимга қараб олгач, юракдан чиқариб баралла кичкирди:

— Жигарларим, жон эмас, номус азиз, номус!

— Бале, ўғлон! — қувватлади шайх Иброҳим.

— Сиз каминага ишонурсизми?

— Ўғлим, сизни Яратган эгамнинг ўзи йўлламиш қошимизга, — деди Шамсиддин Маҳбубий ғазавотчилар номидан, — сиз тоабат сардоримиз бўлурсиз. Сиз белни маҳкам боғланг, биз мазлумларни саодат сари етакланг. Жонга жон, қонга қон!

— Халойиқ, билгилки, шиоримиз ягона: «Биз ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!» — шамширини боши узра кўтарди Маҳмуд баҳодир. — Хар бирингизни, илоҳим, Оллох ўзи қўлласин, азизларим! Сизнинг пок имонингиз қиличдир, унга ҳеч бир ёғий бас келолмагай! Имон билан ўлимга борурмиз, ўлим эса халоскоримиз! Ёху,

ёху, сен — Имон! Ёху, ёху, сен — Акбар! Йўл бергай-сан илоҳим Улуғ ғазавотга!

— Ғазавот! — дея кичқирди шайх Иброҳим. — Имонимиз қилич, имонимиз найза! Пешонангда юлдуз ёнишини кўр, халойик!

Маҳмуд баҳодир мунаққаш эгарда кийғирдек қўнган, чарс нигоҳида ғазаб, аллатовур чатнаган қалин лабларида шивир: «Бу недир, эътиқод жунуними ёки шунчаки ховлиқин? Балки бу муваққат талвасадир? Йўв-а, тепадан Яратганинг ўзи кўриб турибди-ку: сабр косаси тўлган, ортик тоқат қилолмасмиз. Узок чўзилган мутелик хотимаси — жиҳод! Ё Акбар!» Баҳодир сезимларида сим-сим уйғонган ўртанишни туйиб, бўзидан нажот кутаётган халойикка юзланди. Худди шу лаҳзада майдон узра Шамсиддин Маҳбубий овози янгради:

— Шодлан, мағрурлан, халойик, душманга эркини бермаган Ёфас ўғлон авлоди эканингни унутма! Шох Арслон, Малик Санжар ва Жалолиддин Хоразмшоҳ қони томирингда кўпирсин. Фахр қилгинки, бу кунда Маҳмуд баҳодир Оллоҳдан мадад тилаб, майдон талаб қилибдир!

— Биз сардоримиз Маҳмуд Торобий билан бирга борурмиз ўлимга!

— Ғазавот!..

— Ўлган шахид, ўлдирган ғозий!

Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳим юзларида фотиҳа тортишди: «Ов-ми-и-ин!» Сўнг дарғазаб оломон бараварига ушбу каломни такрорлаб, еру қўкни ларзага солди. Энди жиҳод кичик жилғадан нақд нахри азимга айланганини пайкаш қийин эмасди, олий саодатга етишмак учун қасд қилган қўлларда попуқдор найзалар, пўлатдан ясалган ойболталар, тиканакли чўкморлару калтаклар аёвсиз силкинар, чанг-тўзонли хавода ҳосил бўлган ғаройиб манзара Маҳмуд Торобий кўзини жимирлатар эди. «Ҳийй!» — дея баҳодир бедовига қамчи босди, жонивор кейинги оёқларида тикка турди-да, пишқирганча йўртиб кетди. Тўлиб-тошган оломон ҳам кўзғалди, оломон эмас, улкан черик даҳшат ичра бор салобати билан кўчгандек эди...

Айтишларича, жанг олдидан қутуриб кетган Бўринайхон: «Сусткаш навкарни ўзим бўғиб ўлдургум! Ё ҳаёт, ё мамот!» — деб роса вайсабди. Чамаси, у бугунидан ҳам, эртасидан ҳам деярли умидини узган сарбоз-

ларни шунчаки рухлантирган кўринади. Хар холда, гўё Чингиз арвохи мадад учун келгандек, баттоллар қонга ташна қиличларини хавода ўйнатиб, ғазавотчилар устига ёпирилдилар ва ўлар-тириларига қарамай савашга киришдилар.

Бутун майдонда ҳокимлик қилаётган даҳшатли урхор Махмуд Торобийда бир кўркув, бир ғазаб уйғотади, илло у чингизийларга хос бунингдек хиёл ясама шиддатни ҳазм қилолмас, бунга дуч келганда ғашлик билан қоришиқ ҳасадга ўхшаш бир хис вужудини бутунлай чулғаб оларди. Ажабо, нечун унда бу хил тушунуксиз ҳолат, нечун? Наҳотки ожизлиги туфайли? Ахир у савашувларда ҳеч бир пахлавондан қолишмайди-ку! Мана, ҳозир ҳам зулфикори зарбидан ёғийнинг мана-ман деган ботирлари зору зор қакшамакда-ку! Аммо улар кўпчилик эди. Эҳ-хе, қаёқдан пайдо бўла қолишди. Гўё у тубсиз гирдобга шунғиди. Эвоҳ, бу тузук! Харнечук Бўринайхон хийлаю найранги! «Таним қуршовда, рухим-чи?» Ногоҳ шу фикр келди хаёлига ва ўзига сиртмоқ ташлаш учун пайт пойлаётган икки сарбозни чапдастлик билан қонга бўяди. Шу асно қараса, Бўринайхон нарироқда, бедов устида қаккайиб турибди. Илло нигоҳидаги ҳасад захрига чидаш маҳол!

Махмуд баҳодир шижоати тошиб, руҳи юксалиб чинқирди: «Ҳей, Бўри, танти бўлсанг қани туш майдонга!» Хос навқарлар сардори захархандали иршайиб, бурнини жийирди. Сўнг эҳтиёткорлик билан издиҳом орқасига ўтиб, чекинишга амр берди.

— Ака, сезишимча, Бўри шериклари билан шу атрофда тунайди, — мўғул сарбозлар фавқулодда тезлик билан олислаб кетгандан сўнг гап қотди Муҳаммад Торобий. — Азонда пойлаб бориб аларни боссак не дейсиз?

— Маъқул, аммо урдасидан чиқасизми?

— Ихтиёрни қаминга кўйсангиз.

— Жуда соз, фақат синглимиз қалъада қолсин.

Қайноқ терга ботган Суйгуна Зебо сал нарироқда ҳамма гапни эшитиб турарди. Ақаси қилган ҳалиги гап камситишдек туюлиб, аллатовур ўксинди. Нима, бировдан қамлиги борми? Йўқ, асло! Қиличбозликми, найзабозликми ё қамонбозлик — ҳадисини олган. Ҳозир ёмон солишдимми? Барзангидек уч мўғул орасидан эсон-омон қутилиб чиқди. Муҳиддин Қамол ўровга тушиб қолган экан, ёрдамга шошилди. Рўпара келган ғўлабир сарбоз

каласини сапчадек узиб ташлаганини, эх, акажони кўрмади-да, кўрса бунақа кесатмасди.

Суйгуна Зебо қулоғи динг эканини Хур Кийғир пайқади, мийиғида кулди-ю, нима дейишни билмай, рўлдираб нари жилди. Фаши келган Суйгуна ошиғич изидан жўнади, ёнидан ковоқ солиб ўтган синглисига Махмуд баходир ажабланиб тикилди. «О, шаддод кизгина, илоҳим сени Ўзи паноҳида асрасин», деб қўйди ичида.

Бугун шундок ҳам кўнгли аллатовур гаш, ним коронғи кеча таҳликали... Ишқилиб тинч ўтсин-да! Суллоҳ Бўри кўпам йироқлашиб кетмагандир, ҳаммани ухлатиб бостириб келиб колса ажабмас. Мўғул одати азалдан шунақа, кучи етмадими, бас, хийлаю найрангга ўтади.

Махмуд баходир газавотчиларни мукаррар хавф-хатардан яна бир марта огоҳ этди. Шунинг учун ҳам хонадонларда машғалалар, жинчироклар ва шамчироклар деярли ўчмади; чет-чақада қаққайган соқчилар бир зум ҳам ором билишмасди. Бундан ташқари, калъа майдони теварағида, кўчалар, иморатлар атрофида қилич осган, найза, ойболта тутган чопонли эркаклар бир-бирларига ҳазил-мутойиба отган кўйи айланиб юришарди. Ҳар жой-ҳар жойда олов ёкилди: ўт нурида калъанинг забардаст мулофаа девори яллиғланиб кўринарди. Осмонни тўлдирган юлдузлар таажжубда: Тороб тунини қувлаган ёғдуларда не синоат пинҳон?

— Таксир, қорин ноғора чаляпти-ку? — Зор Жаҳонга караб кулди Махмуд баходир.

Ҳозир эвини қилурмиз, — Зор Жаҳон гулхан ёнида, олача гиламда белбоғини дастурхон қилиб тўшадди ва бир зумда ун кулча, қатпатир, ширгуручли товоқ, майизу холва билан тўлдирди. — Олинг, биродари азиз, камига маъзур тутгайсиз.

Ўх-ў, зўр-ку, ҳеч камчилиги йўқ!

Иштаҳаси карнай Махмуд баходир бемалол чордона қурди, сўнг зимдан тасбех ўгираётган ҳазрат билан шайхга қаради: «Қани, жаноблар, бошланғиз!» Ширгуручни ҳам-жиҳатлик билан баҳам кўришди. Чой устида суҳбат Бўринайхон таъзирини егани устида борди. «Ҳали, у бизни тинч қўймас», деди алланечук хавотир билан Шамсиддин Маҳбубий. Анча хомуш тортган Махмуд Торобий бу фикрни маъқуллади. Рақиби жанг кўравериб пишиб кетган, маккорликда ҳеч ким олдида ип эшолмайди. Субҳидамга қадар соқчилар калъани мижжа кокмай кўрик-

лашлари керак. Акс ҳолда... чув тушиб қолиш мумкин. Баходир шубҳаси Зор Жаҳон билан Наврӯз полвонни кўпроқ ташвишга солди. «Ха, у бориб турган туллак», деб тўнғиллади Зор Жаҳон ва посбонлардан хабар олиш учун кўзгалди.

Маҳмуд Торобий умрини темирчилик билан кечирган чол изидан анчагача қараб турди, сўнг гиламга аста ёнбошлади. Нимадир ичини аста-секин тимдаларди, ажабо, дилида ҳамон тушунуксиз ғашлик... Бўғзига тиф қадалган каби диққати ошади. Аксинча, хотиржам тортса, шодланса арзимасми, ахир, шукрки, улус даъватига қулоқ солди, бугун ёнида камарбаста, не-не покдомон ва собит кадамли одамлар қўлтиғига кирди.

Азонда сал мизғиган экан, иттифоқо Наврӯзбек туртиб уйротди.

— Жоним оғам, муборак бўлсин. Хур Қийқир Бўри нокасни хибс қилиб келтирмиш, — деди у қулоғи тагида дўриллаб.

Босинқираб ётган баходир сакраб туриб кетди, у ёнбу ёнига алангларкан, майдон этагида хору абгор тизилган сарбозларни, улар ичида шумшайиб турган Бўринайхонни кўрди. Таҳорат олиб, бомдодни туширгандан сўнг, ўша тарафга ошиқди.

— Таксир, оғиз-бурни қон махлук илкинғизда, — Маҳмуд баходирга иешвоз юрди Нусрат Ҳожиб. — Жамоа ҳукм чиқармоқликни сизга топширур: осдирасизми, чопдирасизми, ихтиёринғиз!

Ажабо, Маҳмуд Торобий кўнгли хувиллаб қолгандек бўлди. Фақат руҳида тизгинсиз бир бўрон кўзғалаётгандек туюлди. Аста келиб «оғиз-бурни қон махлук» рўпарасида тўхтади. Ғалати кўпчиб, кўкариб кетган башарага ҳам алам, ҳам ғолиблик нашидаси билан тикилди. Кўзи олдида эса — липиллаб бораётган қон, тупроққа қизил чизик тортганча думалаб кетган бош!..

— Нусрат, Бўри полвонга яроқ беринг!

Нима, руҳини ўраб-чирмаган туғён нидосига қулоқ тутдими? Балки унча-мунча нарсани назар-писанд қилмайдиган иззат-нафси амрига бўйсунгандир? Буни ўзи ҳам англамади, ногаҳоний хоҳишига шу қадар берилган эдики, ҳатто атрофидагилар оҳ тортганча бир чайқалиб олишганини ҳам пайқамади. Елкасини қиса-қиса Нусрат Ҳожиб Бўринайхонга қилич тутқазгандан кейин гулдираган товушда наъра тортди: шахту шижоати ниҳоя бил-

масди. Лекин тўши ҳам, боши ҳам яланг, аксинча, минг-боши жибада, дубулға кийган, билакларигача химояли эди. Ярамас, баходир наърасига жавобан хайқирганча, кутилмаганда ҳамлага ўтди. Баходир чап берди, сўнг ғазаб билан чунон зарб урдик, Бўринайхон қалқони қўлидан учиб кетди. Кейин қиличидан ажралди. Баходир ҳам яроғини улоктириб, кела-сола буқа каби сузмокчи бўлаётган ракиб белига ёпишди ва одатига кўра уни силтаб юборди. Чорпахилдан келган сардор чирпирак бўлиб ағдарилиб тушди, энди чамаси бошидан жудо бўлиш ҳақиқати мудхиш ўйдан эмас, бунингдек аянчли ҳолга тушганидан ўкинди. Ахир, не-не ботирларни ер ўпишга мажбур қилган, не-не кентлар ва шаҳарларни қон қақшатган алп келиб-келиб бир тасқара ялангоёкка иккинчи гал масҳара бўлиб ўтирса-я! Ниҳоят, вазоҳат билан кўзғалди, ердан жадал қиличини олди-да, асир аскарлардан бирига юзланди.

Йигит, шафқат қил, калламни уз, иззат билан кетай ёруғ дунёдан, — деди кейин алланечук дағаллик билан. — Истамайман мана бу қурбақалар қўлида ўлишни, бундай шармандалиқдан Тангри асрасин!

Ранг-кути ўчиб титрай бошлаган ёшгина сарбоз не қиларини билмай аста-секин тисарилди. Ҳафсаласи пир бўлган Бўринайхон унинг кексароқ шеригига илтижоли боқди. Аммо буниси ҳам хохишини бажо келтиришга ботинмади.

— Кўрнамаклар!..

Бўринайхон бир зум нафас ютиб тек қотди. Анчадан кейин хўрсинганча, хали йиқилганда бошидан учиб тушган дубулғасини дуч келган тарафга тепиб юборди. Худди шу маҳалда майдон узра кутилмаган хитоб янгради: «Мушкулингни мен осон қиламан, пахлавон!» Нечундир сардор, кулоклари шафқиллаб, хатто устидан бир челак совук сув қуйиб юборилгандек қўнишди. Қўнғирокдек овоз эгасини таниган эди. Чиндан ҳам бир неча дақиқадан кейин рўпарасида Гура хотун пайдо бўлди.

Гура, ёпирай, сенмисан? — деди Бўринайхон ўзини босиб олишга тиришиб. — Ўнгимми, тушим? Алар туркига қандоғ чидаб юрганингда хайронман!

— Бўри, бер қилични, истагингни адо этай, — деди Гура хотиржамлик билан. — Биласан, Аланқува авлодиданман, майли, сендек сохиби иктидорга шарафли ўлим насиб этиши учун қўлимни қон қилсам қилибман!

— Тангрига касамки, ўн йил илгари қўлингда жон беришни бутун вужудим билан орзу қилардим. Ишон, Гура, энг катта тилагим шу эди. Энди... фақат номус амрига қулоқ тутгум! — Сардор кўкси оғир кўтарилиб тушди ва киска сукут сақлаб деди: — Гура, айтгил, эшитиб кетай, сен кимга вафо, кимга жафо қилдинг?! Айт! Сир сақлаганинг билан кошки билмасам? Алвидо, ўз қўнглига ўзи эгаллик қилолмаган санам!

Майдон зил-замбил сукутга чўмди. Ногоҳ Бўринай-хон чуқур ох чекаркан, олазарақ кўзларидан икки томчи ёш сизиб чикиб, гўштор ёноклари бўйлаб думалади. Кейин бошини адл кўтариб, жимгина хаёл сураётган Махмуд баҳодирга, истехзоли чимирилиб турган Гурага алланечук виқор билан қаради ва беҳос бўғзига қилич тортиб юборди...

Еттинчи боб

ТАЛВАСА

Алхазар, алхазар, тенги йўқ қудрати билан машхур тожу тахт — улур Чингиз асосини қўйган салтанат таназзул сари оғмаги нахотки тайин?! Тайёрига айёр бўлиб олган Чигатой қўл ковуштириб ўтиришдан нарига ўтмайди чоғи. Бухоро узра пайдо бўлиб, чор тарафга тахдид солаётган қора булут чиндан-да еру кўкни ағдар-тўнтар қилиб ташласа, у — кимсан Махмуд ялавоч, мислсиз шуҳрату беҳисоб мол-мулк эгаси, қай кунга тушади? Илло хонумони куймасми? Оғир, беадад оғир! Нима бўлганда ҳам ётиб колгунча отиб қолиши керак. О, Чигатой, калласи сапчадек узилсин, инида нимани пойлаб ётибди?! Отасига ўхшаб бу банда ҳам нақд илон ёғи ялаган, зеро биладики, ярамагур умиди ўзидан, Бухорога ўша қўшин тортиб бурсин, қони-жони бир қавмлар бир-бирлари гўштарини очофатларча ғажисин, деган хаёлда бўлса не ажаб. Қалтис вазиятда пайт пойлаб, жонни ва тожу тахтни қутқарадиган чораи тадбир излаб, биқиниб ётишдан қулайи борми? Балки, хокон ҳали мажарони эшитмагандир, лекин, хабар топган бўлса, тезроқ бориб исённи бостир, деган маънода фармони олий ҳам юборар.

Йўқ, ундай амр келмади. Мовароуннахрга Чигатой

ўзи қадам ранжида қиларкан. Махсус чопар муждасига кўра, Махмуд ялавоч хоқонни Самарқанд остонасида кутиб олиши, баҳаво дала-даштда бир кун-ярим кунлик хордикдан сўнг, у билан биргалашиб Бухоро сари юриши керак.

Тайсаллаб, мулохаза юритгани вақт қани, шу сабаб учқур бедовни мишиб, Самарқанд сари ошиқди. Ғазавотдан аллақачон дарак топган хоқим Сайфулла Акбарий дасти узун бекларни қанотига олиб, йириккина кўшин сафлаганини, мудофаа деворини тепасидан куш ўтолмайдиган қилиб қайта курганини кўрди. Тадбиркор биродари билан ноз-неъматларга тўла дастурхон устида узок маслаҳат курди.

Ҳали олис-олислардан улуғ хоқон тушган аравани кўриқлаган жанговар карвон кўнғироғи эшитилар-эшитилмай шаҳар аъёнлари, аслэодалару савдогарлар, акобиру ашрофлар, дин арбоблари Миёнкол тоғи этақларига мўру малахдек кўчишди. Ёқимли шабада оҳиста чайқалаётган ям-яшил дарахтлар билан қопланган адирлар этагида, кирғоғини емириб оқаётган сой шовуллаши эшитилиб турадиган теп-текис сайхонликда сон-саноксиз дошқозонлар ўрнатилди, кулай жойларга бахмалу шоҳи, бўз чодирлар тикилди. Кўркам тепаликда кўндирилган оппок кигиз ўтов узра чингизийлар сулоласи шавкатини ифодалайдиган аждаҳо суврати зарбланган бежирим оқ байроқ сокин хилпирай бошлади.

Эртаси куни чошгоҳда Жом тарафдан чанг-тўзон кўтарилиши билан кўналгани бараварига гумбирлаган беҳисоб карнай-сурнай ва ноғоралар саси тутиб кетди. Хайбати тенгсиз карвонда ҳам ажиб улуғворлик, ҳам ажиб кўтаринкилик мужассам эди: у гўё бу дунё ғам-ғуссаларни бевафолиги, бекарор турмуш икир-чикирларини тап тортмай, бемалол босиб-янчиб келарди. Олдинда сулоланинг шавкатли хоқони ташрифидан огоҳ этувчи, рангин либослар кийган, куролли етти азамат йигит (бири оқ ўтов устидаги байроққа ўхшаш туғ кўтариб олган) сурон солиб, қийкириб, калта думли отларини илдам йўргалатади. Кейинроқда катта издиҳом: беҳисоб хос навкарлар куршовида шоҳона безатилган, момикдек юмшоқ кўрпачалар, лўла-болишлар кўйилган соябонли арава илгарилайди. Аравада сохиби даврон нечукким хомуш ўлтирарди, тигдек ўткир нигоҳи номаълум нуқтада — хар не ўтни ўчиргудек совук йилтиллайди.

Тош йўл ёкасида сафланган мўътабар зотлар ёнидан шитоб билан елиб ўтган илғор дастага деярли ҳеч ким эътибор бермади, аммо шоҳона безатилган арава яқинлашган ҳамоно чолғуларнинг масрурликка даъват этувчи наволари яна ҳам баланд пардаларда янгради. Ҳоконга озор бермаслик тилагида бир маромда елаётган арава ўнгга бурилиши билан Маҳмуд ялавоч эллик қадамча нарида илҳак турган, бир хилда кўкиш дастор ўраган, шошилмай пичоқ қайраётган кишиларга имо килди. Шу захоти кулликлаб қўйилган етмиш туя, етмиш бия, қўй-қўзи бир йўла бўғизланди, йўк, мўғул одатига кўра, чавақланди.

Нихоят арава оҳиста тўхтади, баланд мартабали зот олдиға фақат Маҳмуд ялавоч яқинлашишға журъат этди. Хизматға шай мулозимларни бир чеккаға суриб, бир оёғини улов зинапоясига теккизган Чигатойға кулимсираганча қўл чўзди, бир кўнгли унинг этагини ўпмокчи бўлди, аммо қандайдир куч амри билан ўзини тийди. Сўнг даст кучоқлаб олмокчи бўлганда Чигатой рўйхушлик бермай, зинапоядан ўзи силтаниб, коплондек чаққон сакради.

— Қадамларига ҳасанот!..

Чигатой гунг... Лаблари гезарган... Салдан кейин чаккасини ҳафсаласиз кашиганча тўнғиллаб сув сўради. Зумда ҳозир қилинган муздек айронни ҳузур қилиб симиргач, теварагига нописандлик билан аланглади ва совук нигоҳи беҳос ўзини хотиржам тутишға тиришаётган Маҳмуд ялавочда тўхтади. Ич-ичидан қоврилиб турган ноиб ҳам унга тик қаради. Тавба, етти икклимни эгаллаган Чингиз хатто бунақа иззатни кам кўрган, зеро у холисона эҳтиром изҳор этган кимсадан меҳру мурувватини аямасди, бу бўлса...

Нахотки ўғли Масъудбек ҳақ? Нахотки шомоний худодларға сиғинадиган Чигатойдан кўрқади? О, хатто бунини ўйлаш ҳам аламли! Хўжанддан узилиб, Самарқандға яқинлашганда ўйлов килдики: майли, ҳоконни ҳурматини жойига қўйиб кутиб олсам олай, аммо заррача сир бой бермайман, хатто икки энли паст тушмайман! Ўйлови ана шундай бошқачайди, мана, амали бошқа кечди: тиззалари қалтиради, хатто этагини ўпмокчи бўлди-я! Лекин хайриятки, ўпмади, фурурини кўпам паймол қилмади.

Чигатой ҳокон, олтмишни коралаб қолганиға қарамай, қирчиллама йигитдек бақувват эди, беҳисоб лаълу

ёкут кадалганидан деярли бўш жойи қолмаган заррин жиякли қора мовут чопонда бенихоя барваста кўринади, викор билан шошилмай қадам ташлаганда нафис ишлов берилган сахтиёний этиги енгил товуш чиқаради.

Махмуд ялавоч ҳайратда: хокон икки кўзи... бамисоли сарик ёғду сочаётган икки чироғ! Қалин қобқлариди умидсизлик билан қатъият оралифидаги бир тушунча ифодаси... Ажинсиз ясси юзи маъносиз. Пучук бурни сергўшт ёноқлари билан баравардек туюлади. Ҳар замонда силлиқ жағида илиниб тургандек таассурот уйғотадиган сийрак соқолини эринчаклик билан силаб кўяди...

— Жаноб, оқ ўтов сизга мунтазир!

Энди Махмуд ялавоч товушидаги такаллуф охангида анчайин дағаллик сезилди. Жетелик тириқтовон кўйиб берса бул юртда ўзича шишиниб боряпти. Бас, илонга илон, шерга шер бўлиши лозим. Етар шунчаси, ахир, қачонгача соясига кўрпача тўшайди? Тўғри, у бир тоғ, лекин нега тоғни тоабат елкасида кўтариб юриши керак?!

Чор-атроф қафтдагидек кўриниб турадиган тепаликда алоҳида ўрнатилган, найзабардор навкарлар кўриқлаётган маҳобатли оқ ўтов ичкараси нақшинкор саройдек шинам, ораста — ипак кашталар билан жиҳозланган, оёк остига чўғдек туркман гиламлари тўшалган, адрас кўрпа-кўрпачалар солинган эди. Синчков Махмуд ялавоч илғадики, фавқулодда ҳашам маъқул бўлса-да, мехмон ичидагини сиртига чиқармаётир.

Узоқ йўлда бенихоя чарчаган Чигатой юшоқ жойда бемалол чўзилгандан кейин Махмуд ялавоч гап ҳолда изига бурилди, кўналғада ҳукм сураётган бесаранжомлик дилини баттар ранжитди.

Хоконни кутиш маросимида ким ҳозир бўлган бўлса — бари недир илинжда елиб-югуради, хушомадни ўрнига кўйиб, яхши кўрингиси келади. Биров демайдики, ҳой, одамзод, ориятингни ҳам ўйлагин! Бундоғ, ер билан битта бўлиб иззат ва бойлик орттиргандан кўра, қадди-бастингни адл тутсанг-чи! Номинг ва имонингни булғамасанг-чи! Бундан кўра ғарибликда кун кечирганинг афзал эмасми?!

Махмуд ялавоч мўғул боёнлари рўпарасида ялтоқлашиб гап сотаётган Сайфулла Акбарийга нигоҳ қадаб ёйинди, сўнг ўзидан ҳам койинди. «Мен-да хом сут эмган бандамен, ўзимни гоҳ у ёкка, гоҳ бу ёкка ташлаймен»,

деган мулохаза билан тагига ўт ёқилган дошқозонлар томон жилди, бовурчиларга зарур кўрсатмаларни бергач, шошилмай ўтов сари қайтди. Ичкари роса димиккан эди. Терлаб кетган хокон хаёлчан ўлтирар, гоҳо ғўнғиллаб жимликни бузаётган хира пашшани кўли билан хайдамокчи бўлар эди.

— Бу юрт чибини ҳам тинчлик бермас, — ғўлдираб гавдасини кўтарди хоқон.

Ноиб мийиғида кулди: «Баттар бўл, тулки!»

— Хозир таъзирини берамиз! — Маҳмуд ялавоч хокон оромини бузган жондорни дастрўмоли билан истар-истамас қувди. — Нечун бунчалар таъна, олампа-нох? Сиз Мовароуннаҳрда ардоклисиз, мўмин бандалар сизга юкунмак ила бахтиёрдирлар.

Ногоҳ олов сочди Чигатойнинг укки кўзлари! Дилидан бир совуқ ўй ўтди. Қаранг-а, ардокли экан қарғиш урган бу элу юртда. Нонкўр ўйлаб топган гап-да. Анда-ва тортишга бирам устаси фарангки! Нима қилса ҳам жонинию молини асраб қолса! Ахир, у гарангми, билмайдими, бамисоли ланғиллаб турган бир тандир-ку бу лаънати Мовароуннаҳр! Хўлу курукни бараваар ёндиришга қодир! Шуми ардоклагани? Хей, дариг, нима бўлди қудратли Чигатойга? Жаҳонгир чироғини ёкиб ўлтирган заковатли ва матонатли ўғлонга?! Нахот отамерос дахшатли қиличига бу ёввойи ўлканинг тўфондек кўтарилаётган қаҳру ғазоби бас келса? Балки ўша тўфонга кучқувват бераётган касофатлардан бири — шу, Маҳмуд ялавочдир?!

— Шундоғми, жаноб? — деди хокон нигоҳи янаям ёниб. — Сал оширдинг чоғи? Мусулмонлар менга юкунмакдан тонмок ниятида эмасмилар?

— Йўғ-е!

— Унда нечун сўйламассан Бухоро маломатидан?

— Бухоро... Ха, айтганча... Бежизмас ташвишингиз!

— Мен алар қалла суягидан хатто итимга ялоқ килмокни ор биламан!

— Хоконим, фаҳмимча бу ўринда Бурхонни айбламак ножоиз, — деди қиска сукутдан кейин ноиб. — Фиштни қолипдан кўчирган Гура хотун! Худо ҳақи ўша! Лекин билмадимки, бу не савдо?

Нохуш хабарни Чигатой ҳафта бурун майин жимирлаб оқаётган анхор бўйида, окбадан тераклар соясида кўйилган тахтиравонда хордиқ олаётган паллада эшит-

ганди. Шамсиддин Махбубий билан Махмуд Торобий зиндондан жуфтакни ростлашибди. Не илож, бунга чидаса бўлар, ammo... дахшатлисиди, уларни қочиринишда жияни Гура ҳомийлик қилган. Бу қандоғ жафо?

Чиғатой ўша куниёқ Бухорога фармони олий жўнатди: «Кундада, жаллод ойболтаси остида беномус боши узилсин!» Хали юрагини куйдирган алам ўтига жиндай сув сепилмай туриб, Бухоро газавот қомига тортилгани хақида хабар келди. Махмуд Торобий Гурани жаллод илқидан торта олиб, ўзига ўхшаган сўхтаси совук жангариларни салтанатга қарши гиж-гижлабди.

— Сендан сўрамагим керак не савдолигини, — дағдаға билан жимликни бузди Чиғатой. — Сен ҳам ўзингни Гура хотун панасига тортмоқчисан шекилли? Эсингни йив, ўлмасам кўрасан, Бурҳон билан Бўрини товдан тириклай юмалатаман!

— Алар шу жазога лойик!

— Шуни билки, жаноб, зўравонликни биз қилурмиз, токи бизга қилич ўқталмакка қурблариди етмасин!

Энди Махмуд ялавоч не калом, не мулоҳаза билан вазиятни юмшатишни билмай жавдиради, хайриятки, бовурчилар бениҳоя улкан хитойи чинни лаганда иштаха кўзгаб буғланаётган, зира-мурчга ва саримсоққа бўктирилган димлама киргизишиб, танг ахволдан кутқаришди. Аввал ҳоқон таомга қайрилиб ҳам қарамади, ноиб лутфу қарам ила бир неча бор манзират қилгандан кейингина икки бурда гўшт еди, сўнг иштаҳаси йўқлигини айтиб, жойида мудрашга тушди.

Махмуд ялавоч зимдан сезадики, Чиғатой зохиран асабий, жунунваш бўлгани ҳолда, ботинан осойишта, беғам... Қизиғи, ҳокон, қачон мурувват кўргазишни билмаси-да, қачон қахрланиши ёки қачон сабр-бардошли бўлиши яхши билади. Бирор шаҳарга қадам ранжида қилганда бозор кезиш, нарху навони суриштиришни ёктирарди: баъзан заргарлик дўкони ёнида соатлаб туриб қолар, лидига ўтиришган букюмни албатта харид қиларди. Дала-даштда юрганга эса — жон-дили ов, навқарлар учиб бораётган қушни ҳатто кўзидан уришини оғиз кўпиртириб мақташарди.

Хусусан Махмуд ялавоч ҳам ҳоқон шикорга ўчлигидан тузуккина воқиф, шу боис эртаси тонгда уни Миёнкол тоғида қийик ва қаклик овлашга чорлади. Қутилмаган таклиф ҳоқон чиройини очиб юборди, лекин жайрон,

бури ва йўлбарсни поёнсиз адирларда отиб ўрганган эмасми, бир-бирига туташ тизмалар ҳамда айқаш-уйқаш ўнгирларда омади чопмади. Чарчаб, холдан тойгани, асабийлашгани қайта ортиқча бўлди.

Ажабки, Миёнкол суюкли жонлуғларини улуғ жахонгирнинг довқур арзандасидан ўлиб-тирилиб яшираётгандек эди. Сурмаранг чўккилар бағрини тилка-пора қилиб ташлашга қасдланган каби, елкаларига ўргатилган лочин кўндириб олган бадқовок қушчилар қатор тизилганча, камонларини шай қилиб, илгаридеки шиддатланиб боришарди. Одатдагидек, аъёнлар ва хос навкарлар ихотасида, кўзини қисиб олган Чигатой, ҳеч кимга гап қўшмас, ўз хаёли билан машғул эди. Тўриқ бедов белига оғир чўккан Махмуд ялавоч негадир ўнғайсизланади, гоҳо ичида алам билан сўқиниб, бағритош сохиби даврон гўрига гишт калайди.

Иттифоко, пасту баландни гумбирлатганча елиб боришаркан, бир томони марварид томчилар сочиб оқаётган сойга туташ тик газа рўпарасидан чиқиб қолишди. Газа четидаги баланд қоя устида жуни ерга тегар даражада ўсик, шохлари буралиб кетган, пахмок соқолли така атрофни мағрур кузатиб турар, ҳар замонда қавш қайтариб, хавотирли тарзда маъраб-маъраб кўяр эди.

— Ноиб жаноблари, — ногоҳ оти жиловини тортди Чигатой, — айт-чи, хув анави не махлук?!

— Така эрур, — деди ноиб бепарволик билан.

— Янглишдинг, жаноб, ул кийикдир. Нахотки кийикдан такани фарқ қилолмасанг?!

— Йўқ, олампадох, янглишмадим, ул така эрур, тоғ такаси, — яна хотиржам жавоб қилди ноиб. — Халиги... эти кўп мазали, кийикникидан асло қолишмас!

— Хей, сурбет, басир бўлибсан-ку!

Бечора ноиб, ичи музлаганча, сукут сақлади. Бешбаликдан ташриф буюрган меҳмонлар, ҳатто ўз аъёнлари (фақат амир Зувалак аламини ичига ютиб хўмрайиб олганди), хусусан Сайфулла Акбарий ўзига тиржайиб қараётганини илғаб, чунон эзилдики! Ох, лаънат, барига лаънат! Аммо, бас, фикридан қайтмайди, осдирса осдирсин, сўйдирса сўйдирсин!

— Олампадох бунингдек ўтрик... Такани кийик дейилмоғида не маъно бор? — деди қисқа жимликдан сўнг Махмуд ялавоч, елка қисиб. — Сиз дасти узун хоқонсиз, фақир... Лафзни бузмак Тангрига ҳам ёқмас!

— Менга ёкибдими, Тангрига ҳам ёкади, — чўрт кесди хокон олайганча. — Сен буни қачондан бери сезмайдиган бўлиб қолдинг, калтафаҳм?!

— Таксир, ноиб жаноблари адашди, бир қошиқ қонидан кечинг, — ногоҳ хайрихоҳлик билан гап қотди Сайфулла Акбарий. — Кейинги вақтда ул зот қорачуғи чиндан ҳам хиралашган, шу боис...

Қорачуғи хиралашган банданинг акли хиралашмасми, ажабо? — масхарали тиржайди хокон. — Хўш?! Жаноб, бу ахволда биз тарафдан ишониб топширилган тожу тахт ташвишларига қандай чидамақдасан? Аммо энди тушундим: Бухоро нечун бу кунда устимизга қутириб от қўймиш?!

— Бухоро йўриғи бўлак, таксир, — деди Маҳмуд ялавоч энсаси котиб, сўнг надомат билан ўйлади: «Бари Бухоро туфайли... Бир важ топса-да, суяк-суягимгача ғажиса?!» Сўнг қўнгли чўкиб, ўзини ёмон хис қилаётган бўлса-да, отини қичаб олдинга ўтди ва камонини такага тўғрилади. Аттангки, камдан кам хато кетадиган ўки бу гал фириб берди.

— Шунака, нишонга ҳамиша ҳам теккизавермайсан, биродар, — буткул ўзини қўйвориб пичинг қилди Чигатой. — Аммо ўйловинг бошқача, худди Тангри хамиша сен тарафда. Элингга қайишганинг тузук, аммо бизни ҳам унутма, тузимизни егансан!

Энди Маҳмуд ялавоч ўзини бу дунёдаги энг ёлғиз, энг химоясиз, энг нотавон одам қаторида кўриб, ғамгин қиёфа олди, Чингиздан қолган оғзи катта арзандага не деб жавоб қиларини билмай, хушсиз холда жиловни бўшатди.

Қачондир Маҳмуд ялавоч ўзини ўзи койиди: қаёқдан ҳам ўйлаб топди шу шикор савилни? Агар маза-матрасиз кечган ўша сайру томоша бўлмасайди... халигидай нохушлик юз бермасмиди, шундоқ ҳам тирноқ тагидан кир қидириб ўлиб-тириладиган Чигатой унака тўнини тесқари кийиб олмасмиди. Йўқ, ўчакишмагани маъкул, томирларида жаҳонгир қони кўпираётган доғули билан талашиб-тортишиб нимага ҳам эришади. О, қаттоллиги! Худо ҳақи, адолатни қилча менсимас, аммо шафқатсизлик бобида отасидан ўтказади. Нахотки кўрмаётир тирноқларидан чак-чак қон томиб турганини! Кеча бекор қилди, шаккоклик билан, йўғ-е, ношудларча бетига салчилади. Ў, гумроҳ! Нима, қоядан учиб ўлгир ўша

падар кусур такани «кийик» деб кўя қолса имонини лойка босармиди? Ёки осмон узилиб устига тушармиди? Э, бандаи мўмин, шоҳлар кўнглини овлашда устаси фаранг эдинг-ку, нима бўлдики, бундай лаб-даханингдан тоядиган одат чикардинг?

Миёнколни манзил тутгандан бери Маҳмуд ялавоч деярли ҳаловатини йўқотганди, ҳалиги тортишувдан кейин, тунлари умуман мижджа қоқмай, ўз ёғига ўзи қоврилиб чиқадиган бўлди. Чегарасиз азоб экан лаънати уйқусизлик! Ажабки, ёстиққа бош кўяр-қўймас, киприклари қовушар-қовушмас чўккидаги ҳалиги мағрур така, бурама шоҳларини ўқталганча, тепасида савлат тўкиб турволади. Хар лаҳза ярамас бакрайган кўзлари билан ўзига таънаомуз ўқрайиб боқаётгандек!..

Маҳмуд ялавоч бу кеча сира ором ололмади, киприклари тош бостирилгандек оғир, лекин қошки уйқу келса... Чамаси, қай маҳалдир сал пинак қилди, йўк, асло унақамас, пинак қилгани ёлғон, дард, ха, беадад дард чекди. Хорғин нигоҳи алабир нуктага қадалганди. Ажабо, бу не нукта? Даҳшат ифода этмиш! Ёпирай, ахир бу сиртмоқ-ку! Шифтда, кўндаланг тўсинда осилган! Ким илдириб кетди, ким? Хос навқарлари қаерда? Ишонгани амир Зувалак-чи?

Билдики, бу Чигатой шумлиги, агар у имо бермаса, ҳеч ким журъат этолмасди. Илон ёғи ялаган ҳокон нимага шама қилаётгани аниқ: хой, қарғиш теккан ношукр банда, қорнинг тўйиб эгангни танимай қолибсан, агар ҳаддингдан шунақа ошаверсанг, қисматингга шу нарса ёзилгай!

Эсида, қайсидир йили, не сабабдандир қовок-тумшук қилиб Бешбалиқ билан муомаласини совутганда, Чигатой хос элчиси Тобур орқали, эскирган ёғоч сандиқда, дамида қон қотиб қолган аломат бир шамширни ҳадя қилиб юборганди. Тобур келтирган матох туфайли ўшанда ёзуғи нималигини англаган, жони хар лаҳза қил устидалигини сезиб, қуйиблар кетган эди. Ўйлай-ўйлай, ахийри, сийму зар билан зийнатланган мунаққаш сандиқни беҳисоб жавоҳирот ва қимматбаҳо молларга тўлдириб, оралиқда бир жуфт оқу қизил атиргулни жойлаштириб, асъасаю дабдаба билан жўнатганди ҳоконга. Нима қилсин, ўйлаб топгани шу бўлиб, илло шу билан дилидагини шоён этиб, анча хотиржам тортувди. Лекин энди буниси... Муздан-да совук сиртмоқ! Рост, буниси яна ҳам

дахшатлирок! Қандай жавоб берса жаҳл отига минган соҳиби давронга маъкул тушгусидир? Нега ўзингни гарангликка урасан, эй, хом сут эмган банда, сендан атиги биргина нарса керак — содиклик!

Махмуд ялавоч ажални эслатиб ваҳима солаётган арқонни амир Зувалакка ҳам кўрсатишни истамади, қуриб кетгурни шоша-пиша ечиб олиб яшираркан, оёқ-қўлида бир живирлаш сезилар, дарди дунёси зим-зиё эди. Ажал нафаси... худди кўкдан келмиш! Не синоат, хукмдорлар қаҳри ҳар нарсага кодир экан-да! Нима, у дасти узун зот эмасми, ёруғ жаҳонда сўзи кесмасми? Шукр, у ҳам соҳиби даврон, унинг ҳам ҳар каломи мисоли шамшир, фақат, хайхотки... хайхот!

Тонг азонда, букаламун фалақдан ўзича нолиб, мўғул тупроғига илк бора қадам босиб, Чингизга учраган ҳамда элчибошиликка ёлланган кунини (о, ўша машъум 1218 йил-а!) қарғаб ётганда, Чигатойдан мужда келди. Ҳозир Чигатой ҳузурига боргандан кўра биратўла Азроилга йўлиқиб қўя қолгани минг марта аъло эди. Лекин иложи қанча, ҳеч нарса кўрмаган-билмагандек, ясама табассум билан оқ ўтов остонасига қадам қўйди. Чамаси, ҳокон ўзи қаби тунни бедор кечирган: ковоғи солиқ, нигоҳи хорғин, алланечук бўшашиб ўлтирар, умуман, бутун туриш-турмушида қатъиятдан кўра, бир хил аламзадалиқ кўпроқ зуҳур эди.

— Жаноби ноиб, Махмуд Торобийни танийсанми? — деди қўлларини кўксига ковуштириб ҳокон; у шундай юмшоқ оҳангда савол ташладики, кеча бетига сапчиланган ноибга нисбатан заррача гина-кудурати йўқлигини очик эътироф этгандек бўлди.

— Танимасмен ул бадкирдорни, — деди ноиб бир ажабсиниб, бир ташвишланиб.

— Шунақа дегин? Аммо энди танийсан! — истехзо аралаш илжайди Чигатой. — Хабарким, ул кўрнамак ўзини Бухоро султони деб эълон қилибди! Хўш, қалай, маъқулми? Маъкул бўлса... янги подшоҳни қутлагани Бухорога тезроқ жўнашга тўғри келур.

— Тавба, тавба! — деб ёқа ушлади ноиб.

— Қора халқни эркалатиш оқибати!..

— Рост айтасиз. Аммо, ҳоконим, туркийларда бир нақл бор: бузокнинг югургани сомонхонагача! Иншооллох, ваҳимаси кўпга бормагай!

— Эхтимол... Қиблагоҳим дердиларки, илдизингга

болта уришларига йўл кўймагил, минг йилдан кейин бўлса ҳам асорати билинмай, — Чиғатой ноибига синчковлик билан разм солди. — Хўш, ул нобакор болта ўкталаётган экан, томиримизни мўлжал олмаётганига ким кафолат беради?!

Энди Маҳмуд ялавоч оғзига талқон солмиш... Ҳар ҳолда у олампазоҳ дардини озми-кўпми тасаввур қила оларди. Шаксиз, жангу жадал кўравериб кўзи пишган Чиғатой бир вақтлар Бухоро осонгина қўлга киритилганини, аммо энди худди ўшандай осонгина бой берилиши мумкинлигини ўйлаб астойдил қайғураётганди.

Фалокат олдини фақат кўп сонли, ахил-бақувват кўшингина олиши мумкин: захирада турган аскарлардан бир қисмини Бешбалиқдан шошилиш чакириб олиш зарурати туғилди. Бу фикр Маҳмуд ялавочга ҳам маъқул тушди, шунингдек, ўз навбатида, у Сайфулла Акбарий, Чекан кўрчи, амир Зувалакка Хўжанд, Самарканд ва Панжакент черигини жанговар ҳолатга келтириш ҳақида фармон берди. Ҳар қандай тўсиққа қарамай, тез орада Бурҳониддин навқарлари билан бирлашмоқ жоизлигини қатъий уқтирди.

Маҳмуд ялавоч қутилмаганда бошқа қиёфа олгани, исённи бостириш учун жаҳл билан киришгани Чиғатойни анча мамнун қилди. Афсуски, хокон қувончи узокка чўзилмади. Бурҳониддин жонини асраб қолиш ниятида, кичик бир даста билан Бухорони тарк этганини эшитиб, сочини юлди. Тўғриси, бу муждага ишонмай, Маҳмуд ялавоч кўз ўнгида жикка терга ботган чопарни кўтара қилиб сўқди, ҳатто уни фитначига йўйиб, қора ерга тиреклайин тикишига бир баҳя қолди.

Нохуш хабардан адоий тамом бўлаётган Маҳмуд ялавоч қиблагоҳига таскин беришдан нарига ўтолмади. Ҳозир унинг кўнгли юпанчга муштоқ, аммо юпанч нимани ҳам ўзгартирарди? Тагин, қаранги, орадан беш кун ўтгач, Чиғатой оқ ўтов олдидаги сайхонликда машварат ўтказаяётганда, узок йўл босиб ҳолдан тойган Бурҳониддин оху фиғон билан келиб, ўзини гурсиллатиб ерга ташлади.

— Пушти паноҳим!..

— Хўш, Бурҳон баҳодир, холинг қалай? — Бухоро ҳокимини юшоқ товушда мазахлади Чиғатой. — Ун минг лашкар билан бир қарғага бас келолмабсан-да, суф сенга!

Чигатой ҳар канча захрини сочмасин, Маҳмуд яла-
воч кўксини раҳму шафқат хисси камраб олди. Чиндан
хам Бурхониддин ночор ахволда: шўрлик, қаноти син-
ган қуш, абгор ва нотавон, бор-йўғидан айрилган. Улген
ўзидан юз ўғиргани ва бутун аъмоли-бадини Эрлик их-
тиёрига топшириб қўйганини ифода этиш осонми?

— Қиблагоҳим!..

— Бухоро учун бошинг билан сен жавоб берасан,
муттахам, — сазр косаси тўлган Чигатой ногоҳ тутакиб
ўқирди. — Нахотки кўшинни ташлаб қочдинг? Ақлга
сиғмас. Чингиз тузини еган бирон саркарда халигача бу
қадар густоҳлик қилмаган!

— Қиблагоҳим, билмабсиз уларни... Тангрига қасам-
ки, улар шайтонваччалар эрур, — Бурхониддин кўрқа-
писа ўзини оклай бошлади. — Қулингиз кўп азият чек-
сам-да, бўлмади, жодугарлар мени ҳам, черикни ҳам
афсун қилишди. Бухорони жанг қилмай олишди.

— Жанг қилмай? Ё Тангри! — олайганча кўкка ил-
тижо қилди Чигатой. — Шу қадар ҳезалак эканингни
билмабман. Гап шу, жаноб: бир ой муҳлат, Маҳмуд То-
робийни бир ёқди қилсанг қилдинг, бўлмаса ўзингдан
кўр, май ўрнида қонингни ичаман.

Бурхониддин яшин чалган каби бир тўлғонди, Бухо-
ро тақдири ҳам, ўз тақдири ҳам қил устида қолганини
аниқ тасаввур қилди-да, аста эмаклай бориб ҳокон эта-
гини ўпди.

Ҳоким наинки кўшин, қолаверса, бутун Бухорони ўз
қолига ташлаб келгани фақат Чигатой эмас, бошқалар
кўнглига ҳам қулу солди. Анча-мунча узокни кўролган
ноиб айниқса дилғир... Ахир, Маҳмуд Торобий эрта-
индин зўрайиб, Нур, Самарқанд, Панжакент тарафларга
юриш қилиши тайин, шунда Чигатой у билан хоҳласа
уришади, хоҳламаса ими-жим думини қисиб, пойтахти
сари жилади. Хайхот, у-чи, у қайга боради?! Аллақачон
бегона бўлиб қолган Хоразмга қадам босолмас... Умри эса
охирлаб қолди. Ахвол шу тарика бораверса, шўрига шўрва
тўкилиши тайин. Омад қайтса қийин-да... Не йўриқ билан
Маҳмуд Торобий пайини қирқиш мумкин? Ёки эси борида
этагини йиғиб, бирон ёққа жуфтасини ростласинми? Илон
ёғи ялаган Чигатой назаридан қочиб қутулиб бўлармикан?

Чигатой қовоғидан қор ёғилаётир. Гўё, ҳаёт-мамот
масаласи муҳокама қилинаётган машварати олийда эмас,
оламдан ўтган яқин кишиси таъзиясида қон-зардоб ютиб

ўтирибди. Шаксия, тақдир чархпалаги тескари айланиб кетишидан чўчимакда: жаҳонгир отаси каби жанг майдо-нида шармандаи шармисор бўлишга қилча тобу тоқати йўқдир. Биргина қоида, қон-қонига сингиб кетган биргина йўриқ билан устивор: мен кучлиман, ким бўлишидан қатъи назар, ҳамма пойимга бош уриши керак!

Нихоят у Маҳмуд ялавочга қарата деди:

— Жаноб, шайланинг, эрта тонгда Бухоро сари от солурмиз!

Бу муждани ноиб, ичи сидирилиб қаршиласа-да, мамнун бош ирғади.

Шомга яқин машваратчилар ўзаро шивирлашиб, чор тарафга тарқашди. Қовоғи солиқ Чигатой хос мулозимлари ихотасида қўналғаси сари юрди. Маҳмуд ялавоч бўсағага қадар изидан тимирскиланиб борди. Ҳокон бир нарса демагандан кейин ўз ўтовни томон шошилди.

Бугун аср намози қазо бўлди, энди инсоф килиб шом ва хуфтони вақтида адо этса... Шу хаёл билан шоша-пиша таҳорат олди-да, хиёл енгил тортиб, қиблага тикилди. Қуёш ҳозиргина ботган, осмон чети ва чўққилар гардиши қирмизий тусда товланади. Пойидан то олисдаги ҳув мунғайган қоялар этагигача бўлган масофада гулбий бир ёғду пардаси сокин живирлайди. Ҳозир юрагига қил сизмасди, шу боис ҳам шом арафасидаги жозиб манзарадан завқлана олмади. Қовоқ очмай, артина-артина, эрта нималар бўлишини ўйлаб турганда, ўнг тарафдаги қалин бутазордан беҳос жулдур қийинган дароз киши чиқиб келди. Киши шитоб билан яқинлашаркан:

— Ассалому алайкум, хўжам! — деди қироат билан.

— Кимсен, гумроҳ, бемахалда не мудлаода санғи-мишсен? — ёқасига туфлаб қўйди Маҳмуд ялавоч.

— Камина Вафо Хўжандиймен, Бухоро элчиси!

Ногоҳ аллақеридир зирқираб кетган Маҳмуд ялавоч хиёл тўрсайиб, хиёл ховликқанча чакирилмаган меҳмонга зимдан разм солди. Кўзига инсу жинс кўринаётирми, нима бало? Йўғ-а, ростдан бу ўша, Хўжанд туфроғидан бадарға қилинган шаккок муллабачча-ку. Ҳа, Худо хаки ўша, ана, узун бўйли, елкалари кенгина, юзи чўзинчок... Бухорода қўним топгани ростмикин? Элчидан дейдими, вай Худойим-эй, наҳотки ярамасни ўғли юбормиш?! Йўқ, адашмаса, амир Зувалак ёллаган хуфиялар Масъудбекни аллақачон хибс килиб, Хўжандга жўнатишгандир!

– Бул каро кунда Бухородин ит ҳам, бит ҳам кутмасмен!

– Таксир, каминани танимадингизми?

– Танидим. Сен устозига таёк кўтарган искирт шогирдсен.

Лекин hozир камина искиртлигимни билдиргани эмас, бошқа тилакда келдим, – Вафо Хўжандий нигохида таассуф аксланди. – Сизга айтадиган муҳим гапим бор.

«Ифлос қадами ўтовни харом қилгай!» Махмуд ялавоч ногох Вафо Хўжандий хатини эслаб, шундай хаёлга борди. Лекин хатти-харакатида ажаб катъият сезилган меҳмонни ноилож ичкарига етаклади. Хар холда Эгам фаросатдан қисмаган экан, ноиб юмшоқ кўрпачада ўлтиргунига қадар, у пойгакда қўл боғлаб турди, сўнг бафуржа тиззалади.

– Хўш, биродар, сўйла! – деди тажанглик билан Махмуд ялавоч ва ўзини шундай қиёфага солдики, гўё ўтов бўлмасида бўлак ҳеч ким йўқ эди.

Хали нечукким Вафо Хўжандий ошиқаётган эди, энди эса бир қадар хотиржам... Фақат халиги истехзога жавобан чехрасида сокин бир киноя зухурланди. «Билардим, сенга рўпара бўлиш осон эмаслигини, лекин иложим қанча», деган фикрни дилидан кечирди. Энди мезбон нигоҳи нақд тиканга айланганини билиб, ўртанча бармоғини безаб турган ёкут кўзли узукни суғурди ва аста узатди. Узукни айлантириб кўраркан, ноиб юмалатиб қўйилган кундадек котди-қолди. Во ажабо, бу ўша, дарвеш Адойига қилган совғаси эди.

– Таксир, ул зот сиздин мадад сўрайдир, – Вафо Хўжандийнинг дафъатан янграган овози ноиб хаёлини тўзитди. – Замона зайли билан бошига ташвиш тушубтур.

– Сени йўллаган дарвеш Адойими?

– Йўқ, таксир, Махмуд Торобий!

Кимдир шундоқ ҳам бўшашиб, лаб-лунжи гезарган Махмуд ялавоч қок манглайига гўё чўкмор билан туширди. Андоғ туширдики, шўрлик тариқдек тирқираб сочилди. Қанчадир вақтдан сўнг ўзига келганда, суллоҳ элчи, бир бахонада мадраса муаллимини шарманда қилган Вафо Хўжандий қора дажжол янглиғ рўпарасида кўланка солиб турарди. Нимадир деб гўлдиради пешонасини тириштириб, чамаси айтдики: «Алжирама, гумроҳ банда!» Сўнг, титраб-қакшаганча, узукни кўзларига

якинлаштиради. Йўк, адашмабди, савил колгур — ўша, ўша, ўша! Ё раббано, Махмуд Торобий буни қўлга туширганми ёки асли дарвеш Адойи шу банда эрурми?

Илтимос, ўзингизни босинг, гап жиддий масала устида бораётир, — эшик тарафга ўғринча қараб қўйди Вафо Хўжандий. Кулфат орттирсанг тортинмай кел демишсиз, ўзлари вақт тополмай, каминани юбордилар.

— Фақир ҳеч қандай Махмуд Торобийни танимасмен, — ноиб гижинган қўйи узукни Вафо Хўжандий сари ирғитди. — Билиб қўйинглар, фақир каллам кўчада қолмаган, назаркарда кишилар ҳомийлигида эрур, бекорга овора бўласизлар.

— Ваъдангизга вафо қилмас экансиз, иншооллох биз ҳам қўл қовуштириб турмасмиз, — Вафо Хўжандий жўрттага узукни тепага отиб, чакконлик билан қайтара илиб оларкан, шам шуъласи билан уйғунлашган бир жодуваш жило ноиб кўнглига ваҳима бўлиб кирди.

— Айт, гумрох, не қилмоғим керак? — деди охири тамом бўшашиб, анча мулоҳазадан кейин.

— Бирламчи, ишончли кишилар оркали Самарқанд ва Хўжанд фуқаросини оёққа тургазгайсиз, токи улар газавотни маъқуллашсин, иккиламчи, ихтиёрингиздаги ёлланма қўшинни зудлик билан Махмуд Торобий илкига юборурсиз.

Энди Махмуд ялавочнинг соқол босган энли, сергўшт бетини алланечук совуқ бир истехзо, хиёл дилгирлик ва умидсизлик билан қоришиқ таъна қўланкаси қоплади...

Биродар, Тангрига қасамки, келгинди ғаламисларни ўзим ҳам жинимдан баттар ёмон кўраман, — у чуқур сўлиш оларкан, беихтиёр бошини ҳам қилди. Ишон, энаси байталларни кўргани кўзим, отгани ўким йўк! Лекин... не қилайки, ипсиз боғланганмен!

— Таксир, «лекин»га бало борми?

— Фақирга қийин, билмайсен, фақат сен эмас, бошқалар ҳам билмас, — хўрсинди ноиб, бўғзига аччиқ нарса тикилиб. — Бу овора сарсон юртни бошқариш осонми? Эҳ-ҳе! Қани Худо чинакам ёрлақган бир валломат чикса-ю, илкига топширсанг барини!

— Ўша валломат Махмуд Торобий эрур! — деди Вафо Хўжандий, ҳаяжон оғушида енгил таъзим қиларкан. — Тангрига қасамки, ўша сиз кутган одам!

— Оширма, галварс, у бир ялангоёк бўлса!

— Сиз бунча паст кетманг. қариндош, Маҳмуд Торо-
бий Бухоро султони эрур!

— Султон-а?! Қўй, ошна, калламни қотирма, келган
жойингга жимгина қайтиб кетавер! — деди қўнишиб Мах-
муд ялавоч. — Сен кўкларга кўтараётган ўша таги паст
султонга икки дунёда ҳам ишонмаймен! Келиб-келиб киш-
логидан чиқмаган бир ғалвирчи бутун ер юзини измига
солган мўғулни йика оларканми? Хўш, йигит, сен шунга
кафолат берасанми? Кафолат беролсанг айтганингга юрай,
аммо... сен гўдакларга ишонадиган бўлсам хар не бо-
римдан ажралиб қолишим тайин!

— Таксир, нечун бу қадар қалтирайсиз, бас, ўзин-
гизни қўлга олинг, узиб ташланг танингиздаги кўринмас
занжирни! — юшоқ-юшоқ сўзлай бошлади Вафо
Хўжандий. — Шундагина хар неки борингизни тўла
саклаб қолурсиз!

— Бари сенга осон чоғи!

— Оллоҳ сизга имкон яратмиш, гунохингизни ювиш
учун бундан қулайроқ фурсат қайтиб келмагай!

— Жонингни суғуриб олмай, қайси гунохимни пеша
қиласен, ҳей нокасу нотавон?!

— Яхшиси, эслатмай, ўзингиз билурсиз.

Энди Маҳмуд ялавоч бир ўкинса, бир ғазабланди.
Оббо, бетавфик-ей, ўйламай-нетмай бемалол алжираши-
ни қаранг. Аттанг, ўшанда, вақти борида, ярамасни зин-
донда чиритиб юбормаган экан-да! Энди бойқушдек сай-
раб жигига тегмакда! Ҳатто жари-ўри номаълум, зимис-
тонга кўмилган даҳшатли йўл сари бошлаш пайида! Ил-
гари таги-тугини биров билмайдиган анови дарвешни бо-
ласидай кўриб ардоқлаганини айтмайсизми? Не кун эди-
ки, ўшанда кўзини парда копламиш: уни авлиё санади,
ўзига бош вазир қилиб олмоқчи бўлди! Ана лакмалик!
Меҳр боғлагани бор-йўғи илон экан, захарли илон! Агар
бундан Чиғатой хабар топса борми, тамом, терисига ти-
риқлай сомон тикади! Энди бошини қайси деворга уриб
ёрсин, ё раббано!?

— Йигит, одамни роса ховлиқтирдинг, шунча кўп юк
ортдингки елкамга, мажакланишим аниқ, — деди ниҳоят
Маҳмуд ялавоч, чехраси хиёл нурланиб. — Озгина ўйлаб
кўрай, жавобини иншооллоҳ эрта кечқурун айтурмен.

Ногоҳ енгил тортган Вафо Хўжандий мамнун бош
ирғади. Сўнгра енгил таъзим қилиб, шоҳона безатилган
ўтовдан чиқди. Ўзини бениҳоя аянчли хўрликка гириф-

тор этилгандек хис этаётган Махмуд ялавоч йигитни бутазор томон алафдалик билан кузатиб қўйди. Хуфия келган элчини теварақда изғиб юрган соқчилар кўриб қолишидин чўчирди. Хуфтон қоронғилиги ичра алам билан ер тепиниб, телбаваш алфозда уриниб-суринганча, ўтов теварагида айланди. Наридан-бери хуфтонга юмалаб олгандан кейин амир Зувалакни хузурига чакирттирди.

Амир Зувалак ҳеч қачон хўжасини бу қадар абгор, бу қадар афтодаҳол кўрмаган эди. Сўзларига диққат билан қулоқ солди-да, қайта-қайта бош чайқаб, қайгадир ошиғич жўнади, шу кетганча кичик саҳарда ҳориб-чарчаб қайтди. Сокин ўтовда мижжа қоқмай ўлтирган хожасига тавозе билан нимадир узатаркан, чуйкалган бетида аллатовур фахр зухурланди. Шам ёруғида товланиб кетган нарса ёқут кўзли узук эди.

УЧИНЧИ ҚИСМ

Улуғ мухораба

МУҚАДДИМА

Улус талабига биноан ҳар жума Моҳ бозорини бориб куриш Махмуд Торобий одати бўлиб қолди. Бозор айланиш — кони фойда эди. Оллоҳ назари теккан савдодек нозик юмушнинг аллақайсидир нуқталарида яхшини ҳам, ёмонни ҳам учратиш мумкин. Чиндан ажиб дунё экан бу дунё, ками ҳам, фитнаси ҳам тугамас экан. Демакки, куйди-пишдисидан, жонини жабборга бериб елиб-югуришидан не фойда?!

Махмуд Торобий Жўра говбошни паришонхол эргаштириб, хаёт ўзи бир бозор эканлигини ўйлаб бораркан, молларини тинимсиз кўкларга кўтариб мақтаётган холвапазлару шиннифурушлар, чиннисозлару кулолларга гоҳ ажабсиниб, гоҳ кулимсираб тикиларди. Қатор пештахталар бўйлаб шошилмай ўтди ва не хаёлда эгарсоз-югансозлар растаси сари бурилганда, иттифоқо кўзи бир қоп сомон орқалаган чуваккина чолга тушди. Зил-замбил қоп тагида нақд чумолидек бўлиб қолган чол ҳам уни кўрди, бир неча кадам босгач, елкасидан юкини туширди ва калтагина йўталиб қўйди. Шўрлик кайнок терга ботган, энтикиб-энтикиб нафас оларди.

Ногоҳ Махмуд Торобий шофриконлик ошнаси тўйдан қайтаётганда, тақир даштда, тошлоқ адир қиялигида кўргани — эти бориб устихонига ёпишган чўғир би-

лан кўш кўшаётган қария муслимни эслади ва чуқур хўрсинди. Бу не хол: тақдир одамзодни қариганда ҳам аямаса! Одамзот, ўз гуноҳларига ўралашиб қолган инсон боласи ёруғлик ила саодатга етишмаги учун нима қилмоғи керак?!

— Отам-ей, қариб қолмишсиз, иссик жойингизни совутмай, Оллоҳ таоло даргоҳига сиғиниб ётсангиз бўлмасми? — деди Маҳмуд Торобий хайрихоҳлик билан. Шу заҳоти тарам-тарам ажин босган буришиқ киефада ажаб-синиш зухурланди. — Шукр, ўғил-қизингиз бордир, алар бир бурда нон топиб беролмасми?

— Шукр, бўй етган ўғил-қизим бор, аммо алар қўлига қараб ўлтирайми, берсанглар ермен, урсанглар ўлармен деб?! — Энди чолнинг хира кўзлари аллатовур шуълаланди, анчадан кейин сўради: — Эй, пўрим банда, Хотамтой қаби муомала қилурсен, аслинг ким, нечун мендек ғариб аҳволига ачинмакдасен?

— Отам, фақир подшоҳингиз Маҳмуд Торобий бўлурмен, — тортинмай ўзини танитди баҳодир, мийиғида кулганча. — Сиз қаби зотларга ихлосим баланд!..

— Воҳ-хо-хо-о, Оллоҳ фақирни ердаги ноибига рўпара қилмиш, кўзларимга ишонмасмен. Сувратинг ҳукмдорники, аммо сийратинг... Тангрига қасамки, сен ўз қавмимдан эурсен!

— Бале сизга, топдингиз, отам!

— Эй, ўғлон, нечун унда дабадабаю асъасага берилмишсен? — деди истехзо билан чол ва таънаси қандай таъсир қилганини билмоқчи бўлиб, суҳбатдоши бетига тикилди. — Тавба қилдим-ей!

— Шукр, андоғ нарсалардан йирокмен!

— Йирокмен дегин, ҳе гофил?! — чол сира тортинмай ёзғирди. — Сен, йигит, ўзингни уммонга ташламишсен, кучаниб сузмакдасен, аммо қаён сузаётганингни икки дунёда ҳам билмассен. Охири бир кун танингдан мадор аригай, олдингда биргина йўл қолар — чўкиш!

Во ажабо, мияси суюлиб қолган таъвия чол, бор-йўғи бир сомончи бўлса, дунёнинг ақли етган-етмаган аччиқ-чучугига тумшук тикишини кўринг. Баҳонада кўнгили сўраб балойи азимга қолди, энди нақд қирк танга товон тўламоғи жоиз, индамай йўлингга кетаберсанг бўлмасмиди, ҳей, ноқобил банда?!

— Гапим оғир ботдими, иним, йўк, ботмасин. Фа-

кирга ўхшаган биронтага маслахат солсанг айтарди: тожу тахт не-не аломат одамларни домига тортмаган!

Энди Маҳмуд Торобий ўнғайсиэланди.

— Оллох шуни буюрган эркан, пешонага битилганидан кочиб қутулиб бўларми?

— Ҳа, ҳа, пешонангда бўлса чидашга мажбурсен!

— Кимдир ўйлаши керак элни!..

— Ох-ох, хали сен юрт отаси эканингни пеш қилур-мусен?

— Шунчаки гап келганда, узр...

— Ҳа, тузук, мўғулни қувлабсен, аммо қутулдим дема, эрта бошқа ёв келади, ташқаридан келмаса ичингдан чиқади. Қани, кўрамиз, шунда не қилурсен, калла кесмай, қон тўкмай тура олармикансен?! Тожу тахтни қонсираб турадиган қиличгина сақлай олади, иним!

— Фақир муддаоси бўлак!..

— Барини биламен, тилагинг — манглайи шўр улусни саодатманд қилиш! — деди у чўпдек ориқ қўли билан хавони сермаб. — Аммо шуни бил: бариси хомхаёл, ховлиқиш ёки кўпириш ила узокка боролмассен. Сен-ку Маҳмуд Торобий экансен, ҳатто ўша Искандар ҳам дунё тубига етолмаган. Қадимда авом гарданидан тушмаган юк сенинг сояйи давлатингда ҳам тушмас.

— Гап фақат шундамас...

— Хўш, яна нимада? Ҳа-ха, сенинг катта дардинг мўғул қавмини қушлаш! Майли, нима бўлганда ҳам қиличингни маҳкам тут, қилични ва отни саралаганинг каби, дўстларингни ҳам сарала, панд емассен!

— Қуллук, отам!

— Кечирасен, эзмалик қилдим. Хе-е, мавриди бўлиб айтдим-қўйдим-да. Қулоққа иласенми-йўқми, ўзинг биласен...

Тавба, қанақа бу қария: ростдан тилу жағига суяниб қолган экан. Саржин қилиб ташлади йўқ ердаги сафсаталарни. Ким билсин, балки у ҳақдир, ахир, бандасини тирикчилик уқубатлари, босқину офатлардан қайси валломат подшоҳ фориг айлабдики, бу ишни у эпласин. Ўша гап — ўша, азалу абад бу дунё бири кам!..

Ола-ғовур бозор ўртасида саросар туриб қолган навқирон султон аста кунчиқар томонга ўғирилди. Оғир қопини орқалаганча одамларни оралаб, туртина-суртина бораётган чол ортидан тикиларкан, пешонасига аста уриб қўйди...

Биринчи боб

БУ НЕ ДАРДИ РЎЁ?

Галвага, аламу изтиробга кўмилган кўхна дунёни бир лаҳза, ҳа, атиги бир лаҳза даҳшат кўзгусига солиб кўрсатган ўша ҳол хали-хали кўз ўнгида: Бўринайхон бўғзидан тизиллаб отилган қон кийимини бўяб, бирдан туфрокка сачради... Ва лами қизарган қилич бир томонга учиб кетди, сардор эса ҳиркираганча бор бўйи билан чалқанча кулади. Кенг майдонни тўлдирган одамлар тахта бўлиб қолишганди. Бехосдан юз берган ходисани тасаввурга сиедириш қийин эди. Каттаю кичик тубсиз ўпконга тушиб кетгандек туюлди, анча маҳалдан кейингина ҳар жойдан оҳ-воҳлар эшитилди. Асир тушган сарбозлар тескари ўгирилганча, пик-пик йиғлашарди.

Тўғри, Маҳмуд Торобий қондан кўркмасди, қон хидини фарқлаб ҳам ўтирмасди, лекин ҳар ҳолда ўша паллада гўё ўзига ўзи бегона бўлиб қолди, шуурида ҳам муздек бир ғубор туйди. Салдан кейин совиб улгурмаган жасад тепасида Гура хотун бепарво турганини кўрди. Малика ўша ҳолида руҳан тантана қилган қолибни эслатарди. Шунчалар ёмон кўрарканми Бўринайхонни?! Нима учун? Бу савол жумбоқлигича қолди.

Мана энди Торобий Бухородаги энг маҳобатли Малик Санжар қасрининг кўркама, бениҳоя кенг, шиғфи баланд бўлмасида ёлғиз кезинаркан, негадир шу ҳақда тинимсиз ўй сурарди.

Иймони пок, нияти тоза мусулмонлар қаторида Маҳмуд Торобий ҳам тақдирга шак келтиришни гуноҳи азим санайди. Лекин пири қомил раҳнамолигида ҳалойиқ ўзини султон деб эълон қилганига хануз кўниқолмай қийналаётир. Ахир, авлод-ажлодидан қим тож қийган, қим тахтга минган? Истиҳоласини тортина-тортина Шамсиддин Маҳбубийга айтди. Ҳар ҳолда ҳазрат кўнглини тушунарди, шу боис, одатича, босиклик билан юпатди: «Ўғлим, Худо хоҳлабдики шундай бўлди, энди ношукрчилик қилманг, жаноби Расулуллоҳ Муҳаммад алайҳиссалом шажарасида ҳам шох ўтгани йўқ эрди!» Ҳа, дарвоқе бундан озгина тасалли топди. Торобга кутвол қилиб тайинланган Зор Жаҳон амри билан оқ қиз топиб келтиришганда ўзини анча босиб олганди. Поёнсиз иззат-икромга кўмилганда яна ҳам аниқроқ билди ҳалойиқ

ўзига чин ихлос боғлаганини. Офтобда кумушранг жило бераётган кигизда Арш билан юзлашгандек бўлди. Тани гўё мумдек эриётганди, илло иликкина ва юмшоқ парга чулранганди, пар оғушида энтика-энтика қайгадир сузиб борарди. Карасаки, бойдок олдида Шамсиддин Махбубий билан шайх Иброҳим, сўнг укалари, Гура хотун, синглиси Суйгуна Зебо, Муҳиддин Камол шошилмай илгарилашаётир. Кейинроқда Зор Жаҳон, Жўра говбош, Нусрат Ҳожиб, Эрдана кузғун, Алп Хомуш, Наврўзбек, Вафо Хўжандий нигоҳлари ёниб одимлашмоқда. Фаза-вотни бирдамлик билан қўллаб-қувватлаган фукаро кадами айниқса шахдам эди. Турли нарса билан пала-партиш куролланган ёшу қари осмонни бошларига кўтариб: «Илоё, шохимиз умри узун бўлсин!» — дея айюханнос солишарди.

Халойиқ, неча йиллардан бери оддийгина хузур ва шодланиш нималигини унутган эмасми, бу талотўпни ўз кадру қиймати баҳоси билиб, аламларини унутган ва еру кўкка сизмай қолган эди. Энди халойиқ ёруғ дунёда тирикчилик деган абадий машмаша зуғуми остида хол-бехол нафас олиб ётаверишдан кўра бошқачароқ ташвишлар ҳам борлигини ногоҳ англаб етгандек эди, энди у Оллоҳ раво кўрган саодатли кун завқ-шавки чегарасиз бўлишини рўй-рост истаётганди, шунинг учун соҳиби давронлик рутбасига эришган мухтарам зотни оқ кигизда Тороб қалъаси атрофидан етти марта айлантирди.

— Ўғлим, энди сиз эл мададкорисиз, — деди фаҳр билан Шамсиддин Махбубий.

Мана қисмати қаён бориб тақалди, шу захоти дилига чўғ тушгандек бўлди, йўқ, дилида азалдан хил бериб ётган чўғ бехосдан аланга олди. Ҳар мардумни бир бағрига тортгиси келарди, ҳар бири ярасига малҳам бўлиб босилишни истарди. Йиғлаётганларни мен учун йиғлаш-япти деб, кулаётганларни мен учун кулишяпти, деб ўйларди. Демак, улардан қандай ажралсин, асло ажрала олмайди, аксинча, хужайра-хужайра бўлиб, улар қон-қонига сингиб борарди. Сайилга ижозат берганда Торобнинг бепоён дала-даштларида шодлик қизгалдоғу гулираёно бўлиб очилди. Сокин бўғотларни тутган қушлар нағмаларига ошиқларини зор-интизор кутаётган лобар қизларнинг хазин лапарлари қўшилди. Ҳар замонда уларга мажнунлик даъвосида юрган, юракларини муҳаббат оташи тўлдирган ўктам йигитлар ўйноқи овозда жўр бўли-

шарди. Дошқозонларда дамланган палов хидидан тўйиб колган Махмуд Торобий ёнлигида ўзи ҳам қўшиқ айтиб, вақтини хушлаганини хотирлади. Кўпинча димоғида қуйларди, тўғриси, унча қиёмига етказолмасди. Шаддод хотини Субухабиби «нўноқинам» деб масхара қилардида, ўзи ширали, тиник товушини баралла қўйиб юборарди.

Жума куни Шамсиддин Маҳбубий ва шайх Иброхим таклифига кўра, Торобдаги жоме масжидида Махмуд баходир номини хутбага қўшиб ўқитиш муносабати билан йиғин бўлди. Имомликни пири муршидларнинг ўзлари камоли эхтиром билан адо этишди, улар улус тақдиридаги энг қувончли айём туфайли биринчи бўлиб Оллохга худойи аташди. Кейин уларга тақлид қилган мўминлар ўнлаб қўй-эчки, хўкиз сўйишди, қурбонликлар қонини Махмуд Торобий пешонаси, чаккалари, кулоқлари орқасига яхши ниятлар билан суркашди. Бундан баходир энгил тортар, кўнгли тоғдек ўсар, дўрдоқ лабларидан миннатдорчилик сўзлари учарди.

Маросим хурсандчилиги авжига чиккан маҳалда сокчибошиликка тайинланган Жўра говбош саркарда Томиш беш юз кишилик қўшин билан Тороб бўсағасида ҳозир бўлгани, султон билан ошиғич учрашиш ниятида эканини билдирди.

Кутилмаган хабар улусни безовта қилди, Махмуд Торобийни эса жиддий ташвишга кўмди. Ахир, Томиш Бўринайхонга ўхшаб пихини ёрган кимса (ҳозир унинг ўрнида эмиш), айниқса думини ликиллантишда устаси фарангики, ҳар қанақа одамни девор ушлатиб кетиши мумкин. Қизиқ, не муддаода келдийкин?! Элчи бўлса, ажабо, тасарруфида тиш-тирноғигача қуролланган йириккина черик?!

Аллақачон мингбошилиқ унвонини олган Томиш умри бино бўлиб қўй оғзидан чўп суғурмаган кимса қиёфасига солганди ўзини: сийрак соқолли, сарғишдан келган думалоқ бетиде кукунчакликка мойил меҳрибонлик нишонлари балкиб турарди, бутун одамзодни мурсоан мадорага чақиришдек оғир вазифани гарданига юклагандек эди. Соқчибошига миқ этмай қуролини топшираркан, худди шу ҳолни тасдиқлагандек бўлди, теварагига қузғундек бир аланглаб олгач, қалъа сари виқор билан юриш қилди.

Алағдалиқ Махмуд Торобий кўксини лаҳза сайин яна

хам каттиқрок сиркиратар, аммо ўзини бепарво кўрса-тишга тиришар эди. Хар холда бундай учрашувга тайёр бўлмагани боис жиндак каловланган эди. Қалъа биқини-да тикланган баланд суфада, кўшқават атлас кўрпачада чордона курди, икки тарафида биродарлари кўр тўкиш-ди.

Маккор ва синчи Томиш салобатли сохиби хурмати-ни баланд тутган ва хар не бало-қазони даф этишга хозиру нозир аҳил даврага дуч келганини шу захоти англади. Тўғриси, ранг-кути ўчганидан билиндики, дах-шатли ҳасад оғушида нақд бўғилиб ўлаёзган! Лаблари гезарган, кўзлари маънисиз йилтираган ҳолда таъзим қил-гани чоғланди, кейин бехосдан ўйланиб қолди: бу бир бедаво кас бўлса! Султон эмиш, тожу тахти қани? Бе-тавфиқ савдойига қолибди-да шавкатли Бухоро куни? Тавба, бу ярим оламини оғзига қаратган Мухаммад Хо-размшоҳ харом тукига арзирмикин?

— Таксир, мен Бухоро салтанати элчисиман, — ни-хоят тилга кирди Томиш, ясама табассум билан. — Улуғ салтанат беэга қолди, сиз султонлик унвонини олганин-гизни эшитиб жаноб Бурхониддин ўз хоҳиши билан ис-теъфо берди. Бухоро ашрофлари тиладиқим, сиз шаҳри муаззамга қўлансангиз ва сабил қолган тахтни муборак илкингизга олсангиз.

Тангри таоло шохидки, Бурхониддин амал деса ўзи-ни томдан ташлайдиган зикна ва гушна одам, ўлиб-тири-либ етишгани — чексиз имкониятлари бўлган тахтдан осонгина воз кечмаги маҳол, йўқ, кўзни каттарок очиш керак, бу ерда бошқа бир гап борга ўхшайди.

— Жаноб, элчимен дейсиз, элчига жанговар қўшин не ҳожат? — истехзо билан сўради Шамсиддин Махбу-бий.

Томиш ўзини шундоқ вазмин тутдики, бир мўйи хам кимирамлади. Ичида эса хато қилганини тан олди. Агар қўшинни бунақа оти овоза, кети дарвоза қилиб етаклаб келмаганида, аксинча, йўлдаги бирон тўқайдами, жар-чуқурдами, пистирмага қўйганида, бундай таъна-дашномга қолмай, ишни бир зарбда битирарди.

— Қўшин энди Маҳмуд Торобий ихтиёрида, — То-миш қиёфасидан бирон маъно уқиш маҳол эди. — Қўшин султонга хизмат қилур, ул мухтарам зотни ёмон кўзлар-дан асрагай!

— Ҳа, бале! — деб минғирлади Зор Жаҳон.

– Йўк, биз гўл эмасмиз, муттахам мўғулга ишонмай-миз, — дўлайди бирдан Наврўз полвон. — Султонимизни мухофаза қилишга ўз қурбимиз етур!

– Иншооллох, иншоолох! — чинқиришди ҳар тарафдан йигитлар.

Ҳамон Махмуд Торобий сукутда: балки омади чопгани ростдир, балки Бухоро заминига кириб боришнинг бундан қулайроқ фурсати келмас? Факат улуф зотлар нима дейишаркин? Ахир, қош қўяман деб қўз чиқармаслик керак-да. Ким билади, эхтимол, Бурхониддин саховат билан тутаётган тилла жомдаги майи нобга тил тортиқизмай тинчитадиган оғу аралашгандир?!

– Ўғлим, ягона армонимиз Бухоро-ку, — энгашиб шогирди қулоғига пичирлади хазрат. — Арслон олға босса тоғ ҳам бўй эгади!

– Рост айтасиз, пири комил, — севиниб кетган Махмуд Торобий ирғиб турди ва оломонга қарата баралла хайқирди: — Жаноблар, Бухоройи шариф бизга мунтазир!

– Тезроқ тортинг йўл танобини! — деди шайх Иброҳим чехраси ёришиб.

– Ё, Оллох! — деб қўйди кимдир.

– Бухоро, илоё узилсин оёғингдаги кишан!

– Илоё, илоё узилсин!..

Томиш алам билан ўйлади: «Ё, қодир Тангри, нахотки булар бари мўру малахдек ёлғон шох изидан тушса?! Еру заминни эзғилаб ташлашади-ку!» Ҳар қанча зол бўлгани билан сардор бу ёғини ўйламаган эди, пўртанадек кўпириб-тошган бойдоқ ичида ўзини хасдек ожиз сезди. Мапқи пасайиб қолган отини қамчилай-қамчилай чекқароққа чиқиб олди.

Кўнглида соф орзу-хаваслар жўш урган Махмуд Торобий эгарда мағрур ўтирибди. Ҳаргиз қувончини яширолмади антиқади, ортидан дўнгу қирни текислаб, жару чуқурни тўлдириб келаётган бутун бошли денгизнинг бир зарраси эканини ўйлаб ғайрати жўш уради. Шиддат билан қўчган издиҳом наъра тортиб, енг шимариб олға талпинаётир, залворли қадами тагида мушфиқ замин титрамоқда. Замин ундан нажот тиларди. Муҳими, энди уни оломон дейишга тил бормасди, энди у — лашкар, ақлу фаросатга, ботирликка суянган, эртасига ишонган қудратли лашкар!

Шайтон ҳамтовоғи бўлмиш Томиш эса лукма кидир-

ган қарғадек аланг-жаланг. Ажабо, унга не бўлди? Симсим тарангликни теран хис қилди Махмуд Таробий ва ногох кўрдик, Бухоройи шариф элчиси билан келган амирлар, босқоқлар, навкарлар, қахру вазабга тўлиб, кашқирлар каби Фаридон кўприги икки ёнидаги ялангликни эгаллаб олишибди. Хатто тишларини қайраб, лаб-лунжларини аянчли шишириб, қиличлари ва камонларини шай тутушибди. Махмуд баходир сардорга ўқрайди:

— Хой, Томиш, аҳдингдан қайт, йўкса қўл теккизмаёк кўзларингни ўйиб олурмен!

Шўрлик сардорда жон қолмади, жаллод кундасига рўпара қилингандек, юраги така-пука бўлиб, телба каби гарангсиди. Тавба, хуфия ниятидан муттаҳамни ким воқиф этди экан? Нахотки ҳамма нарсани кўриб-билиб турса? Ким у ўзи: жодугарми, иблисми? Тангрига қасамки, ер юзига сифмай кетган, не ниятдалиги номаълум шунча фуқарони орқасидан эргаштириш ҳар кимга насиб қилмас!..

Томиш ишораси билан қўшин тинчиди.

Ола-тасир бойдок яна олға интилди, дашт гумбирлаб акс-садо берарди, осмону фалакни куюқ чанг-тўзон тутганди. Хадемай ғубораро Бухоро миноралари ва гумбаазлари элас-элас кўринди. Тажанг юзларга хазонмарг боғроғлар ичра дилтанг, ғўристон сукунатиға кўмилган шаҳарнинг дим ҳавоси урилди. Шаҳар издиҳомга Канпирак девор кунчиқаридаги Талипоч дарвозасини рўпара қилди, дарвоза остонасида Шамсиддин Махбубий таклифи билан Махмуд Таробийни яна оқ кигизга солишди. Куролланган ўн чоғли азамат оқ кигизни лашкар олдида бошлари узра даст кўтариб боришди. Одам тирбанд арк майдонидан, кўчалардан шитоб билан ўтишди. Ҳар замонда бойдокни телбаларча қийқиришиб навкарлар тўсишарди, шунда Хур Қийғир йиғитлари дархол қилич яланғочлар, охириги талвасани эслатувчи хужумни даф этишарди.

Бундай йўл жанглирида қатнашолмай Суйгуна Зебо армонда. Қизгина қўлини юраги гурс-гурс тепаётган Гура хотун қисиб ушлаб олган, гўё қизгина соясига айланган, ундан ажралмайди. Урхо-ур бошланган захотиёқ унга ёлборади: «Ох, Суйгуна, мени ёлғиз ташлаб кета кўрма!» Шунда гўё Гура оғзидан алангаи оташ отилиб чиққандек бўлади. Тўғри, Суйгуна малика феълун атворини унча билмайди, лекин ақаси ва пири комилга кўргизган му-

руввати учунми астойдил меҳр боғлаган. Тагин ўзича хаёлга толади: «Бу сулув аёл нахотки акамни деб эридан кечган бўлса? У янгам ўрнида янга бўла олармикин?»

Синглисидан бир қадам қолмай келаётган Гура хотун сари Махмуд Торобий хар замонда ўрринча караб-караб кўяди. Оқ кигиз устида у ҳамон мағрур борарди. Бардорчи йигитлар шаҳар бўйлаб узоқ айланишиб, ниҳоят, Малик Санжар қасри рўпарасида тўхташди. Маҳобатли куббалар, забардаст пештоқларни томошалаб, баходир кўнгли нур тушгандек чароғон бўлди. Қиска мулоҳаза юритгач, шу иморатни кўналга қилишни маъқул топди. Атрофдаги маҳаллалар, кўчалар, хиёбонлар гавжум, ёш-яланг томлар, дарахтлар устини эгаллаган, чолу кампирлар остоналарида очиқ чехра билан туришар, ҳамма келишган навқирон султонни кўриш ва унинг этагини ўпишга ошиқар эди.

Малик Санжар қасри ҳовлиси лашкарнинг кичик бир бўлаги билан тўлди. Ҳориб-чарчаган ва очикқан кишилар дуч келган жойда — тап-тақир сахнда, айвон девори ва устунлари остида чопонларини болиш қилиб чўзилишди.

Баходир, ёру биродарларига тикиларкан, ўзи ҳам қаттиқ толиққанини ҳис қилди. Бир пайт қараса, шайх Иброҳим ёлғизланмиш: икки тавақали бағдодий эшик рўпарасида аллатовур мунғайганча ўй сураётир. Аста бориб суярган, киприкларида нам кўрди.

— Отам, нечун хомушсиз?

— Ўғлим, бул иморатни кўриб кўнглим бузилди, камина замонида шу жойда соқчилик қилганмен, Малик Санжарга хизматим ўтган, — шайх Иброҳим енгил хўрсинди. — Ушбу эшик сизни Оқ бўлмаға элтадир, ўша Малик Санжар хобгоҳи эрди, илоё сизга тоабад насиб этсин!

Во дариғ, давру даврон ўтаверар экан, кечагина бедови туёғидан чақин чакнатиб бутун Бухоро заминини титратган Малик Санжардек пахлавондан бугун ному нишон ҳам йўқ... Меҳр қўйиб қурдирган ва зийнатлаган олий иморати, ўзига эмас унга буюрибди. Ахир, Халлоки олам, бу бедодлик бўлмай нима?!

Малик Санжар қасри сўлим, дилтортар, назокатли бўлишига Оллоҳ ўзи фатво берган: диди баланд, қўли гул усталар ташқари ва ичкари деворларни, буржлар ва равоқларни раъною нарғис япроғи қадар нозик ислимий

безаклар билан охорлашган. Ичма-ич кетган хоналар жилоси кўзларни камаштиради, айниқса хобгоҳ вазифасини бажарган Ок бўлма жозибатор. Киши бунда ўзини кушдек енгил ва эркин хис этади. Панжарали деразадан ёруғлик мўл-кўл тўкилади, шифт ва девордаги ганч билан ишланган гул шаклли нақшлар ўзаро шундай уйғунки!..

Афсуски, Малик Санжардан омад кайтгандан сўнг, рухонийлар «тавки лаънатга учраган макон» деб гап тарқатишгани сабабли, қаср кўпдан қаровсиз қолган ва деворий безаклари тўкила бошлаган. Бундан Маҳмуд Торобий шаксиз каттик ранжиди. Узок мулоҳаза қилиб ўтирмай, илгари Бурхониддин саройидан важҳи маош олиб турган, энди нима қилишни билмай довдираб қолган усталарни хузурига чорлади. Хафта-ўн кун давомида хафсала билан адо этилган таъмир аввало Ок бўлма, қолаверса, бошқа катта-кичик хоналар чиройини яшна-тиб юборди.

Ок бўлмани энди таниш маҳол: оёк остига туркману афғон гиламлари тўшалган, деразаларга хаворанг дарпардалар тутилган, бурчак-бурчакда, пасткам курсиларда гултуваклар тизиб қўйилган, тилла суви юритилган мис занжирларга осилган биллурий кандилларда кечакундуз порлаб ёнадиган шамлар илоҳий уйғунликни яна ҳам нафис кўрсатаётгандек туюлар эди.

Ок бўлма чиндан ақлу хушни олгудек шоҳона, фақат унда бир нарса — тахт етишмайди. Маҳмуд Торобий бир оғиз суҳан қилса Бухоро усталари хатто Искандар Зулқарнайнга ҳам насиб этмаган зўрини зумда мухайё этишарди, аммо баҳодир буни тиламади. Золим ва қонхўр ҳокимни Бухороий шарифдан қувлаб юборган жангари Малик Санжар хобгоҳида ўшасиз ўлтирган экан, ўша мағрур банда хурмати учун у ҳам истамади. Бўлма тўрида фақат узунасига миз қўйдирди. Ҳузурига ташриф буюрганларни юқори тарафдаги мунаққаш курсига чўккан холда қабул қиларди. Лекин бу ерда камдан-кам бўларди, кўпинча шаҳар кезар, одамлар ҳаёти билан танишар, Моҳ бозорига кириб нарх-навони суриштирар эди.

Маҳмуд Торобий бугун Ок бўлмада ёлғиз камалиб ўтирибди, эрталабдан бери пароканда ҳаёллар билан машғул, режа пиштади диққати ошиб. Нечукким ўзидан хафа: ташлаган ҳар қадами ношудлик мевасидек туюлади, аламзада улус дардига малҳам бўлолмаётганини ўйла-

са, юраги баттар эзилади, ахир, олий мансабга нечук келди, ўзини кўз-кўз қилиш учунми? Нечун шахар халигача қарокчи урган ховлидек хувиллаб ётадир, нечун ҳануз кўчалар ёкавайрон девоналар, ўндан тўққизни урган ғаламислар ва оч-яланғочлар билан тўлиб-тошган? Алар холини ким сўрайди, ким?

Бўлма сукунати Махмуд Торобийни асир қилиб олгандек эди, дераза тагида тинимсиз одимларқан, ногоҳ яна кўз ўнгида Бўринайхон бўғзидан тизиллаб отилган қон жонланди. Майдонда янграган оҳ-воҳлар, навқарлар йиғиси, Гура хотуннинг қилт этмай бепарво туриши... Не синоат, Гура хатто қилич талаб қилди, хотиржам дедикки, сен иззатли ўлим топишинг учун қўлимни қонга беласам белабман-да! Ана шу сўзларни айтар чоғида Гура кўзлари нақадар чакнади, қарокларидаги ёлқин яшин тезлигида баходир дилини забт этди. Рост, ўша лахзада эс-хушидан айрилгандек эди...

* * *

Қишу ёз Зарафшон нафаси уфуриб турадиган Тороб қишлоғи адирларида Жомғуржинга тегишли уч мингдан зиёд йилки боқиларди. Адолатни орага солган ғазавотчилар тез орада доруға ер-суви ва мол-мулкини мусодара қилишди, йилқисини ҳам бўлишиб олишди. Хали хаяжонини босиб улгурмаган Махмуд Торобийга кулоқлари динг, бўйни окқушникидек қайрилган, ингичкабел, чопса туёғидан чакин сачрайдиган саман тегди. Пайшанба кунлари у онаси, хотини ва ўғли қабрини зиёрат қилгандан сўнг Зарафшон соҳилига борар, Фаридон кўприги ёнида ғамгин ўлтирар, ора-сира саманни меҳр билан чўмилтирар эди. Иссиклаб кетса ўзи ҳам мавж уриб, лойқаланиб оқадиган сувга шўнғирди. Қачондир соҳилга чиқиб, юмшоқ қумга чўккаларди-да, оқимга термуларди, билмасдики, шу палла рўпарасидаги калин тўқай ичидан бир жуфт охуваш кўз унга интиғу интизор тикилиб турарди...

Иттифоқо, бир кун қуёш ботар палла, таъкиб қилувчини кўриб қолди-да, юраги сувга тушган олмадек қалқиди. Епирай, у ким, Гурами? Нима қилиб тентираб юрибди бу хилват ёқларда? Нахотки кузатаётган бўлса? Бир жойда туролмай қолди. Кўнглига ўт тутангандек бўлиб ўша тарафга умтилди. Тўқайни тит-пит қилиб чиқди, лекин Гура ерда ҳам, осмонда ҳам йўқ эди. Гўё сув

парисидек ўзини тўлкинлар қаърига отиб ғойиб бўлган эди.

Эртаси куни бедовини етаклаганча яна Фаридон кўприги яқинига келди. Лекин, нимагадир, сувга шўнғишга ҳам, отини ювинтиришга ҳам хуши йўқ эди. Нигоҳи тўқай тарафда... Бир жуфт кўз, олов сочувчи сеҳргар қароқлар қани, қайда қолишди? Бугун улар кўриниш беришмайди, олисдан интиғу интизор термулишмайди чоғи. Ногоҳ шунда бир зорли нидо эшитилди: «Рози эмасмен, рози эмасмен хунимга хун олмасангиз!» Аниктиник англади: нола дарё тубидан келаётган эди. Йигит доғ қотиб қолди. Оҳ деб беихтиёр кўксини ушлар экан, кумлоқ шитирлади. Аста ўгирилиб, Гурани кўрди.

Гура, фақат ўз кўнглига сиғинадиган офатижон ва қайсар Гура... Сарой дилбари... Йўғ-а, у оху эмасми, Бухоро даштларида ҳеч кимга тутқич бермай чопкиллаб юрган хурковуч кийик эмасми?! Қараши, жон олувчи қараши ҳар қандай йигит ғурурини поймол этишга қодир ва ҳозир Маҳмуд Торобийни ҳам бор-йўғидан жудо қилиш, осмон қадар баланд иззат-нафсини поймол айлаш истагида бир-бир босиб келарди.

Малак маликалик либосини ечиб ташлабди, эғнида марғилоний атлас кўйлак, атлас лозим, гулобий бахмал нимча, нозик оёқларида бежирим кавуш, қулоқларида сирға, қайсидир панжасида ёқут кўзли узук ялтирарди. Бир тутам сочи пешонасида, қолгани елкаси оша парижонҳол ёйилиб тушган, экинча ажиб навозиш билан тўлғанарди.

Кирмизи лабларини хижолатомуз кимтиганча Гура икки кадамча нарида тўхтади ва сокин кулди. Сонсиз дур сочилгандек бўлди оғзидан... Йигитни эса гўё илкис яшин чалди, гап қотгани мажоли етмасди. Ниҳоят, у аста бошини кўтарди ва аёл қорачиклари бир ҳасрату бир ўкинчга тўлалигини кўрди, «Гура, адашиб қолмиш-сиз», деди ахийри, нигоҳини олиб қочаркан.

— Адашмадим, сизни излаб келдим, — деди Гура нозу истиғно билан.

— Йўқ, менимас, бошқа бировни излайдирсиз.

Париваш Гура чехрасида нозик бир араз, жозиб бир ўпкаланиш... «О, жоним, бу дунёда мен учун сиздан бўлак ким азиз!» — деб юбораёзди. Йигит хануз гангиган, ичида недир иссиқ нарса тошар, аммо тилига бирон тузукли калима кўчмасди. Ажабо, нега уни кўрса ўзини

йўқотиб қўяди, гўдакдек довдирайди? Ахир у бировнинг хасми бўлса... Лекин ўша «бировадан аллақачон кечган, буткул кечган. Шаддот, шунака шаддотки! Саҳройилиги бор-да! Ҳатто ёкмай қолган дамда ёруғ дунё ҳам уч пул! Хали-ку рўзгор... Биларди, оиласи ва турмуши омонат, устига устак эрта қариган бадқовоқ Бурҳон кана билан тирикчилик қилиш битмас-туганмас азоб! Ахир, ундан кўра ўлгани минг марта авло-ку!

— Сиз энди дасти узун султонсиз, мен каби бир ғариба арзи холини тинглашдан орланасиз, — Гура маъюсланди, лекин недир шуъла мунис чехрасини ажаб навозишли қилиб кўрсатаётган эди. — Ёки орланмайсизми? Ундай бўлса гапим бор.

— Гура, фақир султон бўлсам эл учун султонмен, сен учун... бир ҳабиб, — ниҳоят бамайлихотир лутф қилди Махмуд баҳодир. — Эҳтимол сен бўлмасанг азиз бошим жаллод кундасида хор бўларди. Қилган яхшилигинг каминадан қайтмаса Оллоҳдан қайтсин!

Хол-беҳол турган Гура аста-аста ўртанди: недир дард уммон бўлиб кўнглини тўлдирган, ҳозир уни тўкмокчи эди. Аммо бу бепарво йигит ҳар гал йўлини топиб чап беради. Қийноқларини кўриб ҳузур қилса керак-да! Қанака одам бу ўзи? Фурури тоғча бор-ов, тоғча! Санамлар санами Моҳигулга ҳам ирими учун мундай қиё боқмаган, агар ўша билан элақишганда борми, айтардики, ҳей, барно йигит, ул бир жория азиз-у, биз, малика ноазиз бўлиб қолдикми?

— Бас, жоним, бас, — узун киприқларини пирпиратганча кумга тиззалади Гура, — мен изингиз гардини кўзимга сурсам дейман, сиз эса... неларни орага тикиштирасиз. Жонимни хижолатга қўймангиз.

— Гура, Гура! — Ҳиндий мушку анбар бўйидан йигит сархушланиб, кўзларини юмганча бир лаҳза тек турди-да, беихтиёр бошини аёл тиззаларига қўйди. — Сен каминани жоду қилгансен, Худо ҳақи сўзимга ишон! Ўтинамен, яна шундоғ қилки, мен сендин безай, тоабад безай! Йўқса, эл умидини узсин, султонидин айрилур!

Гура бир титранди: танига нимадир оловдек живирлаб югурди ва патила-патила қалин сочларга нозик бир энтиқиш билан суқланиб тикилди...

— Ундай демангиз, жоним, — энтиқиш аралаш шивирлади аёл, — ундай демангиз. Нечун сизни ўзимдан бездирай? Ахир мен шўрлик меҳрингизга зорман.

Намунча овози ширали, ёқимли... Ақл бовар қилмас жодуси бор, жодуси! Бўринайхон ва яна не-не паҳлавонларни нозланиб сўзлашлари кўпроқ мафтун қилган бўлса ажаб эмас. Каттол ажали олдидан Бўри қачонлардир кўлида ўлишни орзу қилганини эътироф этмадимиз?! Балки у ҳам... Нечукким йигит бирдан сергакланди ва ногаҳон ҳалиги зорли нидони эшитди: «Рози эмасмен, рози эмасмен хунимга хун олмасангиз!» Беихтиёр кенг-кенг елкалари титраниб, оғир хўрсинди ва кўз ёшлари Гура этагини ҳўл қилди.

— Афу эт мени, Гура! — Ниҳоят, Маҳмуд баҳодир қаддини ростлаб, ғамгин нигоҳини аёл нигоҳига қадади, шикаста хўрсинганча тилларанг гажагига дағал панжаларини теккизиб қўйди...

Куёш тиккага келиб тандирдек қиздирди, Маҳмуд баҳодир калъада Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳим кутиб қолганини ўйлаб, жўнаш учун ҳозирланди. Дарвоқе, атрофдан қўриқчилар кузатиб турган бўлишса, не хаёлларга боришмади. Яқинда сокчибошликка тайинланган Жўра говбош бир дақиқа ҳам қаровсиз қолдирмайди. «Афу эт, Гура!» Маҳмуд баҳодир яна бир мартаба хитоб қилиб, саман сари жилди. Бир пайт қутилмаганда Гура бир силтаниб олдини тўсди. Аламини зўр-базўр ютаётган аёл нимчаси ичкарисидан мўъжазгина ханжар олди-да, йигит олдига ирғитди.

— Санчинг кўксимга, Тангри хақи, бирдан-бир муродим қўлингизда ўлиш, — Гура ёноқлари лов-лов ёнар эди. — Шафқат қилинг, мен бахтсизман, меҳрингизни бериб бахтли қилишни истамас экансиз, ушбуни юрагимга уриб бахтли қилгайсиз.

— Гура, сенга нима бўлди, йиғиб олсанг-чи эс-хушингни?!

— Эс-хушим жойида... Тонманг: сиз менга газанда деб нафрат билан қараётирсиз, — аёл ўзини буткул қўйворди, йигит унинг қадди-бастидеги жозиба ногаҳоний дағаллик билан алмашганидан бутунлай таажжубда эди. — Эҳтимол, ҳақдирсиз, ахир мен қавмимни хўрладим, эрим бетига оёқ босдим, бадном бўлдим. Бадном кимсани не қилурлар, ўлдирурлар?! Сиз мени энг сўнгги илинжимдан бенасиб этманг!

— Ҳазил мавриди эмас, Гура!

— Нечун ҳазил қилай?

— Энди сен бизнинг қавмимиз учун азиз ва кадрли

кишисен, кўнглингдан ҳар хил шубҳаларни ҳайдагил!
Во дариф, ёки сен бизга ҳам хиёнат қилурсенми, ўзингга
шунчалар ишонмайсенми? Агар ундоғ бўлса, Тангри сени
у дунё-бу дунё кечирмагай!

— Йигит, билингки, фақири аввал қўлингизга гул
тутдим, кейин ханжар, — Гура овози анчайин истеҳзоли
жаранглади. — Аммо сиз на унисига парво қилдингиз,
на бунисига! Айтинг, бу ишингиз ношудлик эмасми?

Маҳмуд Торобий чурк этмай, тўлиб-тошиб турган аёл-
дан узоқлашди. Салдан кейин у яйдоқ отини Тороб сари
жадал қичаб борар ва беадад бир ғашликка чулганган
эди...

* * *

Мингбошилиқ унвонига эришган Томиш Маҳмуд То-
робийни қишлоқдан чиқар-чикмас ёки Бухоро остонаси-
га етар-етмас саранжом-саришта қилишига аёнлардан
ҳам кўра Бурҳониддин кўпроқ умид боғлаган эди. Аммо
ниятни лучга чикди, суллоҳ Томишдан ўтган ношудлик
оқибатида Маҳмуд Торобий беҳисоб лашкар олдида, из-
зат-икром билан, оқ кигизда савлат тўкиб ўлтирганча,
шаҳри муаззамга эсон-омон кирди. Баҳодирдан яхшилиқ
кутмаганлар эслари борида сичқон инини ижарага олиш-
ди, шаҳарни тарк этишни истамаган аслзодалар авом
каторида нон-туз, совға-салом билан янги султон истик-
болига шошилди. Азамат йигитлар Маҳмуд Торобийни
оқ кигизга солиб, арк майдонидан олиб ўтишаётганда
Бурҳониддин мудофаа девори устида, шинак олдида ғам
ютиб, хомушланиб турарди. Нойложликдан у ҳам қут-
лов айтмоқ ниятида эди. Аммо кўп ўтмай уни қишанбанд
қилишди ва зиндонга тикишди.

Жоме масжиди имомлигидан кечган ва девонбегилик
лавозимига кўтарилган Фиёсхўжа ал-Бухорий, бош ва-
зир Шаҳобиддин Манғитий, қозикалон Расулберди вақ-
тида Бурҳониддинга садоқат билан хизмат қилишган,
ундан муносиб сийловлар олишган, беадад ҳурмат-эъти-
бор кўришган эди. Лекин улар кўрққанларидан қатлга
ошқора монелик қилишолмади, бу билан нодон Бурхо-
ниддин Чигатой ноғорасига роса ўйнаган, у айнан шун-
дай жазога лойиқ, демокчи бўлишди. Айни пайтда бош
вазир ишончли кишилар кўмагида, хуфия тарзда, ҳоким-
ни зиндондан қочириш чорасини кўрди ва роса икки
саноч тилла сарфлагач бунга эришди...

Эртаси куни жоме масжидида хутбан олий ўқилаётганда, шайхулислом Самандар Варахшагий таклифи билан Шамсиддин Махбубий шаҳар ҳокими этиб сайланганда, Махмуд Торобий кўпроқ Шаҳобиддин Манғитий афт-башарасига диққат қилди. Собиқ бош вазир ўзида эмасди, ўлгани кунидан жамоа манфаатини маъқуллаётган эди.

Жомеда кечган йиғин энг нуфузли йиғин эди, шу боис Махмуд Торобий ана шу кулай имкондан фойдаланиб қолишни маъқул топиб, улус кўзи ўнгида аркони давлатини тузиб олди. Султон умуман дабдабадан кечди: жамоа розилиги билан кўп лавозимларни бекор қилди, вазиру вазаро сонини камайтирди, ҳозиргина баланд мартабага кўтарилган Шамсиддин Махбубий оталиги — бош маслахатчиси бўлиб қолди. Анча қариган бўлса ҳам Иброхим Торобийга девонбегилик лавозимини лойиқ кўрди.

Лекин кошқи эди шу тadbирлар билан ишлари осонгина ўнганса... Уммон каби жунбушга келган тўполонлар ичида Махмуд баходир гоҳо ўзини баргдек ожиз сезар, гоҳо чархи каждан ўзича нолир, чорраҳада саросар колган улусга ҳам, ўзига ҳам Худодан кушойиш тиларди. Икки кунча бурун хос хуфияси Эрдана кузгун келтирган хабарга кўра, Махмуд ялавоч ва Бурхониддин Бухородан кочган зодагонлар ва босқоклар хомийлигида Карманда куч тўплашаётир, ҳатто Чигатой ҳам ўша ерда эмиш, газавот аҳлига қарши бўладиган юришга ўзи бошчилик қилармиш...

Беихтиёр Махмуд ялавочни эслаб оҳ тортди, ўкиниб ҳам кўйди. Раҳматли отаси демишки: «Ўғлим, наридин келган ёвдин кўркма, ўзингникидан кўрк!» Қанчалар ҳақ экан падари, ахир, Махмуд Торобий уни улусга қайиштириш учун озмунча саъй-ҳаракат қилдими?! Қургур дилидаги муз жиндай эримади, қайтага Вафо Хўжандийдек садоқатли йигит унинг кўлида жувонмарг бўлиб кетди.

Лекин тепада Кодир эгам бор-ку, У баридан воқиф бўлган холда, ҳар савобу ҳар не уволни ўлчаб, барини тарозисига солиб турибди-ку! Наҳотки Махмуд ялавоч шунчалар ғофил, наҳотки у жафокаш юрти, мушфик элига қилган жабру жафолари учун ҳисоб берадиган кун албатта келажакини билмаса?! Чиндан ҳам агар у жилла курси ўзига садоқатли кўшинни бир иложини қилиб Бу-

хоро ихтиёрига ўтказиб юборганда бўйнидаги гуноҳини озми-кўпми ювган бўлмасмиди?!

Маҳмуд Торобий, гўё рўпарасида титраб-қақшаб Маҳмуд ялавоч турибди-ю, уни ғазаб билан бўғаетгандек, кўлларини чўзиб чангак қилди. Шу асно кириб қолган эшиқоға — бир вақтлар Конибахт мадрасаси обрўли мударрисларидан саналган, ҳазрат Маҳбубий назарига тушиб келган Расул Шафриканий унга ажабсиниб тикилди. Баҳодирни у ғазабнок ҳолда кўп кўрган, аммо ҳозиргидек ҳолда... Ёпирай, султон кўзларидаги ўт тошни эритишга ҳам қодир-ов!

Хаёли чалғиб турган бўлса ҳам Маҳмуд Торобий эшиқоға муддаосини дарҳол фаҳмлади. Машварати олий вақти яқин, шу сабаб остонада ҳозир бўлган аъёнлар, лашкар сардорлари ичкарига киргани изн сўрашаётган экан. Баҳодир ижозат берди, шу билан хаёли яна Чигатоё ва Маҳмуд ялавочга оғди. Дунё ишларини тушуниш намунча мушкул, у кимга умид боғловди — Маҳмуд ялавочгами?! Соддалиги устидан укаси Муҳаммад мириқиб кулмаганмиди, э, ака, ўша нобакор совунига кир ювиб кўрмагансиз-да демаганмиди?! Укаси ҳақ бўлиб чиқди, у эса бети терисини сидириб қолаверди, э, дариг!

Маҳмуд Торобий машварат аҳлига хомуш бир алфозда ўғирилди, орада ҳам бийрон, ҳам чакқон шогирд Вафо Хўжандий йўқлигини ўйлаб ўқинди, сўнг нечундир нигоҳи бир Муҳиддин Камолда, бир Эрлана кузғунда тўхтади.

Эл ичида гап ётмас экан; бу кунда синглиси Суйгуна эркаклар билан тенг турганини, ҳатто жанг кўрган йигитларни ора йўлда қолдираётганини майда-майда гап қилишарди. Буниси-ку майли-я, Суйгуна Муҳиддин Камолга кўпдан бери соядек эргашиб юргани гийбат қозонида қайнаётир. «Бир балоси бўлмаса шудгорда қуйруқ на қилур», дея сур кимсалар гоҳо ари инига чўп суқиб қўйишарди. Чамаси, бир хил муждалар Шамсиддин Маҳбубий кулогига ҳам етган кўринади. Яқинда у тўйга шама қилди, икки ёш бошини ковуштириб қўйиш савоблигини орага қистирди. Аммо ҳозир мавридими, юракка қил сизмайди-ю, тўй сизармиди?

Ажабо, юракка тўй тугул қил сизмас экан, унда нечун ўзи ақли билан келишолмай инон-ихтиёрини кўнглига топшириб қўймиш?! Нима, ёлғонми тунлари ухламай оҳ уриб чиқишлари, кўксини захга бериб ётишлари ёлғон-

ми? Эхтимол, эрта-индин улус Суйгуна билан Муҳиддин орасидаги гапни унутар, йўғ-а, уларга хайрихоҳлик билдиришар, аммо ўзи билан Гура орасини боғлаган ипга қаҳр назарини солишмайдимиз?! Хали кош қўяман деб кўз чиқармасайди, ахир, думбуллик қиладиган бўлса эл аяб ўтирмайди, ҳазон янглиғ осмону фалакка чирпирак қилиб учириб юборади. Ана, қайси куни Эрдана кузғун Жўра говбошга демиш: «Биродар, султонимиз қандоғ одамки, кўра-била Гурадек илонни қўйнида ардоқламакда?!» Ишонган кишисидан шу маъни чиққандан кейин бошқалар юз-хотир қилиб ўтирармиди. Султон аввал авом корнини тўйғазсин, устини бутласин, ошиқлик қочмас, деган гап ҳар қандай дарбадар оғзининг бир чекка-сидан чиқиб кетади-да!

— Ўғлим, хизматингизга мунтазирмиз, — ниҳоят жимликни бузди Бухоро шаҳри ҳокими, бош маслаҳатчи Шамсиддин Маҳбубий. — Биз кўнглингиз қатидаги тафсилотларни билмай доғдамиз, сўйланг, тинчликми?!

Ғойибдан қийғоч қошлар тагида таманноли чакнаган, нозик бир гина, теран бир мунг зухур бўлган, ағёрни катл этмак қасдида сафланган қайрилма киприклар қуршовидаги охуваш кўзлар таъқибига учраб турган Маҳмуд Торобий ҳазрат сўиларини эшитмагандек эди, хануз у олисдаги шаҳлолар бандиси, хануз бекалом қотган, бу қадар сархушлиги боисини бир англар, бир англамас эди...

— Ўғлим, қулоғимиз сизда, — деди яна ҳазрат вашланиб.

— Пийрим, Эрдана кузғун мужда келтирмишки, ёғий қадами яқин, — паришонҳол киёфала сўйлади Маҳмуд Торобий. — Демак, биздин шитобона тадорик жоиз, акс холда ғаним чангалига осонгина илинурмиз!

— Илоё, султонимиз юзи ёруғ бўлсин! — таомилга кўра Шамсиддин Маҳбубий қўлини кўксига қўйиб енгил таъзим қилди. — Сиз айтган тадорик ўз маромида борур, иншооллоҳ, Абу Ҳафс тепалигида тузилган лашкаргоҳ маҳобати фалакни тутубдирки, эшитган ёвнинг ўта-каси ёрилғай!

Пири комил нафаси пок: кўрган-билганини бежамай тилига чиқаради, омонат истакларга ишқибоз эмас. Бу одатини яхши билган Маҳмуд Торобий мамнун бош ирғади. Султон кўнглини бошқа бир нарса кўпроқ ўртаётгани: ёвга рўпара бўлиш ва басма-бас сўқишини учун

газаб ва ғурурнинг ўзи кифоями? Харбу зарб майдонига таваккал киргандан не фойда? Озгина бўлса ҳам савашмоқ хадисини эгалламоқ керак. Ушбу бобда ғаним нақадар олғир! Хийлаи найрангига аҳтимолки Искандар Зулқарнайн ҳам тоб беролмасмиди. Қурол-яроғ ишлатиш ва босди-босди жабҳасида нақадар устаси фаранг. Рост-да, лашкар дегани сомондек сочилиб, пуфакдек ёрила қолмаса! Сув келса симириб, тош келса кемириб кетаверса! Агар у худди шундай тартиб-интизоми мустаҳкам қўшин сафламаса иблис қавмига сира бас келолмас.

— Жаноб Мўйин, — ўрнидан туриб кетди бехос Маҳмуд Торобий. — Кани сўйланг, бугун жамийки увол-савобимиз сизнинг ғайратингизга боғланмиш!

Зодагонлар ва босқоқлар Карманани лашкароғ қилганини эшитиб қайғуга чўмган мажлис аҳли диққатини бараварига Эрдана кузгун ёнида тиззалаган Мўйин темиртакка қаратди. Бир зумда унинг дўнг пешонаси, гўшти қочган чаккалари терчилади, у ўзига кўрғазилган беадад иззатдан хижолатда эди.

Асли хизмати чакки эмас: баҳодир амри билан шахардаги барча қуролсозни қўл остига йиғди, алар билан тил топишиб, анчадан бери совиб, кул босиб ётган босконларни, унутилган сандону болғаларни ҳаракатга солди. Усталар меҳнатини баҳолаш ихтиёрига бериб қўйилгани айниқса муҳим эди.

— Мусулмонлар, султонимиз этагини ўпинг, — Мўйин темиртак аҳли машваратни хангу манг қилиб қўйганига амин бўлгандан кейин сўзини давом эттирди. — Бул зот саховатпеша эрур. Нечун дейсизми? Кеча эллик-юз чоғли чопсан устахонамизга келиб шамшир талаб қилмишлар. Ваъдадин нарига ўтолмай турганимизда валинеъматимиз пайдо бўлдилар ва кўкка қўлларини очиб дуо қилдиларки: «Худоё худовандо, шул мўминлар тилагини мустажоб айлагил!» Орадан ярим соат ҳам ўтмай йўлда қурол-яроқ ортган карвон кўринди, чопсанлар ундаги юкни таксимлаб олдилар ва султонимизни алқадилар.

— Худо хақи, бу аломат воқеага камина ҳам гувоҳмен, — деди Жўра говбош хаяжон билан. — Сорбон айтишича, бир ойча бурун Шероздин Балх сари йўлга чиқишган экан, ammo нечундир ўзлари ҳам, туялари ҳам Бухорога иштиёқманд бўлмишлар!

— Бале, бале! — деди шайх Иброҳим ёка ушлаб.

Кўкдан, сўнгсиз фалак қаъридан бир даста чароғон,

соч толасидек тарам-тарам нур ефилгандек бўлди хонаи хосга ва бу сиру синоатни факатгина Махмуд Торобий илғади. Ўша захоти алланечук хузурланиб, қаноат ила кулимсиради.

Аммо нечундир кўнгли бир четини тушунуксиз бир безовталиқ, бир хижиллик чулғаган эди... Шу сабаб, ҳаммани хайратга солиб, иштиёқ билан сўэлаётган Мўйин темиртакка норози қараб қўйди.

Иккинчи боб

ХОРУ ЗОРЛИҚДА

Бунча қаттол, бунча бағритош бу йигит? Тангри таоло хақи, у ўзини осмонга бенихоя яқин тутади, эҳтимол шунинг учун ҳам ғурури баланд, иззат-нафсига доғ теккан қуни ажали етиб, ҳукмдорлиги барҳам топур!

Ажабки, у шунчалар димов-фироғи билан тайини йўқ қаланғи-қасанғи авом ёнида қолмиш. Авом қони ва жони! Ҳар ҳолда ҳаммага қайишади, фақат бундан шўрлик Гура истисно. Ким билсин, музга айланган юрагини забт этиш насиб қиларми-йўқми?

Тангри қўлласа балки етишар бу саодатга!..

Зарафшон соҳилида, майин қумда тиззалаган Гура хотун аччиқ доғи-фироқда коврилганча шуларни ўйларкан, кажрафтор чархга таъна тошлари отар, беқарор тақдир илкида ўйинчоқ бўлиб қолганига ўқинар эди.

Гурани сўнгсиз қазаб босиб келар, ўзини қанча қўлга олишга уринмасин, жаҳл отидан тушолмас, ичини кемириб ётган дардларини қимга тўқарини билмас, ҳаммадан ёмони — ҳозиргина мумдек эриб тиззасига бош қўйган, кейин бирдан феъли бузилиб жўнаб қолган йигит ортидан дод ҳам сололмас эди. Энди садоқатли нажотқори битта, мана бу қумга санчилиб турган хунхор ханжар! Ахир, не бедодлик, жамийки тилақлари чил-чил синдику! Қавмидан ажралди, рўзғори тўзғиди, хону мони қуйди, бадном бўлди, энди биргина йўл қоляпти. У ҳам бўлса — ўлим! Ханжарни ўзи санчади қўксига. Анов паҳлавон буни истамади, ўзи ушатади охирги ниятини.

Ханжар бари-барисидан осон ва беминнат қутқариши мумкин, фақат чигиртка каби эзғиланиб, жондан ва орзу-умидлардан бемаврид жудо бўлиш аламли!

Хали улгурар омонатини топширишга!..

Ахир, нега руҳини чўктиради, бахти-тахти, қувончи олдинда турибди, зеро Аланқува арвоҳи фақат яхшилик ваъда қилмакда, яхшилик! Кеча оқшом босриқди, тушида баланд чўкки этагида муаллақ турган олтин тахти равонда хурдек ўлтирган, тилларанг сочларига оқ оралаган нуроний кампирни кўрди, билдики, бу — Аланқува, дийдорлашмак ниятида келмиш; улур момосига тавозе билан икки букилиб салом берди. Момоси хуш-хандон киёфада деди: «Гура, Бухоро султони пешонангдаги юлдузинг!» Бу дилидаги гап эди, борлиғига илиқлик югурди. Хабаш аёл ҳам тушини яхшиликка таъбирлади, энди у Махмуд Торобийга инон-ихтиёрини топширишга яна бир қарра аҳд қилди. Асли йигит гах деса қўлига қўнғудек холда, яна ҳам яқинроқ тикилади пинжигга, кўзларига сузилиб, хумор-хумор сузилиб қарайди. Қароклари орқали дилига човут ташлайди, човут!

Томиш макри фош бўлиб, лашқар шитоб билан Бухорога кириб борганда Гура ранг-рўйига қон югуриб, орзиқишларга кўмилди. Энди ўзини бемалол Махмуд Торобий ёнида, султон хузурида тасаввур қилар, ҳарамда энг обрўли, энг суюқ ва сулув бека бўлишини ўйлаб ширин-ширин энтиқар эди.

Лекин, во дариғки, кўхна чархда адолатнинг урвоғи ҳам йўқ экан: Махмуд Торобийни оқ кигизда ура-ура билан шаҳар кўчалари бўйлаб айлантиришганда ҳам, сўнг жоме масжидида унга аталиб хутбаи олий ўқилганда ҳам ҳеч ким Гурага аҳамият бермади. Холбуки, у жойим фақат султон қанотида, деган хаёлда эди, бошқача бўлишини тасаввурига сиғдиролмасди. Аммо Гурани эслашмади, гўё у ёруғ оламда йўқ эди. Хатто Махмуд Торобийнинг ўзи ҳам бундай киё боқиб қўймади. Бундан ортиқ хорлик бўлурми, ёронлар?!

Ғазабга минган ғазавотчилар кўрғонлари қулини кўкка соворишди, бундан зиғирча хафа бўлмай, амакиси Чигатой тухфа қилган ховлида эмин-эркин яшай бошлади. Анча муддат Махмуд Торобийни «тутқун» қилган ушбу ховли-жой тўқинлиги ҳам, жозибаси ҳам Гурани унча қизиқтирмасди, у бундаги соқинлик ва хилватнишинликка ошифта эди. Паҳса девор билан ўралган работ ичида тунлар айниқса жимжит кечарди, юлдузлар пирирай бошлаганда Гура гулзор четида пайдо бўлиб, нари-бери имиллаб юрар, астагина ох урар эди. Ногоҳ ноласи ғира-

шира тун қўйнига таралар, гўё юксакларда милтираётган юлдузларга қадар етар, хатто замину замонни ўртаб юборар эди.

Асли Гура обидийда қилгувчиларни кўрса беихтиёр энсаси котарди. Энди ўзи ўша ахволда: танҳолик боис беихтиёр кўкси тўлиб, нимадандир ичи аччиқ-аччиқ тилинадиган, киприкларига нам сиркиб чиқадиган бўлди. Кечкурунга бориб қобқлари шишиб, қизариб кетарди. Эрталаб эса тўкилгудек бўлиб Малик Санжар қасри сари жўнарди. Соқчилар сардори Жўра говбош аввалдан яхши танигани сабабли бирон нарса демай султон хузурига қўйворарди. Миш-миш таркабдики, Гура сарой эркаси эмиш, хобгоҳда истаган тантиклигини қилишдан чўчимасмиш, хатто баходир бурнидан ип ўтказиб олганмиш...

Бугун кутилмаган хол юз берди: Жўра говбош не пичинглар билан йўлини тўсди. Тўғриси, бу зарбадан Гура гангиди, соқчибошини оғдириш учун ширин гапириб кўрди, акча кистирди, натижа чиқмагач, пўписага ўтди, бу ҳам наф бермагач, аламидан хўнграб юборди. Бўзлай-бўзлай изига қайтди. Индинига Жўра говбош қўполликни яна ҳам хаддидан оширди, иззат-нафси ёмон оғриган аёл билдики, соқчибошидан беҳуда ранжиётир, у шунчаки юқоридан келган фармойишни адо этмакда. Демак, дийдорини аввало султон истамаяпти, жонидан безор қилгандирки, сарой эшикларини беркитиб ташлашни буюрибди. Йўғ-е, нега ундай бўлсин? Ахир, у кўринса шошганидан ўтказгани жой тополмай қолади-ку. Чамаси, Гура пайини қирқиш масаласини инжиқ шайх — Иброҳим Торобий ўртага қўйган, пири комил яқида бир даврада, раҳнамомиз ёшлик майлларига берилиб, Гура сари оғмиш, бу кетишида ғазавотни ҳам унутгай, деб ҳазил қилганмиш...

Одамзот феъли ғалати: нечундир таъкик кўчасига кўпроқ интилади. Тамом қайсарликка маҳкум Гурада шунга монанд хол кечди. Илгари Малик Санжар қасрига ора-сира келса, энди тинимсиз ҳар кун келишга одатланди. Кўпинча атай Жўра говбош жигига тегарди, сўнг қаср рўпарасидаги хиёбонда паришонҳол айланиб юрар, кўз қири дарвоза тарафда бўлар, нимадир ичини тимдалар эди.

Харгиз Гура умидвор: Махмуд Торобий тошбағир эмас, кўнгли тубидан менга жой бергай, меҳрим, ишқу хавасим дилига чексиз рағбат бағишламакда, кадрига кадр қўшмак-

да. Шундай экан, бугун бўлмаса эрта ҳукмдорларга хос тантилик билан йўл тутгай. Ана-мана ўзи дарвозадан чиқади, хаммани хайрон қолдириб, қўлларимдан ушлайди-да, кўзларимга зорли тикилганча хобгоҳига етаклайди. Қани шунда башараларини сокол босган манови тўнг кимсалар олдимни тўсишга журъат этишсин-чи!

Гура ўзини баъзан шамол чирпирак қилиб учирган, айлантира-айлантира тиканзорга элтиб ташлаган атиргул япроғига менгзайди. Бу нима, тақдир қаттоллигимми? Қайда қолди Жете қирларида кечган маъсуд онлари, ким ўғирлади инон-ихтиёрини? Агар рафтори совуқ Бурхониддинга тегмаса, унинг ортидан эргашиб бу юртларга келмаса бошини шундай маломатлар ўрамасмиди, анов йигит човутига илиниб бундай ғаму кулфатларга ботмасмиди?!

Шуларни ўйлаб Гура ўкинади, кенг ва ёруғ дунёга сифмай кетади, аламини зўрға босганча, кўксига тегайтегай деб турган найзани босиқлик билан аста нари итаради. Лўппи юзида таранг бир зўриқиш зухурланади, недир қайғудан шахлолари аллатовур чатнайди. Аммо ўзи билан ўзи бўлиб, қаср бурчагидаги омонат дўконда пашша қўриб ўлтирган эллик беш ёшлардаги басавлат киши зимдан кузатаётганини сезмайди. Қаср бурчагида дўкон бор-йўқлигини турмуш икир-чикирларига қўмилган бандалар тузукрок эслай олмайдилар, Гура қаёқдан билсин. Дўкон кўзикориндек тўсатдан пайдо бўлиб қолди. Сохиби, гарангмиди, ўзини атай овсарликка солармиди ёки бепарвомиди, савдо-сотик бароридан келишини ўйламас, пештахтада ёйиб қўйилган шохи-атлас, зардўзи дўппи, кимхоб камзулчалар, тилла узук, сирға солинган кутичаларга талабгор бор-йўқлиги билан иши йўқ эди. Аммо кўзи қаср дарвосазиди: ким киради, ким чиқади, мол сотган киши бўлиб уларни элакдан ўткази.

Кимдир ўзига тикилиб қараётганини Гура охири бир кун пайқади, пайқади-ю, кўнгли бир хаприқди. Сўнг, қўп каловланмай, сон-саноксиз нигоҳлар орасидан дўкондорнинг шавққа мойил, мубҳам бир ғараз ифода этган, маккорлигини пинҳон тутган нигоҳини ажратиб олди. Ажабсинди: ахир, дўкондор кимнидир эслатарди. Тавба, уни қайда кўрган экан? Нахотки, бу ўша маълум ва машҳур банда — Алиакбар хожа ал-Бухорой? Нима учун бу ерларда ўралашиб юрибди? Хар холда бекорга эмасдир?

Шахристон тўполонига Гура кўникиб қолди, баъзан Суйгуна Зебони излаб топар, машк майдонида от чоптириб юрган қизгинага ҳавас билан тикилар, ўзи сезмаган ҳолда у билан узоқ-узоқ хасратлашар эди. Бугун ҳам ҳовлида тоқат қилиб туролмай, чошгоҳга яқин Малик Санжар қасрига судралиб келди. Ерга теккудек узун шоп осиб олган Жўра говбошни у ёғи-бу ёғидан ўтиб анча авради. Қайда, ясовулбоши паст тупмади, аксинча жаҳл аралаш бакириб берди: «Хоним, султон хобгоҳда йўқлар, лашкаргоҳни тафтиш қилаётирлар!»

Ранжу алам ютган Гура ичида гижинди: «Афтинг курсин, гўрсўхта! Гўдаймай қаро ерга киргин, илоёл!» Сўнг аччиқ устида Абу Хафс тепалигига йўл олди. Кўчалар шу қадар тирбанд эдики, лашкаргоҳга етгунга қадар силласи қуриёзди. Қандайдир ёғоч тўсинлар олида кўзлари чакчайган, басавлат қуролли кишилар дағдағасига йўлиқди. Йиғламоқдан бери бўлиб нималарнидир чулдиради, аммо арзи-додига қулоқ солгувчи топилмади. Одамлар тилида Махмуд Торобий исми-шарифи жарангларди, қаёққадир шошаётган кексалар, ўрта ёшлилар, ёш-яланглар султон шаънига ҳамду сано ёғдиришар, Оллоҳдан унга узоқ умр тилашар эди. Ўқсий-ўқсий одимлаётган Гура қайта-қайта султон номини эшитиб, анча енгил тортди, кўнглини ёруғ бир ғусса аралаш хаяжон қамраб олди. Қайсидир кўчада зикр тушаётган дарвешлар жазавадидан хайратланиб тўхтади. Зикри зохирий: «Ёху, сен — Иймон! Ёху, сен — Ғазаб!» Бул хитоблардан қулоқлари коматга келаёзди. Ола-қурок тўдандан тезроқ йироқлашишга ҳаракат қилди, аммо шу лаҳза айри терак тагида Алиакбар хожа ал-Бухорий кўринди. Изидан тушганини сизди-да, юраги шувиллаб кетди. Бошқа кўчага ўтиб яна қайрилиб қаради: у ҳамон ортидан қорама-қора йўрғалар эди.

— Хожа, тошингизни теринг, — деди Гура бехос тўхтаб.

Қаззоб дўкондор эшитишни ҳам истамади.

— Етмасми бир вақтлар жонимдан тўйдирганингиз?

Хуфия топширикка биноан, Малик Санжар қасри муълишида кўримсизгина дўкон қурган банда — Алиакбар хожа ал-Бухорий замона зайли билан шунча кўп мол-ҳол ва тилла-жавохирот жамғаришга улгургандики, жаҳд қилса бутун Бухройи шарифни бор бисоти билан сотиб олишга қурбн етарди. Давлатдорликда Махмуд

ялавочдан асло колишмас, айшу ишратда ҳам ҳеч кимдан камлиги йўқ эди. Ақли, фаҳм-фаросати, ҳатто золлиги ҳам ўзига етарли, фақат бечора бир насадан қисилган: Чингизхон ёки Чигатойга хизмати Маҳмуд ялавочникидан кўпроқ сингган бўлса сингган, кам эмас-у, аммо улардан кўрган сийлови арзимас — девонда молия юмушларини бошқарувчи нозир ёрдамчиси эди, холос. Хожа тузукроқ мансабни, очикроғи, жилла куриганда вазирликка кўтарилишни орзу қиларди. Ҳатто зимдан тожу тахтга ҳам ҳавасманд эди. Маҳмуд Торобий олчок Бурхониддинни Бухоро заминидан қувганда шу қадар севиндики! Энди амаллаб ёлғон шохни орадан кўтарса марра ўзиники!..

Етти ўлчаб бир кесалиган хожа ақлга сиғмас даражада кўп ақча сарфлаб, Маҳмуд ялавоч ва Бурхониддин орқали Чигатой кўнглига қалит топишга уринганидан Гура хотун воқиф эди. Ҳафтада бўлмаса ҳам ойда бир марта у кўрғонга ташриф буюрарди, ҳокимни жинидан баттар кўрса ҳам, тавонини ялаш учун эринмай ҳузурига борарди, уни гоҳ туя, гоҳ бия сўйиб, гоҳ зару зевар совға қилиб сийларди.

Аммо Бурхониддин Чигатой саройи сари йўл очиб беришга ожизлик қилди, очикроғи, ўтақаси ёрилиб, буни истамоди. Охир-оқибат қўлини ювиб қўлтиғига артган хожа бошига бало орттирди: бир гал боғ этагида соллана-соллана юрган мана шу хуриликони учратиб қолди. Сархуш эмасми, юраги қафасга кирган қушдек потирлаб урди-да, киприқларини пайдар-пай ўк қилиб отаётган санамга зорли бир нолиш билан интилди. Лекин, аттангки, у туткич бермай охудек чап бериб кетди. Санам хануз ўзини олиб қочади. Шўрлик хожа эса узун кечаларни, оху фиғон чекиб, бедорликда кечиради. Тушига сўлим боғ, шохлари майин-майин эгилган мажнунтоллар тагида товус янглиғ хиромон кезинган малак кириб, изидан зор-интизор талпиниб қолади...

— Биби, сизга айтар икки оғиз гапим бор, жуда муҳим, — мутеларча шивирлади Алиакбар, ҳатто юраги дуқирлаганини эшитиб. — Кейин, майли, кўкрагимдан итаргайсиз, хўрлашларингизга ўрганиб қолганмен.

— Балки ҳали сизни ҳовлимга таклиф этишим керакдир? — деди Гура пичинг аралаш, юпқа лабларини истиғноли бериб.

— Худо хаки ёмон бўлмасди, хотиржам суҳбат қилар эдик, — ялтоқланди хожа, қўлини кўксига босиб.

Гура хожадан ўлгудек ҳазар қиларди, шу боис синик кулимсираб ўйлади: «Ўл-а, қари ошиқ, хали ҳам қуюлмабсен!» Сўнг қандай муҳим гапи борлигини билгиси келиб, ниҳоят, розилик берди, аммо хаял ўтмай ичини пушаймон кемирди. Ахир, гўллик қилмаётирми? Бордию алам қақшатган Бурхониддин ярамасни изидан қўйиб, сўйиб ташла, деб яширинча фармойиш берган бўлса-чи?! Хокимнинг ҳам, бунинг ҳам қўлидан ҳар қандай кабиҳлик келади.

Гура хотун Алиакбар хожа ал-Бухорийга аталган бирор қатра меҳри бор-йўклигини билиш учунми кўзларини юмди. Нохос ичидан нидо эшитилди: «Бул бандага ёндашма!» Шўрлик танг қолди, аммо энди орқага қайтиш иложи йўқ эди. Ярим соатлардан сўнг унинг рўпасида хомуш ўлтирарди.

Такдир кулиб бокқанига амин бўлган Алиакбар терисига сиғмай ўн тўрт кунлик ойдек тўлган малак хусни малохатига тўймай тикилар, недир иштиёқ оғушида ширин-ширин энтиқар эди. Биқинига қирмизий гул нақшланган чинни кўзадан май қуйиб нўш қилгандан кейин хаёлига яна ҳам эрк берди. Сутга чайилгандек чехрага оч қашқирдек термилди-қолди. Меҳмон сурлигини кўриб, Гура бирдан хушёр тортди, ҳатто жаҳли кўзий бошлади. Жойида ўтиролмай, неча бор асабий тарзда, ташқарига чиқиб келди. Хожа эса хали-бери муддаога кўчадиган хаёлда эмасди, ҳар хил олди-кочдиларни хикоя қилиб, атай чалғитарди.

— Айтсангиз айта қолинг ўша муҳим гапингизни, — деди ахийри Гура хотун сабри чидамай.

— Хоним, ҳозирги сўзларимдан муҳимроқ яна нима бор? — Хожа ўзига ишонган, бино қўйган эркаклардан эканлигини билдириб қўйгиси келди шекилли, келишимли мўйлабини ихлос билан силади. — Бир дам унутсак бўлмасми ғалваларни?!

— Ҳа, ҳа, қанийди унутсак...

— Э, офарин... Айта берсам кўнглингиз бузилади. Қай гўрларни сарсону саргардон кезмадим, қайга бормай, хоним, жамолингиз бир сония ҳам хаёлимдан кетмади. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг.

— Яна арзу хол... Дод дейман дастингиздан! — деди Гура нозу карашма билан, айна чоғда ўзини чиндан ҳам

додлашга чоғлангандек киефага соларкан. — Суймаганга суйканма, демиш машойихлар, эшитмаганмисиз?

— Хай, хай, биби, яна зуғум!..

— Сўйланг муҳим гапингизни!

Саройда ҳам, эл ичида ҳам Алиакбар доим кўксини баланд тутади, ўлса ҳамки бировга гапини олдирмайди, чойхонаю бозорда сахийлик билан пул сочиб, барча улфатларини гах деса кўлига кўндирадиган қилиб олган, аттанги, неча замондан бери мана бу куйдирмажон дилига йўл тополмай халак, этагини ўпишлари, лутфу қарам қилишларини-ку қўя туринг, иложини топиб не-не қимматбаҳо тухфалар йўллади-ю, барибир ховридан туширолмади — хануз у осмондаги ой! Не қилсаки, кўнглини овласа? Мана ҳозир айни мавриди, ётиб қолгунча отиб қолиши керак. Ахир, қандоқ аёл илинмаган эркак қўйган тузукка?!

— Хоним, Бурхониддин сиздин кечибдир, мен эса кадамингиз гардини кўзимга тўтиё килурмен, — қиска сукунатдан кейин яна туслана бошлади хожа, қайфли кўзларини сузиб. — Сиз мендин қочманг, розилик беринг, тўй қилайлик, жами топган-тутганим сизга буюрсин!

— Бўлди қилинг, хожа, — деди энсаси қотиб Гура.

Ноилож қолган Алиакбар ерга киргудек бўлди.

— На чора, зорим бору зўрим йўк, — деди у анчадан кейин бўшашган ҳолда. — Сизга айтадиган бўлак гапим... Аммо, хоним, унга бепарво қолишингиз мумкин эмас.

— Ҳаракат қилгум!

— Хоним, сиз малоҳатда андоғ яғонаки, Ҳинд подшосига хотин бўлишга ҳам лойиқсиз. — Алиакбар бу гапи ўз зарарига хизмат қилишини билса ҳам тийилмади. — Аммо қадрингизни билмайдиган малаксиз, қилган ишларингиз бориб турган девоналик эрур!

— Давом этинг, бошлаб аврамакдасиз.

— Аврамак? Йўк, борини соламен юзингизга... Худо ҳақи, тилла дийнорни чақага алмаштирмақдасиз! — афсус-надомат билан хитоб қилди Алиакбар. — Нечук куласиз, кулманг. Сизга жоним ачийди, сиз... не яхшилиқлар қилдингиз анов жулдирвоқига ва не жавоблар олмақдасиз?

Эҳтиёткорлик билан асл муддаосига яқинлашаётган муғомбир хожани хомуш, бепарво тинглаётган Гура ногоҳ

совуксирогандек бўлиб, аллақеридир ингичка зиркиради. Билганди, қадам олиши, ўзини тутишидан билганди: муҳаббат шунчаки баҳона, мақсади бўлак, бу нокас шунақаки, иложини топиб бир ўк билан икки кийикни қулатса, акс холда, узатган оёғини йиғмайди, ҳеч ким билан муомалага ҳам қирмайди. Ана шуларни била туриб қайишди, уялмай-нетмай уни ховлисига етаклаб келди. Хуфиялар ошира-тошира Маҳмуд Торобий қулоғига етказмай қўйишармикан қилмишини?

— Сизга тушибдими оғирлиги?

— Сиздек аёл шаъни шу қадар арзон эмас.

— Хожа, вайсаманг, Маҳмуд Торобий мен билан хисобини тенг қилмиш, ул зот бўлмаса мен ҳозир сиз эмас, ё кўкдаги, ёки ер остидаги мамлакатда фаришталар билан суҳбат қуриб ўлтирар эдим. — Гура товушида фахр билан қоришиқ хазинлик бор эди. — Баҳодир сиз ўйлагандек анойи эмас.

— Гап фақат шундами? Ахир сиз... неча замондан бери Маҳмуд Торобий соясига айлангансиз, ўша имонсизни деб эл эътиборидаги рўзгордан кечиб, эрингизни қаро ер қилдингиз. Хўш, эвазига не ҳурмат кўрдингиз, оғзингиздан бол томиб мактаётганингиз на ўлигингиз, на тиригингиз билан қизиқур! Нахотки бундан иззат-нафсингиз оғримаса?

— Қолгани... унинг ихтиёри...

— Сиз аёлсиз, Гура! Дарз емиш кўнглингиз ойнаси!

— Бас! — беҳол шивирлади Гура.

— Сиз балки ичингизга ютарсиз барини... Аммо сиздан бошқа ҳар қандай малак бундай қилмасди. Сиз куниндин қолган ғариба эмассиз, биласизки, армон ёмон нарса, армон ғазаб ёки аламга айланса тағин даҳшат! Ўйлаб кўринг, бекорга қурбон бўлиб, бекафан кетманг ёруғ дунёдин!

Барини, олис хотираларини бир нуқтага жамлаган Гура хотун чўр устида ўтиргандек эди. Ногоҳ ич-ичи тимдаланиб шивирлади: «Не бедодлик, кўнглим ўзимга бўйсунмас!» Бу ахволи нахотки фақат нафратга лойик бўлса? Бир бора ўлимини тиладилар, энди эса иззат-нафсини синаб кўрмоқчилар. Ажабо, кўлдан бери бир хис кийнарди, вужудини гоҳ ўтга, гоҳ сувга соларди, шу нарса армон экан-да! Хожа ҳақ, ўзини ўзи лакиллайтиш билан овора! Аммо бу кимса асл тилаги недир, қасосга

чакираётирми? Аввал баходирни кутқариб қолди, энди ўзи гум қилса... Тангри қарғишига учрамайдами?

— Унақаси келмас қўлимдан!

Тавба, ногаҳон шивирладими ёки қичқирди, Гура аниқ билмасди, ҳар нечук ўз товушини эшитмади. О, нима, қўлини қон қилсинми? Бу тушунча аччиқ хотимаси шу урини зимзиё қилиб юборди ва каловланиб ўйлади: «Бўринайхон калласини узмоқчи бўлганим... Оҳ!» Сўнг қандайдир мотамсаролик бу ваҳимасини босиб кетди-да, Маҳмуд Торобий атрофида фитна газаклаётганини ғира-шира тасаввур қила бошлади. Фитна бошида хожа, шаксиз шу ғаламис, Чиғатой билан Маҳмуд ялавоч ювинди-хўри! Фақат разилона ниятини унинг қўли билан амалга ошироқчи шекилли! Йўқ, чучварани хом санабди, Гура султон жонига қасд қилмайди, ахир, у бахти-тахти ва ёруғ жаҳони-ку!

— Келади, Гура, келади... Мана бу нарса мушкулингизни осон қилгай, — хожа миз четига ёқут кўзли нигин қўйди. — Мукофоти зўр бўлур: иншооллоҳ ориф зотлар жамланиб Чиғатойдан бир қошиқ конингизни тилаб олурмиз!

Тангрига қасамки, ақлга сизмас режа Чиғатойники: хунга хун алиш қилмоқчи, оббо фирибгар-ей, сихни ҳам, кабобни ҳам қуйдирмаса-да! Маҳмуд Торобийдан қутулса кифоя, шу билан ғазавот қуриган дарёдек тинчиб қолади, ёлғон-яшиққа учинган халойиқ эса ҳар тарафга тиркираб кетади. Фаҳмича, яна бир нарсани мўлжал қилган Чиғатой, хожага деганки, тузукрок тадорик кўр, Гура ўз кўчасини қўйиб бошқасида тентирамиш, учинчисига киё боқишдан ҳам тоймас!

Ногоҳ бир тия тилиб юборди гўё кўксини ва олисда бўлса ҳам усталик билан тузоқ қўя олган амакисини қарғади. Тағин амакисига қойил ҳам қолди. Яхши билан ёмон ўртасидаги чархи гардунда кўчалар беҳисоблигини ўйлади, зеро учинчиси... тахмин қилдики, энг дахшатлиси! Демак, бадбинликка бориши, ўша сабил сари девоналарча қадам қўйиши мумкин, ха, ха, шунақа, хом сут эмган-да!

Ваъда беришдан чарчамаган Алиакбар хожа ал-Бу-хорий қуллуқ қила-қила ғойиб бўлгач, Гура тақдир билан ҳазиллашмак ҳалокат эканлигини ўйлаб, анчагача хомуш ўлтирди. Гўё армон билан ғазаб ўртасида саросар кезар эди, эрталаб йўлга тушаркан, харғиз чалкаш

хаёллардан кутула олмаганди. Одатдагидек сарой томон ошикар, Махмуд Торобийни сарой остонасида узала тушган кулфатдан огоҳ этиш тилагида эди. Бехос кўкрагига тираладиган найзаларни, ўзига захаролуд ҳам масхараомуз тикиладиган нигоҳларни эслади. Қаср дарвозаси олдида етим кўзидек дилдирашини тасаввур қилиб бўғилди, сўнг ноилож Мохигулни чақирди, хомушлик билан унга мудлаосини англади. Махмуд Торобий номини эшитган захоти Мохигул кўз ўнгида пешонаси кенг, кошлари пайваст, қароғлари тубсиз, кадди-басти келишган барно йигит гавдаланди. Кўпдан бери ўша жодули азаматни кўргиси келар, унга ғойибдан дуойи салом йўллар, беки-тиқча сифинарди. Аммо у энди султон, Бухоро соҳиби даврони, энди унга рўпара бўлишу гап маъқуллатиш осонми?!

Мохигул, бекасига кўрсатмай ясан-тусан қилиб, кош-кўз бўйб олган Мохигул ҳар лаҳзани энтикиш билан кечирди, канийди Малик Санжар касри сари қушдек учса.... Элчиликка хушу хандон жўнаган жувонгина орадан кўп ўтмай ер билан битта бўлиб қайтди. Ёруғ жаҳон кўзига қоронғи эди, шашкатор ёш тўкиб келар, гулгун ситораси мунгга кўмилган, ажабки, думига узун арқон боғланган, чўпу устихон чўғир етаклаб олганди. Гура билан ҳабаш аёл гоҳ пиқир-пиқир йиғлаётган Мохигулга, гоҳ туртса йиқилгудек холи қолган жониворга ҳайрон-ҳайрон тикилади. Бу не синоат: ўламса от ва чуванган арқон!

Воқеа бундай бўлди: Мохигул маҳобатли дарвоза олдида қалласи қозондек катта, узун қўллари тиззасидан пастга тушган кишига йўликди. Гура яхшилаб тушунтиргани учун бу таъвия ясовулбоши Жўра говбош эканлигини дархол билди. Ва Махмуд Торобийнинг ўзига яккама-якка айтадиган бениҳоя зарур гапи борлигини маълум қилди. «Тилагинг не, биламен, Гура қолиб энди сен қотирасенми султон бошини?! — дея пўнғиллади Жўра говбош ва шахло кўзларда ёнган наломатга эътибор бермай ҳовлига йўналди. Иттифоқо, у ичкари дарвоза олдида Кичкина қийғирга йўлиқиб ғалати ишшайди: «Гура бир нозанинни элчи қилиб жўнатмиш, Худо хақи, бир пиёла сув билан ютгудек!» Ҳозиргина акаси хузуридан чиққан Кичкина қийғир чаккасини қашлаганча ўйланиб қолди ва ниҳоят тундлашиб деди: «Бир тадбир қилсакки, Гура акамни тинч қўйса! Қачонгача

кисир сигирдек суйканур!?» Орадан қанчадир вақт ўтгач, Жўра говбош дарвозадан ҳалиги чўғирни етаклаб чиқди, паришон турган, ҳануз султон билан дийдорлашмақдан умид узмаган Моҳигулга юганни тутказаркан, изтехзо билан вўлдиради: «Элчи қабул қилмакка подшоҳимиз вақтлари йўқ, ушбуни эрса Гурага совға қилмишлар! Омон бўлгайсиз, синглим!»

Рўй берган мудҳиш воқеадан хабар топган Гура томоғига тахир бир нарса тикилди. Кўргилик бошланиши-ми бу ёки хотимаси? Нимага шама қилаётир Бухоронинг эс-хушини йиғиб олишга улгурмаган вўр султони?! Бехосдан эслади: ҳукмдорлар энг қабих гуноҳ қилган қимсани от думига бойлатиб беҳудуд дашту биёбонга ҳайдатишади. Гуноҳи шунча оғир экан-да. Сўнгра Бўри-найхон ўлими олдидан жовдираб, бўғилганча айтган таънасини хотирлади. Чиндан ҳам у қимга вафо, қимга жафо қилди? Нима топган бўлса ўз қилмишидан топди, энди қандоқ қочиб қутулсин қисматдан?

Орадан кўп ўтмай Гура хотин дид билан безатилган маҳобатли бўлмада Алиакбар хожа ал-Бухорийни кутиб олди. Нечукким шоҳона либосларга бурканган малика вунча лабида, ишваю ноз эмас, недир киноя зухурланган, киприклари паришонхол эгилган эди. Лекин сурма юритилган саф-саф киприклари шу холида ҳам адои тамом бўлиб ўлтирган хожа дилини пайдар-пай яралар эдилар...

Учинчи боб

ТУҒ ОСТИДА ЕТТИ ҚОЗОН

Ер-заминни титратиб, чанг-тўзон кўтариб Абу Ҳафс тепалиги сари шошилаётган ғазовотчилар ичидан қимдир нигоҳини ўзидан узмаётганини илғаган Маҳмуд Торобий таъкибдан қутулиш учун илдамлади.

— Жаноб Адойи, ўзингизмисиз? Хайрият-е! Ассалому алайкум! — деди таъкибчи жарангдор овозда. — Тақсир, сизни топар кун бор экан-ку! Фалвага кўмилган шахри азимда изингизни ҳам кўрмасам керак деган ташвишда эдим. Эсон-омонмисиз?

Маҳмуд Торобий таажжубда қолди: рўпарасида сокол-мўйлаби эндигина майсалаган, тимқора қалин кош-

лари тагидан кўзлари тик боқувчи бўйчангина рангпар йигит синик жилмайиб турарди. Дубулға-совути, қиличи, садоқ-камони йигитни анча басавлат, шижоаткор кўрсатарди. Ўткир нигоҳ ёлқини жисми-жонига туташлигини Махмуд Торобий бирдан хис этди, сўнг беихтиёр тўлқинлана кетиб, уни шахт-ла бағрига тортди: «Масъудбек, иним!» Қаттиқ хаяжонланган Масъудбек ҳам уни кучди, шодлиги чексиз эди.

— Оғажон, бошим кўкда... Ҳа, сиз ҳам «қорасоқол»-чилар тарафидами? — дарвеш Адоний, алхол, Махмуд баходир кулимсираган кўйи «ха» дегач, Масъудбек давом этди: — Ғалат кишилар экан, тушларида ҳам ғазавот деб наъра тортишур!

— Сиз ҳам аларга соеми?

— Шундоқ, таксир.

— Бале. Қорасоқолни танир экансиз-да?

— Қорасоқол ғазавот подшоҳи эрур, аттангки танимасмен, — хомушланди Масъудбек ва анчагача жим қолди. — Кўрмак ниятинда кўп уриндим, бўлмади. Санжар Малик қасрига каминани йўлатмаслар.

— Хафа бўлманг, ҳали топиб олурсиз.

— Қошки... Сиз кимнинг ёнида жанг қилурсиз?

— Ҳали анигини билмасмен.

Камина Хур Қийғир дастасидамен, сиз ҳам бизга қўшила қолинг, — деди Масъудбек кўзлари юлдуздек чакнаб. — Эшитишимча, Хур Қийғирнинг асл исми Мухаммад бўлиб, Махмуд Торобийнинг укаси экан. Худо хаки, лақабни жуда топиб қўйишган. Бир қараши кифоя, одамни ром қилади-қўяди.

Махмуд Торобий ўзича ғурурланди: «Барака топгур иниларимдин кўнглим тўк!» Сўнг қадамини тезлаштирди, Масъудбек ундан қолишмай жадал борарди. Ҳар ёқдан суҳбатлашганча аркка юзланишди. Аркнинг баланд пештоқи дилни паришон айлар, уни забт этиш учун учаётган қушлар қаноти ҳам толиб қолаётгандек туюларди. Мудофаа девори юксала-юксала гўё кўк токига етган, сон-саноксиз шинақлардан ваҳима ёғиларди.

Не-не ғаним шаштини қайтарган жанговар иншоот безга ва қаровсиз ётгани Махмуд Торобийга кўпдан бери нашъа қилади. Яна гоҳида беҳудуд алам чекади: Чингиз найзаси шундай калин деворни осонгина тешганига! Балки тешолмасди ношудлар қўмондонлик қилган қўшин тўфонда қолган чағалайлардек тўзиб кетмаганда! Сўнг

Бурхониддинга ўхшаш иймонсизлар дабдаба билан очиб беришган дарвозани, бунака омадни кутмаган Чингиз эса бедовида адл ўлтириб, мийиғида кулганча шаҳарга кирган. Ҳижрий 617 йил муҳаррам ойи бошларида рўй берган кулфатга мана бу маъсум йигит падари бузруквори Маҳмуд ялавоч ибн Муҳаммад Хоразмий ҳам шохиддир. Ул жаноб Чингиз ёнида гердайиб борган ва, ажабмаски, голиб жаҳонгирдан кўра кўпроқ мағрурланган бўлса! Эсида, кашкул осиб, хуржун ортмоқлаб Хўжанда бўлганида Маҳмуд ялавочнинг ўз оғзидан бу хусусда кўп ҳикоят эшитди. Айниқса бир гапи, паҳлавонларга сичқон ини минг танга бўлди, фақир эса томошабинлик қилиб лаззат олдим, дегани суяк-суягидан ўтиб кетган...

Масъудбек, Хур Қийғирга айтингиз, фақирни ҳам олсин дастасига, — Маҳмуд Торобий тасаввурини олис Хўжанд манзараси, Сир бўйидаги шинам кўшк, шафакланган дарёнинг жимирлаб оқиши чулғаган эди. — Ёмон жанг қилмасмен, чанғалимга тушган ёғий таъзирини егай!

— Оғажон, хайронмен, сиз анчагина безаниб олмишсиз, энгил-бошингизда на хирка, на кулоҳ кўрамен, — деди анчадан кейин Масъудбек самимият билан. — Аммо, Худо хақи, бул либосдан кўра сизга жанда кўпроқ ярашарди.

— Бул либосда Хур Қийғирга ёкмасменми?

Нечун ёкмас экансиз, ёқурсиз! Вой-вуй, жаноби Алоий, сиз яқин-орада Абу Ҳафс тепалиғида бўлдингизми, йўқми? — бошини сараклади Масъудбек, алланечук энтикиб. — Ана лашкаргоҳу мана лашкаргоҳ! Лафзимга ишонинг, бунакасини жаҳонгир Искандар ҳам кўрмаган!

— Ростданми?

— Рост бўлганда-чи! Балки устоз Шамсиддин Маҳбубийни танирсиз? Ана шу зот ҳар замонда машқ издиҳомида пайдо бўлурлар, кўп маънили ваъзлар ўқийдилар. — Масъудбек намойишга чиққан аскар каби бардам одимларди. — Камина бул зот хақида илғари ошнам Вафо Хўжандийдан эшитган эдим. Ҳазрат Маҳбубий улуғ аллома имом Абу Ҳафс Кабир жанобларини вайибий пирим деган эканлар.

— Ҳақни сўзладингиз, иним, — Маҳмуд Торобийнинг кулфи-дили очилди. — Кўп табаррук зот бўлган Абу Ҳафс, ул киши шарофати билан Бухороий шариф Маккаи Мадина каби икрому эъзоз топган. Ул киши

орқасидан бўй кўрсатган имом Исмоил ал-Бухонийни ҳам яхши ниятлар билан эсламоқ жоиз. Илоё, алар туфроғига раҳмат нури ёғилсин!..

Абу Хафс тепалиги атрофларида мазор, дарахтзору боғ-роғ, тақир майдон, ўнгиру жарлар ҳам кўзга чалинади. Ён-атрофни мўру малахдек одам босган. Каерки қулай бўлса, ўша ерда чодир тикилган, ора-чора чапдаст соқчилар турар, улар шубҳали туюлган кишиларни мунтазам тинтув қилиб, сўроққа тутишарди. «Тўққиз учга етагайми?» — деган саволга адашмай, тутилмай жавоб берган одамгина лашкаргоҳга қўйиларди. Инжиқ ва саркаш қўриқчилардан ўтиб олгунларича анча қийналишди. Сафга тизилиб ёки пала-партиш ҳолда машқ майдонига ошиқаётган газавотчилар билан аралашган кўйи, жазирамада чуйкалиб, чатнаб ётган тепалик этаги бўйлаб ярим-бир чакиримча юришди. Тўкилиб турган ва эгалари бадар кетган ҳовли-жойларни сукунат қаърига тортган, олис-олис чўлдан ҳориб келиб, ноҳос чўккан нортуюни эслатадиган кир узра чанг-тўзон жимирлар, дим ҳаво, ғубор, бакирик-чакириқлар, яроқлар қасирлаши қўшилиб асабни таранг қилар, нафасни қайтарар эди.

Энг юксак жойда хом ғиштдан тикланган пастқам, кўримсиз кулба қўнқайган, ҳовлини ихотага олган деворни аллақачон қор-ёмғир ювиб текислаб юборган, оёқ остилаги қалашиқ тошлар кўнгилда оғир мунг уйғотар эди. Бир ярим-икки таноб чамали ҳовли ўртасида узунлиги ўн газча келадиган йўғонгина хода кўмилган, хода учида илиғли туғ дафъатан эътиборни тортар, фақат у бениҳоя кўримсиз, уриниккан, шу жонсизлигида ҳам аллақандай умидворлик уйғотар эди. Илло, туғни баланд-баландлардан жимир-жимир ёғилаётган ажаб ёруғлик чулғаган, товлана-товлана авайлаб ювар, сўнг тўлқин-тўлқин ҳолда хода гирд-теварагидаги етти ўчоқда ўрнатилган етти дошқозонга қуйила бошлар эди.

Дошқозонлар сира Арш назаридан қолмаган, аммо узок муддат улус назаридан қолиб келди, тепаликни лашкаргоҳ қилган Махмуд Торобий тағларига неча замондан бери ўт ёғилмаганига имон ўгирди. Беназир инсон бўлмиш ҳазрат Абу Хафс замонида бу ҳовли-жойни Тангри умидхонаси деб номлашган экан. Шаксиз, уни орифлар орифи бино қилган. Жаноби пир бу ғўшадан бирон мўмин ноумид чиқиб кетмасин, деган ўй билан яшаркан, топган-тутганини фақат савоб йўлига, Тангри таолога

атаб сарфларкан. Хафтада икки марта оч-нахор мусулмонлар: қари-қартанг, бева-бечора, етим-есир, гадо-қалан-дарларни, ҳатто иш тополмай юрган мардикорларни тўйғизаркан.

Нахклим, кунлардан бир кун омборда ғалла, яйловда мол қолмабди. Қўрада фақат биргина қўтирлаб жуни тўкилган, ориқ эчки мўлтираган қўйи маъраб турар экан, холос. Эрталаб оч ва юпун бандаларга кўз кирини ташлаб ҳазрат ўйга толибди-да, кейин дадил буюрибди: «Қолган кунга Худо пошшо, тезда эчкини сўйинг!» Мулозимлар қутилмаган амрни дархол адо айлашади. Эчкини калла-поча қилиб, етти бўлакка бўлиб, етти қозонга солишади. Атрофни мўру малах каби босган кашшоқ кимсаларни кўриб хар бири қайғуга ботади. Ажабо, бир пайт қарашса, қозонларда хил-хил пишган лаҳим гўшт тикин эмиш: ҳайратларини яширолмай олишармиш, майдалаб-майдалаб тарқатишармиш, лекин сира тугамасмиш...

Жаноб Абу Хафс оламдан ўтар олди хотиржам васият қилади: «Мана шу етти қозон қайнаб турса дилинғиздан имон, дастурхонинғиздан барака аримагай!» Ҳазрат ота ўғитини уч ўғил қулоқларига сирға қилиб тақишади, сўнг набиралар ҳам, эваралар ҳам, чеваралар ҳам, дуваралар ҳам... Тангрига аталган худойини иложи борица узишмайди. Муқаддас маскан не-не султонлару ихшидлар, не-не хонлару худотларга маъқул бўлди (мелодий 1107 йилда Калон минорадек обидани қурдирган Бухоро ҳукмдори Арслонхон Абу Хафс авлодлари хотамтойлигини улуғлаб машваратлар ва маъракаларда ваъз айтарди), фақат Чингиз суягига ўтиришмади. Етим-есир кунига яраб турган етти қозон доврўғини эшитган човда у дархол тумтайиб, синчков боқадиган қисик кўзларида қувлик ёнди. Ва бир кун ғайирлик билан мақтанди: «Хотамлик келур бизнинг қўлдан ҳам!» Жаҳонгир имо-си билан гумашталар думбалари ер сулурадиган ўнлаб кўчқорни қорин-қабзасидан ёришди (мўғуллар молни шундай сўйишарди, қўй ва бошқа жонлиқни бўғизлаш улар русумига кўра тақикланган эди, бирор мусулмон тартибга хилоф иш тутса каттик жазоланарди), териларини шилиб-шилмай, ичак-чавоклари билан ҳалиги қозонларга гумгурс бостиришди. Захар қўшилганмиди, бошқа сабаби бормиди, ҳалиги жониворлар гўштидан танавул қилган кимса қайтиб жойидан турмади. Шундан кейин

умидхона ажалхона номини олди, бу ерга ҳеч ким кадам босмайдиган, етим-есир етти қозонга, бало-қазога қарагандек, ваҳима аралаш қарайдиган бўлди.

Кўндан унут етти қозон ва туғ, Маҳмуд Торобий Бухорога кириб келгач, дастлаб Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳим эътиборини тортди. Устози шарифлар орифлар орифи, ақлу идрок оламининг офтоби Абу Ҳавс Кабир ҳазрати олийлари руҳи покларини Қуръони Каримдан оятлар тиловат қилиб хотирлашди ва ул зот ўз замонасида элга манзур қилган русумни тиклашни султон ихтиёрига ҳавола этишди. Таклиф Маҳмуд баҳодир қулоғига хуш ёқди, зеро Абу Ҳафс яхшиликка ҳомийлик қилиш билан олам аҳли хурматини қозонганини теран биларди. Тезда хароботни тартибга келтириш, туғни муҳофазалаш, қозонларда мазали таомлар пишириш ҳақида фармойиш берди. Кўпинча у шу ерда, ховли этагидаги суфада Шамсиддин Маҳбубий, шайх Иброҳим билан давра қуриб тушлик қилар, гўжа ёки нўхат шўрва хуштаъм бўлганини мақтар, сўнг машқ қилаётган ғазавотчилар сари жиларди...

Гох Абу Ҳафсни, гох имом Исмоил ал-Бухорийни таъриф у тавсиф этиб, Маҳмуд Торобий Масъудбекни Тангри умидхонасига бошлаб келганда қуёш икки-уч арғамчи бўйи кўтарилган, атрофни ҳозиргина тандирдан узилган нон, зира-мурчга бўқтирилиб дамланган палов хиди тутган, теварагига сув сепилган суфа янги-янги шол гиламлар, банорас кўрпача, парли дўла-болишлар билан безатилиб, ораста қилинган эди.

— Ажабо, камина меҳмон билан ташриф қилишимдан хабар топмишлар, ох, ох, Масъудбек, паловхон тайёр экан, паловхон! — иштаҳаси карнайлигини билдириб қўйди Маҳмуд Торобий. — Ростиним, ризқи бутун йигит экансиз.

Масъудбек таажжубда: у гох баландларда енгилгина хилпираётган туғга, гох етти қозон атрофида қуйманаётган барваста-барваста ошпазларга, гох ораста суфада ҳозирланган юмшоқ ўринга тикилади. Умидхона сокин, лекин ён-теваракдан урро-ур, бакирик-чакириклар, отлар кишнаши, туялар ўқириши пайдар-пай эшитилиб турарди. Шу дамгача лашкаргоҳ яқинидаги бу ғаройиб гўшага кадам қўймаганини ўйлаб Масъудбек ўксинди. Дарвеш Адоний хатти-харакатида самимий бир вайрон туйиб, бу ҳол сабабини тушунолмади, боши қотди. Туғга

кўз қирини ташлаб, каловланиб турганда ошпазлардан бири суфага яқинлашди ва дарвешга ажаб илтифот билан таъзим қилди.

— Султоним, буюринг, хизматингизга hozирмиз!

Тавба, не деб алжирайди бу кимса? Соддадил ўғлон кулоқларига ҳам, кўзларига ҳам ишонмади. Излаган одамини аллақачон топган экан-ей, у бўлса, билиб-билмай ташвиш чекиб юрибди. Ахир, дарвеш Адоий, ўша камсукум, беозор, етти ўлчаб бир кесадиган мулоҳазакор банда Маҳмуд Торобий, Бухоро соҳиби даврони бўлиб чиқшини туш кўрибдими?! Чарх ўйинлари бехисоб эканда! Офарин, чиндан ажиб синоат бор бу одамда, дарвешлигу шохлик суврати ва сийратидан баробар жой олиб, бутун борлигига бекиёс улувворлик бағишлаган!..

Алланечук энтикиб кетган Масъудбек йўл-йўлакай одамлар Адоийга эҳтиром кўрғазишгани, ҳатто тинимсиз олқишловчи сўзлар айтишганини эслади, шундан кейин эғнидаги кийимга бошқатдан диққат қилди. Дарвешлик билан шохлик ораси бир қадамми, во ажаб! Йигит маъюс кулди ва кутилмаганда тахт эгаси бўлиб қолган оғасини аста кучди.

— Хўш, иним, не ётадир кеча билан кундуз орасида? — жиддий тарзда сўради Маҳмуд Торобий, хаёли Хўжанд сари оғиб.

— Билмадим, — бошини ҳам қилди Масъудбек.

Маҳмуд Торобий ён меҳмони юзини копланган кўланкага ахамият бермади. Айни пайтда ғашланиб ўйлади: «Энди афтидан йигитга ёкмадим!» Орадан бир неча дақиқа ўтгандан сўнг умидхонада камарларига узун шамшир осган, бутун вужудлари қаро терга ботган Наврўз полвон билан Хур Қийғир пайдо бўлди. Сал вақтдан кейин Муҳиддин Камол билан Суйгуна Зебо келди. Султон қисиниб-кимтиниб ўтирган, юз-кўзи пориллаб ёнаётган меҳмонни ҳаммага таништирди, фақат у Чиғатой ноиби Маҳмуд ялавоч пушти камаридан бўлган ўғил эканини яширди. Суфада гурунг қизиди. Сардорлар қурол етишмаслигидан нолишарди. Ортиқ тутака бошлаган Хур Қийғир тошбақадан ҳам баттар имиллаётган Мўйин темиртакни кўтара қилиб сўқди.

— Қизишманг, бехуда... Каминага ишонмоғингиз керак, — ўйчан қиёфа олди Маҳмуд Торобий. — Тез орада иншооллох, биз душман устига мардона борурмиз. Ихтиёримизда бўлган ланкар икки тоифа: бири ерда,

бири кўкда! Алар кучи билан ёвни хоки туроб қилур-миз!

Нега ишонишмасин бу башоратга, бажонидил ишонишди. Эл қайғудоши ва суянчиғи — Оллох кўмагида фалак фаришталари билан хосиятли сулх туза олган ориф зотга ён бермаслик бориб турган гумроҳлик!

Ош ейилгандан кейин сардорлар ўз одамлари орасида подшоҳ сўзларини таркатиш учун илдам-илдам ҳаракат қилишди. Ердаги лашкар Аршдаги лашкар қудрати беҳудуд эканини тан олди ва унга астойдил суянмоғи зарурлигини теран ҳис этди. Энди ҳар қадамда шу ҳақда ошиқиб ва тўлиб-тошиб сўйлашарди, сираси, барчанинг хаёли самовотдаги иттифокчиларда эди.

Тўртинчи боб

ЧАРХ ОҒУ ҲОЗИРЛАМИШ

Бухоро, неча кундан бери тамом халоватини йўқотиб, саркаш бир ўзанга тушган Бухоро истар-истамас отаётган, бир кучок оловни эслатадиган куёшни кафтида хорғин тутган тонгни орзиқиш ичра, паришонҳол кутмакда...

Шаҳар чеккароғида, кунботарда жойлашган сарховузли, сердарахт, райҳону жамбил ҳидига бурканган жимжит ховлида узун тунни ёлғиз кечирган ўрта бўйли, серсокол, навқирон киши субҳи содиқ билан асабий мусобақага киришган ҳолда, уйқусизликдан кизарган кабокларини ишқалай-ишқалай, наридан-бери тинимсиз одимлар эди.

Киши дилтанг: гўё жони танига сиғмай тўлғонади, қандайдир куч тазйиқи билан кўпираётган қони эса томирларини ёргудек... Дод-ей, мана шундай ўзи билан ўзи топишолмай қолганига азалдан серғалва дунё янги-янги қулфатларини бўй кўргизаётгани сабаб эмасми? Дунёйи қўтир, нечун жимсан, ахир, не-не тоғларинг қулади, не-не боғларинг хазонларга кўмилди-ку!

Киши кўпинча ўзини ғам-ташвишдан безган санайди, лекин ҳар қанча чирангани билан ён-веридаги турфа ғалвалардан қочиб қутулмоғи маҳол эди. Мана шунинг учун ҳам, хоҳламаса-да, ҳар лаҳза хаёлини Бухоро аъмоли-бади — шахристонда, узок-яқиндаги кишлокларда тур-

муш тобора оғирлашиб, имон ва лафздан путур қочаётгани чулғайди. Қайғу чекадики: «Хўш, мен ўзим кимман? Чарх тўфони жону танимни барг янглиғ фалакда чирпирак қилиб учираётганидан қандок тонай?!» Бу ўй залвори шўрлик киши руҳини эзгин-эзгин эзғиламиш, ҳали олдида таърифга сифмас сирли хатар кўндаланглигини ўйлаганда беихтиёр титроққа қирмиш! Зарилмиди шуниси!? Лаънати фирибгар Алиакбар, паққос чув туширди, бўйнига сиртмоқ соволди, энди унга итдек эргашишга мажбур: ҳозир Абу Хафс тепалиги томон ямирлаб бормоғи, бориб, замин у замонни зир титратаётган издиҳомга аралашмоғи, тевааракка кўз-қулоқ бўлмоғи ва зиммасидаги юмушни ими-жимиди адо этмоғи лозим...

Басир чархни сўка-сўка, ахийри, ўзи ҳам басирлик остонасига етаёзган киши газавотчилар орасида, минг хил қиёфага кириб, кўпдан бери ўралашади. Қизиқ, жисми аллақачон сўқирлик остонасида, лекин, ис олиш, ранг ажратиш, одам танишда устаси фаранг. На илож, тирикчилик ваҳига биноан нималардандир кечди, нималарнидир эгаллашга мажбур булди: энди унча-мунча одамни девор ушлатиб кета олади. Баъзи лақмаларга бузоқни туя деб бемалол сотиши мумкин. Машварату мажлисларга пусиб кириб гап ўғирлаш, банги-девоналар, ўғри-кимор-бозлар ва ғийбатчилар билан тил топишиб, шахристонни одамни шайтонлатиб қўядиган миш-мишларга кўмиб ташлаш ҳамирдан қил суғургандек осон. Барини енг ичида қилади, йўкса, кун йўқ-да! Аммо бугунги вазифаси ақл бовар қилмас даражада оғир!

Тонг кафтида ловуллаётган қуёш замин пешонасидаги ажинларни сидириб ташлади. Лекин у ҳамон жимжит ховлида саросар кезинар, кўчага мўралагани ботинмас, мўраласа, Худодан қайтган жиҳодчилар туйқус таниб қоладигандек, таниб, ёқасидан бўғиб олиб кетадигандек қўрқувда эди. Ахийри, хадик ичра таваққал йўл тортиди, кўрдикки, шаҳри муаззам бамисоли уммон: қирғоғига сифмай тошади, хода келса ҳам, хас келса ҳам ютмоқ пайида. Бу тийиксиз офат ҳеч кимни аямаслигига имон ўғириб, ўзига-ўзи деди: «Асло бўш келмаслик керак. Ахир, мен шайтонмен, таним бандасига кўринмас!» Зум ўтмай чиндан-да, у ҳавога сингиб кетгандек бўлди, қароргоҳ сари ошиқаётган издиҳомни чаптастлик билан оралаб борар, шу шаҳти, шу эҳтиёткорлиги ила ҳозир иблисининг ўзига ҳам чап беришга қодир эди. Чақинвор қора-

чуғлар ҳам илғамасди ҳозир жисмини, аммо кутилмаганда бир банда эътибор бериб қолди.

Хонақоҳ дарвозаси олдида, яхши қуролланган ишончли кишилар қуршовида, устозлари билан хотиржам баҳс юргизаётган Махмуд Торобий назаридан юғурик киши кочиб кутилолмади: ногоҳ қарасаки, у — елкасини қисиб олганча, шошилиб, олазарақ одимламакда, нигоҳида ёнган ўт бир гидир, бир хусуматга мойил...

Қалтис юмуш ила машғул киши Бухоро султони ўзини зимдан кузатаётгани, хос хуфиялар сардори Эрдана кузғунни зувва чақириб қулоғига ненидир шипшиганидан беҳабар ҳолда елкасини қисиб олганча, лўкиллай-лўкиллай, Тангри умидхонасига элтадиган йўлка бўйлаб кўтарилди. Тўкилган ихота деворидан мушукдек эпчил ошди, зипиллаб борди-да, туғ остидаги қозонлардан бирига нимадир солди. Сал нарида қизғин суҳбатга берилган ошпазлар ношудлигидан фойдаланиб, иккинчи қозонга дадил яқинлашди, пусиб келган Эрдана кузғун эса шитоб елкасидан ушлаб, вой-войлаганига қарамай, қўлини синдиргудек орқасига қайирди ва султон хузурига етаклади...

— Айтинг, шохим, қўйнидагини чиқарсин, — Эрдана кузғун номаълум кипига ўкрайди ва Тангри умидхонасида қўрганларини бир-бир сўзлади; киши товонига тикан киргандек типирчилар, султонга ҳадик аралаш қараб қўяр, аммо чурқ этмасди. — Имоним комил, бу ифлос қозонга захар солмиш, сиз қадам олишидан сезгансиз, фаросатингизга балли!

Махмуд Торобий шундоқ ҳам нохушлик домида, юрагига қил сиғмас, негаки, оқшом нотинч кечган, аниқроғи, қоқ сахарда, соқчиларга фириб берган ёғий тўдаси қароргоҳга ёпирилиб кўнлар ёстиғини қуритган эди. Кўзи қонга тўлган мўғул шаҳар биқинида қулай пайт пойлаб ётмиш, шаксиз бу бениҳоя хавфли, лекин жиҳодчилар хануз ёфиллик қанғалидан қутула олмагани янада хатарли, ҳатто аламли эди.

Хушёр тортган Махмуд Торобий эрталаб дарҳол машварат чақирди, Наврўзбек маслаҳатига кўра, тўрт жанговар даста тузиб, Ҳур Қийғир, Алп Хомуш, Нусрат Ҳожиб билан бирга Суйгуна Зебони сардорликка тайинлади. Очиғи, хатарли вазифани синглиси талашиб-тортишиб ўз зиммасига олди, у дугоналари билан шундоқ

хам ўзини ўтга-чўкка уриб юргани учун рози бўлиб кўя колди.

Жанговар дасталар тун коронғисида шаҳардан хуфия чиқиши, Чигатой кўнган гўшани чор тарафдан ўраб олиши, уйку элитган кўшин ичига фулфула солиши лозим. Фақат бу тадбир бирор натижа берармикан? Кўнгли хуфтон Махмуд Торобий жувонмарг кетган мўминлар қайғуси билан баравар шу ҳақда ўйлаб турганда оёк остидан мана бу суллоҳ ғалваси чиқиб қолса!..

— Кимсен, муртад? — ўшқирди Махмуд Торобий, танглайи котиб; киши индамади. Эрдана кузгун тепкилагач, кўйнидан бир нечта қоғоз ўрами олди. — Зап шумликни ўйлабсен, аммо бошинг кетишини ўйламадингми?

Киши ҳамон гунг: пинак бузмай ер сузади.

— Ё, тавба, ахир бу Оловхон Юсуф-ку! — орқадан Мухиддин Камолнинг таассуфга тўла гулдираган овози эшитилди. — Султоним, бул бандани факир танирмен, у Тороб кутволи жаноб Зор Жаҳоннинг ўғли!

Энди киши мисоли оёғи куйган товук... Буткул ўзини йўкотиб кўйди. Чор тарафдан тикандек санчилган нигоҳларга дош беролмай қилтиллаб ютинади, бўғзида алам, бир аламки, бутун жаҳонга татигулик! Нима қилсин, ўзидан тонсинми, хой, вўр йигит, алжирама, мен фалончимас, деб ўқирсинми?! Сираси ҳам шу, ҳозир у аввалги Оловхон Юсуф эмас, бошқа — бутунлай бошқа, бу сохту сумбати бурунги сувратига ҳам, сийратига ҳам бегона!

— Зор Жаҳоннинг ўғли? Оловхон Юсуф?! Э, дариғ, падари нолишлари қулоғимга чалинган эди, — деди афсус-надомат билан Махмуд Торобий. — Гапир, муттаҳам, отангни қон қакшатиб, қимлар билан оғиз-бурун ўпишиб юрибсен?!

Мислсиз дағдаға билан айтилган таънаю дашном Оловхон Юсуф баданига қарахтлик, юрагига эса алам-ангиз ўқинч бўлиб югурди. Кошки, ер гуррос ёрилса, қаърига тош мисол думаласа! Бир қунмас бир қун бошига шундай маломат ёғилишини билармиди? О, ғофиллик сонун савоқдан чиқазди, одамгарчиликдан мосуво қилди. Аммо, ажабо, ғалвирсозлик қоржомасини ечиб ташлаб, султонлик либосини кийган бу зот асли ўзи қим? Ҳамма қатори манглайи шўр қимса, фақат... ур қалтағу сур қалтакни ёқтирадиган бебошу беҳуш оломон билан бир қаторда, ақл-заковатда беназир, илму фунун ва диёнатдан белига

камар бойлаган не-не тагли-тугли аслзода тўралар ва бекларни ҳам изидан эргаштиришга мушарраф бўлгани тахсинга лойиқ. Кўплар каби отаси нақадар ишонмиш унга! Ахир, ўзи ҳам ихлос боғлаган эди-ку! Кейин, нима жин урдик, увдан айниди. Қулогига айрим совук гаплар чалинди-да, баходирни бирдан ёмон кўриб қолди. Айниқса Гура хотун билан донлашиб юрганини эшитгандан кейин буткул хафсаласи пир бўлди. Акахони Алиакбар афтини бужмайтириб айтмишки: «Мулла йигит, ғофил бўлманг, доғули Махмуд Торобий Гурага шунчаки ишқибоз эмас, уни тузоғига илдинтирмак ила Бухоро тахтини бутунлай ўзиники қилиб олиш ниятида. Қора халк билан неча пуллик иши бор, қирилиб кетмайдими битликлар!» Тахқиромуз гапни эшитиб Оловхон Юсуф бўшашган, ғазабланган, ана холос, паккос хом эканман, ғазотга кўтарилгани боис ишонибман, Бурхониддинни хайдаса, Гурага ўйланса, Чиғатой билан тил бириктирса, чиндан ҳам Бухоронинг ҳар кимга ҳам насиб этавермайдиган тожини кияди-ку, дея пешонасига шapatiлаб бир урган эди...

Оловхон Юсуф хануз яхши хотирлайди. Кунлардан бир кун Бухорога тушиб тасодифан Мох бозорида Алиакбарни йўлиқтирди. Қачонлардир хожа Торобда, Жомғуржин хонадониди мехмон бўлганда, ўзини кўз тагига бостириб қўйганини қаёқдан билсин...

Хожа аврашди устаси фаранг эмасми, зумда у енгидан кириб бунисидан чиқди. Мовароуннаҳрда нуфузи баландлигини, Чиғатой ўзи билан тўғридан-тўғри олдиберди қилишини айтиб шунақа мақтандики, оғзи очилиб қолди. Ақлу ҳушидан айрилиб, мумдек зриган йигитни хожа иззат-икром билан уйига бошлади. Мехмондорчиликни ҳам ўрнига қўйди: дастурхонга седанали ҳолва, писта-бодом, майизу мағиздан тортиб, димламаю жигар казобгача тортди. Майи нобни ҳам аямади. Қотган нону бир қошиққина ёвғон, ора-сира тут талқон ва отаси сандонию болғасидан бўлак ҳеч нарса кўрмагани боис, бунингдек нозу неъматлар олдида гарангсиди, ичкилик кўчасидан ўтмагани учун тезда кайф бўлиб қолди. Бир маҳал ўзига келса, вой, дод-ей, рўпарасида бир париваш таманно билан ўлтирибдики, чехраси тонгги шабнамдек тоза, дудоклари ақик, теран қорачуғлари ишвали, кошу кинриклари камон ўқларидек қаттол эди. Париваш маъюс, лекин маъюслиги ранг-рўйига ярашиғли, нигоҳи ноз

билан дердики: «Хей, ўғлон, фармон беринг, май сузайми ёки дутор чалайин?» Бағри жиз этган йигит эндигина нозик билаклардан ушлаганди, бехосдан эшик очилиб, Алиакбар тиржайиб кирди, айтдики: «Йигит, бу оху сеники, фақат бир шарти бор!» Кейин ... бундай гаплар тушди ўртага!

— Шохим, бу сўзламаса мен сўзлай, — шахт билан олдинга ўтди Муҳиддин Камол. — Адашмасам бу кунда анинг пушти паноҳи Бурхониддин ва Жомғуржин эрур, алар билан ош-катиқ бўлган.

— Шул ростми? — деди Махмуд баходир зуғум билан.

Хамон Оловхон Юсуф карахт: тили айланмади. Қолаверса, нимани айтсин? Ҳар неки билганини икки дунёда ҳам айтолмайди. О, бу номус-ку! Не кунларга қолди? Неча марта ўзини ўзи ўлдирмокчи бўлди, неча марта Бухоро тупроғидан бош олиб кетишни мўлжаллади. Журъат этолмади, очикроғи, ҳар гал Алиакбар хожа ал-Бухорий ширин гапириб авради. Жилла курса, ичиб сархуш бўлганда, халиги жувонни (у чўриси, исми Сузук экан) рўпара қилди. Ох, ўша маънос кўзли санамни кўрдими, бас, ҳамма нарсани унутарди...

— Шул ростми деяпман?

— Ёлғони йўқ, шохим... Бу ўзи билмайди ичи эгрилигини, — қаҳрини сочди Муҳиддин Камол. — Сиз чангалзордин Хол мерган ўлиги топилганида хайрон бўлдингиз? Иттифоқчи биродарларингизнинг танидан жудо қилинган бошларини оёқларингиз тагида кўрганингизда ажабланингиз. Мана, мавриди келди, гапирсин.

Кўнглини беадад бир пушаймонлик, сим-сим ўкинч камраб олган Оловхон Юсуф не қиларини билмай ўқрайди. Жамийки сиру асрори очилиб кетгандек чор-ночор гарангсиди. Ё, тавба, шунча гапни қаёқдан билади бу йигит? Гўё у ичидаги бор нарсани бирма-бир уқиб олгандек эди. Балки у Алиакбарнинг кейинги топширигидан ҳам воқифдир? Йўқ, воқиф бўлса, халигача айтарди, индамаётир-ку!

Оловхон Юсуф ҳеч ақлига сиғдиролмади: эл оғаси юраги Алиакбар хожа ал-Бухорийга нима учун зарур? Не бедодлиқки, ярамас, ўшанда, Сузук жамолини илк бора кўриб хушидан айрилганда, шундок бўлмағур шарт қўймиш, у эса, ҳарнечук диёнатини буткул йўқотмагани боис жон-пони чиқиб бақирган: «Хожам, довдир эмас-

мисиз, газагингизга дору қиласизми юрагини? Калласини сапчадек узиб келтирсам-чи?!» Қайда, қаҳри қаттол хожа кўнмади, босиб-босиб ўткир май куйиб берди, офатижон Сузукни абадий тухфа қилажагини айтиб, қайта-қайта шу бедодликка ундади. Сузук ташқарига чикканда совук илжайиб: «Йигит, ялангоёқ шохни аввал сўясен, кейин кўкрагини ёриб, юрагини юлиб оласен!» — деди катъий...

Кутволни топинг, жазони ўзи айтсин!

Йирик-йирик кўзларида чексиз нафрат ёнган Махмуд Торобий хитобини эшитиб, бўғзини захарга ўхшаш аччик нарса куйдириб ўтди. Тахминан бирор соатлардан сўнг Эрдана кузгун Наврўзбек аскарлари каторида машқ қилаётган Зор Жаҳондан гап олиб келди. Ўғли хабарини эшитган ондаёқ у алам билан қиличини ерга санчиб, кўксини чангаллаганча бўкирибди: «Андоқ ноқобилдин кечганмен, кўрмай ҳам, куймай ҳам, от думига боғлаб сахрога ҳайданглар!» Бу ҳукмни эшитиб султон бошини ҳам қилди, ота азму қарорига қойил қолган эди. Ҳукмни эртаси куни эрталаб жамоа иштирокида адо этиш учун келишиб олишди. Ҳозирча мунофиқ ўғил зиндонга солинди.

Ажабо, бирдан Оловхон Юсуф кўкси бўм-бўш бўлиб қолди-да, тани алланечук енгил тортди. Падари хохишидан қилча ҳам ранжимеди. Салдан кейин Махмуд Торобий юзига термилганча шивирлади: «Мен шунга лойиқмен, шунга!» Нима бўлса ҳам дунёдаги энг разил ишга кўл уришдан қутулиб қолаётган эди. Яна шуниси ҳам борки, энди анови офатижон сулув ҳажрида бошқа куймайди, узун кечаларда чорасиз ох тортиб, нолаю фивон чекмайди.

Алвидо, Сузук, алвидо бу дунёда муҳаббат борлигини англаган, лекин ҳар не дардини дилида пинхон сақлаб келган париваш!..

Бешинчи боб

УЛУФ МУХОРАБА АРАФАСИДА

Дашту далада зил жимлик... Лекин унга ишониш мушкул. У истаган чоғда жунбушга келмаги мумкин. Чиндан ҳам орадан кўп ўтмай аянчли увлаш еру кўкни қоплади. Юраги увишган ҳолда хокон чодирини тарқ

этган Махмуд ялавоч маст кимса каби туртина-суртина одимлаб борарди. Куриб кетсин бари, деди ўзича мингирлаб. Сўнг хаёли Бухородаги Абу Хафс тепалигини қароргоҳ тутган телбаваш бандалар сари оғди. Нахотки ўғли Масъудбек ҳам ўшалар орасида? Агар буни Чиғатой билиб қолса тириклай терисини шилиб олади. Аммо бир жихатдан кўнгли тўқ, қаландар жандасида Бухорога кирган амир Зувалак уни узоқдан кўрган, кейин турар жойини аниқлаган. Ё насиб! Қаники у, махсус тайин қилинган кишилар кўмагида, бебош ўғилни тузоққа илинтирса ва хуфия тарзда Хўжандга жўнатса! Амир Зувалакка ишонмоқ мумкин, шукр, хали бирор марта ҳам юзини ерга қаратган эмас...

Охирлаётган ёз туни дим, чодир ичи айникса бош сукиб бўлмас даражада эди. Ташкарида, очик хавода ётиш нақадар хузурлигини ўйлаб армон билан хўрсинди. Хаёлида Сир бўйидаги сокин, салқин кушк жонланди. Қани энди ҳозир ўша гўшада, сархил неъматлар билан тўла дастурхон атрофида жиндай-жиндай май нўш айлаб, бирон офатижон билан суҳбати соз куриб ётган бўлса! Эҳ, қайда қолди дориломон кунлар, афсуски, бари саробга айланди, шундок ҳам бевафо дунё ғалвага ва мотамсароликка тўлди, энг ёмони — лаззатли ошига оху қўшилди. Бу расвои жаҳон кўргиликларни Оллоҳ ўзи бартараф этмаса, нотавон бандаси ожиз эрур, ожиз!

Махмуд ялавоч қудратли салтанати тағ-тугидан зил кетганини ўйлайвериб ғаму андухга ботган хокон рангрўйини кўз олдига келтирди. Хоконга ўзича ачинган бўлди, кейин дилида бошқача гидир уйғонди. Бурун ичидагини ўлганда ҳам сиртига чиқазмасди, энди доғули бошқача, деган хаёлга борди. Худди шу асно бурчакда нимадир шитирлади. Нечундир ўша тарафга қарагани кўрқди, лекин барибир каради. Ёпирай, сал нарида бўйи нақд шифтга етгудек барваста, тимқора соқоли ихчам, бежирим кузалган, кўзлари юлдуздай порлоқ, дўнг пешона ва ясси юзли кимса синик кулимсираб турарди. Кимса чодир эгасидек ўзини эмин-эркин тутарди: бемалол томоқ қириб, нари-бери одимлаб, ҳатто бошидаги печи калта симобий салласини аста тўғрилаб қўйди.

— Дарвеш Адойй? — ниҳоят ўзини ўнглаб олди Махмуд ялавоч. — Ё, тавба, кўкдан тушдингизми ёки ердин чикдингиз?

— Жаноби ноиб, адашмасам сиз яхши билурсиз, энди

дарвеш Адоий эмас, Махмуд Торобиймен, яъни Бухоро султони! — Кимса қаршида беадад истехзо ва қатъият бор эди, у бир қадам олға ташловдики, ноиб беихтиёр тисарилди. — Хафа бўлмагайсиз, сиз билан орани очик қилиб олгали келдим. Ўртамизда иззат-хурмат сакланиб қолажагидан умидвормен.

— Ха, ха, фақат... хазм қилмоқ оғир, кечаги дарвеш бугун бир думалаб подшоҳ бўлиб олса! — Махмуд ялавоч секин чўккалар экан, ичини нимадир аччиқ-аччик тимдалади. — Яна бир амин бўлдимки, тожу тахт сизга муносиб эмас, муносиб бўлганда хобгоҳимга бунингдек ўғринча кирмасдингиз.

Йўқ, бу одам Махмуд Торобий ўйлаганчалик анойи эмас, ичида макр болалаган... Ақл биланми, золлик биланми, ишқилиб нима бўлганда ҳам ҳар не бало-қазодан ўзини омон сақлаб қола олади. Манаман деган зотларни ҳам дарё бўйига етаклай бориб, сув ичирмай қайтариб келишни ҳам эплайди. Хоразмшоҳу Чингизхондай қудратли ҳукмдорлар ўртасида балоғардонлик қилгандан кейин, бошқасини қўяверинг!

Махмуд Торобий оғринди, лекин сир бой бермади.

— Тўғри, элчи йўлламоғим жойиз эди, аммо камина буни лозим топмадим, бирламчи, камина билан ошначилигингиз очилиб, Чигатой олдида шарманда бўлишингизни истамадим, иккиламчи, элчимни хуфия гумдон қилишингиз тайин эди.

Энди ноиб бўшашган кўйи юмшоқ кўрпачага ўнг кафтини тираб олган, шам ёруғида йилтираётган семиз бетиде таассуф, кин аралаш ғайирлик ифодаси аксланган эди. Қалин лаблари эса алланечук асабий тарзда жуфтлашган...

— Қайси гуноҳи учун жувонмарг қилдингиз Вафо Хўжандийни? — деди ногаҳон Махмуд Торобий қазабланган ҳолда. Ул бечора Худо олдида ҳам, бандаси олдида ҳам беозор бир зот эди, сиз эса... Беайб Қамбаралини не қўйга солган бўлсангиз, ани ҳам шундоқ жазоламишсиз!

— Дарвеш... Жаноб!..

Ақлу хушидан ажраган Махмуд ялавоч қазабу таҳдид билан айтилган гаплар мағзини чақаркан, тунги кутилмаган ташриф ажали билан яқун топажагига имон ўғирди. Латтаси сувга тушди. Эҳ, аттанг! Табиби мулла

Ибод, бош вазири Нодирхўжа Шафқатий, қўйнингизда асраганингиз илон, деб накадар жаврашувди. Қанчалар ҳақ экан улар, эвоҳки, бу кас, ўзини қўй оғзидан чўп олмайдиган беозор дарвеш қилиб кўрсатган суллоҳ, илонгина эмас, аждарҳо экан. Мана, ютаман, минг жонингдан бирини ҳам омон қўймайман, деб бақрайиб турибди.

— Сиз жонимга қасд қилмишсиз чоғи? — деб аста ютинди ноиб. — Ажалим сиздин экан, на чора! Аммо кўркмасмен, бир бошга бир ўлим!

Маҳмуд Торобий афтини буриштирди.

— Йўк, Худо ҳақи, мен сизга тегинмаймен, тузингизни еганмен, — деди анчадан кейин у. — Аммо сизга ишониб галварслик қилганим учун ўзимни ўзим чавақласам арзийдир. Чамамда сиз гуноҳингизни ювмак ниятида эдингиз, ўзингизни мотамсароликка солиб мени чалғитган экансиз. Бу қилмишингизни Тангри кечирмагай!

— Сизнинг нимангизга ишонай?

— Мусулмон киши бир баҳонада тойган оёғини тўғрилаб олмоқ пайида бўлур, — деди аранг ғазабини ютиб Маҳмуд Торобий. — Камина сизни ҳам шу тоифадин деб ўйлабмен ва оғир юкдин қутулишингиз учун кўмаклашмоқчи бўлибмен. Аттанг, кўп аттанг.

Маҳмуд ялавоч гунг, боши ҳам...

— Ўйламабменки, эгри хода тўғри бўлмас.

— Бас! — деди ноиб бирдан кўзлари олайиб.

— Сизга ҳар нарсалин жон, мол-дунё ва мартаба афзал эканини билдим, шундоқ эрса-да, миллатимиз тақдири қил устида турган пайтда сизга охирги катра умид билан мурожаат қилурмен, — энди баҳодир нигоҳидаги таҳдид ва қаҳр сокин бир ғашлик, илтижо билан алмашинди. — Биргина илтифотингиз Чигатой бошини янчишда гурзидек иш бериши мумкин. Недан чўчийсиз? Ахир уни зимдан ёмон кўрасиз-ку!

— Фақирга ишонмайсиз, аммо... Ё, тавба! — кинояомуз илжайди Маҳмуд ялавоч. — Жамийки талабингизни Вафо Хўжандий оқизмай-томизмай еткизган эди. Кўнмадим, кўнишнинг иложи йўк, тан олай. Аммо анинг ўлимининг у дунё-бу дунё беҳабармен.

— Жаноб, камина учун энг оғир таҳқир бандасига юкунмак, шундай бўлса ҳам тортинмай келдим даргоҳингизга, — маъюсланди Маҳмуд Торобий. — Менга нима юпанчлигини озми-кўпми билурсиз. Қисқаси, Хўжанд

лашкари билан бирга ён босгайсиз. Шундай қилсангиз мўғулни қувамиз, бутунлай қувиб юборамиз.

— Ўз оёғимга ўзим болта уришим керакми? — деб лабини бурди Махмуд ялавоч. — Ҳозирча эсим жойида, жаноб! Сиз, ғўр банда, бориб тошингизни теринг!

— Унда... яна халқ оёғига болта ураркансиз-да?!

Энди Махмуд Торобий қорачикларини бошқатдан таҳдид ва ғазаб қоплади, бирдан суллоҳ банда устига ташлангиси, калласини узиб, танини бурда-бурда қилиб ташлагиси келди. Аттангки, орада туз бор, туз! Аммо ноиб ўзи бу хил андишалар билан ҳеч қачон одамзотга томилармикин? Бас, Оллоҳ берсин жазосини!

Махмуд Торобий, қахрини зўр-базўр ютиб, асаби тараф тортрилиб турганда ногоҳ остона гусурлади. Зумда чодирга кўзлари ола-кула амир Зувалак жадал отилиб кирди, хўжасига хатто қайрилиб қарамай, шифиллатиб қиличини суғурди-да, бурчақда таёкдек котган кимсага ташланди. Вазият қалтислигини фаҳмлаган Махмуд Торобий ҳали чодир «девори»да ханжари билан пайдо қилган тешикка ўзини уришга чоғланди. Аммо амир Зувалак дағдағаси шаштини синдирди.

— Ҳей, гумроҳ, кимирлама, атроф ўраб олинган! — Кимса ўзига итоат қилганини кўрган амир Зувалак ноибга юзланди: — Тақсир, бул кас бежо оёқ босганини мулозимлардан бири кўриб турган экан, буюринг...

Паришонҳол ўлтирган Махмуд ялавоч, сокол қоплаган хомсемиз бетига ясама кулги югуртирган ҳолда, охишта қўлини кўтарди: ховлиқма, амир!

— Нима, дарвеш Адойини танимадингими? — деди анчадан кейин хотиржамлик билан. — Ул зот, биласен, ҳазилкаш, эшик қолиб тешиқдин юрмакни афзал билур. Ани ўзим чақиртирган эдим ҳузуримга!

— Ие, дарвеш Адойи?! Чиндан сўқир бўлибмен, узр!

Кўнглига чигил тушган амир Зувалак, сир бой бермасликка тиришиб, тавозе билан кафтини кўксига босди ва ноиб имоси билан тисарила-тисарила ташқарига йўналди.

Чодирда юракни сирқиратиб юборадиган ноўнғай жимлик чўқди. Бу жимлик омонат, лекин унга даҳл қилиш имкони йўқдек туюлди. Энди суҳбат ковушмаслигини англаган Махмуд Торобий, омон бўлсак хали кўришармиз, дея эшик қолиб тешиқдан ғойиб бўлди...

ҚОВУШМАК САОДАТИ

Малик Санжар саройида шивир-шивир авж: учинчи кунки, султон кўринмайди, хобгохни ҳам, қароргоҳни ҳам тарк этган. Нахотки, сир билиш учун ёғий лашкаргоҳига ёлғиз ўзи кетган бўлса!? Жонини шу қадар хавфу хатарга қўйиши шарт эканми?

Ақлга сиғмас бу хабар Суйгуна Зебо қулоғига ҳам чалинди, лекин у бу миш-мишга эътибор бермади. Қизгина бу кеча ҳам ўз дастасини ғаним издиҳомига бошлаб бориш ниятида эди, шу боис атрофни шом қоронғилиги қоплаши билан одамларини оёққа турғизди...

Адоғсиз чўлда зулмат ўз ҳукмронлигини ўрнатган, уфқдан сокин кўтарилаётган тўлин ой нурлари эса бу салтанат тағ-заминига чанг солган эди.

Кўпроқ кашкирлар тили билан арзи-ҳол қиладиган дала-даштнинг тунги қиёфасига Суйгуна Зебо ҳар гал бир хил ҳадик билан тикиларди-ю, аммо ҳадигини ичига ютиб, шерикларига сездирмасди. Айниқса, ҳозир кўнглида қатъият аралаш недир саросима ўрнашиб олганди, ёнида жадал одимлаб бораётган Муҳиддин Камолга ҳар замонда гап ташлаб, ой ёруғида совук ярқираётган қиличини аста-аста сермаб қўяр, енгил ох тортганча, нукул акасини ўйларди.

Султон эса бу вақт Чигатой чодиридан бериқроқдаги бир чуқурда арслон боласидек биқиниб ётар, эзма хокон машварати тугашини, Маҳмуд ялавоч озод бўлишини интизорлик билан кутарди. Аммо сингил буни қаёқдан билсин? Тунов куни Маҳмуд ялавоч билан учрашгани, суҳбатдан қоникмай ноиб билан бошқатдан кўришишга қасд қилганини туш кўрибдими? Ҳатто бир вақтлар ўша мартабали зот билан яқин бўлганидан ҳам беҳабар.

Суйгуна Зебо Оллоҳдан мадад тилаб, илгари босаётган бир маҳалда Чигатой чодирини теваарагида машъала кўтарган навкарлару мулозимлар ғивирлаб қолишди. Қизгина англадики: ёғий босқин хидини олган, хатарни даф этиш тадоригида! Ие, анови шарпа... ким? Намунча олазарак, кўкка учгудек?! Чамаси, у қайсидир хандақдан отилиб чиқди-да, шоша-пиша, шиддат билан қуйига энди. Изидан барзангисифат навкарлар сурон солиб югура ке-

тишиди. Ана, ўрашди, бошига қоп ташлашиб, елкалаганча, Чиғатой чодир сари жўнашди.

Панадан бўй берган кимсани Муҳиддин Камол ҳам кўрди. Ажабсиниб ёқа ушлади. Тезгина қиличини яланғочлаб, хатар билан юзлашишга ошиқаётган Суйгунага тахминини айтди. Ўша заҳоти Суйгуна шерикларини шитоб илгарига чорлади. Сўнг жадал бориб ўша тўдани битта кўймай кириб ташлашди. Сардори жонини кутказиш учун қопни ташлаб қочди. Ёпирай, қоп оғзини очсалар, ҳибс қилинган банда чиндан ҳам султон экан. Гуноҳи бўйнида эмасми, елкасини қисганча, гўдак каби жилмаяди денг...

Суйгуна Зебо ўпка-гина қилиб ўтирмай, чаптаст йигитларидан тўрт нафарини акасига қўшиб Бухорога жўнатди-да, ўзи яна олға ташланди. Лекин энди хужум фойдасиз эди, негаки аллақачон лашкаргоҳ тугал уйғонган, анча-мунча ғавғо кўтарган Хур Қийғир, Алп Хомуш, Нусрат Ҳожиб дасталари ортга қайтиб улгурган эдилар. Чиндан ҳам иттифоқо рўпарани кўриқчи суворийлар тўсдилар. Улар йигирма чоғли эди. Пича шошиб камонларни ишга солишди. Салкам эллик мерган баравар узган ўк неча-неча жонларни пора-пора айлади. Мўғул соқчилари чекинишаркан, бўғилиб қичқиришар, бир-бирларини ношудликда айблашарди. Ола-ғовурни эшитиб, бошқа бир тўда ҳам шу тарафга зудлик билан етиб келди. Исканжага тушиб қолиш хавфи туғилди.

Аммо Суйгуна қайтмоқчи эмасди, қочаётган отликларни инларигача қувлаб боришга аҳд қилганди. Нафаси бўғзига тиқилган Муҳиддин Камол хавфдан огоҳ этди. Ўзи ҳам тўхтовсиз қилич чопар, дуч келган мўғулни бир зарб билан қулатарди.

Ҳазавот аҳли озчилик эканини сезиб қолган ёғий шошилиш тарзда ҳалқа пайдо қилди. Камонлардан ёғилган ўк бир йўла беш кизни қулатди, улар жон таслим қилаётиб чеккан нола олову оташга айланиб Суйгуна борлиғини коворди. Омон қолган дугоналарига карата барала хайқирди: «Биз ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!» Кўкдан хайрон-хайрон боқаётган ой шуъласи сардор ойм чехрай малоҳатини нурлантириб юборган, кўзларидаги ёлқин билан ажаб тарзда қўшилиб кетган эди. Даҳшат солиб туришида ҳам у гўзал, гўзалки, зулфлари дубулға гардишидан тошиб чиққан, ингичка қошлари ўртасида сирли бир тугун тушган, бодомнусха кобок-

лари тагин ҳам кўпчиган, нозик дудоқлари интиқом касдида беадад қирмизийланган эди. Тонг отаётгани чехрасидаги ғазаб ифодаси, нурга қоришган холда, аниқ-тиник кўринаётганидан билинди. Ноилож номаълум ёкка чекинишга мажбур бўлишди. Энди дастадан атиги тўрт кишигина тирик қолди. Қизлардан бири — Нигина исмлиси чап елкасидан яраланган, иккинчиси — Садафбиби уни суяб олган. Таъкиб эса муттасил давом этарди. Қорама-қора ўндан зиёд мўғул келаётир. Афтидан уларга бебош ғалаёнчиларни тириклай тутуш вазифаси юклатилганди.

Ваҳима чулғанган адоғсиз дашт, қинғир-қийшиқ адоғсиз сўкмоқлар... Бунда ҳамма нарса бениҳоя: йўл ҳам, азоб ҳам, хаёл ҳам... Ҳали ташналик ёки очлик эсларида йўк, ёғий таъкибидан қутулиш учун тиришиб-тирмашиб боришади. Офтоб тепага кўтарилганда Нигина сув сўради. Шўрликдан кўп қон кетган, бутун жисми, ҳатто шууригача қовжираб қолгандек эди. Кейин Садафбиби ҳолдан тойди. Нигинани Муҳиддин Камол опичлаб олди-да, кунботарни тўсган, этаги саксовулзор тепалик сари юриб кетди. Тепаликда алланечук нажот бордек эди.

Лекин не нажот бўлсин? Агар қоқ белидаги қўш ўрқачли қояни, тагидаги унча чуқур бўлмаган энли ёрни айтмаса. Бунда фақат жазирама иссиқда ёки қаҳратон совуқда сал-пал жон саклаш мумкин, аммо тиштирноғигача қуролланган, аламда куйиб-ёнган ёғийдан қутулишда аскотармикан? Ёр салқинида пича ором олиб, анча кучга тўлишди. Фақат Нигина лаҳза сайин ҳолдан кетиб борарди: ранги оқарган, шахло кўзларидаги ёлқин сўнган, киприклари жонсиз... Садафбиби пик-пик йиғлайди, аммо Суйгуна Зебо хотиржам, ичидаги ваҳимани босиб, ёр оғзида камонини ушлаб ҳушёр турган Муҳиддин Камолдан кўз узмайди. Шукр, Муҳиддин ёнида, қарчиғайи, паҳлавони ёнида: эхтимол у шунинг учун ҳам осудадир, ахир, ишонгани бирга экан, нимадан ҳам кўрқади. Ишкилиб Худо қувват берсин шу азаматга!

Аламзада ўн мўғул куйирокда, қай тарафдан яқинлашсак экан ёрга, деб ғивирлаётир. Ниҳоят, маслаҳат пишди чоғи, бири пастда қолиб, учовлони тўғридан, учовлони чапдан, учовлони ўнгдан кузғундек ёпирилишди.

Ногоҳ Муҳиддин Камол ёнғудек алфозда тутакиб: «Тўнғизлар!» — деб бақирди, лекин ҳозир ғазаб билан иш битмасди. Нахот у жондек азиз севгилисини, манови

икки санамни ифлослар чангалига топшириб кўйса!? Бўғзига аччиқ нарса урилиб, бор нафратини камон ўкига жойлаб отди. Тўғридан келаётган ғанимнинг бири оҳ деганча ўмбалок ошди, яна бириси юзтубан йиқилди. Қолганлари жуфтаklarини ростлашди. Шу куни қайтиб йўлашмади. Кечга яқин Нигина узилди.

Садафбиби йиғига зўр бера-бера, ахийри, кўз ёши куриб, кўнгли бўм-бўш бўлиб қолди. Аммо қиличини қўлдан қўймай, ёр деворига суянганча мудрар, тез-тез хўрсинар эди. Уйқуси буткул қочган Суйгуна ҳар замон оловга саксовул шохини ташлаб қўяди. Қизгина чехрасидан нигоҳ узмай, Муҳиддин Камол ўтинади:

— Ухланг, жоним, нечун ухламаётирсиз?

Ажабо, шу паллада Муҳиддин Камол қайғу ва ташвишдан холи, қўрқувдан ҳам холи, кўксига бир нарсагина қолган: муҳаббат чўғи! Шу дамгача бу нарсага унча ишонармасди, бари омонатдек туюларди, ушбу сонияда билдики, дилидаги туйғуларига суянса бўларкан, умиди ҳам, азоби ҳам, интиқлиги ҳам собит экан, улар билан яшайберса орзу ва армонларига етишаркан.

Бир маҳал қарашса, тонг саҳрони оқ сути билан чайибди. Уйқу элтибди-да барибир. Ох, майли эди бу кеча бир умрга чўзилса. Аммо пастда ғивирлаётган дубулғалар бахтиёрлик ҳам, сархушлик ҳам тугаганидан дарак бераётир. Шаксия, бугун яна мўғуллар ола-тасир хужумга ўтишади. Лаънатилар узок пачакиланишни зифирча ҳам ёқтиришмайди. Лекин, ажабки, бирдан қоралари ўчди, энди ғўнғир-ғўнғир овозлари ҳам эшитилмай қолди. Наҳот ташлаб кетишди? Йўқ, улар ўлжадан бекордан-бекор кечипмайди, айниқса бунақа қалтис вазиятда!..

Кундуз ўтиб оқшом қўнди, лаблари қакраган Суйгуна билан Садафбиби бир-бирларига жимгина термилиб қолишгач, Муҳиддин Камол ёрий ниятини англади ва бирдан юраги увишди. Аник тасаввур қилди бу ерда яна бир кеча тунашса, ўзлари ёв олдига абгор ҳолда эмаклаб боришларини. Чор-ночор шох-шабба йиғиб келиб, чакмоқтош билан олов ёқди. Зулмат чекинди, аммо ташналик... баттар хуруж қилаётир. Ҳозир томчи сув ҳаёт-мамот қадар азиз... Лекин нима бўлганда ҳам Муҳиддин Камол чидаши керак. у эркак киши. Беихтиёр кўз ўнгида лопиллаб қояларни ювган ва қирғоғидан тошган Зарафшон гавдаланди. Тороб ёнидан ўтадиган ир-

моғи нақадар латофатли, нақадар саркаш! Ёки унга шундай туюлармиди? Ахир, Суйгуна Зебони илк марта Тороб ирмоғи бўйида, Вазидон кўприги яқинида учратмодими?

Қоронғилик куюклагани сайин тахлика-хавотир ортаётгандек... Айниқса, биқинингда аламзада ёв пойлаб ётса, хаёлинга кўркувдан бўлак нима ҳам келарди. Бўзариб кўринаётган осмон парчаси ҳам алланечук тунд, юлдузлар қисиниб олишган, совуқ милтирайди.

Яна Муҳиддин Камол хаёли Зарафшон сари учди. Ана, Тороб ирмоғи офтобда жимирлаб оқади. Адашмаса, ўшанда чошгоҳга яқин эди. Отаси орқароқда колди. Ажаб манзарадан энтиккан Муҳиддин сокин қирғоқ бўйлаб, жамийки ташвишларини унутганча, шодон чопа кетди. Қулоғи тагида илиқ шамол ғувилларди. Ногоҳ чинни жарангидек тиник кулгу эшитилди. Жар лабига келиб колгандек тақа-тақ тўхтади. Қараса, сал нарида, ғуж ўсган буталар ёнида бир қиз... Йўк, бир пари-пайкар, бир култум сув билан ютгудек нозик: эғнида гулобий шоҳи кўйлак, зар пойжамали лозима, оёғида кавуш, кўкраклари олмадеккина бўртган, зулфлари ғажак-ғажак, камалак қошлари тагидан ҳадикли бокаётган кўзлари чашмадек, йўк, уммондек чуқур..

Ким аввал сўз қотди ўшанда, эслолмайди. Айтганча, тасодифан рўпара келганлари учунми, бир-бирларига анча муддат тикилиб қолишди, аммо ҳеч бировидан садо чиқмади. Балки юраклари сўйлашгандир. Тағин ким биларди. Ахийри, ўзини қўлга олганда, қаршисида малак йўк эди, оҳу каби ўзини чакалакзорга урганди...

Тунни, бир йилдан ҳам узунроқ туюлган тунни гоҳ ҳадик, гоҳ ғазаб, гоҳ хаёл оғушида бедор ўтқаришди. Алхол, бошка не чоралари бор? Уйқуми? Шундай тахликали лаҳзаларда-я? Ахир, уйқу ғафлатга, ундан ҳам баттари — аянчли аъмолга, тириклик билан басирона видолашишдек гумроҳликка гирифтор этмайдими? Мискин бир туйғулар уйғотадиган бу ҳақиқатни айниқса Садафбиби теранроқ анлагандек... Ҳар замонда тўрда мунғайган, хали совиб улгурмаган гўрга мунгли нигоҳ қадар, узок вақт сукутга толиб колар, кейин эса ўксишиш аралаш пиқирлаб кўярди. Табиатан шунақа: чидамсизроқ, изтиробларини ошқор қилмаса, ёрилиб кетади. Робия саройида ҳам ўзини тутолмай ҳаммадан кўпроқ

йиғлаган шу -- Садаф эди. Ахир, қачон кўрибди бунака азобларни, хали ҳам шунча чидади.

Яна бир тун кечди. Тонг ёришар-ёришмас Садафбиби кутилмаганда Суйгуна Зебони қучоклаб, қайта-қайта ёнокларидан ўлди, Мухиддин Камолга туғишган синглисидек меҳрибонона нигоҳ ташлади ва ошиғич тарзда куйига энди. Ўткир қиличи эрталабки шафақда оловдай товланарди. «Қайтаринг уни!» Суйгуна хайрон турган Мухиддин Камолга илтижо қилди. Лекин вақт ўтган эди. Садафбиби аллақачон сўкмоқ бўйлаб далил илгарилаб борарди. Дубулғасини ташлаб кетибди, шу сабаб сочи тўзғиган, елкаси билан битта бўлиб ёйилган...

Аник-тиник сезишди уймаланиб турган мўғуллар ажабланганини. Дархол бири афтини бужмайтирганча олдинга юрди. Лаънати ўзини қўйвориб, нописандлик билан, гурс-гурс кадам ташларди. Аммо чапдастлик билан берилган зарбадан оҳ деб кулади. Сўнг, шериклари баравар ташланиб, Садафбибинини тилка-тилка қилишди.

Энди Мухиддин Камол ўзларини ҳам шундай қисмат кутаётганини теранроқ англади. «Рўзи махшарда учрашурмиз, жоним!» — дея ҳазин пичирлади ва недир куч даъвати билан Суйгунанинг лолагун лабларига чатнаган лабларини босди.

— Биз ўлимга борурмиз, ўлим ҳалоскоримиз! — деди антикиб Суйгуна.

— Жоним, ёвни чалғитамен, сиз таваккал қилиб кочинг, балки нажот йўли тепалик ортидадир, — қиличини қиндан суғурди Мухиддин Камол. — Тирик қолсангиз унутмагайсиз, ҳақимга дуо қилиб, арвохимни шод этгайсиз!

— Бегим, — Суйгуна Зебо йигитга илк маротаба шундай деб мурожаат қилди, — кўрмайсизми, ўлимдан бошқа нажоткоримиз йўқ, келинг, бирга борайлик аният бағрига. Такдир шуни раво кўрибди, рози бўлинг.

— Ўлим саодат десалар ишонмасдим.

— Мен ҳам...

— Жисмим ўлур, жоним эмас, жоним тоабат сизга талпиниб яшагай!

— Оҳ, бегим!..

Суйгуна Зебо овози бирам зорли, бирам ҳазин эдики! Қизгина тани гўё лағча чўғга айланганди. Беихтиёр чархи кажни доғда қолдирмакка аҳду паймон қилган йигит кўксига отилди. Нечукким шошиб қолган ва алланечук

титраб кетган йигит уни аста оғушига тортди ва олов кучгандек бўлди. Балки ўша лахзадаёқ рухлари абадиян топишган эди. Рухларида ниҳон ташналикда азоб ҳам, хузур ҳам, қахр ҳам жамулжамлигини ким биларди, ким?!

Даригки, бундан ўзлари ҳам ғофил... ва қачондир гор деворига суяб қўйилган қиличларга беҳолу безабон термилишди. Нажот сари шулар паноҳида мардона боришади, шулар қудрати билан умидларини химоя қилишади.

Суйгуна Зебо дафъатан гордан отилиб чиқди ва ўтли нигоҳини ажал нукси урган башараларга қадади. «Шукр, каминна ғолибмен!» Беихтиёр шу фикр кечди кўнглидан ва яроғини ҳаволатиб олға босди. Ҳали атай совутини ечиб ташлаганди, чит қўйлақ ёлган сийнасига бир йўла икки найза санчилди. «Яшасин хурлик!» — дея баралла овоз берди-да, тиззалаб қолди. Қарчиғайи Муҳиддин Камол бир мўғулни конига бўяганини, кейин яраланиб йиқилганини, жон узаётиб туфрокни тавоф қилганини кўрмади, кўролмади...

Еттинчи боб

МАЛҲАМИ ЖОН ИСТАБ

Қани, иложини топса-да, Махмуд Торобий ўзини ўзи бўғса, бўғиб ўлдирса! Ахир, нега шу қадар лапашанглик қилди?! Хўш, тунги боскинда қатнашиши учун ижозатку берди, нима учун анов палла қайтармади, айтмадики, Суйгуна, сингилжон, мен билан чекингил, ёғий қўзғалмиш! Во дариг, шундай деёлмади, негаки, ўзи ёмон гангиган эди, ўзи дунёсини, бор-йўқлигини батамом унутган эди. Жон савил шундай ширин эканми? Ўлимга борурман, дея керилишлари шунчаки қуруқ гап экан-да! Йўғ-ей, ундаймас, Худо кечирсин, ўша палла... қўлга тушиб, шармандаи шармисор бўлишига бир баҳя қолди-да. Ўлими ҳам аниқ эди, номуси тупроққа қорилажаги ҳам, ғазавот чиппақка чиқажаги ҳам... Агар Суйгуна хушёрлик қилмаса, дастаси билан келиб қутқариб олмас!

Аттанги, Суйгуна Зебо тантилигини зиғирча ҳам кадрламади, бир офизгина ташаккур айтишга ҳам ярама-

ди. Соқчи йигитлар билан жимгина шаҳарга қайтаверди. Мана, энди тўртинчи кун, на еган-ичгани, на ётган-турганини билади. Мушфиқ сингилжони бедарак, дастасидан ному нишон йўқ, устознинг ўғли Мухиддин Камол у билан бирга кетган экан, ханузгача келмаган.

Кечаси тушига яраланган жайрон кирди. Шундан сўнг алағдалиги юз чандон ортди. Чор тарафга Эрдана қузғун билан Жўра говбош одамларини жўнатди. Тунги босқинга яна ҳам зўр бергиздирди. Бирон наф бўлмади. Фаним томондан ҳам имдод йўқки, асир тушган-тушмаганини билса. Гўё Суйгуна Зебо дастаси билан ё ерга кирган, ё осмонга учган!

Малик Санжар қасри мотамда, аниқроғи, Маҳмуд Торобий мотамда, кечадан бери Оқ бўлмадан жилмас, темирчилар растасига ҳам, лашкар қароргоҳига ҳам кадам босмасди. Хатто Тангри умидхонасида ночорлар ва етим-есирлар учун таом пишпирилаётирми, йўқми, қизиқмай қўйган, ҳозирлик машқлари қандай бораётганини сўраб-суриштирмасди. Фикри-ёди бедарак кетган дастада, Суйгуна Зебода, Мухиддин Камолда эди.

У Шамсиддин Махбубий олдида ҳам ўзини гуноҳкор санарди, не иложини топсаки, дарди енгиллашса. Кечки пайт чақирилган машварат чоғи ҳазрат кўзига тик боқолмади. Шаксиз, ҳазрат қайғуси ва армонини ҳис этди ва хайрихоҳ оҳангда деди: «Ўғлим, кўп ғам еманг, насиб этса, алар эсон-омон кириб келурлар!» Кошки шундай бўлса, афсус, устод таскини шунчаки таскин, у нимани ҳам ўзгартирсин.

— Биз кимга ишонамиз, азизлар? — дафъатан жимликни бузди султон.

— Ёлғиз Оллоҳга!

Кўнглидаги мотамсароликни сездирмай ўлтирган Шамсиддин Махбубий сира иккиланмай, ажаб иштиёқ билан, ҳамма номидан шундай жавоб қилди. Сукутга толган шайх Иброҳим ҳам... Сўнг, бутун давра аҳли ҳазрат билан шайхни маъқуллади ва тўрт кундан бери шаҳар атрофи ва дашту далани қаричма-қарич кезган Ҳур Қийғир билан Кичкина Қийғирга нажот нигоҳини қадади. Ёвқур ва тийран инилар ер сузишганини кўриб бўшашиб қолишди. Султон нимадир демоқчи бўлган маҳалда эшикоға Эрдана қузғун киришга изн сўраётганини билдирди. Асли у ҳам машваратга чақирилган, лекин кан-

дайди сабаб билан кечикиб колган эди. Хос хуфия бўсағада туриб енгил таъзим қилди ва Маҳмуд Торобийга карата деди:

Шохим, Тобур элчи бўлиб келмиш, биз ани Самарканд дарвозаси яқинида учратдик. Сиз билан кўришмакни тилайдир.

Маҳмуд Торобий руҳида шикасталик... Эси бир Суйгуна Зебога оғса, бир бемаврид келган элчига оғарди. Фашланиб ўлтираркан, тушига кирган ярадор жайронни хотирлади, жонивор кўзларига чўккан беадад мунг шундок тасаввурида аниқ-тиниқ жонланди. Ох, бунинг таъбири недир, ишқилиб охири бахайр бўлсин-да?! Султон энтикиб қўйди, элчини машварат аҳли иштирокида кабул қилишни лозим топди.

Чигатой хос элчиси Тобур ёлғиз эмасди: тулкитумок кийган икки нафар ҳамроҳини ҳам бошлаб кирди. Султон ҳам, бошқалар ҳам басавлат навкарларга кўпроқ диққат қилишди. Негаки, улар ҳаракати алланечук бежо, тагин десангиз, ҳар бири устига пушти гулли шоҳи кийиқча ёпилган мис патнис кўтариб олган эди. Бениҳоя улуғ вазифани адо этиш учун келганини билдириб қўймоқчи бўлган каби Тобур қадди-бастига виқорли тус бердида, аста бориб шоҳ рўпарасида ғоз турди.

— Подшоҳимизга таъзим қил, баччағар! — бўкирди Наврўзбек, алами келиб. — Таъзим қилмайдиган бўлсанг, бўйнингни сапчадек узамен!

Баланд охурлардан ем еб ўрганган Тобур қилт этмади, сарғимтир бетида бир маъно: «Хоконимдан бошқа зотга юкунмак мен учун ҳаром!» Мағрур қотиб тураркан, беихтиёр нигоҳи Маҳмуд Торобий нигоҳи билан тўқнашди. Ажабо, шунда баданига нимадир ўрмалаб, шуури қоронғилашиб кетди-ю, бўшашган кўйи астагина тиззалади.

— Нима бало, гунгмисиз? — мийиғида кулди баҳодир.

Мағрурлигидан асар ҳам колмай ранг-кути ўчган элчи ҳамроҳларига маъноли қараш қилди. Навкарлар пинак бузмай қўлларигаги патнисларни миз ўртасига қўйишди. Сўнг, бафуржа тисарилишаркан, амрингизга мунтазир-миз, дегандек, қўл қовуштиришди.

— Жаноб, сизга улуғ хоконимиз совғасини топширмак шарафига муяссар бўлганимдан бахтиёрман, — То-

бур яна навкарларга ер тагидан кўз кирини юборгач, улар патнислар устига ёпиели кийикчаларни чакқонлик билан юлиб олишди. — Сийлов сизга маъқул бўлар деган умиддамиз.

Бехос зилдек оғир, қалампирдек аччиқ нола узилди Шамсиддин Маҳбубий бўғзидан: «Вах, болагинам, ким солди сени бу каро кунга?» Султон, якиндагина Бухоро тахтига чиқкан султон яшин чалгандек гарангсиган, каловланган... Кўзларига ишонмайди, ҳайхот, булар кимларнинг азиз боши? Чиндан ҳам буларни ким шундайин бедодликка гирифтормиз? Боплари бу ерда, таналари каерда? Эвоҳ, кўзларида қотиб қолган талваса аралаш гусса ва илтижо не савдодан, не маломатдан сўйламакда?! О, ўғлон, сен шох бўлдинг, тожу тахтни эгалладинг, аммо биттаю битта сингилни қабоҳат чангалидан омон саклаб қололмадинг!..

Билди, ҳозир охидан бутун заминга, осмону фалакка беҳудуд ўт тутангай! Зўр-базўр босди ўзини, қайғуга тўла нигоҳини сингилсининг қонгалаш, кўкимтир юзига, энг охирги дақиқадаги умид, армон, кўркув зухурланган қароқларига қадади. Ким танирди мушфик сингилсини? Балки Бурҳон кана, балки Жомғуржин, балки жон аччиғида Бухорони тарк этган битта-яримта зодагон... Шаксиз улардан қай биридир бор гапни Чиғатойга айтган. Чиғатой эса... О, маккор, таслим бўл, ғалвирчидан чиққан подшоҳ, йўқса бошингга шулар куни тушади демокчи-да! Чучварани хом санабди жетелик сариқ илон!

— Эрдана, яхшилаб эшит, аҳли мўмин номидан буюрамен, — аллатовур ўктамлик зухурланди Маҳмуд Торобий товушида. — Булар элчи эмас — жаллод, буларни кулок-бурнини кесинглар-да, эшакка тескари миндириб, Чиғатой ҳузурига ҳайдаб юборинглар.

Ҳуш-беҳуш подшоҳ ҳукми дарҳол ижро этилди.

Аммо, э, лариг, бу тадбир жон-танини ўртаётган мунг ва қайғуни сал-пал босдимми, борлиғини сим-сим ёқаётган алангаи оташига жиндек бўлса ҳам сув сепдимми?!

Маҳмуд Торобий кеча-кундузини алғов-далғов қилиб ташлаган машғум воқеани унутишни, барисини юрагининг зимзиё тубига кўмиб ташлашни истар, аммо бу ҳолати оғир тошни баланд чўққига кўтариб чиқолмай овора бўлган киши уринишига ўхшарди. Ётса-турса, ўтирса, кўзини юмса, ё фалакки, рўпарасида устига оқ мато

ёпилган патнис ажиб мунғайиш билан пайдо бўлади, патнисда қонига бўялган ғарибона бош... қонга беланган толим-толим паришон соч... кўқарган манглайдан жонсиз боқаётган кўзлар, кўзларки, энг сўнги дақиқадаги умидворликка мойил армону саросимани зуҳур этган...

Азалдан тору қоронғу туюладиган бевафо дунёни энди қаттол қафасга, чорасиз зимистонга айлантириб кетганди синглиси... Ахир, у ҳали кўклам нафасига тўймаган, сабухий шабнамлар жозибасидан баҳра олиб улгурмаган на муҳаббат сеҳру жодуси қошида лолу хайрон турган гунча эди. Мушфиққина, аттанг, бемаврид ҳазон бўлди. Тан олсин, бунга ўзи сабабчи, энди не чораи тадбир қўлласаки, хумордан чиқса, гуноҳини ювса!

Билиб-сезиб турардики, энди оху фиғон чеккани, кўксини пора-пора қилгани, узлатга чекингани билан натижа чиқмас: Суйғуна Зебо ҳам, Мухиддин Камол ҳам, бошқалар ҳам тирилмас! Қолаверса, улар шаҳидлик либосига ўралмишлар ва Оллоҳ дийдорига пок рух ила етишдиларки, нечун юпанмасин, андоғ ўлим — неъмат ва бу ҳаммалари орзуси! Йўқ, синглисидан жудо бўлгани ҳали мағлубият эмас, иншооллох, олдинда зафар кутмақда, шундай экан, нечун паст тушсин, илло улус, жиҳод аҳли эрта-кеч унга умид кўзини тиккан. Нима, пирлари хузурида ичган қасамидан, ёру биродарларига берган ваъдасидан тонсинми? Унақада йигитлик шаъни, орномуси қаро туфроққа қоришмасми?

Нимасини айтасиз, барча Суйғуна Зебо билан Мухиддин Камол ҳар жиҳатдан: малоҳатда ҳам, меҳру оқибатда ҳам, шижоатда ҳам эътибор топганини, ҳатто зафардан кейин улар тўйи, жамийки ошна-кадрдонлар иштирокида, зўр шодиёна билан ўтажагини тўлиб-тошиб таъриф қиларди. Уларга айниқса Гура хотун ҳавасманд эди (қайсидир қуни Махмуд Торобийга маҳзун оҳангда бундай деган: «Афсус, Суйғуна ёшлиги менда йўқ, унингдек бокира эмасман! Бокира бўлсам, никоҳлаб олмақдин чўчимасдингиз!»), улар қовушадиган кунни орзиқиб кутарди, мана шу боис жудолик маликани ҳаммадан кўпроқ қайғуга солган бўлса ажабмас...

Бухоро кўксини доғлаб мотам тутганда Гура хотун қай холга тушганини (ҳатто соч юлиб йиғлаганигача) Махмуд Торобий тасаввур қила оларди. Аммо дастлабки кунлари у таъзия билдирувчилар орасида кўринмагани-

га ажабсинди. Кейин билса, каттиқ куйганидан дардга чалиниб, тўшакка михланиб қолибди. Ниҳоят, ҳол сўрагани келганда ҳам бетоблиги заъфар юзидан билиниб турарди. Бечора, кўнглини қарангки, бош-охир қарога ўралибди, юпка лабларида табассум ўрнида маъюслик ва ғам... Аммо тиниқ хусни-малоҳати эгнида хилвиллаб турган кийимни босиб кетган, қадди қамолдан нозик адо бир ибо, мунисона эҳтиром ёғилар эди. Жозиб ҳаракат билан таъзим бажо келтириб дедики: «Ҳазратим, кўрнамак амаким бир бегуноҳ гулни ҳазон қилгунча маним гуноҳга ботган бошимни кесса бўлмасмиди?!» Малика товушидаги ҳазинлик Оқ бўлма тағ-устини зириллатиб юборгандек туюлди. Қалин киприклариға нам қалқиган султон мунғайиб турар, дарди-ҳолиға шериклик қилаётган бу сулув қисмати ғалвалар билан тўлғин ҳаётиға қай жиҳати биландир туташлиғиға ишонгиси келмасди.

Аммо ҳозир Гура хотун фақат Суйгуна учун ғам-алам чекмаётир, ичини эски армони чўғи ҳам куйдираётир, демак тўлиб-тошиб кетган — юрагини тўқмоқчи бўлса керак. Умуман, дарди нималигини билади: ўзгариб қолгани, икир-чикирлар, алдову қитмирликлар, хушомаду эҳтиромлар домиға илингани, фоний дунё устидан ўз ҳукмини юргизмоқчи бўлаётгани ва ўзидан меҳрини дариг тутаетганидан нолийди. Нахотки? Шундой мотамсаро кунда-я? Аммо бошқа қандоғ арзи бўлиши мумкин? Аёл барибир аёллиғиға боради-да!

— Нимадир демокчисиз чоғи, хоним? — деди у ниҳоят сабри битиб.

— Ҳа, фақат... оғир олмасангиз.

— Сўзланг.

— Эшитибменки, вақти етиб Маҳмуд ялавоч этагини тутар эмишсиз!

— Ё тавба, нечун тутар эканмен Маҳмуд ялавоч этагини? — деди Маҳмуд Торобий, бутунлай пахта тусиға кириб. — Ул қас кимлигини билмайменми?

— Эл ичида гап ётмас... Мен шўрлик сизни ўйлайман, сизнинг умри жонингизни... Маҳмуд ялавоч пихини ёрган номард, омонлик бермас, девор ушлатиб кетгай!

Тирноқ-тирноғиғача сирқираган Маҳмуд Торобий барисини ҳаёлидан кечира бошлади: Маҳмуд ялавоч билан талашиб-тортишгани, натижа чиқаролмагани, тағин

кулай пайт пойлагани, хибсга олингани ва синглиси қутказиб қолгани... Ажабо, ҳар босган қадами жамоага равшан экан-да, йўкса, Гура халигидай тусмол қилишга ҳадди сифмасди. Аммо таънасида бошқа маъно ҳам зухур: Маҳмуд ялавоч билан тил бириктирмоқчи экансиз, хўш, кимнинг фойдасига? Ҳар қанақа ҳолда ҳам у сизни чув тушириб, ўзи қочади, бу ёқда ўзингиз ҳам, сизга ишонган фуқаро ҳам чиркиллаб қолаберади!

Гура хотун, Маҳмуд ялавоч гўрига яна гишт қалаб, бош этган кўйи, имиллаб, оғир-оғир босиб Оқ бўлмани тарк этди: тўпигигача тушган узун кўйлаги таратган нафисона мулоийим шовур анча маҳалгача Маҳмуд Торобийга эшитилиб тургандек бўлди. Ажабо, малика мунча жонхалак, мунча энтикиб сўйламакда: Маҳмуд ялавоч келиб-келиб унинг арпасини хом ўрмагандир?

Ишкилиб, бир синоат борга ўхшайди, ҳар ҳолда бунинутаёзганда... Бир кеч, хуфтонга яқин, қаландар сиёкли бир дехқон сўроқлаб келди. Эшикоға, учрашмасам бўлмас, гуноҳ бўйнингда қолур, дея хархаша қилаётган саркаш меҳмонни изига қайтарган эди. Аммо султон бир баҳонада даҳлизга чикиб, можарога гувоҳ ўтди ва уни ичкарига етаклади. Дехқон, кирчил сурп дастор ўраган, калта сокол кўйган, бўйчан, чўтир киши, ёп-ёруғ бўлмада ўзларидан бўлак зот йўқлигига қаноат ҳосил қилгач, дарҳол муддаога кўчди: «Фақир Маҳмуд ялавоч хуфиясимен!» Киши эҳтиёткорлик билан шивирлаб, тагин ёнверига аланглаб олди ва кўйнидан хат чиқариб узатди. Во ажаб, Маҳмуд ялавоч ўзи билан кўришишга муштоклигини лутфу қарамлар билан изҳор қилган, учрашув куни ва жойини белгилаган эди.

— Таксир, рози бўлсангиз, ул зот ҳузурига сизни ўзим бошлаб борурмен, — деди хуфия, беминнат хизматга суяги йўқлигини билдиришга тиришиб.

Елкаси тиришган Маҳмуд Торобий мулоҳаза қилмай рад жавоби берди. Кўнглида шубҳа ғивирлади. Ажирик, нақд ажирикнинг ўзи бу айвони қийшиқ ҳаёт! Гура хотун оғохлантириши... кейин турки совук хуфия, хушомад оҳанги сингдирилган сирли мактуб... Булар орасида не боғланиш бор? Чиндан Маҳмуд ялавоч, илон ёғи ялаган кас, тузоққа илинтирмоқ тилагидами? Йўғ-е, ахир, ҳалиги куни... не истаса қиларди-ку!

Қиблагох, кечирасиз, бугун Абу Ҳафс теналигига

борасизми? — такаллуф билан сўради остонада кўриниш берган Эрдана кузгун; у Махмуд Торобий ҳаёти тез-тез хавф остида қолаётгани учун ўзини айбдор санар, доим ҳар кадамини кузатишга қаттиқ бел боғлар, аммо эпломас эди.

— Эрдана, бугун мен саройда машғулмен...

Негадир овози ишончсиз, кўнглидагини фош қилгудек даражада маънос янгради, бунчалар диққати ошиб, бўшашиб бораётганига таажжубланди. Эрдана кузгун бо-йиб бўлгач, анчагача кўнгли чучмаллашиб ўтирди. Бирор соатлардан сўнг, мулозимлар кўзини шамғалат қилиб, Оқ бўлмадан узилди-да, гавжум кўча бўйлаб шаҳар ташкарасига, бу кунда эгасиз ва қаровсиз қолган Зумрадбоғ гари шошилди.

Зумрадбоғ мулла Самандар деган бадавлат киши томонидан барпо қилинган бўлиб, замонида сархил олманори, ўригу шафтолиси, гилосу беҳиси билан Бухоро бозорига файз киритган, аттанги, энди тамом кимсасиз ётарди; дарахтлари қуриб-чуриган, йўлакларида ҳазонлар тўшалган, теварақдаги ховли-жойлар тутдек тўкилган, фақат этакроқда тошдан тикланган пасткамроқ шийпонча қакқаймишки, бундай ночорликдан норози каби хўмрайиб боқарди.

Ажаб маҳзунлик туйган Махмуд Торобий ўша тарафга шошилмай судралиб борди ва шийпонча рўпарасидаги айлана суфа четида бафуржа ўтирган, афт-ангориде биллинар-биллимас тажанглик аксланган Махмуд ялавочни кўрди.

— Нечун бу ерни танлаганимни англагандирсиз, ошна? — Махмуд ялавоч қимирламай сўз қотди. — Сиз фаҳми нозик одамсиз, фақат аклингиз ғурурингиздан қолиб келолмас!

Махмуд Торобий саросар: ноиб ёнида ўрнашсами ёки тип-тикка гурунглашсами? Зол банда-ей, гапни ғужала қилиб узокдан бошлаганини... Кўнглига қўл солиб кўрмоқчи-да! Майли, жаврайверсин! Нақлким, тулкидай муғомбир жонивор ҳам ахийри ўз сирини ўзи очганини билмай қоларкан!

— Соғ-омонсиз, менинг шаккок дарвешим? Тажанг бўлаётирсизми, кўйинг, тажанг бўлманг, иккаламизнинг бу кунги ахволимизга ушбу харобот хўп муносиб!..

— Таксир, камина хали кўп нарсани тарозига солиб улгурмадим, — ноиб ёнида охиста чўқди ниҳоят Маҳмуд Торобий. — Шунга карамай биламенки, сиз хаёл қилган ночорлик каминага бегона!

— Умрингиз узок бўлсин, жаноб Адоий! Хўш, хўш?

— Сиз... Нечун бу қадар рухингиз чўкмиш, яъни ўзингиз, ўзлигингизни бунингдек хазонлар салтанатидан изламишсиз? — таассуф билан бош чайқади Маҳмуд Торобий. — Хар қанча ғариблик домида қолганимда ҳам андоғ хоҳишни иштиёқ қилмас эдим.

— Аммо иштиёқ қилмишсиз.

— Сиздан ўтган гумроҳлик туфайли!..

Бехос чиқиб кетди чоғи бу гап оғзидан... ва сукутга чўмди.

Аммо сезмади Маҳмуд ялавоч мийиғида нозик кулганини...

— Билмасмен, ниятингиз недир?

— Сизга яхшилик тиламак!

— Фақат менга тиласангиз... арзимагай!

Элу элат назаридан қолган, бойқушлар ва кузғунлар макон қилиб олган хароботни зимдан кузатиб баттар оғрина бошлаган Маҳмуд Торобий дафъатан Гура хотунни, тунов қуни у Оқ бўлмада куйиб-қуйиниб айтган гапларни хотирлади. Рост, эҳтиёт бўлиши керак, йўқса, бу банда олдига бир боғ похол солиб кетиши тайин! Майли, балки бирор муддаосига қайишар, қачонки халиги талабини қабул қилса!

— Жаноб, ҳаммамиз ҳам хом сут эмган бандалармиз, шу боис чархи каж бошимизда тегирмонтош юргизганда ҳам чидашга мажбурмиз. — Маҳмуд ялавоч шаънига ярашмаган недир одатини ниқоблашга тиришаётгандек эди. — Сизни ҳам озми-кўп тушунамен. Яхши еб, яхши кийгингиз келади, орқангизда бола-чака тўкин-тўқ қолса, нур устига аъло нур!

— Бу бобда сиз билан бахслашганмиз.

— Тўғри, тўғри, лекин... оғиздаги амалга мувофик келмагай, хаётда нуфуз орттирсангиз, бутун бир хазина ихтиёрингизда бўлса, ғулому мулозим имонгизга маҳтал турса, бунинг нимаси ёмон, — суҳбатдоши энсаси қотганига карамай сўзини бемалол давом эттирди Маҳмуд ялавоч. — Ёмон жойи йўқ! Булар таги тоза инсон учун безак! Фақат бунга эришиш йўлини билиш керак, йўли

кўл... Сиз эса... Шайтон йўриғига юрмакдасиз. Тузук, керакли шохга тирмашибсиз, аммо ўша шохни тагидан ўз кўлингиз билан арраламакдасиз.

— Сафсата! — дея шахт билан кўзгалди баходир.

— Ховлиқманг, колганини эшитинг.

— Кифоя, шошмакдамен.

— Чигатой ройига қизиқмайсизми?

— Чигатой не истакда?

— Сизга Бухоро ҳокимлигини тортиқ қилмакчи!

Ана фосиклигу мана фосиқлик: кимсан шайтонфеъл Чигатой, қишда корни кизғанадиган каттол зот, бирдан хотамтойлиги тутиб, муаззам Бухоро салтанатини Махмуд Торобий ихтиёрига кўшқўллаб топширмоқчи бўлибди. Дод дастингдан фалак, Махмуд Торобий султонлик рутбасига эришганидан ҳокон хабардор-ку, аҳли мўмин, соҳиби давронимиз, дея иззатлаб турган бандага ҳокимликни тухфа қилмоқликка хожат борми?!

— Чигатой мурувватида маъни кўрмадим!

Махмуд Торобий зарда қилди ва бугун ёки эрта Бухоро тупроғидан ул туллакнинг думи тугилади, демоқчи ҳам бўлди, аммо ҳозирча тийилишни афзал билди.

— Нечун? Бари ойдек равшан: Чигатой хузурига ханжар яланғочлаб борсангиз найза ё қилич билан жавоб қилгай, унда завол топмоғингиз аниқ, юқуниб борсангиз меҳрини тутгайки, эмин-эркин камолот пиллапоясидан кўтарилурсиз.

— Э, кариндош, бундоғми, ғазавот ўзанини ортга бурмак керакми?

— Ҳа, садағанг кетай, бале!

— Улуснинг умид чироғини ўчирай!

— Улуснинг умид чироғи шундоқ ҳам сўнган!

— Чигатой этагини ўпай!

— Оқил банда эртасини ўйлар!

— Бас, бас қилинг! Андоғ келажакни зулмат чулғасин, гулдирак чалсин! Аттанг, сизу биз эртамизни танимаймиз, тумшуғимиз тагидан нарини кўрмаймиз! Ғафлатдамиз, ғафлатда! Яна минг аттангки, сиздек қудратли биродаримиз, тоғни урса талқон қила оладиган паҳлавонимиз мўғул ноғорасига ўйнамакда, жафокаш халқимиз ёзуғига бул кам эрурми?! Фаним балоси чикора агар уни ўзимиздин чиққан ботир кўлламаса, кўллабдимми, эвоҳ, бу офати азимдир!

Ранг-кути ўчган, кўз ўнги тиниб, қароқиб кетган Маҳмуд Торобий ич-ичида уммон бўлиб тошаётган туйғуларини дўлайиб, бўғилиб-бувраниб, сабрсиэларча баён қилар, руҳи-равишига гўё ўт туташган-у, мисдек қизиган бадани тийиксиз бир титраниш исқанжасида эди. Умрида бунингдек ўзини йўқотганини, бунингдек умидсизлик чоҳига қулаганини, бунингдек қахру ғазабга чулганганини эслолмайди. Аянчли, намунча аянчли бу тақдир, бу хаёт?!

Қачондир Маҳмуд Торобий руҳини занжирдек ўраган мискинликни сабот билан даф эта олди, қўққисдан ханжарини қинидан суғурди-да, қобоклари даҳшатдан кенгайиб кетган Маҳмуд ялавоч ёнига, тақир суфа гирдига ғарчча санчди, сўнг, шийпончани ёнлаб, аллатовур мунғайган мевасиз дарахтларни оралаб, мағриб томон йўлга тушди...

Саккизинчи боб

АРОСАТ БАНДАСИ

Муаззам Оқ бўлмани мунг, нола-надоматлар тутганда ва мисли кўрилмаган бу мотамсаролик аро Маҳмуд Торобий тўрга тушган жондор каби ўзини нари-бери ураётган маҳалда танидан жудо қилинган каллаларни Чиғатойга намойиш қилиш учун олиб келинган эди.

Лашкар бўри оралаган сурувни эслатади, бундаги ҳар бир тирик жон юрак олдирган, ҳар лаҳза таҳликада, қачон ё бўйнимдан, ё биқинимдан тиф еркинман, дея андухга ботганди, ёпирайки, ҳарчанд ҳушёр туришганига карамай, бу кеча ҳам ғазаботчилар кўп аскарни чаваклар кетишди, мана шу кўргиликни ўйлаб қайғуга чўмгани туфайли қонга беланган афтодаҳол каллалар Чиғатойга таскин беролмади.

Тошдек эил сукунат чўқдики, худди юракларни қакшатгудек! Қайси валломат ботиниб ажал хиди анқиб турган бу жимликни буза олур? Ҳатто ўзидан-ўзи хавфсирайдиган, ҳақни чўпчакка, чўпчакни ҳақка йўйиш билан ҳузур қиладиган Чиғатой кўнглини овлаш осонмас. Бунақа вақтда ҳатто баъзан Маҳмуд ялавоч ҳам қош қўяман деб кўз чиқарган. Кейин ўлиб-тирилиб гуноҳини

андаваларган. Ҳозир у кўқарган башираларга ер остидан тикиларкан, юраги орқасига тортиб, нафаси тикилиб қолди. Хар бир қулингни ўзинг асрагил, Яратган эгам!

Худди шу палла сал қуйида иззат-икром билан ўлтирган Оловхон Юсуф маънодор томоқ кирди. Чинни лагандаги қўй этидан олиб оғзига соларкан, кавшаниб гудранди: «Буниси Суйгуна, буниси Мухиддин! Дунё шу экан-да! Жойлари жаннатда бўлсин!» Қачондир зиндондан қочган, пана-пасқамлар, вайронларда ўлаксахўр каби биқиниб яшаган, урина-сурина ҳомийлари паноҳига етиб келган йигит ўлгудек оч эмасми, лўнжини шишириб овқат чайнар, Чигатойга ер остидан, қўрка-пуса нигоҳ юбориб, тезгина ерга тикилар, аммо соҳибни даврон рухига чирок ёқканидан гофил эди. «Офарин, полвон йигит!» — деб илжайди ҳокон, товушини кўтариб; у бу сўзни камдан-кам ҳоллардагина тилга оларди. Дарҳол муддаосини ноибига билдирди ва вақтни бой бермай Тобурни Бухорога элчи қилиб жўнатди...

— Оловхон, — деди ҳокон, Тобур буйруқка жимгина бўйсуниб йўлга тушгач, — сен тузук йигитга ўхшайсан. Билиб қўй, омадинг ўз қўлингда!

Аллақачон Оловхон қорнини тўйғазган, ўзини шумшук ҳаёт ғалваларидан баландда кўра бошлаган, ҳатто абадийлик фароғат оғушига етишгандек, ширин кайфга берилган... Ногоҳ янграган ўқтам товуш ҳаёл қушларини тўзитиб юборди, осмону фалакдан зувва тап-такир ерга тушди, ғамга ботдики: «Рост, омадлиман, лекин бу омад мenden шунақа йироқки! Тақдиримдаги кемтикни даф этиш учун нима қилморим керак, ё раббано!?»

— Қимки мард, Чигатой пешонасини силагай!

— Таксир, фақир қулингизмен, — аранг тўнғиллади Оловхон.

— Тузук, тузук... Ўғлон, Маҳмуд Торобий қалласини ҳам патнисда кўрсам! — Чигатой ҳукм қилдими, ёлвордими, англаш қийин бўлди. — Бу иш қўлингдан келишига ишонаман!

Мана ҳокон нияти... Ёпирай, ахир у — Оловхон Юсуф кўпдан Маҳмуд Торобий изига тушган-ку, султонлик даъвосини қилиб, авомни ўз томонига тозиллик билан оғдириб олган ул бетавфикни бўғизлаб, кўксини ёриб, юрагини суғуриб олмоқчи-ку, юрагини келтириб Алиакбар хожа ал-Бухорий кафтига қўймоқчи-ку! Энди, не

дахшатки, юрагини Алиакбарга тутса, калласини Чигатойга бераркан-да! Бу бедодликдан бино бўладиган гуноҳи азим етти пуштигача куйдирмайдимми? Майли, куйдирсин, аммо хозир... Чигатойга лўндасини айтиши лозим. Тайсалласа ёки дудукланса жони Аршу аълога парвоз килади. Думини ликиллатадиган кимсаларни хоқон жини суймайди. Аммо у ғофилки, Махмуд Торобийни бутун Бухоро елкасида кўтаради, бутун жамоа муҳофаза килади. Кейин ўзи ҳам пихини ёрган: бегона жойда овқатланмайди, бир кеча тунаган манзилига қайтиб йўламайди, тўралардан ошна орттиришни истамайди, аммо катта-кичikka бир хил муомалада, мол-дунёга хавасманд эмас...

– Нечун жимсан, йигит?

Вазият калтислигини теравроқ хис этди Оловхон Юсуф ва Алиакбарга берган ваъдасини тагин эслади. Қанчалар аянчли, таққирона юмушга азму қарор этмиш! Разилона, ха, ха, разилона! Тавба, бу фалончи юраги, деса қайси сўкир ишонади?! Ярамагур хожа, бағритош нокас, уни нима қиларкан денг-а, саройни топтаган, хар сўзи қонун бўлган эрини ерлаган манжалақи Гурага тақдим этаркан, эвазига Гура ўзини... хей, фалак, ўша ошиғи мубталога бағишлайди. Бундан чиқадики, Гура Махмуд Торобийдан гинадор! Алами шунчалар каттиқ эканми, кийратилган юракка тикилиб (ёпирай, тикилиб-а), хумордан чиқишга иштиёқманд бўлса! Гура-си тушмагур ожизлигига борибди, анови суллох-чи, уни нима жин чалдийкин?! Бетавфик бениҳоя паст кетмиш, аммо у... Йўк, хожа кирган йўлга кирмайди, эрақчасига иш тутади. Яхшиси, Чигатой билан тил топишади. Нақлким, минг пайғамбардан бир Худо афзал!

Кейинги кунларда қароргоҳ қонга ботганини, олдинда каттол ажал интиғу интизор кутаётганини, ўтовда ва Зумрадбоғда Махмуд Торобий билан дийдорлашиб кўнгли кўмирдек қора бўлганини ўзича муҳокама этаётган ноиб ўзига тикандек санчилган нигоҳни туйди-да, бехос сергак тортиди.

– Хоқоним, — деди у анчадан кейин, — Оловхон тантилар сиртлони эрур, иншооллох, ишончингизни оқлагай!

Ноибини диққат билан тинглаган Чигатой алланечук сабрсиэланган кўйи яна ковоқ уйди. Тубсиз қорачикла-

рида ғазабга ўхшаш нарса йилтирарди. Шаксиз, ўнғай-сиз ҳолда ер сузиб ўлтирган навкирон меҳмоннинг ўзидан гап эшитгиси келаётгани англашилди.

— Ўғлон, эшитгандирсан, Бурҳон қувилмиш, — деди Чигатой ҳолатини заррача ўзгартирмай.

— Эшитдим, — деди Оловхон бирдан дадиллашиб.

— Ҳа, балли, мен тузимизни еб тузлугимизга туфурган ул бадбахт ўрнига сендан муносиброқ азаматни кўрмаётирман. Фикримни англадингми?

— Англадим, оламшаноҳ.

— Гап орамизда қолсин, ҳатто Алиакбар ҳам билмаслиги керак.

Кўнгли алланечук равшан тортган ва ажиб орзуларга ғарқ бўлган Оловхон Юсуф ўрнидан шаҳт туриб, ҳаяжонини яширолмай, пешонаси ерга теккудек ҳолда букилди. Аҳли жаҳон суқини кўзғайдиган Бухоро тожу тахти хавоси сув кўрмасдан этигини ечаверадиған йигитни шунчалар энтиктириб юбордики, анчагача ўзига кслолмади. Таъзим устига таъзим килди. Аммо бундан бир неча кун муқаддам Чигатой билан Алиакбар ўртасида ҳам худди шундай суҳбат кечгани, хокон хожага Бухоро мулкини туҳфа қилишга ваъда берганини билмасди.

Қодир эгам, адолат бор экан-ку дунёда! Ҳумо қуши бошига қўнадиганга ўхшайди. Бунинг учун ўзи... жидду жаҳд кўрғазипи, эҳтиёткор бўлиши, ётиб қолгунча отиб қолиши керак. Қизиқ, отаси бефаҳм одамдики, ўғлим, ёдингда тут, подшоҳларга иложи борича яқин юрма, ҳам жонингдан, ҳам ор-номусингдан ажраласан, дея насихат қиларди. Бекор экан бу гап, рост-да, ҳукмронлар кўнглини топмай орзу-ҳавасга қандоғ эришиш мумкин?! Шукр, энди ошиғи олчи, энди давру даврон суриш Маҳмуд Торобийга насиб этмас, уни ўз қўли билан гум қилур! Шу билан ғазавот абас!

Соҳиби даврон олқишларига кўмилган Оловхон Юсуф хуш-хандон ҳолда Маҳмуд ялавоч ўтовига қайтди. Гоҳо хушнуд, гоҳо тажанг ноиб билан сахаргача тўйиб майхўрлик қилди, ноибдан шунча кўп насихат эшитдики, агар уларга амал қилса, чиндан ҳам дунёдаги энг омадли одамга айланарди. Ниҳоят, эрталаб Бухоро сари лўқиллаб жўнаркан, боши ғувиллар, бад хаёлларга борар, нечукким, жисму жонини осмону фалакларга сайр қилдирган кечаги ҳавасларидан асар ҳам қолмаганди. Нима,

қўйинини пуч ёнғокқа тўлдиришдими? Йўғ-э, кимсан Чигатой ўзи юзига тик бокиб ваъда берди-ку!

Иншооллох, эрта-индин Бухоро кўли остида бўлгай, савдойи ва ховликма Махмуд Торобийга буюрадигани — қаро туфрок! Эрта ёки кеч шахристоннинг фарахбахш кўчаларидан гоҳ ок отда, гоҳ саманда, гоҳ тўриқда виқор тўкиб, катта-кичик юрагига тахлика ва ҳасад солиб ўтишлари аниқ, эх-хе, хобгоҳи муборак бўлмиш арқ ичқари-ташқарисини шунақа безардики, кўрган ақлу хушидан ажралиб қоларди. Оллох шунини раво кўрибдими, шундоқ қиларди-да! Душманлари бир куйсин, бир куйсинки!

Лекин, надоматлар бўлғайким, Бухоро бугун ночор аҳволда, тўкин-сочин ва саодатли ҳаёти билан мағрибдан машриққа қадар донг таратган шаҳар аҳволига бу кунда маймунлар йиғларди. Очлик авж ола бошлаган, қаҳатчиликнинг даҳшатли жазавасини даф этиш учун Махмуд Торобий таркатаётган ғалла урвоқ ҳам бўлмас, майдонлар ва маҳалла-қўйларда оғзидан сўлақайи кела-кела сулайиб ётганлар, жон таслим қилиб чўзилиб қолганлар ҳисобига етиш қийин эди.

Эртанги кундан интизорлик билан недир яхшилик кутаётган Бухоро кун сайин худосини танимайдиган қаланғи-қасанғилар уясига айланиб бораётгани айниқса аламли эди. Шаҳар қиёфасини йўқотган, кадри, обрў-иззатидан тонган, искович итларни ҳам бир чўқишда қочирадиган синчи-айғокчилар билан топишиб олган. Ҳатто неча кундан бери Оловхон Юсуф изидан саҳту сумбати совуқ ургандек қуришиб кетган бир олакўз дарвеш ўрмалайди. Ҳой, кимсан, изимда нима қилиб юрибсан деёлмас! Ҳоқон ёки ноиб салла ўрнида тап тортмай каллани сапчадек узиб келадиган ўша искиртлардан бирортасига имо қилиб қўйса кифоя-да, амал-ку амал, жонидан ҳам айрилади.

Тоғу тахт ҳаваси, ох, нақадар тотли, нақадар сирли экан: дилнинг нозик пардаларини навозиш ила чертиб-чертиб кўяди. Ажаб наволар оғушида энтиқади, фиғон чекади, лекин ширин-ширин тўлғанаётган маҳалда кўксига яна нимадир ўзгача ёнади, бу — Сузук ишқи! Эҳ, шу дамгача билмабди, муҳаббатнинг телба-тесқари кўчалари борлигини, бу кўчалар одамзотни далли-демона қилиб, ёкавайрон айлаб, мутелик балосига гирифтор этажагини! Йигит жони бу кунда ночор қушқим, нозу таманно-

си билан борлиққа ўт ёқишга қодир санам ҳузурига ҳар лаҳза учади, аммо ҳар гал висол лаззатидан бенасиб қайтади. Лекин Сузук билан давру даврон сурмай ёруғ дунёдан кетишини тасаввурига сиғдиролмайдди. Қаёқдан ҳам учратди ўша офатижонни? Кунлари нақадар осуда эди. Қари отаси паноҳида ўз ғами, ўз ташвиши билан андармон яшарди. Ўша пари-пайкарни кўргандан кейин уйқуси қочди, еган-ичгани захарга айланди. Сузук, дея тинимсиз оҳ уради узун тунлари, охидан олов ўрлайди кўкка. Сузук йўк, Сузуккинаси гўё фаришта каби Аршу аълога парвоз қилган. Паривашни бугун-эрта бир кўрмаса ўлади, нақд ўлибгина қолади. Аммо Алиакбар хонадонига қадам босиш осон эмас, мабодо юқуниб борган тақдирда ҳам... Сузук билан икки оғиз суҳбатлашмоқ мушкул, негаки дархол ёнида хожа ҳозир бўлади, шартни қачон адо этурсан, галварс, дея буровга ола бошлайди. Бўлгани бўлди, малакни сўроқлаб боргай... Яна ҳам ўртанган Оловхон Юсуф Бухорода маълум ва машҳур хожа Исмоил мақбараси яқинида жойлашган Маржонак маҳалласини мўлжал олиб йўртди. Таваккал-да! Балки Сузук ҳам тўрт кўз билан қутаётгандир, ахир, Оловхон хушсурат, жонон йигит, касби-қори чўрилигу хусни-малоҳатда эса тенгсиз бўлган қиз юрагига аллақачон чўғ ташлаган...

Замон оғир эмасми, ҳар қанча ботирлигига қарамай, Оловхон Юсуф ҳуда-беҳуда шаҳар санғигани чўчийди. Негаки ит ҳам, бит ҳам йўлда тўхтатади, тафтиш қиладди, хай-хай демаса элтиб зиндонга ҳам тикади. Тағин лўп этиб рўпарасидан ёру биродари чиқиб қолаберади. Ҳатто бир гал бозорда отаси Зор Жаҳон билан тўқнашиб кетди. Билмаганга солди ўзини ва чиппа бурилиб қочди.

Тавба, бутун аҳли Тороб Бухорога кўчиб келганми? Анқо уруғидан курук қолгандек, ховлиқишиб, сурон солишиб, тўда-тўда юришибди-я. Кўпи шамшир ўрнида таёқ, болта ўрнида тўқмоқ, найза ўрнида ўроғу паншаха кўтариб олганки, мана шунисига қуясан. Қаламуш овлагани бораётгирсан-а, баччағарлар! Лекин, қойилки, юртда бағри яра, дили кемтик, аламзада одам бехисоб экан, улар Сулаймон тоғини ҳам йиқишга қодирдек, мислсиз қуч бўлиб оқиб келишарди Маҳмуд Торобий ёнига. Ноқас Чигатой жавраганича бор: улус ичида томир отиб улгурган сарқардани йўқотмай туриб, жиҳод тўлқинини

босиб бўлмас. Аммо даф этиш... айтишадик, бориб турган дев, на қиличга бўй бергай, на оғуга!

Оловхон Юсуф кўп кузатган: Маҳмуд Торобий хилватда танҳо ўй суриш, танҳо шаҳар кезиш, бозорда, маҳалла-қўйда ғарибу ғурабо билан гурунг куриш, етим-есир арзини тинглашга мойил, аммо кейинги вақтларда ёлғиз далли-девона юрадиган одатини ташлаган, аниқроғи, бу одатдан воз кечишга мажбур қилинган. Энди у якка, пиёда эмас, Эрдана қузғун ёки Жўра говбош бошлиқ соқчилар ихотасида, юлдузни кўзлайдиган саман отда сайрга чиқади.

Маҳмуд Торобий кўчаларда тикин пайдо қилган издиҳомни ёриб илгарилагани сайин куч-қувватга тўлиб, шерланиб, хотиржам чехраси нурланиб боради, гўё у қайғу-аламдан фориғ бўлишга қасдланган одамлардан чимдим-чимдим ғайрат, заковат, меҳру муҳаббат йиғиб юрагига жойлайди. Мана шулар ҳаммаси бул зот жони эрур, бир эмас, туман-туман жони бўлган одамдан ажал етти тош нарига қочади-да, деган хаёлни қилади Оловхон Юсуф, ўз-ўзидан бўғиларкан.

Баъзан у, шаҳарнинг алғов-далғов хаёти, хусусан, жонсарак башараларга тоқат қилолмай саҳро бағрига улоқиб кетар, бир кунимга ярагай деб қачонлардир якин-орадаги жарликда қўнқайтириб ясагани — омонат қапада, очликдан қақшаб, Сузук дардида ўртаниб, дилдираб тунарди. Қайсидир куни эрталаб капани тарк этаётиб, жар бошида бир нечта эшак кўрди, уларда қулоқ-бурни текислаб кесилган бандалар тескари миндирилган бўлиб, оху нолаларига чидаб бўлмас эди. Дикқат қилиб Тобурни таниди ва нақд эсхонаси чиқаёди. Феъли бузук Маҳмуд Торобий қитмирлиги бу, деган мулоҳазага борди. Ғалвирсоздан чиққан султон ўзини от думига бойлатиб, даштга ҳайдатиб юбормокчи бўлганини хотирлаб, аламига алам қўшилди. Яхши ҳамки ўшанда Алиакбар хожа ал-Бухорий гумашталари қўллаб юборишди, йўкса, ким билади, чиндан ҳам шўри қурирмиди, лошини аллақачон қузғунлар хомталаш қилармиди...

Ўшанда, эҳ, нимасини айтасиз, ғойибона бир тарзда, қайғу-ситамага кўмилганча, Сузуккиnasi билан видолашди, дийдор маҳшарда қолганига ҳам имон ўгирганди, йўк, кейин бахти қулиб боқди, ахир, хали туз-насибаси узилмаган экан, мана, энди ушбу масъуд онда йўлига интизор термилган санам оғушига шошилмақда.

Дарвоза олдида бадковок фулом йўлини тўсди.

— Э-э, нима, кўздан қолдингми, мараз Ходи?

— Хожам йўқлар, — пинак бузмади фулом.

— Бўлмасалар кутамен, зарур юмушим бор.

Шўрлик бичилган-да, бунақа бахти қаро касдан ҳеч вақт ёруғлик чикмас, учраган одамга хусумати бордек дағал муомала қилади, иложини топсаки, еб-ғажиб ташласа!

Паст тушини истамаган Оловхон Юсуф шундай фикрлар оғушида шахт билан олға босди. Кўзи эса олмакесак терарди, меҳмонхонага кираётиб ичкари ҳовлидан чиқиб келган, каттагина тугунча кўтариб олган Сузукни кўриб қолди. Лағча чўғ теккандек юраги шунақа жизилладики! Зум ичида малак айвондан ўтиб қайсидир хонага кирди, ҳаял ўтмай қайтиб чикди. Остонада мўлтираб турган Оловхон аста йўталди. Зипиллаб бораётган кизгина саросималаниб тўхтади. Қароқларида сирли хайиқиш, эзгинлик! Тикилиши бирам муниски, жон қушини нақд тутқун айлағай!

— Сузук, жоним! — шивирлади йигит, бутун борлиғи титраниб.

Аммо эндигина ўн гулидан бир гули очила бошлаган санам сукутда, гунча дудокларида гина, гинаки, зилзамбил таъна билан коришиқ! Тавба, не бўлди, нечун бундай бегонасираб, араз-ўраз билан қаршиламақда! Ахир, хамиша атрофида айланиб-ўргиларди-ку!

— Нечун ғамгинсен, қувончим?

Узун-узун қайрилма киприқлар хушламайгина хорғин пирпираши жавоб бўлиб қайтди, бундан йигит бир хил оғринди. Аммо дилидаги ташналик умидни сўндирмасликка даъват этарди.

— Шомда ўша жойда, боғ этагида интизор кутамен!

Энди киприқлар елпуғичдек майингина эгилиб рад жавоби беришди.

— Нечун? Қийнама одамни бунча, Сузук!

— Акажон, мен шўрликни сиз қийнаманг!

Хайрият, ахийри қирмизи лаблар ийманиш ила сўз айтмакка жазм этмиш, фақат, хайхот, чиннидек жарангдор товушдаги сезилар-сезилмас таъна-пичинг не савдодан далолат?! Нахотки қаҳрга учрамиш? Қайси гуноҳи эвазига?

— Сени асло қийнамасмен, сенга жонимни нисор қилурмен.

Малак нигоҳида хануз теран маъюслик ва дарду хас-рат хукмрон. Нечунким шу дамгача инон-ихтиёри нелигини билмаган, энди эса туйкус кўнгли хур эканини фаҳмлаб қолгандек бир ҳолда эди.

- Сиз аросат бандаси, — деди у дафъатан.
- Англамадим, — таажжубланди Оловхон.
- Сиз мулки жонни қиморга тикмишсиз.
- Сузук, бу не деганинг?
- Қонга беланган мухаббат мухаббатми?

Юрагида бир сиркираш туйган Оловхон Юсуф рўпарасида сарв мисол қад ростлаган, атлас кўйлаги устидан кийилган кизил бахмал нимчаси таранг тортиб турган кўкси аста-аста кўтарилиб тушаётган Сузуkning нақш олмадек таранг юзига шубхаланиб термилди.

- Жоним, Сузук, сен... фақирга зуғум қиласен!
- Эшитибмен барини!
- Хўш?
- Раҳму шафқат не, ёвузлик не, англадинг.
- Булар ўту сув каби...
- Алар бир вақтда бир дилга сиғарми?
- Сиғмас,
- Аммо сиз сиғдирибсиз!
- Бунга фақир қурби етмас!
- Сиз... чап қўлингизда гул, ўнг қўлингизда ханжар! — Сузук қарокларида ёш айланди. — Ханжар кимга аталганини билдим. Нахотки ул зот шундок жазога лойиқ? Гуноҳи элни ҳамма нарсадан мосуво қилган қузғунлар билан чиқиша олмаганими? Сиз уни панада чавақлайсиз, бовуридан иссиқ юрагини суғуриб олиб хожага такдим этасиз. Хожа учун мукофот тайёр! Сиз учун ҳам! Хожа маним ихтиёримни сизга берган, мен шўрлик қонга бўялган мухаббат бўйидан маст бўлиб, оғушингизга киришим керак.

— Эсдин ажрабсен, Сузук! — дея олди Оловхон қулт ютиниб.

— Балки... Аммо сиз бошқа келманг бу даргоҳга!

Қайнок ёшлардан кўкси хўл бўлган Сузук, оғир-оғир хўрсинишлар ила, ичкари ховли сари ошиқди. «Сузук, жоним!» — дея Оловхон нолиш қилди, аммо ноласи дунёдан совиб, алам-армон ва ўқинчга кўмилган малак кулоғига етиб бормади. Шўрлик йигит карахт ҳолда мунгайиб қолди. Нимадир бутун борлигини сим-сим ўртаб юбораётганди. Қай махалдир шитоб яқинлашган кадам

товушини эшитиб хушига келди. Хеч нарса кўрмаган- билмаган каби, уй соҳиби Алиакбар билан кучоклашиб кўришиди...

Тўққизинчи боб

ЭЪТИҚОД ЗУЛФИҚОРИ

Абу Ҳафс тепалигидаги қароргоҳ бугун тонгда ўзгача иштиёк билан уйғонди. Бутун атрофни ғала-ғовур тутган, еру кўк титранишда... Лашкар бир неча бўлакка бўлинган эди. Аввалдан келишиб олишганига кўра, чап қанотни Наврўзбек, ўнг қанотни Алп Хомуш, марказни Хур Қийғир бошқариши лозим. Кичкина Қийғир алоҳида ҳаракатда бўладиган камончилар дастасига сардор қилиб тайинланган, Нусрат Ҳожиб эса найзабоз пиёдаларни бошлаб боради. Махмуд Торобий ўзи ўрта қўшин илғорида шижоат кўрсатадиган бўлди. Захира дасталар Шамсиддин Махбубий билан шайх Иброҳим ихтиёрида қолди.

Қуёш ҳали ётоғидан мўраламай, жиҳод лашкари ана шу тартибда кенг майдонда сафга тизилди. Дубулға-жиба кийган, белидаги камарга тилла бандли қилич оingan Махмуд Торобий гижинглаган саман отини йўрттирганча нарибери бориб келди-да, эгарда ғоз турганча, дўриллаган товушда ваъз айтди:

— Азизларим, сиз ислом лашкарисиз, сиз ота-боболардан мерос қолган тупроғингизни бало-қазолардан тозалаш, эркингизни ва эртангизни тоабат қутқариб қолиш учун кўлингизга қурол олдингиз. Сиз Яратган эгам кўмагига суяниб жиҳодга кўтарилдингиз. Илойим рост бўлсин журъатингиз, букилмас шавкатингиз!

— Илоё, илоё! Ғазавот, ғазавот! — гувиллади бутун қароргоҳ.

— Қонга қон, жонга жон олишга тайёр турган бовурларим, сиз ҳам одам қатори яшашга ҳақлисиз, лекин эркингиздан мосуво қилишган, қайтариб беришни сира-сира исташмайди, шундай экан, зўр билан қайтариб олишга мажбурмиз, — Махмуд Торобий қора кўзлар ўзига умид ва ишонч билан тикилаётганини сезиб яна ҳам рухланди. — Ёв кучли, макқор ва дарғазаб, лекин энди у хеч қандай йўл билан бизни кўрkitолмайди. Биз ўзи-

миз бўйинга олдик шаҳидликни ва хайикмай шиор қилдикки: ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!

Қадди-басти ва қиёфасида ажаб улуғворлик, қатъият ва ишонч зухурланган навкирон султон даъвати ва мулоҳазаларидан қувват олган лашкар осмону фалакни бошига кўтариб мағрурона хайқирди:

— Биз ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!

— Ғазавот!..

— Ўлган шаҳид, ўлдирган ғозий!

Қачонлардир иймон ҳам, рух ҳам, тан ҳам ҳур бўлишини башорат айлаган шайхул-машойих Абу Ҳафс жанобларининг табаррук арвоҳи билан сарафроз тепалик этагидаги майдон узра бу сўзлар бир неча марта устивор жаранглади. Ғазавотчилар юрагидаги чексиз алам ва нафрат бирлаша-бирлаша гулдирак бўлиб янграётгандек, еру кўкни қоплаб олаётгандек эди. Ниҳоят наъралар тинди, яхши билан ёмонни ажратиш, хакни ҳимоялашу ноҳақни даф этишга қаслланган мўминлар садоқатидан кўнгли тўлган султон қўлини кўксига қўйганча деди:

— Энди пирларимиз оқ фотиҳа беришсин!

Баралла наъра тортаётган лашкарга меҳри ийиб тикилаётган, қачонлардир Малик Санжар билан биргаликда кечирган масъуд кунларини хотирлаб руҳи кўтарилаётган шайх Иброҳим қизил жийрон отини ниқтаб олдинга чиқди.

— Илоё, Тангри ёди, Мухаммад эътиқоди, ҳазрати Али шери Худо зулфиқори йўлдошингиз бўлсин, — дея у дуога қўл очди. — Илоё, ғаним қирилсин, ғаним боши янчилсин, сиз ғозий қолгайсиз!

— Кўзим қароклари, сиз энди авом эмассиз, лашкари музаффарсиз, — шайхдан кейин Шамсиддин Махбубий илгари ўтди, гижинглаётган бедов устида ҳазрат адл ўтирар, тўладан келган буғдойранг юзидан ажиб нур ёғиларди. — Лашкари музаффар қўркув деган қабоҳатдин, ҳасад деган балодин, манманлик иллатидин йирок бўлмағи лозим. Айрилсангиз айик ёйди, бўлинсангиз бўри! Бирлашинг, азиэларим, бирлашинг! Агар минг қилични бир жойга урсангиз тоғ ҳам дош беролмагай! Шуни билингики, Чиғатой тоғ эмас, у бор-йўғи бир қалхат, ани патлаш сиз билан бизнинг илкимизда!

— Чиғатойни патлаймиз, Чиғатойни!

— Иншооллох, Тангри ёрингиз бўлгай! Овми-и-ини!

– Овми-и-инн!..

Майдонда бир оз осойишталик чўккандан кейин Махмуд Торобий дўриллаган товушда амр килди: «От кўйинг энди ёғий устига!» Ҳаммадан аввал Зор Жаҳон етовидаги йўл бошловчилар дастаси гуриллаб кўзгалди. Даста аъзолари учқур тулпорларда мағрур боришарди, улар Мўйин темиртак биродарлари билан меҳрини бериб ясаган филофсиз киличларни бошлари узра кўтариб, муттасил «Ғазавот!» дея кичкиришарди. Табаррук сўзни олдинда мардона елаётган Зор Жаҳон ҳам узлуксиз такрорларди, эгарда мардона кўниб, эгар қошига ярим ой ва юлдуз акс эттирилган яшил байрокни жипс ушлаб олган эди. Ҳадемай чап қанот суворийлари ҳам пиёдаларни эргаштириб илгари босди. Бу кўшин олдида Наврўз полвон борар, алп йигит юзида халитданок Улуғ мухорабада кечадиган даҳшатлар акс этгандек эди. Ана-мана ўнг қанот шовкин-сурон билан олға ташланди. Сардор Алп Хомуш жийрон кашкаси, кон хидини сезгандек, асабий пишкирганча, тўёғидан ўт сачратиб йўрғаларди. Киёфасида недир шахт, недир маъюслик зухурланган Алп Хомуш ҳар замонда оти бўйнига уриб-уриб кўяди. Кўшин важоҳатидаги қатъиятдан у мамнун эди. Навбат марказга етганда Махмуд Торобий чидолмай кийкирди: «Ёху, қани, бос, қуюн бўл!» Бирдан Хур Қийғир бедовини камчилади. Сўнг марказ кўчди, орқадан захирадагилар силжиди, султон отини чоптириб гох илгарига, гох орқага ўтарди. Баъзан у Шамсиддин Маҳбубий сари яқинлашар, унга эҳтиёткорлик билан нималарнидир уқтирарди.

Тош келса кемириб, сув келса симириб кетишга ҳозир ру нозир лашкар мисли кўрилмаган жидду жаҳд билан, жиҳоди олийга астойдил бел боғлаганини намойиш этган холда, поёнсиз йўл танобини тортиб илгарилайверди...

Бухоро куёши ярим қулоч чамаси кўтарилди. Ёз охирлаган, сунбула кирган бўлса ҳам эрталабдан ҳаво дим, беҳудуд чўл дов-дарахти, парранда ва даррандаси, пастбаланд тепаликлари ва бетакрор барханларини бағрига босганча лоҳас мудрарди.

Мана энди чўл ичкарисида, шаҳардан тахминан саккиз-ўн чакиримча нарида, шарқ томондаги шўра-юлғун билан қопланган сайхонликда икки лашкар бир-бирини ғажиб ташлаш учун рўпарама-рўпара турарди.

Гура, бағри яра Гура махобатли бўлмада туролмай қолди, юмшоқкина кўрпача баданига тошдек ботиб, ганчкорий деворлар чор тарафдан торая келиб, вужудини исканжага олаётгандек эди. Юраги тубига чўккан аламга ҳеч нарса таскин беролмасди. Ахийри, битта-битта босиб ташқарига чикди, тўлин ой ёвдусига беланган олам ҳам шикаста рухига юк бўлиб тушгандек туюлди. Зинадан шошилмай пастлаб, йўлка бўйлаб ҳовли ўртасидаги гулзор сари юрди ва сафсару атиргул, райхону жамбил бўйини туйиб шивирлади: «Ростми, ростми ул пахлавон юрагига бошқоронғи бўлганим!? Ахир бу телбалик эмасми? Уша кунни Алиакбарга не деб алжирадим? Куйганим туфайлими ёки аламдан, тавба?» Ғамзада Гура райхон шахчасини синдириб олди, бу кўхна очунда на бир қувончи, на бир илинжи қолганини ўйлаган кўйи, яна ҳам куйирокқа энди...

Эсида, бир неча кун бурун Махмуд Тиробийдан хуфия мактуб олиб, бир қувонди, бир эсанкиради. Бовури тош йигит неларни битдийкин? Анчагача ўзига келолмай, ниҳоят, уни Моҳигулга ўқитди.

«Мухтарама малика, умр яшин ёниб-ўчгани кадар қисқадир. Ани шарафга чулғамак ўз азмингда эрур. Сен, имкон топсанг, аввал жоҳилиятдин кечгил ва ёлғиз Оллоҳга таслимият йўриғини тутгил. Ло илоҳа иллаллоҳ, Мухаммадур расулиллоҳ! Ушбу калима қону жонингга сингарми? Агар шу ҳол рўй берса, иншооллоҳ, қаноат топурсен, Оллоҳ сени мағфират қилгай ва ҳар нимаки армонинг бўлса ушатгай!»

Ажабо, хатда бир сеҳр бор эдики, ўшанда малика бор-йўғини унутган, шуурини ёруғ бир нур чулғаганини хис этган, паришонҳол ўтириб қолган эди. Жоҳилиятдан кечиш... Ёлғиз Оллоҳга таслимият... Не муддаода баҳодир? Агар мўминалик ила ботининг ва зоҳирингни безасанг шунда сени ҳифзу ҳимоятимга олурман, шунда арзу холинг ва нолишларингга қулоқ тутурман, демакчи шекилли?! Бинобарин, аждодлари ўн етти қатламла кўкка эгалик қилувчи тангри Улгенга, ер ости мамлакатини бошқарувчи даҳшатли илоҳ Эрликка сиғиниб келишган, энди у булардан кечиши, ўзини ҳеч бир шериғи бўлмаган Парвардигор паноҳига олиши керак. Агар шундай қилса кўпдан жисми-жонини оғритиб келаётган азоблардан қутуладими, армони ушаладими?

Ўзини икки ўт ўртасида кўрган Гура беихтиёр райхон шохчасини эзғилаб, шошилмай ва паришонхол илгарилади. «Майли, тобе бўлгум, тобе бўлгум!» Алланечук хаприкиб кетган аёл оғир хўрсинди, кейин эса... рухи ёришди. Гўё рухига нур тушгандек бўлди.

Тўлин ой ўз ёнига қоврилаётган аёлни маънос кузатарди, аёл зоркиши туганмас бир қайғу билан қоришиқлигини гўё у биларди, ожиза жонга — Оллоҳ ва Унинг расулига умид боғлаётган маъсума хилқатга жимгина ҳамдardлик изҳор этаётгандек эди. Тун бу қадар осудалигидан, ой эса бу осудаликка ошифта эканлигидан Гура хотун хайратга келди ва бир лаҳза бўлсин ташвишларни ўзидан қувди. Наҳотки бир чимдимгина таскин топиш мумкин эмас бу мўъжизавий лаҳзалардан? Хаёл эс-хушини қаёқларгадир олиб кетгани сабабли уч пахсали девордан кимдир тозидек чаккон ошиб ўтганини билмай қолди. Шип-шип қадам товушларидан ногоҳ хушини ўнглади. Гулзор четида бахайбат шарпа пайдо бўлди. Ой нури келишган-узун қадду комат, кенг-кенг елкалар ва хумдек бошни ғира-шира ёритди.

— Хой, инсмисан, жинсмисан, сазо бер?

— Инс ҳам, жинс ҳам эмасмен, факир Махмуд Торобиймен!..

Вой, тавба, сизмисиз? Бемахалда қандай шамол учирди, ҳазратим? — Гура кўркуви тарқаб, овози ипақдек эшилди. — Кўзларимга ишонмасмен!

Махмуд Торобий юзи ойга тескари, шундай бўлса ҳам Гура карокларидаги шиддаткор ёлқинни беҳос илғади, бу ўзига азалдан таниш ёлқин эмасми, кўкси беихтиёр енгилгина симиллаб, бутун жисми-жонини бир интиклик камраб олди. Шаксиз, аёлдаги ногоҳоний ўртанишни Махмуд баходир сезмасдан қолмади, бемахал келишига сабаб бўлган нарсани билдириб қўйиш учун чоғланиб, бир қадам олға босди. Аммо тили айланмасди.

Кеч келибсиз, бунақа... чўчимай... Бир миннатингиз бордир? — деди Гура нечукким бир хузур туйиб ва беҳос хаёлидан кечдиким: «Ло илоҳа иллаллоҳ, Муҳаммадур расулиллоҳ! Кошки мўмина бўлсам, мутлак олий зот бўлмиш Оллоҳ билан топилсам!...»

Тирнокча ҳам миннатим йўқ, аммо икрорим бор, — илжайди Махмуд Торобий, Гура қўлидаги райхон шохчасига бир қараб оларкан. — Фақат хафа бўлманг тўғриси сўзласам, Яратган эгам буюрди.

— Сиз султонсиэ, хар нарсага хаддингиз сиғур, — енгил хўрсинди Гура, ой ёруғида киприклари елпигичдек елпиниб. — Думига аркон боғланган чўгир йўллаганингизда хафа бўлмадим, энди... Эшитай-чи!

— Не дединг, Гура? Англамадим! — деди султон ажабсиниб.

— Энди ўзингизни гўлликка соласиз.

— Гапни гужала қилма, Гура!

— Хўп, жоним билан. Қани, сўйланг.

Сокин тунда, ой ёритган гулзор ичида паришонҳол турган малак ғамзаси, қалин киприклар паноҳидаги қароқлар сеҳри, таранг ёнокларни босқин қилган гажаклар малоҳати Махмуд Торобий хушини ўғирлаган, илло кўнглига беадад ғулғула, айни дамда эзгинлик солган эди. Оҳ, деди йигит ичида, бунда райҳон таровати, жамбил бўйи, гулираёно истиғноси жам... Нозланиши, димоғу фироғи, таманноси ўзига ярашиғли! Наҳотки, хажрида куйиб, интизорликда ўтади бу дунёдан?!

— Гура, малагим, неча кунки, сен кўзимга Субуха бўлиб кўринасен, хаёлимга Субуха бўлиб кирасен, сувратинг хам, сийратинг хам, Худо хақи, Субуханики! — Махмуд Торобий вужудига азоб бераётган ярани ўз қўли билан ситиб юборди гўё. — Аммо сени бағримга тортай десам... Во ажабо, ўртада бир нур устун каби кўндаланг тунсур!

Шўрлик Гура ўзини йигит кўйнида тасаввур қилиб энтикди...

— Ё, раб, фахми ожизимча, сен бошқоронғи камина юрагига! — таассуф аралаш хитоб қилди Махмуд Торобий. — Ани юлиб олиб сенга тутказмакдан сира кўркмасмен! Бошқа нарсадан чўчиймен: камина анга Оллоҳ ишқини жойлаганмен, ани жувонмарг қилмасменми?

Энди ой анча куйига энган, ховлини дарахтлар кўланқаси коплаган, анча куюқлашган зулмат пардаси аро Махмуд Торобий гоҳ кўринар, гоҳо кўринмасди. Тахта бўлиб қолган Гура гўё тушга фарқ, осмону фалакнинг қайсидир бурчида муаллақ сузарди. Рўпарасидаги мана бу кимса эса шаксиз ягона Тангри элчиси, йўқса, халиги гапларни қайдан билади?!

Тавба, нималар бўлди ўзи, ўша куни Моҳигул чўгир етаклаб келди, жон-пони чиқиб кетган Гура хотун чексиз ғамга ботди, ахир, чиндан хам армони алам ва кайғуга

айланганди. Қадрига йиғлади, зору зор йиғлади, сўнг қадри тоғ қадар баландлигини ана-мана манмансираб қолган султонга билдириб қўйишга қасдланди. Алиакбар хожа ал-Бухорий ҳозир бўлган захоти эзила-эзила ҳасрат қилди: «Розиман шартингизга, мен юрагини суғуриб олурман!» Ана шунда Алиакбар хурсандчилигидан қафтларини бир-бирига ишқалаб сўйланди: «Билурсизми, сиз менга қасоскор хотин Ҳиндни¹ эслатаётирсиз!» Беандиша султон қилмишига муносиб жавоб қайтариш истаги Гурани кутилмаганда ҳаддидан ошириб юборганди. Гоҳо шўрлик ҳиқиллаб йиғлар, кўрпачада ўзини нари-бери ташлар, сочларини юларди. Ногоҳ султон ҳузурига элтадиган барча йўллар ўзи учун берклигини эслаб, Алиакбарга илтижоли бокди. Хожа барини тушунди ва жонига ора кириш учун ҳаракат қилишини таъкидлагач, дедики: «Биби, ғам еманг, бу юмушни бир йигитга юклармен, барини ўша адо этгай енг ичида! Фақат андин сўнг сиз каминани жамолингизга боқишдан бенасиб этмагайсиз!» Сўнг миннатдор кулиб қўйган Гурага яқин сурилди, ғам-аламга ботганида ҳам бенихоя гўзал кўринаётган аёл елкасига қўлини ўтказди, лекин, ўша захоти сутга чайилгандек тоза бетиде қаҳр аломатини кўриб чор-ночор тийилди...

— Фақир ўз жонимга сиғмасмен, аммо жонимдан Яратганга жой берибмен, — жимликни бузди Махмуд Торобий. — Ахир, Ул зот торлик ёнида кенгликни, азоб ёнида роҳатни яратмиш, аммо ҳозирча билмасменки, сен нимасен, қайғумисен, роҳатмисен ёки мусибат?! Зероки, мусибатга кўникиб қолганмен, буни тан оламен, эҳтимол ҳузурингга етаклаб келган кучлардин бири шу-дир.

— Мен ҳам Унга жой берайми жонимдан, султоним!?

Ўша палла, учрашув они Гура ўзини буткул йўқотиб қўйган эди. Ҳозир ҳам бир хил орзиқди, сўнг: «Ло илоҳа иллаллоҳ, Муҳаммадур расулиллоҳ!» — деди ичида ва хаёлидан баҳодир мактуби, Алиакбарга берган ваъдаси кечди, ноҳосдан яна ҳалигидай хитоб қиларкан, зарб еган қаби гандираклаб, аста гуллуштага кулади. Қанча ётганини билмайди, бир маҳал кўзини очса, тепа-

¹ Ухуд деган жойда мусулмонлар билан кофирлар ўртасида бўлган жангда курайш қабиласи бошлиғи Абу Суфён хотини Ҳинд Муҳаммад пайғамбарнинг амакиси — Ҳамза кўксини ёриб, ирагини суғуриб олган ва чайнаган.

сида хабаш аёл билан Мохигул йиғлаб турибди. Еру кўкни гулдуракни эслатувчи товушлар тутган, гўё бутун шаҳар оёкка калккан-у, азалий жойини ташлаб қайгадир кўчаётган эди.

Қайғу ичра ўйладики: «Тарафлар бир-бирлари устига от кўймишлар чоғи!» Неча кундан бери амакиси Чигатой мўру малахдек аскар билан Бухоро остонасида кўр тўкканини яхши биларди, ахир, Чигатой қахру газабиди олдида тоғу тош ҳам дош беролмас. Эвоҳ, агар Махмуд Торобий унга бас келолмаса... холи не кечади? Хеч сўзсиз куни битади-я, хўш, ўзи хокон човутидан омон қоладими? Нима қилсин, бориб этагини ўпсинми, гўллик қилдим, бир қошиқ қонимдан кечинг, деб ялиниб-ёлворсинми? Қошки у кечирса, борган захоти, лошини бурдалаб итларга ташлаш хақида фармон берар!

Аламини кимдан олишни билмай, кимга дардини ёришни ўйлаб, ўртаниб турганда, ё раб, остонада эллик ёшлардаги барваста қоматли, зоғора бетини соқол босган бўйчан киши пайдо бўлди. Киши тавозени ўрнига кўйиб, ўзини Бухоро султони, ислом лашкари саркардаси Махмуд Торобий элчисиман, деб таништиради. Сўнг елкасидаги тароқи хуржунидан сахтиёний кинли, дандон сопли бежиримгина қилич чиқарди, икки буқилганча маликага узатди-да, бошка бир сўз қотмай дарвоза сари йўналди. Малика саросар, каловланган... Ич-ичида олов янглиғ бир нарса жунбушга келаркан, нафис ва шарафли қўлга тушганидан ифтихор қилган қаби, соқин жило бераётган шамширға тикилар, тушунуксиз бир иштиёкка фарқ эди.

Ажабо, бу нима, совғами ёки... жазо, чорлов, интикомдан сўйлагувчи тимсолми? Ҳар ҳолда, Махмуд Торобий бу совгани бекорга эмас, бир ният билан жўнатган. Тангрига қасамки, синамоқчи, у жонидан ёлғиз Оллоҳга жой беражаги ростми ёки ёлғон, шуни билиб олмоқ қасдида! Демак, қуроқланмоғи, совуту дубулға қиймоғи, бедов минмоғи ва жаҳолат деворини бузиб ташлаш учун аҳду қарор қилган муслиму муслималар сафиға қўшилмоғи керак.

Гура, эсини танибдики, дамида қон қотган қилични, тишлоғич отларни, жангари сарбозларни қўп кўрган, аламангиз ноаларни бисёр эшитган, бижғиган хун хидини туйган, соябонли аравада, не-не манзилларни пайхон қилган қуроқли издиҳом-ла, оч-наҳор юрган, талотум ичра

суяги котган. Шунақа холатлар бўлардики, дўппи тор келиб колганда, сарбозларнинг аёллари ҳам от суриб, килич ўйнатиб, жангу жадалга киришиб кетишарди. Унга ҳам шамшир, найза тутиш ва мохирона ўк узишни ўргатишган. Хуросон ва Мовароуннахрни итоатда саклаб туриш учун бўлган юришларда қатнашиб Чигатой назарига тушган. Мана, тақдир яна мухорабага чорлаб турибди. Фақат, хайҳотки, бу гал амакисининг ўзига қарши бормоғи керак.

Гура хотун кўча-кўйда илгари ғазавотчилардан эшитганини беихтиёр такрорлади: «Ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!» Нақадар залворли сўзлар! Юракка чўғдек ўрнашади.

Сеҳрланган Гура буни теран хис этди-ю, жория эгарлаб берган тўриқни миниб, халиги килични хуржунга тикди, хабаб аёл ва Моҳигул ёнокларини юваётган ёшга парво қилмай, гижинглаётган бедовни кўча бўйлаб йўрттириб кетди. Остонадан узилар-узилмас шаҳарни дахшатли бир гирдоб ўраб олганини тасаввур қилди, шаҳар бамисоли ер билан кўк ўртасида пирпираб турган янрокдек титрарди. Соқин миноралар, гумбазлар, куббалар учини чанг-тўзон чулғаган, кўчалар тирбанд, қурол-ярок осган суворийлар ва пиёдалар саф-саф холда кунчиқар сари ошиқшарди. Қайсидир муюлишда тўхтаб қолди. Биров кадам илгари силжиш иложи йўқ эди! «Ғазавот! Ғазавот!» Биргина шу калом янграрди. Хайратини босолмай Гура аста қулоғини беркитди. Лекин ўша ғазабни хайқирик руҳи, қони, сезгиларига оҳанрабо янглиғ таъсир қилаверди. Ажабо, бу нима, жодуми? Ногоҳ бўлиқ ёлли саман жоловини тутган Маҳмуд Торобийни кўриб қолди. Саман устига сим жул ва баҳмал ёпилган, туёғидан яшин чакнарди. Бедов султонни Улуғ мухораба сари элтаётганини сезган каби шитоб билан одимларди. Улуғ мухораба томон бораётганини билган султон эса мунаққаш эгарда қийғирдек кўнган. Қарокларидаги сеҳрловчи ёлқинни Гура узоқдан илғади. Ажабо, бу ўша, кеча кечкурун ўз хузурида бўлган инсонми? Кеча унда мутеликка ўхшаш нимадир бор эди, ховлисига уни шу нарса етаклаб келгани балки ростдир. Тангрига қасамки, меҳри ҳам, ғазабни ҳам поёнсиз, юрагига Қодир зот ишқини абадул-абад жойламиш! Тавба, у эса юрагини тилкапора қилмак пайида бўлди! Илло, бу телбалик, йўк,

Ғофиллик эмасмиди?! Қара, яхшилаб кара, кўриб ол қарокларидаги қудратни, у бундай бедодликка имкон берармикан?!

Энди Гура бедовини ўз ҳолига қўйди. Малика ҳорғин нигоҳи билан чўйқалган башараларни, асабий кишнаётган отларни, бўкириб чопаётган туялар ва ҳўкизларни, ҳавони тутган сон-саноксиз найзалар, қиличлар, чўқморлар, ойболталар, таёқларни, камон учларини, садоклардан чиқиб турган ўқ патларини жим кузатар, бир ваҳимага тушса, бир таажжуби ортар эди. «Тақдир мени ҳам мановилар бирига айлантирди, мен ҳам ўлимга борурман», дея ҳаёлга чўмди, ҳар замонда эса толиққан қобокларини астагина уқалаб қўярди. Самога ўрлаётган тўзонни ютиб гоҳо йўталади. Ола-тасир ичида, издиҳом орқароғида ранг-кути учган, қараши муздек совуқ Алиакбарни ва тилғмалик билан неларнидир чулдираётган Оловхон Юсуфни кўриб ногоҳ сесканди. «Оҳ, ғаламислар!» Салдан кейин теварагига аланглаб Жўра говбош билан Эрдана қузғунни қидирди, улар Маҳмуд Торобийни икки тарафдан ўраб илғарилаб кетишган чоғи, ҳеч бирини тополмади. Сўнг ҳалиги ошналарни ҳам йўқотиб қўйди, улар лашқар ичига уриб кетишганидан беҳабар қолди.

Ғазавотчилар пўртанадек кўпириб-тошади, улар Оллоҳ дийдорига иштиёқманд, султон билан эса бирдам эканликларини шоду хуррамлик билан изҳор этишади. Улар кўз ўнгида султон нажотқор ва назарқарда зотга айланиб боради. Буни теран ҳис этаётган Гура қўнглидан ноҳуш ўй кечади: «Майли, розиман, омонатимни топшириб, ювай гуноҳларимни! Аммо... мўминалик йўриғини тутиб... ёлғиз Оллоҳни таниб... Хўш, ул зоти шарифга ҳамдамманми? Ахир, мен қорагини тилка-пора қилиб, ҳуморимни босмоқчи эдим-ку! Бу нақадар даҳшат, нақадар аянчли!» Сўнг, жиловни силтаган бўлдида, дилидан шубҳаларни зўр бериб қувди. Ҳайхот, қонга бошқоронғи бўлибди-да, қонга-я?! Танглайини қим қўтарган экан, қим? Қим бўларди: умри жанг-жадалда кечган, товонидан бўғзигача хунга ботган ва шуни саодат деб билган ёввойифеъл қингизий кампирдир-да!

Гура айюҳаннос солиб қўшин ва сардорларга рағбат бераётган Маҳмуд Торобийдан бир лаҳза ҳам нигоҳ узолмайди, хиёл ўқинч ва хиёл ҳушнудлик билан ўйлайди-

ки: «Бас, Оллохники танибман, Оллох дийдорига инти-
лаётган ул пахлавон билан ҳам биргаман! Ул ғозий бўлса
ғозий, шаҳид эрса шаҳидман!» Иложини топса қани бу
сўзларни султон қулоғига айтса, аммо унга яқин йўлаш-
нинг сира иложи йўқ эди. Дарвоқе, анови гўрсўхталар
қаёққа йўқолди экан, илойим иккалагинаси ҳам ниятига
етолмай ер тишласин. Аммо нима бўлса ҳам улар шаш-
тини синдириш керак, ярамаслар султонга дахл қилмай
қўйишмас. Яна Гура ичи музлади: Алиакбар ваъдасига
биноан Оловхон Юсуфни ишга солур (Алиакбар нахот-
ки фақат ўз раъйи билан шунчаликка бормоқда, йўқ, у
доғули бир ўк билан икки кийикни қулатиш чорасини
кўраётган бўлса керак), ёпирай, Оловхон Юсуф андоғ
тобга етибдики, ҳеч нарсадан тоймасмиш!

Аламзада, юпун шахри муаззам умиду илинж билан,
хавотиру қийкирик билан азиз фарзандларини Улуғ му-
хораба сари узатди, энди қадим гўшанинг ҳасрату надо-
матга тўлғин энтикиши ва ноласи эшитилмасди. Қанни-
рак девор харобалари, мевасини сохибларига тутиб ул-
гурмаган боғ-роғлар, хазин шалдираб оқаётган ариклар,
эғасиз ҳовли-жойлар, дилхуну ногирон кампирлар ва
мўйсафид чоллар, гўдақларини бағрига босган жувон-
лар ортда қолди...

Рўпарада беҳудуд сахро ястанган, сахро бу дунёнинг
жамийки яхши-ёмонини камрашга кодирлигини намойиш
этмоқчи бўлган каби бағрини кенг очган, олис қаъридан
жазирама иссиқ уфурар, шўра-юлғун қоплаган ва кўчман-
чи барханлар тикрайган сайхонлигида аёвсиз икки лаш-
кар бир-бирини ғажиб ташлаш учун юзма-юз турарди.
Лашкардан бири беҳисоб харбу зарб кўрган, не-не за-
фар нашидасини тотган, не-не мағлубият аламини ют-
ган, буниси эса ҳали бирон марта ҳам жангга кирмаган,
на волиблик — на мағлублик завки-заҳрини биледи.

Унча баланд бўлмаган тепалик панасида захира қўшин
тўпланган, қўшин олдида кўркам соколи нуроний чехра-
сига ярашган барваста киши бир жиккак чол билан гал-
лашиб турибди. Елиб келаётган Гура ҳазратни таниди ва
кувониб кетди. Худди шу лахзада Шамсиддин Махбубий
беихтиёр ўгирилиб, уни кўрди ва хайратга чўмганча кич-
қирди: «Гура, маликам, жонингизга қасд қилмишсиз-ку!»
Ҳазрат товушидаги ачиниш оҳанги Гурага ажаб бир тас-
кин бағишлади ва ҳазратни султон изига тушган айғоқ-

чилардан огох этишни ният килди. Аммо мухораба на-
фасини туйиб бенихоя мисиккан жангари бедовларнинг
нақд занжирни эслатувчи оқимига тушиб колган отини
харчанд уринмасин қайтаролмади. Тўрик шерикларидан
колишни истамай ўртада чопиб борарди. Анчадан кейин
сал ўзини унглаб, анча ховри пасайган оти устида хо-
муш ўлтирганча тагин теваракни кузатди. Ажаб, гўё ер
ёрилгану одам чиккан! Қаршидаги тепалик ёнбағри ва
этагида тикилган беҳисоб чодирлар бутун бошли шаҳар-
чани эслатар, улар бағрида недир сиру саноатни яшир-
ганча, живир-живир килиб кўзларни камаштирар эди.

Чортоқни эслатадиган теп-текис жойда Чигатой таёқ-
дек котган, илло у шунчалар паришонхолки, ёнида чи-
гирткадай питирлаётган Махмуд ялавочни ҳам, ўзларини
хотиржам тутишга тиришаётган саркардаларини ҳам унут-
ган эди. Айни пайтда хокон ич-ичидан дарғазаб: тунда
лашқарига ваҳима солган ногоҳоний хужумни ўйлар, сар-
дорлари ва аскарларига бу шунчаки хийла эканини ту-
шунтиришга улгуролмай қолгани боис ўкинар эди. Мана
энди кўшини буткул холдан тойган, нима билан тугаши
номаълум саванга бардош бера олармикин?

Гура Чигатой лашқарини етти саф килиб тизганини,
илғори ва хировулидан ҳам, ўнг каноту чап канотидан
ҳам хархолда кўнгли тўқ эканлигини тахминлади. Уму-
ман, амакиси харбий ишда жаҳонгир Чингизга таклид
қилишини ва кўпинча жасурлик билан ёлиб чиқишини
биларди. Хийлаю найранглари ҳам бисёр: мабодо дўппи-
си тор кела бошласа, у айёрлик йўлига ўтар, ғанимни
чалғитар ва албатта доғда қолдирарди.

Гура олисдан эрини ҳам таниди-да, энсаси котиб ўйла-
ди: «Яхшики, мени талок қилган!» Лабини буриб кулиб
қўйди, сўнг кўрдики, Бурхониддин тепалик сари от қўйиб
борди. Чигатойдан қандайдир топширик олиб, илғор
сари зувва қайтди. Камчиси билан кимгадир ишора қил-
ди. Шу кез барваста қоматли, совут кийиб, қалқон тут-
ган, думи кесилган чопкир от минган навкар майдон
ўртасига етиб келди. Дўриллаган товушда ғазавотчилар-
дан бировини яккама-якка олишувга чорлади. Камончи-
лар сардори Кичкина Қийғир, менга ижозат беринг, де-
ган маънода султон билан кўз уриштирди. Султон тунд-
лик билан бош ирғаган захоти, ё раб, дея отига қамчи
босди-да, орада эллик кадамча масофа қолганда бирдан

рақибини нишонга олди. Вазиллаб учиб борган камалак ўқи мўғул бўғзига чиппа қадалди.

Иймон ҳам, инсоф ҳам, раҳму шафқат ҳам қаҳрга айланган бу паллада, нафрат билан мурувват, ғурур билан ғайрлик ўртасида чегара бузилган ушбу сонияда кўзғалиш учун биргина бахона кифоя эди. Бехато теккан тийғу паррон ана шу вазифани тугал адо этди: барханлар жой-жойидан бало-казодек сурилгандек бўлди, йўғ-а, бир нечта тоғ гўё бир йўла ўрнидан гувиллаб кўчди ва қисирлай-қисирлай бир-бирига урилди. Замин гумбирлади, фалак ғулғулага кирди, одам боласи эса ўзи бино қилган қиёмат-қойим аро талвасага тушар, ғолибона ҳайқирав, ожизона ингранар, бу дунёга нечун келгани, бу дунёдан нечун кетаётганини тузук-курук англамай, қонига беланиб кулар эди.

Гура шошиди, ақлидан адашди, анчагача не қиларини билмай гарангсиб колди, кейин хуржунидан ҳалиги ярокни — Маҳмуд Торобий ҳадяси бўлмиш қилични олиб яланғочлади. Пишқирганча сувлик чайнаётган бедов Гура хотун муддаосини гўё англади, кейинги оёқларида тип-типка туриб, виқор билан кишнаганча, бир-бирини аямай қийратаётган, бир-бирига айнан ўз ҳақиқатини ажал фариштаси кўмаги билан исбот этишга тиришаётган бандалар орасига шўнғиди.

Гура чувак бир сарбоз билан узок солишди, билаги толиб, буткул холдан тойди. Чувак сарбоз тозидек эпчил ва чайир экан, нозикдан келган аёл кишидан панд есинми: жони борича қилич урарди. Гура бахтига шу пайт у камалак ўқидан яраланиб, инграганча юзтубан кулади. «Ўл, иблис, баттар бўл!» — деди Гура ичида, енгил нафас оларкан. Сал ўтмай ошиғич майдон ичкарисига от сурди. Ногоҳ султонни эслади-да, нигоҳи билан қидириб топди. Аста-секин ўша томонга силжий бошлади, миясида, ёнида бўлишим керак, деган фикр муттасил айланар, талотўпда уни йўқотиб қўйишдан кўркарди. Гоҳо у қуюн ичида кўринмай қоларди, шунда ваҳимага тушар, додлагиси келар, гулдуракдек таниш овозни эшитиши билан тасалли туярди.

Маҳмуд баҳодир аввалдан бир одати билан танилган: бир йўла икки қилич билан чопқилашарди, чапдан келгани ҳам, ўнгдан доригани ҳам чирпирак қилмай қўймасди. Ҳозир ҳам шу йўрик билан савашаётир; ва

асабий кишнаётган саман белида куйиб қўйгандек ўлтирар, наъра тортиб мўминларни рағбатлантирар, ҳар зарбаси ёвни тарикдек тўкарди.

– Бос, шер бўл! — хайқирди Махмуд Торобий ва кўксига найза санчмоқчи бўлган узун бўйли сарбоз бўйнига чунон урдик, шўрлик оҳ дейишга ҳам улгурмади ва бошсиз тани бир чайқалиб узала тушди.

– Шермиз, иншооллох! – Махмуд Торобийдан рухланиб кичкирди Наврўз полвон, у жикка каро терга ботган, аммо бир ғайратига ўн ғайрат қўшилган эди, қаерда газавотчилар холи танг бўлса, ўна ерга отилиб борар, шамширини хавода яшинвор ўйнатарди. Офаринким, куюндек тезкор дастаси ёғий бир канотини буткул ўпириб ташлаган эди.

Жанг аввалида Жўра говбош Махмуд Торобий ёнидан бир кадам ҳам узоқлашмади, қўриқчи йигитлар ҳам, бутун масъулиятни зиммаларига олган ҳолда, мардона туришди. Эҳтиёткорлик билан пайдо қилинган халка султонни ҳар қандай таҳдид ва бало-қазодан асрашга кодир эди. Аммо урхо-ур қизигани сайин хос посбонлар сафи сийраклашаверди, кутилмаганда Эрдана кузгун яраланиб йиқилди, ёмғирдек ёғилаётган ўқлардан бири Жўра говбошни ҳам четлаб ўтмади, у оғзидан қон келиб қулади, жасади бир-бирини тепаётган, тишлаб узиб олаётган масикқан отлар туёқлари тагида қолди. Ясовулбоши шахидлик топганини газавотчилар сезишмади, энди султон дсярли ёлғиз савашарди. Маккор ёв буни билиб, тезда тузук қўйди. Сал нарироқда Хур Қийғир олишаётганди, қараса, акаси халқада, якка ўзи ўновлонига зарб бермакда. Жиловни ўша тарафга буриб хайқирди: «Ёху, сен — Ғазаб! Ёху, сен — Акбар!» Султон ғайрати жунунваш тарз олганини Мухаммад пайкаганди, оти билан сурон солиб, тўда ўртасига ёриб кирди, дуч келган мўғулни ер тишлатаркан, яна бўкирди: «Ёху, сен — Иймон!» Мухаммад наъраси киёмат-койим қўпган майдон узра қалдироқ мисол ёйилди. Жон олиб жон бераётган газавотчилар тагин ҳам хушёр тортишди. Майдон нариги тарафидан жавоб келди: «Ғазабга айланурмиз, иншооллох!» Бу бирор ўқни бекор кеткизмай, нақд ёв кўзига теккизаётган камончилар сардори Али нидоси эди. Жанг олдидаги яккама-якка олишувда ғолиб чиқиб биродарлари руhini кўтарган абжир ўғлон кейин яна устамонлик

килди: камончиларни тўрт бўлакка ажратди, улар тўрт томонни қўриқлар, дўлдек ёғдирган тийғу пайронлари газавотчиларга мадад, ғанимларга кулфат эди.

Мана шулар ҳаммасини Гура кўриб-билиб, сезиб турарди, айни дамда қўлидаги қилич дилига ўзгача бир жаҳд ва шижоат ато этаётганди, ярокни хар гал сермаганда, ногоҳ ғолиблик нашидасини туярди. Оллохга ўзини яқин олаётгани учунми ёки Махмуд Торобий номини дилга жойлагани туфайлими, харнечук омади чопаетган эди. Аммо вақт ўтгани сайин омади омонат эканини нозик сезимлар билан сезди, аста-секин танида мадор, холида хол қолмади. Ҳаммасидан ёмони, қон хиди бошини айлантира бошлади. Гура оти ёли, кийимига сачраган қизил томчиларни кўрди, ҳатто ер ҳам қирмизи тусда эди. Ҳиркираган бўғизлардан, талвасали танлардан азобу ўқинч билан қўшилиб оққан дарё-дарё қон заминга сим-сим сингар, очофат замин эса тўйганини билмас эди.

Гура, мотамсаролик қомига тушган Гура мушфик дунё шафақранг уммон ичра бесару бенажот тўлғонаётгани, афсус-надомат билан қориниқ пидоларини ҳеч ким эшитмаётгани, эшитишни истамаётганини аниқ-тиниқ тасаввур қилди. Кўнгли озиб кетди. Ўзи ҳам гўё ўша дахшатли уммонга бор бўйи билан кўмилди. Қулоғига ногоҳ таниш овоз чалинди: «Ёху, сен — Ғазаб!» Қараса, баходири, ха-ха, баходири ёлғиз ўзи ўновлонига бас келмакда, бир зумда нечасинидир гумдон қилди. Сўнг ёнида Хур Қийғирни кўриб қолди. Яна бир қараса, эвоҳ, баходири айғир думидан бўлган пўпанаклари елпинаётган найзаларга юзланмиш! Астагина «оҳ!» дея олди ва боши узра қилич ўйнатганча ўша томон ошиқди. Тангрига қасамки, Гура ажал пеша қилаётган ўша сабилларга ўз кўксини тутишга аҳду паймон айлаганди, шунинг учун ҳам олди-верига қарамай отини кистади. «Сенга ўзим қалқон бўлай, жоним!» — аллатовур ўқинч билан пичирлади. Ана шу асно тўриғи сағрисида ўқ еб, жон аччиғида кўкка сапчилади-да, бир ёнга қулади. Гура эгардан учиб кетди. Инграниб ётаркан, ёшгина мўғул сарғимтир соқоли кўксига тушган, ориқ қўлида қалтак тутган чол қорнига найза тикқанини кўриб, беихтиёр кўксини ушлади. Кўзлари ола-қула бўлиб кетган чол: «Ё, Тангри!» — дея зўрға овоз чиқарди ва шу захоти типирчилаб жон берди. Энди ғолиб навқар ўзи сари

бостириб келаверди. Гура жонидан умидини узиб, мўғул-чалаб кичкирди: «Энажон!» Ҳайратга чўмганча туриб қолган йигит бўйнига кимдир чаққонлик билан қилич урди. Вах, деб қулади шўрлик, Гура эса кафтларини бетига босди...

Кураи азрни оп-ойдин нурга белаган куёш лолу хайрон: ё тавба, одамзодга нима бўлган ўзи, инсон болалари мен ёвдираётган тириклик ёвдусига шукрона айтиш, фароғатга даъват этувчи тилаклар билан бир-бирларини сийлаш ўрнига не қабоҳат юмуш билан машғул, нахотки улар поёнсиз ер юзидан қон тўкишдан бўлак эрмак тополмаган бўлсалар?!

* * *

Ярим тунда Гура хотун хузуридан қайтгач, Махмуд Торобий Улуғ мухораба олдидан жиндай хордик чиқаришни ўйлаб мизғиди. Аммо тузук ухлолмади, киприкларини илиниши билан босриқди: тушига сомончи чол кирди. Сомончи чол келиб черикка кўшилди ва дангал сазо берди: «Хей, Махмудбек, фақир ёнингга савашурмен!» Султон қувонди, чолга қурол бериш хақида амр қилди. Аммо чол беҳол эди, ярокни тутолмай, коксуяк кўлидан тушириб юборди.

Тонг-азонда Шамсиддин Махбубий ва шайх Иброҳим қадам ранжида қилганда султон туш таъсирида хомуш ўлтирарди. Аммо пирларига сир бой бермади, уларни хушвақтлик билан қаршилаб, Улуғ мухораба сари мардонавор киёфада отланди. Лашкар, Оллоҳ мададига сунган лашкар кўчганда дилида недир армон, недир тилак сел сурган тош каби беҳос кўчди. Бот-бот ёдига сомончи чол тушарди, чол тушида демиш: «Сен энди султон, қон тўкишни ҳавас қиласен!» Ёпирай, нахотки, шу рост? Нахотки иштиёқманд бўлса бегуноҳ бандалар қонини окизишга?! Не мақсадда анингдек тадорикка қарор берди? Ҳамма гап мана шунда эмасми? Алар зўравон, зўравондан эркни зўрлик билан тортиб олишдан ўзга чора йўқ эрур!

Дадил олға босаётган лашкар руҳидаги шоёнлик ва собитлик Махмуд Торобий дилини шукроналар билан тўлдирадди. Сездики, лашкар қарори қатъий, қаҳри эса тийиксиз! Чароғон чехраларга қараб ҳаваси келди ва унсиз шивирлади: «Бизга ёр бўлур зафар!...» Отига камчи

ураркан, ногох карокларида умид ва ғусса зухурланган Гурани кўриб қолди. Султон ажабланди, сўнг мийиғида кулиб, ой ёритган ҳовлидаги ғаройиб учрашувни хотирлади. Тавба, қайси куч етаклаб борди уни ярим окшомда Гура хотун хузурига? Аммо Гурани аямади, ошқора иқроор воситасида ўпка-гина қилди, ҳазор бора ростки, гар Оллох ишқига ҳалал етқаришдан чўчимаса, юрагини юлиб оёқлари тагига ирғитарди. Қизик, у не деб сухан қилди? «Султоним, Оллохни мен ҳам жонимга жойлайми?», деди шекилли данғалига!

Махмуд Торобий хўрсиниб кўйди, нигоҳи Гуранинг саросимали нигоҳи билан тўқнашиб қолишидан чўчиб, лашқар пешига учди. Йўл бошловчилар алоҳида иштиёқ билан гурсиллатиб қадам ташлашарди, улар сардори Зор Жаҳон отда мағрур ўлтирар, эгар қошига ярим ой ва юлдуз тасвири туширилган яшил байроқ дастасини қистириб олганди. Қовжираган чўл тарафдан тинимсиз эсаётган иссиқ шамолда байроқ сокин хиллирар, гўё: «Ғазавот! Ғазавот!» — дея шивирлар, мутелик сиртмоғини бурдалаб, босиб-янчиб ўтаётган бандаларни недир саодатдан огоҳ этар эди.

— Ҳей, отам, байроғимизни сизга, сизни Худога топширдик, — Зор Жаҳонга бақамти келди Махмуд Торобий, кўзлари ёниб. — Шахидлар ани ўпиб жон бергайлар, розийлар анинг соясинда олға юргайлар!

— Иншооллох, ўғлим! — деди Зор Жаҳон комил ишонч билан.

Кўнгли тоғдек ўсган Махмуд Торобий отини қамчилади, чух, жонивор, деди устивор товушда ва лашқар олдида анча илгарилаб кетди, ниҳоят жиловни кескин тортиб, орқасига ўгирилди. Кўкка ўрлаган чанг-тўзон байроқ жамолига путур етказолмаганди, байроқ ғубор ичида тиникланиб кўринар, гўё чор тарафга сабза тусда нур сочарди...

Махмуд Торобий отини яна ҳам жадалроқ қичаркан, ўйлади: «Ғақир Оллохга суяндим, Ул зот шундоғ черикни ато қилди. Нахотки бари таваққал орқасидан тугилган бўлса, йўқ, эътиқод бор ўртада, эътиқод!» Султон кунчиқар томонини пасту баланд тепаликлар эгаллаган сайхонликдан чиқиб қолди, кўрдики, бир кўшин кўкрак керган, шиддати яшинвор! Тақдирни қаранг-а: шерга шерни рўпара қилмиш!

Тарафлар қисқа муддат сукут сақлаб бир-бирлари кучини чамалашди. Ажабо, бир оғир, бир энтиктирувчи жимлик чўккан эдики, жони танига сигмай бораётган Маҳмуд Торобий диққат бўлди. Талош шундай жимликда кечадигандек туюлди, қачонки мўғул суворий мўминлардан бирини яккама-якка олишувга чорлаганда ва Кичкина Қийғир ўқидан нариги дунёга равона бўлганда, бирдан қийқириб юборди. Қўш қилич билан олға ташланар экан, нечундир яна хаёлида сомончи чол жонланди. Сомончи чол шамширни тутолмади, у эса... Шукр, у нотавон эмас, ярокни хор қилмайди, қўллари калтирмагай!

Фаним хобгоҳига назари тушган Маҳмуд Торобий жаҳл аралаш гудранди: «Фақир аввало Чиғатойга талабгормен, мард бўлса тушсин майдонга! Ё калласини узай, ё лошимни бурдаласин!» Гудрана-гудрана султон шамолдек елиб борарди. Орадаги масофа лаҳза сайин қисқарарди. Қахрли овозлар қулоғини коматга келтира бошлади. Ёв кўшини етти бўлақдан иборат, етти бўлақ бири бири билан занжир мисол боғланганки, ажратиб ташлаш ва тиркиратиб юбориш, шаксиз, осон кечмасди. Қайсидир куни Наврўз полвон айтган гапни эслади. «Чиғатой иложи борича илғорга зўр беради, аввал илғорини янчиш керак», деганди биродари. Олисдаги сафларни синчковлик билан кузатган султон бунга буткул амин бўлди. Ёнида йўртиб бораётган Хур Қийғирга буюрди: «Тезда пона хосил қилгайсен!» Султон амри шитоб амалга ошди: ғазавотчилар энламасига чўзилган мўғул сафига пона мисол дориб, сафни қоқ иккига айирди. Жиба-совут қийган, қалқон билан ҳимояланган пешқадам даста яна ҳам ичкарироқда — кўшин юрагини забт этишга зўр берди. Худди шу маҳалда бир томонни Наврўз полвон ўради, бир қанотни Алп Хомуш тўзғитди. Энди Чиғатой чериги калласига човут ташланган, икки бикинига найза санчилган арслон холига тушиб қолган эди...

Кимдир аянчли инграб юборди, бир-бирларига шиддат билан пайдар-пай урилаётган қиличлар шарақлаши орасидан Жўра говбош овозини Маҳмуд Торобий таниди, лекин ясавулбоши оғзидан сел бўлиб қони келгани ва тўёқлар тагида мажақланганини кўролмади. Султон ўзи қуршовга тушиб қолган эди, аёвсиз икки қиличи шахтигина жонини омон сақлаб турарди. Гижинглаб ке-

лаётган тўрик отга беҳос нигоҳи тушди. Отни қичаётган Гура эди. Эҳ, Гура, бу нима нодонлик, бекорга нобуд бўласан-ку! Аммо у ёмон солишмас эди, жидду жаҳди қайси йигитниқидан кам?! Эҳ, Суйгуна Зебо ҳам худди шундай ёвқур эди, ҳар қандай баттол ғанимни чиркиратишга қурби етарди! Аттанг, умри калта экан! Лекин Гура тузоққа илинмасайди, ҳар ёндан газандалар таҳдид қилишмакда. Во дариғ, ўйлаганидек, беҳос тўрик ўмбалоқ ошди, Гура учиб кетди. Тамом, туёқлар эзиб ташлайди нозик танини! Султон Гура сари от бошини бурди, уни жувонмарг бўлишдан асраб қолиш керак. Эҳ-хе, нимаси бу, найзалар тизимими? Жон-жаҳди билан наъра урди султон: «Ёху, сен — Ғазаб! Ёху, сен — Иймон!» Наъраси еру қўқда аксу садо берарди ва жон-жаҳди билан савашаётган найзабардор сарбозларни чалғитарди, ёнгинасида кўмакка келган Хур Қийғир солишарди, укаси аъзои баданидан кайноқ тер қуйилмоқда.

Султон ўкинди: «Ажрадик маликадан!» Кейин зўр бериб миясидан бу фикрни хайдади. Ахир, у шунчаки йиқилди, яраланган эмас-ку! Туёқлар тагида колмас, ўзини бир амаллаб қутқазар. Малика ҳарбий сафарларда бўлган, кўзи пишган, билишича, Чигатой унга ҳарбу зарб қондаларидан тузуққина сабоқ бергиздирган. Ҳарбу зарбда Чигатой устаси фаранг, у отаси изидан бориб, ҳали бирор марта ҳам енгилмаган. Бугунги дахшатли муҳорабада... Йўқ, ҳали айтиш қийин, солҳо-сол энди авжига минди. Аммо султон даъвосидан қайтган эмас, у хануз ҳокон билан беллашиш истагида, хоҳ ғолиб бўлсин, хоҳ мағлуб!

Қарори катъий эди, уммондек кўпириб-тошаётган издиҳомни айланиб ўтиб, Чигатой кўналғаси сари бориш учун чоғланди. Ён-веридан визиллаб ўқлар учиб ўтар, ерга шип-шип қадаларди. Ногоҳ самани яраланди, саман аста бир томонга оғаркан, дадил сакради. Дарҳол бошка бедов ўнглашди, ўзини эгарга олар чоғида ҳамла қилган мўғулни қиймалаб ташлади. Нафаси қийилиб қолган Наврўз полвон ёнига келиб бақирди:

— Ёғий бизни ҳалқага олмакда!

— Бардам бўлинг, — тасалли берди султон. — Ёғий тутдек тўқилган, ўрагани қурби етмас!

— Ёғий захира қўшинини сафарбар этмиш!

— Биз ҳам сафарбар этурмиз. Ҳазратга еткаринг амримни!..

Шамсиддин Махбубий, ичи дарё одам эса-да, ҳозир шу қадар асабий ва тажанг эдики, чатнаб ёнғудек холга келганди. Очiq сайхонликлар бағрида қавмлари жон олиб-жон бераётган фурсатда ўзи каттагина дастани тўхта-тиб тургани ва жонини асраган кишидек паналаб олгани нашъа қиларди. Фармон келиши билан ҳазрат ховрини босди ва баралла қичқирди: «Қани, бос, аяма!» Энди кўкси ажаб иштиёкка тўлғин эди, бирдан кўтарилган заҳира аскарлар олдида виқор билан борар, қиличини сермаганча, калима қайтарар эди. Тепалиқдан қуюндек ошиб ўтиб, отини Улуғ мухорабанинг тандирдек кизиб турган жойига солди.

Тез орада ғазавотчилар қўли ошқора баланд кела бошлади...

Ўнинчи боб

НИГОҲДАГИ ОФРИҚ ВА АРМОН

Иттифоко, Чиғатой кўналғасида оёғи куйган товук-дек типирчилаб тураркан, саман отли, паҳлавон келбатли, наъраси еру кўкни титратаётган қора соқолли йигитга разм солди, йигит найзадорлар ҳалқасини беписандлик билан узиб ташлаганини кўриб, ичини ҳасадга ўхшаш нарса кемирди.

— Жаноби ноиб, анови ёввойи ким? — деди Чиғатой ўлжасидан ажралган қоплондек хўмрайиб. — Танимайсанми?

— Маҳмуд Торобий шул эрур, адашмасам, — минғирлади ноиб.

Чиғатой жаҳонгир отаси бола-бақраси ва харамини чўқтирган, сўнгра қутуриб оқаётган дарёдан тап тортмай бемалол сузиб ўтган султон Жалолоддин Мангубердини қанчалар олқишлаганини ҳали-ҳали яхши эслайди. Мана бу гапи айниқса қулоғига сирғадек тақилиб қолган: «Саркарданг киройи шундоқ бўлса! Бунақаси билан ҳеч қачон хорлик ютмайсан!» Ҳозир, ичидан қиринди ўтаётганда, ўша таҳсин ва эътирофни тағин хотирлади. Қўш қилич билан баравар чопқилашаётган Маҳмуд Торобий-

га яна бир хавас, бир хасад билан тикиларкан, афтини буриштириб гудрандики: «Тангрига қасамки, бу инсон отам белини синдираёзган Жалололдиндан асло қолишмагай!»

Анча хаёл суриб қолган Чиғатой ноибга юзланди:

— Жаноб, бунақа сардори бор лашкар асло тиз чўкмайди, уни тезроқ гумдон қилиш керак!

— Хоконим, хотиржам бўлсинлар, иложи ўйланган, Оловхон Юсуф ёки Алиакбар ўки омон қўймас! — совук илжайди Махмуд ялавоч, иккала қўлини ҳам қўксига босиб.

Нечукким тўрсайиб олган Чиғатой ғашлиги таркамади, қўшини шахти пасайиб сафда парокандалик юзага кела бошлаганини сезган эди. Хар гал қуловига Махмуд Торобий хайқириги чалинганда бир сесканар, аъзойи баданига аллатовур қарахтлиқ югурар эди.

Ё тавба, кимсан соҳибқирон Чингизнинг доврुक таратган ўғли Чиғатой келиб-келиб бир авбошдан, ножинсу ноқобил девонадан енгилса-я! Асло кечириб бўлмайди диган бу ҳодисот пешонасига тавки лаънат тамғаси каби босилмайдими? Бу кулфат келгуси насллар ношуду нотаваон деб таҳқирлаши учун асос бўлмайдими, ё раббий!..

* * *

Гура, жонини мислсиз зиркираш чулғаган Гура қалашик жасадлар ичида қонга беланиб ўлтирар ва бўғила-бўғила ўйлардики: «Бу уммон тубсиз, ҳозир чўкаман, ҳозир!» Аъзойи бадани совиб, қотишиб бораётган шилимшиқ нарсага қоришиқ ва ҳозирок ўзининг ҳам ачишаётган бўғзидан шуяга ўхшаш нарса отилиб чиқадигандек ваҳимада эди. Қулови тамом батангга келганидан қиличлар қасирлаши, отлар қипнаши, туялар ва хўкизлар бўқириши билан аралашиб кетган оҳ-воҳлар, ингра-нишлар, наъраларни эшитмай қолганди. Жисми гоҳо лағча чўғдек ёнарди, гоҳо қахратонда қолгандек музга айланарди. Чиндан Гура ҳеч бир овозни эшитмасди, лекин тарвуз каби думалаб ётган бошларни, илинж ва дахшат аксланган кўзларни, мўматалоқ башараларни кўрарди, яна чўрт кесилган, бемажолгина қимирлаб-қимирлаб қўяётган оёқларни, қўлларни кўрарди, бир-бирига мингашган жасадларни кўрарди. Назарида атрофни асрларга татиғулик сукунат қамраганди, билмасдики, саваш бош-

ка сайхонликка кўчган, бошқа сайхонлик ҳам тубсиэ уммон қаърида қолган, ахли жиход эса Чигатойнинг бир олишиб, бир чекинаётган кўшинини Кармана сари қувлаб борарди...

Ўксина-ўксина ўйлайди Гура: нақадар шўрпешона аёлман, тиззамгача қонга ботибман, у бутун оламни фарқ айлаёзди, нечун тўкилди, ахир, тўкилмаслиги ҳам мумкин эди-ку! Хайхот, мени, мен каби бечораларни фақат улуф Аланкува арвоҳига сирғиниш эмас, қон дарёси қошида сабр-тоқат билан бепарво туришга ҳам ўргатмишлар!..

Эй, фалак ушбу дамда нима қилсин, Аланкува рухидан мадад тиласинми? Йўк, энди ундай қилмайди, қилолмайди: негаки энди ёлғиз Оллоҳ ёди билан яшамакка аҳду қарор этмиш! Ла илоҳа иллаллоҳ, Мухаммадур расулуллоҳ!..

Жонида бир оғрик, бир ўкинч туйган Гура алланечук интизорлик билан жимгина кўкка термилди. Кўк нақадар сокин, хорғин нигоҳига ором бериб, зангор товланаётир. Мана, замин тинчиб қолди, Бухоро кучоғига фароғат чўкди. Амакиси қайда? Бурҳониддин-чи? Улар қочди, уларни таъқиб қилиб кетишди. Дунёни бузган, гардун таг-заминини таназулга солган шулар эмасми? Кўхна очун ардоқли санаган тарози палласини еру осмон қилиб юборганлар ҳам?! Ҳа, ўшалар, Гура улардан нафратланади, уларни кўргани кўзи, отгани ўки йўк, асло!

Бир қайғу, бир ўксиниш оғушида Гура ҳамон пароканда хаёл билан машғул эди, кейин ўзини бежону белисон ётган жасадлардан бири каби кўра бошлади. Олам фақат қон эмас, мурдалардан ҳам иборат, э, дариг! Бирдан миясига ёмон фикр келди, сўнг жон-жаҳди билан ёмон фикрини қувди: «Йўк, йўк, ундай эмас, Тангри ҳақи ундай эмас, султон Чигатой изидан кетмиш! Ҳадемай қайтади, волиб бўлиб қайтади! Шунда пойига ўзимни ташлайман, бағрига бир дона гул бўлиб сингиб кетаман! Айтаманки: ўғлон, қўнглимгаки ёлғиз Оллоҳни жойлабман, эмди сен меникисан!» Сал тасалли топган Гура якка олишувларда Махмуд Торобий гулдуракни эслатувчи наъраси билан рақибини буқиб, қалтиратиб қўйганларини кўз олдига келтирди. Ахир, шундай арслонни йиқадиган марду майдон бормикан Чигатой кўшинида?!

Сахро осудалиги Гура хотунга гўё кувват бўлди, қон ва жасадлар орасида ортиқ тоқат килолмаслигини билиб, бирдан кўзгалди. Энди фавкулудда жимликни бузиш учун аллақайлардан учиб келган ўлаксахўр кушларни кўрди, улар ажаб қизғанчиқлик билан қариллашар, мунг қотган нажотсиз кўзларни бирин-сирин чўкилашар эди. Гура ғашлик аралаш ўйлади: «Шукр, мен тирикман, йўкса, булар менинг ҳам қобокларимга тумшукларини ботиришарди!» Гандирақлаб бора-бора кушларни хуркитмоқчи бўлди, лекин улар Гурани назарписанд қилишмади. Бу ҳам ўлик-да, деб ўйлашди чоғи: бир жасад устидан охиста учиб, бемалол иккинчисига кўнишарди. Алам билан пойида ётган қиличга узалди, аммо қилич дастаси шаҳид чанғалида эди, ҳарчанд уринмасин, ажратиб ололмади. Лолу гирён бўлганча қумқуйт оқарган ажинли чехрага тикилди, Чамаси, киши тиг еб отдан қулаган, қулаётиб, ракибига зарба берган, шунданми, очик қарокларида недир умид қотган, умидки, халоскорини тоғгани ва Оллох дийдорига етишганига иқрорлик!

Шўрлик Гура нафас олишга кўрқарди.

— Авлиё ота! — беҳол шивирлади ниҳоят.

Нимадир, зардобга ўхшаш нордон нарса томоғига тикилиб, бўзламоқчи бўлди, лекин сас келмади. Тиззалари қапираган кўйи астагина Шамсиддин Махбубийни қучди. Ҳазрат танаси совиган, тахтадек қотган, аммо бутун вужудида ғазавотнинг жамийки хасрати, жамийки армони жамланган эди.

— Ё Оллох, бу не кўргилик?

Гура ҳазратнинг қон қотган чаккасига термила-термила пичирлади, сўнг энқайганча нари жилди. Сайхонлик ичкарасига кирган сари қадами сустлашар, ўзида бир беҳудлик сезарди. Хайхот, бу тарафда жасадлар шунақа кўпки, гўё чегараси йўқ ўрмон кесилган-у, ўтин қилиб тахланган. Таажжубли жойи, мўғул ким, туркий ким, ажратиб бўлмасди, зеро улар бир ота, бир онадан туғилган ака-укалардек ўзаро ўхшашар, жуда бўлмаганда қулфат улар афту-ангорларига уйғунлик бахш этган, қисматларини ҳам бир хил қилиб қўйган ва энди бир-бирлари совуқ оғушларида мангулик уйқуга кетган эдилар. Энди улар на ширинни, на аччиқни билардилар, на баландни, на пастни фарқлардилар. Нечун қилич тутган эдилар қўлларига?!

Гура тутакди: «Бошка иложим йўқ, мен ҳам жасадлар ичра бир жасад бўлай, шунда балки, кутуларман кийноқлардан!» Ҳалигина дунёни абадий осудалик оғушида кўраётганди, аттанги, янглишибди, осудаликни-да умри қисқа экан. Йўқ, чигаллашиб кетди бари, бунақа пойма-пой ўйловларни кўйиш керак, энг яхшиси, тезроқ мурдага айланиш! Мана бу манглайи ўйилган кимсадек! Эвоҳ, бу моҳир ва машхур темирчи отахон Зор Жаҳонку! Байроқ кўтарган шу зот эмасмиди? Ахийри, у ҳам шаҳидлик саодатига етишибди-да! Бўғзига найза санчилган анов қилтирок чол, ё раб, пири комил шайх Иброҳим! Очиқ кўзларида қотган нима: энг сўнги дақиқада ҳам сўнмаган Оллоҳ ишкими ёки музаффар ғазавотчилар билан тоабат бирга қолиш истагимиз? Шундоқ пойида яна икки жасад узала тушган. Бири — Нусрат Ҳожиб, бири — Алп Ҳомуш, иккалови ҳам зоҳиран ва ботинан шайхга интилаётгандек, у билан биргаликда жон узганликларидан бахтиёрдек...

Яна қайтадан зардобга ўхшаш нарса жовиллаб ёпишди бўғзига, яна бўзламокчи бўлди-ю, қаники савил овози чикса! «Мен нечун мурдага айланмаётирман? Майли, қузғунлар чўкиласин кўзларимни!» Ҳаммаёқ кўхна очун захару заққумлигини бот-бот эслатаётган пажмурда гавдаларга тўла эди, улардан қочиб қутулиш иложи йўқлигини билгани учун ҳам бот-бот халигидай ўйларга бордими?

Бехос аллаким чақирди: «Гура!»

Тавба, тамоман эс-хуши оғиб, жинни-пинни бўлиб қолди шекилли? Ахир, буткул ўликлар мамлакатига айланган поёнсиз сайхонликда шу дамда ким ҳам сазо бериши мумкин?! Ёки битта-яримта арвоҳими?!

Қайдандир элас-элас инграниш эшитилди, сўнг илтижоли сас: «Гура!» Энди ногоҳ хушёр тортди, негаки овоз таниш ва кўнглига яқин эди. Бутун вужуди кулоққа айланиб, туртина-суртина зир чопа бошлади нари-берига. Ё раббий, жони-жаҳони овози янграётир, уни муштоқлик билан жони-жаҳони чақирмакда! Йўқ, арвоҳи эмас, Худо ҳақи ўзи чорлаётир! Нега уни унутибдилар, нега у ёлғиз, ҳимоясиз қолмиш?!

Ҳовлиқиш ва эсанкираш Гурани оғир кўйга солди, мабодо, ҳозир осмон келиб босади дейишса, ўшандай холга тушмасди. Дилини интизорлик хисси чулғаган ва

недир гумон умидларини ютиб юбораётганди. Шўрлик барибир илинж билан чопарди, гоҳо аста эгилиб, қонга ботган жасадларга қўрқа-писа тикиларди. Нукул шарт кесилган бошлар, моматалоқ башаралар, бақрайган кўзларга дуч келар, шунда дарди-дунёси баттар зим-зиё бўлиб кетарди. «Гура, адашиб колмишсен!» — якингинасида янгради таниш овоз. Илкис чан томонга ўгирилди ва Маҳмуд Торобийни кўрди. Жиход йўлбошчиси оғзидан қон келиб ўлган от олдида ер қучиб ётарди!

— Хайрият, тирик экансиз, жон бегим!

Қор-бўронда жавраган каби Гура калтирарди, ҳатто овози ҳам алланечук титраб чикди. Чехрасида хорғинлик аралаш ажиб туйғунлик, собитона ўктамлик аксланган баходир устига аста энгашди ва биқинига санчилган камалак ўқига кўзи тушди. Бирпас тараддуланиб тургандан сўнг ўқни авайлаб суғуриб олди: «Оҳ, жоним, бу қуриб кетгур сизни яралагунча, маним кўксимни порадора қилса бўлмасмиди!» Сўнг оғрик жон-жонидан ўтиб кетган бўлса ҳам чурк этмаган, кўп қон йўқотиб тинкаи мадори қуриган, аммо йирик-йирик кўзлари чакнаётган султон ёнида тиззалади.

— Тирик экансиз, жон бегим!

— Ҳа, ҳа!

— Ўлик бунча кўп, ўлик комидасиз.

— Гура, кўп мўътабар кишимиздан ажрадик, ҳа, ажрадик, — ҳамон яраси сирқираётганига карамай Маҳмуд Торобий дадиллашди. — Лекин, минг қатла шукрки, бекоргамас. Оллоҳ биздин рози, негаки хору зор чамандин зоғларни ҳайдадик, Чигатой таъзирини еди, Чигатойга сичқон ини минг танга! Гура, жоним, эшитяпсанми? Оллоҳ биздин рози! Оллоҳ кўлимизга тутқизғон қилич қонга тўйганини ўз кўзинг билан кўрмакдасен!..

Энди Гура нечукким сукут сақлади.

— Кутулдик таҳқирлардин, иншооллоҳ!

— Жон бегим! Илоё ўлманг!

— Энди ўладиган номард йўк, асло йўк, Гура! — маликанинг тубсиз қорачиқларига меҳр билан тикилди Маҳмуд Торобий. — Энди қолган жон фойдага, Тангрининг ўзи асради, аммо шаҳид кетганларга ачинамен. Алар туфроби ёруғ бўлсин.

Гура Маҳмуд Торобий жароҳатига соғинчи, армони, дарду аламини малҳам қилиб босолмаётганидан доғда,

кўнглида ҳамон унсиз саски: «Қарчиғайим, бул ўк ширин жонингизга азоб бермиш, ундан кўра маним бағримни чоку чок айласа мингдан минг рози эдим!»

— Жоним Гура, афу эт мени, — Махмуд Торобий пешонасида тер йилтирарди. — Топбағирлик қилиб қийнаб қўйдим, сен дунёдаги энг дилбар аёлсан!

Кутилмаган иш бўлди: Бухоро султони мардона узр тилади. Ахир, шу эмасми холисона эҳтироми ва хайрихоҳлиги?! Ғамгин кўзлардан икки томчи қайнок ёш сизиб чиқди, хиёл синиққан таранг ёноқларни дувиллаб ювганча, оҳиста кўтарилиб тушаётган сийнага томди.

— Жон бегим, ёруғ дунёда биргина нарсани орзу қиламан, сиз билан тоабод бирга бўлишни! — Энтикиб-энтикиб қўяётган аёл баҳодир юзи ва сочларини майин-майин силай бошлади. — Мана энди сиз ғолиб султон-сиз, мени, мендек бир телба ғарибани кўнглингиз назарга илармикин? Назарга илса... оҳ, мен учун бундан ортиқ бахт йўқдир. Мен сизникиман, сиз меники бўлинг.

Султон, Бухоронинг музаффар султони Гурага тикилган қўйи маъюсона қулди.

— Одам боласи армонсиз яшамас!..

Хотираларига изи берган Гура хиёл оғринди: «Хали ҳам қўп армони!» Султон Гура хаёлидан кечган гапни гўё пайқаб, тагин маъюс қулди, кейин эса бехос дили равшан тортди. Дардини ёрмоқни истади адои тамом бўлиб турган маликага. Балки энди ярашар ошқора гапирса: чеҳраи малаҳатини кўрганда Субухани кўргандек бўлишини, у кўпинча Субуха бўлиб хаёлига киришини! Йе, хуши жойидами, ахир, кеча кечқурун шундай арзихол қилмадимми? Ҳатто телбаланиб айтдики: «Сени бағримга тортай десам, во ажабо, ўртада бир нур устун каби кўндаланг бўлур!» Ўша нур устунни ҳозир ҳам аниқ-тиниқ кўриб турибди, у оп-ойдин сирли бурждан то Аршу аълога қадар чўзилган!..

Улар чегарасиз ўй-хаёл билан машғул, дилларини гоҳ олис хотиралар, гоҳ беадад сим-сим оғриклар чулғайди. Соғинч ва интизорлик билан ковушган нигоҳларида бир маъно: кўнгил иши недир, нечун киши кўнгил амрига бўйсунмакка мажбур, бу мутеликми ёки мағрурликнинг ўзгача белгиси? Балки одамзот шунинг учун ҳам некбиндир, шунинг учун ҳам бекарордир?

Зил-замбил сукунатни бузган қадам товушларига Гура аввал парво қилмади, кейин хавотир олиб ортига кара-

ди-ю, кўзларига ишонмади. Во ажабо, аланг-жаланг холда Алиакбар хожа ал-Бухорий билан Оловхон Юсуф яқинлашмоқда. Улар искович ит каби тимирскиланиб юришганини кўриб, капалаги учди. Сал нарида ётган қиличга ёпишди-да, қаддини ростлаб илгари отилди.

— Ие, Гура, сизмисиз, не қилурсиз бу ерда? — гуд-ганди хожа.

— Сиз-чи, сиз не муддаода адашибсиз? — деди истеҳзо билан Гура, қиличини шай тутиб.

Бизми? — илжайди Алиакбар, чалқанча ётган Махмуд Торобийга қараб. — Биз анови зот билан дийдорлашмак истагида эдик. Оллохга шукрки, ниятимизга едик.

Шўрлик Гура бўшашди, рангида ранг қолмай, кўзларидан ғазаб сочди. Нахотки, абадийлик ҳижрон яқин, нахотки энди топишдим, энди муродим ҳосил бўлур, дея дил-дилидан қувонганида ўртага бир умрлик айрилик тушса!? Йўқ, Тангрига касамки, бунга йўл қўймайди, хожа ҳам, Оловхон ҳам чучварани хом санабди, ҳозир иккаловини бурда-бурда қилиб ташлагай!..

Гура қилич дастасини маҳкам ушлаб, битта-битта бо-сиб илгари юрди, энди шу қадар хотиржам эдики, кўзлари сокин порлар, нозик вужудидан фавқулодда бир ўктамлик ёғиларди...

— Сизга нима бўлди?

— Жонингиздан умидингиз бўлса яқинига йўламанг!

— Ахир камина сизни деб ҳалакмен, деди қандайдир сохта қатъият билан Алиакбар. — Ишни битирсак, иншооллоҳ Чиғатой хокондин бир қошиқ конингизни тилаб олурмиз.

— Ифлослар!..

Ғазаб аралаш чинқирди Гура ва бутун вужуди лағча чўғга айланганини ҳис қилди. Хожани чирпирак қилиб учиргудек бир вазоҳатда эди. Қаличи яшинвор ярқирарди, аммо хожа мушук каби чап берди, ортига ёлғондакам тисарилиб, беҳос зарба урди. Бўйнидан тир еган Гура қонига бўялди. Гандирақлаб йиқиларкан, нигоҳи сўлғинлашиб, беҳол шивирлади: «Алвидо, бегим, жасадлар ичра жасад бўлгум!»

Ажал фаринтаси Гура руҳини ўзи билан олиб кетди.

Кутилмаган мусибатдан суяк-суягига қадар қакшаб кетган Махмуд Торобий бор кучини жамлаб, гоҳ ингра-

ниб, гоҳ тишларини ғичирлатиб, титрана-титрана оёққа калкиди. Қўлида ҳали Гура оҳ чекиб ташлаб юборган қилич ярақларди. Ваҷоҳати Алиакбарни ҳам, Оловхонни ҳам таҳликага солди.

— Яқинроқ келинлар, охириги ўлжам бўлурсиз!

Баҳодир нигоҳидаги қаҳр ўти тошни эритгудек эди.

— Оловхон, кани бу савдойини ўзинг тинчит, савобга қолурсен, — дея ғулдиради Алиакбар, муғомбир хожа, нечукким тиззалари қалтирар, яраланган паҳлавон ҳамласига дош беролмаслигини фаҳмлаган эди.

Қайдандир учиб келиб нарироқда кўнган қузғун безовталиқ билан қағиллади. «Бас-э, одамзот, шунчаси озми!?» — деди гўё ўз тилида. Аммо қиндан қиличини суғурган Оловхон бу жониворни қаёқдан тушунсин, эҳтимол, тушунганда ҳам унга кулок солмасди, кўзига нуқул юксак мартаба, минг бир хил жавоҳирот билан жиҳозланган тожу тахт, сийму зарга тўла хазина, чексиз имкон, обрў-иззат, атрофида айланиб-ўргиладиган нозу истиғноли санамлар кўринарди.

Йигит, кел, яқинроқ кел-да, ур, ура қол! Ҳа, нега урмайсен? Биласенки, мен қараб турмасмен! Меним ҳам қиличим қаттол! — Оллоҳ мадад бераётганига амин бўлди Маҳмуд Торобий ва ўйладики: «Иншооллоҳ, буларни жўнатгаймен нариги дунёга» — Ҳа, йигит, бу иш ҳавас эмас, мен билан солишмоқчи бўлганлар ҳозир дўзахда пушаймон қилиб ётмишлар.

Оловхон Юсуф чақчайганча каловланиб турарди.

— Қара, йигит, қавмингдан қанчаси шахид кетмиш, улар энди — хур, энди Чиғатой улар руҳига кишан сололмагай! — Маҳмуд Торобий тоғ-тоғ уйилган жасадларга ишора қилди. — Сен эса кишанда, танинг ҳам, жонинг ҳам... Тамба қилдим-ку, сен гўрингда ҳам кишанда ётурсен. Бу дарди бало, кўркаменки, келгуси зурриёдларимизга ҳам юкмаса!

— Имилама, Оловхон! — кичкирди хожа, жон-жаҳди билан ер тепиниб. — Бўла қолсанг-чи, галварс!..

— Ҳа, иним бўл, имилама, кучинг етса тезроқ саранжом қил мени! — Маҳмуд Торобий даъватида фавқуллодда хотиржамлик бор эди, қиличини шай тутаркан, аста қўшиб қўйди: — Тақдир ўйинини қаранг: ёлғиз бошимга икки Азроил келмиш!

Кутилмаган кесатик Алиакбар хожа ал-Бухорийни

хам, Оловхон Юсуфни ҳам гангитди. Эҳтимол, баравар ўйлашдики: омадсиз султон Тангри хузурига ташриф буюришдан олдин зап мағзи тўқ гап айтди.

— Нимага шама қилди нобакор, англадингми?

— Ҳа, — деди чайналиб Оловхон. — Аммо сиз юрагига эга бўлурсиз, камина бошига!

— Йўқ, — кўнмади хожа. — Биримиз ортиқча!

Сен ортиқчасан унда, қартайган туллак!

— Шундоғми? Мана бўлмаса, мана, мана!..

Сал қолди Оловхон Юсуф ер тишлашига, аммо у този каби эпчил эди, хожа зарбаларини нописандлик билан синдирди. Ҳар гал қилич силтаганда: «Шунча лақиллатганинг етар, ярамас султон боши ҳам, хокон ваъда қилган мартаба ҳам каминага насиб этгай!» — дея пишиллаб, оғзидан кўпик сочар эди.

Хожа кексайгани рост, тезда нафаси тикилиб, жазирама чўлда аданган чўғир мисоли холдан тойди, эндигина куч-қувватга тўлган, мушти билан тоғни талқон қила оладиган бўз йигитга бас келолмаслигига имон ўғирди. Жон-жаҳди билан пича солишгандан сўнг дафъатан тиз чўкди: «Бас, тавба қилдим!» Қизишиб кетган Оловхон Юсуф таваллосини эшитишни ҳам истамай, қилични нақд киндигига ботирди. Кўзлари ола-кула бўлиб кетган хожа кушандаси бўлган тифнинг очик қолган жойини икки қўллаб ушлади-да, «Ҳи, номард!» — дея юзтубан кулади.

Оловхон Юсуф совуқ илжайди, ажабки, оёқлари бир узайиб, бир қисқараётган Алиакбар қарокларидаги талваса юрагига беадад хузур бўлиб кўчаётган эди. Манглайидаги терни сидира ташлаб ўйлади: «На чора, Тангри шуни буюрмиш!» Салдан кейин Маҳмуд Торобий сари юзланаркан, қарашида ёввойи бир хоҳиш бор эди. Сўнг беихтиёр ажабсинди, негаки халигина қахру қазаб сочиб, даҳшат солиб ўзини химоя қилаётган баходир аввалги жойида чалқанча тушиб ётарди. Тавба, у мамнунмиди, қайғу чекаётганмиди, Худо хақи билиб бўлмасди. Нечукким соқол босган ва бўздек оқарган бетида: «Хей, ўғлон, маним бу ғариб бошим шунчалар талашувга арзирмиди?!» — деган маънодаги захарханда зоҳир эди...

— Ур, иним, ура қол, бас, махтал қилма! — деди Маҳмуд Торобий унга тик қараб. — Савил қолгур жон омонат, омонат жонни шундай кунда топширмасам, қачон

топширамен?! Эсимни таниганимдан бери орау килдим Оллох дийдорига этишмакни, шул саодатни сенинг қиличидан буюрган экан! Ур, ура қол, махтал килма!..

Авзойи ўзгариб кетган Оловхон Юсуф индамади.

Хозир йигит кўп нарсани унутган: қачонлардир мўғул қиличи қиймалаган онаси ва укаларини, қўнглига баҳор насимини олиб кирган Сузукни, тоғ-тоғ уйилган мурдаларни, улар ёнига қўшилган Гурани, Алиакбар хожа ал-Бухорийини... Қолаверса, Улуғ мухораба кечган сайхонлик қайсидир бурчида манглайдан тиг еган падари Зор Жаҳон — Мухаммад Хорун туфрок кучиб ётганидан беҳабар эди. Хаёлида биргина нарса — бўйи баробар тўкилалиган жавоҳирот, Мовароуннаҳрда энг обрўли ҳисобланган Бухоро тахти аллақандай сеҳру жодусини намойиш қилиб тўхтовсиз айланарди. Бухоро соҳибидавронлигига даъвогар бўлган мана бу кимса эса хозир, беиззатона, хорлигу зорликда — аянч тарзда, қалласидан жудо бўлади ва бу йўқотиш унга мислсиз саодат бахш этади, саодат!

Энди Маҳмуд Торобий киёфаси, боқиши яна ҳам осуда, чамаси, қилич ҳукмига ўзини астойдил ҳозирлаётир. «Ёху, сен — Акбар!» — мардона шивирлади ва секин бошини кўтарди. Оловхон Юсуф баҳодир нигоҳига тоқат қилолмай, беихтиёр чаппа ўгирилди ва ўзича дедикки: «Ҳали ҳам қароғидаги ёлқиндан ўт тушмабдир дунё айвонига!» Ё рабки, бирдан ичи гумириб, ханжарни сугургани ёдида, фақат ханжари чанқоғини қондирдими, йўқми, тузукроқ эслолмайди. Адашмаса, ишни ёмон бажармади, нақд қўлтикни мўлжал олган эди.

— Намунча ўтмас бунинг, Оловхон?

— Нима-а? — деди у қаловланиб.

— Ёмон аччиқ бўларкан ўзингники!

Шу бўлди Маҳмуд Торобийнинг сўнгги сўзлари...

Аланечук хомуш тортган, қизғимтир тусга кирган яроққа жимгина термилган кўйи Оловхон Юсуф анчагача беҳолу безабон қаккайиб турди. Теварагида туфрокка қоришган жонсиз бошлар беҳисоб, у тақдирдан рози ёки норозилиги номаълум бошлар ичида саросар қотган, бинобарин, уларга эътибор бермас, ҳатто уларни кўрмас эди. Таажжубки, энди Маҳмуд Торобий қарокларида нақшланиб қолган оғриқ ва армон дилини юмшоқ-юмшоқ ўртаётган эди. Йигит буни теран туйиб, енгилги-

на титранди: «Ё раб, Ўзинг мадад бер!» Шундай деб бир неча бор гудранди, аста энгашаркан, ногох нафаси кийилгандек туюлди-да, совук бир нарса югурди бада-нига: аввал ханжар тутган ўнг қўли, кейин чап қули тортиша-тортиша чангак бўлиб колди. Нечун, нечун? Буни билмасди, билмай ўтди дунёдан!

Сайхонликни епирила келиб осмон босгандек бўлди, атроф-жавонибни сўнгсиз само билан баробар сўнгсиз сукунат кучди. Олис Кармана тарафда, Малики Робот кишлоғи атрофида бўлаётган мухораба қасирғаси, каттол ёвни зеру забар қилган ғазавотчилар кийқирғи, султон қисматидан беҳабар холда кочоклар изидан от қўйиб бораётган Хур Қийғир билан Кичкина Қийғирнинг юрак-ларни ларзага соладиган наъраси бу тарафларга етиб келмас эди...

ХОТИМА

Мағрибдан машрикка қадар чўзилган саҳрони жону тинни аччиқ-аччиқ сиркиратадиган совук қаҳри забтига олганди. Қаҳратон бўрони муттасил хуруж қилар, оқибат ёввойи барханлар бетўхтов кўчиб, букрайган саксовул-ларни белигача кўмиб юборганди. Беадад бўшлиқ мато каби тап-таранг тортилган, ғазабга минган телба изғи-рин, бундан кўнгли тўлмагандек, қум тўзонлар ва ха-зонларни аралаштирган холда олиб келиб юз-кўзга урар эди.

Рутубат ва қоронғилик еру кўкни бирлаштирган, тур-фа бўёқларни фарқлаш қийин, тоғу тош, ўнгирлар, сой-ликлар ва дову дарахт чирсиллаб музлаган, атрофда бирон тирик жон кўринмас, кимирлаган нарса борки, бари ин-инига уриб кетган.

Фақат чарх яхши-ёмонига аллақачон қўл силтагани сезилиб турган афтодохол бир банда зимистон чуллаган дўнгликлар ва ўнгирларда чор-ночор гивирлайди. Ким-са қовоғини осилтирган само ва изғирин-бўронини рўқач қилиб керилаётган дашт билан ўчакишгандек эди, якка ўзи, тирсиллаб қотган паст-баландликлар, хувилаган сўқмоқлар, кўчқинчи қум тепалар орасида, аламини кимга сочишини билмай, титраб-қакшаб юрарди. Шўрлик юпун ва қилтирик, қалин-пахмоқ сочи ўсиб елкаси, қуялаганга ўхшаш ок-қора соколи ўсиб киндигига тушган, кўзлари

Ўрнида конталаш ўйиқларки, улар ёруғ дунёни кўришдан мосуво эдилар. Чўпга айланган титроқ панжаларини тўкилган тишлари ўрнида колган милкларини зўрға ёпиб турган лабларига тутиб иситмокчи бўлади. Хар замонда коронғилик ичидан нимадир топмокчидек тўхтаб, тева-рагига кулоқ тутуди, одам исига интиқ эди, одам исини сезмагач, нохушлик билан шивирлайди: «Сузук, Сузук!..»

Орадан кўп вақт кечди: хафталар ўрнини ойлар, ойлар ўрнини йиллар эгаллади, билдирмай келиб, билдирмай кетадиган фурсат аро собит қолган Бухоро кўп нарсани унутди. Аммо шахардан бир неча чакирим нарида, кунчиқар томонда, шўра-янтоқ босган сайхонликда ғазаб ва даҳшат, нафрат ва умид билан қоришиб кечган Улуғ мухорабани хали-хануз ёдидан чиқаролмас. Сайхонлик мурдаларга тўлгани учун эмас, йўқ, гап бошқа ёқда: ўша харбу зарб Бухоро рухидаги зангни кўчирмиш!

Буни хали ўшанда ҳеч ким ўйламаганди, буни ўйлагани вақт йўқ эди, ҳамма ўзини тамомила қиёмат-қойим ичига ташлаган эди, фақат яраланиб отдан қулаган Махмуд Торобий кўнглидан шу фикр липиллаб ўтган эди.

Дайди ўқмиди тани-жонини яралаган? Бу Тангрига аён, бундан бандалари беҳабар қолишди, улар Махмуд Торобий айтган сўнгги сўзлардан ҳам беҳабар қолишди. Торобий айтган сўнгги сўзларни фақат бир киши — бу кунда каттол чўл қахратонига кўксини яланг тутганча, қаёққадир улоқиб бораётган кишигина эшитувди. Аммо у ўшанда баҳодир дилидагини тўкису тугал англай оладиган аҳволда эмасди. Нечукким дағ-дағ учар, гарангсираб мўлтирар, Яратгандан мадад тилар, ханжари учидан томаётган қонга тикилиб ўғжир эди. Тезроқ Чиғатой билан кўришиш истаги миясида чарх ураётганди, қўллари чангак бўлиб колганда ҳам бу муддаосидан кечмади. Карманагача яёв бориб, рўй берган воқеани хоқонга окизмай-томизмай сўзлади.

— Ихм! — маънодор йўталди Чиғатой.

Тасбеҳ ўғираётган Махмуд ялавоч эсанкираб қолди.

— Ваҳима бекор, биз енгибмиз!

Анча бурун хоқон холи танг эди, негаки рухи тушган аскарлари ғазавотчилар тазйиқига дош беролмай чекинишган, қайта хужум қилгани ботинмай туришар эди. Оловхон Юсуф келтирган хабар хоқон кўксини тоғдек баланд кўтарди ва Бухорога шоду хуррамлик билан ки-

риб борган ғозийлар орқасидан масхаралаб кулди: «Биз енгдик, анов овсарлар билиб қўйсин! Махмуд Торобий ер тишлабдими, зафаримиз шу-да!»

Бухоро қувончи чексиз, аммо улуғ сардорсиз хар кандай байрам татимаслиги тайин эди. Айюҳаннос солганча музаффар султонни суриштира бошладилар. Аммо у ерда ҳам, кўкда ҳам йўк эди. Чор-ночор ўзларига таскин беришди: «Ул зот авлиё эрур, Оллоҳ хузурига бормиш, тез кунда қайтиб келур!» Султон эса қайтмади, ғазавотчилар унинг ёди билан ўзларини овунтириб турган паллада Чиғатой яна катта қўшин билан Бухорони бошқатдан ясоғи каттолга етқариш учун хозир у нозир бўлди. Энди мўминларни жанг майдонига Муҳаммад билан Али етаклади. Аттангки, омад қайтган эди. Бу навбат қонга Чиғатой қиличи яхшироқ тўйди. Фарёдлар кўкка ўрлаб, йигирма минг мўмин шахидлик либосини кийди, ўк еб қўлидан қилчини туширган Муҳаммад армон қилдики: «Хей, дария, ёнимда акам йўк-да, акам ёнимда турғонда бунча хору абгор бўлмасдим!»

Ошиғи олчи турган Чиғатой ғазабга минган босқоқларига Бухоройи шарифни ер билан битта қилиб текислаш ва ўрнини мол боқадиган майдонга айлантириш ҳақида амр қилди. Бу кулфат нималигини яхши тушунган Махмуд ялавоч ҳоқон фикрига норозилик билдириб, ялиниш-ёлвориш билан Бухорони қатли ордан саклаб қолди. Чиғатой қўнғлида анчадан бери қудр саклаб келган эмасми, халиги ҳаракатини яхши баҳона билиб, ундан ноиблик рутбасини тортиб олди. Савашувлар босилиб, анча хотиржам тортгандан кейин, ниҳоят, Оловхон Юсуфни эслади. Амрига қўра, йигитни эрталаб хобгоҳда хозир қилишди.

— Сенга не ваъда қилган эдим, ўғлон?

Севинч Оловхон Юсуфни қарахт қилиб қўяёзди.

— Бухоро тахтини!

— Жуда соз! Бунга тахтга чиказинглар!

Ҳоқон амри вожиб бўлди.

— Хўш, муродингга етдингми? — Оловхон Юсуф мамнун бош ирғағач, ҳоқон мийиғида кула-кула аъёнларига юзланди: — Эшитдингларми, муродига етибди, энди қўзларига мил тортинглар!

Кутилмаган ҳукм ҳам кечиктирилмай адо этилди. Хали улкан қувончи тагига етиб улгурмаган, устидаги ялтирок

либослар рангига тўйиб боқолмаган Оловхон Юсуф ақл бовар қилмас кўйга тушди. Ёруғ дунё бирпасда зимистонга айланди, сал хушига келганда қайсидир тақир гўшада чийралиб ётарди. Атрофга қабристон суқунати чўккан, олис-олислардан қашқирлар улиши эшитиларди, холос.

Шундан бери яна неча замонлар ўтди, Бухоро хануз беомон кечган Улуғ мухораба сурони билан яшамоқда, аммо уни аллақачон тасаввуридан бир хас каби чиқариб ташлаган. Хатто ўзи ўзини унутган: юраги ҳам, шуури ҳам бўм-бўш... Фақат ахён-ахёнда теран бир ғусса ва аламга чулганган кўйи Сузукни хотирлаб, телбавор тарзда гингшилайди: «Қайдасен, Сузук? Нечун фақирни йўқламайсен, Сузук?»

Ғариблик жон-жонидан ўтиб кетганда, не қиларини билмай, чархи қаттолга пайдар-пай маломат тошларини отарди. Хей, дариг, тўғри қилармиди? Айтиш қийин, айтгани тил бормади, нечукким у яхши-ёмонга қўл силтагани етмай, яхши-ёмонни фарқламай ҳам кўйганди. Баъзилар тап тортмай бетига сапчилашганда, таъна-дашномга қўмишганда, аямасдан тепиб-тепкилашганда пинагини бузмасди. Кўпинча тиланиб турганда кафтига тошкесак, олма пўчоғи ёки ит ғажиб ташлаган суяк кўйиб кетишарди. Бирор панада думалаб хордиқ олаётганда кашкулини ўғирлаб қочишар ёки толтовоқдаги ёвғон овқатига ҳовучлаб қум сепишарди. Неча маротаба етаклаб жар лабига олиб бориб кўйишди. Хар гал тасодиф билан омон қолди; хар ҳолда энди хавф-хатарни сезгиси билан пайқарди.

Кимдир, ҳартугул хотин киши бўлса керак, устидан бир тоғора мағзава ағдарган қуни йиғлай-йиғлай шаҳарни тарқ этди. Тентирай-тентирай қуриб-қакпаган поёни йўқ чўлга етипти. Қашқирлар увиллаши юрагига ваҳима солса ҳам кимсасизлик аро ўзини анча-мунча эркин хис этарди. Жазирама ёзда ташналиқдан азоб чекарди, хайриятки сезгилари узюқдаги анҳор ёки ҳовуз бўйига етказарди, шунда тўйиб-тўйиб сув ичар, кичкина мешини бир амаллаб тўлдириб оларди-да, одамлар нигоҳи тушмайдиған жойларга қочиб қолиш пайида бўларди.

Хар замон у ёки бу кишлоқда раҳимдил бандалар бечорани қуртлаган туршак ёки қотган зоғора билан сийлашарди. Не ажаб: шунда ғадир-будир қовоқларида нур

Ўрнини босадиган бир хил жимираш зухурланарди. Шошилганча чеккароққа ўтар, ўнғайроқ жойда тумшая олиб зогорани кавшар, бутун киефасида, насибамни битта-яримтаси тортиб олмасмикин, деган хадик акс этар эди.

Бора-бора уй-жойи йўк елвагай каландарлар даврасига кўшилди. Одатича, улар сўкишса ҳам, масхара қилишса ҳам эътибор бермасди. Кимки устидан кулса, кўшилиб ўзи ҳам хохоларди. Хазар қилишларини сезмасди, кўпинча дарвешларга эргашиб кишлоқ бўйлаб изғир, чўл ўртасига, Улуғ мухораба кечган сайхонликка тентираб бориб қоларди. Оллох суйган бандалар калла суякларини бир жойда тўплашарди-да, атрофида айланиб, баланд товушда: «Ёхувва-ва! Ёхувва-а! Ҳақ дўст ё Оллох!» — дея зикр тушишарди. Аммо у одамни титратиб юборадиган бу манзарани кўрмас, ғамга ботгани боис деярли ҳеч нарсани фахрламас, жазавали овозларга кулоқ тутганча, дўнгликда кўнишиб ўлтирар эди.

Бир кун Оловхон Юсуф ўша сайхонликка ёлғиз бориб қолди. Асрий сукунат аро беихтиёр кулоғи остида урхо-ур садолари янгради-да, гўё тошга айланди. Салдан кейин доводирав-совдирав одимларкан, бехос нимагадир тўқишди, бенихоя пешланган сезгилари ёрдамида у не эканлигини билди ва аъзои баданига титроқ югуртилади. Во, дариге, калла суяги ногоҳ тилга кирди:

— Мени тепиб ўтаётирсен. танимадингму, йигит?

У буткул қарахт эди.

— Фақир сўқирмен, қандоғ таний сени!?

Бир неча лаҳзадан кейин нечукким етти қават ер тагидан эшитилгандек секин, ўқинч-изтироб ва армонга мойил маҳзун сазо келди:

— Бор, йигит, бор, йўлингдан қолма, фақат унутмагайсен: ёмон аччиқ бўлуру ўзингники!

Шўрлик чорасиз тиз чўкиб ўқирди: «Туфрок бўлай, туфрок!»

Уша-ўша сайхонликда қолди, сайхонликни тарқ этиб кетолмади. Тирикчиликни бир амаллаб шу ерда ўтказарди. На жазирама, на совуқ, на очлик, на тўқликнинг фарқи бор — теварақда чор-ночор дилдирав ва ғудраниб юргани-юрган.

Ҳозир ҳам изғирин ва қорни писанд қилмай қайгадир ҳол-бехол судралиб борарди. Манзили аниқ эмас,

лекин тўхтовсиз илгари босар, саксовул буталари кийимларини йиртгани, афт-башарасини тирнагани билан иши йўқ эди.

Жимжит чўл тонги ниҳоят ёришди, аммо булутлар чекингани, барханлар елкасига шафак текканини сал бўлсин пайқамади. Изидан оч ва ваҳший кашқир тушган каби, бир алфозда юлиниб-юлкиниб лўкилларди. Илкис шохларини бўрон синдирган саксовул танасига зарб билан тўқишди. Ёнламасига инграниб кулади, анчадан кейин зўр-базўр туриб, аянчли тарзда чўнкайиб оларкан, тинмасак изгирин қулоғига бир нидо бўлиб чалинди: «Ур, йигит, ура ҳол, махтал қилма!» Энди чидолмай орик гавдасини ерга отди ва пешонасини тошга урди. Барибир бўғзига қадалиб олган оғудек аччиқ дард босилмади. Хаелида беадад оғрик ва армон нақшланган кўзлар жонланар эди...

1989 – 1998

ШЕРДОР

ҚИССА

Самарқандда осойишталик ҳукм сураётган кунлар...

Хижрий минг қирк тўртинчи сана кўклами Зарафшон сохиллари ёқалаб сездирмай кириб келгандан кейин шаҳристон жамоли гулдек очилиб кетди. Кўклам қушлари чор-атрофни ҳалқадек ўраган, жаҳонгир Амир Темур замонидаёқ маълуму машҳур бўлган боғу роғларга жон ато қилди. Боғу роғлар билан туташ қирлар, сойлар, ўнгирларда киш бўйи уйилиб ётган қорлар эрий-эрий бўтанаю шалолога айланди.

Бениҳоя чўзилган қаҳратон оғушида мудраган Афросиёб харобалари уйқуси қочди. Сокин тепаликлар узра қалдирғочлар хушнуд чуғурлайди. Офтоб илитган кўхна деворлар қолдиқлари бўйлаб из солган қумурскалар лашкари нари-бери тинимсиз гивирлагани гивирлаган...

Наврўз шабадаси Обираҳмат ва Сиёб қирғоқларида нишлаган пидина, исмалок исларини хонадонлар сари етказишга ошиқади. Баъзан кундузлар марварид тусли йирик-йирик ёмғир савалаб, сабззорлар қўйнида роҳат қилаётган шаҳристон ҳавосини ғубордан фориг айлар, ҳаял ўтмай тиниб, сийраклашган булутлар орасидан қуёш мўралар эди.

Шаҳри муаззамда алоҳида ўрин тутган муҳандис-меъморлар маҳалласи ўртасидаги ҳовли-боғ навбахорни бир соғинч билан қаршилабди. Аллақачон яшил либос кийган дов-дарахт ёмғирда чўмилиб яна ҳам яшнаган, райхон-жамбил ва турфа гуллар чор-атрофни муаттар бўйларга фарқ айлаган, ҳар жойда ийманибгина очилган қизғалдоқлар қизариб кўринар эди.

Ҳовлига кунботардаги қўш табақали ўймакор дарвоза ёки унинг биқинида ўрнатилган дарча орқали кирилади. Шундоқ ўнг қанотда энлигина сайисхона тушибди, чапда эса анчайин ҳашамат билан болохонали ва пешайвонли баланд уй солинган бўлиб, барча устунлари, эшикларини беихтиёр киши эътиборини тортадиган ислимий, лола-мадохил, занжира нақшлари билан безатилган эди.

Хоналарни теран сукунат камраган...

Ора-чорада мусичалар ку-кулаши эшитилиб қолади.

Ганҷқорий усулда нақш чекилган қатта даҳлизда, гулдор панжарали дереза олдида хорғин-парিশон турган

Йигит — Мухаммад Аваз Самарқандий, жимликка та-мом ихтиёрини берганми ёки бошқа сабабга кўрами, за-мину замонни уйғотган кўклам нашъу намосидан буткул хорижда эди. Келишимли тик қадди-коматида куч-қув-ват, думалоқ-оқиш бетида катъият зоҳир бўлса ҳам, не-чундир ҳаракатлари паришон эди. Бу аҳволини ўзи ҳам сезди чоғи, ниҳоят, бир хил ғашланиб, оғрина бошлади. Ҳовли адоғидаги дарахт шохлари оралаб сизган қуёш нурлари панжарага санчилганда хаёли Регистонга улан-ди. Йўғ-а, у гўё бирдан дилига бор салобати билан ёпирилиб келди.

Ажабо, дўппини бир айлантириб қўйгунча, орадан ўн беш йилдан зиёдрок вақт ўтибди-я! Ҳамон ягона мад-раса тарху амали билан овора бўлишади. Нечун? Даст-лари шунча ҳам калтами ёки салтанат ожиз? Агар бу сўз бирор мажлис ёки маъракада оғизга олинса борми, Ялангтўшбий Баходирнинг ҳар мўйи найзага айланса керак!..

Мадраса хаддан зиёда забардастлиги ҳақидаги муло-хаза алланечук безовта кўнглига бир нав таскин берди. Шахристон чиройига ярашиб тушажаги хусусида беҳи-соб башоратлар қилинган бино тамалига илк ғиштни меъмор муҳандислар пири саналмиш Мулла Абдужаб-бор Самарқандий, не-не машаққатли жанглардан кейин ҳокимлик тожини кийган Абу Карим Бойхожи ўғли Яланг-тўшбий Баходир пок ният билан қўйган эди. Ўша масъ-уд онлар — Регистонда азонлаб карнай-сурнай садолари янграгани, беҳисоб халойиқ тўплангани, устод билан ҳукмдор чорқунжак ғиштларни қўлларида тутганча та-мал сари одимлашгани сира-сира ёдидан кўтарилмайди.

Мухаммад Аваз одамзот вақтга тебелигини мана энди теранрок англаб турибди. Во дариф, саховатпеша бўлиш-ни касб қилган устод не-не укубатли довондан ошибди ва охир-оқибат қарилик табаррук қўлларига асо тутқаз-миш! Бинобарин, ўзининг умридан ҳам қанчаси ўтди-кетди. Агар ул зот бўлмаса нимага эришарди-ю, не ке-чарди холи?

Ҳукмдорлар шавкатини кўкларга кўтармоқ ниятида не-не муаззам иморатлар солиб, ўзи қилча шуҳрат ва обрў тама қилмаган устод беш йилча бурун ўзига мубо-шир меъморлик ёрлигини топширганини эслаганда кўнгли алланечук қалқиб кетди.

Мухаммад Аваз баҳор хуш бўйлар билан тўлдирган

ховлидан узилди, анча гавжум кўча муюлишида, сахар севалаган ёмғир яшнатган садақайрағоч тагида ўзини кутаётган уста Самандар билан уста Пўлатни кўргач, чехраси ёришди.

– Муборак!.. Муборак бўлғай!..

Кушдек енгил тортган Муҳаммад Аваз ҳам қутлов сўзлари айтиб дўстларини сийлади. Сўнг Наврўз фазилатлари хусусида кизгин мусохаба юритган ҳолда Регистон сари кадам босишди.

Майдон тўс-тўполон бўлса ҳам жозибаси ва файзу шукуҳини йўқотмаган эди. Баҳор таровати айниқса турфа обидалар бўёқларини тагин ҳам жонлантириб юборганди. Замонида қилич урмак билан эмас, илм туғини баланд кўтаришда кўпроқ ном таратган Мирзо Улуғбек мадрасасининг залворли пештоқи куёшда ажаб тусли ярқирар эди. Пештоқдаги жилвақор юлдузлар шундоққина самодан узиб олиниб зарб этилган каби ҳайратомуз туюлади.

Хануз илм-фан арбоблари ва толиблари макони бўлиб турган муаззам мадраса қаршисида худди эгизаги каби яна бир салобатли иморат қад ростлаган бўлиб, қачондан бери Муҳаммад Аваз фикри-зикрини банд айлагани бежиз эмасди. Янги бино пештоқи ҳали яланғоч, фақат миноралари, гумбазлари, ён деворлари ва ички тарафи эндигина кошинкорий қиёфа ола бошлаган эди.

Чала иморатга кизиқиш билан қарай-қарай кенггина тошлок кўчага ўтишди. Икки тарафига савдо расталари жойлашган бу кўча Бибихоним мадрасаси, Ҳазрати Хизр масжидини ёнлаб, Афросиёб харобалари, кейин эса Сиёб ва Обираҳмат ариқлари билан боғланади. Қадам босиш қийин, ер ёрилиб одам чикқан дейсиз. Жамалак таққан шўх-шаддот қизалоклар, гулдор бахмал дўппи ва бекасам тўн қийган ўғил болалар, паранжи-чачвон ёпинган келинчаклар, гижинглаган от минган куёв тўралару аслзодалар, мункиллаган чол-кампирлар вағир-вуғир билан сайилғоҳ тараф шошилишади.

Гумбазлари зумрад янглиғ ёнаётган Шохизинда силсиласи сари элтадиган кўча айниқса тирбанд эди. Кўпириб-тошаётган зиёратчиларга назар ташлаган Муҳаммад Аваз ногоҳ Кеш тўқнашувида яраланган падари бузруквори Бобо Миршароф жонини омон сақлаб қолишни сўрамоқ ниятида онаси билан Шохизинда паноҳига бўзчининг моксидек қатнаганларини эслади. Ўшанда, чина-

кам мўъжиза рўй бериб, осори-атикаларга шу қадар каттиқ боғланиб қолдики, дилининг аллақайси бурчидаги илинж ишончга айланди.

Аммо ҳақиму ҳозик Абдулмалик Давоий, кунлардан бир кун азон чоғи, Шохизинда сари отланган она-болани йўлдан тўхтатиб, Бобо Миршарофни қийнаган дард ва жароҳат қошида ожизлик қилгани учун қайта-қайта афу сўради.

Оқу қорани тузукрок танимаган ўғлонни, Мовароуннаҳрда пешқадам табиб ҳисобланган зот муолажалари бекор кетганидан кўра, кўпроқ Шохизиндадан нажот сўраб қилган илтижолари наф бермагани ҳайратга солди. Ахир, улар астойдил пок ният билан тиловат қилишмаган эдими? Етти қават ер остидаги тирик шох нечун ёлвориларига қулоқ тутмади?

Назокатбону кўз очиб кўрган кишиси ўлимидан кейин ҳам Шохизинда остонасини тарк этмади. Муҳаммад Аваз ҳам бўталок каби волидаси изидан қолмади. Она-бола қиёфаларида недир умид акс этган турфа тоифали зиёратчиларга заррача эътибор бермай, хиёл ачқимтир ҳаво ўрнашиб қолган ним қоронғи салкин хонага оҳиста кириб боришар эди. Муҳаммад жийда гулидай нозик нақшлар ўйилган бағдодий эшикка, қулоқ етмайдиган кўп киррали забардаст устунларга, энг тўрдаги бўлманинг ложувард тусда товланувчи шифтига ҳайратланиб тикиларди. Шифтда бўёқлар ва нақшлар шу қадар уйғунликка киришганки, шу қадар теран жозиба кашф этганки, у осмон қуёши, ойи, юлдузлари билан бунда жо бўлганини муррак тасаввури орқали эътироф этарди. Ҳар гал бу ерга келганда енгил тортар, кўзалари қамашар, гўё ранглар ҳосил қилган буржларга сингиб йўқолар эди.

Онаизор ўзи билан ўзи овора бўлгани сабабли ўғли аҳволини сезмайди, ҳатто уни унутади. Ним қоронғи хона жанубидаги гулдор панжара орқали кўришиб турган қабртош эътиборини ўғирлайди. Сўнг тимискиланган кўйи бурчақда шам ёкиб, дуога қўл очади.

Муҳаммад шўрлик онасига ачинарди, бинобарин, чарх йўриқларигами ёки меҳрибони жон-жаҳди билан ёпишган эътиқодгами, хуллас, нимага каттиқроқ суянишни билмасди. Номлари тарих варақларида битилган машоъихлар саргузаштлари аста-секин уни сира қизиқтирмай қўйди. Бора-бора дилида бошқа истак уйғонди. Шаҳар чиройини очган турли осори-атикаларни яқка ўзи бориб

кўрадиган, якка ўзи улар қошида соатлаб ўй сурадиган бўлди. Амир Темур, Бибиҳоним, Ишратхона ва Оксарой каби ғаройиб обидалар ёнидан кўпинча қуеш ботгунча жилмас, кун давомида тусини бир неча бор ўзгартирадиган бўёқлар асирига айланар эди.

Ахийри, Назокатбону фарзанди қандайдир одамови, хиёл мунис, хиёл тажанг бўлиб ўсаётганини пайқади ва кўркиб кетди. Калаваси учини йўқотган онаизор нима қиларини билмай боши қотди. Агар устод Мулла Абдужаббор пайшанба кунларидан бирида мархум эри хоти-расига дуойи фотиҳа ўқиш учун ташриф буюрмаганда биттаю битта чироққари такдири келгусида не кечиши қоронғи эди.

Дуойи фотиҳадан сўнг у ногоҳ, устод эри билан тунган оға-ини эканини ёдлаб, кўзларини ёшлаганча, хасрат қилиб қолди. Меъмор қадди букилаёзган мушфиқ аёл дардларини тинглагач, пойгақда хомуш чўк тушган, ранг-рўйи синикқан Муҳаммадга зимдан нигоҳ отди. Бир зум хаёл сургач, ўғлон тарбиясини эрталан зиммасига олажагини билдириб, онаизорни хотиржам қилди.

Зуккотаъб устоднинг ўша лаҳзадаги ҳолати — паршонлик ва ўқинч ифодаланган қиёфаси Муҳаммад Аваз хаёлида ажаб бир тарзда нурланиб жонланди.

Айни чоғда у уста Самандар ва уста Пўлатдан орқада қолмай, илдам-илдам одимларкан, умрининг ҳар дақиқасини ғишгу қошин сайқаллаш, иморатларга такрор билмас шаклу шамойил бағишлаш билан кечирган Мулла Абдужабборга ҳурмати қанчалар баландлигини туйди.

Ортларида асов отлар кишнади ва ҳаял ўтмай дубулға-совут қийган найзабардор сарбозлар жиловларни бўшатганча қичкириб ўтишди:

— Хе-е-ей, пў-ў-шт! Йўл бўшат, ҳалойик!..

Бибиҳоним мадрасасининг ғарбий тарафидаги тор кўчадан бўй-бастрлари бир хил қирқ қанзак оккушлар янглиғ тизилишиб чикқандан кейин Самарқанд ҳокими Ялангтўшбий Баҳодирнинг кенжа кизи Мохбону сайил ихтиёр қилганини Муҳаммад Аваз тушунди. Аслзода амирлар, беклар юрагини ёққан опаси Иқлима падарини қўллаб юрган пири қалон Хожа Ҳошимнинг ўғли Муҳаммад Қосим Дахбедийга узатилгандан кейин Мохбону саройда ўзини эркин қушдек тута бошлаганидан озми-кўп хабардор эди. Аслида эса у, эркалик қилиб эмас, анча-мунча шаддотлик билан ота-онаси устидан ҳукм юр-

гизмокчи бўлар эди. Малоҳатда тенги йўқ кенжа кизи туфайли тагин ҳам катта обру қозониш, беҳисоб бойликка эга бўлишни Ялангтўш анчадан бери орзу қиларди. Шу сабабли Мохбону билан хисоблашар, у нимаики истаса, барини бекаму кўст адо этарди. Масалан, хар йили Наврўз сайли билан овуниши, юзига харир парда тутганча, қанизақлари қуршовида чорбоғлар ва сабззорларни яёв кезиши, шахристон кўчалари, расталарини айланиши, осори-атиқаларни зиёрат қилишига розилик билдирар эди. Бутун вилоятда, хусусан, Афросиёб ялангликлари, Сиёб ва Обираҳмат бўйларида кўнгилочар томошалар уюштириш ҳақида фармон бергач, кўпинча ўзи ҳам Мохбонудек пари-пайкарни дунёга келтирган катта малика Хуршидаоим билан истироҳатга ошиқарди...

Муҳаммад Аваз бир томонини сел ювган тепалик биқинида шарпадек жонсиз туриб қолди. Марғилоний саккиз тепки атлас кўйлак кийиб, кўшқават харир ридо ёпинган Мохбону, атру бўйлар таратиб, шундоққина ёнидан ўтиб кетди. Атрофида сулув ва қувноқ қанизақлар соллона-соллона одимлашар, йигитлар нигоҳини туйиб, энтиқиш билан бир-бирларини аста туртишар, чимчилашар, қикир-кикир қулишар эди.

Ногоҳ нимадир Муҳаммад Авазнинг потирлаган юрагига гўё чўғдек жизиллаб тегди. Сираси, Мохбону рўпарасидан гул-гул яшнаб, бутун кўрку қамолини намойиш этиб ўтаётганда чиммати четини эҳтиёткорона кўтаргандай, ўзига ҳам сирли, ҳам ғамзали нигоҳ отгандай, ширингина жилмайиш ҳадя этгандай бўлди.

Ё раб! Наҳотки, мўру малаҳдек одам орасидан малика уни кўрди? Йўқ, қаёқдан кўрсин, орзиқишлари беҳуда, қачондан бери дилида яшай бошлаган умид саробга ўхшаб чалғитди, холос. Ҳаргиз малак чиммати четини кўтаргани ҳам, қиялатиб қарагани ҳам, маъноли қулгани ҳам ёлғон!..

* * *

Тақдир инояти чексиз экан!..

Бултур ёз адоқларида сарой фарингтаси билан илк бор юзлашган фурсатда шундай фикр хаёлидан кечди. Ўшанда гўё у хақиқий мўъжиза — иккинчи офтобга дуч келди. Рўпарасида тўсатдан пайдо бўлган рухсор кўзларини шу қадар қамаштириб юбордики, каттиқ гангиб, анчагача хушини ўнглолмай юрди.

Анчадан бери, Ялангтўш Баходир фармойишига кўра, вақт путурдан кеткизган сарой таъмири Мухаммад Аваз гарданида эди. У, янги мадраса қурилишидан узилиб, шогирдлари Аҳмад Валихон ва Абдуллоҳ Завкий кўмагида, хукмдор хоҳишини адо этиш билан машғул эди.

Қашиқар, Афғон, Шаркий Эрон, Туркистон, Тибет ўлкалари ва қозоқ, қирғиз, туркман элатларидан беҳисоб совға-салом билан муттасил элчилару меҳмонлар келиб турувчи сершовқин хобгоҳда мураккаб юмуш — кошинкорий безаклар, ганч нақшлар ва заррин гуллар зарб этиш осон эмасди. Келди-кетдидан бўшамайдиган саломхона қўлдан чиқиб, беҳад кенг, баланд шифтли узун хонага ўтишгач, сал енгил нафас олишди ҳамда ишлари осонроқ кўча бошлади. Бениҳоя хилват, осийишта ушбу бўлмада Мохбонуни тез-тез кўрадиган бўлди.

Тақдир кулиб боққан ўша куни Мохбону муваккат ёғоч хавозадан берирокда одатлагидан узокроқ туриб колди. Шу фароғатли лаҳзада Мухаммад Аваз илк дафъа латиф овозини эшитди ва кўксини недир чўғ куйдирди.

— Меъмор жаноблари, — малика беихтиёр харир пардасини кўтарди, энди бутун вужудига нақд олов туташган Мухаммад Аваз унга халик аралаш кўз қирини ташлади, — нечун ислимий гуллар бу устунда ингичка-ю, бунисида йўғонланган?

Мухаммад Аваз кеча қурилиш ахволидан хабар олмоқ мақсадида бориб тутилиб колди ва саройга келолмади. Шогирдлари бекорчиликни эп билмай, бир устунга ислимий зарбланибди. Гуллар дағаллигини дарҳол пайқаган, анча-мунча ранжиган, бироқ эндигина хунар кўчасига мўралаган йигитлар кўнглини оғритишни хохламай индамаган эди. Улар хатосини ётиғи билан тушунтириш, тархга зид безакларни кўчириб ташлаш ва бошқатдан тиклаш хусусида фикр юритаётган пайтда берилган саволдан рўйи-рост довдиради. Аҳмад Валихон билан Абдуллоҳ Завкий шапалок еган каби бир-бирларига эсан-кираб қарашди.

— Маликам кечиргайлар, — деди йигит, — бу қусур камина кўзидин кочибдир. Иншооллоҳ, эртагаёқ тузатурмиз.

Мохбону табассум билан мамнун бош ирғади.

Ўша қисқа суҳбатдан кейин, негадир, малика бир хафтача кўринмади. Парда ичида чакнаган кўзлар, дудоклар латофатини чандон оширган майин табассумни

у кечаси ҳам, кундузи ҳам унутолмади. Ажабо, шу махалгача сокинликка маҳкум бўлган кўнгли энди кафасдаги қушдек безовта, оқшомлар ойга тикилса, ногоҳ кўз ўнгида ўша тиник ёноклар жонланарди-да, еру кўкка сиймай тўлғонар эди.

Тақдир инояти олдида тамомила ҳушдан ажраган Муҳаммад Аваз ўзи сезмаган ҳолда йўл қарайдиган, қайдалиги, не юмуш билан машғуллигини унутиб, ўзи билан ўзи тортишадиган бўлди. Кўпинча кимгадир муштоқлигини хатто ўзидан яширар, таъмир икир-чикирларига астойдил шўнғиб, чалғиш ва овунишга уринар эди. Ҳаракатлари беҳуда кетгач, шогирдларини хайратга солиб, ҳавога пояси ёки бурчакда соатлаб хомуш ўлтирар эди.

Ҳафта ўтгандан кейин Моҳбону кўкдан тушган фаришта каби тўсатдан пайдо бўлди. Кунчиқар тараф деразаси гирдларини беаётган Муҳаммад Аваз яқинлашиб келган енгил кадамлар шовурини дафъатан сезмади. Тунука тоғорадаги ганч қоришмасига энгашган чоғдагина ажаб назокат билан нурланаётган чехрага кўзи тушди. Малика астойдил ҳол сўрар экан, ёқимли овоз, кулгига мойил қирмизий дудоклар, чақин сачратган серкиприк кўзлар яна борлигини сеҳрлади, ўзини зўрға тутиб олиб саломлашди-да, жимгина ишига берилди.

— Меъмор жаноблари, сиз устозлар устози Муҳаммад Дарвеш Самаркандий шогирди бўлурсизми? — жимликни бузишга журъат этди Моҳбону. — Эппитишимча, аломат суратлар ишпо этармишсиз?

— Бул менинг гуноҳим! — дея ўтирилди йигит.

— Гуноҳ?..

Шундоғ, маликам! Замона зайлига кўра, жонлур сувратини қоғоз ёқим матога тортган гумроҳ банда деворга бостирилмоғи ёқим минора тепасидан ташланмоғидин беҳармисиз?

— Сиз ўлимдан кўркасизми?

— Ўлимдан? Йўк! — деди Муҳаммад Аваз дадил. — Оллоҳ шохидки, ҳеч нарсадан кўркмасмен. Фақат хали улусга нафи тегмаган хунарим хоки тупроқ бўлиб кетмоғидан кўрқамен. Ҳазрат Алишер Навоий байтини эслармисиз?

— Ҳар нечук устод Муҳаммад Дарвешга қўл берганингиздан тонасизми?

— Икки дунёда ҳам тонмасмен. Аммо меъмори замон

Мулла Абдужаббор ҳазратлари ҳам камина бошида соя-
бон эрур.

— Биламен, сиз меъморлик ила наққошликка кўпроқ
топинурсиз.

— Меъморлигу наққошлик мусаввирлик билан эги-
закдир.

— Хўп топиб сўзладингиз. Акс ҳолда сиз жонсиз
деворларга бу каби жон ато этолмас эдингиз.

— Гоҳо мусаввирлик хушимни ўғирлайдир. Кайфия-
тим алланеук тортиб, гоҳ завқ, гоҳ маъюслик оркасида
кўлимга қилқалам тутганимни сезмай қоламан.

Муҳаммад Аваз, яна арзи-ҳол қилиб, кўнглида бори-
ни тўкиш, қолаверса, нечундир адо этган юмушларидан
қоникмай келаётганини билдириб қўйиш тилагида эди,
лекин одоб юзасидан тилини тишлади.

Малика эса сирли киёфа олган қўйи орзикиб турар,
ҳар калимаси маънодору қўли гул йигитга хавас қилаёт-
гани англашилар эди.

— Каминани авф этгайсиз, — деди Мохбону, тушу-
нуксиз бир маҳзунлик билан, — сарой копида пайдо
бўлганингиз ҳамоно кўнглимда сиздан бир кўмак сўраш
истаги туғилмиш!

— Бир бечораҳол кимсадин маликам кандок кўмак
тилайдилар?

— Ҳозир баридан воқиф бўласиз!

Бир неча сониядан кейин Мохбону Муҳаммад Аваз-
ни арк хосхоналари сари элтадиган сокин йўлак бўйлаб
бемалол эргаштириб борар эди. Ҳеч нарсани тушунма-
ган йигит саросима оғушида жимгина одимлар, гоҳо ён-
верига ҳадиксираб аланглар эди. Дадил илгари босаёт-
ган Мохбону куёнюрак эканлигига шама қилиб кулар-
кан, ҳеч қандай хавотирга ўрин йўқлигини таъкидлаб
қўйди.

Ичма-ич қурилган бир нечта бахаво, ним қоронғу
хонадан ўтишди. Ажабки, чўғдек безатилган, тоқчалари
ва таҳмонларига ганч нақшлар ўйилган, панжарали де-
разаларига пардалар тутилган бўлмалар бўм-бўш эди.
Бағдодий эшик орқали яна бир узун йўлакка чиқишди.
Оёқ остида узунасига ял-ял товланувчан пояндозлар
тўшалган, тоқчаларда қатор-қатор хитойи гулдор чинни
идишлар, зар юритилган сандиқчалар, бўйни ингичка
сопол кўзачалар терилган, доира шаклидаги майдонча-

ларда бежирим курсилар, хонтахталар, улкан хумлар кўйилган эди.

Малика, ортига бир карагач, энг адоқдаги баланд ўймакор эшик қаршисида тўхтади. Кўксини таранг тортиб турган, гавҳару ёқут қадалган қирмизи баҳмал нимчаси чўнтагидан калит олди ва шиқирлатиб кулфни очди.

Муҳаммад Аваз, остона ҳатлаган ҳамоно, қачондан бери ўзига таниш турли бўёқ ҳиди тутган кенгина айлана хонага шоша-пиша кўз югуртирди. Ва етти ухлаб тушга қирмайдиган ғаройиб масканга келиб қолган одам холига тушди. Шошгани шунчаки, неча маротаба кўзларини юмиб-очса ҳамки, манзара ўзгармади: деворга номаълум мусаввир бутун истеълодини сарфлаб чизган суратлар илинган эди. Яна бир қанчаси ўртадаги чорқирра устунларга суяб кўйилмиш!..

Муҳаммад Аваз жилмайиб турган Мохбону чехрасига илк бор узок, ҳа, бениҳоя узок термилди. Гўё шу билан мислсиз хайрат чоҳига қулаганини ифодалади. Ажабки, ҳамон тили айланмас, вужуди қарахт, ўй-фикри пароканда эди. Ахийри, сал ўзини ўнглаб, вазмин одимлар билан тўрга ўтди. Ўнг қўлдаги суратга яқинлашаётиб, кўкимтир бўёқ солинган сопол идишга тўқинди. Ёғоч шокосадаги сувга солиб кўйилган қилқалам хисобига етиб бўлмасди. Тавба, бу гўшада мусаввирлар жамоаси ижод ила машғулми?

Ҳамон сўз қотишга ожизлик қилаётган Муҳаммад Аваз хайрат ва завқ оёғида дуч келган биринчи суратни назардан кечира бошлади. Қорабайир отлар уюри тасвирланган матодан нигоҳ узолмай қолди. Тўғри, ранглар кенглик ифодасида бир қадар ожизлик қилганди, шунга қарамай, ҳар бир чизикда аллақандай шиддат ва кўркемлик бўртиб турар эди.

— Бул Ҳабибаники! — деди Мохбону кулимсираб.

— Ул ким?

Маним қанизагим. Ҳалиги... дугонам!

Ё ажаб! Худо ҳақи, кўзларимга ишонмасмен!..

Кўксига ажабтовур туғён туйган Муҳаммад Аваз яна томоша билан машғул бўлди. Мана бу сурат хажман кичикроқ бўлса ҳамки, кенглик жозибасини теран ифодалаган эди. Қутилмаган сирни ранглардан қидирди: адоғи кўринмас яйдоқ дашт ўртасида яққа қайрағоч мунғайиб туради. Олисда, тоғ этакларида қўзғалган бўрон қайрағоч сари шиддат билан ёпирилиб келади. Яққа дарахт

кисмати ногоҳ кўксини ачитиб, хаёлини қаёқларгадир адаштириб кетди.

— Бу фожиага ким жон бермиш?

— Камина! — Моҳбонунинг саф тортган узун-қалин киприклари оҳиста эгилди, сал ўтиб у тўрдаги матога ишора қилди: — Ушбуни ҳам кўринг. Нима дейсиз, бўёқлари Зарафшон шовқинини тиклаганми?

Йўнилган чорчўпга тортилган оппоқ матодаги манзара шундоқ Зарафшон соҳилидан кўчирилгандек эди. Қоятошларни юваётган мавжлар, ёввойи жийда буталари, қумлоқда нишлаган ялпиз, терак شوҳида қўнган қалдирғочлар — бари-бариси ўз ранги, ўз киёфасини топган эди. Салобатли тоғ, кўза кўтариб сувга келаётган дуркун қизлар, уларни нақшинкор дарвоза олдидан маъсланиб кузатаётган зулфлари ғажак, қошлари камон келинчак айниқса эътиборни тортар эди..

— Ажаб бўстон! — деди Муҳаммад Аваз, хона бўйлаб томошасини охирига етказгач. — Аммо булар сизга фароғат эмас, фақат қайғу келтиражагини қандоғ тушунтирай?

— Буни тушунтирмакка хожат йўқдир. Сиз баён қилган хатардан оз бўлса ҳам воқифман! — Моҳбону нигоҳи катъиятли порлади. — Камина сизни, булардаги қусурларни англатар, деган илинж билан бошлаб келган эрдим.

— Маликам, алар андоғ нафис чизилмишки, ҳарчанд уринсам-да, ҳеч биридан қусур тополмадим. Фақат, ўтинаман, бир сирни фош айланг. Қайси бахтиёр зотни устоз билурсиз?

— Замонамиз Беҳзоди саналмиш пири комил Муҳаммад Дарвеш Самарқандий жанобларини! — Моҳбону киприкларини пирпиратганча ифтихорини ошкор қилди. — Сиздек соҳиби истеъдод хусусинда даставвал ўша мухтарам зотдан эшитиб эрдим.

— Устод мушқул вазифани чўчимай бўйнига олганидан хайратдамен.

— Волидам ўтинчини инобатга тутдилар. Негаки, қон оғишмаган қариндош бўлурлар.

— Волидангиз сизни оқибати қаролиғ юмушдан қайтармоқ ўрнига нечун рағбатлантирур?

— Меъмор жаноблари, меҳрибоним ёшлик чоғларида мусаввирлик ҳунарига обдон қизиққан эканлар. Аммо ёшлари ўтиши билан негадир совиганлар. Бир баҳонаи

сабаб билан сандикдан қилқаламлари ва хомакиларини топиб олдим.

— Кейин-чи? — шошилиб савол берди Муҳаммад Аваз.

— Кейин иккимиз хилватроқ хона танлаб бекитиқча шуғулландик. Тўғриси, волидамни холи-жонига қўймадим. Камина билан ярим йилча машғул бўлдилар, инжиқлигим бадларига урди чоғи, тағин юз бурдилар. Қилқалам билан бўёқларни ўйлаб кечалари уйкум қочарди. Тузукроқ нарса иншо этолмай ўзимни ўзим кийнардим. Охири волидам ахволимни тушундилар ва мушкулимни осон қилмоқ пайига тушдилар. Падари бузрукворимни безори жон қилиб, Улуғбек мадрасасида мударрислик ила машғул устоди комилни сарой арбоблари сафига олдилар. Ҳазрат тез орада кўзимни очиб, қўлимни ўнгладилар. Надоматким, қувончим узоққа бормади, устод валинеъматим билан келишолмай, кетиб қолдилар. Ўшандан буён тағин чорасиз ожизаман. Энди сиз мурувватингизни дариг тутмагайсиз!..

— Камина сиздан мурувватимни дариг тутмаймен, — деди Муҳаммад Аваз хаёлдан бўшамай. — Фақат, бул мураккаб жабҳага тишим унчалик ўтмаслигини айтиб қўяй!

— Ёшурмай айтинг. Кўркасиэми?

— Маликам, балки кўркаётганим ростдир! — Муҳаммад Аваз эшик сари йўналди. — Иккиламчи, оёққўлим боғланган, ташвишим бошимдан ошиб ётадир.

— Шошманг! Камина дилингизга озор еткармоқчи эмасдим.

— Дилим унча-мунчада озор топмас, маликам.

— Унда сўзларимга қулоқ беринг. Камина шу кунларда бир хомаки устида куйинаман. Қиёмига етгач, ани кўздан кечирмак ниятида келгаймисиз?

Муҳаммад Аваз малика овозидан шуни илғадики, у мудом бир яқин суҳбатдошга интиқ, доим хунарини кимгадир кўз-кўз қилиб, юрагини тўкишни истайди. Қилқалам нурлантирган суратларини фаҳму фаросатли кишига кўрсатиб, ундан олқиш эшитса, ана шундагина жони ором топади, ўзини саодатманд сезади. Минг афсус, бу гўшада, ичини ёрса қил чикмайдиган каслар тўпланган деворлар ичида, ким у билан баҳсу мунозара ихтиёр этарди?!

Сарой таъмири ҳали чўзилиши тайин эди. Ана шу

кулай имкониятни назарда тутган Муҳаммад Аваз хомакки битгандан кейин келиб кўриш ва хулосасини айтиш учун тайёр эканини билдирди. Бу ахду қароридан Мохбону беҳад севингани, дилида миннатдорлик туйғуси жўшурганини туйиб, ўйчан қисфада остонадан узоклашди...

* * *

Кўклам қуёши тиккага кўтарилгани сайин Самарқанд заминини яна ҳам улкан қувонч, таърифи йўқ бир файз чулғаб борар эди. Бир-бири билан уланиб кетган кўчалар ва хатто қиру адрлар шовқин-суронга тўла эди. Айниқса, суви шишадек зилол Сиёб бўйи — сайилгоҳ тирбанд бўлиб, каттаю кичик ҳамон бостириб келар эди.

Ёшараётган олам шоду хуррамлигини дилларига жойлаган сайилчилар ҳар жой-ҳар жойда давра қуриб ўтиришар, кимдир қўшиқ-алёр айтса, кимдир раксга тушар, кимдир дутор ёки танбур чертар эди.

Азалий русумга кўра, беклар-амирлар, бойлар, савдогарлар бир тараф, ўртаҳол тоифа бир тараф, олиму фузало бир тараф, хунарманду косиблар бир тараф, дехконлару чоракорлар бир тараф, бева-бечоралар бир тараф эди.

Айрим дин пешволари ва уламолар ўзларини дуч келган мажлисга уришиб, фоний дунё, охират ҳақида, пайғамбарлар ва авлиё-анбиёлар қароматлари хусусида ибратли ҳикоятлар сўйлашар эди.

Этакрокда жулдир кийинган, бошларига учлик кигиз қалпоқ кўндирган озғин-бўйчан дарвешлар, гоҳо яланг кўкракларига уриб, гоҳо эгри-бугри асоларини силкитиб, тинмай зикр тушишар, баъзи ёш-яланг уларни маҳлиё бўлиб қузатар эди.

Сиёб соҳилида кўпган ола-тасир манзара Муҳаммад Аваз учун янгилик эмасди. Ҳар йили баҳор авалида у бундай сертўлолон шодиёнага албатта гувоҳ ўтарди. Дўстларини икки ёнига олиб, мамнун қисфада келаркан, Мирзо Улуғбек мадрасаси мударрислари — табиблар пешвоси, кимёгарлар пири Абдулмалик ибн Мулла Шахобиддин Давоий Самарқандий, хандаса илмида беназир олим Дўстий Самарқандий, Ялангтўш арқони давлати сафидан муносиб ўрин топган шоир мавлоно Имомиддин Шерхўжа Самарқандий жанобларини анча олисдан таниди. Мовароуннаҳр довуғини олам аро ёйган бу

мухтарам зотлар давраси кўринишда оддий бўлса ҳам назокат ва малоҳат бобида етук эди. Илм билан назмга кизиккан кимсалар улар саховатидан баҳра олиш иштиёқи билан шошилишар эди. Давра ҳуснига зеб берган мавлоно Дўстий оқ оралаган қалин соқолини оҳиста силаб, янги йил кирганда фалак буржларида юз берадиган ўзгаришлар, Мирзо Улуғбек томонидан кашф этилган юлдузлар жойлашуви, Зижи Кўрагоний жадвалидаги башарни лол қолдирган фалакиёт илмига тегишли хулосалар ҳақида мулоҳаза юритди. Мударрис фикрларини бошқалар камоли эҳтиром билан тинглашди. Сўнг табиблар пири Абдулмалик Давоий бу айём тошга айланган юракларда ҳам гул ўстира олишини, дийдаларда тўпланган мағорларни абри найсон суви билан юшиб, ҳар бандани саодатга мушарраф айлашини тавсиф этди. Шоир мавлоно Имомиддин маликул-калом Алишер Навоий бисотидан бурро-бурро қилиб ўкиди:

*Мувофиқ кийдилар бўлмиш магар Наврӯз ила байрам,
Чаман сарви яшил хилват менинг сарви равоним ҳам.*

Нуктадон устодлар суҳбати Муҳаммад Аваз руҳини чарагон айлади. У айниқса билағонлиги ва камсуқумлиги билан танилган, давралар гули бўлиб ўтирадиган мавлоно Дўстий ўйчан бир алфозда изҳор этган сабоқларни кизикиб тинглади. Қачондир у Мулла Абдуҷабборга шогирд тушиб, таҳсил олмоқ ниятида Мирзо Улуғбек мадрасасига қатнаган кезлар бу нозиктаъб инсон жонфидолиги ва эътиқодда собитлигига кўп марта гувоҳ бўлган эди. Мусаввирлик жабҳасида устози — айни кунда дорилшифоя хужраларидан бирини хилват билиб ижодиётга берилган Муҳаммад Дарвеш Самарқандий мавлоно Дўстий билан ҳамфикр ва ҳаммаслак эканлиги куч ва рағбат берган эди.

Муҳаммад Аваз хонанишинликни ихтиёр этган, қариллик оstonасида ликиллаб турган устодни эслаб маънос тортди. Бугун ўз майли-хоҳиши билан овора бўлиб, аҳволдан хабар ололмагани учун ўзидан ранжиди. Эртагаёқ албатта Наврӯз билан қутлаш учун хужрасига қадам ранжида қилишни ўйлаб, мавлоно Давоийга юзланди.

— Табиб жаноблари, устод аҳволлари нечук?

— Ҳазор марта шукрим, аҳволлари тузук. Эгамдин имон ила саломатлик тилаб ётадирлар. Аммо не боис,

билмадим, кейинги кунларда камина муолажасига ишон-
маслар.

- Сабаби не эркан?

- Адашмасам, ҳар уволу ҳар савоб, ҳар мавлуду
ҳар қазо, ҳар роҳату ҳар азоб Ўзидин эркан, бандаси
аларни бир ёқли қилмоқликка ожиздир, деган фикрга
ёпишиб олмишлар. Зоти шариф хулосалари Ҳак нури
ила табаррук бўлса ҳам, бандаси кўкка термилиб ўтира
беришини ножоиз ҳисоблармен. Ҳазрат Нақшбанд ўғит
айтмишларки, дил ба ёру даст ба қор!

- Илло, фақир ҳам сиз тарафда!..

- Ўғлим, ишончдан ажралсак яшамакда бирон-бир
маъно қолмас.

- Тушунаман. Сизу биз умидланиш ила тирикмиз.

- Баракалло сизга!..

Табиблар пиридан олқиш олиб бир қадар хаяжон-
ланган ва руҳи юксалган Муҳаммад Аваз қўлини кўкси-
га қўйганча эҳтиром кўрсатди. Қон тепчиган бетига яра-
шиб тушган, ихчам қузалган тим қора соқолини силай-
силаи, пича сукут сақлагач, кўзғалиш учун одоб билан
ижозат сўради.

Муваққат расталарда бу ёғи Ҳиндистон, бу ёғи Хи-
той, бу ёғи Ўрисия, бу ёғи Эрон, бу ёғи Арабистондан
келтирилган қимматбаҳо газмол, пойабзал, қандолат хир-
мон-хирмон уйилган эди. Тижорат аҳли молини осмону
фалакка кўтариб мақташ баробарида нарҳини оширса,
харидор аҳли устакорлик билан ҳар канака зўр матоҳ-
ни сўзамоллик билан камситар ва баҳосини ерга урар
эди.

Муҳаммад Аваз бунақа «жанг»га тоқат қилолмасди,
шу боис мийиғида кула-кула расталардан тез узоклашди.
Бир неча қадам босган захоти димоғига қирғоқда ўрна-
тилган маърақа қозонларда пишаётган мазали таомлар
иси урилди. Думба ёғи, жувоз ёғига дамланган палов-
хонтўра, ял-ял чўғда жиз-биз бўлаётган барра кабобу
жигар кабоб, биқирлаб қайнаётган нўхат шўрва, хил-
хил пишган калла-поча нақд сўлакайини оқизди.

Иштаҳаси карнай бўлиб кетган Муҳаммад Аваз атро-
фига аланглаб уста Пўлат билан уста Самақдарни кўрма-
ди. Арик ёқалаб юқориларкан, аллақачон куртаклаган
толу тераклар тагида қатор тизилган, кўкраклари олма-
деккина бўртган жамалакли қизлар эътиборини тортди.
Сал ўтиб, ўзаро маъноли кўз уриштирганча, улар Наврўз
лапарини айта бошлашди:

*Жон сўрайсан, Наврузим,
Сенга жонлар садага...*

Яйдоқ кир этагидаги кенг майдонда гулдор кигизлар тўшалган, оппоқ соқолли кайвони чоллар, мўйлаблари сабза урган чайир йигитлар, кийик каби абжир ўсмирлар даврани кенг олиб кураш тушаётган эдилар.

Наврўз сеҳри ва жозибасини янада чуқурроқ туя бошлаган Мухаммад Аваз урина-сурина ям-яшил кир биқинига келиб қолди. Недир кизиқиш билан кирни айлаиб, кунботар томонга ўтди. Баланд дорларда Самарқанду Бухоронинг кўкни кучишга кодир дорбозлари тараф-тараф томоша кўрсатишмоқда. Яна бир томонда афту башараларини бўяб, ола-куроқ кийинган кизиқчи ва масхарабозлар кулги ва ҳажв гулханини ёкишаётган эди. Яна бошқа жойда муғаннийлар берилиб соз чалишади, хонандалар эшилиб хониш қилишади, уқпар таққан раққосалар олача гиламлар устида капалакдек пириллаб айланишади.

Кир нишабидаги супа тахлит майдончада, канизаклари қуршовида, Моҳбону аломат томошаларни жимгина сукланиб кузатар, сарвини эслатувчи нозик адо қаддиқоматида, кўклам нашидасини жо қилган кўзларида бир жозоба намоён эди.

Мухаммад Аваз маликани эғнидаги бичими бениҳоя нозик ва кўримли атлас кўйлагидан таниди, бир хаприқди-да, ўша томон талпинди. Тинмагур сайилчилар орасидан аранг йўл очиб бораётиб, ногоҳ нарироқда Ялангтўш бош вазири Бобоҳўжа Муслим ибн Салоҳиддинхўжа ўғли, яқинда қурилиш молия мирзаси этиб тайинланган Набихўжа билан тўкнашди. Нуқул кир сари тикилаётган Набихўжа довдираб кетди-да, ғудраниб қаёққадир йўқолди. Нимадир йигит ичини аёвсиз тимдалади. Во ажаб, нобакор намунча пишқирмаса, хушхаёлини қайси малакка ўғирлатди экан?

Салдан кейин кўрдик, Набихўжа бўлик майсазорда қантарувли, заррин ҳошияли ёпқилар ёпилган, нақшли эгар урилган, кумуш узангили тўриқ сари юрди. Кўп ўтмай у бедов белида қаққайиб ўтирар, совук чакнаётган нигоҳини тағин майдончада чуғурланаётган пари-пайкарларга қадаган эди.

Киш рутубати чарчатган диллардан ҳорғинлик ва ғамғуссани аритган ажаб томошалар кечга яқин тугади. Сайилгоҳда одам сийраклашиб, ҳар жой-ҳар жойда кўнгил-

очар ўйинлардан шунчаки излар қолди, холос. Қариқаранг, ёш-яланг шаҳарга ошиқа бошлаган паллада Мохбону ва канизаклар истироҳати ҳам ниҳоя топди.

Мана, улар бахмал билан безатилган, гижинглаган жийрон отлар қўшилган араваларга қўнишди-да, оламни муаттар исларга фарқ айлаб, хазилу кулги билан сохил ёкалаб жўнашди.

Муҳаммад Аваз бир неча кун муқаддам атай текисланган йўлдан бир маромда слиб бораётган аравалар ортидан юраги тўкилгудек бўлиб тикилар, бутун вужудини ажаб бир ташналик қамраган эди.

Куёш уфққа чўкканда у Шохизинда ёни билан пошилмай одимлар, негадир ўкинар, хаёли пароканда эди. Сўнг Бибиҳоним мадрасаси биқинидан, ўзини ўзи тергаб, бўйнига йўк ердаги айбларни осиб, паришон алфозда ўтди. Муҳандис-меъморлар маҳалласига етгунча учраган ошналари, таниш-билишлари билан тузукли сўрашмай, ҳар бирини доғда қолдирди. Жимжит ховлига кириб, ёштин йўлак орқали айвонга яқинлашганда, кимдир дарвозани авайлабгина тақиллатди. Шоша бориб зулфинни туширди-ю, остонада узун нимпушти кўйлагига, зарли нимчаси қадди-бастига ярашган ўрта бўй хонимни кўрди. У чимматини кўтарди-да, йигитга сурмали кўзларини қадади:

— Ушбуни маликам бериб юбормишлар!

Тоза сурфга ўроғли тугунчани узатиб аёл изига бурилди.

На илож, Муҳаммад Аваз анграйиб қолаверди.

Мохбону йўллаган ҳадя беихтиёр кишини ром этадиган ҳаворанг шоҳи палак эди. Орасидан ҳиндий ёки арабий атир сепилган хат чиқди-ю, юраги қафасдаги қушдек потирлаб ура бошлади. Сўнг, қизиқсиниш билан палакка тикиларкан, шундоқ кўз ўнгида яшин ярқ этгандек, йўк, яшиндан-да кучли нарса чакнагандек бўлди.

Муҳаммад Аваз Самарқандни шунча кезгани, қанча қанча моҳир чеварларни таниганига қарамай, ҳалига қадар бунақа палакни учратмаган эди. Таҳсинки, гирди сийму зар билан хошиялангани устига, бурчларида ингичка тилла чизиклар тортилган, муҳими, улар уйғун тарзда бирлаша-бирлаша ислимий гуллар пайдо қилган эди. Бундан ташқари, иплар бир ажаб манзарани бир нозик ифодалаган бўлиб, унинг қошида кўп нарса бекор!..

Ажаб, икки адад шер, икки адад кийик!..

Кудратли арслонлар билан нозик-нихол охулар киёфасидаги хадик ва хурковичликни ипак қусурсиз англатгани Муҳаммад Авазни хайрон қолдириб, бутун шуури-онгини алғов-далғов қилиб ташлади. Ёруғ дунёда мавжуд кўпдан-кўп кашфиётлардан қолишмайдиган тас-вир замирида нихон маънога акли етмай, узок хаёл сурди. Нихоят, аста хонтахта ёнига чўкиб, тўрт букланган мактубни очди:

«Меъмор жаноблари, сиздек фақат ўз кўнглига суя-ниб яшайдиган зотни хаёлимда Наврўзи олам билан бот-бот қутлаганимни ушбу битик изҳор айласин. Сиз ўзига яқин-у, дунё ҳою ҳавасига узок одамсиз. Шунини кашф этганим боис қачондан бери руҳим қанотланур. Ҳар неки тилагингиз пешонангизда чарақлаган офтоби шаън ўлғай!..»

Кўкси илик хислар билан тўлган Муҳаммад Аваз бир хазин оҳ чекди, хатни буклаб қўйнига соларкан, хозирок Моҳбону қошига парвоз қилгиси, аллақачон дилини ишғол қилган париваш пойига йиқилганча, бор дарду хасратини тўкиб-солгиси келди. Омонат дунё кун сайин дилини умид нури ва ҳаёт нашидаси билан тўлди-раётганини парилар парисига тўлиб-тошиб айтиши керак. Хайҳот, кошки бунинг иложи бўлса, ахир, не-не олғир каслар кечаю кундуз бедор кўриқлайдиган ўша маконга кириш осон эканми?

Муҳаммад Аваз бўлмага сизмай қолди. Анчадан кейин ўзидан ўтганини ўзи билиб, палакни хонтахтада авайлаб ёзди ва бошқатдан томоша қилди. Хайратига яна хайрат қўшилиб, қибла сари деворга осиб қўйди. Эшикдан кирганда жонлуғлар ногаҳон тирикдай кўринар, хона юзасига сакрай тушиб, ирғишлаб қочадигандай туюлар эди.

Ажаб совға! Не сирни пинҳон тутмиш ботинида?

Муҳаммад Аваз, тун бўйи яхши ухламай, Моҳбону кўп илмдан вокифлиги, палак у кеча-кундуз чеккан захмат меvasи эканлиги хусусида узок ва кизғин мушоҳада юритди, ҳатто эрталаб Регистон сари отланганда ҳам шу ҳақда ифтихор билан хаёл сурар ва ўзича кулимсирар эди.

* * *

Мирзо Улуғбек мадрасаси қаршисидаги кошпикорий либос кия бошлаган, ҳатто шаҳардаги бошқа оғалари билан рақобатга киришган иморат чиндан ҳам салобатли эди. Икки гумбази билан икки минораси нақд кўк токига

тиралган, аникроғи, самони устун каби кўтариб турар, хали яна юксалиб, юлдузлар ошёнига етадигандек эди.

Мухаммад Аваз шошилмай Мирзо Улуғбек мадрасаси томон бурилди, майда ислимий нақшлар чекилган дарвозадан кирар экан, беихтиёр чехраси нурланди. Муҳом эрталаб ишни бошлашдан олдин мударрис-алломалар қошига келар, ҳар бири билан куюқ саломлашиб, ҳар биридан кўнгил сўраб, оқ фотиҳа олғач, хотиржам изига қайтар эди.

Бугун дастлаб мавлоно Дўстий Самарқандий билан (у шоирликка ҳам ҳавасманд) дийдорлашди. Элу юрт фойдасини чўтлайдиган меъмору муҳандислар ҳақида битилган, сиёҳи қуримаган рубойисини эшитиб кўнгли тоғдек ўсди. Ширин суҳбатни мударрислардан Мулла Охунд, Мулла Қози Соқий Зоминий ташрифи яна ҳам обод килди. Хусусан Мулла Қози суҳбатидан баҳраманд бўлгани туфайли беҳад рухланди.

У асли зоминлик бўлиб, бутун Самарқанд музофоти ва саройда алоҳида нуфуз соҳиби эди. Дунёвий ва руҳоний илмларни пухта эгаллагани сабабли, Ялангтўш тенгсиз ҳурматга лойиқ топди. Имони бутунлигига ишонч ҳосил килгач, шаҳар козилиги ва Мирзо Улуғбек мадрасаси мударрислигига тайинлади. Кейинроқ у, сўлим гўшада мадраса тиклагач, улус орасида тағин ҳам юксак обрў орттирди. Пок ниятли кишилар таърифига тушган илму урфон уйда турли фанлардан ўзи сабоқ бера боплагани айниқса савоб устига савоб бўлди.

Айни чоғда Мулла Охунд ушбу маълум ва машҳур илм даргоҳидан ҳам қадамини узмас, салоҳиятли мулла-вачаларга ҳикмат, ҳуқуқ ва мантиқдан сабоқ улашар, айниқса, араб тили бўйича ўтадиган дарслари қизғин тортишувлар туғдираб эди.

— Қадамларига ҳасанот, — деди мавлоно Дўстий, очик чехра билан. — Нимадан қуруқ қолдингизки, бунча югурадирсиз?

— Мавлоно, назм ва бадийят борасинда мунозара белгилаган эрдик, — деди Мулла Охунд. — Аксига олиб кечикдим. Шу боис шошилган жойим!..

— Асл талабалик устодни кутмоқликдир.

— Алҳол, уэр, фикримча, асл талабалик илм сарҳадларига интилиш демақдир. Қолган ҳар неки уринишлар қанотсиз парвоз қилиш ташвишини чекиш билан баробар!..

Устод Мулла Охунд айтган ўткир мулохазага тан берган мавлоно Дўстий мулойим жилмайди ва ҳурмат юзасидан енгил таъзим қилди. Ўша захоти талабалар орасида зехни-фикри тиник йигитлар анча кўпчилиги шукроналар билан эътироф этилди ва суҳбат Ялангтўшбий Баходир саховатешаликда салафларидан қолишмаслиги хусусидаги хулосага бориб тақалди.

Мадраса ҳовлиси ўртасида қўйилган, адрасу кимҳоб кўрпачалар тўшалган чорпояда андиша-одоб доирасида кечаётган гурунг Муҳаммад Авазга ғоят маъқул бўлган, зеро устозлар дийдоридан кўнгил узолмай ўлтирар эди. Ахийри, ноилоҳ уэр сўраб, зарур юмушлар кутаётганини айтди-да, тез-тез одимлаб дарвозадан чиқди. Тўс-тўполон майдон чеккароғида Мулла Абдуҷабборни учратди. Жомакор кийган, бети-соқолига чанг қўнган, анчайин касалванд туюладиган устодни Наврўз айёми билан кутлагач, елкасидан тоғ қулагандек бўлди.

Устод фотиҳасини олгандан кейин Муҳаммад Аваз ёғоч ҳавоza зиналаридан жанубий гумбаз учига кўтарилиб, усталар билан ёнма-ён ғишторлик қилди. Пешинга яқин ички зинали йўлакдан шимолий минорга чиқиб, уста Фармон Кеший билан шогирдлари сафида муқарнас шарафаларини зарб этиш билан шуғулланди.

Тушликдан кейин Регистонда шовқин-сурон, тала-тўп авжида минган бўлиб, барча ғайрат-шижоат кўрсатиш учун интилар, зимдан ўзаро мусобақа қилар эди. Иморат айланасида ўрнатилган пасту баланд ҳавозаларни куллар ва мардикорлар лопиллатиб одимлар, бир-бирларига далда бўлиш, бир-бирларини қўллаш учун: «Бўл, хо-о, бўл!» — дейишиб, юқорига обаки ғишт ва тайёр кошинбуруш бўлакларини ташир эдилар.

Майдонда оёк қўйгани жой топилмайди. Ҳавозалар тагида сирқор кошинлар тўдаланган, ярқкли-яроқсиз буюклар, арча, чинор ва терак пайраҳалари, мрамар синиклари сочилиб ётар эди.

Афросиёбда азалдан мавжуд хумдонларда пиширилган ғишт ва кошин тўлдирилган кажавалар, қамиш кашшуклар ортилган қўш ўрқачли туялар, хачирлар майдон сари тўхтовсиз катнаб туради. Ора-сира устидаги тоғдай юкни писанд қилмай солланиб келаётган филлар кўзга чалинади. Туябонлару филбонларнинг жаҳл билан кичкириб сўқинишлари кулоқни қоматга келтиради.

Муҳаммад Аваз уста Фармон Кеший билан шогирд-

лари санъатига тахсин ўкиб пастга тушди ва тинмай нари- берига югураётган кимсалар окимига аралашди. Таниш- нотанишлар унга парво ҳам қилмас, ким қандай юмуш билан машғул эканлигини икки дунёда ҳам билиш маҳол эди. Атрофни қоплаган жонсарақликни хомуш кузатган қўйи равоқ тагида туриб қолди. Шу пайт ёнига ранг- кути учган уста Пўлат келиб, қулоғига ниманидир шивирлади. Ўша заҳоти босиқ оҳангда: «Устод билан мас- лаҳатлашмоқ даркор!» — дея мадраса ховлиси томон жилди.

Мулла Абдужаббор тахбин — теп-текис махсус супа- да шогирдлари билан ичкари пешток кошинбурушини тераётган эди. Белбоғига икки тарафи ҳам ўткир теша, қулоғига учи йўнилган қалам қистирган, оппоқ яқтак кийиб, печи калта ипак салла ўраган устод шогидлари узатган кошинларни синчиклаб текширар, сўнг аста тарҳда белгиланган жойига қўяр, заррача шошилмас, хотиржам эди.

— Кошинбуруш пешток зийнатидир, — деди у жим- ликни бузиб. — Бул юмушга уннамоқдин аввал пешток ўлчамларини пухта билмоқ жоиз.

Мухаммад Аваз бир маҳаллар устод бу сўзларни ўзига ҳам қайта-қайта уқтирганини эслади, эсларкан, қат- қат ажинли бети, тиришиқ пешонаси, кавариб буришган кафтларига ҳам афсус билан, ҳам меҳри ийиб тикилди. Нетонг, кошин тўдасига суяб қўйилган эгри-бугри хасса устод қарилик остонаси сари юзланганини таъкидлаган каби мунғайиб турарди.

— Нечун хомушсиз, ўғлим? — сўради у, бир муддат юмушидан чалғиб. — Бирон қор-қол бўлдимми?

— Шукр, осойишталик.

— Унда не маломат қайғусини чекурсиз?

— Камина қайғуси соябонимга аёндир.

— Қайғунгиз бисёр. Қай бири хусусинда сўзлайсиз?

— Камина бунда кун сайин бебошлиқ илкини тута бошлаган тартибни айтамен. Сезишимча, усталар девон мирзаси Набихўжа жанобларидин норози ва кўплари иш- дан совимишлар.

— Боис?

— Боиским, уч ойдин буён маош тўланмас. Бу ахволда яна ўн беш йил кону зардоб ютмоғимиз тайин. Устод, ахир, мадрасаи Улуғбек атиги беш йилда бино бўлган.

Кировлаган ўсиқ кошлари ўртасига тугун тушган Мулла Абдужаббор хомушланган кўйи сукутга толди. Ботик кўзларида ботини бўйлаб кечаётган эврилишлар ифодаланган эди.

Ўғлим, бирламчи, бу гумроҳликдин Ялангтўшбий Баходир беҳабар бўлса керак, — деди бир оздан кейин хўрсиниб. — Иккиламчи, Мирзо Улуғбек боғлаган камар Ялангтўшга тўғри келмас. Шунинглайсизми?

— Англаймен. Аммо Баходир куч-куватда ҳам, хазинаи салоҳиятда ҳам ўзини ҳеч бир подшоҳдин кам санамас.

— Биллох, бунда ҳақиқат бор, ўғлим, — Мулла Абдужаббор кузалган кўркам соқолини авайлаб силаган бўлди. — Очиғи, ул зот қурилишдан ҳеч нарсани аяган эмас. Тилла-қумушми, донми ёки бошқа нарса, қисинмайди. Хатто минг қулини ихтиёримизга бериб қўймиш. Набиҳўжа каби кимсалар қилмиши эса ишимиз белига тепмоқда. Боз устига, чамамда, ўзимиз андак ношудмиз, жидду жаҳдимиз сўниқроқ!..

«Ўзимиз?..» Муҳаммад Аваз хиёл оғринди, хатто устодга сездирмай ботинан қизишдики, мияси чатнаб ёрилгудек бўлди. Ҳалига қадар ношудлиги ёки удабуронлиги хусусида жиддийроқ ўйлаб кўрмабди.

Дабдурустан ўзини гуноҳи азимга ботган кимса сифатида тасаввур қилди, ахир, усталар бошини тузукли ковуштира олмаганини Худодан яширмаган экан, бандасидан қандоғ яширсин!?

Хайҳотки, одамзот фаҳми калталиги ёки журъати суст эканлигини ҳар доим ҳам сезмайди, гоҳо сезган тақдирда ҳам сир бой бермайди. Бировлар соясида сургалиб юришни қасб қилиб олишдан маъқулроғи йўқ, иложи топилса-ю, сурлик баширага ниқоб қилиб тортилса яна яхши!..

Муҳаммад Аваз хаёлдан бўшаб, енгил хўрсинди-да, устод ўғитларига интиқ турган шогирдлар ёнига қўшилгиси, улар билан елкама-елка бўлиб тер тўққиси келди. Ер остида илон қимирласа биладиган устод муддаосини фаҳмлаган каби юмшоқ кулди. Хиёл захил, ажинлар тилимлаган ёноқларига нозик истехзо билан омухта хайрихоҳлик қўнди.

— Ўғлим, беҳуда куюнмак нафсиз. Қирқига чидаган қирқ бирига ҳам чидайдир. Худойим сизга сабр-тоқат берсин!..

Мулла Абдужаббор тахбин сари юрди, шогидлари билан кўз уриштириб эгиларкан, харакатида йигитларники каби тетиклик бор эди. Кошинбуруш пири саналган бу одам, улкан тажриба тўплаганига қарамай, ҳамон ўз ишидан қониқмасликни одат қилган, бирор жойда тарх ёки сифат талаби сал бўзилса, эринмай ҳаммасини қайтадан бошлар эди. Ҳозир шогирдлар анча таъби бузилган устодни юракларини ховучлаб кузатишар, ҳар бири жаримага тушиш ёки жазога тортилишдан чўчиётгани англашилар эди. Ниҳоят, устод ёғоч тоғорадаги дўғоб — оппоқ ганч қоришмага кўз қири билан ишора қилиб: «Шошилинг. Қотиб қолмасин!» — деб буюргач, енгил тортиб, чехралари ёришди.

Мухаммад Аваз яна шамолдек елиб ўтган ёшлигини, мана шу йигитчалар каби устод атрофида парвона бўлиб юрган дамларини хотирдан кечирди. Кўп масъуд, кўп саодатли дамларни аллақачон бой берибди, наломатки, бунини ҳатто сезмай ҳам қолибди. Эртасини эмас, кўнглини, ҳатто орзу-умидларини ҳам чарағон айлаган ўша фаслни ҳеч қачон унутмаса керак.

У суви ярим тоғорага эланган ганч сепи бошлаган шогидларни, дўғобни қандай қориштириш лозимлигини ҳафсала билан тушунтира бошлаган устодни яна бирпас кузатгандан кейин дарвоза сари шошилди.

Рости, ҳали гумроҳона фикрлабди. Ҳали устод кексалик бўсағасидан йирок! Давру даврон бўҳронларидан эсон-омон ўтиб келган хунар кишини ҳадеганда қаритмас!..

Ола-ғовур майдон билан юзлашаркан, яна бир қарзини эслади. Кеча Сиёб бўйида, сайру томоша пайтида, дорилшифоия сари бориб, ранг ва мўйқалам афсунгари саналмиш Мухаммад Дарвеш Самарқандий дийдорига тўймоқни ният қилган эди. Йўл-йўлакай қуш сутидан бўлак ҳамма нарса сотиладиган Сиёб бозорига оралаб, турфа нозу неъматлар харид қилди-да, жадал Обирахмат сари жўнади.

* * *

Кўклам иссиғида лоҳасланган Мухаммад Аваз Шоҳизиндага ёндош кўча билан шарқ томон анча ошиқиб юргандан кейин қошинқорий айлана бино — дорилшифоия ярақлаб кўзга ташланди. Ислимий нақшлар чекилган дарвоза олдида тўпланган, ичкари қириш-қирмасликни

билмай саросималаниб турган мижозлар билан саломлашиб, илгари босаркан, негадир мийиғида кулди.

Саховатли баҳор бу ғўшадаги дарахтлару сабзаларга ҳам жон бағишлаган, тепада қалдирғочлар чуғурлашар, ховли ўртасидаги шишадек ярқираётган ҳовузда зангори осмон, бинонинг деворий нақшлари, улғайиб қолган қайрағочлар акси тушган эди. Бино ичкараси айлана айвон бўлиб, гул чекилган устунлари икки қатор саф тортган, бағдодий эшиклар орқали баҳаво хоналарга кирадилар эди. Бетоб кимсалар учун мўлжалланган ушбу бўлмалар мадраса хужраларини эслатар, бариси ганч билан сидирға сувалган ва турли жиҳозлар билан безатилган эди.

Ховуз бўйидаги бежирим ишланган чорпояда қадду қоматларидан шижоат, ранг-рўйларидан ақлу идрок нури ёғилиб турган тўрт чол гурунглашиб ўтирибди. Чамаси, шайхур-раис Абу Али ибн Синодан мерос қолган «Тиб қонунлари» китоби устида муросасиз баҳс борар, қоматини хиёл букиб олган бош ҳаким жаноблари — Абдулмалик Давоий андақ қизишиб ваъз айтар эди.

Муҳаммад Аваз муқаррар қиёмига етган суҳбатни бўлгиси келмай, недир истиҳола билан айвонда тўхтади. Ташрифи ҳақида югурдак хабар етказиш учун ошиққанидан хушнуд бўлди. Суҳбатни боқий қилган бош ҳаким истиқболга шошилиб келганда улус корига яраётган ушбу маскан Ялингтўш ташаббуси билан қурилганини ўйлаб турар эди.

— Қаранг-а, мавлоно, бу эрта сизни қўмсаб, эслаган эдим. Хизрни йўқласам бўларкан!

— Қуллук! — деди у мутаассир бўлиб. — Устод саломатмилар?

— Шукрки, бугун пийрим суяқлари енгилдир.

— Наврўз қадами қутлуғ келибдир-да.

— Шундоғ, мавлоно, шундоғ! Биласиз, ҳакимлар султони Ибн Сино, ажаб эрмаски, Наврўз нафасидин ўлук тирилса, деб башорат қилганлар.

Абдулмалик Давоий ҳазратлари, фақат ўкиб-билганлари эмас, кўрган-кечирганлари асосида фикр юритишга одатланган кимса эди. Ёшлиқ фаслини жами илмларни, хусусан тиббиёт билан қиёмига эгаллаш машаққатига бағишлаган бўлиб, хатто назм санъатидан ҳам баҳра топувчи эди.

Тибга оид дастлабки сабоқни Бухоро мадрасасида,

мударрис Кори Мирёкуб ибн Салохиддин канотида олгач, бирдан саёхат ихтиёр айлади. Мақсади ер юзини кўриш, илму урфонга бўлган ташналигини тўлароқ кондириш, яхши-ёмонни лухтароқ ажратиш кўникмасини ҳосил қилишдан иборат эди. Падари бузруквори Шахобиддин ал-Розийдан оқ фотиҳа олиб, олис сафарга жўнади-да, фалак гардиши билан, савдогарлик никоби остида, Хуросон, Хинд, Руму Арабистон, хатто Фарангда бўлди.

Тақдирни карангки, Арабистон сафари чоғида, омаддан айри тушиб, дарди-дунёси қоронғилашиб юрганда бобирийлар авлодидан бўлган Мирзо Азиз исмли зодагон билан учрашиб қолди. Мирзо Азиз даврининг Абу Али ибн Синоси даражасига етган, хатто шоирлик билан ном қозонган Абдулмалик Давоийни Акбаршоҳ саройига таклиф қилди. Хиндистон каби афсонавий мамлакатга бориб, олимлари билан танишиш, табиблари беморларни қандай даволаши, дориворларни қандай тайёрлаши сирларини ўрганиш орзусини аввалроқ дилига тугиб қўйган жаҳонгашта йигит учун бу чорлов айни муддао бўлди.

Дастлабки учрашувдаёқ Акбаршоҳ кўзлари завқу шавқ билан ёниб турган, орзулари мўл ватандоши фазилатларини юқори баҳолади, хатто айрим оғизга тушган кашфиётлари билан танишгач, унга нисбатан кўнглида меҳр ва муҳаббат илдиз отди.

— Жаноб Абдулмалик, фаҳмингиз ва фаросатингиз чандон ўткирлигини сезаман, — деди у мухташам саройда кечган бир суҳбат чоғида. — Вақтингиз билан билимингизни аямай, сихатга қалқон бўлгувчи бир пурмаъно рисола битсангиз, анда гиёҳлар ва овқатларнинг нодир хусусиятларини таъриф этсангиз. Шундоғ рисолага муҳтожлик сезамиз.

Абдулмалик Давоий Акбаршоҳ муддаосини рўёбга чиқариш ҳамда саройда эътибор қозонини учун қарийб уч йил вақт сарфлаб, мувашшаҳ усули билан, тиббиётга доир назмий китоб битди. Хижрий 1004 сана, милодий 1597 йилда уни Акбаршоҳга тақдим этди, ҳурмат юзасидан унга ном топиб беришини сўради. Нозик мулозимат бобурий ҳукмдор кўнглига хуш ёқди, рисола мириқиб ўқиғач: «Мавлоно, хўб бўлибдир, Ибн Сино достони ила бемалол беллашур, номи «Фавоийил ал-инсон»* бўлғай», — деди жилмайиб, сўнг, парвоначини чақириб, назм тили

* «Инсонларга фойдалар».

билан алломаликни адо этолган мухтарам зотга зарбоф тўн ёпишни буюрди.

Индалло, айни қирчиллама пайти, қиркни қоралаган-да тақдир Абдулмаликка шундай кулиб боккан эди. Дунё бири кам эмасми, қутилмаганда фалокат келди: бобирийлар сулоласининг энг иқтидорли вакилларида бири саналмиш Акбаршоҳ ёруф дунё билан видолашиб, тахтни ўғли Жаҳонгир Мирзо эгаллади. Улуф бобоси ва падарига садокатини исботламоқчи бўлган Жаҳонгир турли ислохларга шўнғиб кетди, айни пайтда, жини суймаган кўпгина аъёнлар қаторида, баланд мартабага интилиб турган Абдулмаликни саройдан четлаштирди. Рухи чўккан йигит ноилож Ҳиндистонни тарк этди ва Мовароуннахр тупроғига қадам босди. Бахтига шу кунларда эски ошниси — муаррих аллома, мусаввир ва шоир Муҳаммад Дарвеш Самарқандий Улуғбек мадрасасида бош мударрис эди. У номи етти иқлимга таралган табибни кучок очиб қаршилади, Ялангтўшбий билан маслахатлашиб, унга мударрислик рутбасини кийдирди...

Табиб жаноблари, қани, энди каминапи устод хузурига бошланг, — хиёл чўзилган жимликни бузди Муҳаммад Аваз. — Тоқатим тоқ бўлиб борадир.

Чехраси ва нигоҳида жиддийлик зухурланган Абдулмалик Давоий, жоним билан, деган маънода қўлини кўксига қўйиб, йўл тортди. Салдан кейин ўртароқдаги бағдодий эшикка рўпара бўлишди. Эшикдан киришганда Муҳаммад Дарвеш жимжит бўлмада, дарежа тагида тўшалган қўшқават адрас кўрпачада ёнбошлаганча, Ҳазрат Алишер Навоий «Чор девон»ини мутолаа қилаётган эди. Ногоҳ киртайган кўзлари чакнади: қутилмаган ташрифдан чирок ёқилгандек дили ёришгани, кўкси тоғдек кўтарилгани, ниҳоят, бу дунёда хали ўрни ва қадри борлигини эътироф этгани англашилди.

— Омонсиз, устоз? — Муҳаммад Аваз чўккан жуссани бағрига босганча орзиқди. — Қошингизга фақирни интизорлик етаклаб келмиш. Яна... Наврўз! Муборак бўлсин!

— Куллуқ, ўғлим! Хуш келибсиз! — Муҳаммад Дарвеш инқиллаганча аста жойига чўкди. — Фақат камина киёфасида Наврўзга ярашадиган ҳеч вақо қолмаган-да!

— Устоз, сиз битаётган ғазаллар нафақат Наврўз, бутун заминга ярашиб тушгай. Тасвир бобида айникса беназирсиз.

... Кажрафтор фалак жисму жонимни эрта каритта-
нидан нечун сўзламайсиз? — истехзо билан юмшок кул-
ди чол. — На чора, факир эъозлаган хунар бошимга
гавғолар солмиш!

— Локин қадрингиз чандон баланд!..

Хайриятким, сиз каби оқибатли ёру ошнолардан
бенасиб эрмасмен.

— Камина сиз чизган сувратлар ошифтасимен.

— Кўп яшанг, — деди устод фахрлиниб.

— Бекор ётмай... юмуш битирган кўринасиз.

— Янги девонимга нуқта чекибмен.

— Муборак бўлғай, пири комил!

— Куллуқ, ўғлим. Хўш... ани Дўстмухаммад ибн
Мулла Мухаммад* илкига кўчириш учун топширсангиз.
Битириб берса охират сафарига беармон кетурмен.

— Амрингиз вожиб, устод, — деди Мухаммад Аваз,
хиёл бош эгиб. — Ижозат этсангиз, хошия безакларини
камина солурмен.

— Кўп маъкул, ўғлим. Сизнинг ғайратингиз ва ди-
дингизга инонурмен.

Захил тортган қотма бетидан касалвандлиги сезилиб
турган Мухаммад Дарвеш шогирдига миннатдорлик би-
лан зимдан кўз ташлади ва нафасини ростламоқчи бўлган
каби теран сукутга толди. Мухаммад Аваз устози толиқ-
қанини пайқаб хижолат чека бошлади. Айни пайтда би-
сотидан таскин ва нажот бахш этувчи сўз кидирар, эй,
фалак, қарилик кўргилик экан-да, деган фикр миясида
чарх урар эди.

Халидан бери Абдулмалик Давоий устод билан шо-
гирд ўртасида кечаётган илик суҳбатни жимгина тинг-
лар, кўнгли бир четида ҳавас ўти ёнар, алланечук сар-
хушликка чулганиб борар эди. Тиз чўккан кўйи тавозе
саклаган йигитнинг чўғдек чакнаётган кўзлари, кенг пе-
шонаси, бақувват елкаларига тикилиб, шундай ўғлонни
қанотига тортган киши нақадар бахтиёр бўлишлигини
ўйлар эди.

— Ўғлим, Мулла Абдужаббор саломатмилар? — ни-
хоят яна сўз котди Мухаммад Дарвеш. — Ул мухтарам
зот ҳам энди мен каби ожизу нотавонлар қаторида!

— Хали қариликни тан олганларича йўқ! — мамнун
жилмайди Мухаммад Аваз. — Хануз эртадан қаро кечга-

* XVII асрда яшаган машхур хаттот.

ча қимирласалар ҳам чарчамаслар. Иморат деворига суй-
канмаган куним беморман, деганлари кулогимда.

— Ҳа, ўғлим, ҳар ким суйганига суйканур.

— Ошнангиз, кўйиб берсалар, ховли-жойларини уну-
тиб, хавозалар тагида ухлайдирлар. Ёстиклари — гишт
ёким болор!..

Чехраси хиёл қизилланган Муҳаммад Дарвеш Мирзо
Улугбек мадрасасида мударрислик қилган чоғларини хо-
тирлар экан, Мулла Абдужаббор диди ўткир муҳандис
эканлигини, наққошлик ва меъморлик илмини сув қилиб
ичганини, ҳар қандай мурид дастлабки учрашувдаёқ феъл-
атворини ёктириб қолажагини тавсифлай кетди. Улкан
илм даргохидан айри тушгани учун афсус чекди-да, қиска
сукут сақлагач, Ялангтўшбий Баҳодир қурдираётган имо-
рат ахволини суриштирди.

Ногаҳон яраси тирналган Муҳаммад Аваз бутун ша-
хар аҳли нигоҳида турган улкан қурилиш беҳад чўзилиб
кетганидан нолишга тушди, анча кизишгани боис, пешо-
наси терчилаб, ҳатто томоғи қурукшаб қолди.

— Ҳукмдор чамаси хайрли ишдан совиган, — суҳ-
батга аралашди Абдулмалик Давоий.

— Бунга ишонгим келмас, — деди Муҳаммад Дар-
веш, катъий тарзда. — Ялангтўш унча-мунчада совимас.
Билагида кучигина эмас, қалласида ақли ҳам бисёр эрур.
Минг афсуски, гоҳида ҳар не имконини ёнидагилар из-
мига бериб қўядир.

— Анинг тегирмонига сув қуймоқ пайида бўладир-
лар! — яна кизишди Муҳаммад Аваз. — Ҳукмдор буни
билиб билмасликка оладир, негаки, бундан ўзи ҳам ман-
фаатдор!

— Ана энди ҳўб фикрладингиз, ўғлим, — Муҳаммад
Дарвеш нигоҳида бир ташвиш ёнди. — Ҳукмдор тегир-
монини юргизиб туришни касб қилиб олганлар беҳисоб
топилур. Алардин бири бош вазир Бобоҳўжадир. Му-
ридлари дини исломни манфаатига қалқон айлаган бул
кимсани бошларида тутадирлар, неки лукма топсалар
анинг ўпқон каби ўйилғон онзига соладирлар.

— Алҳазар, алҳазар! — деб бош тебратди табиб.

— Индалло, вилоятда Бобоҳўжа Муслим нуфузи орт-
гандин ортиб борадир. Ҳукмдор не қилсин, шундай дас-
ти узун кимсалардан тиргак излаш ва алар хоҳиши би-
лан ҳисоблашишга мажбур!

— Локин улус ани ёқтирмайди-ку! — деди Муҳам-
мад Аваз.

Улус кўнгилчан, нафратини ичида саклашдан на-
рига ўтмас, — салмоқ билан давом этди устод. — Фик-
ри ожизимча, сарой бўриларидан Шайх Хошим бирлам-
чи кушандаси, хартугур ўша Бобоҳўжа пайини қирқмоқ
тилагида эрмиш!..

— Ҳайхот, Бобоҳўжа Муслим бий бурнига бурундук
солгани рост шекилли? — деди афсус билан Абдулма-
лик Давоий. — Агар рост бўлса, бундин факат фукаро
жабр тортадир.

— Биродари азиз, ёлғони йўқ, саройда ўралашиб юр-
ганимда барини кўрдим. Ялангтўшга ачинамен!..

— Устод, узр, ачиниб бекор қиласиз, — таъзим бажо
қилди Муҳаммад Аваз. — Ялангтўшбий ҳам биз каби
ожиз банда саналур. Гоҳо адашса адашар. Лекин, имо-
ним комилки, тожу тахтини асраш йўлида Бобоҳўжага
ўхшаган туллак кимсалардан лак-лақини тупроққа қориш-
тириб ташлагай!..

— Ўғлим, тасаввур қилингки, лочин биттагина, ёлғиз!
Зоғлар эса минглаб, ҳатто беҳисоб! Шўрлик лочинни,
чор тарафдин ўртага олиб, кўзларини ўймоқ қасдида,
ўткир тумшуклари билан чўқилашгани чўқилашган!..

Муҳаммад Аваз бу мудҳиш манзарани сал-пал кўз
ўнгида гавдалантирди, шунда ҳам барибир Ялангтўш
тулкифеъл кимсалар илкида осонликча жон бериши мум-
кинлигини сира ҳазм қилолмади. Наздида, қачондир Со-
ҳибқирон Амир Темур меҳр берган тупроққа эғалик
қилиб турган Баҳодир селу тошқин кўчиролмайдиган
қоя эди.

Муҳаммад Аваз кекса кадрдонлари билан кўнгил узол-
май хайрлашди, яна тез орада дийдор пасиб этишидан
умидвор эканлигини қайта-қайта таъкидлаб, дорилши-
фоия заминини тарк этди.

* * *

Қош қоронғиси билан Регистондан қайтаётган Му-
хаммад Аваз Сиеб соҳилида кечган хурсандчилик ортда
колгани, орадан ана-мана бир ҳафта ўтиб кетганини ўйлаб
ғашланди. Ҳовлига кириб келганда буткул холдан той-
ган, тинкан мадори қуриган эди. Онаси келтирган бир
қоса шўрвани туширгач, аста-секин уйқу элитди. Эрта
кечикмай арққа бориб, таъмирни давом эттириши керак-
лигини эслади-да, барвақтроқ ётди. Тонг-азонда онаси
секин чақириб уйғотганда, уйқуга тўймагани учунми ёки

бошқа сабабданми, боши тинимсиз ғувиллар, аъзон бада-ни карахт, хаёли паришон эди. Бомдодни адо этиб, ул-бул тамадди қилгач, шошилганча ҳовлидан узилди ва кўп юрмай теварак-атрофда аллабир тахлика ҳукм су-раётганини ҳис этди. Ҳатто арк рўпарасида кўзларида недир ваҳима акс этган турли тоифали каслар олазарак ўралашиб юришар, гоҳо улар тўдалашиб, бир-бирлари билан неларнидир шивирлашар эди.

Муҳаммад Аваз қалинлиги кулочдан ошадиган, тепа-сидан калхат ҳам учиб ўтолмайдиган мудофаа деворини кузатганча, жимгина одимларди. Ногоҳ учбурчак шинак-лар эътиборини тортди, хаёлга берилиб кетгани боис коровулликда турган аскарлар кўксига найза тирагани-ни сезмади. Тиш-тирноғига қадар курулланган басавлат сарбоз таниб қолди-ю, тиши оқини кўрсатиб илжайди, сўнг дарвозани очинглар маъносида ишора берди.

Ялангтўшбий Баҳодир фармойиши билан яқинда қай-тадан ҳар тарафлама зийнат топган арк салобати ҳар қандай кишини ҳайрат гирдобига улоқтирар эди. Айник-са, ичкари таърифига қалам ожиз: бир неча таноб кела-диган боғ ўртасида мрамар билан ишлов берилган улкан сарҳовуз бўлиб, тўрт томонида тўрт нақшинкор шийпов-ча тикланган эди; сокин хиёбонлар бўйлаб қора кўз охулар соллона-соллона юрар, четларида турфа гуллар очилиб ётар эди.

Дарвозадан кирилганда икки тарафда деворга қапиш-тириб қурилган пастқам иморатлар эса ховли, умуман, арк чиройига бир қадар путур етказган кўйи кўнғайиб турарди. Ёнларида зиналари бўлган бу уйларда хос му-лозимлар, дарвозабонлар, сайислар, баковуллар, жория-лар ва бошқа ҳар хил хизматчилар яшардилар.

Дарвозадан беш юз қадамча ичкарида, навқирон чи-норлар қуршовида пештоқига кошин зарбланган хаша-матли қошона бўй чўзганди. Обаки фишт билан чоркун-жак алфозда солинган сарой олди-орқасида бағдодий эшиклар ўрнатилганди. Олдиндагилари аркони давлат, бойлар ва зодагонлар, элчиларга, кетиндагилари ҳарам аҳли — Ялангтўш хотинлари, канизақлар, хизматкор-лар ва ошпазлар учун мўлжалланган эди.

Муҳаммад Аваз ланг очик турган қайсидир эшикдан ганчкорий узун ва тор бўлмага кирди, пича тараддуд-лангач, ўнгга бурилиб, бошқа йирик долонга ўтди. Таъ-мири ҳали чала бўлса ҳам долон киёфаси беҳад очилиб

кетган эди. Деворлар ва шифтдаги қобарик нақшлар, белбоғ хошиясидек нозик заррин чизиқлар, шарафа ўйилган ойнадек силлиқ устунлар жаннатий бир улуғворликни эслатарди.

Бейхитёр чексиз хайрат туйган Муҳаммад Аваз бу гўшада ўзи юмуш адо этаётганига негадир ишонмади. Шогирдлар йўлига кўз тутиб, паришон турганда адоқдаги эшикдан ногоҳ қалдирғочлар янглиғ вижирлашиб канизаклар кириб келишди. Одатдагидек улар бир хил кийинишган, юзлари очик, дудоклари кулгига мойил, сурмали кўзлари довдираган йигит кўксини ғамза ўқлари билан яралар эди. Ёноқлари лола мисол ёнаётган Хабибани танигандан кейин сал ўзини тутиб олди. Хабиба ҳам таъмир ташвиши билан ташриф буюрган меҳмонни таниди ва хамроҳлари сари ўгирилиб ниманидир шивирлади. Канизаклар бир-бирларига сирли-сирли бокишиб, яна чуғурлаша-чуғурлаша, ташкарига қанот қоқдилар.

— Меъмор жаноблари, — деди Хабиба, сийнаси бир кўтарилиб тушар экан, — маликам сизни интизор кутаётир!

— Боис? — деди Муҳаммад Аваз, ўзини атай гўлликка солиб.

— Хомакини битирибдир. Хозирок бориб кўрар экансиз. Берган ваъдангиз эсингиздами?

— Эсимда. Фақат бир истихолодин кийноқдамен.

— Ғам емангиз. Бугун хобгоҳ сукунатда, — айёрлик билан кулимсиради Хабиба. — Наврўз ҳам жумаи муборак шарофати билан Ургут беги хукмдоримизни зиёфатга чорлаган. Катта маликамиз Хуршидаойим эса Хожа Ҳошим оталиқ ҳазратлари завжаи ҳалоли Зайнабхон ая кўнглини овлаш пайидадилар.

Энди Муҳаммад Аваз анча тетиклашди, ҳатто Мохбону дийдори насиб этажагини ўйларкан, кўкси бир тотли сирқираб қўйди.

Салдан кейин улар ичма-ич шинам-сокин хоналар, ял-ял товланувчи пояндозлар тўшалган йўлаклардан ўтиб, таниш бағдодий эшик қаршисида тўхташди. Муҳаммад Аваз билан бирров кўз уриштириб олган Хабиба шам ёғдусида ялтираётган кумуш занжирни аста шиқирлатди. Ўша захоти эшик товушсиз очилди: остонада ўнг қўлида қилқалам тутган, олмигина гулоби чит кўйлак кийган, юпқа матодан бўлган пешонабанди хиёл қалам тегизил-

ган ингичка кошларини ёпиб-ёпмаган малак сирли табас-
сум ҳадя килиб турарди.

Аклу хушидан айрилаёзган Мухаммад Аваз Моҳбону
кадду коматига тикилиб тўймас, лаҳза сайин юраги кўкси-
ни ёриб чиккудек бўлиб тепар эди. Ёпирай, тушими ёки
ўнги? Ишонгиси келмас, нахотки, бу шоҳона либосларга
ўралиб юрадиган ўша санам?

Ахийри, ҳамон довдираган кўйи, масту масрур ал-
фозда ичкарига қадам босди. Хонада ҳеч нарса ўзгар-
мабди. Дашт сукунати ҳукм сураб, бўёқ хиди анкир
эди.

— Маликам саломатмилар?

— Оллоҳга шукр, соппа-соғман.

— Қилкалам нозик қўлларингизни қабартирмасми?

— Агар кўнгил қабармаса, қўл қабаргани нимага ар-
зига?

— Сиздек ҳусн ва истеъдод соҳибаси кўнглини қабар-
тиришга қандор шаккок кимса журъат этаркин?

— Афсус, шундоғ журъатни сизда, сиздек меъмори
яктода кўрамен, — Мухаммад Аваз ўнғайсиз аҳволда
колганини сезмаган каби малика давом этди: — Кўпдан
корангизни кўрсатмай қўйганингиз шу каби гуноҳингиз
белгиси эмасми?

— Афу этгайсиз! — деди аранг Мухаммад Аваз. —
Тангри фаросатдин қисган бўлса иложим қанча, мали-
кам!

— Не қилдик, Ҳабиба, кечирамизми? Яна аразга араз
ила жавоб айлаб изларига бурилмасинлар!

Кесатик аралаш нозик ҳазил орада ҳукм сураётган
нохуш ҳолатни орадан кўтарди. Ўзини тийолмай қолган
Мухаммад Аваз кулиб юборди ва қушдек енгил тортди.

Ҳадянгизни олганимдан буён бошим кўкда. Мана,
энди киёмига етган асарингизни томоша айламок умиди
билан ошиқамен. Сиз эса ани кўрсатмоққа негадир шо-
шилмайсиз.

— Нималар деяпсиз? Ул нарса қаршингизда-ку! —
деди Моҳбону, товуши чиннидек жаранглаб. — Фақат
шира босган кўзларингиз ани кўрмоқдин ожиздирлар.

— Андоғ эмас, кўзларим...

Хаяжонини босолмай қолган йигит: «Кўзларим жамо-
лингиз нурига тоб беролмай хираландилар!» — деб хи-
тоб қилишига бир баҳя қолди. Ногаҳон остонадан бери-
роқда ҳам ҳавас, ҳам армон билан қисиниб-қимтиниб

турган Ҳабибага нигоҳи тушди-ю, тилини тишлади. Лекин дилидан кечиб, бўғзида қолган гап малика билан канизакка бирдек англашилди.

Ҳиёл кизаринган, юраги гул-гул ура бошлаган Мохбону Муҳаммад Авазга қиялатиб бир қаради, сўнг шошилмай тўрга одимлади ва рандаланган чорчўпга тортилган мато устидан бўз ёпкини туширди

Муҳаммад Аваз наздида гўё шу палла кўқдан, осмону фалак қаватларидан бўлмага илохий бир шарпа, аниқроғи, илохий бир шарора кириб келди. Унча кенг бўлмаган, малика ва канизаклар орзу-умидларини яширган хилқат киёфаси илкис ўзгарди, зеро ҳар қаричини алланечук сеҳру жоду ўраб-чирмаб, ақл бовар қилмас бир тошқин камраб олди.

Ажабо, бу не сиру савдо? Ахир, тунов куни ҳады қилиб юборгани палакдаги аломат лавҳа эмасми? Малика каштадўзлик билан бир қаторда, мўйқалам юритишда ҳам шунчалар мохир экан-да!..

Муҳаммад Аваз аста суратга яқинлашди. Ва ногоҳ юзига бир аланга урилгандек туюлди. Офтоб, шер ва оҳу киёфаси ажаб уйғунлик касб этган бўлиб, ҳеч шубҳасиз, мажозий маъно ташир эди. Ҳар бир бўёқ замирида нихон мантиқ айниқса кишини бефарқ қолдирмас, баҳсу мунозарага чорлар эди.

Муҳаммад Аваз ана шу мантиқ тубига етолмай ичидан ожизона хўрсинди. Ҳар замонда Мохбонуга кўз қирини ташлаб қўяётган йигитни айниқса икки бурчдаги одам киёфали қуёшлар сеҳри кўпроқ хайратга солаётган эди.

Фалак буржларидан кучлангани сезилиб турган қуёшлар ажиб гулзорни симобий шарорага бурқаб порлайди. Шерлар катта очилган овизларидан ваҳшат сачратиб, гўё борлиқни бошларига кўтариб ўкиради. Охулар вужудлари куч-қувватга тўла баҳайбат махлуқларга ҳадик ила тикилишади, жовдирашади ва ҳатто қорачиклари тубидаги таҳлика учқунларигача йилтираб кўринади. Шерлар киёфасида шахт ва салообат қанча кучайтирилган бўлса, охулар сиймосида беозорлик шунча майин иншо этилган эди.

Муҳаммад Аваз бир сўз айтишга ожиз, музлаган каби тили айланмас, хайратини яширолмай орзиқар, гоҳо нимадир бўғзини чўғдек куйдирар эди. Қилқалам билан бўёқлар шу қадар қудратли бўлиши мумкинлигини, қаҳр

ила шафқат аталмиш бири-биридан бениҳоя олис икки туйғуни қай йўсинда бу қадар аниқ ифодалай олганлигини ақлига сиғдиrolмай саросимада эди.

— Меймор жаноблари, уйкуга кетибсизми? — ниҳоят юшоқ кесатди Моҳбону. — Андоғ бўлса тезроқ уйғонинг, камина фикрингизга муштокмен.

— Маликам, афу этгайсиз, — аранг ўзини ўнглади Муҳаммад Аваз. — Тўғриси, фикр билдирмоққа холим йўк!..

— Ёлғон сизга ярашмас эркан.

— Айтмоқчи бўлдимки, бул нарсa мактовдин баланд!..

— Камина мактовга зор эмасмен, — деди малика, ковоғини солинтириб. — Шундоқ ҳам Хабиба хушомадлари жонимдин тўйдирган. Қусурини топ десам, ўлгур нукул йўқни бор қилиб оширгани оширган. Сиз ҳам шундай йўл тутмоқчисиз.

— Маликам, унда сабр билан эшитинг, фақат дилингиз оғримасин, — Муҳаммад Аваз, ўй-фикрини бир жойда тўплаб оларкан, нигоҳини тасвирга қаратди. — Охулар бир қадар ночор эрурлар. Аларга бир чимдим шиддат бағишланса зарар қилмас.

— Шундай денг? — ингичка қошларини чимирди малика.

— Бoғда кенглик, хаво етишмас. Оқибат чечаклар тикилиб қолмишлар. Ранглари ковушмаган. Қизил чизиклар хаддан зиёд ортиб кетмиш!..

— Буни ўзим ҳам сезамен. Аммо иложсиз қолдим.

— Маликам, ғубордан холи само ё уфқни хаёлга келтирсангиз жумбоқ осон ечиладир. Мўйқаламни бўғиқ ҳамда хира бўёқлар ёнига йўлатмаган маъкул!

Моҳбону, беғараз сўзлаётган Муҳаммад Авазни зимдан кузатаркан, ичида ўзини-ўзи танбехлади. Ахир, устод Муҳаммад Дарвеш табаррук пойқадами билан боргоҳни обод қилиб юрганда ҳар неки тасвиротнинг бўёғи бўлур, зарур чоғи ён-атрофни кузатмоқ ила топасиз, дея сабоқ бергани ҳозиргидай эсида-ку! Бу хикматга мудом оғишмай амал қиларди. Аммо нечун мана бу иншосида манзарани тўлиқроқ очадиган уйғун ранглари назардан кочирди?

— Маликам, бир қалам тегирмоқ билан жойига тушадиган жузъий хато ҳечам хато саналмас, — бўшашиб қолган Моҳбонуга далда беришни лозим топди йигит. — Муҳими, нишонни аниқ олгансиз.

— Нуксони жузъий эмас! — юпка лабларини ноз билан буриб кўйди Моҳбону. — Андава тортмай кўя колинг.

— Ие, жакл қиласизми? Талабингиз билан фикр айтиб бошим балога қолмаса!

— Бу тарафидан чўчиманг, — кулган бўлди малика. — Илож қанча, айб ўзимда. Хом нарсани кўрсатдим. Хали кўп уринмагим лозим экан.

— Ихтиёр сизда, — Муҳаммад Аваз қаттиқ кетганини сезиб тургани учун иложи борича овозини юмшатди. — Сир бўлмаса айтсангиз, бул сурат маъноси қандоғ? Палакда ҳам шу хил лавҳани кўриб бошим қотган эрди.

— Ҳозирок борини айтишим мумкин. Лекин кизиғи бўлмас. Ҳар кишики, бирор жумбоққа ечим изласа ва оқибат ўзи унга етишса, бу — ўлчаксиз лаззат!..

— Тушунарли, маликам. Камина бу лаззатдан бебаҳра қолмайин. Мабодо ақли қосирлигим боис ниятимга етолмасам, ўзингиз ёрдам бергайсиз.

Муҳаммад Аваз, Самарканд орифлари пешволаридан бири бўлган ҳолда, ўзини бу қадар хокисор тутиши Моҳбону дилига чирок ёқди ва розиман маъносида жон олғувчи жилмайиш билан жавоб қайтарди.

Шундан сўнг Хабиба чизган суратлар сари юзландилар ҳамда уларнинг шаклу шамоийли ва мазмуни устида узундан-узук баҳслашдилар.

* * *

Таъмир ташвишлари, ҳамон маошдан қисилган усталар арзу додлари хоритганига қарамай Муҳаммад Аваз гавжум кўчалардан илдам ва хушнуд ўтди. Наздида, азалий ва абадий олам бошқача турланарди: ўз дарду дунёси билан банд одамларни кузатиб қувонар, шовуллаётган ям-яшил дарахтлар, қатор тушган кўркаим иморатлар, жимлик ҳукм сураётган сўлим хиёбонлар шаҳар кўрки эканлигини туйиб завқи ортар эди.

Айвонда қурок кўрпачага пахта солаётган Назокатбону ўғлини хомуш қаршилади. Ишини кўйди-да, бадтар қовоғини уйиб ўтирди. Чурқ этмай, ўчоқ тараф юрди ва бир оздан кейин гирдига зарҳал юритилган чинни коса кўтариб қайтди.

— Нечун паришонсиз, онажон? — недир хавотир билан сўради Муҳаммад Аваз. — Биров хафа қилдимми?

— Овкатга кара, қорнингни тўйгаз, — ҳамон ковоғини очмай гудранди Назокатбону. — Сендан бошка ким журъат этарди мени хафа қилишга?

Ие, онажон, шунақаям ҳазил бўладими?

— Ўзингни гўлликка солма, шайтонгина! Барини билиб юрибсен.

— Кизик, кўп кизик! Нимани билиб юрган эканмен?

— Сен тенгидан ёлғиз Пирназар сўққабош эрди, — пихоят ёрилди онаизор. — У ҳам уйланишга қарор бердир. Тўйга айтиб кетди.

— Э-э, хўп бўлибдир. Расулбойни кизигами?

— Хе, нодон, ўзинг муродингга етган каби қувонасен.

— Жўрам муроди каминаники зрур.

— Ундан кўра умринг зое кетаётганини ўйлагин.

— Ўйлаганим бўлсин, — ёғоч қошиқ билан совиб қолган гўжани қовлай бошлади Мухаммад Аваз. — Каминага ҳам буюргани бордир-да.

— Не-не қизлар изингдин термилишларини сезамен.

— Нечун фақир сезмасмен.

— Сен гумроҳ сўқирсен-да!..

Энди Мухаммад Аваз лаб-лўнжини йиғиштира олмай пиқирлаб қулди, кейин ногоҳ жиддий тортиб, иштаҳаси йўқлигини баҳона қилди-да, аста кўзгалди. Дахлиз орқали хонаи хосига қирар экан, қибла деворида осилган ва соқин товланиб турган палакка кўзи тушди.

Ажабо, не маъно линҳон? Не фикр келмиш малика ақлига?

Хонаи хос анчагина кенг-мўл, шинам: ислимий-ҳандасавий нақшлар, хаворанг дераза панжаралари, оч пушти харир дарлардалар, таҳмонда ўрнатилган қумуш қопламали сандиқлар, тоқчалардаги хитойи чинни идишлар ингичка нафислик пайдо қилган эди. Жавонларда эса зар юритилган қалин жилдли китоблар терилган, ўртада қўйилган баҳмал ёпқили мизда довот, патқалам, қоғоз ва бир нечта дафтар турарди. Дераза ёнидаги энли-узун хонтахтада эса Регистонда қад кўтараётган мадраса тархининг бир бўлаги очик ётар, шундоқ бурчақда ҳар турли муҳандислик ва чизмакашлик усқуналари таҳланган эди.

Волидаси пичинглари боис кўнглидан ҳамон нохушлик аримаган Мухаммад Аваз аста тарҳга эгилди. Юрагига қил сиғмаса ҳам бир-биридан мураккаб чизиклар,

нафис маъно ташийдиган ўлчамлар, алланечук завк кўзювчи кўкиш белгиларни синчиклаб қайта-қайта текширди. Бир қадар жузъий тузатишлар қилгандан сўнг, тархни тахлаб, китоблар устига олиб қўйди.

Мухаммад Аваз хорғин қиёфада миз ёнига чўкиб, ажаб бир қизиқсиниш билан палакка термилди, шохи матони эгаллаб олган фаройиб манзара, ўзаро қувлашаётган шерлар ва охулар, беихтиёр кўнглига кўчгандек туюлди-ю, хаёли алғов-далғов бўлиб кетди. Салдан кейин шундоқ кўз ўнгида Моҳбону гавдаланиб, онаси илтижоларини эслади.

Неча бор тақдир савдоларига рўпара бўлган, пешонаси деворга урилавериб юрак олдирган онаси эртаю кеч шу тахлит хархаша қилади, нолаю нолишлар билан, гоҳо кўзларидан шашқатор ёш окизиб ёқасига ёпишади: кўнглингдагини айт ёки маним топганимга розилик билдир, деб холи-жонига қўймайди. Кулолон маҳалласида ота тарафидан узоқроқ қариндошлари яшарди. Ўша қас хонадониди исми-жисмига монанд Сулув исмли киз бўй етгач, Назокатбону оёғи куйган товукдек тиширичилаб қолди. Кўпдан-кўп йигитлар оғиз солаётган шу пари-пайкарни келин қилиб тушириш учун елиб-югурди. Аммо илм денгизига шўнғиб, наққошлиғу мусаввирлик сеҳрига ихтиёрини топшириб, чиндан ҳам сўқирлик даражасига етган кўзининг оку қораси пинак бузмади. Иложи қанча, у, ўй-хаёлига кўмилиб, араз-ўраз қилиб, ўз ёғига ўзи қоврилиб қолаверди.

Уруғ-аймоқчилик русумини тутиб, Сулувнинг ота-онаси бир йилча кутишди. Ахир, улар Назокатбону аҳволини қаёқдан ҳам билишсин, ундан иссиқлик чиқавермагач, ноилож кизларини камбағалроқ кулол йигитга узатишди. Шубҳасиз, бундан у қаттиқ ранжиди, лекин сир бой бермади. Айб ўғлидан ўтганини ўйласа бирдан куйиб кетар, лекин аламини кимдан олишни билмас эди.

Охири онаизор бир куни қуруқ ўтин каби гуриллаб ёнди, тўнини тамом тесқари кийиб, қаҳриши тўқди: «Энди ўзингдан кўр, ҳозир маҳаллага чиқаман-у, дуч келган хонадондаги бўй етган кизни унаштираман!..»

Тўғриси, ҳар нимани кутган бўлса-да, бунақа бедодликни кутмаган Мухаммад Аваз шунақа каловланиб қолдики, ранг-қути учиб, томоғи қақраб кетди. Ялиниши бефойда: онаизори жаҳл билан бир ишга киришса, унча-мунчада наст тушмас, ўша мақсадига етишмагунча тинчи-

мас эди. Шунни ўйлаб, нима киларини билмай, саросима оғушида юганда, кутилмаган воқеа жонига ора кирди.

Регистонда курила бошланган муаззам мадраса тарху амалини адоғигача рўёбга чиқариш Мулла Абдужаббор учун тоғ кўчириш билан баробар туюларди. Ахир, ўн йилдан ортиқ қаддини букиб ишлади, яъни мубошир меъморлик аравасини тортди, яна чидагани сабру қарори этишмаслигини чамалагач, ушбу оғир вазифани шоғирди Мухаммад Аваз зиммасига юклашни лозим топди. Ҳукмдор билан кенгаш қилган дамда кўнглида борини очик баш этди:

— Воҳиди замон, камина қариб, хассага суниб қолдим. Шу боис ўрнимни қанотимда етилган бир шоғирдимга топшириш тилагидамен. Ул зот вилоятимизда Мухаммад Аваз ибн Бобо Миршароф исми-шарифи ила танилган. Салоҳиятда тенгини кўрмадим. Қувваи хофизаси парвози яшин кабидирки, фалакни макон тутган бургутлар аросатда қолурлар!..

Устоди калон ҳар кимга ҳам насиб этмайдиган амалдан ўз ихтиёри билан воз кечаётгани бийни ўйга толдирди. Сухандонлик билан қилинган арзу ҳол ва таклиф эса нозик жойига жизиллаб тегди-да, бир тўхтамак келишини тезлаштирди.

Кўпдан бери эл назарида турган Мухаммад Аваз Бобо Миршароф фарзанди эканлигини ва отаси чироғини ўчирмай келаётганини Баҳодир билар эди. Мулла Абдужаббор иштирокида у билан неча бор мунозара қилган, хатто яккама-якка мулоқотга киришиб, соғлом фикрлардан қоникқан, ҳар гал таҳсину тасанно айтган эди.

Ҳукмдор, дилида илдиз отган эътиқод сабабли, дарҳол Мухаммад Аваз изидан одам юборди, хобгоҳда кечган мажлиси олийда, арқони давлат гувоҳлигида, улкан қурилиш мубошир меъмори бўлганини эълон қилиб, эънига зарбоф тўн ёптирди.

Алқисса, Мулла Абдужаббор хоҳиш-иродаси ва икки оғиз сўзи билан, кутилмаганда, баъзи калондимоғ аёнлару боёнлар фикрича, фўрлик сиртмоғидан қутилиб улгурмаган йигит бошига хумо куши қўнди. Оқибат, ордан кўп ўтмай, Самарқанд жамоаси ҳамда сарой аҳли ўртасида нуфузи кучайиб кетди.

Ўғли амалидан бошқача таскин излаган Назокатбону вақтни бой бермай кўҳна муддаосидан гап очди. Лекин у хашишагидек мийиғида қулганча ўйга толди.

— Ортик ҳеч сўзингиз ерда қолмас! — деди кейин нигоҳини кайга яширишни билмай. — Аммо озгина сабр қилгайсиз. Қурилиш чўзилиб турган фурсатда кўнгил майлини қилсам фиску фасодга йўл очилур. Сарой олдида ҳам маъқул келмас!..

Оқилона фикр онаизорга маъқул тушди, жигарбанди кўзига чўп тушишини истамади. Шўрликкина энди у эс-хушини тўла йиғиб олиши, оила-рўзгор ва бола-чақа ташвишини чекишига ишонарди.

Лекин сал вақт орасида умиди яна чипакка чикиб, фиғони фалак ошди. Бир ташвиши минг бўлган жигарпораси Регистон заминидан бери келмай куйдира бошлади. Ярамагур уйда факат кечқурунлари бўлар, қаттиқ толиққанидан тезда пишиллаб ухлаб колар, эрталаб бемалол суҳбатлашишни истамас, вақтини қизғангани боис шарпадек ғойиб бўлар эди.

Дарду хасратини ичига ютавериб, охири, яна Назокатбону сабр косаси тўлди. Аввал бир неча ётиғи билан арзу ҳол қилди, қулоғини том босган ўғли сукут сақлашдан нарига ўтмагач, йиғлаб ёпишди:

— Эрта-индин қоронғи гўрига думалаб кетадиган нотавон волидангга шафқат қилмайсенми? Мен ҳам мундоғ келин тушириб, орзу-хавас кўрсам, омонатимни оёғимни бемалол узатиб топширсам дейман. Ўжарликдин фойда недир? Ҳали пушаймон қиласен, афсус, унда сут айламагай!

— Шошилманг, онажон, — хамишагидек бепарво жавоб қайтарди Муҳаммад Аваз. — Бир келин бўлса етишурсиз.

— Э, бўлди-е! — зарда қилди алам суяк-суягидан ўтиб кетган онаизор. — Шунча кутганим етар! Сен билан ади-бади айтишиб ўтираменми? Эртагаёқ Раҳматулла мисгарникига совчиликка борамен!..

— Бекор қиласиз. Каминадек факирул ҳақирга мисгардек кўқдан ойни узиб олишга кодир кимсанинг кўзи учиб тургани йўқтур!..

Назокатбону, кўпни кўрган бўлса-да, мана шу тарафини ўйламаган экан, беихтиёр тайсаллаб қолди. Чиндан ҳам Раҳматулла мисгар тўплаган бойлик Ялангтўш хазинаси билан тенглаша олиши эл оғзида эди. Бундан ташқари у обрў-эътиборда ҳам манаман деган амалдорлар билан бемалол беллашар, ҳеч кимга сўзини бермас эди. Тили ва дасти узун шундай киши эшигига бориш-

нинг ўзи бўлмасди, аниқроғи, совчиликка у билан тенг-ма-тенг харбу зарб айтишадиган валломатни топиш лозим эди.

Назокатбону шу хил мулоҳазалар оғушида ўн кундан зиёдрок вақтни ўтказди, бир эрта эса мисгар соҳиб-жамол қизини бутун юртда нуфузи баланд бир савдогарга узатганини эшитди. Бечора она сувга тушган латтадек бўшашиб, ичини ит тирнаб, эл орасида бош кўтариб юролмай қолди. Ўшанда Муҳаммадни умрида бир мартагина қарғади, тошбағрлик илойим бола-чақангдан қайтсин, деб нола чеқди. Келин тушириш хақида эса оғиз очмай қўйди.

Муҳаммад Аваз қулоғи бутунлай тинчиб қолгани учун бир ажабланса, бир севинар эди. Гоҳо зимдан кузатиб, онаси дилида ушалмаган армон тошдай чўкиб ётганини пайқар, гуноҳга ботганини ўйлаб эзилар эди...

Ҳамон миз ёнида паришон ўлтирган Муҳаммад Аваз бир куни: «Онажон, тўйни бошланг, розимен!» — деб юборишига сал қолганини, журъати етмай тил тишлаганини эслади ва кўнгли бир хил бўлиб палакка термилди.

Шу он хаёлида сарвдек келишган қадду комат, сутга чайилган каби тиниқ ва беғубор чехра жонланиб, юраги темирчи босқонидек гуп-гуп ура кетди.

Недир тилакда гўё малика у томон соллона-соллона юриб келади, сафга бирдек тизилган киприклари мисоли ўк, мулойим боқишлари эса дардига малҳам, қирмизий лабларига қўнган иболи табассуми эртанги кунга интиқ яшаш айрича хушбахтлик эканлигидан оғох этаётгандек туюлади.

Қачондан бери волидаси дили ардоғидаги гулни билмак тилагида жон қойитади. У, худбинми ёки кўрқок, харнечук ундан хабар бергани шошилмайди. Мабодо сирдан вокиф этса, ўша санамни қўйнига солмоқ уддасидан чиқармикин?

Муҳаммад Аваз уйку ихтиёр этди, оромини ўғирлаган малакни хаёлидан қувлаб, сал-пал хордиқ олмоқни истади. Аммо харчанд урингани бефойда кетгани кўп ажаб иш бўлди: у рўпарасидан шарпа янглиғ жилмас эди.

Қошки энди малак хаёлини ҳеч қачон тарқ этмаса, ҳар лаҳза ёнидан қимирламаса, ҳар неки оғиру енгил юмушни бир тану бир жон бўлиб адо этса, яъни, ҳамкору ҳамнафас ўқиса, чизса, курса!..

Мухаммад Аваз мамнун жилмаяр экан, беихтиёр тоқчадан Алишер Навоий девонини олди. Ўша захоти, Моҳбону хаёлидан бўшамай, оташ нафасли сатрлар аро фарқ бўлди. Васлга зор шоир кўксига хажр тиғи ботганидан шикоят айларди:

*Санчилган ажал хори ишқ учраса билгайсен,
Ким жонга бало нешин ҳажр ўзгачарак санчар.*

* * *

Эй, мурувватли Қодир эгам, мана шу кунларда содик кулинг Мухаммад Аваз холи-руҳини яхшироқ сўргил, ундан шафқатингни дариғ тутмагил! Хўш, не чоран тадбир мушкул савдосини осон қилиб, дилига озгина таскин бағишлар? Мабодо дардига даво топилмаса, бошини қайси тоғ тошига уриб ёрсин? Энди нахотки боши берк кўчада саросар адашди ва холига маймунлар аза тутса?

Кун қандай кечганини билмай, хуфтон арафасида, шу тахлит ўйлар гирдобида Регистондан қайтаётган эди. Ўзи билан ўзи овора бўлгани боис кўча муюлишида қад ростлаган сада кайраюч тагидан соядек лип этиб чиққан чимматли аёлни кўрмади. Аёл эҳтиёткорлик билан шовурсиз одимларди. Ёнидан бегона йўловчи сингари ўтаётди, абжирлик билан қўлига букланган қоғоз кистирди. «Маликам жавоб кутадириллар. Эрта кеч шу маҳалда яна шу ерда хозир бўлурмен!» — дея шивирлашга ҳам улгурди.

Кўча ўртасида кўз очиб-юмгунчалик фурсатда рўй берган ходиса хушидан айираёзди. Шу қадар гангидики, бекитикча мактуб олганини кимдир кўргандек, тезда улусга маълум қиладигандек, ховлисига кириб, дарвоза ёнидаги дарчани ёпганда ҳам юраги дуқирлаши тинмади. Қолаверса, Хабибани танигани учун беҳад орзиқайтган эди, канизакка раҳмат айтгани ярамагани сабабли хижолат чекарди.

Жимжит хонаи хосида қамалиб олди-ю, анча маҳалгача хаяжонланиб, мактубни очишга журъат этмади. Хиёл сиркираб турган миясида: «Моҳбону неларни битдийкин?» — деган ўй чарх урарди. Хозирок эшиқдан онаси кириши ва сири фош бўлиши эҳтимолини ўйласа ногоҳ кўркиб кетарди. Хайриятки, онаси недир зарур юмуш билан қўшнилари ховлисига чиққан, ҳали қайтмаса керак. Эҳтиётини қилиб деразадан бир-икки маротаба мўралагач, ниҳоят, хатга кўз югуртирди:

«Мавлоно!

Ушбу дуойи салом қатига жону жаҳоним ҳам эш бўлганини билдиргум келур. Тушунмагим душвор дард каминани боши берк кўчага етаклагани сизга қоронғу. Эрта ёки кеч кўнглим ойнасида ҳозир бўлурсиз. Борини ошқора айлаб, гуноҳ устина гуноҳ содир этганим учун, ўтинамен, кечиргайсиз.

Илму фунундан кўра кўпроқ нақшлар, алалхусус, қилқалам эсу ҳушимни кўпроқ олгани боис сиздек му- саввиру наққош зийнатлаган иморатларни лол-ҳайрон томошалаб, сизни гойибона ҳурмат қилар эрдим. Во ажабки, хаёлимда суратинглини қандоғ чизибмен, қошим- га ўшандоғ келдингиз. Сарой таъмирини бошлаган кунингиздан буён камина ёруғ дунёга бошқача қарайдиган бўлдим, бинобарин, қўлингиз теккан нақшлар ҳамро- ҳимга айланиб қолмишлар.

Мавлоно, камина азалдин сиз ҳатто хаёл қилмак- дин огринадиган тилла қафас ихтиёридамен. Энди ул кўрғиликдан мушкулроқ савдо борлигимни ўртайдир. Ху- додан эртаю кеч ёлбориб тилаганим — ўша қафасдан ташқарида беминнат, эминю эркин кечадиган фақиро на ҳаёт!..»

Мухаммад Аваз бир хадик ва орэкиши билан жимги- на мактубга тикилди-да, бемалол кўнглини тўкишга журъ- ат этган Моҳбону ахволи ҳақида мулоҳаза қилишга ки- ришиди.

Ахир, сарой ахли беадад бахту беадад фароватга фарк эмасми? Кун ҳам, ой ҳам ўшалар учун туғмасми? Ажа- бо, зебу зийнат ва жавохиротга кўмилган, егани олдидаю емагани кетида бўлган малика шу қадар оғриниб ох урганда, арк билан ҳарамга ипсиз боғланган, қувонч нималигини аллақачон унутган ожизалар алами канчай- кин?!

Мухаммад Аваз, сарой ва ҳарамда тез-тез рўй бера- диган можароларни хаёлидан кечирган кўйи, жавоб би- тиш учун секин довогга кўзланди. Патқаламни сиёҳдонга ботириб, қоғоз бурчига тегизар экан, тасаввурида юпқа дудоклару хуморваш кўзлар жонланди-да, фикрлари ха- зон янглиғ сочилди. Сўзлар ҳадеганда тизгин тутказ- вермагач, ахийри, лоҳас тортиб ухлаб қолди.

Мухаммад Аваз алоғ-чалог туш кўрганига карамай, каллаи сахарда анча тиникиб, куч-қувватга тўлиб уйғон- ди. Ва ҳар каломи юраги тубида акс-садо берган мактуб-

ни эслади, тахорат олиб, бомдодни адо қилган ҳамоно ёзиш иштиёки туғилди.

Кеча окшом бўйсунини истамаган патқалам, субҳидам нашидасидан илҳомланган каби, анчадан бери кўксини банд этган армонларини қоғозга осонгина туширди:

«Маликам!

Мендек фақирга шунча мурувват қилишингиз ҳушу тушимда йўқ эрди. Бошимни кўкларга еткардингиз. Ушбу айёмда хаёлимда жамолингиз шуъласидан ўзга нарса йўқдир. Сиздек бедаво дардга гирифтормен, алҳол, дилимга тушган учқун ўчмоғи гумонлиг алангаи оташга айланиб борадир.

Яна буким, камина сиз бино айлаган ажиб гулшан асири бўлдим. Қўлингиз дард кўрмасун. Эгам сизгагина раво кўрган санъатни хаёлимда муттасил тасаннолар ўқиш ила улуғлаб юрганимни етказишдин хушбахтдирмен.

Маликам, бизни тақдир юзлаштирмиш, эрта не кечишини иккимиз ҳам билмаймиз. Фақат, айтинг-чи, қадру қийматни хор қиладиган фақироналик сизга не керак!?

Машойихлар демишки: одамзод таназзулга қул бўлгандан кўра, ўз кўнглига қул бўлсин. Эгам таназзул азобини сиз каби очилмаган гунчаи насринга тоабад раво кўрмасун. Шундоғ ҳам мамлакатда ситам шаро-бига тўйган муслиму муслималар кўндир.

Азалдин камина қўли калта бандаи ожизмен. Аммо энди сизни сунчиқ санаганим боис, вужудимда туганмас бир куч уйғонди. Ишора берсангиз бас, ҳар не хизматингизни бажаришга ҳозир у нозирмен.

Сизга умрини бағишлаш ниятини кўнглига тугиб қолгувчи

Муҳаммад Аваз Самарқандий».

Қискагина хаёл сургач, мактубни шошилганча қайта-қайта ўқиди, қайсидир жойидан қониқиб, қайсидир жойидан қоникмай, хуснихат билан окка қайта кўчирар экан, ўзини Моҳбонуни йирткич чангалидан кутқариб олувчи алпа киёсларди. Тинмай йўл пойлаётган малика номани қўлга олганда қандай аҳволга тушинини ғира-шира тасаввур қилар ва мамнун жилмаяр эди.

Эртаси кун Хобиба халиги кўча четидаги қайрағоч тагига айтган маҳалида келди. Чурк этмай Муҳаммад

Аваз кўлидан мактубни абжирона илиб кетди. Қиздирилган тандир ёнида тургандек, қайноқ терга ботган йигит канизак изидан пича судралиб борди, бир гап тайинламоқчи эди — улгурмади, туғриси, айтадиганини унутди-да, аввалгидек анграйиб қолаверди.

Икки кундан кейин Ҳабиба яна ўша қайрағоч тагида таманно билан жилмайиб қаршилади. Чиммати остидан бир қиё бокди-да, гулобий шохи рўмолчага ўралган хат берди. Заррин гуллар билан безатилган рўмолча атир ва мушқу анбар бўйига беланган эди.

* * *

Муҳаммад Аваз хаёлан буткул Ялангтўш саройига боғланиб қолди, бинобарин, Моҳбону пайдар-пай жўна-таётган битиклар завқи билан яшар эди. Кўнгил майлига шу қадар берилдики, ҳар кун кечқурун, Ҳабиба учрашувга келса-келмаса, қайрағоч тагида ҳайқалдек қотиб турадиган бўлди.

Мана, бу кеч ҳам ўша жойда бетоқат йўл қараётир, ниҳоят Ҳабиба кўриниб, юзига табассум югурди. Анча муддат юзма-юз туриб қолишди. Канизак негадир шошилмас, нима учун келганини унутгандек, соддадил ва хушқомат йигитга жимгина термилар эди. Ахийри, ёрилди: «Мавлоно, маликамга совчилар келур!» Бўғзи қуйишаётгандек бир ҳолда пичирлар экан, ним қоронғида қорачиқлари сирли ялтираб кетди.

— Совчилар дейсизми? — ўзини йўқотиб қулдиради йигит.

— Ҳа, шундоғ. Маликам безовталар!..

Энди Муҳаммад Аваз орага чўккан ноҳуш жимликка даҳл қилгани ботинмади. Ҳатто нари томонда шарпа пайдо бўлганини ҳам сезмади, Ҳабиба эса ногоҳон сергак тортиб, аста чимматини туширди-да, панага ўтди.

Ҳамон қарахтлиги тарқаманган Муҳаммад Аваз, канизак изидан бир зум тикилгач, бош чайкаганча илгари юрди, кўчани тўсган паҳса девор ёқалаб бораркан, ногоҳ рўпарада турган онасини кўриб гангиди. Иложи қанча, ўзини сўқир каби тутиб, дуч келган томонга уриб кетди. Наҳотки меҳрибони эринмай изидан қузатмақда?

Шубҳасида жон бор: ўлиб-тирилиб яшираётган сиридан бир баҳона билан Назокатбону аллақачон воқиф бўлганди. Қайси куни хонаи ҳосини йиғиштираётиб, Алишер Навоий китоби қатидан Моҳбону битган мактублардан бирини топиб олди ва бўшашган кўйи ўтириб қолди.

Рости, кўпдан бери Мухаммад Аваз таниб бўлмас даражала ўзгарган: хиёл тажанг, хиёл кўрс одамга айлангани устига, бемор каби ранг-рўйи синикиб борар эди.

Илгари барини чарчоқка йўйган Назокатбону энди ўгли не боисдан бу кўйга тушганини билар, ўз ихтиёри билан ёрилишини бетоқат кутар эди. Лекин кесакдан сазо чиқади-ю, бу қайсардан сас чикмайдиган кўринади. Яна озгина сабр қилади, борини айтса айтди, оғзига талқон солиб юраверса, хапагини ўзи очиб ташлайди.

Мухаммад Аваз ўша кундан қайрағоч остига бутунлай йўламай кўйди. Энди Хабиба билан Бибиҳоним масжиди яқинидаги харобазорда учрашар, изида одам борлигини айтиб кулимсирар, қўлга тушиб қолмайлик, дея шоша-пиша жилар эди.

Бугун ёмғир ювган пахса девор биқинида шом қоронгиси аралаш пайдо бўлганда анчайин ғаш эди. Лекин харнечук Хабибага ўзини хушнуд кўрсатишга тирилди, тун бўйи ухламай битган мактубини узатар экан, кечки сукунатни бузиб кимдир томоқ кирди, юраги кинидан отилиб чиққудек ахволда ўгирилсаки, сал нарида онаизори мўлтираб турибди. Хабиба қаёққадир йўрғалаб қолди, аммо у не қиларини билмай тахтадек қотган, бир сўз айтгани тили айланмас эди.

Мана, вайрона ортда қолди. Ҳамон ораларида нохуш жимлик ҳукм сураар эди. Ҳоли забун бўлган Мухаммад Аваз на қулиши, на куйишини билади. Ҳовлига киришгандан кейин айникса ахволи оғирлашди, негаки, онаси шунақа тутакдики, ўзини қайга қўйишни билмасди.

— Хай, подонгина, қайси гўрда санғийсен?

— Нечун санғир эканмен? Бир зарил юмуш билан юрган эрдим!

— Юмуш Оллох қарғиши теккан чалдеворда не қилсин, гумроҳ?

— Ўша жойдин шошиб ўтаётсам...

— Шошиб? — яна кесатди онаизор. -- Яширганингдай фойда йўқ: анов ожизани истаб боргансен!

— Бўлмаган гапни қўйинг, онажон.

— Кўпдин халоватинг бузилганини қошки сезмасам!

— Халоватим жойидадир.

— Ёлғонлама! — овозини яна баландлатди кампир, дахлизга киришгач. — Бу қилиқ сендек иззатли бандага ярашмас. Агар оғринаётган эрсанг, ўзим айтамен. Учрашган аёлинг Мохбону элчися бўлур.

— Тавба қилдим-ей, фол очасизми?

Бундай топқирликни кутмаган Мухаммад Аваз бўлма-ни бошига кўтаргудек алфозда қаҳ-қаҳа отди. Хиёл оғринган Назокатбону бирдан чимирилди. «Ҳа, фол очамен. Хўш, ушбу недир?» — деди кейин тоқати тугаб ва девон катидан чиққан мактубни тумшугига тутди.

Ногоҳ хатни таниган Мухаммад Аваз чор-ночор бош эгди. Шу билан гўё барини тан олган, ич-ичида йўк ердаги дард тобора газаклаб, бутун борлиғини ўртаётганини баён айлаган эди.

Энди Назокатбону ўғлига ачиниб, аллабир хасрат билан тикилди, шунга қарамай: «Сенингдек гўдакни му-бошир меъмор қилиб кўтарганларига куяман!» — дея ничинг отишдан тийила олмади...

* * *

«Ох, меҳрибоним, факирга осон тутманг!..»

Мухаммад Аваз шу ўйда, кўкси увалиб, хомуш турган онасини қучди, аста деразага ўгирилар экан, дилида кўпдан бери тошдек ўрнашган армон бирдан кўзғалиб кетди. Азиздан азиз кишисини кийноқлар гирдобига ташлаб келаётгани, умрининг анча-мунчасини арзимас қувончлару ташвишлар, тайинсиз истаклар билан ўтқаргани учун ўкинди. Сўнг, Ялангўш эшигига совчилар ёғилганини, бундан Моҳбону халоватини йўқотиб, мактуб устига мактуб битаётганини эслади. Энди инсоф билан айтганда, дардини никоблашга уриниши беҳуда, аниқроғи, бунинг иложи қолмаган эди.

Она-бола сахаргача ухламай кенгаш қурди. Ҳали тонг юлдузи сўнмай, маслаҳатга қўра, йигит Мулла Абдужаб-бор хузурига жўнади.

Устод маҳалла ғарбий тарафида, зарур чоғи анқо уруғини ҳам тошиб беришга қодир савдогар Масиҳо Самарқандий қурдирган қўш ошёнали данғиллама иморатга туташ ҳовлида, бир дахлизу бир меҳмонхонали уйда ёлғиз истиқомат қилар эди.

На иложки, у тирноққа зор ўтаётган дили яримта инсон эди, лекин бу борада нолиганини биров билмасди, барини Тангри таолодан кўриб, шукрни бир сония тилидан қўймасди. Охир-оқибат тақдир раво кўрган аччиқ-чучуққа кўниккан бўлиб, хусусан, уч йилча бурун киш чилласида кампири қазо қилгандан буён ёлғизлик балосига мубтало эди.

Мухаммад Аваз ёндарига зўрға илиниб турган пастак дарчани аста итарди. Ҳамиша сокин бўладиган бу хонадонга кўпдан бери қатнаса ҳам хануз кўнглини тортинчоқликка ўхшаш бир нарса тарк этмасди, ажабмаски, устод хурмати осмон қадар юксаклиги боис, ҳар келганда қайтадан шогирдлик қиёфасини олса!..

Мухаммад Аваз зулфини бир умр солинмаган, бир умр кулф нималигини билмаган омонат дарчадан кирганда Мулла Абдужаббор оқ сурф жойнамозда бомдод қарзини узиш учун чўккалаган эди. Устод охирги оятни тугаллаб, юзига дуойи фотиҳа тортгунча пойгакда чўккан кўйи қўл боғлаб турди.

«Эй, Яратган эгам, камина бул зот доврўғи мағрибдан машрикка қадар ёйилганига кафилмен. Аммо, имонимни тикиб қасам ичаменки, бунингдек хокисорлигини кўрган нотаниш кимсалар бунга сира ишонмаслар!»

Устод кўзғалган ҳамоно шошилиб салом берди.

— Келинг, ўғлим. Тинч-омонмисиз?

— Худога шукр, — деди йигит босиқлик билан. — Фақат шаккоқлигим учун кечиргайсиз. Бемаврид келиб, оромингизни буздим.

— Йўк, ўғлим, мавридли келдингиз. Субҳи муборак ила баравар кириб келдингиз, — деди устод, япалоқ юзига муносиб тушган соқолини сийпалаб. — Тушимда аён бўлиб эрди. Энди бақамти нонушта қилурмиз.

— Кулук, — деди Мухаммад Аваз фаҳр туйиб, — фақат сиз оёқ узатиб ўлтирурсиз. Камина сизга атаб ўз қўлим билан аччиққина чой дамлаймен. Анчадин буён хизматингизни бегона билибмен.

— Мехмонга юмуш буюрмак одобсизлик эрур.

— Нечукким, фақирни мехмонлар қаторига қўшсангиз. Сизга ўзимни фарзанд санаганим, сиз ўғлингиз каби пешонамни силаганингиз бундай мулоҳазани орадан кўтарадир.

— Офарин, мавлоно!..

— Фақир сиздин қарзимни умр бўйи узолмасам керак.

— Ўғлим, фақир ҳам устоз кўрганмен. Аломат кимса эрди раҳматли. Баъзан гурунг баҳона айтарди: бирламчи, каминадин ўрганган хунарни хор қилма, иккиламчи, кўзим юмилаётганда тепамда тургайсен. Шунда неки қарзинг бўлса узилур.

Мухаммад Аваз устод тагдор гап қилганини, зеро

бениҳоя эҳтиёткорлик билан зиммасидаги бурчни эсла-
тиб кўйганини эътироф этди.

— Пирим, бу не аҳвол? — деди у нонушта устида,
чакка ўтган шифтга ишора қиларкан. — Йигитлар би-
лан биргаликда номингизга лойиқ иморат курсак!..

Чамаси, кутилмаган илтифот Мулла Абдужаббор су-
ягига унча ўтиришмади, сон-саноксиз ажин тилимлаган
юз бирдан жиддийлашиб, ўй суриб колди.

Кампирим омонатини топширгандан кейин ҳар
нарсанин кўлимни ювиб кўлтиғимга артдим, — деди ни-
ҳоят. — Сиз айтган ташвиш ким учун энди? Фақирга
кўриб турганингиз ушбу кулбаи вайрона ҳам ортиқча!..

Йўк, устод, қариган чоғингизда роҳатни ҳам сал
ўйланг.

— Қадимда қоронғи ёрни макон тутган уч юз ёшли
чолдан неча йиллик умри қолганини сўрашган. Чол, Арш-
дин келган ваҳийга кўра, яна камида юз йил яшашини
маълум қилган. Хайрат бармоғини тишлаган одамлар
чолни тузукрок бошпана солиб, роҳатда яшашга ундаш-
ган. Ана шунда у: «Бу ёғи ҳам бир киприк қокмасимдин
ўтиб кетадир, шундай экан, ўшанча катта ташвиш чекиш
нодонлик эмасми?» — деб бош чайкаган экан...

Ривоят мағзини чақиш учун Муҳаммад Аваз жимгина
мулоҳаза юрита бошлади. Мулла Абдужаббор ҳамон те-
ран сукутга толиб, вазмин киёфада чой хўплаб ўтирар,
шогирди қандай хулоса чиқарганини билгиси келаётган
эди.

— Хўш, ўғлим, энди айтинг-чи, иккала оёғи ҳам гўр
лабига бориб қолган қария жой-жалол ясатмоғида не
маъно бор?

— Одамзод ўзини ўзи хўрламоғи гуноҳи азим эрур.

— Камина ўзимни хўрланган санамасмен. Юрагим
қонини кўшиб тиклаган иморатларим бунга шохиддир-
лар. Ёки сиз бундин тонасизми?

— Имони бутун ҳеч бир кимса тонмас.

— Баракалло сизга, хўп ўғилча гап! — Мулла Абду-
жаббор мийиғида кулди ва қиска жимликдан кейин сўра-
ди: — Хўш, мавлоно, сиз ўзига туппа кесмаган бошқага
угра кесади, деган нақлдин хабардорсиз-а?

— Шубҳасиз, устод.

— Шу қабилда йўл тутасизки, кулгим қистайдир.
Тавба, сиз тариқат ва охиратдин бошқа ташвиши қолма-
ган бедаво чол қайғусини чекурсиз. Аммо волидангиз не

гамдалигини ҳеч замонда ўйлаганмисиз? Ўзингиз танҳолик домида умрни шамолга совурасиз, хўш, буни-чи?

Мухаммад Аваз гап нишаби кай тараф олинганини дархол пайқади. Айилботар пичингдан хиёл офринган бўлса-да, ногоҳ баҳонада кўнглини очиши учун кулай вазият етилганидан севинди. Бундай фурсат қайта насиб этмоғи душвор эканлигини фаҳмлаган ҳолда, темирни кизигида босиш учун аҳдланди.

Пирим, бул хусусда маслаҳатга мухтожмен.

— Сиз маслаҳат сўраганда камина ўзимни азиз қилмагум.

Анча руҳланган Мухаммад Аваз дилини ёқаётган жамики дардини — саройга ипсиз бовланиб қолгани, чорасизлик домида қийналаётгани, чиндан ҳам онаси ўз ёнига ўзи қоврилиб ётганини оқизмай-томизмай сўзлади.

Мулла Абдужаббор лавлагиси чиқиб кетган, тили базўр айланаётган шогирдини тоқатсизлик билан долу хайрон тинглар ва ҳар замонда хўрсинар эди.

— Чиқмаган жондан умид демишлар, — масала қалтис эканини яна ҳам теранрок туйди йигит. — Сиздек пийри комил совчилик ихтиёр этса ҳукмдор оз бўлса ҳам паст тушар ва адолат қилгай!..

— Маъқул, ўғлим. Чиндан ҳам Ялангтўш каминани қафтида кўтаргани боис тоҳануз бир сўзимни ерда қолдирган эмас! — деди Мулла Абдужаббор анчайин тетиклашиб. — Айтганча, ҳукмдор падарингиз Бобо Мирша-роф сардор билан қиёматли дўст тутинган эрди. Алар мажлисига кўл марта кўшилганмен. Зора Баҳодир ўша онларни эсласа, зора ўша ёру биродарлик ҳурмати боис дийдаси эриса!..

— Иншооллоҳ, устод!

Қуёш поёнсиз уфқни тўсган қир-адрлар, дов-дарахтлар ва иморатлар оша мўралаб, бутун шаҳарни кулокни коматга келтирадиган шовқин-сурон тўлдирганда улар етаклашганча гавжум кўчага чиқишди ва Регистон тарафга равона бўлишди.

Кечкурун Мухаммад Аваз кун бўйи шогирдлари билан кошинуруш зарб қилиб анча чарчаган Мулла Абдужабборни ховлисига эргаштириб келди. Якка ўзи кулокбурнини кесгандай хомушланиб утирган Назоқатбону бирдан терисига сизмай қувониб кетди, жигарбанди кўл берган пири комилни ўтқизгани жой тополмай қолди.

Сабр косаси тўлган онаизор, истихолани бир четга йиғиштириб қўйди-да, анчадан бери келин тушириш ташвишида юргани, аммо уриниши зое кетгани, аксига олиб, нуридийдаси баланд дорга осилаётганидан зорланди, сўнг томоғига қалампирдек аччик хўрсиник тикилиб: «Сиздан бошқа кимга ҳам суянар эрдим!» — деди-ю, кўзларидан шашқатор ёш оқизди.

Муҳаммад Аваз қовок солганча, на чора, устод, ожизалар ҳар не ғусса, ҳар не қувончни оби-дийда билан аён этурлар, деган фикрни кўнглидан кечириб паришон ўтирар, суҳбатга аралаша олмаётгани сабабли хижолат чекар эди.

— Боши берк кўчадан қандоқ чиқурмиз? — ҳўл ёнокларини енги учи билан артди Назокатбону. — Эрта ҳукмдор ғазабига учрамасак!

— Бону, биламен, мушкул савдо кўндаланг бўлибдир, — деди Мулла Абдужаббор салмоқ билан. — Аммо бир замонлар Бобо Миршароф сарой устунни бўлганини ёдда тутгайсиз.

Мулла Абдужаббор ургу берган фикр онаизор хотираларини кўзағаб юборди. Аммо у зиғирча таскин топмади, хайҳотки, марварид томчилар яна қайтадан ажин босган ёнокларини юва боилади.

— Дадил бўлгайсиз, бону.

— Лекин биз билган тераклар кесилиб кетган-да.

— Тўғри. Энди ҳукмдор ҳам кўр, ҳам қар! — овозини бир парда кўтарди Мулла Абдужаббор. — Илойим, Тангри кўзларига нур ато қилиб, қулоқлари пардасини очсин. Ана шунда ўзи қизини нуридийдангиз қўйнига солиши тайин!

— Лекин, улус оғзида гапки, у мудом жаҳолат тоғида қашқир овлашга ишқибоз!

Муҳаммад Аваз гоҳ устози, гоҳ волидасига кўз ташлар, ўртада кечаётган тортишувдан ғашланар, тез-тез хаёли Моҳбону сари оғар эди. Сўнг, Моҳбону факат сарой аҳлини эмас, бутун улусни оғзига қаратган падари Ялангтўш измидан чиқиши гумонлигини ўйлади-да, негадир бирдан юраги орқасига тортиб кетди. Салдан кейин хаёлида бийнинг шохона либосларга ўралган қорувли қадди-басти гавдаланди-ю, анча илгари хобгоҳда кечган, баъзи аъёнлар учун нақд азага айланган мажлисларни хотирлади...

Бугун ҳакиму хозик Абдулмалик Давоий Самарқандий кўли остида ишлаб турган дорилшифоия қурилиши ўшанда эндигина поёнига етган, бир неча йил тинмай заҳмат чеккан усталар ҳали нафас ростлаб улгуришмаган эди. Орзуси ушалгани учун севиниб, фақат меъмор ва курувчилар эмас, бутун музофот ахлига катта ош берган Ялангтўш кутилмаганда Мулла Абдужабборни хузурига чорлади. Устод, одатдагидек, Мухаммад Аваз ҳамроҳлигида кадам ранжида қилди.

Нозик дид билан безатилган хобгоҳда вазирлар ва аъёнлару боёнлар аллақачон тўпланишиб, олий даража-ли кенгаш бошланишини сабрсизлик билан кутишар эди.

Қалтис жойики, соқол босган заҳил-дағал башараларда ифодаланган безовталиқ аста-секин Баҳодир холи-руҳига ҳам юккан бўлиб, у ял-ял товланаётган гилам узра тез-тез одимлай бошлаган эди.

Ҳукмдор ҳар замонда пири Шайх Хожа Ҳошим, бош вазир Бобоҳўжа Муслим, фузало ва уламо пешвоси Мулла Охундга асабий тарзда қараб-қараб кўяр эди. Қалин ковоқлар қуршаган кисик кўзларида мислсиз шахту ши-жоат ёнарди. Агар ким диққат қилсагина, асабийлашуви замирида муқим бир хотиржамлик пинҳон эканлигини илғар эди.

Ана шу икки ҳолат табиатида омихта бўлиб кетганлиги учун ҳам ҳаракати ва кайфиятини бошқаларга сездирмай ўзгартира олар ва ҳар қандай рақиб кўнглини бемалол ишғол қилар эди. Мухими, томирлари бўртиб чиққан беҳад йўғон бўйни, чертса қон томгудек кип-қизил юзи, чинор танаси янглиғ бақувват танаси кишида кучли таассурот уйғотар эди.

Устод ва шогирд остонада эҳтиром саклаганда, ўнг кўли билан зар камарга кистирилган исфаҳоний ханжари дастасини қисиб ушлаган кўйи, тахт олдида мағрур турар, тубсиз кўзлари қувларча боқар эди.

— Анжумани олийга хуш келибсиз!..

— Махтал кўйганимиз учун афу этгайсиз, марҳаматли қиблагох! — деди Мулла Абдужаббор, таъзим бажо айлаб.

— Сиздек зотларни афу этмакдин бошқа иложимиз йўқ!..

Сарой интизомини назарга илмай, ўз хоҳишларича иш тутган меъморлар Ялангтўш ғазабига йўликишини

тахмин килаётган аёнлару боёнлар бу хитобни эшитганлари ҳамоно попукларини пасайтиришди.

Кўча-кўйда биров таниса, биров танимайдиган дево-нафеъл кимсаларни Эрону Турон ўртасида шухрат топган ва осмону фалакдан юлдузни узиб олишга кодир Ялангтўшбий Баҳодир бунча ардоқламаса!?

— Мажлисни бошласак, — ниҳоят аркони давлатга юзланди Ялангтўш. — Бир тилагим бор. Бу ҳақда сал илгари Мулла Абдужаббор ва Муҳаммад Аназ жаноблари билан маслаҳат қилган эрдим.

Оғирлигини бир оёғидан иккинчисига ортаётган Бобоҳўжа Муслим, ичи тирналса-да, ўзини буткул бепарволикка урди. Ахир, ҳукмдор манови ялангоёқларга муддаосини билдирган экан, шу етмасми? Тавба, шунча обрўли, бадавлат кишилар шу иккаловича эмас, токи қаролари остонада пайдо бўлмагунча қовоқ осиб, мум тишлаб ўтирди.

— Бир жиддият сабабли тинчлигим бузилмиш, пирим, — деб Ялангтўш Хожа Ҳошимга юзланди. — Замин сайқали бўлган шахримиз қиёфасидан ташвишдамен. Айниқса, Регистон бир ҳолдаки, тоқат қилиш кийин. Улуғбек мадрасаси атрофидаги харобаларни кўрмайсизми?

— Ўғлим, кўп куйинманг, — деди Хожа Ҳошим бафуржа. — Самарканд камини Амир Темур ҳам тўлдиролмаган.

— Темурбекни кўйинг, гўрида тинч ётсин! — деб узди Ялангтўш. — Биз ўз кадримизни билайлик.

— Улуғ бий, ташвишингиз ноўрин! — Хожа Ҳошим одатига кўра яна ҳам дадилроқ сўзлай бошлади. — Шукр, сиз ҳокимлик тожини кийгандан бери шаҳарда Миржон Вафо, Мир Тархон, Аҳмадхўжа, Қози Соқий, Қози Абдуғаффор каби иниларимиз бинойидек мадрасалар тиклашди.

— Пирим ҳақ! — бош эгди Бобоҳўжа Муслим. — Самарканд сояйи давлатингиз остида камолга етаётир. Сиз қурдирган шифо уйи, ажаб эрмаски, Бағдоди муборакда ҳам йўқ эрса!..

— Андоғ шифо маскани яккаш Бухоройи шарифда мавжуд эрур, — деди шоир мавлоно Имомиддин Шерхўжа. — Аммо сизники андин чандон зиёдадир.

— Хўш, энди қаноат қилаверсак ярашурми? — Ялангтўш саволига жавоб кутди, ҳеч ким сазо бермагач,

сал кизишди: — Йўқ, оғалар, каноат сизу бизга харомдир. Сиз санаган иморатлар кўрқда ҳам, камолотда ҳам ҳийла пачақдир. Алар кўнглимга ўтиришмас, завқимни ҳам кўзғамас!..

Даврада савлат тўкиб турган Қози Соқий Зоминий кесатиқ аралаш айтилган сўзларни ҳазм қилолмай, асабий киёфада томоқ қирди. Ахир, Ялангтўш яхши билан ёмон устидан бирдек қора чизик тортаётгани инсофдан эмас-да. Шахсан ўзи беҳисоб ақча сарфлаб тиклаган мадраса қурилишида энг зўр усталар тер тўкишгани, шаклу ишамойили расо бўлиши учун бор ҳунарларини ишга солишгани аҳли мўминга аён-ку. Тарҳини хатто кимсан Мулла Абдужаббор тайёрлаб, қурилиш ёнидан бир кадам жилмай, қўлидан нимаки келса, барини адо қилган. Шоирлар тилида дoston бўлган шу обида ҳам нописандлик билан ерга урилиши бориб турган бедодлик!..

— Бугун турса, эрта турмайдиган кўримсиз бинолар қуриш билан вақт ўтказдик, — йирик-йирик кўзларини чақнатганча давом этди Ялангтўш. — Энди бу хил ношудлик бас! Агар Мулла Абдужаббор сайқал берган дорилинфоияни айтмаса, хали маним давримда арзигули иморат солинган эмас. Бунинг боиси недир?

Узун банорас тўнларга ўралган кўйи ок оралаган энлихчам соколларини, ивак саллалари печини силаш, кўзларини лўк қилганча тасбеҳ ўгириш билан машғул аъёнлару боёнлар сазо беришмади. Ҳукмдор нигоҳига нишон бўлган Мулла Абдужаббор ҳам чуқур сукутга кетган, беғубор чехраси сокин нурланар, тик боқишларидан бирор маъно уқиш маҳол эди. Аммо ҳукмдор мулоҳазалари эндигина оқу қорани таний бошлаган Муҳаммад Аваз кўнглининг нозик жойларига жизиллаб теккан ва борлигида нимадир жунбишга келган эди.

Ялангтўшбий Баҳодир нақадар ҳақ: рўйи замин сайқали бўлган, айниқса, Соҳибқирон Амир Темур даврида куч-қувватга тўлиб, қуёш билан ҳусн талашган Самарқанд энди кекса киши киёфасини олмиш!..

— Бир қошиқ конимдан кечинг! — деди у туйқус жарангдор товушда, хиёл таъзим қилиб илгари босар экан. — Икки оғиз арзим бор!

Ўша он Ялангтўш тахтдан бир неча кадам нарида тўхтаган Муҳаммад Авазнинг ёшлик куч-ғайрати ва заковати ёғилаётган хипча-ўктам қадди-бастига бош-охир хайрихоҳлик билан суқланиб тикилди. Аллақачон сабза-

лик давридан ўтган мўйлаби дағал тортган, қарич етмас даражада пешонаси кенг, тим қора кўзлари қийғирники каби ўткир йигит истараси шунчалар иссиқ эдики, кўксини сўнгсиз бир ҳавас чулғади.

— Кечдим, биродар, сўзлагайсиз!..

— Қадимда аждодлар дасти узун бўлгани, савоб юмушдин борини аямагани аҳли мўминга аёндыр.

— Жаҳонгир Амир Темурга ишорат берурсизми?

Илм тожини шоҳлик тожидин аъло санаган Мирзо Улуғбек ҳазратларини ҳам назарда тутурмен! — Муҳаммад Аваз овозидаги ғурур оҳангини ҳамма сезди. — Афсуски, замон зайли билан темурийлар ҳам инқирозга юзланмиш! Шу ҳол ҳалига қадар тўхтаганича йўқ!..

Мавлоно, афсуски темурийлар онадин қайта тугилмаслар, — дея мунозара бошлади Ялангтўш, суҳбатдоши эндигина ўн саккизини тўлдирганини ҳаёлига келтирмай. — Камина эса ўзимни аларнинг ҳеч биридан кам санамасмен!

— Офарин! — бирдан вағирлади аҳли мажлис.

— Қиблагоҳим, фикри ожизимча, пойтахт аввал Хирот, кейин Бухорога кўчирилгани Самарқанд шухратини таназулга маҳкум айламиш! — Муҳаммад Аваз ҳамон сукут саклаётган Мулла Абдуҷаббор билан кўз уриштирди. — Мовароуннаҳрни шайбонийлардан кейин қўлга киритган аштархонийлар ҳар неки топсалар қўйинларига тикиш пайидадилар. Хўш, улус Боки Муҳаммаддин не яхшилиқ кўрган? Бу кун Вали Муҳаммаддин тожу тахтни тортиб олган Имомқулихон бошимизда ханжар ўйнатиб тургани ёлғонми?

Кўркув ичра юрак ховучлаган аъёнлару боёнлар ногоҳ тош суратига кирдилар. Ҳар ким мусохаба арқони тараф тортилиши туфайли туғилган мушкулот фақат жаллод қиличи ила ечилиши мумкинлигига заррача шубҳа қилмай қўйди. Хушёр тортган Мулла Абдуҷаббор шогирди ғўрлик орқасида қовун туширгани учун астойдил куйиниб, Ялангтўш билан Хожа Хошимга Хулудан инсофу диёнат тилади.

Ахир, Ялангтўшбий Баҳодир аштархонийлар сулоласининг кўпгина вакилларидан чексиз меҳру мурувват кўрганини ким рад этали. Худо тўқис ласқат бергани сабабли, у атиги ўн икки ёшида ҳарбий хизматга қиради. Тожу тахт учун Балх шаҳрида бўлган қиёмат-қойим жангда очик кўкрак билан қиличбозликка киришиб, Ялангтўш

лакабини орттиради. Ва подшоҳ саройида катта нуфузга эга бўлган пири Шайх Хожа Хошим кўмаги билан Самарқанд ҳокимлигини эгаллайди.

Орада, бир баҳонаи сабаб-ла, Хожа Хошим Вали Мухаммад билан келишолмай қолади. Ичкарида пинхона илдиз отган можаро Хожа Хошим фатвоси туфайли ташқарига чиқади ва Вали Мухаммадга қарши исёнга айланади. Ғалаён тўлкинини тўхтатишга қурби етмаган подшоҳ Эрон сари йўл олади. Тахтга юлдузни бенарвон урадиган жияни Имомқулихон ўтиради. Тўғрироғи, Хожа Хошим бир сўзини икки қилмайдиган, каттаю кичикка фириб беришда устаси фаранг ўғлонга олий даражали амал рутбасини кийдириш учун бор илму амалини сафарбар этади.

Кўни-қўшниларини зир титратиб турган Эрон шоҳи Аббос билан тил бириктириб улгурган Вали Мухаммад қиргин-барот жангу жадал ва босқинлардан тинкаси қуриган Мовароуннахрга узоқдан дағдаға қила бошлайди. Ахийри, Самарқанду Бухоро тарафларга тиш-тирноғигача қуролланган улкан лашкар бошлаб келади. Аммо у Тангри таоло қарғишига учрагани — омади чопмайди. Имомқулихон фармойиши билан саркардалиқ рутбасини кийган Ялангтўш уни тиз чўктириш учун онт ичади.

У, аввало, атрофига ҳарбу зарб кўрган, ҳар жихатдан чиникқан ёвқур-солик йигитларни тўплайди, сўнг, мамлакат тўрт тарафига жарчи йўллаб, аҳолини оёкка тургазади. Ҳайкириб оқадиган Зарафшон дарёси соҳили, хусусан, қудратли мудофаа девори билан ўралган Каттакўрғон шаҳри теварагида кечган даҳшатли муҳорабада эронийлар енгилиб, тум-тарақай қочишади. Абгор бўлган Вали Мухаммад ҳимоясиз қолиб асир тушади. Шухрат отини жиловлаган Ялангтўш эса қирқ минг кишилиқ жанговар қўшин билан фанимини Шарқий Эронгача қуллаб боради ва, қарнай-сурнай садолари остида, беҳисоб ўлжа билан юртига қайтади. Тез орада Вали Мухаммад оламдан ўтади. Баъзи хуфий хабарларга қараганда, ўлимига Шайх Хожа Хошим зимдан берган фатво сабабчи эмиш...

Сарбозлик уқубатларини бошидан кечириб, мардлиги ва тадбиркорлиги туфайли сардорлигу ҳокимлик даражасига етган Ялангтўш ҳукуматга тил тегизган ҳар қандай бандани кечириши душвор эди.

Мана шунинг учун ҳам арқони давлат иззат-нафси

огриган хукмдор жаллод чақириб, ақли калтаю тили узун йигит бошини кундада сапчадек уздиришини кута бошлади.

Аммо у шошилмади, ғўрлик билан айтилган, нишонга тегиб-тегмаган пойма-пой сўзлар ақлу хушини ўғирлаб қўйган эди. Хотиржам алфозда ўғлон сари борар экан, киёфасида каҳр ёки нафратдан кўра хайрихоҳлик ифодаси устунлиги барчани хайратга солди.

– Мавлоно, тилим бесуяк деб алжираш яхшими?

– Афу этгайсиз, олампадох.

– Имомкулихон хазратлари тутган ханжар адолат касрини кўриклагувчи кудратдир, — Ялангтўш қисқа сукутдан кейин Мулла Абдужабборга ўгирилди. — Уста, изох беринг, она сути оғзидан кетмаган бу йигит муддоси нимадир?

– Улуғ бий, худо хаки, анинг учун узримни қабул қилинг, — деди Мулла Абдужаббор хижолатини яширолмай. — Шогирдим густохлик қилмиш!

– Оқсоқол, сизу биз бу ерда Бухоро салтанати оқу қорасини тафтиш этиш муддаосида тўпланмадик!

– Маъкул айтдингиз.

– Агар сиз қўлласангиз, бошқалар қанотимда турса, камина шаҳарни чалдеворлар исқанжасидин қутқарамен!..

– Аъло ниятингиз муборак бўлғай!

– Камина дастим фалак токига ҳам этишини ғанимларимга кўрсатурмен. Афсус, минг афсуски, лоқайдлик сизу бизни хибс айлаган. Энди элу элат англасун, келгуси бу каби кечмас, энди бу каби тутум барчага бегона! Фикримни англадингизми, ахли идрок?

Уқдик, олампадох, — барчадан аввал ниҳол каби букилди Бобоҳўжа Муслим. — Факат камина бир суҳанингиз маъзини чақолмадим.

– Қайси суҳанимни айтасиз, вазири аъзам?

– Шаҳарни чалдеворлар исқанжасидин қандай қутқариш мумкин? Кўп ўйладим-у, ушбу жумбок ечимини тополмадим!

Қайси йили Ялангтўшбий Баходир оталиғи Шайх Хожа Хошим даъвати билан Бобоҳўжа Муслимни саройга олиб, бош вазирлик мартабасига ўтқизди, алҳол, улар ўртасида жуда зрта бошланган ошначилиқдан вокиф бўлгани сабабли шундай йўл тутди. Афсуски, Бобоҳўжа саройда муқим ўрнашгач, тоб ташлай бошлади, яъни, гоҳ хазинага кўз олайтирса, гоҳ улус чўнтагини шилар эди.

— Вазир жаноблари, бу тадбир нималигини сиз бош-калардан яхшироқ билишингиз лозим эрди, — деди хукмдор кесатик аралаш. — Ёки атай ўзингизни гофилликка соласизми?

— Йўғ-е! — деди Бобохўжа бўшашиб.

— Ким айтади, — дея Баходир мажлис аҳлига бирин-кетин кўз ташлади, — шахристонни чалдеворлардин фориғ айламак чораси недир?

Саройда яна аввалгидек оғир жимлик чўкди.

— Аъло хазрат, бир қошиқ конимдин кечинг.

Муҳаммад Аваз товушидан хаёли бўлинган Мулла Абдужаббор баданига сон-саноксиз чумоли ўрмалагандек туюлди. Шогирди халигина таъзирини еганига қармай, яна бундай ўзини ўртага уриши уни адои тамом килаёзди.

— Кечдим, сўзланг.

Кулингиз фахмича, улугсифат иморатлар қурмак шаҳарни чалдеворлар исканжасидин кутқармак демакдир.

Дераза олдида ковок солиб турган Ялангтўшбий Баходир мамнун жилмаиганини кўргандан кейингина Мулла Абдужаббор енгил тортди. Аъёнлару боёнлар хотиржам қўл боғлаб турган йнгитга совук назар билан разм солишаётган эди.

Эшитдингизми? — ўқрайганча бош вазирга юзланди Баходир. — Сиздек давру даврон эгаси фахмламаган нарсани бу норасида фахмлабдир.

Бобохўжа Муслим чурк этолмай олазарак нигоҳини олиб кочди.

Шундоғ, жаноблар, гап улугсифат иморатлар устида борадир. Кўпдин камина дорилшифоня сингари улус важига ярайдиган яна бир маскан тикламоқни Эгамдан тилаймен.

— Кўнгиллари мадраса ёким масжидга кетибдир.

Яна топдингиз, мавлоно, — Муҳаммад Аваз елкасига қоқиб қўйди Баходир. — Белимизни етти жойидин маҳкам боғлаб, Мирзо Улуғбек мадрасасидин камлиги бўлмаган мадраса қурилишига киришамиз

Жидду жаҳдингизга офарин! — деди Хожа Хошим.

Хазинам эшиги меъморлар учун хамиша очик!..

Қуллук, хазратим! — Мулла Абдужаббор севинчини изҳор этди. — Давлатингиз яна ҳам зиёда, умрингиз боқий бўлсин!

- Самарқандни дунёга танитган ўзбекдир. Бунга тир-
нокча шубҳа йўқ! — Ялангтўш аста тахтга суянди ва
устоддан нигоҳ узмай давом этди: -- Ани неча марта
хоки туроб айлашди, ҳар гал ярасига ўзбек малхам бос-
ди. Биз ҳам дунёдин кўзи юмук ўтмай, бирон кор-холига
ярайлик!..

* * *

Муаззам саройда кечган ўша мажлисдан кейин авжи
ёз палласи Ялангтўшбий Баходир кутилмаганда Муҳам-
мад Аваз дийдорини кўриш иштиёкига тушиб колди. Му-
хаммад Аваз Мирзо Улугбек мадрасаси ичкарасида, му-
бошир меъмор учун ажратилган ҳужрада устод Мулла
Абдужаббор билан бўлғуси иморат тарху амали устида
бош котираётган эди. Белларига қилич осган мулозим-
лар шохона безатилган аравада уни аркка келтиришди.
Икки тарафида ям-яшил сарвлар кад ростлаган жимжит
йўлак орқали Боғи Эрамни эслатувчи гўша сари борар-
кан, вужудини енгил бир хаяжон камраган эди. Турли
дарахтлар беагаган чорбоғ адоғи кўринмасди. Ўртада, улус
таъбири билан айтганда, кавсар сувига тўлғазилган ши-
шадай тиник сарховуз бўлиб, атрофини куршаган турфа
гуллар розини тинглар, чор-атрофга салкин хаво уфу-
раётгани ва файзли ҳаёт бағишлаётганини маъжлар тили
билан шинирлаб айтар эди.

Раъною наргис, атиргуллар, райҳону жамбиллар атру
бўйларига фарқ хиёбонларда сон-саноксиз товуслар қанот-
ларини ёза-ёза хиромон айланар, қатор-қатор сарвлар
оралиғида кўзлари мунис жайронлар анжумани авжига
чикқан эди.

Муҳаммад Аваз жазиб манзарага дахл қилишдан чўчи-
ган каби, оёқ учида шошилмай одимларди. Барибир,
ҳарчанд эҳтиёт бўлмасин, сезгир кийиклар қулоқларини
динг қилишди, келгувчи бегона эмаслигини пайқашгач,
яна мажлис шавкига берилишди.

Сарховуз бўйидаги атрофи ўймакор панжара билан
ўралган шинамгина шийпонга кўзи тушганда Муҳаммад
Аваз беихтиёр таралдудланди.

Теварақда анвойи чечаклар бир-бирларидан қолиш-
масликка ахдлашган каби, барабар барқ уриб очилган,
ганчкорий шийпон ифорий ислар оғушида товланиб ту-
рар, тепада ошуфта кабутарлар чарх уриб ўйнашар, хиё-
бонда сайр қилиб юрган товусларга рашк қилгандек,
гохо махзун оҳангда сайрашар эди.

Самарханд вилояти ҳокими, аштархонийлар сулола-сининг кучу кудратда тенгсиз устунларидан саналган Абу Карим Бойҳожӣ ўғли Ялангтўшбий Баҳодир ҳазратлари ана шу дилбар гўшада якка ўзи хордик олаётган эди.

Ҳамон ақлу хушини йиғиштириб улгурмаган Муҳаммад Аваз, тиззалари қалтираган холда, мармар йўлак ва мармар зина орқали шийон сахнига чиқди ва қават-қават адрас-кимхоб кўрпачалару парқув болишларга кўмилиб ўтирган салтанат эгаси қошида қаддини букди.

Ялангтўшбий Баҳодир пинак бузмади, бир оздан кейин ўтириш учун ишора бераркан, кўркам соқол яна ҳам салобат берган энли бетини недир учқун ёритиб ўтди. Рўпарасида одоб билан чўккан йигитнинг келишган қадди-бастини зимдан кузатди-да, офир хўрсинди, шунда нечукким қояни эслатувчи гавдаси бир кўтарилиб тушди.

— Мавлоно, сизни бемахал безовта қилдим, албатта сабабини билмайсиз, — ниҳоят жимликни бузди у. — Бу ишим дилингизга офир ботмасин.

— Аъло ҳазрат, нечун офринай? — деди Муҳаммад Аваз самимий оҳангда. — Аксинча, бошим кўкда!..

— Ҳа, бале! — давом этди ҳукмдор, йигит фаросати-га ичида таҳсин ўқиб. — Ўтган окшом Бобо Миршароф тушимга кирди. Баҳонада дийдорингизни кумсадим. Тўғриси, сизни ҳар кўрганда падарингизни кўргандек бўламен.

Сухбат валинеъматӣ Бобо Миршароф устида кечишини сира кутмаган Муҳаммад Аваз борлиғи ногоҳ алғов-далғов бўлиб кетди. Ахир, ҳаётдан не-не армон билан, айниқса, жуфти ҳалолини куйдириб, бемаврид кетган кадрдон кишисини эслаши нақадар азоб!..

— Тавба, сардор жийрон кашқада қийшайиб ўтирарди, — деб яна сулиш олди ҳукмдор. — Соч-соқоли оппоқ. Тавба, соч-соқоли қора эди-ку, дейман ажабланиб. Гангиб қолганимга эътибор бермай, отига миндирди. Регистонга етганимизда беҳосдан уйғондим.

Сираси, Бобо Миршароф ёлғон дунёдан чин дунёга сафар қилганда Муҳаммад Аваз ҳали эсини таниб улгурмаганди. Шу боис отасини тўласинча тасаввур қилолмас, онаизори сўзалари асосида эслашга уринар эди. Ҳозир нечукким ҳаёлида жангу жадалда юравериб тобланган суворий қиёфасини тиклашга уринди, аммо кўз ўнгида тўшакда қийналиб, ажал билан олишиб ётган қоксуяк кимса жонланди-да, бўғзига аччиқ йиғи тикилди.

Шу пайт сарой русумига мувофик кийинган баковуллар ва хизматкорлар попукли шохи дастурхон тўшалган хонтахтада Ялангтўш суйиб тановул киладиган ноз-неъматларни мухайё айлашди. Осиёни нон, майиз, писта-бодом, хар хил доривор кўкатлар, димлаб пиширилган каклик гўшти билан бирга, арча шохчаси аралаш зира-мурчга тўйдирилган кабобдан хар хили тортилди.

Нихоят, нафис безаклар билан зийнатланган майкўза кўтариб ёшгина хушрўй соқий келди. Соқий икки букилиб таъзим адо қилгач, ишга киришди. Қирмизий шароб кўпирган кумуш аёқларни бирин-кетин узатаркан, юмшоқ товушда: «Асал бўлғай!» — деб лутф қилишни унутмади.

— Сиз бўшсиз, — деди салдан кейин Ялангтўш, бош ирғаб, — хизматни ўзимиз адо этурмиз.

Хушрўй косагул, яна эгилиб таъзим бажо келтиргандан кейин, зинапоягача тисарилиб боргач, илдам бурилиб гулзорга тушиб кетди.

— Қани, мавлоно, олинг, — деди хукмдор, кадам товушлари тингач. — Сиз ила дардлашгим келадир. Сахарда туш кўриб уйғонганимдан буён кўхна хотиралар тинчлик бермаётир.

Мухаммад Аваз майда аксини кўрди, лабларидаги синик табассуми, пигоҳларида ифодаланган ўйчанлик қирмизийликни тағин ҳам жилолантириб юборгандек эди. Аёқ май эмас, сеҳру жоду билан лиммо-лим эканлигини ўйларкан, уни аста буғланиб турган кабоб ёнига қўйди.

— Аъло ҳазрат, маъзур тутгайсиз, камина хали ушбу кўчадин ўтмадим. Гуноҳга ботмасменми?

— Хай-хай, мавлоно, зинҳор-базинҳор ундай деманг. Бул неъмат, кам-кам олинса, гуноҳга ботирмас, аксинча, гуноҳни гард мисол ювгай!

— Қизик, кўп қизик! — кулимсиради Мухаммад Аваз.

— Таажжубга ўрин йўқ, мавлоно!

— Май билан покланиш... Э, йўқ, ишонмадим!

— Улуғ шоирлар бодани Оллоҳ тимсоли деб билурлар. Бунга не дейсиз, мавлоно? Нима, меъмор аҳли ғазал сеҳридин бенасиб эрурми?

— Менимча, бода сурурини Оллоҳ таоло меҳри билан қиёслаш бошқа-ю, майпарастлик қилиб имонни хароб айлаш бутунлай бошқа! — ортга чекинишни истамади йигит. — Подошоҳларга келсак, улар гуноҳни гуноҳ билан ювишни хушласалар керак.

Номаълум нуқтага тикилиб ўтирган Ялангтўшбий Баходир искис ўгирилди, нетонгки, тишига тош теккан каби башараси бужмайиб кетган эди. Аммо тезда ўзини ўнглади, безовта дилидан, кўп закий, фақат тилига эрк бергани чаток, деган фикрни кечирди-да, жилмайишга уринди.

— Сиз баҳсу жиддия қилмоқчимисиз?

— Асло, олампадох. Афу этгайсиз.

— Ундай бўлса, мавлоно, ўзингиз тўлдириб қуйинг, сиздек ўғлон қўлидан шароб нўш айламоқ фароғат!..

Мухаммад Аваз бу вазифадан бенихоя узоклигини ўйлаб гангиди, йўқ, оғринди. Аммо кимсан Ялангтўш буюриб турганда қандай бўйин товласин? Сир бой бермай жимгина майкузага узалди, лекин халиги сокийга тақлид қилмай, ўтирган жойида шароб сузди. Хижолат ичра яна иккилана бошлаганда Ялангтўш ўзи жонига ора кирди, аёқни шартта қўтариб, бир зарбда бўшатди.

— Кўнглим мусика тусайдир, — аста ёнбошига ёстик тортди хукмдор. Ичимда ҳаргиз бир газак борки, мудом уни ё май, ё мусика даф қилур.

— Тушунмадим, олампадох.

— Кўлинча фалаки букаламун, яъни, беафо дунё саодатидин май саодати авло кўринур. Тожу тахт ёки шуҳрат кўнглимни ёритиш нари турсин, зулматга гирифтор қилганини қандоғ тушунтирай?

— Ахир, аёло ҳазрат, ҳокими мутлак бўлиш учун интилмабсизми?

— Тўғри, интилганман. Оллоҳ иродаси билан кўчлилар ожизларга раҳнамолик қилиши бор гап-да!

— Камина ҳеч қачон тожу тахт хавасини тиламас эрдим.

— Аслида тож кийиб, тахтга қўниш ҳам хунар, мавлоно. Сиз кабилар бундин бенасиб бўлиб, биз кабиларни калтабинликда айблаб кун кечирадилар.

— Бундай айблов ноўрин эканлигини ҳар ҳолда билсангиз керак.

— Биламен, мавлоно, — Баходир чордона қуриб ўтирганча косагуллик қилишга киришди. — Фақат ҳақиқат қиличидин қўрқмай, бошни доим яланг тутиб берган афзал!

— Ҳақиқат улус ҳукмидин иборатдир.

— Айтинг-чи, мавлоно, улус нечун, хукмдор борки, барини бирдек лойга белаيدир?

- Боиским, алар кирдикорлари ўзаро ўхшаш!
- Йўк, улус омий, яхшилик ила ёмонлик фаркига бормас.

Ўша яхшиликка оғу кўшилган бўлса-чи?

Ялангтўш яна ўзини босди-да, рўпарасида ўтирган йигит устози пандларини пухта ўзлаштириб, кўп китоб ўқиганини, оғу қорани туппа-тузук танишини, хатто тоғу тахт хусусида балодай фикр юрита олишини эътироф этди. «Агарки, тарбияси киёмига етса, андин зап фозил етишур!» — деб қўйди ичида ва атай ҳалиги саволни жавобсиз қолдирди. Анча чўзилган жимликдан кейин суҳбат жиловини бошқа мавзуга бурди.

- Мулла Абдужаббор кайфияти созми?

Шукр, создир. Ул зоти шариф ҳам дуойи жонингизни қиладир, ҳам иморат тарху амали бобида тинмай куч сарфлайдир.

— Умидимки, янги фунун ва илоҳиёт қароргоҳи Самарқанд киёфасига шохона безак бўлур.

Каминага қолса, қиблагох, ани бир сўз билан дорилфунун деб атар эрдим.

— Дорилфунун? Ҳа-ҳа, кўп маъкул, дорилфунун деб атамок керак. Хўш, бул қурилиш қимматга тушарми?

— Сизни сарфу харажат тапшиғига солибди-да. Андоғ ҳолда ютқазурмиз. Аждоллар хайрли юмуш ижросида сармойани аямаганлар

— Мавлоно, меъморлар учун хазинам эшиги доим очик, деган эрдим. Нима, унутдингизми?

Илм билан санъат қурбон сўрайдир. Шундан чўчимаган халқимиз меъморлик обидалари билан қаноат қилмай, қураи арз ҳали уйқудалик пайтида, расад қуриб, фалак токига оёқ қўймиш!

Ушбу маълумотни қимга сўзлайсиз? — ҳузурланиб мийиғида қулди Баҳодир. — Наҳотки булардин хабарсиз бўлсам?

Хабардорсиз. Буларни ҳали улус омийлигига ишорат берганингиз боис эсладим, — недир учқун ёнди Мухаммад Аваз нигоҳида. — Ахир, замин сайқалига айланган шаҳар қурган, кўп илмларни сув қилиб ичган халқ пешонасига қаро тамға босиш инсофданми!?

- Кўксимни пора-пора қилмакдасиз.

Ҳазратим, зиғирча ҳам азият чекманг. Наздингизда ўққа айланган бул сўзлар ҳақиқий эгаларини топурлар.

Ялангтўш майкўзага узалиб, чинни аска кўпиртириб шароб қуяркан, баданига енгил титрок кирганини пайқадди, шаробни бир томчи ҳам қолдирмай сипкорди-да, зимдан Мухаммад Авазга нигоҳ юборди.

Ахир, қачондир кўп мушкул дамларда суяган кадрдон биродари фарзанди гизгинини бу тахлит бўш қўйиши қанчалар маъқул? Аниқроғи, бу кетишда эрта у бутунлай тепасига чикиб олмаса, ҳамма ёкни ағдар-тўнтар қилиб, бошига турли-туман ғалвалар орттирмаса? Қолаверса, бу замонда ҳеч кимга ишонч йўқ, ҳар ким ўз кўмачига кул тортади, ё фалаксан-ей!..

Ялангтўш беихтиёр тушини эслади, яна зимдан Мухаммад Авазга тикилиб: «Келбати оз-моз отасига тортган!» — деган фикрни дилидан кечирди. Кечадан бери Бобо Миршарофнинг забардаст қадди-басти хаёлини банд айлаган эди. Ҳозир ҳам ўша кадрдон сиймони кўз олдида жонлантирар экан, беихтиёр қони тошиб, бағри илиди.

Охирги кунларда у негадир ўзини ҳимоясиз сезади, ёнида бир ҳамдард, суянса бўладиган валломат кимса кўрмайди. Бобоҳўжа Муслим нари турсин, ҳатто Хожа Ҳошим билан ҳам сирлашолмас, унинг аввалги журъати ва ҳомийлик лаёқати қолмаганини қадамда ҳис этиб бўғилар эди.

— Мавлоно, ёлғизлик азобидан вокифмисиз? — Мухаммад Аваз елка қисгач, у давом этди: — Ҳамма хушомад билан кўнглимни овласа-да, танҳолик домидамен.

- Қисматдан қочиб қутилиш қийин.
- Илғари бор эрди ишонган хабибим!..
- Ул зот ким эрди?
- Бобо Миршароф!..

Мухаммад Аваз палари бузруквори Ялангтўшбий Баҳодир ҳурматини қозонгани, саройда ва эл орасида нуфузи кундан-кун ортиб, катта қўшинни тасарруфида тутганини онасидан кўп эшитган эди.

Таажжубки, волидаси қизикарли воқеаларни тўлиб-тошиб сўйлар экан, ногоҳ қафтлари билан бетини ёпиб ёки кўрпага бошини бурқаб бирдан ҳўнграб юборар эди. Буни ўзича тупунган Мухаммад Аваз шўрликни ўз холига қўяр, бир оғиз ортикча гап сўрамай, аста жуфтақни ростлар эди.

— Бобо Миршарофни эсласам куйиб кетамен, — жимликни бузди Баҳодир. — Юрагим оловини мана шу сабил қолгур сал ўчириши мумкин.

— Афсус киламен, хазратим.
— Бағримда бир кемтик бор, мавлоно.
— Ёруғ дувёдин бағри бутун одам топилмас.
— Ҳаксия. Чархдин совидим.
— Нима гап ўзи, сизни илгари хечам бу ахволда кўрмаганмен.

— Келгусида ҳам кўрмайсиз, — деди Баходир, овози яна ҳам ўзгариб. — Пайти етибдими, билиб олинг, падарингиз маним ўрнимда қурбон бўлган!

— Фақирни хайрон килурсиз, аъло хазрат, — деди Муҳаммад Аваз, қулоқларига ишонмай. — Адашмасам, бу сўзларингиз сархушлик мевасидир.

— Йўк, мавлоно, ундай эмас.

Сир бўлса, сирлигича колгани маъқул!

— Энди ўйласам, сардор каминани бир умрлик қарздор қилиб кетган экан. Бу қарзни қандай узишни ўйласам тунлари уйкум қочадир. Кеча окшом тулпорда тушимда аён бўлгани таъбирини билолмадим.

— Ахли кубур — ўликлар қарз талаб қилмас, яъни, талаб қилолмас, қиблагох!..

Шийпон кунботаридаги гирдларида тут ва хурмо нихоллари экилган гулзор охишта шитирлади. Бўй-басти бир хил бир нечта жайрон эпкинда чайқалаётган раъною наргис пуштасида беозор мўлтираб турарди. Бежирим киприклар қуршовида чакнаётган кўзларида алвон гуллар япроқларидан кўчган шафақнамо ранг аксланган эди.

Жонлуғларни томоша кила-кила Муҳаммад Аваз кўнглида тушунуксиз бир кайфият уйғотган суҳбатни унутди, шошилмай шийпондан узоқлашар экан, беихтиёр ортига ўгирилди. Тожу тахт кайғусидан тамомила фория бўлганига имон ўгирган каби, Ялангтўшбий Баходир пар болишларга бош қўйиб осуда ётар эди...

* * *

Ажабо, Назокатбону совчилик масъулиятидан чўчигани сайин, Муҳаммад Аваз дарди тобора зўраяр, кўзига умидсизлик гирдоби яққолроқ кўринар эди.

Яхшики, Мулла Абдужаббор бир сўзда турди. Устод тезрок Ялангтўш кўнглига қўл солиб кўришни хошларди. Шу билан бирга, Назокатбону ҳузурига қатнар, таклифини қайта-қайта таъкидлаб, уни холи-жонига қўймас эди. Ахийри, сергак тортган кампир, дилида журъ-

ат майсаси битиб, олий даргоҳдан келин тушириш иштиёқи билан ёна бошлади.

Бибихоним масжидида пешин қарзини узган намозхонлар бозор, раста-дўконлар, кўчалару маҳаллаларга тарқалган маҳалда улар узун-қисқа бўлиб арк сари боришар эди.

Соқчилар охорли либослар кийган Мулла Абдужабборни кўрганлари ҳамона тавозе билан йўл бўшатишди, у билан ёнма-ён пилдираб келаётган очик чехрали кампирни ҳам бемалол қўйворишди.

Улар кизил қум тўшалган, икки ёни гулзору сабззор кенг ва сокин йўлакдан бафуржа илгариланар экан, мухташам бино эшиги олдида тагин зирҳга ўралиб, қалқону найза тутган, қовоқлари солинган сарбозларга йўлиқишди. «Э, тавба, бул тириктовонлар нимани қўриқлайдир?» дея Назокатбону ғудранаркан, устод беихтиёр жилмайди.

Эшикоға, кутилмаган меҳмонларни дахлизда тўхтайтиб, ўзи бағдодий эшиқдан саломхона сари йўрғалади. Мислсиз тиниқ ранглар ва ингичка нақшларга чулганган хонада улар анча диққат бўлишди. Айниқса, Назокатбону, юраги безовта тепиб, Худодан сабр-тоқат ва омад тилар эди. Хаяллаб кетган эшикоға қайтиб чиққанда у тутдек тўкилаёзган, ўзини сарой бўсағасига бош уриш учун мажбур қилган бебошвоқ ўғлини ичида юмшоқ-юмшоқ қарғай бошлаган эди.

Хосхона хашамати ва малохати Назокатбону ақлу хушини ўғирлади, ўзаро уйғун турфа ранглар жилоси гўё борлиғини занжирбанд айлаган, ҳеч бир таърифга сизмас маъвога улоқтириб ташлаган эди. Эҳтимол, шу боис тўрдаги сийму зар, қимматбаҳо тошлар билан безатилган баланд тахтни, унда бургут каби қўниб ўтирган басавлат соҳиби давронни дафъатан кўрмади.

Ялангтўшбий Баходир, хаёл уммонига ғарқмиди, қовоғи солиқмиди, англаш хайтовур мушкул, чап қўли тиззасида, ўнг қўли билан исфахоний ханжари дандон сопини ушлаган, нигоҳи номаълум нуқтага миҳланган эди. Пайваста қошлари, қалин қовоқлари ва япасқирок бурни кенг пешонаси билан уйғунлик адо этган, туртиб чиққан ёноқларидан қон томғудек эди.

Қадамларига ҳасанот, меъмори замон!

Худо қўлласин сизни!..

Бир муслимаи мўминани етаклаб келмишлар.

— Бул муслимаи мўмина музаффар қўшинингиз сар-

дори раҳматли Бобо Миршароф завжаи халоли, яъни-ким, мубошир меъморингиз Муҳаммад Авазнинг волидан мухтарамаси бўлур.

Офарин! Андоқ демайсизми, устод? Хобгоҳи муборакка хуш келибсиз, Назокатбону! — деди ҳукмдор, ногаҳон чехраси ёришиб. — Камина сиз билан халигача учрашмадим, аммо сиз ҳақингизда кўп нарса биламен.

— Қуллук! — деди Назокатбону хиёл эгилиб.

— Ҳар гал ибодат чоғи Бобо Миршарофни ёд олиб, анга Тангри шафоатини тилаймен. Раҳматли, илойим жойи жаннатда бўлсун, каминага чексиз садоқат кўргузган жасур лашкарбоши эрди. Ҳей, дариф, умрдан қисган экан.

— Иложим қанча, қиблайи олам, — киприк намлади кампир. — Пешонамга сигмади-да!

— Афсус, афсус! — Ялангтўш қисқа сукут сақлагач, Мулла Абдужабборга юзланди: — Хўш, мавлоно, каминага қандай хизмат буюрасиз?

— Баҳодир жаноблари, — бирдан тетиклашиб ўмганини кўтарди устод, — бул ожиза ила даргоҳингизга юкуниб келганимни не муддаога йўймоқдасиз?

— Аминменки, каминадин кўнгил сўраш ниятида ташриф буюргансиз, — деди ҳукмдор узиб. — Нияти холис оғалар ҳамиша яхшилик тилаб юкунадирлар.

— Ташаккур, топдингиз. Фақат яна бир эзгу мақсад билан келганмиз. Бир қошиқ конимдин кечсангиз, ани ҳам баён қилар эрдим.

— Кечганим бўлсун, тақсир.

Мулла Абдужаббор ял-ял ёнаётган афғоний гилам бир бурчида жон ҳовучлаб турган, кўзлари тубида недир иштибоҳ чайқалаётган Назокатбону сари бир қараб олгач, дадиллик билан Ялангтўшга ўгирилди.

— Қулоғимга етибдирким, сиздек улуғ зот парвариш қилган гулшанда бир гул битибдир ва бул муслимаю мўмина чирокёқари ўша гул асири бўлмиш! Алар сиздан ҳам нажот, ҳам мурувват кутадириллар.

Мулла Абдужаббор нутқини тугатгунча шундок ҳам бўлари бўлиб турган Назокатбону ич-этини еб, бадани увишиб, нафаси қийилди ва гиламга беҳуш қулаёзди.

Хайҳотки, ушбу паллада, Ялангтўш Баҳодир, фахриқувончи ҳисобланган мунаққаш тахтда эмас, гўё бир ҳовуч чўғ устида ўтирарди, яна чатоғи, халигина бутун қиёфасини нурлантириб турган ифтихордан асар ҳам

қолмаганди. Аммо у, холи-руҳини сездирмай, тахтдан тушиб, Мулла Абдужаббор рўпарасига борди.

— Бекор уринибсиз-да, мавлоно!

— Нечун, олампадох?

— Андиша унутилган фурсатда сийлов қилич бўлишини унутибсиз.

— Элчига ўлим йўқдир.

— Аммо, орага совуқчилик тушса, оқибати ёмон бўлур!

Чамаси, Ялангтўш Баҳодир ана шу кесатиқлар билан суҳбатга яқун ясаб, барига нукта қўйиш тилагида эди. Буни англаган Мулла Абдужаббор яна хужумга ўтмоқчи бўлди. Аммо ногоҳ миясига кайнок қон урилиб, юраги хуруж қилди-ди, сўз қотгани мажоли етмади.

— Қиблагоҳ, муборак даргоҳингизга адолат истаб келдик, — охири орага суқилди Назокатбону, устод холини сезгач.

— Каминадин адолату элатимдин шаккокликми?

— Ишонинг, ниятимиз холис.

— Холис ниятда бўлсангиз, нечун дилимни офритишга журъат этибсиз? Биласиз-ку, Эгам ҳар ким ўз тенги билан топишсин деб буюрган!

— Оғайи шариф, ўғлимда не нуксон кўрасиз? — астойдил ранжиди Назокатбону. — Ҳазор шукр, у ҳеч бир тенгқуридин кам эрмас!

— Ҳунарини пеш қиласизми?

— Тангрига қасамки, ҳунари пеш қилмоққа чандон арзигай, — Назокатбону ўрнига кўксини аста-аста силаётган устод жавоб қилди. — Анинг санъати эвазига кураи арзнинг жамийки мулки, жамийки ганжинасини тортиқ қилса ҳам кам эзур!

Нохуш сукунат қаърига чўккан хобгоҳни ногоҳ жангланган кулги тутди. Нафсонияти яна ҳам симиллаб кетган Баҳодир масхараомуз хохолар эди. Сўнг бирдан жим бўлиб, намланган калин қовоқларига шоҳи қўлрўмолини боса-боса, тахт сари йўрғалади.

— Оббо, сиз-ей, шундоғ денг!? Хўш, ҳунаридин бўлак пичоққа илинадиган яна нимаси бор?

— Кишики, ҳунар тахтига эришибдир, ҳар неки эзгу нарсага етишибдир.

— Оширасиз, устод. Фақат ҳунар билан киши муроди ҳосил бўлмас! — яна кесатди Ялангтўш. — Наҳотки, Самарқанддек юртни сўраб турган мендек зот шу қадар нодон?

— Йўқ, олампадох, сиз донолар доноси бўлурсиз.

— Шундай экан, Моҳбонуни миннишга ҳатто оти бўлмаган ялангоёққа узатишимга ишонасизми?

— Муҳаммад Аваз ялангоёқ эрмас! Молу давлати ўзига етгулик! Падаридин тузуккина мерос колган!..

Одатига хилоф равишда анчайин тутаккан, ичида нимадир чирс этиб синган Мулла Абдужаббор таъзимга чоғи келмай эшик сари юрди.

Назокатбону эса аста оҳ тортди, сўнг, номаълум нуқтага тикилганча, кимки шўрнешона бўлса, ўйламай-нетмай сарой деворига суйкансин, деган фикрни дилидан кечирди.

— Оғайи шариф, нуридийдамни нечун бунчалар ерга урдингиз? Палаги тоза инсон эканлигини биласиз-ку. Ҳатто ҳозиргина падари қандай киши бўлганини ўзингиз айтдингиз.

Шамшир зарбидан минг чандон оғир бўлган бундай зарбни кутмаган Ялангтўш бир холда сукут сақлади. Аллатовур кўпчиб кетган авзойидан ич-ичида недир ғалаён тошаётгани, нимадир юрагини тилимлаётгани англашилар эди.

— Камина ўша зот юз-хотирини қилганим сабабли сизлар билан мулоқотда бўлдим. Ҳар қанақа бошқа шохдорни хобгоҳи муборакка йўлатмас эрдим.

Шунақами? Бечора сардор сиздек кимса учун азиз бошини тикканига ўкинамен!

— Анинг арвоҳини тинч қўйинг. Анга бўлган хурматини бўйнимга сиртмоқ қилиб солманг. Ҳукм будирким, эпитимга бундай ният билан бошқа кадам босмагисиз!..

Юраги тўхтаб қолаётган Назокатбону саройингни елканинг чуқури кўрсин маъносида бир дарғазаб чимирилди, телбаларча гавдасини тахтга отган Ялангтўшни бир зум хушламай кузатиб турди-да, шошилиб дахлизга чикди. Дахлиз куйроғидаги курсида хомуш ўтирган на маҳзун хаёлларга чўмган Мулла Абдужабборга кўзи тушиб, истехзо билан шивирлади:

— Юртни шу кимса қўлига топшириб қўйган Худойимдин ўргилай!..

* * *

Ялангтўш гўё бир зилзила оғушида қолди, оқибат, номаълум куч борлигини ҳасдек чирпирак қилиб ташлади. Мана, энди шуурида доим ҳукмронлик қиладиган

илик нур сўнган, тахтда жонсиздек ўлтирар, хали ортик даражада ҳаволангани учун ичидан зил кетар эди.

Бул недир, сарой бошига келган фалокатми? Сира ақл бовар қилмас! Афсус, аларни хафа қилди. Устод айникса ёмон ранжиди. Энди не бўлур? Эл ичида гап ётмас, эрта-индин бутун улусга тарқалади. Бир гадо совчи кўйиб, саройни оёкости қилгани устидан тўйгунча куладилар. Рост, у Тангри қарғаган гадодан қолишмас, дарвешлиги ҳам бор, топганини кўча-кўйда сочармиш, учраган касга таркатар эрмиш. Хали Моҳбону тоза аччиқланса керак. Не-не аслзодаларни назарга илмаган малика бир гумроҳни бошига ёстик қиладимми?

Кўнглини хуфтон қилиб кетган совчилар аламини кимдан олишни билмай, Ялангтўшбий Баҳодир яна анча вақт ўзи билан ўзи олишди, умид уйғотадиган анча-мунча режа тузди. Сал хотиржам тортгандан кейин кафтларини бир-бирига урди. Мовут чопон кийиб, ихчам ипак салла ўраган эшикоға кириб, остонада ниҳолдек букилди.

— Май келтиришин. Ҳа, айтганча, катта маликани чорланг. Бошка биров йўламасин.

Кучу қудратда тенгсиз Ялангтўш бахту иқболи осмонда порлаган юлдуз саналмиш Хуршидаойим кадам ранжида қилган ҳамоно хобгоҳ ёришиб кетгандек бўлди.

Аллақачон хуморбосди қилишга улгурган Ялангтўш тахтда сархуш ўлтирар, йирик-йирик кўзлари мулойим боқар, бояги аламзадалик губоридан фориғ бўлган вужудини ажаб бир масрурлик эгаллаган эди.

Малика ҳамишагидек ҳафсала билан ясан-тусан қилмиш: мовий шохи пешонабанди, марғилоний саккизтепки атлас кўйлаги нозик қадду қомастига муносиб бўлиб, тилла-кумуш тақинчоқлар ҳусни малоҳатини кечагина чимилдикқа кирган келинчакники каби очиб юборган эди. Думалоқдан келган юзи ҳавзи кавсар сувига ювилган каби беғубор, сирли жилмайишга мойил дудоклари гул япроғидек юпка, офатижон кўзлари олов сочар эди.

Хайтовур муддаоси ушалди: дунёни оёқлари остида кўришни омад билган ҳукмдор, сал кам йигирма икки йилдан бери ўзи билан бир ёстикқа бош кўйиб келаётган малакни илк марта кўриб турган каби, суратдек қотиб қолди.

— Хуршида, бул ўзингизми? -- деди у эхтирос йўғрилган товуш билан. — Во ажаб, кўкдан тушган фааришта кабисиз.

— Қарилиғ остонасига етибман, — жилмайганча ўғринча қаранг қилди малика, — тавба, хануз бошим хушомадингиздин чиқмас!

— Энди ўн гулингиздин бири очилмиш!

Не мақсадда чорладингиз?

Чехрангизга тўйиб-тўйиб боқмоқчи бўлдим.

Хашаматли хосхона жойи эмасдир.

Нозик личинг маъносини тушуниб етган Ялангтўш-бий Баходир хиёл довдиради. Ахир, қачондан бери, бирламчи, беадад юмушга ботгани, иккиламчи, кўп вақтини бошқа сулувлар кўйнида кечиргани сабабли, бул пари зулфи райхонлари бўйидан бебаҳра қолиб келади. Насиб қилса, навбатдаги кечани унинг ёнида ўтказади ва тонгга қадар ухламай кўнглини овлайди.

Маликам, хосхона хашамати муҳаббатимни ҳеч қачон чекламас. Негаки, хосхона тугур, кўхна дунё бору йўғи билан бир қарашингизга арзимагай!

— Йигит фаслингиздаги ҳазиллардин қилурсиз.

— Ҳамон кирчиллаган фаслимдир.

— Бўлса бордир. Лекин мен бечора узун тунларни юрагим эзилиб ёлғиз ўтказаман, — Хуршидаойим ахийри дардини ошқора айтаркан, киириклари паришон эгилди. — Бул хусусда нечун индамайсиз?

— Бу кеча кутинг, маликам!..

Ялангтўш юзини муҳам бир кўланка коплаганини, овози хиёл совук янграганини пайкаган Хуршидаойим бирдан ноқулай ахволга тушди. Ичида бемаврид, ҳатто ортикча нозу қарашма қилганини эътироф этаркан, айбини ювиш учун ёқимли кулди ва атру ифорларини тара-тиб эгилди.

— Аффу этгайсиз, ҳазратим.

— Қайси гуноҳингиз учун аффу этай?

— Хануз тилагингизни билолмадим.

— Хўш, маликам, камина сизни олчин бекларидин тортиб олганим ва хилват кечада тўриқ отга мингашиб қочганимиз ёдингиздами?

— Ёдимда, — деди малика ажабланиб.

— Ўша кезлар ҳовлимизни карокчилар талаб, падарим кўли қалта келиб қолгани, барини била туриб, сизнинг падарингиз биздан юз ўгиргани ва авлодимизни ялангоёқлар тоифасига қўшгани ҳам ёдингиздами?

— Ўтганига саловат, бегим.

— Ҳа, саловат, — сўлиш олди ҳукмдор. — Фақат

шуни англанги, бугун киши билан отга мингашиб кетиш навбати қизимизга етибдир.

— Мохбону таърифини қиласизми?

— Шундоғ, маликам.

Мохбону андоғ кўчаларга киё ҳам бокмас.

— Сиз киё боққан эрдингиз.

Маним йўригим бўлак. Падарим бўлгувси кувёвини дарбадар санаганини ҳозир ўзингиз эслатдингиз.

— Энди ўшал каби калтак ўз бошимизда синмоғи мумкин.

— Аниқрок сўйланг, ҳозир тарс ёриламен!..

— Раҳматли Бобо Миршароф бевасини танисангиз керак.

— Ҳа. Олчин уруғидин.

Бобо Миршароф олчиндин, Назокатбону темурийларга туташадир, барлос оиласидин тушган. Ўша кампир бугун Мулла Абдуҷаббор билан совчилик ихтиёр этибдир, арзанда ўғли Муҳаммадга маликани унаштирмак ниятида. Олдиларига похол солиб жўнатдим.

Сал илгарирок Хуршидаойим арк чорбоғи ва сарой йўлагига таъмир билан машғул Муҳаммад Авазни бирикки маротаба учратган, келишган қадди-қомати, ёқимли муомаласи ва ақлу заковатига мафтун бўлган эди. Ҳозир суҳбат маромидан ўша йигит қизига кўнгил қўйганини тахмин қилди (бекорга совчи юбормагандир!) ва бир орзиқиб тупди. Айни пайтда, фақат ўз хоҳиш-иродаси билан иш тутушни хушлайдиган ҳукмдор унга хайрихоҳ эмаслигини ҳам пайқаб улгурди.

Бошлабсиз, аъло ҳазрат — деди у ниҳоят, шубҳаларини яширишга уриниб, — тўғри йўл тутганингизга ожизангиз ҳам кафил!..

Муҳаммад Аваз отаси билан ўртамизда нозик муносабат бўлганидан яхшигина хабардор, кўрнамак шуни дастак қилмоқчи шекилли! Аввалги тераклар кесилиб кетганини билмайди-да!..

Ялангтўшбий Баҳодир катта малика билан фикри бир жойдан чиққани учун анча енгил тортди. Жимжит хобгоҳда ёлғиз қолгач, кейинги кунларда саройга пайдарпай элчилар жўнатаётган беклар, амирлар ва бошқа турли тоифа зодагонларни кўз олдидан ўтказа бошлади. Уларни бирин-сирин Муҳаммад Аваз билан солиштирар экан, негадир қоникмас, ичи тирналиб, тажанглиги ортар эди.

Ахийри, у, ховлиқиши — иккиланишу гумонсираши,

Ўзини ўзи кийнок гирдобига отиши бефойда эканлигини, масалани яна ҳам чигаллаштириб, шармисорлик билан тенг аросатга рўбарў қилиши мумкинлигини кўнглидан ўтказди. Қодир эгам, сўз умр савдоси устида экан, шошиб кайга боради, нима бўлганда ҳам арқонни узунрок ташлаб қўйгани яхши!..

* * *

Аллақачон бой-бадавлат ошиқлар ўртасида хуфиёна талаш бўлаётганидан беҳабар Моҳбону ширин хаёллар ва эрта ёди билан машғул эди. Саройда азалу абад ҳукмрон совук сукунат, жимжит бўлмалар ичра беиз йўқоладиган кунлар, рўёбга чиқиши душвор орзулар бағрини эзарди. Ахийри, халиги хонада ёлғиз камалиб, кўнглининг яккаю ягона ҳамдами ҳисобланмиш қилқалам билан сирлашар эди.

Моҳбону, гоҳо ўзига сирмай, недир истак билан чорборда ҳозир бўларди, ҳашаматли кўшк рўпарасида канизаклар давра қуриб ракс тушишса, лапар ёки алёр айтишса, газалхонлик қилишса бир оз овунар эди.

Аммо кўпинча чеккароқдаги жимжит гулзор ёки майсазорда паришон чўкиб, бир ажаб ўйларга толади, тинмай гулдан гулга қўнаётган капалакларни кузатар экан, хаёлида ўша сиймо жонланади. Лекин у олисда, қадам етмас номаълум маконда!..

Баъзан Моҳбону ситамгарига оху зорини еткимаса бир бало бўлиб қоладигандек типирчилар, ўз аҳволи устидан ўзи аламангиз пикирлаб кулар, сўнг жимгина қаламу қоғоз қошида юкунар эди. Хей, тавба, арзи холи, дарди-қувончи, ўпка-гинаси намунча кўп, намунча! Хайхотки, қоғозга тушиб улгурмаганлари ногоҳ жоллага айланар, нақш олмадек тап-таранг ёноқларини дув-дув ювар эди.

Моҳбону негадир бора-бора ўй-хаёлини очик-ойдин ифода этишдан чўчийдиган бўлди. Барини иложи борича ҳатто ўзидан ҳам пинхон тутгиси келар, лекин кўпинча бунинг уддасидан чиқолмас эди. Базан сарой ҳаёти бир хил кечиши, қар ва соқов чор девор нолаю афғонини тингламаслиги, ортидан аллақимлар узлуксиз таъкиб қилиши, ҳатто онаси Хуршидаойим билан ҳам суҳбати қовушмаслигидан зорланар эди. Охирги хатини айниқса куйиниб ёзди:

«Мавлоно! Саломат бормисиз?»

Бошим қандоғ маломатлар домида қолганини таъ-

рифлагани ожизмен. Камина қилқалам билан ошно ту-
тинганимни ҳазрат отам сезибди. Важоҳати кейинги
кунларда булут қоплаган кўк каби эрур. Агар ҳалиги
суратлар қўлига тушса, шубҳасиз, худди теримга со-
мон тўқадир. Шўрлик Ҳабиба ҳам калтак остида қола-
жак. Сиз билган хонани танбалаб, яқинига йўламас-
ликка аҳду қарор қилдик. Ажаб ҳодисаларни иншо этиши
тилагиди эрдим. Ҳозирча тийилмакка тўғри келади.

Мавлоно! Сарой таъмирини тугатибсиз. Эшитдиму
«аш тортдим. Бир баҳоналар билан чўзиб турмабсиз.
Энди кўришмак насиб этармикин?»

Моҳбону бугун шу битик жавобини кутаётган эди.
Бахтига қарши ўлгур Ҳабиба кечикди. «Бирови билан
қўл ушлашиб кетдим, нима бало?» – дея ўзича шивир-
лар экан, юрагига қил сизмай турса-да, юзини кулги
қоплади. Кечки салкин чоғи боққа чикиб, падари хуш-
лайдиган баҳаво шийпонда хиёбон оша дарвозага терми-
либ ўтирди. Қош қорая бошлади ҳамки, канизак дарак-
сиз эди.

Қоронғилик аста-секин куюқлашиб, уфқ узра Зухра
элас-элас милдирай бошлагач, Моҳбону яна ҳам безовта-
ланди. Устида дубулға-совут кийган, елкаларига камону
ўқдон осган, қиличу найза тутган сарбозлар юрган ши-
накли қалин девор таги билан дарвозагача борди, нима
учун бундай қилганини тушунмай, бир ҳолда ортига бу-
рилди.

Моҳбону бутун арк, қолаверса, сарой окшомлари ажаб-
товур маҳобатли кўринишини тан олди. Саройни одат-
дагидек дашт сукунати кучганди. Сокин ёнаётган сон-
саноксиз шамлар ёритган узундан-узун йўлақдан ихтиёр-
сиз одимлар экан, ажабтовур ваҳм туяр эди. Дид билан
жихозланган ётоғига кириб хўрсинди ва ўзини пар кўрпа-
кўрпача, пар лўла-болишлар оғушига ташлади

«Оҳ, маним жиловсиз телбалигим! Оҳ, маним ҳад
билмаган шаддотлигим! Сиздек фаросат ва малоҳат со-
ҳибига нечук ўтурушаркин? Такдир пешонамга нахотки
шўришлар битмиш?»

Моҳбону тўлиб-ўртаниб турганда, ногоҳ бағдодий эшик
очилди-ю, хаёли бўлинди, остонада гуноҳкорона қўл
ковуштирган Ҳабибага кўзи тушгач, тузоқдан қутилган
кушдек потирлаб қўзғалди. Чиммати ва харир ридосини
кўтариб қўйган канизак ўзини дунёбеҳабар одам каби
тутаётгани тоқатини тоқ қилиб юборди.

— Ул зоти шарифни кўзинг билан кўрдингми, жоним Хабиба?

— Кўрдим, маликам, кўрдим, — хадик аралаш шивирлади канизак. — Фаҳимча, юриш-туришлари бошқача, ранг-рўйлари махзун!..

— Нечун, Хабиба? Қон қилмай тезроқ гапирсанг-чи!

— Сабабини сўрасам, сукут ила жавоб қилдилар.

— Хўш, хўш! Яна озгина имилласанг пойингда жон берамен.

— Жон бергали шошманг, маликам, — деди Хабиба, нигоҳи сирли порлаб. — Мана бу сизга. Каминага ҳам ўкиб берурсиз.

— Уйлаб кўрамен, шумгина дугонам.

— Жўнар пайтимда, маликам хошиш-иродаси камина учун эгудир, билганича иш тутсин, дедики, ҳеч нарса тушунмадим.

Мохбону букланган бир парча қоғозни, қимматбахо букм каби, авайлаб бағрига босганча, шоша-пиша ўринга чўкди. Сўнг, аллатовур орзикиб, унга кўз ташларкан, бирдан канизакка жовдираб каради ва карахт бўлиб қолаёзди.

«Ажабо, совчилар қувилган?»

Хайхотки, Моҳбону ўзи қилган нидони ўзи эшитмади, ҳаял ўтмай нимадир кўксини ловуллашиб, бутун борлиғини поёнсиз оғриқ исқанжага тортди-да, қуюқ киприқлар соясидаги жон ўртовчи кўзларида ёш ҳалқаланди.

Қандайдир нохушликни сезган Хабиба не қиларини билмай чор-ночор тураркан, остонада Хуршидаойим кўринди. Шохона либосларга ўралиб, тилла-кумуш тақинчоқларга кўмилган катта малика нигоҳи сирли-сирли чақнаётган эди.

Хабиба эгилиб салом бергач, қўл қовуштириб бўсага сари тисарилди. Тўлиб кетган Моҳбону бўртган юзини пар ёстикқа босиб, ўксина-ўксина йиғлаётган эди.

— Қаймоғим, дарёйи ашқ нечун?

Энди Хуршидаойим қадди-бастини бир енгил титроқ босган, киёфасини хавотир-кўрқув ифодаси копланган, юпка дудоқларига эса недир истехзо қўнган эди. Нойлож яна савдойиларча йиғи боисини сўради, қизи яна ҳатто қайрилиб қарашни истамагач, малол билан яқинроғига сурилди. Паришон ёйилган қирқ кокилини силаб, хўл ёноқларини артар экан, ёстик ёнида унутилган мактубни кўрди. Аввал истар-истамас, сўнг ютокиб ўқиди.

«Эвох, бу не кўргилик?»

Хуршидаойим ҳамон бўзлаётган Моҳбонуга тикилган қўйи бўзариб қолди, шунинг билан бирга, борлигини аллабир ғалаён жунбишга келтирди-да, чурк этмай таш-қарига юрди.

* * *

Хуршидаойим саросима билан шошилиб кирганда Ялангтўш хосхонада, дераза бикинида қўйилган курсида ёлғиз мутолаа қилиб ўлтирар, китоб завқу шавқига чўмгани боис, бор дунёдан хорижда эди. Остонада жимгина эгилиб турган, ранг-рўйи оқариб кетган малика сари юзланар экан, ирғиб турди ва бир-бир босиб қошига борди.

— Нечун бу қадар ғамгинсиз, маликам?

— Бегим, сиз башорат қилибсиз?

— Нечук башорат? Эсимда йўқ!

— Мубошир меъморингиз бузук ниятли қас экан. Ул туз кўр қилгур аввал маликани йўлдан уриб, кейин эшигимизга элчиларини жўнатган!

— Узунқулок гапни қайдин илаштирдингиз?

Энди Хуршидаойим индамай Моҳбону кўз ёшлари томиб ҳўл бўлган мактубни узатди. Бир парча қоғозда ифода этилган бир олам дарду ҳасрат Ялангтўш бағрини ўйиб ташлаёзди. Лекин у сир бой бергиси келмай, шошилмай бориб тахтга чўкди.

— Ғам еманг, маликам, бугунок юз-хотирни унутган ул нобакорни зиндон қилурмен.

— Андоғ шошилманг, ҳазратим, анга маликанинг ҳам кўнгли бор чоғи, ранг-рўйи афтода, йиғиси устидин чиқдим.

— Қўл қовуштириб ўтираверайми? Эшигимизни оёк ости қилган номард салтанатни тинч қўярми?

— Маълумингизким, мубошир меъмор хосу авом иззатида. Андоғ кишига бирдан чанг солсангиз, шаксиз уётга қолурсиз, каттаю кичик назарида ёмонотлуғ бўлурсиз. Шундоғ эркан, шошилмақдин фойда йўқ!..

Ялангтўш маъқул маъносида бош ирғади, аммо ҳали ичига тушган учқун ҳаловатини бузган, бутун борлигини бир аланга чулғаб борар эди. Катта маликага ижозат берди-да, эпиқоғани чорлаб, май сўради. Қисқаси, хосхонадан жилмай, тун бўйи ўткир шароб билан овунди ва фақат тонг арафасида озгина мизғиб олди.

Одатда Ялангтўш ҳар кун эрталаб алоҳида бўлмада

мирикиб нонушта килар, бир неча хил лаззатли таомдан тотинмагунча нафси коникмас, хар канақа зарур юмушни унутар эди. Аммо бугун томоғидан қил ҳам ўтмади, тўкин дастурхонни безаб турган егуликлар иштаҳасини кўзгай олмади, оғир-оғир қадамлар билан хобгоҳга кирди-ю, кафтини кафтига урди. Ўша захоти ҳозир бўлган эшикоғага ҳеч кимни ёнига йўлатмасликни буюрди, сўнг, тахтда ястанганча, кейинги кунларда эшигини бузган совчиларни хаёлидан ўтказа бошлади.

Ялангтўш, ахийри, Имомкулихон саройини эгаллаган ёру ошнасига умид боғлашдан зиғирча фойда йўқлигини афсус билан эътироф этди. Айни пайтда Самарқандда истиқомат қиладиган не-не олий табақали зотлардан ҳеч бири дидини олмаслигини англади. Фақат ўнг қўл вазирни Бобоҳўжа Муслим ваколоти бир қалар нуфузли туюлди. Саройда улуғ вазифани адо этиш баробарида, Бобоҳўжа дин арбобларига раҳнамолик қилиши Ялангтўш учун сирли туюларди. Шу боис мураккаб вазиятларда баъзан унга суянишни лозим топарди. Бултур кузда юзидан ўтолмай ўғли Набиҳўжани мадраса қурилишига таъминот мирзаси қилиб тайинлагани бежиз эмасди.

Ялангтўш кўрсатган биргина арзимас мурувват туйфайли Набиҳўжа бирдан ўзгариб, шаҳристон йигитлари пешқадами бўлиб олди. Энди у зарбоф тўн кийиб, тилла камар боғлаб, ихчам ипак салла ўраб давралар тўрини бермайди, эрта ё кеч шаҳристон кўчаларидан жийрон отда савлат тўкиб ўтади. Не-не казо-казолар соясига салом бергани ошиқади.

Ўғлига аввал амал-обрў тилаб олган Бобоҳўжа Муслим андак вақтдан кейин Ялангтўш билан қуда-анда тутиниш иштиёқига тушди. Очиғи, унинг бу қадар сурбетлиги иззат-нафсини оғритиб, уйқусини кочирди, шу боис бирон тайинли жавоб айтиш учун шошилмади. Хануз дардини ичига ютиб юрарди. Мана, энди Мухаммад Аваздан ўтган беҳаёлик ва нонкўрлик, ташвишини оширганидан ташқари, ҳал қилувчи битимни тезлатиши учун яхшигина баҳона бўлди.

Бўй етган киз бошини мавридида боғламоқ ва жойига кечиктирмай узатмоқ афзал эрур. Акс ҳолда хонадон шайтон уясига айланадир. Бобоҳўжа кўпам ноинсоф эрмас, сарой обрўсини ерга урмас, хар ҳолда суянадиган одами эрур. Ўғли ҳам аслзодалар даврасида яхши ўрнашибдир!..

Ялангтўш хиёл енгил тортди, миясидан охирги шуб-хасини ҳам ҳайдаб, эшикоғага кечиктирмай Хуршида-ойимни чорлаш ҳақида амр этди. Ошиқиб кирган маликани мамнун қиёфада қаршилади-ю, аммо яна ичига чигил тушиб, мулоҳаза гирдобига шўнғиди.

Тинчликми? — деди малика безовталаниб. — Ҳузур муборагингизга чорлашга чорлаб, нечун сукут саклайсиз?

— Камина кийноқдамэн, колаверса, бу кийноқ сизга ҳам бегона эрмас.

— Тушундим, ҳазратим, — рўпарадаги курсига беҳол чўкди малика. — Ўша кундин бери еган-ичганимни билмасмен, оромим йўқолган!

— Совчилардан чарчадим. Боз устига, Мохбону бебошлиги кўшилди. Хўп десангиз... узатурмиз.

— Саройга муносиб кимса эрса розимен.

— Фаҳмимча, саройга муносиб кимса Бобоҳўжа Муслим жанобларининг ўғли Набиҳўжа эрур. Анинг элчилигини қабул қилсам!

- Аҳду қарорлари муборак бўлгай!

Хуршидаойим сира камлик кўрмай улғайган, анчайин эркалиги билан танилган соҳибжамол қизи бошига қўнажак бахт қушини тасаввур қилиб севинди. Хануз ниманингдир ғамини чекиб иккиланаётган ҳукмдорни яна қутлади-да, хушxabарни маликага етказиш учун ошиқди...

• • •

Совчилар қувилганини эшитгандан бери бир дақиқа маҳзун хаёлдан бўшамаган Мохбону боғда, канизаклар ихотасида сайр қилиб юрар эди. Кейинги вақтларда у ҳеч ким, ҳатто кадрдони Хабиба билан ҳам очилиб суҳбатлашмас, вақтини ёлғиз китоб мутолаа қилиш билан кечирар, гоҳо яширинча ғазал машқ қилиш билан шуғулланар эди. Баъзан ётоғига қамалиб Муҳаммад Авазни эслаб йиғлар, арзу холини қорозга тўқар, аммо қуйиб-ёниб ёзганларини ўша захоти бурдалаб ташлар эди.

Ҳозир Мохбону соллона-соллона босиб келаётган волидаи мухтарамасини олисдан кўрди, аммо қувониш ўрнига ковогини солди-да, аллабир шахт билан боғ тўрига юрди, қарасаки, онаси ортидан қолмай одимламоқда.

— Мохбону, тўхта! Қаёққа шошасен? — хансираб шошиларди Хуршидаойим. — Мендин шунчаям бездингми?

Нечуя безайин? .. деди Моҳбону совуққина, хуркиб чекинган кийикларга тикилиб.

Барини жилдираган кўзларинг айтадир. Оқ сутим бор-а ўртада!

— Ха, ўртада оқ сутингиз бор!..

Илоё, шуни унутмагил!

Унутмасмен. Шу қаторда... маним ҳақимга адо этган ишингиз ҳам тоабод бағримга жо бўлмиш!

Ха, шайтонгина! — Ўсмали ингичка қошларини чимирди Хуршидаойим. — Ўша ғаламисни кўнглингдан чиқариб ташлагин, у тенгинг эрмас!..

— Ким экан тенгим?

Хуршидаойим ўксиниш билан истисҳзоли савол берган қизини, биллагидан аста ушлаб, ховуз ёқасидаги шийпон сари стаклади. Ўй-фикрини жамлашга уринаркан, унинг томир уриши тезлашиб кетганини пайқади. Хар ҳолда даромадни узокдан бошлади: орага валинеъмати адолат химоясида собит турган ва узокни кўра оладиган саховатпеша зот эканлигини қистиришни унутмади

— Бахтинг очилди, қизим! .. деди кейин, овозини яна ҳам юмшатиб.

Моҳбону кулоқларига ишонмай мўлтиради, онаси фахр билан Набихўжа номини тилга олгач, алланарса кўксини вижимлади-да, шийпон панжарасини ушлаб-ушламай йиқилди.

— Вой, ман ўлай, кўзим кароси!..

Бунингдек нохушлик юз беришини кутмаган, юраги кинидан отилиб чиқаёзган Хуршидаойим йўлакда қилт этмай ётган Моҳбонуни пиоша-пиоша бағрига тортди, авайлаб кўтара келиб, қават-қават кўрпачага ётқизди. Жон халпида, гоҳ ўзини, гоҳ аллакимларни қарғаб, бетига сув сепди-да, слкасидан ушлаб тез-тез силкилади, натижа бўлмагач, нари-бери чопа-чопа, чинқириб юборди. Қўрқиб кетган маликалар рангида-ранг қолмаган Моҳбонуни ўраб олишди.

— Эвоҳ, ким бу аҳволга солди дугонамни, опокойи? — йиғламсираб сўради Ҳабиба.

Хуршидаойим жавоб қилишга ожиз: қизи ёнида сочлари тўзғиб ўтирар, халигина ўт сочаётган нигоҳлари сўлғин, халигина нурланиб турган ёноқлари жозибасини йўқотган эди.

Салдан кейин у, яна ҳам тўлиб-ўртаниб, Моҳбону бошини авайлабгина тиззасига олди, унга шафқат қилиш-

ни тилаб, Худога астойдил ёлбора бошлади. Хайрият, оху зорини Яратган эгам эшитиб, Моҳбону бир ингранди - кимирлади, юраги тубидан чиқариб хўрсинди-да, киприкларини кўтарди.

Хей, дариф, узок муддат беморлик тўшагида афтодахол ётган каби, нигоҳида ақл бовар қилмас беадад мунг, йўк, таърифга сифмас армон сувраги котиб қолганди. Тепасида бўзлаётган онасига бир қараб олгач, томоғи ачишиб шивирлади:

— Отажонимга айтинг, ё захар ичамен, ёки арк то-мидин ўзимни ташлаймен. Каминадин рози бўлсинлар!..

* * *

Моҳбону икки кундан бери ётоғида кўра-тўшак қилиб ётгани, иситмада ёнаётгани, тунлари алаҳлаб чиқаётгани, туз тотмаётгани ва йиги-сифидан бўшамай қолгани тўғрисида Ялангтўшга хабар келди. Ўша фурсатда у шаҳар ўртасидаги чорбоғда, тўкин дастурхон атрофида Бухоройи шарифдан ташириф буюрган нуфузли меҳмонлар билан кайфу сафо қилиб ўтирар эди. Баазу жамшид татимай қолди, дунё кўзига қоронғи кўриниб, саройга шошилди, дуч келган хизматкорга бош табибни топиб келишни буюрар экан, кейинги кунларда тез-тез оёғи остидан фалокат чиқаётганини ўйлар эди.

Шошилинич етиб келган Абдулмалик Давоий ҳазратлари қилт этмай ётган Моҳбону ёнида хотиржам чўкиб, томир уришини синчиклаб текширди. «Қарчиғайдек соппа-соғ! Фақат недандир оғринган, қаттиқ изтиробда!» Табиблар пири, мийиғида кулимсираб, суюк кўкиш дори берди, уч маҳал қанда қилмай ичишни тайинлади. Шундан сўнг, хобгоҳга ўтиб, ичи сидирилиб турган Ялангтўшга рўпара бўлди. Шубҳасизки, ҳукмдорни қизи қандай касалга чалингани қизиқтирар ва ҳозир буни тажрибали ҳаким оғзидан эшитиш умидида эди. Давоий эса, кўнгли гул япроғи каби нозик маликани ночор аҳволга солганларди бедаво нималигини билган бўлса-да, бу ҳақда чурк этмади, мижозида бир оз совуқлик ғолиб келганини, эрта-индин бутунлай тузалиб кетишини шунчаки таъкидлаб қўя қолди.

— Айтганча, сал толиққан. Иложи борича холи қўйинг, ортиқча тергаманг, токи ўзи билан ўзи бўлсин.

Ялангтўш муолажа қилиш, ташхис қўйиш бобида шуҳрат топган Давоийнинг аввалги хулосасидан бир оз

хотиржам тортган эди, ammo кейинги фикрини эшитгач, елкасидан оғир юк босгандек, бирдан типирчилаб колди. Хар холда алами ичида томир отди, фақат нияти буткул холис эканлигини билдириб қўйгиси келиб, кун ора Мохбону ётовига мўралар, хар гал кизи сухбатлашишни истамай ковоғини уйганда, шунчаки кулган бўлар ва тишини тишига босганча ортига қайтар эди.

Ялангтўш амри билан Давоий, ўртада бўзчининг моксидек катнаб, астойдил муолажа билан шуғулланса ҳамки, Мохбону ахволи ўнганмади, аксинча, тобора ёноклари сўлгинлашиб борар, кўн бўйи ётовидан чикмас, кўпинча бир бурчакда мук тушиб, номаълум нуктага тикилиб ўтирар, аввалгидек боғда кийиклар билан кувлашмас, хиёбонларни хандон кулгилари тутмас эди.

Анчадан бери бутун саройда мотам рухи кезар, бу хол айниқса Ялангтўшни ташвишга солар, ўйлаб ўйи тагига етолмас эди. Ахийри, ўзига ҳам, хобгохга ҳам сиғмай колиб, кўнгли ов ёки сайру саёхат тусади. Оз-моз бўлса ҳам таскин-тасалли ато киладиган хилват гўшаларга чиқиб кетгиси, бирон хушманзара манзилда ўтов тикиб, ёру биродарлари билан базму жамшид кургиси келди.

Таажжубки, Ялангтўш эрталаб нечундир бу фикридан айниб, аркони давлатини йиғди-да, Регистон сари отланиш хақида фармони олий берди.

Гувиллаганча бутун арк қўзғалди. Баланд темир дарвоза шарақлаб очилди. Зирхга ўралган, курол-ярок таккан серсокол сарбозлар, хар кандай имога шай холда, тош ётқизилган кўча икки четида саф тортишди. Тун бўйи тинмай уйқудан колган сайислар, ковоқларини укалай-укалай, тўнғиллаганча отхоналар томон югуришди. Бойловдаги хипчабел, қилпоча бедовлар сувлик чайнашар, баҳаво кенгликларни соғиниб қолишганини изхор этган каби, гувранганча депсинишар ва ингичка охангда китнашар эди.

Шарқий Эронга юриш пайтида тоғлик бир амир жавахирли юган-абзали, тилла узангиси билан тухфа қилган ок отни, понукли ипак ёпкилар билан безатишиб, айил-пуштанини маҳкам тортишиб, бўсағада ўнгаришди. Юлузни қўзлагудек гижинглаб турган тулпор бағдодий эшиқдан шахдам одимлар билан гурсиллаб чиқиб келган алпқомат сохибини кўрган хамоно келиштириб бир кишнади, сохиби гавдасини заррин қошли мунаққаш эгарга олган хамоно, чўл кийиги каби елиб кетди.

Кўкламнинг охирги кунларини кечираётган шахристон келинчаги истикболига ошиқаётган куёв каби масту масрур эди. Атроф-жавонибни қоплаган яшиллик аллақачон уфқдан бош кўтарган куёш ёйиб ташлаган ёғдулар остида бир жозибали товланар, ҳаргиз қўнгилларини оламга татигулик завқу шавқ билан тўлдирар эди.

Эгарда муқим ўтиролмай тўлғонаётган Ялангтўш табиат киефасида рўй берган ўзгаришни қизиксиниб, ғалати орзикиб кузатар, оламни ёшартирган илохий жозоба қудратли ва боқий эканини, инсон бу нарса олдида нақадар ожизлигини, умр билан ҳаёт пасту баландини тузуклироқ англаб улгурмай, хас мисоли зув ёниши ва зув ўчишини дилидан кечирар эди.

Баҳор нафаси уфураётган майдонга юзлангач, Ялангтўш пароканда ўйлардан бир қадар чалғиди. Қора терга ботган усталар чикиб-тушаётган баланд хавоза рўпарасида илкис жиловни тортди. Ҳамон елиб келаётган бедов бир кишнаб тўхтади-да, бутун кучини кейинги оёқларига жамлаб, кўкка сапчилади.

Жонивор шундай алфозда эркаланиб меҳр изҳор қилишини ҳукмдор бениҳоя ёқтирарди. Ҳозир ҳам чексиз бир қувончдан руҳи канотланди, қўлтиғидан олиш учун шошилган хос мулозимга руйхушлик бермай, ўзи эгардан сакраб тушди.

Саройдан аллақачон хабар етказилгани боис, улкан иморат қурилишида тер тўкаётган жамоа Самарқанд тожу тахти эгасини иззат-икром билан кутиб олиш учун шай турарди. Издиҳомга кўзи тушган Ялангтўш ҳар ҳолда қониқиш туйди, аммо қовоқ очмай, фақат Муҳаммад Аваз билан қўл узатиб кўришди ва атрофига виқор билан назар ташлади.

— Мавлоно, кайфиятингиз соэми?

— Худога шукр!..

Муҳаммад Аваз кесатик аралаш савол берган Ялангтўш Баҳодир зохиран хотиржам-у, ботинан нотинч эканлигини дархол лайқади. Кўксини нимадир ачитиб ўтди, ахир, тунов куни ҳукмдор ахдидан воқиф бўлганда қанчалар афсус чекмади, арқони давлатга ўзини зуккотаъб қилиб кўрсатиш учун минг хилда турланадиган соҳиби тож чертиб-чертиб танлаган куёв буткул ҳафсаласини пир қилган, оқибат, бағри чоку чок бўлиб, туз тотинмай, бировга қорасини кўрсатмай, хилватда мотам тутиб ётган эди. «Наҳотки, ғунчадай нозик малика пешонасига

шул тўнка битибдир?» — деган фикр ҳар сония миясини аёвсиз кемирар, дарди-дунёсини зим-зиё қилиб юборар эди.

Ялангтўш курилиш ҳолати, хусусан, бир вақтлар ўзи тасдиқлаган тарх ижросига обдон қизиқди, ҳеч бир икир-чикир назаридан четда қолмади. Ҳар неки сўровига, аламини кимдан олишни билмай юрганига қарамай, Мухаммад Аваз очик чехра билан жавоб қайтарди.

— Демак, бариси жойида, шундоғми?

— Шундоғ!

— Яширмасдин сўзланг, мавлоно.

— Нимани ҳам яширар эрдим. Ҳа, айтганча, ижозатингиз билан бир кичик арзимиз бор.

— Сўзланг, мавлоно.

Бир тоифа усталар юмушларидин оғринадирлар.

— Бойс?

— Бойским, таъминот мирзаси Набихўжа уч ойдин буён маошдин қисган!..

Ола-ғовур ичра денгиздек чайқалиб турган майдон бирдан шу қадар тинчиб қолдики, ҳатто учиб ўтаётган қалдирғоч қанотлари шовури эшитилгудек эди. Аммо теран сукунат юракларни титрагудек бир ваҳима билан қоришиқ бўлиб, зеро бу жимликни ким буза олиши ҳам англашилиб турар, барча нигоҳлар ўша зотга қадалган эди.

— Нечун бу каби ўзбошимчалик?

Нихоят, арслон ўкиригини эслатадиган ҳайкириқ янгради ва бутун майдон қайтадан шовқин-суронга тўлди. Усталар билан шогирдлар гивирлаб қолишди. Бой-боёнлар уларни пинак бузмай кузатишар эди. Фақат ҳалигина издиҳом олдида гердайиб турган Бобоҳўжа Муслим энди гўё тарик каби сочилган, ранг-рўйи кесак тусини олган, сонук йилтираётган олазарақ нигоҳини қайга яширишни билмас эди.

— Қиблагохим, ўрлим гўрлик қилибдир, — деди у тили аранг айланиб. — Бир қошиқ қонидин кечгайсиз!..

Улуғбек мадрасаси тарафда ковоқлари шишган, бетида аллатовур хавойилик ва кўрқув акс этган Набихўжа кўринди. Нобакор ҳаллослай келиб, зарбоф чопонга ўралган барваста гавдасини гупиллатиб ерга отди. Хумдек бошидан учиб тушган кўкимтир салласи чуваланиб кетганига аҳамият бермай, кахрини аранг босиб турган ҳукмдор этагини ўпа кетди.

Ялангтўш атай бир зум сабр қилди, сўнг, этагини силтаб тортиб олди-да, пойида бўғзига пичок тортилган кўй каби титраниб ётган гавдага ётсираб тикилди.

Ажабо, дўсту душман ҳар босган кадамини кузатиб, ҳар каломи мағзини чақиш билан машеул бўлиб турганда зап куёв топибдими? Яратган эгам, бу турқи совуқнинг нимасига учинди экан? Кўрлик қилмиш, кўрлик!..

Пушти паноҳ, афу этгайсиз, ҳисоб-китобда жиндай чалкашлик бор эрди, — ғудранди Набиҳўжа. — Шу боис маошни тўхтатиб турибмен.

— Чалкашликни нечун тезроқ бартараф этмадинг, муттахам?

— Бир кун мухлат берсанғиз.

Мухлатинг битди! — Ялангтўш сафда қад ростлаган Сокий Зоминийга юзланди. — Мухтарам зот, айтинг-чи, биз тарафдин буюрилган вазифани уdda этолмаган ношуд кимсага не жазо лойик? — Бобоҳўжа Муслим юз-хотирини қилиб, козикалон сазо бермагач, бехосдан ҳукми ўзи айтди: — Қирқ дарра ва олти ойлик зиндон!..

Бобоҳўжа Муслим тошдек қотди, энди у Ялангтўшдан шафқат тилашни ҳатто ўйламас, ҳозир унга ҳеч қандай ўтинч ва тавба-тазарру қор қилмаслигини англаб турар, бўзарган кўйи сарғайган тишларини ғичирлатар эди. Айни пайтда нигоҳини хомуш ўй сураётган Мухаммад Авазга тикандек санчикки, буни биров сезса, биров сезмади.

Сарбозлар эс-хушидан ажралган Набиҳўжани майдон ўртасига судрадилар, елкасини яланғочлаб, юз тубан ётқиздилар, жун босган қўлларини бир-бирига чирмаштирилган йўғон-йўғон ходаларга боғладилар.

Набиҳўжа ҳолига кимдир бош чайқаб ачинар, кимдир, бу кунингдан бадтар бўл, номард, дея афтини буриштирар, кимдир баралла истехзоли кулар эди.

Тасавури хиралашган Бобоҳўжа Муслим эса қарши-сида тупрокка қоришиб ётган, елкаси мўматалок бўлиб кетган, оғрик азобига чидолмай зорланаётган банда нуридийдаси эканлигига ишонмас, дарра хавода ҳар гал тўлғаниб визиллаганда кўзларини чирт юмар эди.

Тахминан ярим соатдан кейин тавбасига таяниб, кипқизил қонига бўялган Набиҳўжани ўлик янглиғ замбилда зиндон сари олиб кетдилар.

Ялангтўш кўпчиликни хушёр тортирган жазо маро-

сими тугагандан кейин таъминот мирзасини ўзгартиришдан бошқа чора йўқлигини эълон қилди. Муҳаммад Аваз тавсиясига кўра, бу вазифани Мирзо Улуғбек мадрасасида кўп йил сабру бардош билан сабоқ олиб, мустақилликка етишган ва бир қанча табиий фанларни мукамал эгаллаган Воҳидбек исмли йигит зиммасига юклади. Ўша захоти Муҳаммад Аваз билан яна кенгашиб, уч ой маошдан қисилган усталар ва шогирдлар ҳақини икки хисса ортик миқдорда тилла танга хисобида қоплаш ҳақида фармойиш берди. Сўнг, анча хотиржам тортиб, бино пештоки сари одимлади...

* * *

Аллақачон қад ростлаган, лекин ҳали безак ишлари ниҳоясига етмаган иморат салобат билан сокин турар, вақт ўтгани сайин чиройи очилиб, қирчиллама йигитдек куч-қувватга тўлиб бораётгани англашилар эди.

Ялангтўш забардаст деворларга зарб қилинган нақшлардан нигоҳини узмас, недир фахр оғушида ўзини Мулла Абдужаббор ёки Муҳаммад Аваз каби моҳирлар раҳнамолигида тер тўкаётган каслар ёнида кўрар эди, шунинг билан бирга, чекига шундай улуғвор қошона тиклашга бош-қош бўлишдек вазифа тушганини ўйлаб жилмаяр эди.

Хавозалар қуршаган пештоқ ўмровидан ўсиб чиққан икки гумбаз ва икки минора хавода муаллақ қотган, аниқроғи, поёни йўқ фалак болишига бемалол бош қўйган эди. Миноралар қисфаси гўё осмон туси билан уйғунлашиб боради, кўзиқорин салласини эслатувчи гулдасталари камалакдай ёнар, дилларда ажиб ҳислар уйғотар эди. Аллақачон пештоқ четки сарҳадлари ҳам қошинлар тили билан сўзлай бошлаган, турли буржларда ислимий-мадоҳил гуллар, бурама морпеч* сокин нурланар эди.

Ялангтўш бино ичкарасига қадам босар чоғи беихтиёр яланғоч пештоққа разм солди, нималарнидир муоҳаза қилиб, аста бош чайқаб қўйди.

Нечундир энг муҳимига шошмапсиз, мавлоно!

— Ҳазратим, маълумингизким, пештоқ тарҳи беш йилча бурун тузилмиш, — тавозе сақлаганча изох берди Муҳаммад Аваз. — Яқинда баъзи сакталиқни, яъни, кесмалар ўрнига тушмаганини аниқладим. Ани қайта бошдин тузмок ниятидамен.

* *Морпеч* — пештоқ ва равоқни бирлаштирувчи безак.

Ялангтўш шунчаки бош ирғаб олға босди-ю, беш-ўн кадам юрмай, беихтиёр тўхтади: жийда гулидай майда-нозик ўймакорий нақшлари ўзаро бахс бойлашган, уч-тўрт қорувли йигит жойига қўндираётган қўш табақали дарвоза эътиборини тортган эди.

— Мавлоно, ушбу жавоҳир кимга тегишли?

Мухаммад Аваз жавоб ўрнига юмшоқ кулди.

— Ани мубошир меъмормиз безамишлар! — деди кимдир.

— Шунаками? Кўп офарин, мавлоно. Оллоҳ буюрган бўлса керакки, шундоғ кашфиёт килибсиз, кўлингиз лард кўрмасин.

Ялангтўш, шу сўзларни айтар экан, Моҳбону қадди-бастини ҳаёлида жонлантириб, сарой оҳуси ҳисобланмиш қизи мубошир меъморга меҳр қўйиб қолгани бежиз эмаслигини, ўзи эса ўртада девор каби туриб олганини эътироф этди.

Сўнг Ялангтўш, ҳовли ўртасида қад ростлаб, орқа ва олд манзарани кузатаркан, энди турилган иморатга эҳтиёт-қорона зарб этилаётган рангин-нафис кошинлар тириклик ришталарига туташ эканлигини, ўзаро ёндош шакллар осмон буржлари билан бирлаша-бирлаша салобат қасб этганини яққол ҳис қилди ва кўнгли яна ҳам ёришди.

— Во ажаб, ишонгинг келмас. Бул не синоатки, кошинлар ададсиз сарҳад яратадир, ададсиз чизикларга тортиладир, ададсиз гул ва нақшларга айланадир.

Ялангтўш ифтихорини гўё Мухаммад Аваз сезмади.

— Нечун индамайсиз, мавлоно? — киноя аралаш сўради Ялангтўш. — Камини сизни хафа қилганмен. Шу баҳона сукут сақлайсиз чоғи?

— Йўғ-е, ҳазратим, ютинди йигит. — Мен сиз каби хайратга молик нарса кўрмаганим учун хижолатмен.

— Кўрмаётирсиз? Э, ажабо! — Ялангтўш ич-ичида нимадир тошди. — Ярашмаган камтарликни қўйинг, мавлоно. Хўш, шошманг, хужралар нечта эрди?

— Қирқ иккита, аъло ҳазрат.

— Ёруғлик қандоғ тушадир?

— Етарли туйнуклар қўйганмиз.

— Талабалар қишда совқотмасми?

— Асло. Хужралар қишда иссиқ, ёзда салқин тутур.

— Ажаб фазилат!..

Ялангтўш, гўё афсонавий Боғи Эрам қошоналари аро

истироҳатда юргандек, яна сархуш бўлди. Гоҳо зимдан ёнма-ён одимлаётган Муҳаммад Авазга кўз қирини тап-ласа, беихтиёр хаёл олиб қочар эди.

Кодир эгам, кадди-комати келишган, қувваи хофиза-си тиник, фаҳм-фаросатли, лекин камбағал ва соддадил шу йигит Мохбонуга уйланса, аввало, сарой, қолаверса, хонадони тақдири қай хил ўзанга тушиб кетаркин?

Афсус, кўп афсуски, Муҳаммад Аваз, салоҳият боби-да беназир бўлса-да, Мохбону тенги эмас. Худди шу аччиқ ҳақиқат ўрталарига раҳна солмасми? Лекин ҳукм-дор муроса йўлини топиши керак, бинобарин, бир жи-хатдан кўнглини вайрон айлабдими, бошқа тарафдан кўнглини обод қилиши лозим. Ахир, эрта ушбу фунун уйи битгач, майдон шимолида янгисини бошламоқчи, агар у ёнида камарбаста бўлиб турмаса, ҳеч қачон нияти ушалмайди.

Хайрлашар чоғи, бир бахонада, Ялангтўш Баҳодир Мулла Абдуҷабборни эслади. Ҳа, хомуза тортиб, шун-чаки эслади, ҳеч қанақа ўпка-гинани аралаштирмай!

Ногаҳон маъжос тортган Муҳаммад Аваз устодни қури-лиш оғир-енгили ёки тирикчилик вами эмас, сарой хаво-си паймол қилган ғурур йикитганини айтиш учун чоғ-ланди-ю, лекин шайтонга хай берди...

• • •

Муҳаммад Аваз белбоғига қистирилган теша дастаси-ни қисиб ушларкан, нимадир ичини тимдалар, нимадир бўғзини куйдирар эди. Арқони давлатни эргаштирганча, елиб бораётган Ялангтўш ортидан узок паришон тики-либ турди, кўнглидан: «Шул зот нахотки ёзуғим усти-дан чизик тортадир?» — деган фикрни ўтказди-да, ба-фуржа Улуғбек мадрасаси томон йўналди ва ҳовли тўри-даги калрдон бағдодий эшикли ҳужрага кирди.

Муҳаммад Аваз ганч билан сувалган бўлма ўртасида бир муддат тараддуд чеккач, токчадан ўрама оппоқ қоғоз олди. Қоғоз қатини очиб, ундаги ўзаро кесишган рангли чизикларга паришон тикилди.

Катта-кичик равоқлар тарҳини устоз маъқуллаган, ҳар ҳолда ундан кўнгли тўқ эди. Аммо қачондан бери бош пештоқ тарҳи чала-чулпа — нимасидир кам, нима-сидир ортик! Яратган эгам мурувват айлаб, кўмагини дариф тутмаса, барини ўзгартириш ниятида. Таъби бош-қача, ҳа, бошқача, замону маконни ортда қолдириб кета-

диган ва хайрат дунёсида яшаб қоладиган ифодаларни тусайди. Шундай бўлсинки, аввало, ўзи хузур топсин, қолаверса, жамики улус қониксин! Мухими, Ялангтўш қош-қовоғи эмас, мухими — кўнгли!..

Хаёлдан бир зум бўшамай, Мухаммад Аваз қоғозда анча нозик нақш этилган, турфа маънолар ташийдиган чизиқларни ўзича узок муҳокама қилди, ахийри, толиқди чоғи, қоғозни ўраб жойига қўйди-да, ит эгасини танимайдиган ола-ғовур майдонга келди, бир оздан кейин қўли-қўлига тегмай ишлаётган усталар ва шогирдлар кўзини шамғалат қилиб Регистондан узилди.

Шахристон жавзо офтоби ёғдираётган жазирама аро сокин мудрайди. Хиёбонлар, кўчалар, расталарда эмас, бозорларда ҳам одам сийрак, эртадан қаро кечгача тўрт кўз билан харидор кутадиغان савдогарлар, заргару мисгарлар, хунарманд-қосиблар савдо-сотик араваси тортмаётгани қолиб, нафасни қайтарадиган иссиқдан кўпроқ нолишар эди.

Тепасидан хатто қуш ҳам учиб ўтолмайдиган маҳобатли аркни айниқса теран сукунат кучган, баъзи жамшид ёки нуфузли элчи-меҳмонлар ташрифидан дарак берувчи қарнай-сурнай садолари, бақовуллар ва жарчилар қичкириғи, бойловдаги бедовлар кишнаши эшитилмайди. Негаки, қуёш жавзо буржига қирган кунлардаёқ Ялангтўш тўрт хотини, бола-бақраси ва хос мулозимлари билан шаҳар четидаги жаннатмонанд гўша — Дахбед кишлоғида жойлашган ёзлик мулкига кўчган эди.

Мухаммад Аваз жимжит ховлисига қадам босар экан, ана шу сафар жонини нақадар кийноққа солиб, алами устига алам қўшганини тасаввур қилди, ахир, қачондан бери Моҳбонудан мактуб олмади. Ҳей, фалак, юрак кўри, кўз нури ва бармоқлари харорати билан йўғрилган битиқларига нақадар ўрганиб қолган экан!

Мухаммад Аваз, малика хаёли билан машғул бўлгани туфайли, айвондаги чорпояда тиззаларини қучиб, маҳзун қиёфада ўтирган волидасини дафъатан кўрмади. Назокатбону сўқир қаби одимлаётган ўғлини жимгина кузатаркан, унинг бағрида тошдек ўрнашган, орзу-умидини хазон айлаган армонни бор залвори билан ҳис этиб ўқинди.

— Тинчликми, онажон? — деди Мухаммад Аваз, чорпоя сари келаркан. — Намунча қайғуга ботибсиз?

— Барини биласан-у, яна сўрайсан-а! — деди Назо-

катбону хасратидан чанг чикиб. — Мен шўрлик кайғуга ботмай, ким ботсин!

Ха, тушунарли... Фақир азиятини чекурси.

— Пешонам шўр экан-да. Кўз очиб кўрганим тирик бўлса бунча хўрланмасмидим. Тизгининг таранг тортилганда сен шайтон ҳам бунақа ўзбошимча бўлиб ўсмасмидинг.

— Сизни кўп кийнадим, кўп азобга солдим. Афу этгайсиз.

Қачон афу сўрашдан нари ўтурсен, гумрох? — тутақди Назокатбону, кириқлари намланиб. — Қошимда бўй эгиб турасен-да, нари кетиб билганингдин қолмайсен! Қани, сўйла, манимдек бечорани тоқайгача куйдирасен?

Дарҳақиқат, Муҳаммад Аваз бир одат ҳадисини олган: онаси қарчиғайдек чарх уриб жоврай бошласа, ё илжайибгина кечирим сўраш, ё нигоҳини яширганча сукут сақлаш билан ўзини химоя қилади, баъзан, жуда жонидан ўтса, бирон арзимаган юмушни баҳоналаб жуфтагини ростлайди.

Ҳозир Муҳаммад Аваз лаҳза сайин фиғони фалак ошаётган онаизорини салгина чалғитиш учун роса куйиб-пишди: ҳатто ёлғон билан ростни аралаштиришга мажбур бўлди, жамики уриниши зое кетгач, ноилож ётоғи сари шошилди.

Муҳаммад Аваз кажфеъл чархга тамом кўл силтаб, турмуш ғалваларидан кечиб, хозирок узлатни ихтиёр қилиш — ибодат билан овуниш ёки бағрини чоклаб ётиш учун тайёр эди.

Аммо бутун Самарқанд ахли, қолаверса, Ялангтўшбий Баҳодир бошлиқ арқони давлат назарида турган қурилишни чала ташлаб кетишни кўзи киймас, мабодо бекарорлик қилиб чекинса, бу қилмини пешонасига тавқу лаънат тамғаси бўлиб босилишини билар эди.

Қолаверса, эндиликда ҳар жихатдан ишончни оклаш, сабру тоқат қилиш, аҳду қарорни каттиқ тутишга ундайдиган яна ҳам муҳим, яна ҳам эътиборли куч пайдо бўлди ўртада! Иложи қанча. не-не армон ва умид билан коришиқ ушбу куч аллақачон бутун борлиғи ва шуурини эгаллаб олганини эртаю кеч ўйлагани ўйлаган!..

Муҳаммад Аваз беихтиёр Моҳбону қадду қомаги ва ойдек юзини хаёлида жонлантитарар экан, чўғ теккан каби юраги жиз этди, бир орзиқиш туйганча, пептоқ тарҳи билан шуғуллана бошлади.

Турфа чизиклар ва шакллар хуш-фикрини олгани боис, вақт сахарга яқин борганини сезмади. Сиру синоатга тўла гаройиб дунёда, таажжубки, гўё Мохбону билан учрашиб турарди. Гўё рўпарасида қад ростлаб, мулоҳим кулаётган малак нигоҳидан аллабир маънолар ўғирламоқчи бўларди, йўқ, у билан қачондир дилида уйғонган нияти устида тортишар, мамнун ҳолда уни нимагадир нишонтиришга уринар эди.

Муҳаммад Аваз теран жимлик чўккан хонаи хосда ўзича гоҳ шивирлаб, гоҳ жилмаяр экан, волидаси эшикдан безонта мўралаб қўяётганини сезмасди. Очиғи, феъл-атвори ва ҳоли-руҳидаги ғалати ўзгариш анчадан бери Назокатбонуга аён эди. Оназор кўпинча ўғли тарх устига мук тушиб, минғир-минғир қилиб ўтиргани устидан чиқар, ёнғудек бир ахволда: «Сен, гумроҳ, девоналиғ сари юз бураётирсен!» — дея пичинг отар эди.

Эшик ғичирлаб ёпилган дамда Муҳаммад Аваз илкис ўзига келди, яна онасига томоша бўлганини билиб қолди. Хонаи хос яна сув қуйгандек бўлиб қолди, яна рўпарасида хаёлий малак табассум ҳадя этиб турибди. Энди тағин қувончини у билан бўлиша бошлайди ва эзгу нияти ногоҳ кўнгли тубида акс-садо бермиш: «Маликам, розилик бергайсиз. Ушбу катакларда оху кўэлари! Ушбу катакларда эса арслон кўэлари! Ё раб! Нечун юрагим паккос ёрилмаётир!»

Муҳаммад Аваз уфқ оқарганда ҳам бир зайилда, мизни эгаллаган қоғозда акс этган тарх қораламасидан нигоҳ узгиси келмай, мулоҳаза қилиб ўтирар, тинкаи мадори қуриганига қарамай, юрагини азоблаб келган жумбоқ ечимини ниҳоят топганидан мамнун эди.

Муҳаммад Аваз ҳали хом-хатала туюлаётган тархни қиёмига еткизмагунча шаҳристон кўчалари, хатто Регистон майдонига қадам босмасликка қасд қилди. Лекин ўйлагани бўлмади, бир кун эндигина тушлик қилиб, катакларнинг живир-живир уммонига шўнғиган чоғда, бедовини елдириб келган чопар дарвозани қокди. Ажабо, не зарурат чиқибдики, Ялангтўш ёзлик мулкига чорлабди. Бирдан дилида узоқдан бўлса ҳам Мохбонуни кўриш умиди туғилиб севинди. Бошқа тарафдан маънос тортиб қолди. Вақти нақадар тизиз, ахир, усталар қачондан бери тархни қутишмоқда.

Муҳаммад Аваз айтилган муддатда етиб бормаса Ялангтўш қазабига учраши муқаррар эканлигини ўйлаб,

бултур кузда бир бахона билан Мулла Абдужаббор тортиқ қилган кашқа жийронда йўлга тўшди.

Дахбеддаги ёзлик мулк атрофи баланд пахса девор билан ихоталанган, боғбонлар ва соқчилар томонидан йил-ўн икки ой кўрикланалиган юз танобдан зиёдроғ чорбоғни ичига олади. Баҳор ташриф қилган ҳамоно ям-яшил либосга бурканиб, кушлар чуғурига тўладиган бу масканда хашаматли кўшқлар, шиннам хосхоналар, мехмонхоналар барпо қилинган бўлиб, бари Мулла Абдужаббор ва Мухаммад Аваз хунари орқасида зийнат топган эди.

Чорбоғдан бир неча юз кадам нарида тевараги гиштин деворли кичикроқ кабрстон кўзга ташланади. Ялангтўш пири бўлмиш Шайх Хожа Ҳошим ҳазратлари бобокалони — сўфий олим ва авлиё Махдуми Аъзам Хожа Аҳмад Саййид Жалолоддин Косоний шу ерда осуда ётади. Хожа ёлгон дунёдан чин дунёга кўчиб ўтганда* муридлари, «олам таянчи кетди», дея ёқа йиртиб бўзлашган. Қиличи қудрати ҳамда Шайх Хожа Ҳошим кўмаги билан Самарканд тахтига минган Ялангтўш Мулла Абдужаббор бошлиқ меъмору курувчиларни сафарбар этиб, аввало, пири хурмати, икккиламчи, пири бобокалони хотираси учун кабрстон ёнида улкан хонакоҳ қурдирди. Эндиликда ушбу даргоҳ мудом гавжумдир.

Мухаммад Аваз эҳтиром билан қаршилаган хос мулозимга бедови тизгинини тутқазгач, баҳайбат чинор остида қад ростлаган хонакоҳ сари йўналди, ибодат билан машғул сўфий каландарлар ва муридларга хайру эҳсонлар қилгандан кейин чорбоғ дарвозасига юзланди.

Чорбоғда осудалик билан баравар сирли бир улуғворлик ҳукм суларди. Қайдадир отлар мастона кишнар, кушлар тинмай чуғурашар, у ёк-бу ёкқа ўтаётган хизматчилар ва баковуллар қиёфасида недир қатъият ифодаси бор эди. Қуёш ҳали дарахтлар орасидан мўралаб турган бўлса ҳам, тўрдаги салобатли марказий кўшк айвони билан ичкарасида, тилла-биллур қандилларда сонсаноксиз шамлар ёкиб қўйилган эди.

Мухаммад Аваз икки тарафида турфа гуллар очилган текис йўлак бўйлаб илгарилади ва салқин-кўркем айвонда, оҳорли пар тўшақда бесўнақай оёқларини узатган кўйи ёнбошлаб ётган Ялангтўш қошида тавозе сақлади.

Баходир, тезгина қаддини ростлаб, нозу неъматга тўла

* Хижрий 949 йил муҳаррам ойининг йигирма бирикчисида.

миз ёнида чордона қуриб ўтирар экан, иложи борича ўзини хотиржам тутишга уринаётган меҳмонига ер остидан кўз қирини юборди.

- Ахволингиз нечук, мавлоно?
- Давлатлари соясидан аълодир, қиблагохим.
- Хўш, қурилиш-чи?
- Тангрига шукрким, бари маромида.
- Андоғ эрмас чоғи?
- Англамадим. Нимадин шубхадасиз?
- Сиз совиган эмишсиз.
- Ёлғон айтибдирлар.

– Кошки ёлғон бўлса. Ўзим ҳам сезамен, — нимадир соя солди Ялангтўш киёфасига. — Сиз каминадин хафасиз, гина бор ичингизда!..

– Олампадох, фақирни хижолатга қўйманг.

– Нима, совчиларингиз ноумид қайтгани сизга бифарқми?

– Алар не қўйга тушган бўлишса, бари Эгамдин, — кўксини тикроқ тутди Муҳаммад Аваз. — Қурилиш масаласига келсак, яна айтамен, бари маромида. Сизга содик жамоа кеча-кундуз тиним нималигини билмас.

– Қимки содик, ани тақдирлаймиз.

– Қуллук саховатларига.

– Хўш, не етишмас? Шундин сўйланг!

– Нафис ҳам пишиқ кошин.

– Тадбирини ўйладингизми?

– Ўйламай иложим йўқдир. Кошинпаз биродарларни инсофу диёнатга чақиргандин ташқари, Афросиёбда тағин икки хумдон барпо қилмоққа муборак номингиздин таклиф айтдим.

– Кўп маъқул, мавлоно.

– Тез орада ниятингиз ушалур.

– Бошимни кўкларга етказдингиз. Бахонада мирикиб бодахўрлик қилсак арзига!

– Шу ишни хушим товламас, билурсиз.

– Май тановул қилмаган йигит йигит саналмас. Ўт-кинчи дунё лаззатидин бебахра кетгандин кўра туғилмаган авлодир.

– Одамзот факат лаззат учун туғилмас.

– Шундай денг? Хўш, унда одамзот ёруғ дунёга нечун келур?

– Яшамоклик мақсадида.

– Ақлингизга балли, мавлоно. Яшамок учун туғил-

ган инсон нечукким майи ноб каби неъмат борлигинин
гофил ўтса?

— Ҳазратим!..

— Охир-окибат кўзни каттарак очмоғингиз лозим.
Бугун сиз билан базми жамшид қургаймиз. Нозанин рақ-
қосалар хизматда бўлур. Алардан ёққанини танларсиз
ва кеча бўйи қўйнингизда олиб ётурсиз.

Хижолат ичра Муҳаммад Аваз синик кулди.

— Маъзур тутгайсиз, қиблагоҳим!..

— Не-не казо-казолар камина билан бир маротаба
бўлсам бир дастурхон атрофида гурунг қилмоқни ис-
тайдирлар. Сиз эса нописандсиз. Падарингиз камтарлик-
ни касб қилган эрди.

— Ўтинамен, ярамни тирнаманг.

— Сиз наққошлик санъатини чунон ҳам мукамал
эгаллагансиз-у, аммо кўнгил овлаш хунаридин беҳабар-
сиз. Бу борада ҳам жидду жаҳд кўрсатсангиз, иншоол-
лох, эрта-индин саройга олурмен.

— Каминани мансаб қизиқтирмас.

Нечун? деди Ялангтўш, тез-тез соколи учини
силаб.

— Нечукким, сарой кишиларини тушуниш мушкул.
Бири сиз эрсангиз, ҳазратим, ўзгалардин салоқат талаб
қиласиз-у, ўзингиз кўнглингизга келган ҳар недин тор-
тинмайсиз.

— Ўйлаб сўзланг, мавлоно. Хали бари маромида,
юмушдин совганим йўқ, деб кўкрак керган эрдингиз.
Энди бирдан маломат қилурсиз.

Бир муддат тек қотган Муҳаммад Аваз ушбу сўзи
хали айтган сўзи билан мувофиқ эмаслигини ич-ичида
ноилож эътироф этди, айни пайтда, бўлгани бўлиб, бўёғи
синди қабалида иш юритишдан бошқа чораси йўқ эди.

— Ўйлаб кўрсам... мубошир меъморлик юқини кўта-
ришга ҳам фақир ожизмен. Ижозатингиз билан... эрта-
дин қурилишда фиш ташувчи бўлиб ишласам!

— Қўрқитасизми, мавлоно?

— Андоғ бад ниятдин Эгам ўзи асрасин!

— Бас, майни мунтазир қилдингиз.

— Ҳазратим, бошқа талабингиз бўлмаса, мурувват
килиб ижозат берсангиз. Бемаҳалда қолмай шаҳристонга
отланмоғим лозим.

— Айтдимки, бу оқшом базми жамшид қургаймиз.

Муҳаммад Аваз хали бир оз қизишгани сабабли хи-

жолат чекар, айна пайтда, юрагини тўкиш учун бахона топилганидан анчайин мамнун эди. Сираси, Ялангтўш неча бор таклиф этган хурсандчилик татимаслигини билиб турар, шу боис рўйхушлик бергиси келмас эди. Ахийри, ҳукмдор, ҳафсаласи пир бўлиб, якка ўзи қадах кўтарди. Буни ижозат маъносида тушунган йигит шопилмай айвондан узоклашди.

• • •

Мухаммад Аваз жийрон отда Даҳбед сари елиб келаётганда ҳам, ўзини фалак устунни ҳисоблайдиган Ялангтўш билан юзма-юз баҳслашганда ҳам фақат бир муддао — узокдан ёки яқиндан Мохбонунни бир кўриш, жилла курса жарангдор овози ёки кулгисини бир эптиш тилаги билан ёнди.

Мана, ҳозир ҳукмдор ҳузуридан бўшашиб кайтаркан, яна хаёлини Мохбону эгаллади ва кўкси тилимланди. Агар иложини топса, ҳозирок қошига югурарди, афсуски, бу имкондан буткул мосуво!

Мухаммад Аваз қачондир падари бузруквори кўшигида садоқат билан хизмат қилган, жангу жадалда кўп жасоратлар кўрсатган, бу кунда сарой хизматига бел боғлаган, той танлаш ва тарбиялашда мохирлиги билан танилган синчи-сайис — Аҳад чўлок чорбоғ дарвозаси олдида жийронини ўнглаб турганини кўрди.

— Оға, — деди у жиддий, — йўлга бемахал чиқяписиз чамамда.

— На чора, мулла ака.

— Самарқанд билан Даҳбед ўртасида кечалари йўлтўсарлар изғиб юрармиш. Азиз бошингизни хавотирга қўйманг. Агар ҳоким кўшкидин бир кечалик жой топилмаган бўлса, фақир кулбасидин топилур.

Қароқчиликни касб қилган муттаҳамлар қилмишидан яхши вокиф бўлган Мухаммад Аваз розилик беришдан бошқа чораси йўқлигини англади.

Самарқанд салтанати ва бутун вилоятда нуфузи баланд мубошир меъмор сазосини синдирмагани учун Аҳад чўлок боши кўкка етгудек севинди, жийронни қантаргач, азиз меҳмонини чорбоғ этагида қўнқайган кулбаи вайронасига етаклади.

— Мулла ака, — деди Мухаммад Аваз, ямоки кўрпачада кўр тўкиб, юзига фотиҳа тортгач, — бола-чақадин борми?

Таксир, элликни уриб қўйсақ-да, хануз бўйдоқ-миз, — Аҳад чўлоқ сопол пиёлала чой узатди. — Бул ёғоч оёкни кайси ожиза назарга иларди?

— Бор гап шунда эмасдир. Кўнгил бутунми?

— Кўнгил бутун-у, чарх каж-ла! — деди мезбон хиёл оғриниб.

Хукмдор хузурида кечган баҳсу мунозара залвори, малика хақидаги толғин хаёллардан бўшамаган Муҳаммад Аваз ўринсиз савол ташлаганини анча кеч тушунди.

Камина падарингиз Бобо Миршароф тан берган сарбоз эрдим, — тўхтаб қолган суҳбатни давом эттиришга киришди Аҳад чўлоқ. — Лекин, вақти етиб, омаддин жудо бўлишимни қаёқдин билибмен.

— Омад омонат нарса!..

Илло, рост айтасиз. Бари фақир учун Кеш қўшини билан бўлган солишувда бошланмиш!..

— Э, кечирасиз, сиз ўша мухорабада қатнашганмисиз, мулла ака?

— Шундай, оға. Раҳматли отангиз ёнида қилич урганмен. Ул зот каминани хос навкарлар сафига қўшиб эрди.

— Қизик, кўп қизик!..

— Падарингиз бинойи зот эрди, — Аҳад чўлоқ қиска сукут сақлагач, суҳбатга жон бағишламоқчи бўлди чоғи, овозини кўтарди. — Умрим бино бўлиб унақа тантини бошқа учратмадим.

Муҳаммад Аваз чексиз фахр оғушида хомуш ўлтирар, отаси қадди-бастини хаёлида жонлантиришга уринар, бутун вужудини қулоққа айлантирган эди.

— Эсимда, биз дастлаб кешликлар билан Омонқўтон тоғи этакларида тўкнашдик. Қиёмат-қойим бўлувди-я. Жанг кизиганда сардор ўнг қўлига дайди ўк санчилмиш, камина эса тиззамдин яраландим.

Ўша манзарани тасаввур қилган Муҳаммад Аваз дили тубидан чиқариб хўрсинди, мана, тақдир тақозоси билан валинеъматни қанчалар ақл бовар қилмас азоб чангалида қолган экан...

— Исёнчи... Кеш хоқими Қулзамон ўлгудай қайсар эди. Ҳатто у Ялангтўпни яккама-якка жангга чорламиш. Шартга кўра, агар Ялангтўш бой берса ёки олишмай рад жавоби айтса, қўшини енгилган саналарди. Бул ўлимдан оғирроқ эрди. Жойинг жаҳнатда бўлгур сардор нима қилди денг? Самарқандда айшини сураётган биродарини

тинч қўйиб, Қулзамонга ўзи талабгор эканлигини мактуб орқали маълум қилди.

Очик эшикдан кимдир мўралаб сухбат бўлинди, қора берган одам башараси шу қадар совуқ эдики, Мухаммад Аваз изига айғоқчи тушганини, ҳозирок ҳар бир босган қадамидан Ялангтўш хабар топишини тахминлади.

– Битик сардор учун кимматга тушган эрди, оға, – давом этди Аҳад чўлоқ. Минг лаънат ўйна соатга! Сардор совуққонлик билан даббоғ* қийди, ярадор қўлини тахтакачаб, даббоғ ичкарисидан белига боғлаб қўйди. Чап қўл билан савашмоқ осон эрканми?

– Ёпирай, чап қўл билан дейсизми?

– Қулзамон ҳарбу зарба мохирлигини билардик. Рақиби холини кўриб, кинояли кулди. Кейин ҳамлага ўтиб, чунон қилич урдик, сардор қийма-қийма бўлди, деб ох тортдик. Худога шукрим, ўзини четга олган экан. Бир пайт Қулзамон еру кўкни бошига кўтариб чинқирди. Қилич қаншарини ҳоқ ёриб юбормиш!..

Нафаси қийилган каби Аҳад чўлоқ ютинди.

Тақдир-да, мавлоно, факир дафнда бўлолмадим. Қуриб кетгур тиззам йиринглаб, кимирлатмай қўймиш. Агар Худо ярлақагур ҳакиму ҳозир Давоий жаноблари кечаю кундуз ёнимда бўлмаса, шаксиз, уйим куярди. У жарроҳлик илму амали билан каминани ажал чангалидан қутқарди, яъни, сонимдан қуйисини кесиб ташлади.

Қорачирок милтираб зўрға ёритаётган хонани теран сукунат босди. Афту ангорини ажин шудгорлаган отбоқар хотираларидан ўзгача кайфиятга берилган Мухаммад Авазни хаёл бир лаҳза ғамбода кечган болалик фасли томон судради.

Жимжит дахлизда бирламчи Оллох таолодан нажот кутиб ётган падарининг гоҳ бетоқат ингранишлари, гоҳ ўтдек ёниб алаҳсирашлари кулоқлари остида қайта жаранглагандек туюлди. Дарвоқе, ўшанда отаси, сал ўзига келганда, доврўғи етти иклимга тарқалган Абдулмалик Давоийга умидвор тикилар, факирни бунингдек дўзах азобидан қутқаринг, деб тинимсиз ёлборар эди. Жони қил устида қолган банди мўмин, шаксиз, кўнгилчан табиб чорасизлик сиртмоғида чорасиз эканини сезмасди. Давоий ҳозиргина Шохизиндани зиёрат қилиб қайтган она-бола билан ҳам, сардор билан ҳам қандай муомала қилишни билмас, гоҳо бир ҳадик билан ширин жон аза-

* Сигир терисидан қопга ўхшатиб тикилган, камон ўқи ўтмайдиган қийим.

лу абад Оллох омонати эканлигини таъкидлаб кўяр эди, холос.

Хайхотки, бу орада, чарх неча бор айланиб, қанча-қанча сув оқиб кетди, алхол, Муҳаммад Аваз даври даврагон тўзонлари ичра кўп тентиради, ахийри, Мулла Абдужаббор билан Муҳаммад Дарвешга шогирд тушди-ю, сал-пал дунё таниди, тириклик ғалваларидан баландрок туришни ўрганди. Ва қутлуғ бир кунда палари кабрига шинамгина сағана курди, сағана сиртини кошинкорий нақшлар билан безади. Мухими, Худонинг бермиш куни, волидаси билан етаклашиб келарди-да, ўша мўъжаз обидла қошида тиз чўқар ва куръон тиловат қилар эди. Аммо кейинча ташвиши бошидан ошиб кетди-ю, бу одадини тарк қилди.

Ҳозир Муҳаммад Аваз, билиб-билмай шуҳрат изидан куваётганини ўйларкан, ич-ичидан бенихоя ўқинди, ногаҳон бағри юмшаб, Аҳад чўлокқа хурмат хисси билан тикилди, уни кучоклаб ўпгиси, илик сўзлар билан сийлаб, бошига кўтаргиси келди...

* * *

Муҳаммад Аваз бир вақтлар абжир сарбоз бўлган, энди қариб-қаримаи кунидан қолаёзган Аҳад чўлок падари бузруквори ҳақида яна тўлиб-тошиб сўзлашини хоҳлар эди. Аммо у ёстикқа тирсак қўйганча мизғиганини кўргач, хонада ўтиролмаи, секин ташқарига чикди. Жавзонинг тип-тиник осмонини қоплаган ва тилла тангалар каби ялтираётган беҳисоб юлдузларга термилар экан, кўнглида бошқача бир истак уйғонди. Эҳтиёткорлик билан бир неча кадам илгари босгач, ўрмондан қолишмай-диган дарахтлар ортида кимдир ғимирлаб юргандек, жимгина ўзини кузатаётгандек туюлди-ю, бир сесканди. Қандингги ур, мулла йигит, чумчуқ пир этса, юрагинг шир этадиган бўпти-ку, дея қулди ичида...

Муҳаммад Аваз олий насабли хонадон бахти-қувончи саналмиш Моҳбону учун пишиқ ғиштдан атайлаб тикланган, алоҳида тархга кўра, ичи-ташига бетакрор жило берилган кўшкни яхши биларди.

Ушбу дамда, райхону наргису раънолар бўйини туйганча, ўша тарафни мўлжаллаб бораркан, юраги қафасдаги қушдек потирлаб урар, шармандаи шармисор бўлишдан асрагил, деб Худога қайта-қайта ёлборар эди.

Мана ўша таниш баҳайбат ёнғоқ!..

Халигина шом еб чикқан тўлин ой чор-атрофни, шунинг билан бирга, сал этакроқда тушган кўшкнинг кошинкорий деворларини ёритиб юборган эди. Айри шохлар кўшк айвони томон эгилган бўлиб, барглар орасидан ичкарини бемалол кузатиш мумкин эди.

Аммо халидан бери юрак ҳовучлаб турган йигит бунга журъат этмай, гул пуштасига ҳорғин чўзилди-да, осмону фалак буржларини кузата бошлади. Қай махалдир ўзича: «Ажабо, излаганим осмондамас, ерда-ку!» — дер экан, сапчиб тургани ва ёнғоққа тирмашганини билмай қолди.

Муҳаммад Аваз, айрига бемалол кўнғач, бутун дикқатини кўшк томонга қаратди: зар-биллур қандилларга ўрнатилган беҳисоб шамлар баланд ва кўркам айвонни кундузгидек чарағон қилган, пушти-ложувард нақшлар, тилла суви юритилган ўймакорий устунларни ажиб жилага белаган эди.

Не сирки, Муҳаммад Аваз қачондир, устод Мулла Абдужаббор билан биргаликда, ўзи сайкал берган ушбу жозибага тамом ақлу хушини ўғирлатди, эҳтимол, шу боис айвонда шохона либосда пайдо бўлган Мохбонуни дафъатан кўрмади, қачонки у товус каби хиромон бўлиб, ҳовлига тушгандан кейин ох деганча кўксини ушлади.

Маликам, — деди шивирлаб, — Мохбону!..

Эҳтиросли товушни таниган малак беихтиёр ўзини йўқотиб кўяёзди. Тўлин ой ёруғида сокин товланиб оқаётган арикчадан нарироқда тўхтар экан, ногоҳ кўзлари чакнади. Ниҳоят, айрида илжайиб ўтирган, бутун борлигида меҳр, нигоҳида интизорлик ва ўтинч ифодаланган йигитни кўрғач, сал ўзини босиб олди, бир-бир босиб ёнғоқ остига келди-да, кулгисини аранг тийганча, ёлғондакам дўк урди:

— Жўнаб қолинг, соқчини чақиргум!

Мохбону, соқчига бало борми?

— Жосусга ўхшаб юрманг-да.

— Афу этинг, фақир жосусликка ярамасмен.

— Ие, унда не важдин бу ёқларда адашибсиз?

Ҳазрат чорламиш. Шу бахонада адашибмен.

Ногаҳон Мохбону, юшоққина оҳанраболи товушда, юраги тубидан чиқариб кулди, ажаб эмаски, ушбу палла нурланиб кетган кўрки камоли қошида фалак маликаси саналмиш ош рашқдан кўксини чоклаган бўлса!..

Муҳаммад Аваз эса кўнғлига Мохбонунинг ушбу

шукухли фурсатдаги сувратини мухрлаш завқи билан ёнар ва пинхоний анжуман тонгга қадар чўзилмоғини истар эди.

— Маликам, агар янглишмасам бир хатда қиблагонингиз таъқибини баён қилган эрдингиз.

Энди Моҳбону паришон ўй суриб қолди, харгиз кўкда бемалол сайр этиб, суҳбати жононни ими-жим тинглаётган ой ёруғида кинриклари паришон эгилгани ва қош-қовоғи солингани англашилди.

— Меъмор жаноблари, вақтида мусаввирлик гуноҳи азим саналишини, шу сабабли қилқаламни эҳтиётлаш лозимлигини писанда қилиб эрдингиз, — жимликни бузди у охири. — Аммо камина бепарво бўлдим. Энди пушаймоним бир дунё!..

— Нимадин пушаймон қиласиз?

— Дорилбақода малоикалар хар неки жонлуғ суврати жонини сўрармишлар.

— Ғам еманг, маликам, сиз ҳусн ато қилган ўша жонлуғлар олдида хар нарса бекор!..

— Беҳуда оширасиз. Энди бари топталди.

— Камина ўша лавҳа томошасида бир шошган бўлсам, анишг маъносини топганимда икки шошдим, — Мухаммад Аваз овози гурур билан янгради. — Камина сиздек идроки ва фаҳми гул очган малак қошида тоабод таъзим-дамен.

— Хар нечук маъносига етишдингизми?

— Шундоғ, маликам. Заковатингиз таҳсинга лойиқ!

— Лофни қоф қилурсиз.

.. Асло! — деди Мухаммад Аваз, бафуржа айридан сирғалиб тушаркан. — Дариюке, бари топталди, деган писандангизни қай маънода тушунай?

Падарим жами хомакимни ёқиб юборишни буюрдилар.

— Ё раб! Ахир, ундай қилиш увол-ку! — деди Мухаммад Аваз, овози титраб. — Нахотки, ул зот гуноҳи азимдин қўркмас!?

Моҳбону жавоб бермай, рўнарасида адои тамом бўлиб турган йигит кўзларини излаб топди, тонаркан, ғирашира қоронғида сирли чакнаётган бу кўзлар тўбиди кўнглига яқин армон чўқиб ётганини хис қилди.

Моҳбону ёзлик мулкка кўчишдан сал илгари юз берган нохушликни эсласа, ҳамон жони ўртаниб, томирлари қақшаб кетади.

Ўша кунни у негадир ғаш эди, хатто кўли ишга бормай хонада тентирар, тасавурида нукул Муҳаммад Аваз гавдаланар эди. Қачондир Хабиба билан янги иш учун бўёқ танлар экан, эшик шиддат билан очилиб, остонада кўзлари ола-кула бўлиб кетган ҳукмдор пайдо бўлди.

Малика падари бузрукворини илгари сира бунака ҳовлиққан ҳолатда кўрмаганди. Чиндан ҳам у, босар-тусарини билмай, ҳаял ичида хонани гириллаб айланиб чиқди. Туйқус жонлуғлар тирикдай акс эттирилган ва чорчўпга тортилган мато қарнисида хўрпайиб тўхтади ва ўйламай-нетмай тасвир қок ўртасига ханжар урди.

Шамлар ёруғида совуқдан-совуқ ялтираган ханжар, малика наздида, ё шер, ё оху юрагига санчилди ва жопповор жисмидан иссиқ қон тизиллаб отилди-да, гиламни бўяди. Шу манзара бир зумда аклу хушини буткул ишғол қилди, кейин ногоҳ шуури қоронғилашиб, бариси аралашиб кетди, хатто падари бошка суратларни ҳам киймалаб ташлаганини кўрмади...

Падарим унлан кўра танимни бурда-бурда қилсалар авло эрди, — деди Мохбону ниҳоят маҳзун хаёлдан бўшаб. — Маним учун шўрлик волидам азият чеккани айникса ортиқча!

— Хафа бўлманг, ҳали...

Малика меҳр билан сайқал берган, киши инон-ихтиёрини олиб кўядиган аломат сувратлар умри қиска бўлгани учун астойдил қайғу чекаётган Муҳаммад Аваз гапи бўғзида қолди. Қаёқдандир гурра-гурра бостириб келган, ясан-тусан қилган қақажон қанизаклар айвонда қий-чув кўтаришди, сўнг, оққушлар янглиғ саросима оғушида турган Мохбону сари учишди.

Хай, парилар париси, не бўлди, нечун бу қалар беҳолсиз? — деди Хабиба шўхлиги тутиб, аста белидан қучаркан. — Бирон нарсанин кўрқингизми? Ёки шаҳарда қолган мавлонога муштукмисиз?

Аллақачон ўзини ёнғоқ панасига тортган Муҳаммад Аваз малика жавобини эшитмади. Қувончли сониялар бир зумда ортга қолгани учун ғашланиб, зеро малика билан яна юзлашув умиди йўқлигидан ўртаниб, кулба томон судралиб кетди.

* * *

Муҳаммад Аваз бемалол хуррак тортаётган Аҳад чўлоқ ёнига ўзини таппа ташлади, каттик чарчаган бўлса-

да, анчагача мижжа коколмай, Мохбонуни ўйлаб ётди. Гоҳо бир хил ўксиниб, ўзи билан ўзи сўйлашар, у ёнидан бу ёнига ағдарилар, Худодан сабр-тоқат на меҳр-шафқат тилар эди. Тахминан катта сахарда мизғиб, ахийри, котиб ухлади. Аммо тонг-азонда хизматкорлар гўнғир-гўнғири ва тартибсиз қадам товушларидан уйғониб кетди.

Муҳаммад Аваз аста кўзларини очаркан, Ялангтўш бу кеча чорбоғда қолганини билган бўлса, жазо муқаррар эканини яна тахмин қилди. Айни пайтда, Мохбону дийдори насиб этганини қувониб эсларкан, беихтиёр дилдан: «Тилагим ушалди-ку. Энди калламни уздирса ҳам розимен!» — деган фикр кечди. Салдан кейин Аҳад чўлоқ аллақачон эгар-абзалини сошлаб қўйган жийронни минди ва жиловни бўшатди.

Муҳаммад Аваз Афросиёб харобаларига туташ дарахтзорни кесиб ўтган тошлок йўл билан бораётганда қуёш пешонадан ура бошлаган эди. Шаҳар дарвозасига яқинлашган ҳаммоно кўнгли недир таҳликани сезди. Тиш-тирноғигача қуролланган сарбозлар қовоғи солиқ эди. Ҳамишагидек ола-ғовурга тўла Сиёб бозори олдида бир танишидан уста Пўлат, уста Самандар ва яна беш нафар меъмор-қурувчи зиндонга солинганини эшитди, ажойиб хунар соҳиби бўлишса-да, қосалари оқармай, аранг кун кечирадиган бу кимсалар кулфатга дучор этилгани боисини тушунолмаб боши ғовлади.

Не кўз билан кўрсинки, қурилишда бошбошдоқлик юзага келган эди. Суяги оғир меҳнатда қотган, ҳеч қачон мураккаб ишига яраша катта ҳақ-маош талаб қилмаган усталар, шогирдлари билан ҳар жойда тўпланишиб, оёқ остидан чиққан фалокатни ўзларича муҳокама этишар, ҳатто айрим тили ботирроқлари сарой шаънини ерга уришаётган эди.

Муҳаммад Аваз бедовни сайиста топширар экан, оғиру енгил кунда қанотидан жилмаган ёру биродарлари кўзига тик боқолмади. Шуниси айниқса оғир эдики, зиндон қомида азобланиб ётган кадрдонлар айби нималигини ҳеч ким аниқ билмасди.

Ажабо, манфаати тақозо этганда етти ўлчаб бир кесадиған ҳукмдор нечун дабдурустан бундай қалтис қадам ташлади? Ахир, иш кўзини пухта биладиган, ҳатто тошни ҳам тилга кирита оладиган ўша мўмин бандаларсиз қурилишдан файзу барақа қочишига ақли етарди-ку! Нахотки, кимнингдир фисқу фасоди ва қутқусига учган бўлса?

Мухаммад Аваз ботинан қасос истагида ёнаётган усталарни сабр қилишга ундаб, айни пайтда, ўзи мушкул аҳволда қолганини ётиғи билан тушунтирди. Шубҳасиз, вақти-соати билан Ялангтўш қошига бориб, масалага ойдинлик киритади, яъни, тутқунларни тезроқ озодликка чиқариш чорасини кўради.

Усталар сал-пал жахлдан тушишди, шогирдларини ёнларига олишиб, юмуш билан мапфул бўла бошлашди. Бир оз хотиржам тортган Мухаммад Аваз ҳам илга берилди, ҳар замонда зимдан марказий пештоққа кўз ташлар, кўнглида тошдек чўкиб ётган армон кўзғалиб кетар эди.

Ҳамон бир тоифа уста-шогирдлар бино салобати ва жамолини тўлароқ намоён этувчи мана шу сарҳадда наққошлик ишлари бошланишини сабрсизлик билан кутишар, мубошир меъмор тарҳни, тезроқ битказиш ўрнига, йўқ ердаги баҳоналар билан чўзиб келаётгани учун хайрон бўлишар эди.

Гап шундаки, у ҳамон аросатда: гоҳ уйдаги хосхонасида, гоҳ Мирзо Улуғбек мадрасасидаги хужрасида қонзардоб ютиб ишлар, чизаётганлари таъбига астойдил ўтиришмас, жиддийроқ бош қотирганда, энг муҳим нуқталарда нимадир етишмаётганини англаб, худди ўша нарсани жидду жаҳд билан излар эди.

Ахийри, тунов куни, Мулла Абдужаббор билан маслаҳат қилди, қачондан бери қалам билан қоғоз бўйсунини истамай қўйганини, бундай омадсизлик тобора руҳини чўктираётганини куйиниб-ўртаниб сўзлади.

Мулла Абдужаббор марказий пештоқ билан боғлиқ вазифа ғужала бўлиб турганидан воқиф эди. Ечим тўласинча Мухаммад Авазга боғлиқ эканлигини, аммо у ўзини олиб қочаётганини ҳам биларди. Қачонки, йигит тарҳни буткул ўзгартириш устида бош қотираётганидан хабар топгач, бирдан ковоғини солинтирди.

— Ўғлим, асло бундай қилманг, — деди кейин, хавотирини яширмай. — Ялангтўш қаҳрига учраймиз.

Очиги, Мухаммад Аваз ўзи ҳам масала қалтис эканини тушунарди, кўра-била туриб оловга бош тиккан эди. Аммо ҳатто устод оғох этгандан кейин ҳам аҳду қароридан қайтмади, маслаҳат ва дуо олиш ниятида иккинчи соябони — мусаввирлар пири саналмиш Мухаммад Дарвешни сўроқлаб борди.

Мухаммад Аваз Наврўз айёmidан бери Мухаммад Дар-

веш қошида бўлмаган, холи-рухидан ғофил эди. Минг афсуски, хануз Абдулмалик Давоий қармоғида турган пири комил кўзига бениҳоя ҳорғин кўринди. Чиндан ҳам у буткул куч-қувватдан қолган, ичига ботган кўзлари хиралашиб, тафаккурини маъно қушлари тарқ эта бошлаган эди.

Шу сабаб сеvimли шогирди мақсад-муддаосини туюкли идрок этолмади, нима деса шунчаки бош силки-тиб, кўрпалаган соқолини силаб ўтирди.

Ўша он Муҳаммад Аваз ҳазратнинг чархи қаж савдолари қат-қат из солган заъфарон бетини зимдан кузатиб кўкси ачишган, эрта умр ўзига ҳам вафо қилмаслигини ўйлаб, бутун вужудини титроқ босган эди.

Мана энди у ҳибсадаги усталар, зийнатини топмаган пештоқ ташвишини чекиб, ношуду нотавонлик қилаётгани боис ўзидан нафратланиб, ғишпу қошин тўдалари аро тентираб юрибди.

Во ажаб, журъати шунчалар ночорми, дадилроқ бўлиш ўрнига, нечун нуқул сувга тушган латтадек шалвирайди? Агар ўша режаси амалга ошса, бир мўъжиза туғилмасми? Хайхотки, Мулла Абдуҷаббор нимагадир истиҳола оғушида, Ялангтўш Баҳодир хоҳиш-иродаси билан ҳисоблашини ундайди. Чиндан ҳам ҳукмдор, даври даврон эгаси, нима деркин, қаҳру ғазабга эрқ бермасми? Бас, таваққал қилар эканми, ҳар қанақа муносабати фарқсиз, пештоқ хўп ва зап ўлса қифоя, ислимий ва хандасавий нақшлардан кўра, ул безак — тасвирий қошинбуриш чандон афзал эрур. Ахир, кўпинча салафлар ҳам пештоққа илмий муаммоларни, фалак буржлари билан боғлиқ файласуфона мантиқ ва мазмунни зарблаган-ку! Мадрасаи Мирзо Улуғбек қиёфаси бунга гувоҳлик берур. Анинг пешонасидаги тасвир шунчаки зийнат эрмас, илму нужум сеҳрини ифода этувчи, яъни, юлдузлар баҳри маъвода қандай жойлашганини англаувчи ажиб жадвал эрур!..

Муҳаммад Аваз пароканда ўйлардан бир зум бўшамай, кўксида сирли тўлқинлар мавжланиб, уйи томон шамол қаби елиб кетди. Шошгани сабабли, гижинглаётган отини қантариб ўтирмай, ховли этагига ҳайдаб юборди, шитоб хосҳонасига кирди-да, тоқчадан ҳалиги самарқанди қоғозни олиб, миз устида очиб қўярқан, кўз ўнгида чала қолган тарқ намоён бўлди.

Хомаки хали ишловга муҳтож бўлса-да, ўзаро кесин-

ган чизиклар нозик маънолар англатар эди. Яхши эсида, шуурни бойитадиган жозиба, дилни қувнатадиган фикр рангда ниҳон бўлишини илгари Мулла Абдужаббор билан Муҳаммад Дарвеш кўп таъкидларди. Шу сабоқ тоабат қалбига ўрнашган ва ўзи ҳам изидан эргашган ёш-ялангга уктирадики, кошинкорлик, хусусан тасвирий кошинбуруш сиру синоати — бўёқда, ўша нарса топилсагина мазмун ва қиёфа жонланур!..

Муҳаммад Аваз неча кунлик укубатлари ва изтироблари меваси саналмиш хомаки билан Моҳбону тухфа қилган палакни узок солиштирди, улар ўзаро мувофик эканлигига тўла ишонч ҳосил қилгач, юраги сурурга тўлди-да, ўша заҳоти чехраси ёришди.

Не қувончки, бирида жонлуғлар қиёфасини нафис ипак иплар, бировида эса дилга ором бахш этадиган рангин бўёқлар иншо айламиш! Эрта муаззам пештоқда ушбу вазифани жилвагар кошинлар ижро этса не тонг!

Муҳаммад Аваз мўйқалам учини пешонасига тегизиб, яна қоғоз узра энгашар экан, ногоҳ кўз ўнгида ойни уялтиргувчи чехра жонланди. Агар ўша соҳибжамол, қачондан бери оромини ўғирлаган малак, ҳозир ёнида бўлса, шубҳасиз, нажоткор бўёқларни ўзи топиб, ўзи ҳар неки қиёфага жон бахш этарди. Сўнг хунаридан чексиз завқ туйиб, бирдан мана бундай хитоб қилармиди: «Ушбу катакларда оху кўзлари! Буларида арслон кўзлари!..»

* * *

Қудратли шерлар ва нозик-ниҳол оҳулар нигоҳи ўт ва сув каби тўқнашмоғи лозим. Акс ҳолда, тасвир жонсиз қолиб, мақсад аён бўлмас!..

Дабдурустан шу хулосага келган Муҳаммад Аваз хомаки тарх билан палакни яна солиштирди, Моҳбону дидига яна бир бор қойил қолган ҳолда, ўзи адо этган юмуш энди бир қадар ғариб ва сийқа туюлди. Ҳаргиз бунини теранрок англагани сари ўзидан нафратлана борди, ниҳоят, хомакини бир четга қўйди-да, бошқа қоғоз олиб хонтахтада ёзди.

Иложи қанча, мўйқалам бениҳоя қайсар — харгиз бўйсунини истамас эди, аммо Муҳаммад Аваз бу борада ундан қолишмаслигини исботлаш учун бўш келмасликка аҳду қарор берган эди.

«Ушбу катакларда!..» Муҳаммад Аваз пичирлаган

хамоно таниш кулги жаранглагандек бўлди. Ёспирай, гўё шундоқ ёнгинасида хаёлий малак жилмайиб турар, кўмак учун ошиқиб келгандек эди. Хамон омади чопмай ўрта-наётган йигит бирдан рухланди ва малакнинг тубсиз қароқларида интиқлик билан излаётгани ялт ёнганини кўрди. Шунда у бир муллат қотиб қолди, кейин эса севинганидан кийкириб юбораёзди.

Ҳей, фалак! Малика оху кўзларини эмас, ўз кўзларини чизган экан-да?! Ақли қосирлик қурсин, буни шу маҳалга қадар нечун сезмабди, нечун?! Алар жами сиру синоатни зоҳир этмақдалар-ку!..

Елкасидан тоғ ағдарилган каби енгил тортган Муҳаммад Аваз, Мохбону билан ғойибона тортишган кўйи, алоҳида жидду жаҳд билан миз узра мук тушди. Таажжубки, энди мўйқалам аввалгидек ўжарлик қилмас, хохиширодасига осонгина бўй бераётган эди. Бундан яна ҳам хайратланган йигит тонг отгунча мижжа қокмай, кутганидан кўпроқ ва сифатлироқ иш бажаргани учун боши кўкка етди.

Хомакини қўлтиғига қистириб олган Муҳаммад Аваз аллақачон ур-тўполон бошланган Регистон майдонига қадам қўйганда кайфияти янада аъло эди. Бугун тушлиқдан кейин Дахбед сари бориб, Ялангўш Баходирдан хибсдагиларни афу этишни сўрамоқчи бўлганини эслади. Марказий пениток остида уймаллашиб турган усталар ва шогирдлар билан қуюқ саломлашди, тарх битай деб қолганини айтаркан, молия мирзаси Воҳидбек шошилинич саройга ташриф буюриши лозимлигини маълум қилди.

Ажабо, боягина дилини ишғол этиб турган қувончдан асар ҳам қолмади, ҳукмдор истироҳатни нечун бунча тез бекор қилди экан, деган ўйдан ороми бузилди. Ичи сидирила бошлаганини бирояга сездирмай, йўл тортар экан, хаёлида гоҳ устозлари, гоҳ Мохбону, гоҳ қоғозга аниқ-тиниқ кўча бошлаган жонлуғлар жонланар эди.

Яқиндагина таъмирланган саломхонада зил-замбил жимлик ҳукм сурарди, зеро кўпинча бу жимлик бирон-бир ғалвага уланиб кетишини яхши билган Муҳаммад Аваз жимгина остонада қўл боғлади ва ён-верига назар солди.

Кўрдики, аркони давлат аллақачон ҳозир у нозир: хар қанақа қаттаю кичик мажлисда иштирок этадиган Шайх Хожа Хошим оталик, бош вазир Бобоҳўжа Муслим, кози Соқий Зоминий, шоир мавлоно Имомиддин Шер-

хўжа, шунингдек, турли мартабалардаги беклар, тўралар, сардорлар, уламолар ва мунажжимлар ҳукмдор қошида мамнуният билан эҳтиром сақлашаётган эди.

Нечундир Ялангтўш Баҳодир одатдагига караганда тажанг ва тўнд эди, калин қошлари тез-тез пасту баланд бўлар, тубсиз қорачиклари бир кенгайса, бир тораяр эди. Чамаси, у кўнглидаги бўронни, фақат бошқалардан эмас, хатто ўзидан ҳам яширишга уринар, афсуски, буни эпловмаётган эди. Қачондир у пойгакда одоб сақлаб турган мубошир меъморга разм солди, аммо кўзи кўзи билан тўкнаш келишидан чўчиди чоғи, бирдан башарасини ўгирди.

— Меъмор жаноблари, — ногоҳ жимликни бузди Бобохўжа Муслим, — давлатпаноҳимиз кизлари, яъни, маликаи мукаррамага оғиз солганингиз ростми?

Нимадир дафъатан Муҳаммад Аваз ич-ичини музлатиб юборди.

— Тушунарли, — деди бош вазир, саволига жавоб ололмагани учун оғриниб. — Хўш, темурийлик даъво айлаган эмишсиз. Буни қандоғ тушундик?

— Даъво айламак на ҳожат? — деди йигит, яна ҳам таъби хуфтон бўлиб. — Камина темурий эканлигим ҳеч кимга ниҳон эрмас!

— Хўш, темурий қонингиз жўшиб, тахти муборакка раҳна солмоқ пайига тушганингизни қандоғ изоҳлайсиз?

Энди у гўё бус-бутунича ях қояга айланган, дарду дунёси қоронғилашиб, хувиллаган чоғга кулагандек эди. Аранг эс-хушини йиғиб оларкан, кетма-кет илмокли савол бераётган бош вазирга нафратли нигоҳ отди, қани энди иложи бўлса-ю, бу мурдорни оёқлари остига олиб тепкиласа!

Хайтовур охиригача сабр қилишдан бошқа чораи тадбири йўқ эди. Ҳамон тахтда тажанглашиб ўтирган Ялангтўшга нигоҳ юбораркан, тунов кеча Даҳбеддаги сўлим чорбоғда, Мохбону дийдорини кўриш учун интикланиб юрганда, бир шарпа таъкиб қилганини хотирлади ва аста бош чайқади.

Бу орада ўзига сиғмай кетган Ялангтўш тахтдан отилиб тушди, баданида қўзғалган зилзилани ҳарчанд бо-солмай, ял-ял товланаётган гилам бўйлаб, нари-бери одимлай бошлади.

— Мавлоно, ақдан оздингизми? Самарқанд тахти фақат темурийларга муносиб демишсиз! Хўш, айтингни, камина темурий эмасменми? Соҳибкирон ўзбекнинг

барлосидин эрса, камина олчинидин бўламен! Сиздек оқу корани ажратишга қодир зот уруф-аймоқ суриштиргани, қон айирганига қуямен!..

— Ҳазратим!..

Бас! — Ялагтўш кескин хитоб қилдики, Мухаммад Аваз нафас ютишга мажбур бўлди. — Ёки, мавлоно, андоғ айришлар жонимизга чиққан чипқон эканлигини хабарингиз йўқми?

— Қаёқдан хабари бўлсин, аъло ҳазрат, — кесатди Хожа Хошим. — Эсу хуши бошқа ёқда!

— Ғаламислик билан машғул! — Хожани маъқуллади қозондек салла ўраган бир амалдор. — Лоқин димоғи баланд!..

Димоғидин ўргилдук! — гудранди яна кимдир.

Алқисса, ҳар ёқдан маломат тошлари пайдар-пай ёғилар, нахотки букаламун сиёкли шу кимсалар салтанат устунлари эрур, деган ўйдан мутаассир бўлган Мухаммад Аваз чор-ночор жовдирар эди.

Фақат Бобоҳўжа Муслим бераб берган ажабтовур пойгада қози Соқий Зоминий иштирок этмай турар, ичида аллабир норозилик тошаётгани англашиллар, лекин ўй-фикрини изҳор этгани шошилмаётган эди.

— Олампаҳон, қачондан бери саройда тухмат билан ҳақиқат фарқ қилинмас? — дадил сўради Мухаммад Аваз, қаддини тик тутаркан. — Хукм жиноят фош қилингандан кейин ўқилмасми?

— Мавлоно, яна шаккоклик қиладирсиз, — деди хукмдор ачитиб. — Мен не дейман-у, қўбизим нени сайрайди.

— Фақирни бехуда ерга урадирлар.

Мавлоно, зиндон қилинган бир тўда беандиша уста билан тил бириктираб, устимизга от қўймоқчи бўлибсиз. Демак, малика кўнглини овлаш баробарида, асли тожу тахтга кўз тиккансиз.

— Ҳазратим, бундай ният хуш-хаёлимда йўқдир.

Мавлоно, Давоий жаноблари дорилшифоияни ғаламислар масканига айлантиргани ҳам тушингизга кирмагандир? Хабар беринг-чи, қунора ул тараф от қўйиб бориб не қилурсиз?

— Усталарни йўлдин урганим ҳам, дорилшифоия ғаламислар маконига айлантирилгани ҳам ёлғон!

— Нахотки?

— Давоий жаноблари фақат улус ғами билан яшайдиган хокисор банда!

— Ха, балли, улус гамига якин, сарой манфаатидан йирок!

— Хар неки амрингизга мунтазир!..

— Ишонмасмен. Теварагига беш-ўн сўқир муллаваччани тўплаган. Алар билан кун ўтқарадир.

— Тиб илмини тарғиб этур!..

Ялангтўш кип-қизариб кетди, бир муддат хўрпайганча сукут сақлагач, шахдам кадамлар билан Мухаммад Авазга яқинлашди ва унга тик боқди.

— Шарт шу: Давоий билан бугундин алоқани узасиз, эл-улус ичида бузғунчилик билан машғул усталарни тартибга чорлайсиз. Агар бунга кўнмасангиз, оқабати ёмон бўлур! — Ялангтўш ортига қайтаётиб қўшимча қилди: — Кимки хаддидан ошиб, Самарқанд тахтига осилса, ифлос қўлини эмас, хиёнат ин қўйган бошини ҳам чопиб ташлаймен!..

Мана энди Мухаммад Аваз ушбу ошиғич кенгаш сабабини бир қадар англади. Кўпдан бери Самарқанд заминида зимдан етилаётган исён нафаси ҳукмдор бетига олов каби урилган ва бундан у тинчини йўқотган эди. Мана шу кулфат бевосита Мухаммад Аваз саъй-ҳаракати билан кунба-кун газаклаётгани аллаким томонидан тарқатилганига заррача ҳам шубҳа қилмаса бўлади. Тахминича, бу вазифани Бобохўжа Муслим маромига етказиб бажарган, ахир, бир вақтлар ўғли Набиҳўжа не боис жазога тортилганини ҳали-бери унутмаса керак.

Мовароуннаҳр табиблари султони Абдулмалик Давоий ва аранг рўзгор тебратадиган меъмору мухандислар хусусида тағин бирор илиқ гап айтиш тилагида Мухаммад Аваз Ялангтўш сари ўгирилди, ўгирилди-ю, ногоҳ кенгайган қорачиқларида таърифлаш маҳол бир чақмоқ кўриб, унсиз бузарди-қолди.

Салдан кейин Мухаммад Аваз бу чақин қорачиқлар тубида чўкиб ётган тушунуксиз ифодалар билан қоришиқ эканлигини қайта-қайта идрок этди. Яна ҳам муҳими, ақл бовар қилмас мўъжиза кашф этганига имон ўгирган ҳолда, хаёли остин-устин бўлиб, истехзоли шивирлади:

— Ажаб... арслон кўзлари!

* * *

Арқ дарвозасидан эзилиб чиққан Мухаммад Аваз хушбеҳуш одимлар, ўзини тутмоқчи бўлгани сайин бўша-шар, кулоқлари остида бетўхтов Ялангтўш таъналари

жаранглар эди. Агар элда овоза фитнада зигирча иштироки бўлганда бунча куймас, бунча ўртанмас эди.

Асаби бузилгани сабабли Муҳаммад Аваз бу кеча тарх билан машғул бўла олмади, аксига уйқуни ҳам ёлчитмай, қоронғилик чўккан ҳовлида айланиб юрди. Қуёш бир арғамчи бўйи кўтарилганда Регистонда ҳозир бўлди. Бир қарашдаёқ бугун ҳам иш унмаслигини пайқади, негаки халига қадар кўпгина усталардан дарак йўқ эди. Пешток остида афсус билан бош чайқаб турганда пешвоз келаётган ва ранг-рўйи қув учган Воҳидбекни кўрди.

— Мавлоно, — деди у рамгин, — тағин кўргилик!

— Сўзланг, Воҳидбек!

— Мирзо Улуғбек мадрасаси талабаларига тибдан сабоқ бериш учун келган Давоий жанобларини ҳозиргина Набиҳўжа бошлик сарбозлар кишанладилар.

Муҳаммад Аваз бўшашганча туриб қолди.

Набиҳўжа жазо муддатининг атиги бир ойини ўтаб ўтамай қутилиб чиққанини эшитганда, хайрат бармоғини тишлаб, кўп афсус чеккан эди. Пешонасида мудхиш тамға ярқираб турган банди гумроҳ яна баланд мартабага илиниб олгани алам устига алам! Қолаверса, унга Абдулмалик Давоий сингари элпарвар зотни хору хас айлаш кафолати берилиши замондан путур кетгани нишонаси эмасми!?

— Устодни саройга олиб кетишдимиз?

— Йўқ, мавлоно, зиндонга элтсалар керак.

Муҳаммад Аваз, дунё кўзига тору зимзиё кўрипти-ю, нажот истаб теварагига аланглади, аммо қайси жўмард ҳозир озгина таскин беришга қодир, ким озурда дилини зулмат чангалидан қутқара олади?

Нечун жавоб бермайсан, эй, Қодир эгам?

Аллақачон Воҳидбекни унутган Муҳаммад Аваз, бир жойда анча қотиб тургач, барини Оллоҳга солди-да, баланд ҳавоза сари ўктамона одимлади.

Недир илинж билан бу оқшом мадрасадаги хужрасида қолди ва пешток тархи билан машғул бўлди. Тонг арафасида қушуйку қилиб уйғонганда чор-атрофни аллақачон ола-ғовур тутган, ҳар ким ўз ташвиши билан банд эди. Фақат айрим ишёқмас қуллар ва мардикорлар ҳар жойда ҳазил-мутуйиба қилиб, валақлаб туришар эди. Усталар ишини кузатиб, турли маслаҳатлар бера бошлаган мубошир меъмори кўриб, улар бирдан

типирчилаб қолишди. Саланглаб юрган назоратчилар белларига кистирилган қамчинларига ёпишипти. Туябонлар мудраганча кавш қайтараётган туяларини қўзғаб, Афросиёб хумдонлари томон ҳайдаб кетишди.

Муҳаммад Аваз Аму нари томонидан атай Самарқандда ишлаш учун келган уста Воқиф Ҳиротий тасарруфидда бўлган ўнг минора учига кўтарилар экан, тагин хибсга тушган Давоийни ўйлаб маъюсланди.

Тахминан бирон соатдан кейин алоҳида қизиқиш билан чап минора сари юзланди. Шериги каби кўкни болиш қилган ушбу минорани етмишга кириб ҳам қарилликка бўй бермаган уста Фармон Кеший безаётган эди.

Келишувга биноан, тархга қўра, қобурғасимон қошинбуруш зарбланажак гумбазлар машаққати Мулла Абдужаббор гарданида эди. Устод оғриб қолгандан бери бу жабҳада юмуш хиёл сустланди. Ёрдам учун Муҳаммад Аваз бошқа кучларни ташлашга мажбур бўлди, ҳатто ўзи ҳам мунтазам гумбазлар ташвиши билан шуғулланди.

Керак чоғида рўзғори ва бола-чақаси ташвишидан ҳам кечишга тайёр уста Самандар, хумдон юмушларида бошқош бўлиш билан бирга, кўпинча кун бўйи ички-ташки деворларга қошин зарбларди.

Айнан шу хил мураккаб вазифани уста Пўлат ҳам кунт ва сабр-тоқат билан бажарарди, аниқроғи, ҳунарига шу қадар қаттиқ боғланмишки, иложини топса, гиштни ёстик қилиб, шу атрофда ухлаб қолишдан ҳам тоймасди.

Қолаверса, бир-бири билан қиёматлик ошна тутинган бу икки хокисор инсон кўпчилик бошини қовуштириш йўлини пухта билар, бинобарин, улар бор жойда иш унуми ва сифати бошқача бўлар эди. Ҳозир эса ҳар қадамда улар ўрни билиниб турарди, айниқса, чор тарафга сочилиб кетган шогирдларига кадрлари беҳад ўтганини англаб олиш қийин эмасди.

Муҳаммад Аваз беихтиёр Мирзо Улуғбек мадрасаси сари нигоҳ ташлади. Самога қадалган нилий миноралар, малоҳат ва салобат касб этган пештоқу равоқлар бўёқлари ўзаро мутаносиб товланар, руҳни чарағон айлаб, дилни ҳайрат гирдобига солар эди.

— Муқарнас дандонаси чакки эрмас, — деди у уста Фармон Кешийга қарата, Мирзо Улуғбек мадрасаси атиги беш йил орасида қурилганини эслаб. — Билъакс бўшашманг.

— Иншооллох, бўшанимасмиз, — мамнун жавоб қайтарди уста Фармон Кеший. — Колгани фақат кошин сифатига боғлиқдир.

— Кошинпазлар юзимизни ерга қаратмас.

— Аттанг, улар орасида уста Самандар йўқ-да.

— Уста Пўлат-чи?

Яна қайғуга чулганган Муҳаммад Аваз уста Фармон Кеший ва шогирдлари билан хушлашиб пастлади. Тамом чанг-тўзон коплаган майдонда бўлхо-бўл авжига минган эди. Марказий пештоқ биқинидаги йўлак айникса тирбанд, қадам кўйгани жой топилмас, қора терга ботган куллар кошин тўлдирилган ғалтакларни хавозалар оралиғидан инқиллаб-синқиллаб суриб ўтишар эди. Бир бурчакда кийикча танғиган йигитлар бош кўтармай дандона учун ғишт тарошлайди, сал нарида аллакимлар ганч элаб, ганчхок тайёрлашади.

Муҳаммад Аваз катта равоқ нақшларини боғлаётган усталар ишини кузатиш мақсадида эндигина хавоза поясига қадам босувдики, ёшгина мулозим волидаси ташриф буюрганини билдирди. Ошиғич илгари босаркан, гуноҳи бўйнида эканини ноилож тап олди, тугунчак кўтарган онаси дарди-дунёси қоронғи эканлигини узоқданок пайкаб, алланечук ўкиниб кетди.

— Нечун қоранғи кўрсатмайсен? — гапини гиналашдан бошлади Назокатбону. — Танглайингни бағри-тош кампир кўтарган экан-да.

— Кулоғимгача ташвишга кўмилибман, онажон! — кўп бора синовдан яхши ўтган баҳонасини рўқач қилди йигит. — Хавотир чекишингиз ўринсиз.

— Айтишга осон... Бир саф усталар ёнида Давоий жаноблари ҳам зиндон қилинибдир. Сенингча, уйда қўл қовуштириб ўтирайми? Нима гап ўзи, болам?

— Тилим кесилмиш!..

— Астоғфурилло! Гуноҳлари не эркан?

— Фаҳмимча алар гуноҳи нелигини Баҳодир ўзи ҳам билмас, — кинояли янгради Муҳаммад Аваз товуши. — Эмишқи, камина Давоий жаноблари ҳомийлигида тожу тахт даъвосига киришиб, шифо уйини фитнахона қилибмен, бир қанча ошна-оғайнимни сарой устига гиж-гижлабмен!

— Эй, Қодир эгам, қандоғ кунларга қолдик? — ён-атрофда елиб-югураётган кишиларни ҳайратга солганча, фарёд чекди Назокатбону. — Бул тухматни қайси худо-беҳабар кимса ўйлаб топибдир?

— Ким ўйлаб топгани каминага коронғидир, факат Бобохўжа Муслимдин гумон қиламен.

— Ул гумроҳ жазосини Худойим берсун, — деди Назокатбону яна ҳам ташвишланиб. — Энди борини библимен, сен гўдаккина димоғига амал хавоси кирган бандалар содир этган можаролар комидасен. Аҳволингга бир кара: лабларинг гезарган, бурнинг сўппайган.

— Сизни сарсонлиғ кўчасига солган ношуд ўғилни кечиринг.

— Машойихлар демишким, оно кўнгли болада, бола кўнгли далада.

— Топиб сўйламиш машойихлар, — илжайди Мухаммад Аваз.

— Сен муғомбирни пичинг отишга қўйса, — онаизор ҳам кулган бўлди. — Овкат келтирдим, еб олгин.

Мухаммад Аваз маъкул ишораси бериб, волидасини Мирзо Улуғбек мадрасаси сари етаклади. Шифти куббасимон ганчсувок хужрага киришганда, йигит анча енгил тортган эди. Қалашиқ қоғоз-дафтарларни эхтиёткорлик билан бурчакка олиб қўйгандан кейин хонтахта узра тугунчакни очди, ўша захоти димоғига седана сепилган ширмой кулча ва зира-мурч иси урилди.

— Қачон одам бўласен-а, қачон? Ахир, эрта-индин ўттиз бешни урасен-ку! — Назокатбону оби-дийдасини тўхтаган жойидан бошлади. — Тавба, кўзингга таомилдан ташқари савдолар кўпроқ хуш кўринур. Оқибат, ўзинг беҳаловат, камина нотинч! Бошқалар волидасидек қачон оёғимни бемалол уза-а-атиб ётамен?

— Ҳадеб куяверманг, — гўлт чайнай туриб гўлдиради Мухаммад Аваз. — Вақти-соати билан Тангри ўзи сизни роҳату фароғатга сткаргай!

— Тилгинангга асал, нуридийдам. Илоё, ўша кунлар тезроқ насиб қилсин. Айтганча, бугун чўзилиб юрмай барвактроқ қайтгин. Маслаҳат қилурмиз.

— Не маслаҳат? Айта қолинг.

Майли, айтсам айтай, йўкса боргунингча ёрилиб ўлишим тайин, — Назокатбону унга меҳрибонлик билан кўз ташлаб, давом этди: — Файзуллабой кизини кўзим остига олибмен. Хотини кўнглига қўл солувдим, розилиги бордек туюлди.

Кўзимни қаро қилмоққа чоғланибсиз-да.

— Йўк, болам, юзинг ёруғ бўлғай, агар билсанг, Файзулла таникли тижорат ахлидин, бу музофотда ун-

дан тили ҳам, дасти ҳам узун киши йўқдир. Шахарда тиклаган иморати Баҳодир саройидин кам эрмас.

— Онажон, камина молу дунёга кизикмасмен.

— Нечун унда саройга интилурсен?

— Боиси сизга аён эрур.

— Сен соддаи нотавон Ялангтўш ахдидин беҳабар қолибсен чоғи? Эшитишимча, Моҳбонуни Имомқулихон ўнг қўл вазири Шайх Қиёмхон Бухорий ўғлига узатармиш. Ишни лиширган Хожа Хошим эрмиш!..

— Волидаи меҳрибон, узункулоқ гапларга ишонманг, барака топмайсиз, — деди Муҳаммад Аваз, юрагида бир санчиқ туйиб. — Қолаверса, камина учун Ялангтўш эрмас, Моҳбону аҳди инобатли эрур.

— Болажоним, шунчаям дарди бедавомисен? Охиروкибат сўқирлигинг бошингга кулфат келтирмаса деб кўркамен!..

Ахийри, чидолмай кетган, ич-ичига чўккан кўзларида ёш халқаланган онаизор, юрагида борини койина-койина тўкиб-солгач, қўл силкиб турди-да, тўнғиллаганча эшик сари шошилди.

— Меҳрибоним!

Қаники Назокатбону қуловига илтижо кирса!..

Иштахаси гиппа бўғилган Муҳаммад Аваз, бош-охир йўқ ўкинчлар ичра, жимжит хужра ўртасида тўкилиб ўтирар, хаёли бир бурчини сутга чайилгандек покиза чехра, бир бурчини муаззам пештоқ банд қилган эди.

* * *

Ёлғиз қолган Муҳаммад Аваз қоғоз-дафтарларини пешига тортди, хаял ичида бор дунёни унутди-да, пештоқ тарҳининг алжабр ва хандасага оид ҳисоб-китобига шўнғиди, баъзи жузъий ноаникликларни бартараф этиш учун кечга қадар жойидан кимирламади.

Ахийри, толиққан қовокларини уқалай-уқалай ташкарига чикканда куёш уфқда пар-пар бўлиб порлар, оламни қизғиш-пушти нурларга фарқ айлаган эди. Зиндон комида азоб ютиб ётган биродарлари ёдига тушиб бир хурсинди-да, рўнара келган Воҳидбекка мақсадини айтди ва арк сари юрди. Жон койитиб бекор келибди, негаки попукли узун найза тутган соқчилар ичкари киритишмади. Ҳукмдор Хуросондан ташриф буюрган элчиларни қабул қилиш билан машғул бўлиб, хобгоҳга бир зоғни ҳам йўлатмаслик ҳақида фармойиш берган экан...

Мухаммад Аваз арк остонасидан бўшашиб қайтди ва кун бўйи усталар ёнида тер тўкди. Чатоғи, онаси қошу ковоғига бардош беролмаслигини ўйлаб, уй сари оёғи тортмади ва яна хужрада тунашни маъқул топди. Тонгга қадар миужа қокмай, тарх устида куйманиш баробарида, хаёлан Моҳбону билан суҳбат қурди. Уфқ оқарган ҳамона, таҳорат олиб, бомдодни туширгач, дархол арк дарвозаси олдида пайдо бўлди.

Бир амаллаб хобгоҳга кирганда Ялангтўш тахтада бир қадар хомуш ўлтирар, хиёл кўпчиган бетида кеча азиз меҳмонлар билан биргаликда ичилган май хумори аксанган, қалин лабларига эса недир истехзо кўнган эди.

— Аъло ҳазрат, камина таширифи боисини балки билурсиз?

— Шубҳасиз, мавлоно.

Мухаммад Аваз қачондир Ялангтўш Баҳодир — Самарқанд музофоти ҳукмдори, алҳол, кимсан Имомқулихон ҳазратлари меҳр кўйган ва ишонган мана шу зотни ўзига нақадар яқин тутганини, эндиликда эса ундан тобора узоклашиб бораётганини дилидан ўтказди.

Бинобарин, ҳозир захаролуд хитоб қилган Ялангтўш шундай ўқрайиб турардики, у бир сесканиб тушди, айни пайтда, тубсиз қорачиклари ёлқинига эътибор бераркан, аста шивирлаганини билмай қолди: «Буларида арслон кўзлари!..»

— Алар уволига қолманг, олампаҳо!

Ялангтўш ковоқ солганча ўгирилди.

Мухаммад Аваз суҳбат боқий бўлганини, аниқроғи, ҳар қачон ўзиникини маъқул биладиган мана шу алпқомат кимсани эритишдан кўра тошни сув қилмоқ осон эканлигини фаҳмлади ва саройга бошқа қадам босмаслик аҳди билан нақшинкор эшикни қарс ёпди.

Ўша кундан эътиборан Мухаммад Аваз ўзини ҳам тутқун қилишларини юрак ховучлаб кута бошлади. Анчадан бери тўнини тесқари қийган Ялангтўш бир қарорга келганини сезарди, фақат у арқонни узун ташлаб қўйганга ўхшайди. Майли, бир гап бўлар, ахир, ёзуғида борини кўради-да. Яхшиси, руҳини чўқтирмай, тезроқ тархни тугатсин!..

Ногаҳон эшик секин ғичирлаб очилди ва эгри-бугри тол хасса тутган, ранг-рўйи синикқан Мулла Абдужаббор имиллаб кирди. Тоби қочиб ётиб қолгандан бери, устодни атиги бир марта бориб кўрди. Адашмаса, икки

хафтадан ошди, кулбасига кадам босган эмас. Мана энди, каники, ер ёрилса-ю, қаърига бир тошдек куласа! Хай-хот, этагини кўзларига тутий қилиб, минг илтижо билан афу тиласа-да, нима ўзгаради, нима?

— Ўғлим, сиз бунда ўз ғамингиз билан оворасиз, — деди устод босиклик билан, кўрпачада омонат чўкиб, кафтларини бетига суртар экан. — У ёқда усталар ғам-бода. Сабаби сизга аёнми?

— Аён, устод, — деди у ўкиниб.

— Нечун тадбир чекмабсиз?

— Кўлим калтадир. Лўндасики, Ялангтўш ўтинчим-ни сарик чақача билмади. Саройдин эгасиз ит каби қувилдим.

— Аттанг, яхши бўлмабдир, — ўсик кошларини чимирди Мулла Абдужаббор. — Ўғлим, сувни лойқалатаётган Бобохўжа Муслим бўлмасин.

— Ха, устод, кўрнамак хумордан чиқади.

Муҳаммад Аваз қирк дарра остида жон талвасаси билан тўлғонган, зиндон сари судрашганда, ялиниб-ёлбориб хунграган Набиҳўжани хотирлаб, бир нуқтага тикилиб қолди.

Мулла Абдужаббор эса ночор ахволда ўзича чархи каж бевафолигидан нолиётган эди. Сўнг, овир хўрсиниб, шогирдини ўргимчак тўрига илинган жонзотга қиёларкан, мизда сочилган чизмаларга кўзи тушди.

— Ўғлим, кўхна тархни не қилурсиз?

— Кўхна тарх бекор бўлур.

Шогирди шундай жавоб қайтаришини билган Мулла Абдужаббор аста бош чайқади, ниҳоят, аллабир кизиқиш билан ниғохини тархга кўчирди-да, жимгина мулохазага чўмди.

Ақлу заковат ва салоҳиятда беназир пири комил, етмиш остонасига етгунча, наққошлигу меъморлик хунарини астойдил эъзозлаб, мукаммаллик ва нафислик бо-бида тенги йўқ не-не безаклар кашф этди, аммо бўёқ ва қоғоз бу қадар сеҳргар бўлишини, бу қадар бийрон тил билан сўзламокқа кодирлигини бириччи маротаба кўриб турарди.

— Ўғлим, дидингиз тахсинга лойик, — деди ниҳоят устод ўгирилиб. — Фақат... бошингиз ғаввога қолмаса!

— Пирим, хар не хатардин чўчимасмен, — деди узиб Дарвеш Муҳаммад. — Пештоқ қиёфаси шу тахлит бўлишини тиладим.

— Вақт борида пишиқрок ўйланг, мавлоно.

— Кўп ўйладим, охири англадимки, шул тархни пештоққа зарб қилиш насиб этмаса, ёруғ дунёдин армон билан ўтурмен!..

Чамаси, кутилмаган хитоб Мулла Абдужаббор юрагида бошқача акс-садо берди, ногох тиниб-тинчимаган шогирди бир дард билан яшаётганини ва бу дард айнан шу тархга алоқадор эканлигини пайқади.

Устод бисотидан илиқ сўз қидираётган дамда Воҳидбек кириб, жамики юмушдан бош тортган усталар бир жойда ғуж тўпланишганини, дарғазаб бўлиб, тоқатсизлик билан Муҳаммад Авазни чорлашаётганини маълум қилди.

Регистонда илгари бу қадар кўп одам йиғилганини биров эслолмайди. Оға-инилари зиндон қилинган муҳандис-меъморлар, наққошлару кошинпазлар, дурадгорлар, кулоллар ва сўзангарлар тўхтовсиз оқиб келишар, сафлар тобора тифизланар, ўзаро таҳдидли шивир-шивир кучайиб борар, гоҳо бакириб-чакиришлар ва сўкинишлар эшитилар эди.

Хавозаларда ҳаракат бутунлай тўхтаганини кўрган Муҳаммад Аваз тажанглашди. Одамлар орасида ҳамма айбни бепўшт-пўшт унга тўнкаётганлар ҳам кўпчилик эди. Бир пайт Ялангтўшни адолатга чорловчи хитоблар янгради. Ғалаёндан қолишмайдиган тўполон яна бошқа фалокат келтириб чиқариши мумкинлигини ўйлаб қўрқиб кетди, фишт уюмига кўтарилди-да, барчани зудлик билан тарқалишга даъват этди.

— Мавлоно, билингки, биродарларимиз озод бўлмагунча тарқалмаймиз, — бирдан кекирдагига зўр берди уста Фармон Кеший. — Яхшиси, бизни саройга бошланг, Ялангтўш билан ўзимиз келишамиз.

— Мавлоно, Ялангтўшдин тилингиз қисикми?

— Қўркмасангиз олдимизга тушинг!..

— Биламиз, саройга сотилгансиз!..

Шовкин-сурон осмону фалакка ўрлаб, Муҳаммад Аваз қулоғини коматга келтирди. Нафрат ва қаҳру ғазаб акс этган башараларга зимдан разм соларкан, рўпарасида икки йўл пайдо бўлганини, бирини танлаб, таваккал қилишдан бошқа иложи йўқлигини англади. Фишт уюмидан индамай тушиб, бафуржа илгари босган ҳамоно, ортдан оломон бархан кўчгандек кўзғалди.

Бош вазир Бобоҳўжа Муслим топшириғи билан қалан-

дар кийимида изғиб юрган хуфиялар ўша заҳоти саройга ҳамма машмашани окизмай-томизмай етказишди. Индалло, хибсда ётганларни озод қилишни сўраш учун бораётганлар охири ҳали майдондан узилмай, рўпарадан елиб келаётган қуролли суворийлар кўринди. Сардор оқ от белида бургутдек қўниб ўтирган Ялангўш Баходир ўзи бўлиб, ҳар замонда атрофига аланглаб наъра тортар ва ўрма қамчинини хавода ўйнатар эди...

Оломон пешиди одимлаётган Муҳаммад Аваз олисолидан кенгайиб кетган қорачикларда мавж ураётган ўша совуқ чақинни туйди. Ва ундан бир лаҳза нигоҳ узмай: «Буларида арслон кўзлари!» — дея шивирлар экан, хаёли пештоқ тарҳига оғди.

Бу орада таҳлика-таҳдид ила қиличлар кинидан суғурилди, буни кутмаган оломон ваҳима ичра тўрт тарафга тиркираб кетди. Гўё эрмак учун бир нечта уста чолиб ташланди. Ола-була чопон кийган кизғимтир соқолли микти навқар мункиллаган бир кошинпазни оти ёни билан туртиб, елкасига найза санчганда Муҳаммад Аваз сабр косаси тўлди ва ярамасни отдан тортиб йикитиш учун ташланди, аммо ниятига етолмади. Қаёқдандир пайдо бўлган Набихўжа, узангига оёқларини тиради-да, шамшири орқаси билан бошига туширди.

Муҳаммад Аваз бир оғрик аъзои бадани бўйлаб ёйила бошлаганини сезиб-сезмай, тақир ер эмас, гўё зулмат қаърига қулади, қуларкан, кўкарган лаблари унсиз шивирлар эди.

— Буларида арслон кўзлари!...

* * *

Зах жойда тиззаларини кучиб ўтирган Муҳаммад Аваз ҳеч нарсани кўрмас, фақат ертўла анча кенг ва чуқур эканлигини элас-элас тасаввур қилар эди.

Номинг ўчгур айлана шаклида бўлиб, гумгурс соқов девори қисиб келаётгандек туюлар, сичқону қаламуш хидига қўшилиб анкиётган турли бўйлар кўнглини ағдарар эди.

Бундан икки йилча муқаддам бир сарбозни пойтеша билан бир уриб сулайтириб қўйган уста Мирҳабибдан ҳол сўраш баҳонасида қора-қура босган зил-замбил темир эшигига юзланган, одамзод ўзини ўзи хўрлаш учун ҳар нарсани бино қилиш ва ҳар нарсага қўл уришдан эринмаслигини ўйлаб, қаттиқ кайғурган эди. Фақат тақ-

дир бир кунмас бир кун ўзини ҳам зулмат балоси нима эканлигини яхшироқ англатиш учун бу гушага етаклаб келишини етти ухлаб тушида ҳам кўрмаган эди.

Мана энди у хатто кимирлагани кўрқади, лекин бир жойда қилт этмай ўтиравериш азоб устига азоб эди. Қай маҳалдир жон ховучлаб, сал ўрнидан жилар экан, титранаётган оёғи ногох нимагадир тегди. Енгил зарбдан халиги нарса шиқирлаб кетди ва даф-даф уча бошлади, сўнг: «Нахотки, одам суяги?» – деган ўй миясига урилди-ю, юраги кинидан отилгудек бўлиб, жон ҳолатда тисарилди.

Мухаммад Аваз кўзлари қоронғиликка сал-пал кўникандан кейингина алоҳида шаккоқ бандалар учун мўлжалланган ўрада турганини англади ва афтини буриштириб кулди. Ахир, ёруғ дунёда не-не эзгу ниятлар билан яшаётган эди. Аттанг, энди ҳаммаси забун: мадрасани битиролмади, аламлиси, минг азобда ҳозир қилган тарҳини муаззам пештоққа зарблаш насиб этмади.

Сал фурсатдан кейин волидасини эслаб, юраги эзилди ва беҳол чўккалади. Мил тортилгандек сўқир бўлиб қолаёзган кўзларидан дувиллаб ёш тўкилди. Ногоҳ бир инграш эшитилиб, бутун вужудини кулоққа айлантирди. Эй, расули ризо, бул ваҳшатгоҳда ўзидан бўлак ҳам тирик жон борми? Қайда, каламуш ёки сичқон чийиллаган бўлса керак. Моҳбону ҳақ: юракдан Худо берган!...

Мухаммад Аваз ўзини чалғитиш учун уринар экан, ногох хаёли Дахбед сари учди, ўша куни жаннат монандли чорбоғда Моҳбону билан бўлган учрашув тасаввурида жонлана бошлаганда бояги хазин товуш яна сукунатни бузди. Ё раб, не кўргилик, ўнг томонида биров чўзилиб ётар, ҳар замонда жони узилаётгандек инқиллар эди.

Мухаммад Аваз кўрка-пуса ўша тараф юриб, кимса устига энгашиди. Кўзлари чирт юмук, соч-соқоли патак, чўпдек озғин кимса ерга ботиб кетгандек эди. Шошапиша кўксига кўлини кўяр экан, қуруқшаган лаблари бир умид билан тамшанди.

– Су-у-ув!..

Мухаммад Аваз хаёт нишонасидан мосуво гўшада қачондан бери афтодаҳол ётгани номаълум маҳкум юзи билан нешонасини бир аҳволда силаб-сийпалай бошлади ва беихтиёр сесканди.

Ахир, нахотки, ақлу хушини йўқотаёзган, эти бориб устихонига ёпишган ва охират билан юзлашиб турган шу

инсон кимсан Мовароуннахрдан Хуросону Хиндистонга қадар довруғи ёйилган Абдулмалик Давоий жаноблари бўлса!

- Ҳазратим, — деди инграниб, — кўзингизни очинг.
- Су-у-уув! — деди яна чатнаган лаблар аранг.
- Пирим, пирим!..

Пўст бойлаб ёрилган, азобу оташга чулганган жонсиз лаблардан тағин ҳалиги илтижо узилди. Чамаси, табиб сўнаётган мубҳам тасаввурда қолган энг сўнгги тушунчани бир амаллаб тилига кўчираётган эди.

Мухаммад Аваз мурувватли Тангри таолодан сабру бардош ва шафқат тилади. Ахир, иложи қанча, шу экан ёзуғи: охирги соатда у ҳам барча нарсани тамоман унутади — фарзанд доғи адоий тамом қилаёзган волидаи мухтарамаси ҳам, сарой деворлари ичра ранги сарғайган Мохбону ҳам, битмай қолган обида ҳам, жамики касбдошлари ҳам ёдидан кўтарилади. Губор қоплаган миясининг аллақайси нуктасида биттаю битта тушунча чарх уради: сув! Бир ҳовуч, ха, атиги бир ҳовучгина сув ўша лаҳза унга ҳамма нарса — роҳат ҳам, азоб ҳам, умид ҳам бўлиб кўринади.

Туйқус хаёлида Мохбону бор-йўк хунарини ишга солиб тасвирлаган манзара гавдаланди: кирғокларини ювиб-емириб оқаётган Зарафшон, ям-яшил соҳил бўйлаб, бўлик ўт-ўланлар оралаганча, кўза кўтариб бораётган жамалакли дуркун кизлар, олисда, айвонда туриб уларни хавас билан кузатаётган зулфлари гажак келинчак! Дарё тўла сув, идишлар тўла сув!..

— Пирим, кўзингизни очинг, камина қошингизда ожизу нотавон турган Мухаммадмен!..

Яна алам-ангиз шивирлар экан, наздида, тамом ақлу ҳушни ўғирлаб, юракни чим-чилт музлатиб юборадиган, ҳатто олис мозийни, бугун ёки эртани ҳам ўз ҳукми остига ўтказган сукунат чўқди. Ажабки, у гўё зулмат пардаси билан бирлашиб, яна ҳам ваҳимали туюлар, ҳатто ирода ва идрокни ҳам бемалол бошқарар эди. Кутилмаган бу ҳолатни қайта-қайта хис қилишга мажбур бўлди, эҳтимол, шунинг учун ҳам тепада темир эшик қийиллаб очилганига аҳамият бермай, устод тепасида жимгина мук тушиб тураверди.

— Мавлоно тирикмилар? Сув ва нон туширдик!..

Қулоғига масҳараомуз минғирлаш чалингандан кейингина ногоҳ сергак тортди, тиззалари билан судрала

бориб, жун ип учидан тунука дўлча ва бўз тугунчакни ечиб олди. Ўша захоти қайтиб, дўлчани табиб оғзига тутди. Елимланган каби бир-бирига чиппа ёпишган лаблар сув нафасини хатто сезмагач, ўзини ерга отди-да, юкорига дағдаға килди:

— Хой, ким бор? Инсофли кимса борми шу дунёда!?

Жавоб йўқ — олам ному нишонсиэ йўқолгандек!..

Ноилож устод ёнида ғужанак бўлиб ётди.

Мана энди, не ёзуққи, қанча вақт кечди, ухлармиди ёки бедор сира билмас, хатто қайдалигини унутгандек эди. Қачонки кўзларини очаркан, ногох кўкси тилимланиб, томоғини қалампирдек нарса ачитди. Орауси ушалмаган шўрлик волидасини, армон ўтида ёнаётган Моҳбонуни, жон қадар азиз Регистонни қанчалар соғинмиш, қаники, мана бу деворни пора-пора қилса-да, бир қуш каби осмону фалакка парвоз айласа!..

Муҳаммад Аваз гулдек хунари, зигирча кадр топиш нари турсин, туфроқ билан тенг бўлгани, кеча-кундуз ҳаловат билмай қилган машаққатли меҳнати елга соврилганини ўйлаб кўпроқ ўқинар, айниқса, муаззам пештоққа кўчиб улгурмаган тархни эсласа юрак-бағри симиллаб кетар эди.

— Меъмор жаноблари тирикмилар?

Муҳаммад Аваз тунов куни нон ва сув келтирган зиндонбон овозини эшитиб бир хўрсинди, сўнг бир ахволда зимистон аро липиллаб турган арконга ёпишди. Ташқарида кўзларини оқ мато билан боғлашар экан, ташналик жонига чанг солиб турганини имо-ишора билан ташунтирди, зиндонбон имоси билан кимдир тутган толтовоқдаги сувни ютокиб симирдики, умри бино бўлиб бу қадар ҳузур қилмаган эди.

У қуролли сарбозлар ихотасида ланг очик дарвозадан чиққан чоғда, бўсағадан сал нарироқда, баланд ғиштин девор тагида, муштдай бўлиб Назокатбону ўлтирар эди. Чаккалари кўқарган, уст-боши қон, кўзлари боғли ўғлини кўргач, нолиш билан отилиб турди ва қулочини ёзганча пилдирай кетди. Аммо беш-ўн кадам босиб-босмай йиқилди. Кимдир шўрликни деворга суяб қўйди.

Кажфсъл чарх яна не савдоларга дучор этишини ўйлаб бораётган Муҳаммад Аваз хаста овозни таниди ва беихтиёр йўл ўртасида ҳайкал бўлиб қолди.

— Онажон!..

Қайси бир сарбоз елкасига найза тираб, тўхташ мумкин эмаслигини, эрталабдан бери хукмдор кутиб турганини, шу боис шошилиш лозимлигини таъкидлади. Аммо у ҳар қанча жадал юришга уринса ҳам қадами унмас, бетоб одам каби ҳолсиз гандираклар, йиқилмаслик учун тиришар, изидан волидаси судралиб келаётганига имони комил эди.

Хашаматли хобгоҳ, одатдагидек, теран сукутда, ўймакорий эшиклар олдида коровуллар зинграйиб туришар, гилам тўшалган йўлаклар бўйлаб мулозимлар, мирзалар ва канизаклар недир хавотир билан шовурсиз одимлашар эди.

Баланд тахтда қўнишиб ўтирган Ялангтўш ҳам, тахт икки тарафида лавозимига қараб тизилган аъёнлару боёнлар ҳам ёқавайрон, қўйлакчан, афту башараси лабдала мубошир меъморни зўрға танишди

— Мавлоно, — деди Баҳодир, — сиздек зотни бунингдек ахволда кўрганимдин афсусдамен.

— Аҳволим афсус чекиш учун арзимас

— Гумроҳлар сизни зиндон қилганларини кеч эшитибмен.

— Абадиян эшитмаган чоғингизда ҳам не дер эдим?

— Ҳазратим мурувват айладилар, — деди Бобоҳўжа Муслим, бетига заҳархандали кулги югуриб. — Асли, воллоҳи аълам, мурувват қайда, жазои олийга лойиқ эрдингиз.

— Вазир жаноблари, камина бўйнига маломат юкламақдин ҳамон чарчамабсиз! — деди Муҳаммад Аваз ҳам кесатиб. — Зеро, мудом шу хил юмуш билан машғулсиз, бошка юмуш илкингиздин келмас!

— Мавлоно, имоми замон билан муомалада иззату икром сақланг, — деди Ялангтўш муроса оҳангида.

Давлатаноҳ, бу кимса имоми замон бўлиши учун етти ковув пишиғи бордир.

— Бетавфик, — афгини ўгирди бош назир. — Бул шаккок бандага фақат зиндон муносибдир. Фақат ўша жойдин товуши чикмас.

— Кимга нима муносиблиғи ёлғиз Худога аён, — бўш келмади Муҳаммад Аваз. — Филхақиқат, камина ўзимни сиз каби тутгандин кўра, зиндонда чиримакни афзал билурмен

Кутилмаган пичинг нуқул йўғон бўйнини чўзиб хужум-

га ўтаётган Бобохўжа Муслимни эрмас, мунозарага жимгина кулок тутаетган бошқа амалдорларни ҳам каттик мулзам килди, ҳатто Ялангтўш нафсониятини ҳам сиркиратиб юборди.

— Ҳадеб ғазаб сочмай, қилмишингиздин ҳам ҳисоб беринг.

— Иншооллох, каминани зиндон жазосига тортганлар хали уёлурлар

— Оббо, мавлоно, тожу тахт илинжида имондин қайтган густоҳлар тўдасини сарой сари қайраб келганингиздин тонасиэми? Айтинг, исёндин тонасиэми?

— Ҳазратим, исёнга югурик тилингиз сабабкор бўлгани холда, каминани айблайсиз.

Энди Ялангтўш, бетига кон тепчиб, тахтида муқим ўтиролмайд қолди, қовоғидан қор ёғдираётган Бобохўжа Муслим билан зимдан кўз уриштирилди, дарғазаб қиёфада бош чайқади.

— Тангрига қасамки, тутқунлар гуноҳини сўраб олишдин бошқа тилагимиз йўқ эрди.

Мавлоно, янглишмасам мунофиклик қиласиз, — деди ниҳоят ҳукмдор. — Агар орада Бобо Миршароф арвоҳи бўлмаса эрди, ҳозирок бошингизни жаллод кундасига қўйдирардим.

Муҳаммад Аваз гезарган қўйи ҳукмдорга разм солди.

«Буларида арслон кўзлари!..»

— Қиблагох, зиндон ҳам, жаллод кундаси ҳам камина парвойига келмас. Камина бир кўргилик, бинобарин, бошланган юмуш чала қолмоғи ва улус тавки лаънатига дучор бўлмокдин кўркамен.

— Шундоғми, мавлоно?

— Шундоғ! — деди Муҳаммад Аваз хотиржамлик билан. — Қурилиш битсин. Кейин дорга торттирсангиз ҳам розимен!

— Рости, иту мушук бўлишдек нодонликдин камина ҳам тўйдим, — деди Ялангтўш ўйчан алфозда. — Хусумат, орани бузгани, хайрли ишни ортга сургани устига, дилимни йўқ ердаги ғуборлар билан тўлдирмиш!

— Фақир ўзимдин ўтганини ўзим билурмен.

— Бас, сулҳ тузамиз, мавлоно. Камина саройда тартиб ўрнатайин, сиз мадраса қурилишини изга солинг. Аҳил бўлишга нима етсин!..

— Олампадох, ҳар не амрингизни беминнат адо этур-

мен, — хиёл эгилди Мухаммад Аваз. — Малол бўлмаса, фақирнинг ҳам бир ўтинчи бордир.

— Ахли тутқун гуноҳидин кечишимни сўрайсиз-да. Тўррими, мавлоно? — Ялангтўш иккиланган кўйи гилам бўйлаб тез-тез кезинди. — Жуда соз. Фақат алар учун кафил ўтасиз. Ана шунда хатто Давоий офтоб жамолидин бахраманд бўладир.

— Минг афсуски, ул зот учун энди офтоб жамолидин наф йўқдир, — деди Мухаммад Аваз, кўкси ўпирилгудек бўлиб. — Азиз жонлари аллақачон танлари ила хибсхонани тарк айлаб, Аршу аъло сари парвоз қилмиш!

Хобгоҳни яна юракларни увиштирувчи теран сукунат камради. Ёлғондакам ачиниш ифодалари чулғаган бетларга нописандлик билан фотиҳа тортилди. Фақат нечукким Ялангтўш астойдил афсус билан дуога кўл очди. Айни пайтда, у, шубҳали кишилар зиндонбанд қилингандан кейин, енгил нафас олиши нари турсин, қайта халовати бадтар бузилгани, кечалари мижжа қоқмай ажрикқа ағанаб чиқишни одат қилганини ҳам хаёлидан ўтказди.

Ажабо, бир вақтлар беҳисоб лашкар билан не-не ўлкаларни забт этиб, не-не қайсар тождорларни тиз чўклириб, энди қиличим дамани ҳеч ким қайиролмас, деган ўйга борганда нималарга бунча ишонган экан?

— Қиблагоҳ, менимча хибсдаги нобакорларни бўшатишга шовилмаслик керак, негаки алар яна фитна қўзғашлари мумкин. Иморатда чала қолган юмушларни мубошир меъмор бошқалар билан бирга бемалол удда-лай олу

Бобоҳўжа Муслим овозида ниҳон ғайирликни илakis пайкаган Ялангтўш дилида бир ранж уйғонди. Ажабо, қачондан бери бу бандани қанотида авайлаб келади, оғир-енгилига ярашидан мудом умидвор, аммо, у, Тангри ғазабига учрагур, нукул улус билан орасини бузишдек бедодлик билан машғул!..

— Хўш, аъло ҳазрат, — давом этди Бобоҳўжа Муслим, — камина муддаоси сизга маъқулми ёким бул хусусда беморлиғ тўшагида кўним топган Хожа Ҳошим ҳазратлари билан ҳам кенгашасизми?

— Вазир жаноблари, бир мадрасани ўн беш йилдин зиёдарок вақтдан бери битказолмай фуқаро қошида уётлиман, — чуқур тин олди Баҳодир. — Энди, бас, ҳар

нима бўлганда ҳам ишни жадаллатиб, тезроқ савоби азимга етишмоқ лозим.

Муҳаммад Аваз кўнглига нур тушгандек бўлди.

— Зудлик билан зиндонбонга хабар берилсун, ҳибсдагилар бугундин қолдирилмай озод этилулар. — Иккиламчи, девонбеги эшитсунки, зиндонда кечган муддат учун аларга икки ҳис ва ҳақ тўланур. Келгусида маош фақат тилла ҳисобида бўлур!

Авзойи ўзгарган Бобоҳўжа Муслим нафас ютганча букилиб таъзим қилди, фармони олий ижросини таъминлаш учун нақшинкор эшиқдан жадал чиқаркан, нечуким ҳукмдор енгил нафас олди.

Ялангўш Самаркандни домига тортиб турган исён сабаблари хақида узоқ куйиниб сўзлагач, аркони давлатга ижозат берди. Аммо тинкаи мадори қуриган ва онаизори дийдорига ошиқаётган Муҳаммад Авазни тутиб қолди. Хар ҳолда йигитни орада кўндаланг тушган нохушликни унуттишга даъват этиш ниятида эди. Аммо негандир кўнглидагини айтолмай, қачондир бир ота-онадан туғилгандай апок-чапок бўлишганини, энди кўнгиллари ойнаси дарз еганини, ямаган билан унда барибир из қолишини ўйларкан, афсус чекди.

— Мавлоно, кўп қайғурманг, — деди ниҳоят, хаёли бутунлай бошқа томонга оғиб, — бандаси шу экан: қаламида гоҳ тикан, гоҳ гул унадир!..

Муҳаммад Аваз жавоб қилмай, аниқроғи, тилига бирон калом келмай, минг истиҳола, минг шубҳа оғушида, хобгоҳдан узилди...

• • •

Аркнинг ҳашаматли дарвозаси рўпарасида, кўча ёқасида кўзлари нигорон турган онаизорини кўрган ҳамоно Муҳаммад Аваз гўё қанот борлаб учди. Бутун вужуди зиндон асорати исқанжасида бўлса-да, ногаҳон қони гупириб, недир кучдан рухланиб, олға талпинди. Сочлари оқи кўпайган, пешонаси ажинлари калинлашиб, чўпу устихонга айланган волидасини оҳиста қучаркан, кажрафтор чархни ҳам, ажалдан дарак берган укубатларни ҳам унутди.

— Қўлим ўша Худодин қайтган бағритошлар ёқасида, бўталоғим, — деди Назокатбону, ўғли кўксига бош қўйганча пиқирлаб. — У дунё-бу дунё ўшаларни қарғаймен.

— Кўйинг, койинманг, фойдасиз.

Она-бола гоҳ хасратлашиб, гоҳ афтодахол сукут сақлаб, охирлаб қолган ёз жазирамаси димиктирган муҳандис-меъморлар маҳалласига қадам босишганда, вақт пешиндан ўтган эди

Терисига сизмай кетган Назокатбону дарвоза биқинидаги дарчани ўзи шошиб-энтикиб очди, «Кира қол, болагинам», дея каловланиб турган ўғли елкасига аста кокиб қўйди. Юраги дов бермади чоғи, у зиндонда бошидан кечирган савдоларни суришгирмади, аниқроғи, аввалги келбатидан асар ҳам қолмаган суянчиғига илк бор нигоҳи тупган дамдаёқ барисини англаган ва тасаввур қилган эди.

Чиндан ҳам йигит холи айтгулик-сўрагулик эмас: эт ташлаган, ранг-рўйи синикиб, кўзлари киртайган, ҳаммасидан ёмони, қилич жароҳати йиринглай бошлаган эди Фақат тубсиз кароқлари тубида ўрнашган қатъият учкуни ҳамон бир маромда чакнаб турар, зеро уни тажовузқор зулмат ўчиришга ожизлик қилган эди.

Муҳаммад Аваз атиги бир пиёла қайнок сув ичди, шу баҳона хиёл терлаб, хиёл роҳатланди, аммо теваракка қарагани чоғи келмай, юмшок-қалин кўрпачада чўзилиб ётди. Онаси қозон остига ўт қалаб, қўй гўштидан шўрва қайнатиш тараддудини бошлаганда киприклари илинди. Намозшомга қадар тош қотиб ухлади, бир оз тиникиб уйғонгач, тепасида мук тушиб ўтирган мехрибонини кўрди.

— Болам, уйқунгда кўп безовта бўлдинг, — деди кампир ташвишли оҳангда, авайлабгина пешонасига кафтини босиб. — Иситманг бордир. Тура қол, овқат совиди, иситиб келай, икки қошиққина ичгил.

Очлик жонига чанг солиб турган бўлса ҳам зиратурчли аччикқина шўрвадан тузукли тотинмади, атрофида гирди-капалак бўлаётган, ҳануз ич-ичини недир армон куйдираётган онаизор илтижолари бекор кетди.

Шахристон қоронғилик қўйнига кириб, чор-атрофга осойишталик чўккач, яна алланечук оромбахш куч киприкларини забт этди. Қайси бир паллада ногоҳ шуури ёришиб, ўзини нимаси биландир дилига яқин бўлиб қолган ганчсувок хужрада кўрди. Бутун борлигини ажаб иштиёқ камраганди. Хонтахта узра эгилиб, эндигина самарқанди қоғозни ёзганда, ўймақорий эшик қия очилиб бир малак мўралади

— Кўп таажжуб, хилватда ёлғиз не юмуш билан маш-
фулсиз, мавлоно?

— Катаклар сарҳадини излармен, маликам.

— Катаклар сарҳадини не қилурсиз?

— Аларга оху кўзларини чизурмен.

— Арслон кўзларини-чи?

Тавба, нима бўлди, нафаси қийилдими, тили музла-
дими ёки гангиб қолдими, Мохбону қувлик билан берган
кейинги саволга жавоб қайтаролмади. Бу ҳоли гўё мали-
кани хайратга солди, у бир нозли қараш қилди-да, кия
очик эшик сари юриб, шарпадек ғойиб бўлди..

Бир пайт беадад аламу армон жамланган хўрсиниқ
эшитди ва онаси бор меҳрини бергудек бўлиб эркалаёт-
гани, бир дардини минг қилиб, тепасида ўтирганини
пайкади, «Нечун бедорсиз?» — дея шивирлар экан, яна
ногоҳ хаёлини Мохбону чехраси банд қилди.

Онаизор, шошилмай ёстиғини тўғрилагач, пешонаси-
га ҳўл латта босиб, «ухлайвер» деб қўйди. Ажабки, бу
сўз гўё жуда олисдан эшитилди. Яна киприклари қову-
шиб, шуури ва дилида осудалиқ ҳукмронлик қила бош-
лади. Аммо кўп ўтмай бари ўзгарди. Энди у хужрада
юмуш билан машғул эмас, бир ахволда тезокар дарё
соҳилида тентираб юрарди. Нарн томондан бир даста
чинни гул кўтариб олган, сочлари шамолда тўзриган Мо-
хбону ошиқиб келаётганини кўриб, энтиқиб кетибди. Аммо
малика ўша захоти йўқолиб қолибди, ўзи эса, салқин ва
сўлим қирғоқдан узоклашиб, сароб босган тап-тақир саҳро
сари югуриб бораётган эмиш. Лаблари чатнаб, бағри ёнар-
миш-да, нукул сув сўрармиш!..

— Болагинам, мана сув, — деди шошиб Назокатбону.

Аъзои баданидан қайноқ тер қуйилаётган Мухаммад
Аваз ногоҳ сергак тортиб атрофига аланглади. Айвон
тоқчасидаги шамдонда милтираб ёнаётган шамдан нигоҳ
узмай, онаси тутган косани нари итарди.

Йигит яна бир кечани алаҳсираш билан қийноқ оғуши-
да кечирди, ниҳоят, бу эрта анча тетик алфозда жойини
тарк этди. Севиниб қолган Назокатбону дарҳол йўлга
отланиб, Сиёб бозоридан таниннга дармон бўладиган ги-
ёҳлар харид қилиб келаман, дер экан, у хижолатини
яширолмаи қовок солди. Аммо онаизор аллақачон кўча
бўйлаб шошилиб борар, шафқатини дарир тутмаган Тангри
таолога шукроналар айтар эди.

Мухаммад Аваз ёлғиз ўзи учун хар сонияда минг

ўлиб, минг тириладиган чароғбонидан тоабод карздор эканини ўйлаб хомуш турганда дарчадан ийманибгина бир жувон кирди. Бетидан чачвонини бемалол кўтариб ташлаган Ҳабибани орзиқиш билан қаршилади.

— Маликам оламча дуойи салом йўллади.

— Ташаккур. Ул муҳтарамаси сихати сизми?

— Шукр. Фақат сиздан ташвишда. Саройда турфа ғийбат тарқалган. Борини билиш учун келибман.

— Факир Тангри раҳму шафқатидин бахраманд бўлдим.

— Бир айтганингиз бор эркан-да..

— Зиндон азоби қашқирга ҳам равомас.

— Ишонамен, — деди Ҳабиба хўрсиниб. — Маликам зинҳор сизга етказмасликни ўтинган бир муждани сўзламай иложим йўқдир.

— Бажонидил эшитамен.

— Тезроқ ўртага тушинг деб неча бора волидасига ёлвормиш.

— Кўп азият чекибдир-ку.

— Хуршидаойим ҳар гал рад жавоби олиб қайтди.

— Бошқача бўлур эрдими?

— Бир кун хилватини топиб яна онаси оёғига йиқилганини кўрдим, агар отам ул бегуноҳ бандани банддин бўшатмаса, ушбу кутичадаги нарсани ютаман, рози бўлинглар, дегани кулоғимга чалинди. Хушдин айрилиб қолаёзибман. Қарасам, катта малика ҳам холсиз, қизини тинчйтиш ҳаракатида...

Канизак ҳикояси Муҳаммад Аваз кўнглида ажаб кечинмалар уйғотди, сираси, малика журъатига қойил қолди, аммо салдан кейин нечундир маъсланиб, истехзоли кулди.

— Бошига бахт куши кўнган эмиш-ку!

— Инонманг, — деди Ҳабиба, харир ридо остидан киприк ўқларини отиб. — Бир ойча бурун Имомқулихон бош вазиридин совчи келганидин воқифмен. Малика феълидан чўчиган ҳукмдор алар жавобига шошилмаган.

— Камина маликага олқиш ва салом йўллаймен!..

Ҳабиба одоб билан қуллук қилгандан кейин шошилмай паранжисини ёпинди ва илгари юрди. Остонага етганда негадир беихтиёр ўтирилди, чамаси, қачондан бери изҳор этолмай келаётган қандайдир дардини айтмоқчи бўлди, аммо саросималанган кўйи индамай дарчадан чиқди...

Орадан кўп ўтмай куёш нурига фарк айвон пешада Мулла Абдужаббор кўринди. Чўккан кўзларида халқа-халқа ёш айланган устод, қўлида тол асо, эгнида охори тўкилмаган оқ ятак, маъюс келиб шогирдига бағрини берди Анчагача нафас чиқармай тургач, бафуржа сихати ва ахволини сўраб-суриштирди. Дийдаси юмшаган йигит, астойдил куллуқ қилар экан, унинг қадди-басти янада чўккани, соч-соколи оқи тагин ҳам қаюқлашганини пайкади.

— Пири комил, сов-омон бормисиз?

Устод Оллоҳ таоло муруввати боис тупроқдан ташқарида юрганини вазминлик билан изоҳлай бошлаганда ховлини уста Вокиф Хиротий, уста Пўлат, уста Самандар, уста Фармон Кеший, Аҳмад Валихон, Абдуллоҳ Завқий, Воҳидбек ва ҳали мустақиллик поясидан кўтарилиб улгурмаган сабза мўйловли йигитлар тўлдиришди.

Назокатбону елиб-гуриб супада жой хозирлади.

Азиз меҳмонлар қўшқават кўрпачаларда иззат-икром билан бемалол чўкканларидан кейин Муҳаммад Авазни ҳар хил саволга кўмиб ташлашди. Зеро уларни Абдулмалик Давоий ҳазратлари тақдири кўпроқ кизиктирар эди. Шогирдлар ёнида тиз чўккан Муҳаммад Аваз ҳакиму хозик зиндонда қийналиб жон берганини айтиб хўрсинаркан, давра аҳли киёфасини беадад афсусу надомат коплади.

— Ўғлим, илож қанча, тақдирга тан берурмиз, — зил-замбил жимликни бузишга журъат этди Мулла Абдужаббор. — Яратган эгам хусусан сизга сабру қаноат ато қилсин. Белингизни ғайрат камари билан маҳкам боғлангки, бу кунда жамики устаю устазода сизга умид кўзини тиккан.

— Куллуқ, пийри комил, ишончингизни оқлай олсам ёруф дунёдин беармон кетурмен, — деб кафтини кўксига босди Муҳаммад Аваз. — Сизга ёлғону фақирга чин: зиндонда ҳам неча марта туш кўрдим чала иморатни!

— Хануз бош пештоқ яланғочдир, хар гал кўзим тушса, бир олам афсус чекамен.

— Устод, хотиржам бўлгайсиз, тезда бари оби-тобига келур.

— Биламен, сиз бошка тарх тузгансиз. Локин ани амалиётга кўчирмак нақадар мушкул эканлигини ҳам ҳеч ўйладингизми?

Чиндан ҳам кейинги тарх беҳал мураккаб, мазмуни ва мохиятини ҳар ким ҳам идрок этолмасди, демак, уни зарблаш ақл бовар қилмайдиган даражада азоб!

Лекин асосий гап бунда эмас, энг чатоғи, устод аввалроқ таъкидлаганидек, эрта, бирон жойи ёкмаса, Ялангтуш каҳру ғазабига учраши мумкин. Шу боис саройга бориб, бир назаридан ўтказиб олса олам гулистон, аммо розилик беришига икки дунёда ҳам ишонмас эди.

Қисқаси, барисини ўзи устоддан кўра яхшироқ тушуниб турарди, шунга қарамай, бошига минг қулфат келса ҳам, аҳду қароридан қайтмоқчи эмас. Умри бино бўлиб, бир марта таваккал қилса қилибди-да, осмон узилиб тушмаса керак.

— Устод, сизу биз адо этган юмушдин қайси бири осон кўчган? — ҳаёлдан бўшаб Мулла Абдуҷабборга мурожаат қилди Муҳаммад Аваз. — Ҳеч бири! Тўғрими? Шундай экан, чўчимок бефойда!

— Тўғри айтасиз, ўғлим. Сизга Худодин куч-қувват ва тўзим тилармен!..

Чехраси ёришган Мулла Абдуҷаббор: «Сўздин қайтишни ор санайди!» — деб қўйди ичида... Ва шундай ақли расо, қобил ва зийрак шогирд насиб этганидан фахр туйиб, Тангри таолога шукрона айтди.

Уша лаҳзада эса Муҳаммад Аваз Мулла Абдуҷаббор каби саховатпеша, узокни кўра оладиган, ҳам каттиққўл, ҳам талабчан устод этагини ушламаса саҳрода қолган ниҳолдек ҳазон бўлиши ва чарх сўқмоқларида ному нишонсиз кетиши мумкинлигини ўйлаб руҳи юксалар эди.

Муҳаммад Аваз яна бир марта интиҳо ўзи саъй-ҳаракати билан узвий боғлиқ эканлигини эътироф этди. Агар юрагида томир отган ўша орзуси ушалмаса, тупроқ босиб юришида бир қатра ҳам маза-матра қолмайди, гўё ҳатто чарх ҳаракатдан тўхтайтиди. Ахир, баҳона ёки иккиланиш қачон бир хайрли қору ҳолга ярабдики, энди ярасин?

Бас, бугуноқ боради Регистонга, тўғри, ҳали тузуқроқ мадорга энмаган, шундай бўлса-да, меҳмонлар билан биргаллашиб жўнайди ва вақтни бой бермай ишга киришади.

Муҳаммад Аваз, онаизори ҳай-ҳайлаб тўскинлик қилганига қарамай, жомакорини кийди-да, устод ортидан кўча сари шошилди. Анчадан бери сукунат чўккан Регистонга ошиқиб келганда анча тетик эди. Илдам қадамлар

билан иморат атрофидан бир айланди, ниҳоят, майдон ўртасидан пештоққа нигоҳ ташлар экан, мийиғида ҳузур қилиб қулди.

— Ҳа, бул пештоққа ўша тасвир ярашадир, — деди у ўзи билан ўзи сўзлашгандай. — Одмиёна ислимий безаклардин ўша афзал эрур!

Сал нарироқда алланарсани чама қилаётган, эхти-мол, эрта Ялангтўш ғазаби муқаррар эканлигини яна бир бор дилидан кечираётган Мулла Абдужаббор кўп маъқул маъносида бош ирғаб қўйди...

* * *

Муҳаммад Аваз бир ҳафтача кечаю кундуз ором билмай тер тўккандан кейин ахийри тарх тайёр бўлди. Бундан энг аввал Мулла Абдужаббор хабар топди ва ўша кунинёқ амал ташвиши бошланди. Воҳидбек воситасида, хазинадан кераклича маблағ ундирилгач, алоҳида буюртмага биноан, Афросиёбдаги маълуму машҳур хумдонларда, отлар ва хачирлар туёқлари остида сакичдек обдон пишитилган лойдан, турфа рангли, турфа хажмли сиркорий кошинлар пиширилди. Сўнг, кошинбуруш теришдек мураккаб ва нозик юмушга, Мулла Абдужаббордан ташқари, яна бир қанча донғи кетган қўли гул уста жалб этилди.

— Устод, — деди у бир куни, — ижозатингиз билан борини пинҳон бажарамиз.

— Ҳўш, нимани назарда тутурсиз, мавлоно?

— Пештоқни мато билан ёпсак!..

Сир тагига етган Мулла Абдужаббор ҳузур қилиб мийиғида қулди.

Дастлабки кунданок кошинбуруш оппоқ бўз панасида зарбланадиган бўлди. Агар бир кунда тахминан беш ёки ўн қарич жой сайқалдан чиқса, мато ўша масофа бўйлаб сездирилмай суриб қўйилар эди. Ва бегона кўзлар пештоққа қандай безак берилаётганини билмасди. Бу ходиса тез орада бутун шаҳарга ёйилди ва улус ўртасида ҳар хил шов-шув қўзғади.

Муҳаммад Аваз ҳал қилувчи фурсат келганини, агар сал ношудлик ўтса уволу савоб бир пул бўлишини билгани учун тамом халоватини йўқотди. Ҳар дақиқада ё Мулла Абдужаббор, ё уста Фармон Кеший, ё уста Пўлат билан кенгашар эди, ҳар бир кошин ўз ўрнига тушиши, ҳар бир чизик ёки шакл аниқ бўлиши учун жон қойи-

тар, кимки адашса, танбех берар, хатто ишдан четлатишдек оғир жазо қўллар эди.

Одатдагидек бир эрта тирикчилик ташвишига шўнғиган жонсарак фуқаро мадраса пеншокида, у киррасидан бу кирраси ва пастидан тепасига қадар, узун-энли мато лопиллаб турганини кўрди ва лолу хайрон ёқа ушлади.

Кўпдан бери биринчи маротаба мириқиб ухлаган ва ўша куни атай кеч уйғонган Муҳаммад Аваз илк суюнчини волидан мухтарамасидан ундирди, сўнг арк томон ошиқар экан, хаёлида гоҳ Ялангтўш, гоҳ Моҳбону жонланар, ёруғ дунёдаги жамики шодлигу хуррамликка етишган каби масрур эди.

Мана, омади кулиб боккани шудирки, мухташам хобгоҳда кечаётган олий даражали мажлисда охир-оқибат машаққатлар поёнига етгани ҳамда илму фунун уйи битганини ёруғ юз билан эълон қилиб турибди. Қутлуғ даргоҳ Самарқанд тожу тахти эгаси, қолаверса, бутун аркони давлат, хосу авом пойқадамига мунтазир эканлигини айтarkan, янада чексиз фахр туйди ва ногоҳ ўзини Ялангтўш кучоғида кўрди. Боши кўкларга етган ҳукмдор эгнига зарбоф тўн ёпишларини буюрди.

— Мавлоно, саруно муборак бўлсин, — деди Баҳодир жилмайиб, парвоначи вазифасини зўр ҳафсала билан адо этгандан кейин. — Буни қаранг, мадраса айни вақтида ниҳоя топибдир. Яъни, кўп йиллик хизматим учун Имомқулихон ҳазратлари Панжакент вилояти билан Сирнинг чап киргоғидаги кентларни камина тасарруфига ўтказибдир. Шу муносабат билан ўша вилоятлар элчилари гувоҳлигида камина номига янги мадрасада хутба ўқитурмиз!..

Муҳаммад Аваз таъзим билан беҳад мамнун эканлигини билдирди. Ҳамон киёфаси нурланиб турган Ялангтўш, маслаҳат сўраган бўлиб, аркони давлатга юзланди, барча аҳду қарорини бир овоздан маъқуллағач, мадраса зиёрати ва хутбаи муборак жума куни пешин намозидан кейинга белгиланди. Шу куни каллаи сахарда тўрт тараф отлик чопарлар учиб, хушxabарни бутун вилоятга маълум қилиши лозим эди.

Муҳаммад Аваз саройдан узилар экан, Моҳбонуни шу қадар кўргиси келдики, бирдан ўзига сиғмай қолди. Ахир, орзуси ушалганини, ушбу яқун иккаласига бирдек тегишли эканини энг аввало унга етказиши лозим эмасмиди!? Эрта шодиёнага келмай қолиши мумкинлигини

ўйлаб, кўркиб кетди-да, бир йўл билан Ҳабибани огоҳ-лантириб кўйишни чамалади.

Жумагача ўртада атиги уч кун бор эди, шу киска вақтни ўтказгунча бўлари бўлаёзди, ҳар сония имиллаб ўтгани сайин диққати ошар эди. Навбатдаги тун айникса узун туюлди, тузукли мижжа қокмагани устига, уфқ оқармай турди, бомдодни адо қилгач, миҳдан оҳори тўкилмаган оқ яктагини олиб кийди.

— Бугун пешинда Регистонга кадам ранжида қилинг, — деди халидан бери ўзини безовта қузатаётган онасига. — Жамоа йиғини бўлур. Ҳукмдор мадрасани кўргани келадир.

— Гўдаксен, болам. Иморатни битирганинг учун терингга сизмай қувонасенми ёки ҳукмдор иморатни кўрмакни ихтиёр этганигами?

Волидаси хафагазаклиги боисини яхши билган Муҳаммад Аваз индамай қўя қолди. На чора, Ялангтўш устида сўз борса, ҳар гал у волидаси кўзига тик боқолмас, кўпинча писандаларига дош беролмай, жуфтак ростлар эди. Бироқ онаизори нигоҳидан яшириниш йўлини қилса-да, аввало, ўзидан, қолаверса, кўпдан бери кўксидан газаклаб ётган яра санчигидан қочиб қутилиши душвор эканини кадам-бақадам тушунди. Гоҳо башка нарса ортикча нашъа қилади, ахир, ёшлик фаслининг энг беғубор ва бетакрор онларини Ялангтўш хохиш-иродаси тимсоли саналган иморатга ўғирлатганидан қандай кўз юмсин? Бундан бир амаллаб ўзи тонсин, борингки, ёру биродарлари ҳам тонсин, аммо ҳақиқат отлиғ ҳукми қаттол фаришта-чи!?

Муҳаммад Аваз аллақачон майдонни тўлғазган хангоматалаб оломон оқимини ёриб илгарилар экан, ногоҳ гўё шовкин-сурон тиниб, қулоқлари остида онаси товуши янгради: «Эй, соддаи нотавон, чеккан захматинг учун Тангри раҳматидин бошқа нарса қутма!» Хайҳотки, кеча оқшом, дастурхон устида кечган суҳбат чоғида айтилган ушбу хитоб иззат-нафсини қанчалар оғритган бўлса, ҳозир ҳам шунчалар сиркиратиб юборди, истехзо билан паришонхол қулди-да: «Ҳей, меҳрибоним, бандасига Яратган эгам раҳматидин ўзгаси на хожат!» — деб қўйди ичида...

Муҳаммад Аваз қадим замонлардан бери шуҳратини йўқотмай келаётган, мўйсафид ёшида ҳам қирчиллама

Йигитни эслатадиган Регистон киефасида илгари кўрилмаган ажаб бир ўзгариш, бинобарин, таърифга сиғмас улуғворлик намоён бўлганини эътироф этди.

Олис уфқдан охиста бош кўтарган қуёш ҳозиргина туғилган чақалоқ каби покиза иморатга иссиқ лабларини босган эди. Салобатли деворлару гумбаазлар, пурвикор миноралару равоқларга бетакрор жило берган тип-тиник ложувард бўёқлар кўк оғушида кўк гулхан каби сокин ловуллар, бутун олам уйини яшнатгудек сеҳру жодуга эга эдилар.

Не сирки, чарх ҳукми, замон зайли билан юзма-юз туриб қолган икки улуғвор қошона тақдир савдолари ва илму урфон жумбоқлари устида бемалол тортишаётган алломалар каби ўйчан ва мулоҳазакор эди.

Бошқача айтанда, улар кўпдан бери ўзаро майдон талаб қилган, ахийри, енг шимариб, тўшларини очиб, куч синашиш учун хужумга шайланаётган, кифти ер искамаган паҳлавонларни ҳам эслатар эди.

Муҳаммад Аваз муаззам пештоқни ёпган бўз парда эл қизиқишини бир неча баробар кучайтириб юборганини сезди, ҳеч кимнинг етти ухлаб тушига кирмаган гаройиб тadbир мақсадини тўласинча рўёбга чиқарганини ўйлаб мамнун жилмайди. Ногоҳ хаёлидан: «Ажабо, маросимга Моҳбону келармикин?» — деган ўй кечди-ю, хиёл хомуш тортди. Сўнг Шайбонийлар даҳмаси тарафда Мулла Абдуҷабборни кўриб, ошиғич пешвоз юрди. Ҳассасини кимгадир тутқазган устод шогирдини худди ўғлини соғинган отадек меҳр билан бағрига босди.

— Хайрли кунга етқарганига шуқр. Шундай иморатга жон ато қилган сиз каби фарзандим билан фахрланамен!..

Муҳаммад Аваз устод хурмати учун иккинчи бор таъзим қилганда, арқ дарвозасидан чиққан отлик жарчилар Регистон сари ўқдек учиб кела бошладилар. Еру кўкни, туёқлар дупури билан бирга, хайкирик тутиб кетди:

— Ҳо-о-хее-еей, мусулмонлар! Улуғ саркарда, қиблагоҳимиз Ялангтўшбий Баҳодир ўзлари хотамтойлик кўргузиб қурдирган мадраса пойини табаррук айламак муддаосида ташриф буюрмақдалар! Жамоа йнғинида олий насабли зотлар тарафидин алар номига хутбаи муборақ ўқилур! Ҳо-о-хе-ее-ей, эшитмадим дема, халойик!..

Сал кам ўн олти йил мобайнидан тикланган муаззам мадрасани кўриш ва зиёрат қилиш учун бунча кўп одам hozир бўлишини Муҳаммад Аваз ҳам, Мулла Абдужабор ҳам, бошқа усталар ҳам кутишмаган эди.

Кўплаб салафлари катори етти иқлимни титратган Имомқулихон бош вазири Шайх Қиёмхон Бухорий, девон хисобчиси мирза Акбархон, мадраса мударриси кози Сайфулла ибни Қосимбек Бухорий неча кундан бери Самарқандда меҳмон бўлиб туришар ва бу окшом аркнинг алоҳида бўлмаларидан бирида берилган катта зиёфатда тонггача майхўрлик, кабохўрлик қилиб бўқишларига сал қолган эди.

Мана энди улар улкан йиғинга файзу тароват бағишлаб, кимсан Имомқулихон каби дасти узун зот қошида Ялангтўш обрў-эътибори бекиёс баланд эканлигини намойиш этишмоқда.

Бундан ташқари, Самарқанд элу элати билан бирга, Насаф, Кеш, Панжакент, Ургут шахарлари, Сир бўйи кентлари ва овулларида келган нуфузли элчилару меҳмонлар аллақачон жой-жойларини эгаллаб, ўзларини кўз-кўз қилишу ҳар замонда бир-бирларига ҳазил-мутойиба ташлаб қўйиш билан машғул эдилар.

Арк тарафдан Ялангтўш ва аъёнлару боёнлар минган баҳмалу кимхоб ёпкили отлар, сўнгра маликалар ва канизаклар тушган зар қўнғироқчалар тақилган соявонли аравалар кўринган захоти карнай-сурнай ва новоралар садоси осмону фалакка ўрлади.

Қимматбаҳо либосларга ўралган сарой хос кишилари мўру малахдек ёпирилиб келган кулоллари заргарлар, чиннипазлари мисгарлар, косиблари дехконларни бепарво кузатишар ва тавба айтишар эди. Сираси, Мирзо Улуғбек мадрасаси рўпарасида салобат билан қад ростлаган иморатга истар-истамас қараб қўйишар, кўпчилик интизор кутаётган нарсанинг улар учун сарик чакачалик ахамияти йўқдек эди.

Қачонки, Ялангтўш гижинглаётган оқ бедови тизгинини мулозимга топшириб, ўзи мухораба кўрган чинакам саркардаларга хос қадамлар билан олдинга ўтгандан кейин, улар баравар ғивирлаб қолишди. Баходир илгари бу ерга ҳафта-ойда бир келиб, бино нақшлари ва бўёқларини қайта-қайта назардан кечирганига қарамай, барисини қайтадан кўриш учун ошиқди.

— Зап нафис зарбланган-а, шундайми? — деди ниҳоят аркони давлат фикрини билишга қизиқиб.

— Ҳазратимиз башпорат айладилар! — деди улар жўровоз бўлишиб.

Ялангтўш хайратини яширолмас, мамнунлик билан бош тебратар, кўнглини нурлантирган завку шавқни бошқалар билан бўлишгиси келар эди. Аммо суврати ва сийратида рўй берган ажабтовур ўзгариш Бобоҳўжа Муслим жанобларини юмшатмади. Бесўнақай қўлларини бир алфозда икки ёнига осилтирган бош вазир, мақсад-муддаоси нотайин издиҳомга дуч келган каби, бир ёнда таёқдек жонсиз ва лисонсиз турар эди.

Ялангтўш бино ичкари ховлисини бир неча бор эринмай айланди, ташқари манзарасини ҳам қайтадан томоша қилишни мўлжаллаб турганда, симобий салла ўраб, зарбоф тўни остидан зар тўғали камар боғлаган барваста киши — Бадриддин девонбеги аста юкорига ишора берди. Бирдан пештоқни яширган оппоқ бўз матони кўрди-ю, хангу манг бўлганча теварагига аланглади.

— Мавлоно, бу не сиру савдо? — илдам ёнига келган Муҳаммад Аваздан сўради Ялангтўш. — Англай-сиз!

— Ҳозир, аъло ҳазрат, ҳозир!..

Муҳаммад Аваз шундай дея ошиғич нари жиларкан, ногоҳ юраги шир этди, ахир, энг муҳим имтиҳон бошланишига атиги бир неча дақиқа қолмадими? На чора, у, тез орада ўз устидан чиқарилажак ҳукмдан мутлақо юфил ҳолда, сўнгсиз бир ифтихор туйганча, пештоқ устида имосига маҳтал турган шогирдлари сари қўл ишораси берди. Ўша захоти миҳларга боғланган ипак иплар ечилди ва мато ҳавода муаллақ тебрана-тебрана сирғалиб тушди.

Майдон, гўё дашт сукунати қаърига чўкди-да, сўнг ногоҳ довул каби гувиллай кетди. Ё, Қодир эгам! Не маъно пинҳон бу хилқатда? Хайрат, ҳа, чексиз-чегарасиз хайрат ифодаланган нигоҳлар ақл бовар қилмас сирли оламни эслатадиган пештоққа миҳдек қадалмиш, ёпирай, бу не манзараки, барчани баравар ром айлабди — турли тоифа кишилар билан бирга, ҳатто халигина ўзларини гарангликка солаётган аъёнлару боёнларни ҳам!

Ялангтўш холи-руҳи бошқалар холи-руҳидан буткул фарқ қиларди, тўғрироғи, кўнглига ҳовуч-ҳовуч чўғ тушганди, чўғ! Ахир, мана бу пештоқ шу дамгача кўрган-

билган обидалари пештокига караганда нақадар улуғвор ва нақадар мўъжизавий! Лекин энг муҳими бу эмасди, муҳими шуки, бу ғаройиб манзарани илгари қайдадир кўрган эди. Во ажабо, қайда? Йўғон панжаларини лабларига тегизиб, хаёл сурар экан, бошига гўё гурзи тушди-ю, бутун борлиғига дахшатли оғриқ ёйилиб, ногаҳон: «Мохбону! Моҳбону!» — дея унсиз шивирлаганини билмай қолди.

Ялангтўш хуфия ва хилват хонага ҳар хил бўлмағур миш-мишлардан кейин бостириб кирганини ниҳоят хотирлади. Ростки, ўшанда кўзларига ишонмовди, қолаверса, бир ёқдан малика салоҳияти кўнглини ёриштирган бўлса, бошқа тарафдан ғазабини кўзгаган эди. Бир муддат ўртада саросар тургач, гуноҳқорона жовдираётган кизига ўшқиргани ҳозиргидай эсида. Шайтон йўлдан оздирмиш, Худо қарғишига учрайсан, деб кўрқитганини ҳам унутган эмас. Охири бирдан ҳовлиқиб, қинидан ханжарини суғургани, одам киёфали куёшларга бирма-бир санчгани, охулар билан шерларни бурдалаб ташлагани... Эҳ, нақадар дахшат бўлувди, дахшат! Ва Моҳбону қайси бир қанизак елкасига бошини қўйганча, алла-нарсаларни ҳасрат қила-қила, хунг-хунг йиғлагани-чи!

Ажабо, кейин ушбу суврат шундок кўз ўнгида охириги бўлагигача ёнган ва кули қўкка совурилган эмасмиди? Ақл бовар қилмас: самандар каби ўтқи писанд қилмай, қайта тирилибди ва ўзгача жозиба билан муаззам пештоққа ўрнашибди.

Пештоқ табиат теран мулоҳаза ва тадбиркорлик билан яратган хаёлий гулшанга ўхшайди. Аниқроғи, ақлу ҳушни ром этадиган ногаҳоний тўқнашув гўшасидир.

Ана, қачондир ханжар ва олов ҳалок этган одам киёфали куёшлар нафис ёғдулар сочиб, турфа безаклар қуршовидаги буржлардан жилмайиб боқади. Беозор жондорларга ташланаётган шерлар панжаларида жам қудрат гўё фалакка сиғмайди. Қийиклар эса шерлар човутига илинмаслик тилагида, талваса ичра боғ тўрига чопишади.

Халойиқ усталар шаънига олқиш ёғдирди.

Бир чеккада қисиниб олган Муҳаммад Аваз мактовларни хаёлан устози Мулла Абдуҷаббор, укубатли дамларда камарбаста бўлган ҳамкасблари ва шогирдларига бағишлаётган эди. Ва бу иш дебочаси саналган, Моҳбону қўли билан тикилган шоҳи палакни эслар, мийиғида

кулар, кўнглида ажаб тогли кечинмалар булокдек жўш урар эди. Ногоҳ Ялангтўш ўзи сари зимдан тикилиб турганини пайкаб қолди, нигоҳида бир хайрихоҳлик туйиб, хиёл енгил тортди.

Чиндан ҳам энди Ялангтўш маҳобатли издиҳом олдида шишиниб турар, олқишлар нуқул ўзига аталгандек, дилдан ҳузур қилаётган эди.

— Ҳазратим, кўнгиллар ашъор тилайдир, — деди баралла овозда Бадриддин девонбеги. — Ижозат берсангиз.

Ялангтўш бош ирғагач, фақат сарой эмас, бутун Мовароуннаҳр обрўли шоирларидан саналган мавлоно Имомиддин Шерхўжа Самарқандий дадил олдинга чиқди. Барчага бирдек таъзим қилгач, кўйнидан ўроғли қоғоз олди ва бир кечани бедор ўтказиб ёзган қасидасини кироат билан ўқиди:

*Ер нуқтасин осмон авжидин авфо
Кўтариб мадраса эттирди бино.
Еру кўк зийнатин бўлди ялови,
Тоқиси — камолот, ақл ўлчови.
Кўп тиришиб, илмдин боғлаб ҳам қанот,
Ақлнинг лочини етолмас, ҳайҳот!
Минора учига ташлаб ҳам каманд,
Фикрнинг дорвози чиколмас ҳарчанд.
Тоқига муҳандис берганда орой,
Осмон бармоқ тишлаб деди: «Янги ой!»*

Шубҳасиз, бир неча сония муқаддам Ялангтўш Муҳаммад Аваз пештоқни бунингдек безаш билан ўзи ва Моҳбонуни боғлаб турган риштага ишора берганини англаб етган эди. Лекин буни тан олишни истамади, мабодо тан олса, ботинан ўзини ўзи ерга уриб, ғурурини паймол қилган бўлар эди. Мавлоно Имомиддин қасидаси эса китиқ патига ёқимли тегиб, кўнгли ғуборини сал бўлса ҳам ювиб кетди. Англадики, бу ўринда муҳими мубошир меъмор кашфиёти эмас, муҳими, қисинмай-қизғанмай шундай иморат қурдиргани, нафақат бугунги кун одамлари, келгуси насллар дилида ҳам яшаб қолиши!..

Ялангтўш ҳозиржавоблик билан ибратомуз ашъор айтган нозик дидли зот — мавлоно Имомиддиндан беҳад миннатдор бўлди. Ушбу муаззам иморатни тиклаш йўлида чексиз захмат чеккан усталар ва устазодалар каби, шоир ҳам таҳсинга кўмилди, алқисса, бутун майдонни ажаб шукуҳ ва шоду хуррамлик қамраб бораётган эди.

Факат Бобоҳўжа Муслим мотамга келган каби ҳамон тунд ва маънос эди, ёшу қари билан баробар Ялангтўш туяётган мислсиз хузур унга татимаётган эди. Хатто мавлоно Имомиддин қасидаси ҳам бағрини илитмади, аксинча, ичини бадтар музлатди. Бўёқлар сеҳри билан тирикдек туюлаётган жонлуғлар сари нигоҳ ташларкан, во ажаб, улар хозирок устига сакрайдигандек бир сесканиб тушди.

— Воҳиди замон, бир кошиқ конимдан кечинг, — ахийри ҳукмдорга юзланди бош вазир. — Сиз шодсиз, камина эса бир ранж исканжасида қолибмен.

— Сўйланг! — деди Ялангтўш. — Не ранж эрур?

Афсуским, сиз маъқуллаётган, халойиқ ҳамду саносидин титрай бошлаган ушбу обида киёфасида икки кусур кўрамен.

— Кусур?

— Шундоғ, қиблагоҳ! Шариатда жонлуғ сувратини иншо этмак гуноҳи азимдир ва шу боис такиқ этилур. Бош меъмор атай андин кўз юмган, яъни иморатингиз пештоқи муборагини буллаган!..

— Эвоҳ! — деб юборди авзойи ўзгарган Ялангтўш, пештоқ тарҳи бошқача бўлганини хотирлаб. — Ахир, бунӣ камина ҳам беш кўлдек биламен-ку. Хе, тавба, била-туриб фаромуш бўлибман-а!

— Дини ислом ақидалари топталган жойда Парвардигор суйган сиздек улуғ зот шарафига хутбаи муборак ўқилиши ноҷоиз саналур. Воллоҳи аълам, сизга эътиқод кўйиб, ихлос боғлаган ҳар қандай имони басоламат му-сулмон бунга ризо эмасдир.

— Минг афсус! — Ялангтўш бўшашиганча ёнма-ён турган Мулла Абдуҷаббор билан Муҳаммад Авазга ер остидан ўкрайди. — Бошимизда шу савдо ҳам бор экан-да!?

— На илож, Бобоҳўжа Муслим жаноблари ҳақиқатни баён этдилар, — орага сукилди Имомқулихон бош вазири Шайх Қиёмхон. — Тарикат ва шарият аҳли бу каби бедодликка йўл қўймагай!..

— Кулингиз тағин шуни илғадики, — давом этди Бобоҳўжа Муслим, ишончли суянчиқ топилганидан руҳланиб, — Муҳаммад Аваз жаноблари пештоқда бир киноя яширмиш!..

— Киноя? Хўш, хўш?

— Маъноси будир: ул нодону ноқобил мазлумларни

охуга, сиз каби дасти узун хукмдорларни шерга менгзаган, яъниким, улус шер чангалида жон таслим киладиган оху демак бўладир.

— Ё алхазар! - Ялангтўш қорачикларида Мухаммад Авазга таниш хатто тошни ёргудек қахр чакмоғи ялт ёнди. — Бул чинми, меъмор жаноблари?

— Вазири аъзам донолик қилдилар, — деди Мухаммад Аваз оҳиста эгилиб.

— Сиз дастлабки тарҳни нечун менсимадингиз?

— Халойиққа ҳақиқатни кўргизмакни ният қилдим.

— Тилингизга хушёр бўлинг!

— Камина тилимга хушёрмен.

— Мавлоно!..

— Очиғи, ҳазратим, пештоққа бундин зиёдароқ фазилат бағишламоқ гумондир. Ягона имконни бой бериш яхшимиди?

— Сиз атрофингизда аҳли бетавфиқни тўплаб, ўзбошимчалик қилмишсиз.

— Йўқ, аҳли бетавфиқни ёнига тўплаган сиздек зоти олийдир. Камина эрса ақли расолар ва тантилари даврасида юмуш адо этдим. Магар, алар ичида икки гумроҳ бўлса биримен, битта бўлсаям, ўша ўзиммен.

— Тавба! — деб ёқа ушлади Бобохўжа Муслим.

— Нақл эшитибменки, аъло ҳазрат, нодонлар ичра доно бўлгандан кўра, донолар ичра нодон бўлган афзалдир.

Залворли янграган сўзларни безовтахол тинглаб, кўкси оғир қалққан Ялангтўш чурқ этолмай қолди, аста-секин баданини совуқ тер босди-да, исфахоний ханжар дастасидан ажралмайдиган забардаст қўли ожизона титраб кетди. Теварагида мавжуд жамики нарса кўзига бадбин ва хунук кўринди, агар ҳозир Аршу аълодан вахий келиб, пештоқ қулаб тушса, етти қават ер тагига кириб қойиб бўлса, енгил нафас олар эди. Дасти юлдузга етган тақдирда ҳам бу истаги мустажоб бўлмайди. Сеҳри, жозибаси ва қудрати билан нигоҳларни камаштирган Шердор аллақачон бекатсиз олис сафарга отланган эди.

Ялангтўш яна қахрли нигоҳини, ҳеч нарса рўй бермаган каби, ўзини хотиржам тутаётган Мухаммад Авазга қадаб, ботинан тутақди. Ахир, одам шунча ҳам қайсар бўладими? Қизига оғиз солиб обрўсини тўқди, падари бузруквори арвоҳини ҳурматлаб индамади. Йўқ ердан фитна кўзгаб, худбинлик билан тахтга кўз олайтирди, тагин кечирди, илло, топилмас истеъдодини аяди. Мана

энди бошига бу кўргиликни солди, иззатини бир неча баробар баланд кўтарувчи хутбаи муборакдан бенасиб айлади. Нохушликка бухоролик мартабаси улуғ меҳмонлар, чор тарафдан келган элчилар, аслзодалару камбағал-қашшоклар гувоҳ ўтаётгани айниқса аламли, каники ер ёрилса-ю, қаърига тушиб кетса!..

— Меъмор жаноблари, ниятингиз аён! — бирдан пишқирди Ялангтўпи. — Камина ҳам эшитганим бир нақлни айтай: букрини гўр тузатадир! Фаҳмимча, сизга дордан бошқаси қор қилмас!

— Эҳтимол, — деди пўнғиллаб Муҳаммад Аваз.

— Ясавулбоши, жаллодни чорланг!..

Энди кутилмаган наъра майдон уэра дахшатли гумбирлаб эшитилди ва бир муддат акс-садо бериб турди. Наъра тинган ҳамоно чор-атрофни шу қадар теран, шу қадар мудҳиш жимлик камрадики, гўё еру осмонни ақл бовар қилмас беадад гирдоб ютиб юборган эди.

— Валинеъматим!..

Хаммани аросат жари ёқасига келтириб қўйган сукунат ногаҳон чок-чокидан сўкилди, хосу авом таажжуб билан хитоб эгасини қидирди, инон-ихтиёрини жаллод илкига топшириш учун ҳозирлана бошлаган Муҳаммад Аваз бирдан ҳушёр тортди, кўнгли бир хил бўлиб ўғирилди ва ҳарир ридо ичида нурланган тиниқ чехра жодусини бутун идроки қуввати билан туйди.

— Валинеъматим, — отаси рўпарасига келиб таъзим қилди Моҳбону, — бир қошиқ қонимдан кечгайсиз!

— Не гап ўзи, қизим? — деди ҳукмдор бетоқат бўлиб.

Моҳбону бир муддат сокин товланаётган муаззам пештоқдан нигоҳ узолмай қолди, сўнг орзиқиб турган Муҳаммад Авазга зимдан қараб кулимсиради. Безовта дилини ажаб сирли кечинмалар илитаётган эди.

Ахир, қачондир бир баҳонада баҳоли-қудрат шунчаки адо этган, арзимас ҳисоблаган, тағин устига, қисмат кўргилиги билан зеру забар қилинган ва ўтга улоқтирилган чизмалари бунингдек мўъжизага асос бўлажаги егги ухлаб тушига кирганмиди?

— Падари бузруквор, ўтинамен, маним каби ожизани шаккокликда айбламанг, — деди ниҳоят Моҳбону, қатъий бир йўсинда. — Айтмасам бўлмас: вазири аъзам сиздек улуғ зот ва улус кўзини бўяб, донолик даъво қиладир.

— Ё Парвардигор, — деди Бобоҳўжа Муслим, қўллари кўкка чўзаркан, — бемаврид ўлимингу бемаврид тухматингдин асрагайсен!

— Киблагоҳим, сира ақлим етмас, — Моҳбону бош вазир илтижосига аҳамият бермади. — Тариқат ва шариат Беҳзод сингари улуғ аждодимиз мўйқаламини тақикламаган экан, нечун сизнинг қўл остингизда юмуш адо қилган зотлар ҳунарини тақикласин!?

— Қизим, Беҳзод қисмати биз учун қоронғу, лекин, шу нарса аниқки, шариат қонунларини бузиш даҳрийлик ҳисобланур!

— Фикри ожизимча, уламолар ҳунар умр зийнати эканлигини таъкидлайдир.

Қовоғи солинган Ялангтўш хали тилини тиймагани учун ўзини лаънатлай бошлаган Бобоҳўжа Муслим билан кўз уриштирди.

— Қолаверса, пештоқ тасвири вазилингиз изоҳлаган каби эмас, бошқача маъно англатадир! — ниҳолдек оҳиста эгилди Моҳбону, ногоҳ овози ўзгача жаранглаб. — Ёрур дунёда оқни қаро демоқ ҳеч кимга манзур бўлмаст!

— Таажжуб, сенингча маъноси не эркан?

— Пештоқда икки фалак буржи тимсоллар орқали иншо этилмиш, киблагоҳим!

— Ёпирай, фалак буржи? — деди Ялангтўш, ҳайрати устига ҳайрат қўшилиб. — Очикроқ сўзлагил, қизим!

— Жоним билан, бузруквор! — дарҳол мамнунлик билан рози бўлди Моҳбону. — Пештоқ икки бурчагини эгаллаган икки шамс қуёш йилига ишоратдир.

Тўғриси, илохий сир очилгандек, издиҳом аҳли бирдан завқу шавққа тўлиб, таҳсину тасанно айтди, айниқса, Мухаммад Аваз ортиқ ҳаяжонланар, ўткир мусаллас нўш қилган каби масту масрур эди.

— Сизга яхши аёнқим, ҳазратим, қуёш йил бўйи ўз чизигида жойлашган ўн икки юлдузлар туркумини — ўн икки буржни босиб ўтадир. Илми нужум соҳиблари йиллар баробарида фалак буржларини ҳам ҳайвонларга менгзаганлар. Ана шунга биноан, бешинчи ой асад, яъни шер, ўнинчи ой жаддий, яъни тоғ эчкиси ёким кийик киёфасида тасаввур қилинадир. Муаззам пештоққа шулар кошинқорий бўлибдирки, бу фақат таҳсинга лойик!..

— Эй, кўнглимиз офтоби, маликам не даъводалар, каминага мутлақо маълум эмас, — деди Бобоҳўжа Муслим бўзариб — Биллоҳ, у жон койитиб айтган тафсилотлар мубошир меъмор айбини ёполмас!

Ялангтўш икки ўт ўртасида колди, аммо Моҳбону онаси ва канизақлар ёнига қайтгандан кейин, бош вазир жон-жаҳди билан саройга ён босаётганини ноилож эъти-

роф этди. Нима бўлганда ҳам унинг фикри билан ҳисоблашмоғи мақсадга мувофиқдир, токи эрта аттанг бармоғини тишлаб қолмасин!..

— Ясавулбоши, шариатни тепкилаган, ножўя юмуш билан Самарқанд музофоти соҳибини хутбаи муборакдан маҳрум айлаган кофир дорга тортилсин!..

Бобоҳўжа Муслим юз-хотиридан ўтолмаган Ялангтуш жиддий тусда берган фармойишни эшитмаган каби, Мухаммад Аваз пинак бузмади, бир мўйини қимирлатмай, кўксини адл кўтариб турди. Ҳатто қилич яланғочлаган Набихўжа бир нечта ҳабаш қиёфали сарбоз билан ёнига югура келиб, илжайганча қўлларини орқасига қайирганда ҳам юз ифодасини заррача ўзгартирмади.

Довулдан кейинги уммон янглиғ майдон тинчиди ва шу осудалик аро, атрофни ларзага солиб, ногаҳон аёл киши додлади. Хайҳот, бу нолаю нолиш шу қадар дардли, ғамзада эдики, палапонидан айрилган куш фарёдига ўхшаб кетар эди.

Онаси овозини таниган Мухаммад Аваз энди бирдан талвасага тушиб қолди, юз-кўзи ёниб, нажот истаб, тева-рагига бесаранжом аланглади.

Шу асно тўзғиган сочлари кўксига ёйилган Назокат-бону имиллаб, саросар, кўзларидан шашқатор ёш оқизиб, оломон орасидан олдинга ўтди, ўтди-ю, қовоғидан қор ёғдираётган Ялангтуш пойига стар-етмай хушсиз йикилди.

Ҳалидан бери ичи сидирилиб сукут саклаётган Мулла Абдужаббор онаизор аҳволини кўргандан кейин бирдан тутаб кетди, тақдир савдолари буккан қаддини ҳукмдор қаршисида яна буқишга мажбур бўлди.

— Муҳтарам зот, мубошир меъморингиз истисълодини Эгам ўзи берган, ўзи берган-у, ўзи хайратда, — деди устод, бирдан йигитлардек жўшиб. — Ани увол қилманг, акс холда келгуси насллар нафратига йўлиқасиз!

— Устод, эртанги қисмат хусусинда камина аллақачон ҳукм чиқарибмен!..

— Андоғ шошилибсиз. Эрта бари бўлакча бўлиб, хақикий ажримни вақт битадир. Сиздек мартабали зот бурни остидан нарини кўролмаслиги афсусга лойик!..

Бўғзи алланечук куйишиб кетган устод назарида майдон гирди ғалати тарзда шитоб кенгайди, бора-бора уфқ гардишига тегди, тегди-да, бир ёмон силкинди. Айни пайтда, ёнидан аллақандай қуюқ соя кўкка ўрлагандек туюлиб, дабдурустан гандираклаб кетди. Агар чакқон-

рок бир шогирд илкис қўлтиғидан ушламас, юзтубан куларди.

Набихўжа бошлиқ қуролли соқчилар томонидан ихотага олинган Муҳаммад Аваз волидаси ва устод сари чопкиллаб боргиси, бундай хорликка ўзи туфайли гирифтор бўлишгани учун улар пойига йиқилгиси, хар биридан қайта-қайта узр сўрагиси келди.

Ялангтўш мубошир меъмор нигоҳида аксланган ёлқинга дош беролмай, афтини ўгирди, аммо беихтёр кўзи пештоқ манзарасига тушди-ю, инон-ихтиёри қўлдан кетди, бор дунёни унутди-да, мавлоно Имомиддин таърифлаган, тоқига ақл лочини ҳам етолмайдиган мудрасаи муаззам билан якка ўзи юзма-юз қолди.

Худди шу пайт, Оллоҳдан ваҳий келган каби, хаёлий гулшан жонланиб, яшнаб кетди, гуё сокин сарҳадлар аро сарин шабада эсди, чақнаб чиққан куёш ёғдуси фақат обида эмас, кураи арз жамолини ҳам ёритди. Борлик узра тўлқинланган нур шарораси шерлар ва охуларга жон улашди. Улар гул ва ниҳоллар чирмаган сўкмок орқали ҳукмдор ёнига туша келиб, атрофида парвона бўла бошлашди.

— Бари сиз учун бахшида-ку! — тинимсиз шивирлайди жонлуғлар, пириллаб айланишар экан. — Увол-а! Хай-хай!..

— Ясавулбоши, амримни эшитинг, — ҳаммани танг қолдириб кичқирди Ялангтўш. — Умримда илк бор ўз фармонимдин ўзим тонурмен. Дор бекор қилинсин. Тирикки қолар экан, юртдин бадарға айланг, токи қайтиб кўзларимиз тўкнашмасун!..

Илож қанча, видолашув учун бир сония ҳам фурсат барилмади, бундан яна ҳам қадди дол, бағри хун, дили гирён бўлган Муҳаммад Аваз, тиш-тирноғигача қуролланган бадқовоқ соқчилар ихотасида гандираклаб йўлга тушди.

Ялангтўш бошлиқ аркони давлат, меҳмонлар ва оломон бирин-сирин тарқала бошлаганда, у, хаёлан бору йўғини бағишлагани мадрасаи муаззам билан, висоли чашмасидан абадул-абад бебехра қолгани малика билан, ғам ва танҳолик адойи тамом қилган онаизори билан, энг оғир лаҳзаларда суяган устози билан, чархи каж маломатидан чарчаган усталару устазодалар билан хушлаша-хушлаша, қадим Регистон майдони сарҳадидан узоқлашиб борар эди...

ХОТИМА

Мухандис-меъморлар маҳалласида ҳафта ичида икки жаноза бўлди: Регистонда ўтган жамоа йиғинида холдан тойган Мулла Абдужаббор пайшанба куни туш қиёмида, жони-дили фарзанди билан кетган Назокатбону шанбаи субҳи содиқда омонатларини топширишди.

Мухаммад Авазни Мовароуннаҳр сарҳадидан чиқариб юборган икки сарбоз ўзларини негадир гуноҳкор сезишар, гоҳо афсус билан бош чайқашар эди. Улар сафар таассуротларини Ялангтўшга сўзлашар экан, йиғит ҳаж ихтиёр этганини гап орасига қистириб ўтишди.

Хос мулозимлар хобгоҳни тарк этган ҳамоно, Ялангтўш оғир коматини дабдурустан тахтга ташлади ва нигоҳи бир нуктада маъносиз қотди, ажабо, пичадан кейин дона-дона ёш ёноқлари оша сизиб, қалин соқоли орасига сингиди.

Эндиликда ҳукмдор, ўзи таъриф этгани каби, фақат майи ноб сеҳри билангина саодатмандликка етишарди. Охир-оқибат ўткир шаробга беҳад ружў қўйди, куну тун майкўзани ёнидан жилдирмас, гўё у энг ишончли ҳамроҳи эди.

Қиш ўрталарида пири Шайх Хожа Ҳошим бандаликни бажо келтиргани ҳақидаги хабарни етказишганда ҳам, у жимлик чўккан хосхонасида сархуш ўлтирар, бода денгизида сузиб, чарх кажлиги, роҳату фароғати, азобу укубати ҳақида мубҳам мулоҳаза юритар эди.

Ялангтўш Хожани падаридек кўргани боис, хурматини жойига қўйди: шаҳарда уч кунлик мотам эълон қилиб, жасадни Шердор мадрасаси саҳнида дафн этиш тўғрисида фармони олий берди.

Хожанинг қирқи ўтгандан кейин бодадан айри тушиб, сал ҳушини ўнглаган Баходир хобгоҳда арқони давлати иштирокида кенгаш қилди-да, Шердордан қолишмайдиغان яна бир обида қуриш тилагида эканлигини билдирди, эрта азондаёқ барча устани Регистонда тўплаш-ни буюрди.

Аммо хос мулозимлар ва чопарлар топширик ижросини пайсалга солишди, негаки муҳандис-меъморлар маҳалласидаги кўп ховлилар эгасиз бўлиб, кўп уй-жойлар бузилган, хароба ҳолига келган, чойхона, кўча-кўй ва хиёбонларда мункиллаган чол-кампирилардан бўлак зор учрамас эди.

Бу муждани эшитган Ялангтўш аввал аччиқ кулди,

кейин роса тутакди, усталарни ер остидан бўлса ҳам топинглар, йўкса, бошларинг кундада-ю, молларинг талонда, деб дўк урди. Хеч бир натижа бўлмагач, ичи тирналиб, хафта-ўн кунда ранг-рўйини олдирди. Кечалари иситмалаб, алоф-чалоф тушлар кўрадиган бўлди. Ажабо, киприклари илинган захоти рўпарасида калта соқол кўйган хушсуврат йигит қад ростлар, гоҳ захархандали кулиб, гоҳ таъна тошлари отиб, тўсатдан йўқолар эди.

Охири Ялангтўш чор-атрофга чопар йўллади.

Орадан кўп вақт ўтмай Бухоро, Шош, Панжакент, Насаф, Кеш, Хирот шаҳарларидан йигирмага яқин танikli ҳам уқувли уста келди, анча мамнун бўлган Баҳодир эриб кетиб, уларга данғиллама уй-жой, мулк, тилла ваъда қилди.

Ялангтўш олти ойча Регистонга мунтазам катнади, ammo кейин бу одати бадига урди, аниқроғи, ўзида аввалги ғайрат ва иштиёқни кўрмас, ёмони, оқшом яқинлашса ранги узилар, ётган жойида беҳузур бўлар эди. Энди гўё кимдир ғойибдан ҳар бир ҳаракатини мунтазам кузатади. Ажабо, у ким, билмасди ёки билса ҳам ўзини анқовликка солар эди. Кўпинча бари ғаму ташвишини, хусусан, ўша таъқиб этувчини унутиш учун ташналик билан майкўзага ёпишар эди.

Вақт ўтиши билан майи ноб сеҳри ҳам кунига ярамай қолди ва тўшакка михланди. Аҳволи кун эмас, соат сайин оғирлашиб борар, Абдулмалик Давоий тирик бўлса дардимга даво топармиди, деган ўйдан ўртанар эди. Ахийри, дунё кўзига тору қоронғи бўлавергач, амалини Бухоро мадрасасида неча йил сабоқ олиб, яқинда саройга қайтган ўғли Султонқулига юклашни ният қилди ва Имомқулихонга нома билан элчи юборди.

Чор тарафда хуфиялари тозидек изғиб юрадиган хон ишончли саркардаси Ялангтўшбий Баҳодир соғлиги тўсатдан ёмонлашгани сабабли давлат ишларига аралашолмай қолганидан воқиф эди. Шу боис, кўп иккиланмай, илтимосини қабул қилди. Тез орада вилоятнинг ҳамма бурчакларида ёш ҳоким номига хутба ўқилди.

Кутилмаганда Самарканд тахтига минган Султонқули қадду қоматда отасига тортган бўлса ҳам, фахму фаросат ва илму амал бобида анчайин ночор эди.

У дастлабки кунларданок катта тажриба, беқиёс қудрат соҳиби бўлган, ўрнида ақду идроқини ҳам ишга сола билган падари насиҳатларини ўйламай-нетмай топтади, вилоятда адолат ўрнатиш ўрнига, зулм занжирини мус-

тахкамлади, ҳамон ясовулбошилик туғини тутган Наби-хўжа хохиш-иродаси билан бегуноҳ бандаларни аёвсиз жазолади: дорга тортди, зиндонга солди, бадарға қилди.

Шундоқ ҳам сабр косаси тўлиб, газабланиб юрган фуқаро ахийри бир кун жонига суи касд уюштирди, у тасодиф кўмаги билан омон қолиб, отаси маслаҳатига кўра, шаҳарни вақтинча тарк этди...

* * *

Чарх, Султонкулини мартабадан бенасиб айлагач, ҳамон Муҳаммад Аваз қисматига ботиний қайғу чекаётган Моҳбонуни қўллаб юборди, яъни, Хуршидаойим саъй-харакати, Ялангтўш Баходир Имомқулихонга хотамтойлик билан жўнатган икки туя қимматбаҳо ҳадя, эхтиром билан битган мактуб туфайли у Самарқанд тожу тахтига етишди.

Падари бузрукворидан оқ фотиҳа олиб, мунаққаш тахту равонда ўтирган Моҳбону дастлаб хайрихоҳлик билан адо этган юмуш арзимаган важлар туфайли зиндонбанд қилинган қимсаларни бўшатгани бўлди. Айни пайтда минг танга эвазига сичкон инини ижарага олган Набиҳўжани содиқ сарбозлар орқали топтирди, қози Соқий Зоминий билан кенгашиб, зиндон қомига ташлаттирди. Бу кўргиликка чиқолмаган Бобоҳўжа Муслим саройдан аразлади. Садқани сар, деди малика ва ўша куни мавлоно Имомиддинни бош вазирликка тайинлади.

Саройда, эл-улус ўртасида мавқеини мустаҳкамлаб олган Моҳбону шаҳар ҳаётини изга солиш, шунингдек, Регистонда олиб борилаётган қурилишни тезлаштириш тадбирини чека бошлади.

Моҳбону ҳар эрта аъёнлар ва боёнларни Регистон сари ўзи бошлар, гоҳо кун бўйи ўша ерда қолиб кетар, тарх ила амал устида муҳандис-меъморлар билан баҳслашар, ҳар кичик нуқсон олдида аёвсиз эди.

Бир кун чошгоҳда у, хотиралар уммонига чўмганча, Ҳабиба ҳамроҳлигида, Шердор мадрасасини илк бор кўргандек завқланиб томоша қилаётганда, қулоҳу яқтак қийган дарвешнамо бир қимса рўпарасида тўхтаб таъзим қилди.

- Бир қошиқ қонимдан кечинг, маликам.
- Мақсадингиз недир, дарвеш?
- Камина олис элдин элчидирмен.
- Унда нечун саройга бормадингиз?
- Бу аҳволим билан дарвозага йўлатмадилар.

Ноўрин савол ташлагани учун Мохбону бир қадар ўнғайсиёланди ва дарвешга бош-оёқ разм солди. Сал даядил тортган дарвеш дарҳол қўйнидан найча қилиб ўралган мактуб чиқариб узатди ва нари жила туриб: «Керак бўлсам шу атрофдан топарсиэ!» — дейишни унутмади.

Ажабо, ўзини харчанд бепарволикка урмасин, Мохбону қўпдан бери интизор кутаётган одами билан учрашгандек ғалати орзиқар, юраги нотинч тепар эди. Чўвдек кўринаётган қоғозни бағрига босганча, Ҳабибага ҳам кўрсатгиси келмай, Шердор мадрасаси сари шошилди, кайси бир бурчақда паналади-да, азалдан таниш хуснихатга кўз югуртирди:

«Маликам, жони жаҳоним, дуойи саломдин сўнг маълумингиз бўлсинким, камина Мовароуннаҳр заминидан беҳад йироқдамен, фироқ масофа қиёфасида орамизда кўндаланг эрур, алҳол, англангим, харчанд олисда бўлишимга қарамай, кўнглим сизга қошу қобоқ орасидек яқиндир.

Офарин, бул кунда бахт қуши йўлдошингиз бўлганидин хабар топдим. Сизни чин дилдан муборақбод этурмен ва тақдир зиммангизга оғир мажбурият юклаганини эслатиб қўйишни ҳам бурчим санаймен.

Камина тагин эшитдимки, сиз тожу тахт ихтиёрини олган ҳамоно, вилоятда адолату фароғат ўрнатиш муддаосида қаттиқ бел боғлабсиз. Бул каби савй-ҳаракатга киришган сиздек оқилани Яратган эгам илоё ёмон кўзлардин асрасун.

Ҳожатбарор зот масъуд онларимда камина этагини тутган шогирд Абдуллоҳ Завқийдир. У, жиддий мулоҳазадан сўнг, ота-онаси билан дийдор кўришишни муддао билиб, Самарқанд сари жўнади. Йигит шижоати камина учун гоаят қўл келди, саломнома битиб, ани сизга етказишни ўтиндим.

Камина бул кунда Ҳирот отлиг шахри азимда ғариблик дарду аламини ютмакдамен, таассуфки, ҳар лаҳза соғинч дилимга илинж солиб, она юрт томон судрайдир.

Икки йилча муқаддам Самарқанд фуқароси бўлмиш бир таниш кулолни учратдим. Анинг барини кўзларимга тўтиё қилиб суртар эканмен, гурунг қилиб билдимки, шўрлик волидам, устози қадрдонларим Муҳаммад Дарвеш, Мулла Абдужаббор дорилбақо сари рихлат қилмишлар. Шунда ҳудудсиз дунё қафасдек тор кўринди, кўҳна очунда бирор яқиним қолмаганини ўйлаб ўқиндим, чўқдим. Фақат сиз учун аталган меҳрим чарх

хўрликларидин устун келиш, жабру жафоларни босиб ўтишга ундайдир.

Маликам, инонинг, бул фурсатда камина ягона тилак билан тирикмен: дийдорингизга бир боқсам ва Самарқанд заминидин икки газлик паноҳ топсам!»

Мактуб адоғида шер ва оху сурати мохирона иншо этилган эди.

Такдирдан бу хил мурувват кутмаган Моҳбону ўзини йўкотар даражада гангиди, кўкси аллатовур жўшиб, бир мактубга, бир изидан келган Хабибага хайрон-хайрон кўз ташлади, сўнг канизакни аста кучиб, елкалари силкина-силкина баралла йиғлаб юборди.

Кечки пайт сабру қарори чидамаган Моҳбону бир кўриниб йўқолган Абдуллоҳ Завкийга чопар жўнатди ва сабрсизлик билан эшикка термилиб ўтирди.

Олис Ҳиротдан келган дарвеш қиёфали элчи Мирзо Улуғбек мадрасаси ҳужраларидан бирида хурракни уриб ётган фурсатда қўлга тушди ва зумда ўзини муаззам арк бўсағасида кўрди. Махсус ходимлар аввал ҳаммомга солишди, қарийб кўрпалаган соч-соқолини текислашиб, озода кийинтиришгач, жадал суръатда Моҳбону ҳузурига олиб боришди.

Малика ранг-рўйидан хушфееъллиги ва тийраклиги сезилиб турган йигитдан Муҳаммад Аваз аҳволини қайта-қайта суриштирди, суҳбат охирлагач, ҳам кўнгли бир хил юмшаб, ҳам ҳадди сийиб деди:

— Мавлоно, малол билмасангиз, камина ҳам сизга юмуш юкламакчимен, яъни энди Ҳирот сари, устозингиз қошига сарой номидин элчи бўлиб борурсиз!

Абдуллоҳ Завкий камоли эҳтиром билан розилик изҳор этиб, эшикдан тезгина тисарилиб чиққач, Моҳбону жимжит хобгоҳда ёлғиз қолди, тунни бедор ўтказиб узундан-узун мактуб битди.

Мактубни қизғин дуойи салом айтиш ва орзу-армони ни баён этиш билан бошлади, сўнг Муҳаммад Авазни гиналарни унутишга чорлаб, тезроқ Самарқанд сари қайтишини, Регистонда бошланган муаззам обида қурилишида қатнашмоғини ўтиниб сўради, охирида падари кўлдан бери уйқусизлик касалига чалинганини, баъзан кечалари унинг номини айта-айта алаҳсираб чиқишини тавсиф этишни ҳам лозим топди.

Моҳбону тонг бўзарганда мактубни тугатиб, енгил нафас олди, уйқу тарк этган кўзларини юмганча, бир зум ўй сургандан кейин, маъюс кулди-да, битик тағига шер ва оху қиёфасини нозик қилиб чизди...

ՀԱՅԹՅԱՐ

АЛАНҚУВА

*Улуснинг эру аёли, каттаю кичи-
ги Аланқувага бош эгиб келдилар.*

Мирзо УЛУҒБЕК

Бугун заррин накшлар билан безатилган муаззам саройда илгари кўрилмаган, кўрилган бўлса-да, билинмаган низоли-нохуш ҳолат ҳукмрон. Маъюслигида ҳам кўркамлигича қолган малика Аланқува, тахтда эмас, чўғ устида ўтиргандек алфозда. Дубулға ва жиба-жавшанда салобат касб этган жанговар киёфали аъёнлару боёнлар жангу жадал, ов-шикор ҳадисини олишганини пайқаш қийин эмас. Лекин ҳозир улар ёқимли эрмакларини унутиб, хорғин-хомуш, ғамгин-аламнок тарзда бутунлай ўйга чўмишган, нигохлари зимдан Аланқувага қадалган, гўё мунаққаш тахтга тилла узукка кўйилган гавҳар кўздай ярашиб тушган малика ҳусни камоли ақлу хушларини тамом ўғирлаган...

Аланқува харғиз сезадик, салтанат устунлари ўзидан ортик даражада ранжиган, улар шунчалар тўлиб-тошганки, ана-мана устига от солишмаса! Яхши ҳамки, андиша ва иззат-ҳурмат йўриқлари, қолаверса, салтанат ва ҳукмдорга содиқлик хақида ичилган касам ўртада кўндаланг. Шулар боис аркони давлат сукутда, ичидаги зардаю захарни тўкишга ҳадеганда ботинмаётир. Аммо, минг кўрқоқнинг бир ботири бўлганидек, саройнинг қайсар жасурлари ҳам йўқ эмас. Шулардан бири — бош вазир Улон Қўнғур эди. Ҳамма, жон ширин деб, нафас ютиб турган дамда, у, бир эмас, бир неча марта пичинг отиб улгурди. Шунақа кесатдики, Аланқува устига улкан қоя қулагандек ҳолга тушди. Очиги, малика бунинг туркига тўйган, ҳа, аламзадалар ичида энг бетамизи шу одам!..

Аланқува аркони давлатидан ҳам, тожу тахт ташвишидан ҳам нолимоқчи эмас, эл-юрт сўрашда қийналиб қолган жойи йўқ, улус пешонасини силашда бобокалонлари Улуғ Турк ёки Ўғизхондан қолишмайди. Харғиз

борлиғига зирапчадай азоб берган нарса бошка: бирламчи, аёллиги, иккиламчи, Тангри таоло саховат билан ато қилган, не-не шахсуворлар бағрига ўт қалаган чехрай малохати! Рост, аклу идрокини қўшганда тагин ҳам тўкис туюладиган хусни туфайли боши ғалвада!..

Ахир, не килсин, анчадан буён, Курлос элида сал кўзга қўринган тирик жон борки, бари изида гирёну нигорон... Кўпрок тили ва дасти узун оксуяклар атрофида парвона бўлишади. Дибун Баёнга аймоқдош эканликларини пеш қилишни ёқтирадиган казо-казо амалдорлар сира кун беришмайди. Хозир овозига зўр бераётган Улон Қўнғур бахти қайтган Дибун Баённинг туғишган акаси эди, шунинг учун ҳам маликани тани махрамликка олиш учун факат ўзини муносиб санайди. Урфимиз эхтиёжи экан, укам бевасига етишмагунча қўймайман, деб қасам ичган. Аланқува рад бергани сари, қайсарлик отига камчи босади, қисқаси, Дибун Баён ёруғ дунёни тарк этгандан бери кечган етти йил дилидаги ўтни ўчиrolмай, аксинча, бадтар аланга олдирди.

Бугунги мажлисда кутилмаган масала устида тортишув бораётган эдики, буни ўйлагани сайин Аланқува ерга киргудек бўлар, тилига тайинли бир калима келмас эди.

Улон Қўнғур бир неча бор рухонийлар пешвоси Шигемун Бурхон билан бекитикча кўз уриштирди. Анча қартайиб қолган бўлса ҳам куч-қувватга тўла қохиннинг совук порлаётган нигоҳи кўп нарсадан огоҳ этаётган эди. Аниқроғи, у Аланқува, факат тожу тахт эмас, бутун улус, қолаверса, ўзи шаънига тегишли сирни ўлиб-тирилиб яшираётганини сезиб-билиб турар ва шу сабабли тобора тажанглиги ортаётган эди.

Шубхали нигоҳлар лаҳза сайин Аланқува жигарбағрини тешиб ўтаётгандек туюларди. Ахийри, шунақа тўлиб, шунақа ўкиниб кетдики, кейинги кунларда бошига тушган савдони очиб ташлаш учун чоғланди. Лекин дархол шайтонга хай берди, ҳар қанча дилидан чиқариб, қуйиниб сўзлагани билан ишонишлари қийин, хозирча сабр қилади, сабр!

— Маликам, тожу тахт хиёнатни хушламас! Наҳотки, шунга ақлингиз етмаса?

Энди Аланқува тахтда тўкилиб қолди, анчагача номаълум нуктадан кўз узмади. Сираси, бу кесатик, Шигемун Бурхон оғзидан чиққан эса-да, асли Улон Қўнғурга

тегишли эканлигини пайқаган эди. Мияси айниган кохин кўпдан бери бош назир ноғорасига ўйнаётир, хуфиялар хабарича, уни ҳукмдорлик мартабасига кўтариш учун онт ичган эмиш!..

Аланқува гоҳо, ёруғ дунёга сизмай, тожу тахтдан воз кечгиси келиб кетади. Лекин, нафсидан бошка ҳеч нарсани ўйламайдиган Улон Қўнғур улуғ мансабга миниб қолиш эҳтимоли борлигини ўйлаб шаштидан қайтади.

Аланқува, аввали-охири йўқ ташвишлардан тўйгани устига, теварагини ўраган, игнадан туя ясайдиган турли тоифали кимсалар қиладиган даъволар ва игволардан чарчади.

Биладики, беш кунлик дунёда фақат ўз ўлчови, ўз тошу тарозиси билан яшаб, нукул тирнок остидан кир қидирадиган одам узокка етолмайди. Кейин, тожу тахт каби, инсон умри ҳам омонат, шу даражада омонатки, буни қадимда улуғлар борича англашган ва келгусида аскотадиган жамики муҳим ўғитларни айтиб кетишган...

Ахир, Улуғ Туркхон издошлари саналмиш Кунхону Ойхону Қорахону Ўғизхондек шерлардан вафосини аяган чарх уни ҳам тоабад кафтида кўтармаса керак. Иложи қанча, ахийри бир кун армон билан ёруғ оламни тарк этади. Шунинг учун ҳам, тақдир айвонида, айшу ишрат сурмак тилагида, иззати ва ғурурини бой бериб, бемаврид сўлган хожаси арвоҳини чиркиратиб қўйишни истамади. Эшигига келган совчилар сурлигидан чарчасадан, харгиз: «Дибун Баён юрт тахтидан тушган бўлса бордир, аммо кўнглим тахтидан тушган эмас!» — деган гапни такрорлашдан чарчамади.

Аммо, буни қарангки, дафъатан қутилмаган савдога дучор бўлиб, ушбу дақиқада арқони давлати қошида юзи шувит бўлиб турибди.

Яна бир эътиборга молик андиша дилини жиз-жиз ўртамоқда, ахир, у, фақат улус дарди ва қувончига шерик малика — подшоҳ эмас, эрта ўрнини билдирмай юрт сўрайдиган бири-биридан ширин болажонларга тиргак бўлган она!

Аланқува волидалик масъулиятини эрта-кеч қайта-қайта хаёлидан ўтказар эди, ана шунда айниқса мияси ва жамики томирлари зиркираб кетар, бўйнидаги хали биров билиб, биров билмаган гуноҳи яна ҳам оғирроқ ва даҳшатлироқ туюлар эди.

Кўз очиб кўргани бўлмиш Дибун Баёндан икки гул-

дек ёдгорлик колди: Билгадай ва Бекчидай. Ўғиллари исмини Дибун Баён ўзи кўйганидан чексиз фахрланар эди. Асосан бир нарсани: хар бири қадим ва қутлуғ шажарага муносиб бўлишини орзу қилар ва шу йўлда хар неки борини тиккан эди...

— Маликам, сафсата шунча кўпки, қайси бири рост, қайси бири ёлғон, ажрим қилмак қийин, — ногох зил жимликни бузди Улон Қўнғурнинг дўриллаган зардали товуши. — Балки ечимни топмак учун ўзингиз кўмак берурсиз.

Нима қилсин, барини бир бошидан сўйласинми?

Кутилмаган ходиса ўлдим-куйдим қилиб юрган баходирлар ноилож попуқларини пасайтирган, хатто Улон Қўнғурдек қайсар тақдирига тан берган кунларда рўй берди. Ногоҳон тарқалган хабар ашаддий жазманларига тип-тиник ёз осмонини титратган гулдирак янглиғ таъсир қилиб, бариси қайтадан бошланди.

— Маликам, жамоа мунтазир жавобингизга!..

Энди Улон Қўнғур ботиний бир зуғум билан хитоб қилди.

Асаби тап-таранг тортилган Аланкува ҳамон юрагини очиш ёки очмасликни ўйлаб иккиланар, қандайдир ҳадик ва андиша билан йўғрилган шубҳа журъатини сўндириб ташлаган эди.

Худо хаки, ҳали-ҳали аклига сизмайди: бир жихатдан тану жонини ўпириб, бир тарафдан дилини ажаб орзу-ҳавас билан тўлдирган ўша учрашув қандай рўй берди?

Ўша кеча Дибун Баён хаёли билан машғул бўлиб, у билан ўтказган шукуҳли онларини эслаб, оҳ чекиб ётар эди. Соғинч битмас-туганмас зориқишга айланган фурсатда, ёпирай, дераза туйнугидан бир даста нур сизиб қирди ва юраги ларзон-ларзон тепа бошлади.

Орадан кўп ўтмай яна ҳам ғалатирок ҳол кечди: бир хил бўлиб, самовий ёритқичлар залвори ва буржлардан тўкилаётган симобий шарора нафасини туйди.

Кейин эса... оч ноформон қуюн каби ҳарир товланган ёғду Чинни бўлмасини тўлдирди. Шоҳона жиҳозланган, деворларига нозик нақшлар чекилган мухташам хона гўё кўпириб-топаётган қудратли уммонда сузарди, тааж-жубки, бош-адоғи йўқ мавжлар қўйнида Аланкува ҳам чирпирак бўлиб айланар эди.

Хадемай тўлқинлар бир нуктада йиғилди ва гўё Алан-

кува юраги кок иккига ажралди. Аниқроғи, эс-хуши оғиб, аклу идрокидан адашди, ахир, ўнг деса — ўннга, туш деса — тушга ўхшамас, рўпарасида бир йигит бўй ростлаган эдики, худди Дибун Баёнга киёфадош: ихчам кузалган соқоли ва жингала сочи келишган буғдойранг бетига муносиб, ранг-рўйи оқиш-сарғимтирга мойил, манглайи кенг, кошлари пайваст, хиёл қисик кўзлари тик боқишли, борингки, бутун борлиғида шижоат жам!..

Ахийри, Аланкува ўзини қўлга олди, қиска мулоҳазадан кейин бўлма ўртасида савлат тўкиб турган хушрўй меҳмонни Тангри элчиси — яхшилик ва файз-барака ташувчи Маъбудга киёслади.

Киёт уруғига мансуб барча қондошлари катори, малика ҳам осмоннинг қайсидир қаватида жойлашган Саодат буржида шундай фаришта истикомат қилишига ишонар, ҳатто узун тунларда ғойибона сухбатга киришиб, ундан ишонч билан нажот ҳам кутар эди. Илтижосини эшитган бўлса керакки, мана, ўша Маъбуд — жафокаш ер хомийси қошида ҳозир нозир бўлиб турибди.

Аланкува, шу хил мулоҳазалар билан ўзини овутиш учун хар қанча уринмасин, бирдан ваҳимага тушиб, тунги соқчиларни чорламоқчи бўлди. Аммо нигоҳи сирли чакнаётган нигоҳ билан тўкнашди-ю, фикридан қайтди. Яъни, Маъбуд ўзи сари одимлай бошлаганини кўриб шониб қолди ва зумда ўзини ўт-олов кучоқда кўрди, қисқаси, ўша кучоқда тун бўйи тўлғана-тўлғана бор дунёни унутди...

— Маликам, бўлари бўлиб, бўёғи синибдир, энди нимадан хайқасиз? — Улон Қўнғур мажлис аҳлига қувлик билан назар солди. — Қасални яширсангиз иситмаси ошқор қилур!

— Вазири аъзам, кўпам ҳаддингиздан ошманг, — деди Аланкува, иложи борича ўзини босиб. — Не қорхолга ҳакамлик қиласиз, ўзингиз ҳам билмайсиз.

— Аммо сарой хос табиби ва мунажжими Шигемун Бурҳон аллақачон суюнчи ундирмиш. Бизга фақат нимага бошқоронғу бўлганингиз қоронғу, қолгани кундек равшан!..

Аланкува яққол кўрди: ҳамма бош ирғаб, бош вазир фикри ростлигини тасдиқлади. Сал пойгақда қўл қовуштирган Шигемун Бурҳон Тангри ва тақдирдан нолигандай тўнғиллаб қўйганда адо бўлаёзди. Сўнг улуғ лашкарбоши Арлон Қумқуюнга умидворлик билан назар ташлади.

Аммо саркарда ранг-рўйида хайрихоҳлик нишонасини кўрмади. Туман саркори — йўлбарс терисидан калта камзул кийган Тўктош Қиёт, Найман қалъаси беги Билгич Қанотли, найзасини уч туғ безаган номдор ботир Чўнгбош Қорувли, қайсидир савашда Дибун Баён илкидан тилла сопли туркона шамшир совға олган Олқор баҳодир афту башараларидан ҳам захар томаётган эди.

Хайхот, мана шуларми хали ишониб юрган тоғдай-тоғдай суянчиқлари?

Аланқува, бирдан ёлғизлик тусаб, аркони давлатга ижозат берди. Муаззам хобгоҳда ўзи билан ўзи колгандан кейин кўз ёшлари ёноқларини шашқатор ювди, ахир, инон-ихтиёри ўзида эмаслигини бу гумроҳларга қандор тушунтирсин?

Нақшинқор эшикдан шовурсиз кириб, остонада қад буккан хос мулқзим — Сори Найман товушидан хаёли бўлинди. Ҳузури муборагига Хитой подшоҳи элчиси Ким Суно, Хинд тупроғидан ташриф буюрган бараҳман Гавур Мохан кирмоқ ва совға-салом топширмоқ ниятида экан. Лекин ҳозир, биров билан суҳбат қилиш нари турсин, кўнглига қил ҳам сиғмасди. Шу боис учрашувларни ортга сурди-да, хобгоҳ тўридаги махсус эшикдан шошилмай чиқиб, безатилган кенгина йўлак орқали ётоғи сари йўналди.

Аланқува ётоғига кирар-кирмас бутун вужуди аллатовур жимирлаб, кўз олди қоронғилашиб кетди. Юраги кинидан отилиб чиққудек бўлиб нотинч тепа бошлади. Ахир, бари сиру синоат мана шу тўрт девор, нафис безаклар, деразага тutilган ҳарир дарпардалар, парлўла-болишлар ва кўрпа-кўрпачалар гувоҳлигида кечган эмасми?

Рўпарасида кўпириб-тошаётган нур-уммон қай тахлит Маъбудга эврилганини хали-хали ақлига сиғдиролмайдди. Кейин ўзини олиб қочди, аммо қутилиш иложи бўлмади. Кўзлари ёнаётган йигит аста кўтариб, бағрига босганча, тўшак сари олиб ўтди. Тўшақда авайлаб, ёқимли эркалаганлари бир умр ёдидан чиқмаса керак. Эрибгина, роҳатланиб ётаркан, пайқовдики, қорувли бадандан нозик жисмига бир қувват кўчаётир, жўшиб тепаётган юраги бўйлаб, тамирлари ва хужайраларига бир ҳарорат сизиб-сингиб бораётир!..

Рост, Аланқува тун бўйи Маъбуд билан бир тану бир жонга айланди. Илгари эхтирос ўти тани-жонини бу

кадар ёндирганини эслолмайди. Ниҳоят, тонг арафасида, ҳаяжони ва орзиқишини босолмай шивирлади:

Эй, шункор, не-не шохлар забт этолмаган кўнглим кўрғонини бунча осон забт этдинг? Айтгил, кимсан?

Маъбуд жавоб қилмай жилмайди, лабларидан қайта-қайта қайноқ бўса олгач, оппоқ лочинга айланди-да, очик деразадан осмону фалакка парвоз қилди. Ана шунда у яна гангиб, дили алғов-далғов бўлиб кетди.

Мана, уч ойдан ошди, ҳар тун, кўпинча сахар чоғи, Маъбуд Аланқувани ўшандай эркалаш учун келади. Очиги, йигит қўллари ҳароратига шу қадар ўрганиб қолдики, энди ўша қўлларсиёз ҳаётини тасаввур қилолмасди. Энди у малика эмас, муҳаббат қошида таслим бўлган оддийгина маъшуқа! Тожу тахт билан бир қаторда, ўғилларини ҳам унутди, нима қилсин, ахир, бошқа чора тополмади.

Ажабо, қуёш мағриб сари оғаверса жонида жон, холида хол қолмайди, кафасдаги қушдек ўзини ҳар ёнга уради. Кўзлари олис буржларга ниҳорон бўлаверади. Борлигини нимадир ўртайди, бу нарса соғинч эканлигини билса-да, эътироф этолмай, ўзидан яширишга уринади. Лекин қаники эплоса! Оҳ, шунчалар ёмон дард экан-да интизорлик!..

Хайриятки, Маъбуд кўп зориктирмай, қоронғи кечани ой каби ёритиб, ётоғига қиради. Ўша захоти Аланқува қарчиғай каби бағрига отилади. Чўғ каби куйдиради-ган қувватни қайта-қайта туяркан, руҳи-жони исийди, тасаввури тиниқлашиб, кўнгли яйрайди.

Сираси, Аланқува бир кунмас-бир кун шундай бахтиёрлик насиб қилишини етти ухлаб тушида кўрмаганди. Ўша кечадан бошқача бир оламга тушиб қолган, бошқача ҳаётни бошидан кечираётган эди. Шунчалар сархуш эдики, эрта нима бўлиши билан заррача қизиқмасди. Гоҳо, тонг арафасида, Маъбудни шоду хуррам кузатиб қўйгач, бирдан жиддий тортиб, маъюс бўлиб қолар, эрта барини гўримга олиб кетаман, деган хаёл билан ўзини овутар эди.

Агтанги, тақдир бу нияти билан ҳисобланмади ва бари тесқари кетди. Бугун у — иккикат, сирини фош қилаётган жонни гоҳ дераза, гоҳ туйнук оша ётоғига мўралайдиган фариштадан орттирган, хайхот, буни айтса, ким ишонади?

Аланқува, пароканда ўйлардан бўшамай, бахтиёрлик

билан бахтикаролик ўртасида изтироб чекар, кимдан мас-лаҳат ёки ёрдам сўрашни билмас эди.

Мана, кўёш ботди, бутун борлиқни қоронғилиқ пардаси қоплади, лекин у буни сезмай қолди. Ҳос мулозим кечки овқатга таклиф қилганда, иштаҳаси йўқлигини баҳоналаб, ётоғини тарк этмади. Вужудини таниш ҳаяжон чулғар экан, аста бориб деразани очди. Қаср олдидаги бўйчан дарахт шохлари орасидан фалакнинг қайсидир нуқтасида жило бераётган даста нурни илғаб, яна орзиқди. Даста нур поёнсиз маъво бўйлаб кела-кела хонасини тўлдирди-да, ўша захоти ўктам йиғитга айланди.

— Шунқорим, ерда менга кун йўқ, дуч келган кимса шўрлик жонимни хўрлайдир, — ўтли кучоқда зрибгина ётган Аланқува зорланди. — Ўтинаман, мени ўзинг билан ола кетгин. Маконинг қайда бўлса, ўша ерга ола кетгин!..

Маъбуд жимгина нақш олмадек қизили тарам-тарам ёноқларини силади, нозик бўйни оша сийнасини босқин қилган сунбул сочларини силади, сўнг, кўзларига тик боқди-да, иложи йўқ маъносида бошини сараклади.

Оппоқ лочин тонг арафасида учиб кетганда, у пар тўшақда кўз ёшларига ғарк бўлиб ўтирар, билдирмай ўтган тун бахш этган роҳату фароғат ўрнини энди азобукубат эгаллаган эди.

Ҳар кеча, висол лаҳзаларида, Аланқува ҳалиги ўтинчини такрорлайверди, ишк шаробидан масту масрур Маъбуд эса юмшоқлик билан рад жавобини бераверди.

Аксига олиб, бир эрта, хобгоҳ бўсағасида ким биландир саломлашиб турганда Шигемун Бурхон келиб қолди. Негадир коҳин авзойи бежорок эди. Қовоғидан қор ёғдириб, рўпарасида тўхтади-да, истехзоли нигоҳ билан бошидан оёғига қадар разм солди. Сўнг, бир оғиз сўз қотмай, ўша алфозда бурилиб кетди.

Орадан қўн ўтмади, бутун саройни, ҳатто бутун мамлакатни ақл бовар қилмас миш-миш тутди. Ҳосу авом пана-панада ғийбат билан машғул бўла бошлади, оғзига кучи етган ҳам, етмаган ҳам орқаворотдан таъна тошларини отар эди.

Мабодо ғалва шу йўсин давом этса, тожу тахтдан ажралгани етмай, тошбўрон бўлиши тайин эканлигини тўласинча англади. Қайси куни эрталаб, ўзини тошойнага соларкан, бир хил бўшашди. Ахир, қорни анча-мунча дўмпайиб қолибди. Лаънатга учрагур Шигемун Бурхон элдан бурун овоза қилганича бор-да.

Аланқува юраги остидаги жонни ўзидан ҳам, бегонадан ҳам жон-жаҳди билан яширди. Лекин, бекитганига яраша, борлигини ошқор қилмаса экан. Мана, кўриб қўй, дегандек, юм-юмалок бўлиб турибди. Энди ҳар қанақа уриниши бефойда, бас, сирни очади, барини айтади, ажаб эмаски, ишонингса-да, машъум жазони бекор қилишса! Жазо муқаррар бўлган тақдирда ҳам, сал енгил тортиб, ўлим билан хотиржам юзлашади.

— Ҳамма эшитсин. Бош вазир жаноблари, сиз айникса қулоғингизга қуйиб олинг, — арқони давлат тўпланган ҳамоно дангал сўз бошлади Аланқува. — Мени бекорга камситасиз, ахволим аслидан беҳабар ҳолда тиш қайрайсиз, билингким, ихтиёрим ихтиёримдан хорижда!

— Маликам, биздан ўтган айб битта: саройингиз остонасига етти йил бош қўйдик, етти йил кўнглингизга қарадик, ҳар сўзингизни қулоғимизга халқа қилиб тақдик, — икки қадам олға босди Билгич Қорувли. — Эвазига не топдик? Тилга олиб бўлмас хорлигу хиёнат! Ифратингиз тимсолида номус-оримиз топталиб, иснодга қолганимиз ортиқча!

— Эл бежиз айтмаган: аёл макри қирқ туяга юк бўлур, — деди Олқор баходир, оғриниш билан. — Сиз гуноҳингизни хаспўшлаш мақсалида, биз каби адолатпеша зотларни ерга урмакдасиз.

— Яна тухматми, баходир? — деди Аланқува афсусланиб.

Баходир, маликам бекорга куйинмас, дарҳақиқат сал ақлни ишлатайлик, — қутилмаганда Аланқувага ён босди Тўктош Қиёт. — Ахир, киши ўзи кўрмаса, қоя панасида илон қулча уриб ётурми ёки қашқир ухлар, қаромат қилолмас.

— Эй, зўрлар зўри, офарин, толиб сўйладингиз, — яна ҳам тетиклашди Аланқува. — Охиригача эшитинг. Бас, сўзим пири қалонимиз Улуғ Туркхон ҳимматидан бўлғай!

— Хўш, хўш? — ғулдиради Улон Қўнғур.

— Тангри иродаси билан қалламни ҳам, дилимни ҳам тақдир синовига тикдим, — давом этди малика. — Айтганим ўзимга чину сизга ёлғон экан, келинг, бир талбир қўмагида буни тафтиш қилгайсиз, яъни, эрта хуфтондан ётоғим атрофида назоратда тургайсиз.

— Бунингдек оворагарчиликда не маъно? — деди Улон Қўнғур тўрсайиб. — Қани, осмон ва буржлар

сирдоши Шигемун ота айтсин, ушбу айёмгача тепадан, одам юз кўрсатмоғи нари турсин, бир дона чалпак тушганми?

— Вазири аъзам, такрор айтаман: эрта кечдан кўрғоним атрофини ўрагайсиз, ўша ташрифга гувоҳ ўтмасангиз, жазоим тайин: тожу тахтдан Мосуво айлаб, оёғимдан айғир думига бойланг-да, жазирама сахрога ҳайданг.

Хобгоҳни ола-ғовур ва шивир-шивир тутди, ниҳоят, жимлик чўкиб, барча улуғлар ушбу кутилмаган шартга рози бўлишдан бошқа чоралари йўқлигини билдиришди.

Ҳамон ғашлиги тарқамаган Аланкува недир шубҳа ва истеҳзо кўнган башараларга бир-бир тикиларкан, хаёлида кўркам кадди-комат гавдаланди. Сираси, у Маъбуд садокати ва интизомига каттик умид боғлагани туфайли ҳалигидай қалтис йўлни танлади. Насиб килса, Кўк элчиси ёлғиз ва химоясиз қолдирмайди, ҳамдарду ҳамдам бўлгани қайта-қайта учиб келади.

Мажлис ниҳоясига етган ҳамоно Аланкува анча енгил тортди, яна Маъбудни эсларкан, неча маротаба юраги остидаги жон аста-аста қимирлади.

Кўпдан бери шунақа бўлади, тез-тез боши айланиб, кўнгли аччиқ-шўр ёки нордон тусайди. Ҳар хил меваларга ўч бўлиб қолди.

Баъзан узун тунлари уйқуси қочиб, пар тўшакни қучиб ётганда, ногоҳ қулоғига: «Мен борман, тирикман, нафас оляпман!» — деган шивир чалингандек туюлар, шунда ўзини қўйгани жой тополмас эди.

Мана, қуёш уфқ ортидаги манзилига жўнади, дераза орқали хира тортаётган поёнсиз бўшликка тикилиб турган Аланкува негадир Чинни бўлмасига сизмай хўрсинарди, ҳатто дастурхонлар тузалган, шўх-равон куй-қўшиқлар тутган Зумрад ва Товус бўлмаларида ҳам кўним тополмади.

Ахийри, хос қанизларидан бўлмиш Зарнигорни қошига чорлаб, чорбоғ ўртасидаги Лола кўшикида жой ҳозирлашни буюрди. Қачондир Дибун Баён қурдирган, деворларига оч қизил мрамар ёпиштирилган, рўпарасида фавворали сарховуз бўлган шинам кўшкни беҳад ёқтирарди, ҳатто бу масканда кун ора кўп кишилиқ машварат, кўнгилочар ўйин-қулги, шохона базмлар уюштириб турар эди.

Лекин ҳозир мақсади бутунлай бошқа: Тангри таоло элчиси саналмиш Маъбудни кўшк гирд атрофини ўраган баҳаво-очик гулзорда кутиб олишни тилади, токи адолат

химоясини бир четда колдириб, йўқ ердан мудхиш интиқомга бел боғлаган аламзада каслар уни яхшироқ кўришсин...

Зумда ораста қилинган Лола кўшки шийпонида, сархил ноз-неъматлар билан тўлдирилган хонтахта ёнида, исмсиз хисларга берилиб ўлтирган Аланқува хаёли ногоҳ Саодат буржи билан боғланди.

Ногоҳ фалак салтанати тоабад барқарор эканлиги хаёлидан кечди, сўнг аллатовур тўликди-да, кўзларини бир юмиб-очди, қараса, фалак энқайиб кела-кела шаҳар теграсига туташган, уфққа сиёхранг парда тутилган, ёнатрофни чамандек очилган чечаклар атру бўйи тутган, дарахт шохларини эгаллаган қушлар вижирлаши авжида, ораста-сўлим хиёбонларда охулару сайғоқлар, қумрилару товуслар сайр билан машғул...

Бир маҳал кўшк пештоқи узра кўзларни қамаштиргудек оппоқ шуъла чарх урди, сўнг, тарам-тарам ёйилиб, тарам-тарам бирлашиб, гулзор четида қўнди. Жониворлар бир-бирларига мастона суйканишар экан, тезда типтиник харир парда ичидан тик коматли йигит чиқиб келди.

— Хайрият, шунқорим, қутқаздинг, — ҳамма ёқни мўру малахдек босган халойик нигоҳини туйган кўйи Аланқува мамнунлик изҳор этди. — Келмай қолсанг нима қилардим?

— Маликам, хотирингизни жам қилинг, орамиздаги битим хайрлидир, омадки, бу битим Тангри тарафидан ўқилган никоҳ шарофати билан дунё тургунча тургай!..

Аланқува дона-дона қилиб сўзлаётган Маъбуд оғзига меҳр билан тикилиб қолди, ўша илохий никоҳ қанчалар шарафли эканлигини ўйлар экан, бирдан мияси тарки очилиб кетгандек бўлди. Бу муждани авваламбор катта даъволар қилаётган Улон Қўнғур эшитсин, ха, эшитсин-да, алам бармоғини тишласин!.. Ушбу дамда, билдики, у, нияти бузук шериклари билан биргаликда, қайсидир дарахт ёки девор ортидан кўшк сари ичи тирналиб назар солаётир. Тилидан бол томаётган йигитни тажовузкорга менгзаб, қахру ғазаб ўқиға нишон қилаётган бўлса ажабмас. Турқи курсин, асли, укаси Дибун Баён жонига чанг солган ва унинг гулдек умрини хазон қилган шу баттолнинг ўзи эканини қошки билмаса? Муаззам тахт, тилла тож, сулув аёл хақикий шухрат ва роҳат-фароғат бўлиб кўринган-да кўзига. Кеч бўлса ҳам

Аланкува баридан хабар топди, аммо борлигини какша-тиб юборган айриликка чора тополмади, узун кечаларда оху фиғон чекиб, бўзлашдан нарига ўтолмади...

Улон Кўнғур бошлиқ таъкибчилар кўкдан тушган бир ховуч нур ўктам йигитга айлангани, аклу хушидан адашган Аланкува ўзини унинг бағрига отганини лолу хайрон кузатишди. Бариси малика айтгани каби рўй берган, бариси тушга ҳам кирмайдиган мўъжиза эди.

Мана, маҳобатли ва кўркем Лола кўшкени ўзгача шукух камради. Бутун борлиққа чўккан теран жимлик аро масрурона жуфтлашган икки юрак дукирлаши эшитиларди, холос.

Тирик жон борки, бари уйкуда, фақат бир киши Улон Кунғур бедор, хали у ёр-ошнаси билан чорбоғ дарвозасига қадар борди-да, сўнг хуфия изига бурилди, хозироқ шийпонга бостира бориб, Маъбудни чавақлаб ташламоқчи бўлди. Хар холда у одам сиёғида юрган жодугар ёки иблис эканлигига аллақачон ишонч ҳосил қилган эди.

Улон Кўнғур мудхиш режалар тузганидан беҳабар Аланкува ўз тилақларига ғарқ эди. Юраги остида мурғак жон эҳтиёткорона қимирлаб кўйганда, хар гал рухи юксалар, эртанги кунини янада орзикиб кутар эди. Тунда Маъбуд пайдо бўлган захоти қачондир йўқотиб кўйган кўнглини қайта топгандай қувонар, Маъбуд қорачиқларида мавжланган уммонда чўмила бошлаганига заррача шубҳа қилмас эди.

Ажабки, Аланкува мудом навбатдаги тундан кўп нарса умидвор бўларди, нималигини аниқ билмас-да, умид қилишдан чарчамасди. Ва бир кунмас-бир кун у билан осмону фалакка учиб кетишига амин эди.

Мана бу оқшом ўша ниятини бошқатдан ёлбориш билан эслатади, розилигини олмагунча кўймайди, нозу истиғно билан бўлса ҳам эритади. Сўнг, ох, фақат ўзи эмас, юраги билан ҳам сирлашиб, интиҳосиз туйғулар мавж уриб ётадиган кўзларида чўмилади.

Аланкува Чинни бўлмаси бурчагида ўрнатилган тош-ойна олдида қуйманиб жилмайди: сутга чайилгандек рухсорини кўрган ой ёки офтоб ҳасаддан қуйиблар кетса ажабмас, жодули шаҳлолари қошу киприқлари билан иттифоқ тузган-да, зимдан недир фитнага хозирлик кўрадилар, хатто қирмизи ёноклари у ер-бу ерида ўрнашган

юпқа-сарғиш доғлар хам чиройини янада очиб юборган...

Аланкува аста безовта тепаётган юраги остига кафти-ни босди, ўша таниш сасни эшитганча, шошилмай бўлма-ни тарк этди. Сокин хиёбон бўйлаб, Лола кўшки сари борар экан, бир парча ойдинлик эътиборини тортди. Ҳарир парда орасидан элас-элас кўринаётган Маъбуд киёфаси ташвишли эди.

Аланкува ўша захоти барини англади, ахир, не кўз билан кўрсинки, ўғлон Улон Кўнғур бошлиқ куролли сарбозлар куршовида колган эди.

— Кунинг битди газанда!..

Важоҳати бузилиб, кўзлари қонга тўлган Улон Кўнғур шунака хайқирдики, Аланкува бир чўчиб тушди, бехос қадами секинлашиб, улкан дарахт остида хайкал каби туриб колди.

Улон Кўнғур хаёт-мамот жангини давом эттириб, қолиб бўлиш, аниқроғи, нафсониятини оғритган бедодликка тезроқ нукта қўйиш истагида эди. Ана, ногаҳон қулочкашлаб сиртмоқ ирғитди, ўша захоти сиртмоқ Маъбуд боши узра илондек вишиллади-ю, аммо кўкжисдан бурдаланиб, сомондек тиркираб кетди.

Омади чопмаган Улон Кўнғур ғазабдан кўкариб, бирдан қилич яланғочлади. Ҳалига қадар бу дунёда ҳеч ким зарбаларига дош беролмаган, ҳозир мана бу жодугарни хам бир ҳамла билан тинчитади. Тавба, не ҳол кечди, арслон терисини ёпингандан бери сира панд бермаган қиличи ногоҳ айниб колди, ҳатто ўчакишган каби, беорларча ортга силтаниб, ўйноқлаб кела-кела, бўйнига дамини ботирди. Ҳатто ох дейишга ярамай, тақрон ерга чалқанча қулади...

Тенги йўқ саркарда жасади узра тош қотган шоввозлардан Арлон Қумқуюн энг аввал хушини ўнглади ва қоплондек олға ташланди. Аммо, қаники, кўп бало-қазони кўрган, анчадан бери кинида қонсираб ётган шамшири амрига бўйсунса! Лаънати бир айланиб кўксига санчилдики, кўзлари хонасидан ирғиб чиқди.

На чора, Арлон Қумқуюндан кейин енг шимариб майдонга тушган Олқор баходир хам, Билғич Қорувли хам, Тўктош Киёт хам ўз тиглари зарбидан бирин-бирин ер тишлади.

Ишониш кийин: Маъбуд қуролсиз эди, мундоғ қўл кўтариш нари турсин, ҳатто анчайин ўкрайишни хам эп

билмади. Бари тушга ўхшарди, ажабо, ундай деса, сиру савдо Аланкува ва сарбозлар кўз ўнгида рўй берди-ку!..

Одатдагидек, тонг отмай Маъбуд оппоқ лочин киефасида манзили сари шошилди. Қаники, Аланкува ҳам, тожу тахт ташвишидан кечиб, у билан бирга, олис юлдузлар мамлакатига қанот қоқиб учса!

Эрталаб, бундан афсусланиб, Аланкува Лола кўшки атрофида айланиб юрди, салдан кейин тунда рўй берган нохушлик Улон Кўнғур бадгумонлиги оқибати эканлигини ва у тоабат дўзах ўтида куйишини ўйлаб, чорбоғ тўрига ўтди. Аланкува ғалабасидан шод эди, энди ҳеч ким таъна тошлари отиб, шаънини камсита олмаса керак. Фақат юраги остидаги жон ёруғ дунёга келгандан кейин ҳаёти қандай кечаркин? Мана шу хусусда узок мулоҳаза юритар экан, яна Маъбудни хотирлади ва юксакларга нигоҳ қадади.

Аланкува гўё кўпдан хуш-фикрини эгаллаган Саодат буржи ёнгинасида турар, хозирок Маъбуд пайдо бўлиб, кучоқ очиб қарши оладигандек энтикар эди. Хаёлдан бўшаб, ниҳоят, хилват гўшаларда эмин-эркин сакрашиб юрган кийикларни, чиройли қанотларини намойиш этаётган товусларни томоша қила-қила ортига қайтди. Сокин гулзор ёни билан Лола кўшки сари шошилмай борар экан, ногоҳ ола-ровур эшитилди, қарасаки, бутун чорбоғни фуқаро халқадек ўраб олибди. Ажабо, гўё ер ёрилган-у, одам чиккан!

Аланкува оқ мрамр зинадан кўшкка кўтарилди ва қошида таъзимда турган оломонга назар солди. Негадир издиҳом орасидан Улон Кўнғурни кидира бошлади, бирдан кечаги нохушликни эслади-да, енгил хўрсиниб кўйди. Ногоҳ қулоҳсимон қалпоғини тақир бошига кийшик кўндирган Шигемун Бурҳонга назари тушди. Авзойига қараганда, қохин икки ўт ўртасида эди.

Аланкува ким биландир донлашиб, хомила топганини элга илк бор руҳонийлар пешвоси маълум қилган эди. Қачондир бариси дастлаб тушида аён бўлган экан. Чиндан ҳам у ўзини авлиё санар, афсун ўқиш, зойича кўришдан ташқари, Тангри фаришталари билан сирлашишда суяги йўқ эди.

— Маликам, биз гуноҳ аҳлини афу этинг, — деди Шигемун Бурҳон, ўзини бирдан малика пойига ташларкан. — Билиб-билмай сизни маломатга кўйдик!

— Туринг ўрнингиздан, — деди малика хотиржам, кўзлари порлаб. — Афу этганим бўлсин!..

– Кулдук, минг бора кулдук!

– Вазифангиз ғийбат эмас, улус бошини ковушти-риш!

– О, Улуф Турк меросхўри, Тангри каромат қилган оналик муборак бўлгай! Сиз Тангрига фақат сингил эмас, содик хабиба ҳам экансиз!..

Аланкува сўзни маржондек тизиб ташлаётган Шигемун Бурхонни зимдан оғриниб кузатар, мийиғида истехзоли кулар, қуриб кетгурни бир баҳонада Дибун Баён саройга тортганини дилидан кечирар эди. Асли никобини тез-тез ўзгартирадиган бу туллакни жаллод ихтиёрига топшириб, дорга торттирса ҳам ҳақи кетади, аммо ҳозир мавриди эмас.

Терлаб кетган Шигемун Бурхон, ниҳоят ваъзини тугатиб, жойига қайтган ҳамоно чорбоғда теран жимлик чўкди.

Салдан кейин юзларига ҳалимлик ифодасини бериб кўл ковуштирган, турли ҳайвонлар терисига ўралиб, курол-яроқ таққан зодагонлар ва саркардалар, беклар ва тўралар, бой-боёнлар, акобир-ашрофлар ғивирлаб қолишди.

– Маликам, сиз покиза гулу кескир шамширсиз...

– Салтанат соябони, фуқаро онаси!

– Илоё, умрингиз узун, бахту тахтингиз бокий бўлгай!..

– Мехмон Тангри таоло элчиси эканлигини авзойидан билгансиз.

– О, маликам, Биби Марям икболига муяссарсиз!

Жола каби ёғилган олқишлар ва мактовлар еру кўкни зир титратар, тобора ўзига ишончи ортаётган Аланкува кўнглида муттасил акс-садо берар эди...

Биби Марямнинг муборак исми янграганда Аланкува кўкси бир қалқиб тушди, Тангри ёрлакаган ўша мухтарама зотдан кейин ҳали ҳеч бир аёлга насиб этмаган икбол ёлғиз ўзига буюрганини тасаввур қилганда айниқса руҳи ёришди.

Оломон тарқагандан кейин ногоҳ юраги тагида анчадан бери таниш бўлган, борлиғига ҳузур баҳш этадиган нотинчлик бошланди, гўдак овозини эшитиб беихтиёр жилмайди-да, олис Саодат буржи фуқароси – Маъбуд билан дардлашгиси, дийдорига тўйиб-тўйиб термилгиси келди.

Аланкува наздида вақт жудаям имиллаб ўтар, ҳар сония ҳафта-ойга тенг эди. Оқшомга қадар ҳали жуда

узок, интизорлик эса бутун вужудини олов каби камраб борарди. Хозир ўша фаришта не юмуш, не хаёл билан машғул бўлса?

Аланкува буни қаёқдан ҳам билади, бундан фол очишга кодир эмас. Соғинч ичра ўртанаётган малика яна шундан ҳам беҳабар эдики, борлигини эрта-кеч сездириб кўяётган митти жон, ягона эмас, учовлон — уч эгизак! Эрта улар тор корнидан кенг оламга талашиб-тортишиб тушадилар ва Нирун аталмиш олий насаб тоифага асос соладилар. Кенжаси Бузунжар толенинг энг юкори аршига кўтарилиб, Соҳибқиронлар тармоғини бошлаб беради. Баходир ўғли Буко Туркистон довуғини етти иқлимга ёядиган жамики султонлар бобоси бўлиб қолажак...

Фақат чинакам шон-шавкатга тўла кўтарилишларни бошлаб берадиган ўша давру давронга қадар хали не-не суронли кунлар ўтиши керак.

Х И Л В А Т

Ясси кўчаларида юлун кийинган, сочлари кировлаган озғин кампир тушида чангали дов қарчиғай кирганини айта-айта сўйланиб юрар эди...

Орадан кўп ўтмай, авжи қиш чилласида, еру кўк паға-паға қор кўрпаси билан ўралганда, дабдурустан шаҳарга Амир Темур Кўрагон ташриф буюрди. Ичига олов тушган Сорбуғо кипчок хукмдор этагини ўпиш учун ошиқди.

Соҳибқирон бунақа сафар пайтида кўпинча доруға ховлиси ёки чорбоғида кўнар, олий мартабали меҳмонга хос саховат ва назокат кўрсатар эди. Аммо бу навбат негадир мархаматини дариф тутди, ипакдай эшилаётган Сорбуғо кипчокни бадтар куйдириб, бедови жиловини Хожа Аҳмад Яссавий хонақохи томон бурди.

Эгарда зўрға илиниб турган аъёнлару боёнлар, шоҳона зиёфату ораста бўлмаларни четлаб ўтиб, шип-шийдам манзилга умтилган соҳиби даврон ортидан чурқ этмай эргашдилар.

Шаҳар четроғида кўнқайган хонақоҳ ғира-шира қоронғилик аро аллатовур ваҳимага чўмганди. Фақат баъзи туйнукларидан хира милтираб ёнаётган шам шуъласи кўринар, ора-чорада бедор дарвешлар ва муридлар тиловати кулоққа чалинар эди.

Соҳибқирон йўл-йўлакай сукут сақлади, қори қурал-

ган бўсағада отдан тушгач, хамрохлари сари ўгирилиб, оҳиста сўз котди: «Жаноблар, кори-холимдин биргина гумашта хабар олиб турса кифоя. Сиз хоким ихтиёрида-сиз!» Сўнг қорувли қадду қоматини тик тутиб, салобатли қадамлар билан кия очик эшик сари юрди...

Хонақоҳ ахли баъзи мардум ўйламай-нетмай туфрок билан тенг қўядиган даргоҳга кўнгил боғлаган мартаба-ли зотдан хабар топган ҳамоно, бирдан ғавғо кўтариб, муборак дийдорини кўриш учун ёпирилди. Аммо қаттиқ буйруқ олган бақувват ва абжир гумашта шафқатсиз равишда ҳеч кимни хужрага йўлатмади.

Зах ва рутубатнинг аққимтир хидидан Соҳибкирон димоғи ёрилгудек бўлди, аммо парво қилмай, эғнидан сийму зар беаган банорас чопони, бошидан нафис пат ва ёқут қадалган қирмизи шоҳи тақиясини счди, миҳдан узун тим қора чакмону учли кигиз кулоҳ олиб кийди. Бу ишидан анча енгил тортиб, дарди-холини пинҳон тутган узун кечани, бир дам миҳжа қокмай, ботиний тиловат билан ўтказди.

Баҳонада қирчиллама қишнинг сокин оқшомлари ҳам-дами ва сирдошига айланди. Бўйра-палос тўшалган тор-гина хужрада кечадиган бедорлик — ботиний зикр онла-ри шуқуҳли ҳам мароқли: Оллоҳ ёди билан қолганда жони ҳузур топар, ич-ичида чирок ёнар эди. Гоҳо ўзини онадан қайта туғилган одамга қиёсларди, гўё ёруғ дунёни ўша бахтиёр зот кўзлари билан илк бор кўраётган эди.

Бу эрта, қор тинимсиз учқунлаб, совуқ қаҳрига олиб турса-да, Сорбуғо қилчок, Жоку барлос, бир нечта ҳос мулозим, ниҳоят, патак соқолли шайх — мулла Нишон-ни хамроҳ қилиб, хонақоҳ бўйлаб айланди.

Не-не замонларни кўрган обида деворлари шўр ва нам таъсирида нурай бошлаган, меъморий қиёфасини йўқо-тишига бир баҳя қолган эди.

— Пийримиз бўлмиш ҳазрат Яссавий бул жойни Оллоҳ уйи ҳисоблағонлар, — тушунтира бошлайди мул-ла Нишон. — Олтмиш учдан кейин ертўлани хилват билиб, то умрлари охирига қадар чилла саклаганлар...

Соҳибкирон Аҳмад Яссавий жасорати афсонага айла-ниб кетганини яхши билади. Элда машҳур «Ҳикмат-лар»и ботинида ниҳон теран маънолардан озмунча озиқ олганми? Қачондан бери ўзини улуғ пирнинг ғойибона муриди санайди. Умуман, мана шу саждагоҳ сари интил-гани, бўсағаси гардини кўзига тутиё қилиш тилаги билан ёнгани бежиз эмас.

Бугун кўнглида яна бир эзгу ният куртаклади: илим-иссиқ кунлар келиши билан хонақоҳ таъмирини бошлаш учун маблағ ажратади, шундан кейин, иншооллох, ўнғайроқ жойда хар ким кўрса қувонадиган макбара курдиради.

Режа устига режа пиштаётган Соҳибқирон эътиборини бир табақаси қийшайган омонат дарвоза биқинида қуймаланиб турган озғин кампир тортди...

Ясси сари юзланган қарчиғайдан огоҳ этган шу тинмасак мушфик жон эди. Шўрлик мункиллаб қолган бўлсада, иссиқ-совукни писанд қилмай, шаҳарда тентираб юргани, тез-тез бозор оралаб тургани боис, у каттаю қичикка бирдек танилиб қолганди. Фақат наслу насаби, исми-шарифи, тирикчилик манбаи, рўзгорини хар ким ҳам билмасди. Баъзи хангоматалаб қимсалар эса, аёл зотидан қиққан яккаю ягона қаландар, деб масхара қилишни яхши кўришарди.

— Эй, онахон, — юмшоқ қулди Соҳибқирон, беихтиёр тўхтаб, — иссиқ сандал кўзида қилмайсизми тоат-ибодатни?

— Яхшиси... тегирмондин хабар олгайсиз, инсофли банда! — чўккан кўзларини жилдирашиб минғирлади кампир. — Маним тоат-ибодатим оғирлиги тушмас ҳеч қимга!..

Соҳибқирон қиёфасини истехзо қоплади.

Муштдеккина бўлиб нимага шаъма қилаётир бу падар қусур ёсуман?

— Ҳазратим, оғир олманг, бу шунақа, — хушомад оҳангида бидирлай кетди мулла Нишон, — йўқ ердаги гапларни алжигани алжиган!..

— Таажжубга молик... Кесакдин ўт сачрагандек!

Соҳибқирон, гоҳ ортига қараб, гоҳ бош чайқаб, хужра сари йўналди. Хужра тўрида, кўрпачада тиззалагач, илгари қайдадир кампир билан учрашгандек бўлаверди. Бошини кафтлари орасига олиб узок ўйласа-да, бир тўхтама келолмади, ахийри, гумаштани чорлаб, ҳамён тутқазди ва мақсадини айтди.

Гумашта негадир қимирламади: гуноҳ иш қилиб қўйган қимсадек рўпарасида қаловланиб турар, яккам-дуккам ажин тушган юмалоқ бетида ташвиш ва хавотир ифодаланган эди.

— Хо́да ютдингми, бандаи гумроҳ?

— Бир қошиқ қонимдин кечинг, аълоҳазрат, — гудранди ниҳоят у, ниҳолдек эгилиб. — Тухфангизни еткармак иложи йўқтур.

— Ие! — ажабланди Сохибқирон. — Нечун?

— Шўрликни Сорбуго кипчок навкарлари хибс қилмишлар.

— Сабаби аёнму?

Гумашта йўқ маъносида бош чайкаган хамоно, Сохибқирон тутақиб кетди. Ахир, не кўргиликки, кимсан Сорбуго кипчок келиб-келиб кучини тўридан гўри яқин бир ожизаи нотавонга кўрсатса!? Чамаси, мол-дунёга тўймаган кўзлари қават-қават шира бойламиш, бас, капангга ўт кетгурни тузукрок тергаб қўйиши керак.

Сохибқирон мужда теккан заҳоти шамол каби шитоб этиб келган ва барнаста қоматини оёқлари остига ташлаган Сорбуго кипчокка нигоҳини тикан қилиб санчди.

— Олампадох, эшитдикки, шаҳримиз ялмоғизи муборак таъбингизга озор бермиш, — деди у дўриллаб, паст тушишни истамай. — Шу боис тегишли тадбир чекдик, токи йўлингизни бошқа тўсмасун.

— Кўп афсуски, хом ўйлабсиз, биродар, — деди Сохибқирон таҳдид аралаш. — Томдин нарини кўришдин махрум сиздек кимса учун амалу мартаба хайф!..

— Афу этгайсиз, — энди аранг сазо берди ҳоким. — Яна бир сабаб бор орада, яъни, ўша ожиза бетига худо-жўйлик ниқобини тортган фирибгар эрур.

— Инсоф билан сўйланг, кипчок беги.

— Валинеъматим, ўғли Эрхонни гўдак ёшидин кинбир йўлга гиж-гижламиш. Эндиликда ул баччағар му-сулмонлар мол-ҳолига кўз ола қилиш ила рўзғор тебратадур. Ўн кунча муқаддам ифлос тумшугини хазинамиз копқасига тикибдур.

Бирдан Сохибқирон қош-қовоғини уйди.

— Қипчок беги, унақа ўғил жазо олур, — деди кейин афсус билан. — Лекин онаизорни ўз ҳолига қўйинг.

Сорбуго кипчок қайта-қайта қуллук қилиб хужрани тарк этгач, Сохибқирон оғир уф тортди. Ахир, зардаси қайнаб, надомат чекканича бор-да: букаламун сиёқли бу кас олис йўлда ҳамрохликка ярамайди чоғи!..

Сохибқирон ботиний тиловат билан машғул бўларкан, руҳи гоҳо ёришар, гоҳо недир ғуборга чулғанар эди. Ибодатдан кейин турк қавми раҳнамоси саналмиш Хожа Аҳмад Яссавий (Оллоҳ охиратини тоабод обод айласин!) арвоҳини ҳамхона билиш айрича саодат эканлигини яна мушоҳада қилди.

Сохибқирон эрталаб, аввалроқ чамалаб қўйганидек, Ясси билан тузукрок танишиш, қисқаси, гузарлари ва

бозорларини айланиш тилагида ташқарига чиқаркан, дарвоза олдида яна халиги кампирни учратди ва яна ногоҳ ўй-фикри алғов-далғов бўлиб кетди.

— Онахон, мурувватли Тангри таоло фақирни Турон мулкининг тожу тахтига лойиқ кўрмиш, — деди салдан кейин чертиб-чертиб, — бирон арзингиз бўлса тинглайин.

Жонсарак кампир илкис ўғирлар экан, кат-кат ажин қоплаган энсизгина бети, хира тортган нигоҳида недир хайрат билан йўғрилган андиша ифодаланди. Ва муборак номи етти иқлимга таркалган доврукли зотни бошидан оёғига қадар қизиқсиниб кузатди. Лекин оғиз очмай, қовоғидан қор ёғдириб, чўпдек озғин жуссасига ярашмаган виқор билан йўлини давом эттирди.

Соҳибқирон мийиғида кинояомуз кулди, аммо неки туйган бўлса, барини жимгина ичига ютмай иложи қанча? Ҳозир ортиқча бир нарса дегудай бўлса, кампир дилини бадтар оғритиб қўйиши мумкин. Хайтовур, ўлгудек димоғдор экан, нимасига бунча ишонарқин қурмагур. Зиндонда чийралиб ётган ўғли билан ҳам зиғирча иши йўқдек, тавба!..

Бу кеча Соҳибқирон босриқди, кампир кат-кат ажинли бети юмдаланган, қировлаган сочи кўксидега паришон ёйилган алфозда кўриниш берди.

Тавба, эрталаб, тушини ўйлаганча, кўрпачада лолу хайрон ўтирганда, гумашта хай-хайлашига қарамай, қия очиқ эшиқдан ўша мўмина пилдираб кирди. Бошига бўз рўмол ўраган, эғнида нимдошгина бахмал камзул, қўлтиғига кичик тугунча қистириб олган, оқаринқираган лабларида синиқ бир қулги...

Соҳибқирон тахмин қилдики, қайғу-алам ва хўрлик охири суяк-суягидан ўтиб, арзу дод учун келган, ҳозир оби-дийдасини бошлаб, нонкўрлик кўчасида адашган нуридийдаси гуноҳидан кечишни ўтинади.

— Олампадох, азал тегирмони азалдин бузук, — деди кампир бир ёнда чўнкайиб. — Андоғ эркан, шафқат тилашда маза-матра борми?

— Маза-матра бўлур, қачонки сўз адолатни тиклаш устида борса! — кескин жавоб қайтарди Соҳибқирон. — Афсус, кўп ҳолда мардум яхши билан ёмонни фарқламас!

— Замона зайли шу бўлса, не қилсин?

— Эрхон ҳам ўша қаторда, — деди Соҳибқирон кесатик охангида. — Қилмишини қони билан ювадир, бу мусибат ширин жонингизга аччиқ ботмасми?

— Ботар... Лекин иложим қанча? Пешона шўрини шўр ёш юволмас!

— Намунча ноумидсиз, онахон?

— Негаки, манимдек ожизалар ва нотавонларга хамиша чорасизлик чора бўлгон. Сиздек икболи кулиб, дунё сўраган баходир зотларни эса чарх хатто қаро тунда ҳам офтоб билан сийлагай!..

— Хай, хай, мазахлайсиз чоғимда?

— Кўз очиб кўрганим Румда, тўнғичим Эронда, ўртанчам Ирокда... туғингиз остида жон фидо қилғонини қайси тил билан айтсам!?

Ногоҳ Соҳибқирон дили туб-тубида қирғин-барот жанг гулдириси, таҳдиду таҳлика аралаш урхо-ур, яраланиб қулаётган сарбозлар оху воҳи, жон-жаҳди билан кўкка сапчиётган отлар кишнаши акс-садо бергандек туюлди.

— Нетайки, ота меҳриниям, қаҳриниям кўрмай, кўнгли ярим, кўзи оч, кўли эгри бўлиб ўсди Эрхоним!..

— Онахон, тақдир!..

— Аттанг, ўлат тегиб, гўдаклигида ўлиб кетмаган экан, ҳозир насоғига қолиб ўтирмас эдим!..

Гумашта мўралаб суҳбат бўлинди.

Кампир хайр-хўшни насия қилиб жўнагач, Соҳибқирон кўкси бутунлай ҳувиллаб, ибодат билан машғул бўлиш учун тараллуд чекди. Лекин ҳарчанд уринмасин, қаники ўй-фикрини бир нуқтада жамлай олса?

Эрталаб аниқрок туйди: бошқача бир эврилиш кўзгалган эди руҳида. Шунақа хол илгари ҳар қадамда ва хатто ҳар сонияда юз берарди. Ажабо, яна нима бўлди? Тахминига кўра, ишни кеча кампир бузиб кетди. Тавба, ҳар гал у билан учрашганда нимадир бўлаётир, нима бало, афсун қиладими?

Соҳибқирон асрдан кейин негадир, хужрага сўғмай, бир жойда ўтиролмайдиколди, юраги тошиб, сезимлари ўт тушгандек чатнаб кетаверди. Кимдир гўё олисдан элас-элас чақирар, хиёл маҳзун хайрихоҳ товуш инон-ихтиёрини олган эди. Сиру синоат билан ўралган хилват оламидан садо келармиди, ким билсин.

Бир пайт хушини ўнгласа; тепада сон-саноксиз қаргалар фарёд чекаётир, қор зарраларини чирпирак учира-учира изғирин ғувиллаётир, жисму жонида — таърифийўк бир исён!..

Қиялик шимолида ястанган кабристон ўртасида, юқори тарафида туғли ходача кўндирилган оддийгина гўр ёнида хомуш тиззалаган, боши ҳам... Лабларида умиду илинж

аралаш махзун шивирлап: «Бузруквор, факир кошин-гиздамен!..»

Нихоят, Сохибқирон яхлаган кесакка аста пешонаси-ни тегизар экан, дорилфано билан дорилбако ўртасида гулдираб ётадиган тегирмонни кўргандек бўлди.

Тахминан ярим соат ўтди хамки, хамон пири комил-ни абдий паноҳига олган тупрок уюми бикинида парисон чўккалаб турарди.

Тишлари тақирлай бошлаган гумашта, вақт бемахал бўлиб колгани, совук кучайиб бораётганини учинчи марта юрак ютиб эслатгач, қайта дуойи фотиҳа ўкиди-да, шошилмай йўл тортди.

Сохибқирон қайсидир гузар чойхонаси олдида халқа солиб гивирлаётган аёлу эркакка дуч келди. Ногоҳ ким-дир уни кўриб қолиб, ўзини панага урди, бошқалар ҳам шивир-шивир билан тўрт тарафга тиркираб кетишди. Фақат бир киши коқилган қозикдек қимирламади, ажабо, у ҳар қачонгидан кўра юпунроқ кийинган кампир эди.

– Бузайтургон кўп-ей... Тузайтургон қани? Эсизгина!..

Буни қаранг: захар томади-я тилидан!..

Қурмагур кампир товушини атай кўтариб кесатаётгани бежиз эмас, ахир, кимсан етти иқлим устидан ҳукм юргизишга қодир фармонбардор бўла туриб, халигача бир майда жумбоқ ечимини топмади-да. Эрхон можаросидан Сорбуғо қипчоқ сўз очишни истамаган бўлса бордир, хўш, нечун ўзи сиру савдога сал бўлсин қизиқмади? Ҳордиқ истаб, осудалик тилаб, хилват сари чекингани баҳона, арқонни бу қадар узун ташлаб қўйиши кўпам рисолага тўғри келмаса керак.

Сохибқирон беҳосдан йўлини ўзгартирди.

Бетига санчилаётган изғиринни писанд қилмай, лўкиллаб борар экан, тезроқ Сорбуғо қипчоқ билан орачди қилишни мўлжаллар эди. Тўғри, атрофида дасти узун касларни тўплаган, ўшалар паноҳида ўзига ортиқча бино қўйган ҳоким осонликча жон бермаса керак. Лекин зифирча айбини сезса борми, томири сувга етган эса-да, жаллод илқига топширади нобакорни!..

Ганч нақшлар билан зийнатланган улкан хонаи хосни чилим тутуни тумандек ўраб олган, зарҳал косаларда қирмизий шароб кўпираётир. Тўкин дастурхон атрофида бемалол кўр тўкиб ўтирган, қовоқлари кўпчиган сархуш кишилар ҳазил-мутоибаси ва қийқириғи бемалол ташқа-

рига эшитилмоқда. Тўрда бесўнақай оёқларини узатиб ёнбошлаган Сорбуғо кипчоқ хотиржам пинак қилар, ҳар замонда хирхираб хуррак тортар эди.

— Баъзи жамшил авжида-ку, — гулдирраган товушда кесатди Соҳибқирон, остонада безовтахол кад ростлаб тураркан. — Дунёни сув босса ўрдакка не ғам, шундайми?

Сачраб кетган давра аҳли барабар пойига ёпишди.

— Қадамларига ҳасанот, қиблагохим! — тутилиб лутф қилди Сорбуғо кипчоқ, муз остидан чикқандек дағ-дағ учиб. — Бир қошиқ конимиздин кечгайсиз, гофил қолиб-миз.

— Кипчоқ беги, эшитдимки, эрта-индин Эрхон дорга тортилур, — дангалига кўчди Соҳибқирон. — Билай-чи, бандан мўмин қанча сийму зарингизни қия қилмиш?

— Нимасини айтай, жавоҳирот тўла сандуғча йўқолган, олампадох, — деди Сорбуғо кипчоқ, ҳамон қалтирови босилмай. — Бундан кўп афсусдамиз.

— Ризобек, сиздан эшитайлик, — ҳоким каби гангиб, адойи тамом бўлаёзган қозикалонга юзланди Соҳибқирон. — Рости қайда-ю, кўсти қайда, ўзингиз тузукрок англаггайсиз.

— Ҳоким ҳақни айтди, — беихтиёр нигоҳини олиб қочди қозикалон. — Нафси ҳакалак отган Эрхон ҳазинамиз баракасини учирмиш!

— Ақлга сизмас, қандоғ эплади экан? — чўзилиб кетган нохуш жимликни бузди Соҳибқирон. — Соқчиларни ғафлат босган экан-да?

— Нимасини айтасиз, олампадох, — жон ҳовучлаб гудранди қозикалон. — Тафтишни бошқариб турган бош вазир борини биздин пухтарок билур.

Зарбоф тўн кийган Қодир Бўтабек холи айникса забун: халидан бери, ҳамма катори, бўлма тўрроғида оёғи куйган товукдек типирчилаб турар, ичидан қиринди ўтаётгани боис, ранг-рўйи кўкариб кетган эди.

— Бир қошиқ конимдин кечинг, эй, улуғлар улуғи, — деди у тили аранг буралиб, букилганча қайта-қайта ер ўпаркан. — Фақир алардин ортиқ далил билмасмен...

— Қозикалон қилғон ҳукмга розимисиз?

— Барча розидур. Фақир ажралиб колармидим?

— Ҳа, тузук... Бу дунёда қимки ўғри, заволи ҳар доим тайин!..

Қарийб бутун мамлакатда таниқли, хусусан Ясси заминида сўзи қиличдек кесадиган уч мансабдор берган гувоҳлик етарли эмасми? Ҳатто, бири қўйиб, бири таъ-

кидлашича, Эрхон айбини бўйшига олган эмиш, фақат сандуғчани қайга яширгани ва ичидаги бойликни кимлар билан бўлишганини сир тутаетган эмиш, эҳтимол, сирни очса шериклари бир кечада тинчитиб кетишармиш!

Аммо Сорбуғо қипчоқ қароргоҳини тарк этган Соҳибқирон ичини ҳар хил гумонлар юмдалади. Афтидан тафтиш шунчаки номига, шала-партиш ва хом-хатала ўтказилган ва кўп нарса ноаниқ қолган кўринади. Қайтадан бари-ни бирма-бир чиғириқдан ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Аниқроғи, Эрхонни аямай қаттиқроқ бураш керакки, токи билан-кечирганини ипидан-игнасиғача сўйласин.

Шахар аллақачон ором оғушида...

Соҳибқирон эса белор: хужра ўртасида мук тушиб, хаёлан турли кўчалар бўйлаб кезиб юрибди. Уй-фикри бир дам туткич бермас, тобора чуваланиб, боши ғовлар эди. Ногоҳ кампирни эслаб, кўнглини ғусса ва афсус чулғар экан, эшикдан гуманига мўралади. Билдики, ҳузурига кимдир келган, ажабо, нақд катта сахарда-я?

Соҳибқирон ижозати билан эшикдан кирган, пешида аста тиззалаб, этагини қош-кўзига сурта бошлаган мош-гуруч соқолли кишини илгари қайдадир, адашмаса, Сорбуғо қипчоқ саройида учратган эди. Ростдан ҳам у хази-набон Мустафо Шоший бўлиб чиқди.

— Хўш, биродар, — деди Соҳибқирон ошқора кесатиб, — нечун кундуз келмай, қоронғи кечада безовта килурсиз фақирни?

— Қиблагохим, афу этгайсиз, мабодо малъунлар билиб қолсалар, калламдин жудо бўлурмен, — маҳзун киёфа олди кутилмаган меҳмон. — Шу сабаб бемахал қадам ранжида қилмакни маъқул топдим.

— Шунақами? Қулоғим сизда.

— Эрхон жавр остида қолмиш!..

— Билиб қўйинг, ёлғондин тўйганмен.

— Олампаноҳ, зиғирча ёлғон сўйласам, Тангри қарғишига учрайин, — деди узиб Мустафо Шоший. — Муборак хотирингизга маълум бўлсинки, фақир дастлаб Эрхонни тафтиш қилишда иштирок этдим. Аммо кейин қозикалон қистови билан, ҳоким фақирни четлатмиш!..

— Сабаб?

— Сабаби... Эрхонни хибсдин бўшатиш лозим, деган таклифни айтганим!

— Қаззобга тарафқашлик қилдингизми?

— Ҳазнадин сандуғча йўқолгани рост, лекин ани Эрхон ўғирлаган эмас.

— Йўғ-е! Исботи борми?

— Ишонмасангиз, ўзидин сўранг, қиблагоҳ, — бир зум тин олди хазинабон. — Тўғри, аввал ўша сандикчани ўмаришни мўлжаллаган, аммо кейин.... Тасодифан деворда бир битик кўриб колгану айниган.

— Битик?

— Шундоғ, олампадох... Деворда хунарғир хаттот: «Оллоҳ барчасини кўргувчи ва билгувчидир», деган ояти муборакни иншо қилган экан. Хар неки қилмиши хуфия қолишига ишониб юрган Эрхон, ҳалиги битикни ўқиғач, пешонасига бир шапати урган ва сандуғчани жойига қўйиб жўнаган. Эшикдан чиққан жойида... уйғониб колган коро-вуллар тутишган!..

Мустафо Шоший астойдил куйиниб, юраги тубидан чиқариб сўйлар, ажин тилимлаган энли пешонасини реза-реза тер қоплаган эди.

Алкисса, ўқимишли, имони бутун одам эканлиги билиниб турган хазинабон изоҳларига астойдил кулок тутган Сохибқирон калава учини топгандек бўлди, муҳими, мавридида Эрхон билан учрашишни мўлжаллади. Қаллаи сахарлаб ҳузурига Сорбуғо кипчокни чорлар экан, баралла буюрди:

— Кипчок беги, дархол фармони олий битилсун. Биз Эрхон хунидин кечдук. Йигитга не жазо лойик, буни жиддийроқ ўйлаб кўргаймиз.

Бунақа бўлишини кутмаган Сорбуғо кипчок оқара-бўзара эътироз билдиришга уринди. Лекин Сахибқирон бир ола қараган эдики, писиллаб ўчди-да, калтак еган ит каби думини қисиб жўнади...

Хуш-хаёлини хилват ихтиёрига берган Сохибқирон орадан икки кун ўтиб кетганини сезмай қолди. Бугун эрталаб гумашта кириб-чикиб дастурхон тузаётган чоғда бу дунёда ғазаб юпанч бўла олмаслигини ўйлаб ўтирарди. Салдан кейин шунчаки ул-бул тотинди-да, тоқчадан қалин муқовали китоб олиб, аста-секин варақлай бошлади. Қайсидир қизикарли фаслдан ярим-бир бет ўқиган эдики, ногоҳ остона гусирлаб, кўзлари косасидан ирғиб чиққан Сорбуғо кипчок шошилиб кирди ва барваста гавдасини пойгакка отди.

— Қиблагоҳим, кўргилик, Эрхон ўзини ўзи чавақлаб ташлаптур!..

— Кипчок беги, не деб саннайсен?

— Афсуски, сўзим рост! Мусибат содир бўлмиш!..

Сохибқирон, китобни жойига қўяркан, қоплондек оти-

либ турди-да, титраб-какшаб юкунаётган Сорбуго кипчокни ёкасидан бўғиб кўтарди ва шахт билан силтаб юборди. Ҳарчанд ўзини босишга тиришмасин, кўкси симсим ачишар, руҳи остин-устин бўлиб, еру кўкка сифмай қолган эди.

Афсус, лоқайдлик ўтиб, тадбирни пухта қилмади, буткул кўйиб юборди савил қолгур жиловни, энди шундок ҳам аламдийда, бағри бийрон муштипар бетига қайси кўз билан қарайди? Эрта тагин ҳужрасига келса-да, инсофли банда, барака топинг, тегирмон ҳолидан хабар олиш шунчалик бўлар-да, деб кесатса, не кечади ҳоли — тутдек тўкилмайдимиди!?

Яна афсуски, Эрхон нечун қасд қилди экан жонига?

Бас, чўзиб ўтирмай, тезроқ сиру савдо тагига етиши, оқни оққа-ю, қорани қорага ажратиши лозим, акс ҳолда, руҳида кўним топа бошлаган осудалиқдан жудо бўлур. Ҳозироқ тафтишни саркарда Жоку барлосга топширади. Одам таниш, вазиятни тўғри баҳолаш ва ҳатто из топиш бобида у бесуюк...

Чиндан ҳам саркардалар ичра энг салоҳиятлиси ҳисобланган Жоку барлос Эрхон атрофида юрган миш-мишларни алақачон эшитганди. Соҳибқирон гарданига маҳсус вазифа юклагач, бир нечта хос мулозим ёрдамида жадал ишга киришди ва эртаси шомга яқин муфассал маълумот берди.

Қоқ ярим кечада, атроф жимжит бўлиб қолганда, зиндон соқчилари чопқин қилинган, хунрезлик Эрхонни орадан кўтариш учун амалга оширилган, чатоғи шундаки, фитнес бошида Сорбуго кипчокнинг ўзи турган эмиш!..

Соҳибқирон аранг босди ўзини, бас, деди ичида, итдан бўлган қурбонликка ярамас, ҳар қадамни назоратда тутиш ва ҳашагини очиб ташлаш лозим.

Билмаган экан, Ясси иқлимини рутубат босмиш, бундан хос ҳам, аном ҳам жабру жафо тортур. Мискинлик ҳеч қачон айб саналмас, аксинча, жаҳолат гуноҳи азимдир. Кимлиги номаълум бир ожиза мансабни от қилиб минган касларга қандай бас келсин. Шўрлик ҳозир ўз ёғига ўзи қоврилиб ётгандир. Бир бориб кўнглини сўрайди, шунга ҳафсала қилмаса, бекор катта гапириб юрган экан ёруғ дунёда!..

Эрталаб, қор учқунлаб турганда, амирлар ва беклар хонакоҳ олдида тўпланишди. Ҳамма Соҳибқирон этагини тавоф қилиш учун ошиқарди. Лекин у ҳар кимга руйхушлик бермас, ковоғи солинган эди. Айниқса, Сор-

буво кипчокка кўзи тушганда, ичини нимадир ёндириб, доғулини ёнига йўлатмади. Нихоят, гумашта ўнглаган тўриқ белига кўнди-да, жиловни силтади, жонивор думини хода қилганча, изғирин супураётган ўнқир-чўнқир кўча бўйлаб йўрта кетди.

Хайрату хавасга кўмилган мулла Нишон зўр иштиёк билан йўл кўрсатиб борди. Салдан кейин у минган қовурғалари саналиб қолган чўгир шаҳар четидаги кўримсиз ховли рўпарасида пишқириб тўхтади.

Дарвоза икки қанотида бел боғлаган беш-ўн киши жимгина қўл қовуштирмиш... Безотиғли отларда елиб келган, шоҳона либослар кийган аслаода зотларни кўриб, улар шошиб-гангиб қолишди. Мункиллаган кетмон соколли чол, гузар оқсоқоли шекилли, кампир бетоб ётганидан хабар бериб, қутилмаган меҳмонларни тавозе ила ичкарига чорлади. Аммо изидан фақат Соҳибқирон, Жоку барлос, Сорбуғо кипчок, Қодир Бўтабек ва Ризо олчин эргашди, бошқалар ҳассакаш биродарлар каторидан жой эгаллашди.

Соҳибқирон оқсоқол ортидан дахлизга кираркан, гўё бирдан бағри ўпирилди, ахир, ғира-шира қоронғиликдан мўлтираб боқаётган хорғин кўзлар таънасига тоб бериш осон эканми?

Тўрда уйилган лўла-болишга елка тираб ўтирган, жусаси яна ҳам кичрайган кампир охиста пичирлаб дуо ўқийтир, ранг-рўйида бир олам мунг ва ҳасрат нақшланиб қолган...

Узун қора қўйлак кийиб, қора рўмол ўраган фундалаккина хўшрўй аёл, келини бўлса керак, атрофида парвона, ҳатто бир сўзи ёки бир имо-ишорасига махтал...

— Онахон, бандалик, — деди Соҳибқирон, дуойи фотихадан кейин, бўғзи ачишиб. — Оллоҳим жаннатдин жой берсин!

— Илойим шундай бўлсин, — сулиш олди кампир. — Кеча айтишди, мурувват қилган экансиз.

— Ҳа, имкони борича... Аммо фақир доғда қолдим.

— На чора? Осмон узок, ер қаттиқ! — қат-қат ажин босган ёнокларидан думалаган шашқатор ёшни қафти билан секин артди кампир. — Шаҳаншоҳим, узр, иззат-хурматингизни жойига қўйолмадик. Сиздек улуғ зот ҳаммаша қўноғимиз бўлмас.

— Хижолат чекмак мавриди эмас, онахон.

— Худо ҳақи, ташрифингиздин бошимиз кўкка етди!..

Ахийри, хиёл тетиклашган, оз бўлса ҳам кўнгли ёриш-

ган кампир беихтиёр нимжон гавдасини кўтарди ва олий мартабали меҳмонга қайтадан разм солди.

— Олампадох, бугун... ё эрта келинимга бир юмуш буюрмок ниятида эдим, Худойимдин ўргилай, мушкулимни ўзи осон қилмиш!..

— Не юмуш экан, онахон?

— Ёдингизда борми-йўқми, билмадим, замонида сиздин бир омонат қолган ихтиёримда!..

Қўшқават баҳмал кўрпачада тиззалаган Соҳибқирон ногоҳ хушёр тортди. Тавба, кўп аломат-ку, қандай омонат устида сўз юритаётир? Қурмагур бир балони билди-ёв. Ёки, жони бўғзига тикилиб, алжирай бошладими шўрлик?

Хар ҳолда Соҳибқирон охиригача сабр билан кутишга қарор берди. Бу орада кампир бир қадар жонсарак бўлиб қолгани ва орзиқаётганини сезди, ҳатто мўъжиза рўй бериб, ёшлик фаслига қайтган қаби, кўзлари бошқача чакнаётир. Ниҳоят, у астагина бош ирғади. Ўша захоти келин таҳмондаги майда гул чекилган сандуғдан ола-була тугунча олди.

Соҳибқирон хайрон: ахир, тунов куни кампир, тўсатдан хужрасига бостира бориб, юрагини тўққанда шу нарса қулнигида эмасмиди?

— Марҳамат, шаҳаншоҳим!..

Во ажаб, ғира-ширада ялт-юлт қилаётган матоҳ нима? Хушими, туши — бинойидек камар-ку!

Ростдан ҳам ақл бовар қилмас: нақшлари кобарик тилла тўға, нозик зарбланган заррин хошия, лов-лов товланган лаълу ёқутлар нақадар яқин дилига!..

Соҳибқирон нигоҳини рўпарасида ҳам мунрайиб, ҳам синик қулимсираб турган кампирга кўчирди ва ногоҳ ўзини изғирин аралаш ураётган лайлак қор қўйнида, тириклик нишонаси йўқ зимзиё ва кимсасиз даштда кўргандек бўлди...

Эслади: омади қайтган ўша куни, шерикларидан адашиб қолиб, мўғуллар пистирмасига дуч келган ва елкасига камон ўқи санчилган эди. Бир неча кун туз тотмай, кўп қон йўқотгани сабабли, тинкаи мадори қуриб, охири бир кишлок яқинида юзтубан қулади. Эс-хушини йиғсаки, мол тезаги ҳиди анқиётган оғилда, пичан ғарами ичра афтодахол ётибди. Кимдир малҳам суриб, ярасини боғлабди. Кейин билса, халоскори хокисор ва нозиккина хушрўй аёл экан...

Тез орада куч-қувватга энгач, аёлни сийламок нияти-

да, чўнтагини ковлади-ю, сарик чака ҳам тополмади. Ноилож, қурук раҳмат айтиш билан кифояланди. Қор кўрпаси остида мудраётган Кеш сари юзланаркан, бўз йигит бўлиб бўй кўрсатганда, падари Тарағай баходир эзгу ният билан белига боғлаб кўйган камарни унутиб қолдирганини билиб афсусланди.

Ахир, у шунчаки буюм эмас, бахоси ҳам, такрори ҳам йўқ ёдгорлик: етти пуштини кўрган ва етти бобока-лони жисму жонига мадор бўлган. Бузруквори эса, вақти-соати етганда, ўзи уни энг жўмард фарзандига топшириши лозимлигини неча марта кулоғига куйганди.

Вақтни бой бермай, беш-ўн ишончли навқар билан халиги кишлокқа ошиқиб келди. Аммо кунига яраган аёл дарагини тополмади, ховли-жойини мўғуллар ёқиб юборган экан...

Сохибқирон, камарни ёдидан чиқармаган эса-да, аллақачон ундан умидини узганди. Ахир, бунақа нархи баланд камёб молни ким ҳам ўзиники қилиб олишни истамайди дейсиз.

— Онахон, фақир шу дамгача ҳеч кимга, ҳатто подшоларга ҳам бўй эгмадим. Аммо сизга таъзим қилсам ярашур. Бугундан сизга ўғил бўлдим!..

Сохибқирон аста кафтини кўксига босди.

Чамаси, кампир ҳам ўша кунлар оғир-енгилини хотиридан кечираётган эди. Эҳтимол, шу боис озғин юзи ажинлари тобора ечилиб, нигоҳи нурланиб борар эди. Фақат қошки ҳали айтилган лутф, адо этилган эҳтиром дилида ўрнашган қават-қават доғларни ювиб юбориш учун яраса!..

— Онахон, — яна ҳам ийди Сохибқирон, — фақир не қилсам сиз ҳам шодумон бўлурсиз?

Кампир жавоб қилмай бир хўрсинди, сўнг бошқатдан лўла-болишга суянди-да, халқа-халқа ёш тўлдирган кўзларини беҳолгина юмди...

Шу билан суҳбат бокий бўлди.

Сохибқирон култ-култ ютинаётган кампирга охири марта бир ўгирилиб қаради. Оғир-оғир кадамлар билан дахлизни тарк этиб, хассакашлар уймалашган ҳовлидан узилган дамда, кўкси чўғ теккан каби куйишаётган эди. Ҳамон изғирин супураётган ўнқир-чўнқир кўчадан бедовини қичаб ҳайдади: бир интиқлик билан пири комил салтанатида қойим хилват сари ошиқа бошлаган эди. Изидан эса қорама-қора бир шарпа шовурсиз йўрғалаб келарди. Нима бўлса экан?..

МУНДАРИЖА

РОМАН

Махмуд Торобий 6

ҚИССА

Шердор 317

ҲИКОЯЛАР

Аланкува 466

Хилват 481

Асад Дилмурод

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

**«Шарқ» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент — 2008**

Мухаррир Мурод Мансур
Бадий муҳаррир Толиб Қаноатов
Рассом Рустам Зуфаров
Техник муҳаррир Лина Хинова
Саҳифаловчи Мастура Атхамова

Босишга рухсат этилди 20.11.2007. Бичими 84x108¹/₃₂. «PeterburgUZ» гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табоғи 26,04. Нашриёт-ҳисоб табоғи 27,3. Адади 5000. Буюртма № 3855. Баҳоси шартнома асосида

**«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
босмахонаси, 100083, Тошкент шаҳри,
Буюк Турон кўчаси, 41-уй**